

રચયિતા:- શ્રીમદ્ વિજય જિજ્ઞાસુ સરોજરત્ન મ.સા.

આત્મપ્રજ્ઞા

પ્રેરક:- પૂ. પંચાસ શ્રી દાનવિજય મહારાજ સા.

૨૦૧૯/૨૦૨૦

॥ શ્રી મહાવીરસ્વામીને નમઃ ॥

॥ ૐ હ્રીં નમો નાણુસ્સ ॥

શ્રીમદ્ જિનલાલસૂરિ વિરચિત

શ્રી આત્મ પ્રબોધ

જિનવચનામૃત મહોદધિઓથી, ધુરન્ધર ગીતાર્થ પંડિત વચન તરંગ ખિન્દુરૂપ,
સમ્યક્ત્વવિરતિ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ અને પરમાત્મભાવ સ્વરૂપ
અનેક વિષયોપર સુંદર બોધયુક્ત દૃષ્ટાંત સહ વિસ્તારથી વિવેચન.

—: ગુર્જર અનુવાદક :—

સ્વર્ગસ્થ ઝવેરચંદ ભાઈચંદ શાહ

—: પ્રકાશક :—

શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા-ભાવનગર

—: પ્રેરક :—

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્ વિજયઅમૃતસૂરીશ્વરજી મહારાજ
સાહેબના શિષ્યરત્ન પૂજ્ય પંચાસશ્રી દાનવિજયજી મહારાજ

: મૂલ્ય :

સદ્ ઉપયોગ

પ્રકાશક :
શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા
ભાવનગર.
પીન-૩૬૪ ૦૦૧

વીર સંવત્
૨૫૧૪

વિક્રમ સંવત્
૨૦૪૪

ઈસ્વીસન્
૧૯૮૮

મુદ્રક : કાંતિલાલ ડી. શાહ
“ભરત પ્રિન્ટરી”
ન્યુ માર્કેટ, પાંજરાપોળ,
રીલીફ રોડ, અમદાવાદ.

પ્ર....સ્તા....વ....ના

દરેક આત્મામાં અસાધારણ અભ્યુદયને આપનાર સામર્થ્ય અને શક્તિઓ બીજરૂપે રહેલી છે. તેમને મનુષ્ય નિશ્ચયબળથી મેળવી શકે છે. નિશ્ચયબળ એ કાંઈ સાધારણ પ્રકારનું બળ નથી, પણ તે મનુષ્ય જીવનની ઉંચામાં ઉંચી ભૂમિકામાં જવાનું સાધન છે, જૈન યોગવિદ્યાનો મહાન આરંભ જેને માટે પ્રરૂપિત થયેલો છે, તેના મનના નિગ્રહનું ક્ષણ નિશ્ચયબળ છે. મનુષ્યની અંતરવૃત્તિમાં જે ઉચ્ચ અભિલાષાઓ અને શુદ્ધ વિચારો પ્રગટે છે, તેમની કૃતાર્થતા નિશ્ચયબળમાં જ રહેલી છે. જેનામાં એ અદ્ભુત બળ રહેલું છે, તે ધર્મની ક્રિયા અને તત્ત્વમાર્ગનો પથિક બની શકે છે, વિશ્વોપકારી ભગવાન તીર્થંકરોએ પ્રાણીઓના હિતને માટે જે આજ્ઞારૂપ નિયમો પ્રરૂપેલા છે તે બધા નિશ્ચયબળથી જ પાળી શકાય છે. તે નિશ્ચય બળને દૃઢ રાખવાને માટે જ દ્વાન, શીલ તપ અને ભાવ એ ચતુર્વિધ ધર્મની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. એ ચાર સ્તંભોને અવલંબીને સર્વધર્મશિરોમણી આર્હતધર્મનો સુંદર પ્રાસાદ રહેલો છે. નિશ્ચયબળ અથવા મનોબળને ધારણ કરનાર ભવ્ય આત્માઓ પવિત્ર અને સુંદર પ્રાસાદમાં વાસ કરવાને માટે અધિકારી થાય છે, તે નિશ્ચયબળને ટકાવી રાખવાને માટે જે ગુણોની આવશ્યકતા છે તે ગુણો આર્હત ધર્મ શાસ્ત્રમાં દર્શાવેલા છે, તે શાસ્ત્ર ઉદ્ઘોષણા કરે છે કે, “ નિશ્ચયબળ મેળવવાને માટે સદ્વર્તન ધારણ કરજો. ઉદાસીનતા, ખેદ, ચિંતા અને ભય જે મનોબળને લુપ્ત કરી નાખનારા છે અને આત્માના ભાવઉદયને લોપનારા છે, તેમને હૃદયમાં પેસવા દેશો નહીં, નિરંતર આત્મચિંતવન કરજો, કટુતામાં મધુરતા શીખજો, એટલે દુઃખમાં સુખને માની લેતા શીખજો, દુઃખોને અનુભવી ઢીલા થશો નહીં અને સંતાપના રોદણા રોશો નહીં, તમારા મનને કર્મ પ્રકૃતિનું જ્ઞાતા અને તત્ત્વજ્ઞાનને સેવવાનું અધિકારી બનાવવા નિશ્ચયબળ આપજો, તેથી તમોને દુઃખમાં પ્રસન્નતા રાખવાનું કાર્ય જરાપણ કઠીન જણાશે નહીં ”

શાસ્ત્રોની આ વાણી બોલી જવાની કે સાંભળી જવાની નથી પણ તેને ક્રિયામાં વર્તનમાં મૂકવી જોઈએ. એ વર્તનમાં મૂકવાને માટે જ આર્હત આગમ ઉપરથી પ્રાચીન વિદ્વાનોએ અનેક લેખ લખેલા છે. પ્રત્યેક લેખની રચના સિદ્ધ-સિદ્ધ લાગે છે, પણ તેમનો પવિત્ર ઉદ્દેશ એક જ હોય છે, તે પવિત્ર ઉદ્દેશથી લખાણમાં ગ્રંથોની અંદર કેટલું બધું ગૌરવ રહેલું છે, તેનો ચિતાર સહૃદયી વિદ્વાનો જ આપી શકે તેમ છે.

સર્વ દર્શન શિરોમણિ જૈનદર્શનમાં વિશ્વોપકારી મહાત્માઓએ ભવ્યાત્માઓના હિતની ખાતર અનેક ગ્રંથો લખેલા છે, અને તેથી જ ભારતવર્ષ ઉપર વસતી આર્યપ્રજામાં આર્હત ધર્મની જ્ઞાન સમૃદ્ધિ સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે. જો કે તેના અનેક કારણો છે, પરંતુ તેમાંનું એક મુખ્ય કારણ છે તે ગ્રંથોમાં વર્ણવેલું ઉચ્ચ પ્રકારનું તત્ત્વજ્ઞાન છે આ તત્ત્વજ્ઞાન કેવલ શુષ્ક નથી, પણ તે સાથે તે ક્રિયા, આચાર અને સદ્વર્તનના બોધરૂપ માધુર્યથી ભરપૂર છે, તેની

અંદર હૃદયના ઉચ્ચભાવને જાગૃત કરનારી ભાવનાઓ એવી રીતે પ્રગ્વેલી છે કે જેમનાથી સંસારી જીવો પોતાના દોષોને દૂર કરવા અને આત્માના ગુણોને સંપાદન કરવા સમર્થ થઈ શકે છે.

આ આત્મપ્રબોધ ગ્રંથ આર્હત ધર્મની જ્ઞાનસમૃદ્ધિના વૈભવના પરીપૂર્ણ વિલાસરૂપ છે. ઉપર કહેલ નિશ્ચયજન અથવા મનોબળ પ્રાપ્ત કરવાની સામગ્રી આ ગ્રંથમાં ભરપૂર ગોઠવેલી છે, આત્મામાં એ પદાર્થની અંદર જે સામર્થ્ય, વીર્ય અને સત્તા રહેલી છે, તેને ઓળખાવવાને માટે જે જે સાધનો જોઈએ તે તે સાધનો આ ગ્રંથમાં યુક્તિ અને પ્રમાણ સાથે પ્રતિપાદન કરેલા છે. મનુષ્યોમાં કર્મજનીત જે જે દોષો રહેલા છે, તેમને ટાળીને તેમના આત્મામાં રહેલા ઉચ્ચ લક્ષણો શીખવવા માટે સર્વોત્તમ સાધન સમ્યક્ત્વ જ છે તે વિષે આમાં સવિસ્તર વિવેચન કરવામાં આવેલું છે, તે ઉપરથી આત્મા કેવી રીતે પ્રબોધને પ્રાપ્ત કરે છે, અને પ્રબોધ પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માએ શું કરવું જોઈએ, ઇત્યાદિ ઉચ્ચ પ્રકારે આમાં એવી શૈલી અને ક્રમથી વર્ણવ્યા છે કે, જેથી આ ગ્રંથનું આત્મપ્રબોધ એ નામ સંપૂર્ણ સાર્થકતાને ધારણ કરે છે. વળી પ્રબોધનો અર્થ જાગૃતિ થાય છે, જેનાથી આત્માની પ્રબોધ જાગૃતિ થાય એવા વિચારોનો જેમાં સંગ્રહ છે, એવો આત્મપ્રબોધ ગ્રંથ તેના નામની સંપૂર્ણ કૃતાર્થતા પણ સંપાદન કરે છે.

જ્યાં પ્રકાશ ત્યાં પ્રબોધ હોય છે, અંધકારમાં પ્રબોધ હોઈ શકતો નથી, તેથી આ ગ્રંથના પ્રકરણને પ્રકાશ નામ આપેલું છે, આ ગ્રંથમાં પ્રકરણ રૂપે ચાર પ્રકાશો આપેલા છે, પ્રથમ પ્રકાશનું નામ સમ્યક્ત્વ નિર્ણય રાખેલું છે, આ પ્રકાશની અંદર આ ગ્રંથના અધિકારીનો નિર્ણય કરી આત્મા શબ્દનો અર્થ, આત્માના પ્રકાર, અને સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી નિરૂપણ કરેલું છે, શ્રાવકપણના તત્ત્વને પ્રતિપાદન કરનાર સમ્યક્ત્વ તત્ત્વને પ્રરૂપતાં ગ્રંથકારે તેને અંગે આત્મશુદ્ધિનો વિષય ઘણો સરસ રીતે વર્ણવ્યો છે, મનુષ્યની મોનસશક્તિઓ અને ગુણો કેવી રીતે વિકાસ પામે છે, અને અસાધારણ મોનસશક્તિઓ શાથી ખીલે છે ? એ વાત આત્મશુદ્ધિના વિષયથી સ્પષ્ટ થાય છે, તે ઉપર આપેલ પ્રભાસ ચિત્રકારનું દૃષ્ટાંત એ વિષયનું યથાર્થ સ્પષ્ટીકરણ કરે છે, સમ્યક્ત્વના ભેદોના પ્રસંગમાં પાંચવિધ વિનયનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરતાં દેવપૂજા અને ચૈત્ય ભક્તિનો વિષય ઘણો જ ચિત્તાકર્ષક રચાયેલો છે. પવિત્ર પ્રભુની પૂજાભક્તિથી હૃદય ઉપર ઊંડામાં ઊંડી જે ભાવના પડે છે, અને તેથી હૃદય જે દ્રવીભૂત થાય છે, તેનો ચિતાર ગ્રંથકારે તે વિષયની ચર્ચામાં દર્શાવેલો છે, અને તે ઉપર અસરકારક દૃષ્ટાંતો આપી પ્રસ્તુત વિષયને અત્યંત સમર્થ બનાવ્યો છે, જે વાંચતા આસ્તિક હૃદય ભાવોદ્ધાસથી ઉભરાઈ જાય છે, સમ્યક્ત્વની વિવિધ શુદ્ધિ દર્શાવતા ગ્રંથકારે સમ્યક્ત્વની મહત્તાનું ભાન કરાવ્યું છે, અને પછી તેના ઘર્ષણોને દૃષ્ટાંતોપૂર્વક સમજાવી સમ્યક્ત્વના આઠ પ્રભાવકનું સવિસ્તાર ખ્યાન આપેલું છે, જે પ્રસંગ સમ્યક્ત્વના અધિકારી આત્માઓને અતિ આનંદ ઉપજાવે છે, તે ઉપરથી ગ્રંથકારે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે દરેક જૈને સમ્યક્ત્વની ભાવનાને માટે ઉચ્ચપણે ગતિમાન થવું જોઈએ. તે પ્રમાણે ગતિમાન થતાં ઉચ્ચ વર્તન રાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને કદયાણુ-કારક પ્રવૃત્તિ આચરવી જોઈએ અને તેથી દરેક જૈને સમ્યક્ત્વના પ્રભાવક થવું જોઈએ.

પ્રવચન, ધર્મકથા, વાદવિવાદ, નિમિત્તજ્ઞાન, તપ, વિદ્યાસિદ્ધિ અને શાસનજ્ઞાન એ ઉચ્ચ સાધનોથી પ્રભાવક થઈ શકાય છે અને પ્રભાવનાને માટે તે સાધનો મેળવવાની આવશ્યકતા છે, એ વાત વિદ્વાન ગ્રંથકારે ઉચ્ચ આશયથી પ્રતિપાદન કરેલી છે, આ ભવોદ્ધિમાંથી મુક્ત થવા ઇચ્છા રાખનારા ભવ્યાત્માએ ધારણ કરેલા સમ્યક્ત્વને સર્વદા વિભૂષિત રાખવું જોઈ એ એ ઉદ્દેશને લઈને આર્હત આગમમાં દર્શાવેલા સમ્યક્ત્વના ભૂષણો વિષે ગ્રંથકારે રસિક વિવેચન કરેલું છે, ત્યારબાદ સમ્યક્ત્વને પાંચ લક્ષણો હેતુપૂર્વક ઉદ્ઘાટરણો આપી સમજાવ્યા છે. પછી છ પ્રકારની ચતના, છ આગાર, છ ભાવના અને છ સ્થાનકના શુદ્ધ સ્વરૂપ દર્શાવી એ પ્રથમ પ્રકાશને પૂર્ણ કરવામાં આવ્યો છે.

આ પુસ્તકમાં બીજો દેશવિરતિ નામે પ્રકાશ છે, આ પ્રકાશમાં ગૃહસ્થ ધર્મનું ઉપયોગી વિવેચન આપેલું છે. ગૃહસ્થની સમાચારી કેવી હોવી જોઈ એ? કેવા ગુણોથી ગૃહસ્થાવાસ અલંકૃત થાય છે? અને ગૃહસ્થે કેવા વ્રતો પાળવા જોઈ એ એ વિષય ઉપર ગ્રંથકારે પોતાની વાણીનો વૈભવ ઉચ્ચ પ્રકારે દર્શાવ્યો છે. તેમાંથી એવો દ્વનિ નિકલે છે કે ભવ્ય મનુષ્યે નિશ્ચય બળ વધારવાના સાધનો સંપાદન કરવા. દુર્લભ એવા મનુષ્ય જીવનને સૂર્ય જેવું તેજસ્વી, પ્રતાપી અને સર્વનું શ્રેયઃ સાધક બનાવવું, આગસ, પ્રમાદ, વ્યગ્રતા, ક્રોધ, ચિંતા, મોહ અને અમર્યાદ આસક્તિ એટલાથી અત્યંત સાવધ રહેવું, એ દોષો વિપત્તિઓના મહાસાગરમાં ડૂબાડનારા છે, એમ માનવું, આ સાતે દુર્વ્યસનો ઉદયની આશાને નિર્મૂળ કરી દુર્ગતિના દરવાજા તરફ લઈ જનારા છે, એમ નિશ્ચય કરવો. બળ પ્રપંચની છાયામાં પણુ ઉભા ન રહેવું, સત્યનો પ્રાણ જતાં પણુ ત્યાગ ન કરવો, અને નિશ્ચય બળ અને આત્મ-બળમાં વિશ્વાસવાળા રહેવું, એ દેશવિરતિ ધર્મના ઉપદેશનું સ્વરૂપ છે. અને ગૃહસ્થધર્મના શુદ્ધ સ્વરૂપનો પ્રકાશ છે, તે ગૃહસ્થધર્મને અંગે ચાર વ્રતોનું સ્વરૂપ અને સદાચાર ભરેલા સદ્વર્તન વિષે ગ્રંથકારે ઘણા રસિક દૃષ્ટાંતો આપેલા છે, તે પ્રસંગે દ્વાનધર્મનું વિવેચન કરી ગૃહસ્થાવાસમાં કરવા યોગ્ય ઉદારતા ભરેલી સખાવતો વિષે અંગુલી નિર્દેશ કરવામાં આવેલો છે, તદનુસાર શ્રાવકની એકાદશ પ્રતિમા દૃષ્ટાંત સહિત પ્રતિપાદન કરી ગૃહસ્થ શ્રાવકના ઉચ્ચ જીવનને અર્પનારા કર્તવ્યો દર્શાવ્યા છે, જે મનનપૂર્વક વાંચવા યોગ્ય છે.

આ પ્રકાશના લેખ ઉપરથી ગ્રંથકારે સિદ્ધ કર્યું છે કે, પ્રત્યેક ગૃહસ્થે કર્તવ્યનિષ્ઠ થવાનું છે, અને પોતાના જીવનને સદ્ભાવનામય બનાવી સર્વ પ્રતિ ઉચ્ચ પ્રેમની લાગણીથી જોવાનું છે, હૃદયમાં પ્રેમરૂપ અમૃતને મૃદુતા ભરેલી વાણી ઉચ્ચારવાની છે, જે વાણી સર્વ શ્રવણ કરનારને શીતળતા અને શાંતિ ઉપજાવે છે, પ્રત્યેક ગૃહસ્થ દેશવિરતિ છે, છતાં તેની ભાવનામાં સર્વ વિરતિપણાનું સ્વરૂપ પ્રકાશિત હોવું જોઈ એ. તેનું વર્તન દયાળુતાથી રંગા-એતું, વિશુદ્ધ અને સાત્વિક હોવું જોઈ એ, જેથી શુદ્ધ દેવ, ગુરુ, અને ધર્મ-એ ત્રિપુટીની આરાધના કરવાની યોગ્યતા તેનામાં પૂર્ણ રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. સદ્વર્તનની શુદ્ધિને સેવનારો ગૃહસ્થ શ્રાવક આત્માના અસાધારણ મહિમાને જાણી શકે છે, તે કોઈપણ જાતના દુરાચરને વશ થતો નથી, મિથ્યાત્વ ભરેલા વિચારો તેને રચિત લાગતા નથી. તે નિરંતર પોતાની સમ્યગ્દષ્ટિ ઉચ્ચપદ તરફ રાખે છે, અને નીચપદની ઉપેક્ષા કરે છે. તેની ભાવનામાં શ્રેણિબંધ

સહવિચારો રહેલા છે, તેની મનોવૃત્તિથી મલિન વાસના સદા દૂર હોય છે. અને તેના જીવનનો પ્રવાહ સત્યવૃત્તિ તરફ વહ્યા કરે છે, આવા ગૃહસ્થના ઉચ્ચ જીવનને માટે ગ્રંથકારે ઘણું વિવેચન કરેલું છે.

ત્રીજા પ્રકાશનું નામ સર્વવિરતિ છે, આ સ્થળે વિદ્વચ્છરોમણિ ગ્રંથકારે સંમય-માર્ગના શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રરૂપણા કરેલી છે, સંમયનું સ્વરૂપ, તેના અધિકારી અને યતિ-ધર્મના દશ પ્રકાર વિષે કરેલું વિવેચન અભ્યાસી વાચકોને અતિ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે, તપ સ્વાધ્યાય, ઇન્દ્રિય નિગ્રહ, દંભવિરતિ વગેરે વિષયો રસિક દૃષ્ટાંતપૂર્વક પ્રતિપાદન કરેલા છે, સંયમ સાધકને હેય અને ઉપાદેય શું છે? તે દર્શાવી બાર ભાવનાનું સુબોધક સ્વરૂપ આપેલું છે, તે પ્રસંગે આપેલા પ્રાચીન ઐતિહાસીક દૃષ્ટાંતો ઘણા અસરકારક છે. તે પછી બાર પ્રતિમાનું સ્વરૂપ આપી સાધુઓનો અહોરાત્રનો કાર્યક્રમ ઉપસ્થિત કર્યો છે. આ પ્રસંગે પણ ગ્રંથકારે સિદ્ધાન્તમાં કહેલા સાધુગુણોના વર્ણન એવી સુંદરતાથી કરી બતાવ્યા છે, કે જેની અસર આસ્તિક વાચકોના હૃદય ઉપર સત્વર આડઠ થઈ શકે છે.

આ પ્રકાશ ઉપરથી મહોપકારી મહાશય ગ્રંથકર્તાએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે, અધિકારી મનુષ્યને પોતાનું જીવન ઉચ્ચ સ્થિતિએ લઈ જવામાં જે માર્ગ સાધનીય છે, ગૃહધર્મમાર્ગ, અને યતિધર્મમાર્ગ, ગૃહધર્મમાર્ગ યથાર્થ રીતે સંપાદન કર્યો હોય તો તે દ્વારા યતિધર્મનો માર્ગ સુગમતાથી પ્રાપ્ત કરાય છે, સર્વવિરતિ સંયમમાર્ગ એ માનવ-જીવનની ઉન્નતિનું શિખર છે, તે પર આડઠ થયેલો આત્મા પરમ આનંદની સમીપ આવવાનો અધિકારી બને છે, સંસારનો ત્યાગ કરવાથી તેના અંગરૂપી બીજા ઉપાધિઓ દૂર રહે છે, એટલે તે નિરુપાધિક આનંદનો પૂર્ણ અનુભવ કરવાનો અધિકારી બને છે. આનંદની શિતળ છાયામાં વિશ્રાંત થયેલા સંયમીને જેઠ ચિંતનીય અને ધ્યેય સુખ સાધ્ય થાય છે, તે સર્વદા પોતાના હૃદયને સંબોધીને કહે છે કે “મારું જીવન સંયમનો જે આનંદ અનુભવે છે તે આનંદ જ મારું લક્ષ છે, મારું જીવન છે, મારા હૃદયનો રવિ છે, અને મારું સર્વસ્વ છે, અગ્નિનો સંબંધ થતાં જેમ પારો ઉડી જાય છે અને સૂર્યના પ્રકાશનો સંબંધ થતાં જેમ અંધકાર ઉડી જાય છે તેમ મને સંયમનો સંબંધ થતાં આ સંસારની વિવિધ ઉપાધિઓ ઉડી જાય છે જે હૃદયમાં પૂર્વે ક્ષણે-ક્ષણે, દુઃખ, ક્લેશ, ભય, ચિંતા અને શોક વગેરે આવીને ઉભા રહેતા હતા તે અત્યારે સિંહના નાદથી જેમ મૃગવૃંદ નાસી જાય છે, તેમ નાસી ગયા છે, સંયમરૂપી સિંહ મારા હૃદયરૂપ ગૂંચમાં બેઠો છે. તેનામાં સોહમરૂપ મહાનાદ થયા કરે છે જે મહાનાદનો પ્રતિધ્વનિ ગગનને ભેદી લોકા-કાશના સર્વ પ્રદેશોમાં વ્યાપી જાય છે.

આ ગ્રંથના ચોથા પ્રકાશનું નામ પરમાત્મસ્વરૂપ છે, પરમાત્મા કોણ? પરમાત્માપણું કેવું હોય? અને તેની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય? એ વિષયો ગ્રંથકારે સુબોધક વાણીથી વર્ણવેલા છે. ભવસ્થ કેવળીનું સ્વરૂપ આપી જિન નિક્ષેપાનું યથાર્થ રહસ્ય દર્શાવેલું છે તે પછી સિદ્ધ સ્વરૂપ, સિદ્ધોની અવગાહના અને સમસ્ત વસ્તુ વિષયક કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન

સંક્ષિપ્તમાં એવી સ્પષ્ટતાથી નિરૂપિત કરેલા છે કે, જે ઉપરથી ગ્રંથકારની દિવ્ય પ્રતિભાવાળી મહાશક્તિ જણાઈ આવે છે, શ્રી અહંત ભાષિત જૈનઆગમમાં જેને અનિર્વાચ્ય કહે છે. તેવા સિદ્ધ સુખનુ દૃષ્ટાંત સહિત વર્ણન કરતા ગ્રંથકાર વિદ્વાન વાચકોના હૃદયને આકર્ષી લે છે તે પછી સિદ્ધલગવાનના અલૌકિક ગુણોનું વર્ણન કરી અને આત્મબોધની દુર્લભતા દર્શાવી શ્રી વિદ્યચિંત્રમણિ ગ્રંથકાર આ આત્મિકજ્ઞાનના મહોદધિરૂપ ગ્રંથના સામા તટ ઉપર આવી પહોંચે છે-ગ્રંથ સમાપ્ત થાય છે.

આ છેલ્લા ગહન વિષય ઉપર ગ્રંથકારનો જે મહાન ઉદ્દેશ છે તેને જો નવ પદ્ધતિવિત કરવા ધારીએ તો આ પ્રસ્તાવના પણ એક ગ્રંથરૂપ થઈ પડે તેથી સંક્ષેપમાં એનવલું જ કહેવાનું કે, પરમાત્મભાવ એ લોકોત્તર દિવ્યભાવ છે, તે ભાવની સાથે સિદ્ધાવસ્થાનો ઉત્કૃષ્ટ સંબંધ છે, સિદ્ધાવસ્થાનો આનંદ અવર્ણનીય છે, અવાચ્ય છે, તે આનંદના અનુભવીઓ તેને જાણે છે, આપણે તો તેની ભાવના જ ભાવવાની છે.

આ પ્રમાણે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થની સંખ્યાને જાણે સૂચવતા હોય, તેવા ચાર પ્રકાશથી આ આત્મપ્રબોધ પુસ્તકને તેના વિદ્વાન કર્તાએ પ્રકાશિત કરેલો છે, ઉદયમાન જૈનસમુદાયને ધર્મ અને તત્ત્વોની શ્રેષ્ઠ શિક્ષણ પદ્ધતિને જૈનાગમ પ્રમાણે ઉત્તેજી તેને સ્વાશ્રયનિષ્ઠ તથા કર્તવ્યનિષ્ઠ કરવા આ પુસ્તક ઉદ્દેશ છે, એટલું જ નહીં પણ તેના મનનપૂર્વક અભ્યાસીને આત્મિક ઉન્નતિના આનંદમય દ્વાર સુધી ઉત્તમ સુબોધના શબ્દોથી તે દોરી જાય છે, એ નિઃસંદેહ છે.

આ પુસ્તકના કર્તા શ્રી જિનલાલસૂરિ ખરતરગચ્છના એક પ્રખ્યાત આચાર્ય હતા, વિક્રમ સંવત ૧૭૮૪ ના વર્ષમાં તેમનો જન્મ બિકાનેરમાં થયો હતો, તેમનું સંસારી નામ લાલચંદ હતું. તેમણે વિક્રમ સંવત ૧૭૯૬માં ખારવર્ષની વયમાં દીક્ષા લીધી હતી, તેમના ગુરુનું નામ જિનભક્તિસૂરિ હતું, જિનલાલસૂરિ બાલ્યવયમાંથી જ બુદ્ધિશાળી હતા. તેમણે દીક્ષા લીધા પછી ઉંચી જાતનો અભ્યાસ કર્યો હતો, તેમની વ્યાખ્યાન કરવાની શક્તિ ઉત્તમ હતી, આથી લોકો તેમને બહુમાન આપતા હતા, વિક્રમ સંવત ૧૮૦૪ ના વર્ષમાં તેમની વીશ વર્ષની વય થતાં તેમને સૂરિપદ આપવામાં આવ્યું હતું, એ સૂરિપદનો મહોત્સવ કચ્છદેશમાં આવેલા માંડવીબંદરની અંદર થયો હતો, તે સ્થળે રહીને તેમણે આ આત્મપ્રબોધ પુસ્તકની રચના કરી હતી અને તેના સુબોધક વ્યાખ્યાનો કચ્છની જૈનપ્રજાને સંભળાવ્યા હતા, જેની પ્રશંસાના શબ્દો દેશ-વિદેશમાં પણ પ્રસરી ગયા હતા.

જિનલાલસૂરિની વિદ્વતા અને વ્યાખ્યાન શક્તિથી ઘણાઓ આ સંસાર તરફ વિરક્ત થઈ તેમની પાસે દીક્ષિત થયા હતા, વિક્રમ સંવત ૧૮૧૯ ના વર્ષમાં તેમના પરિવારમાં પોણેસો સાધુઓ વિદ્યમાન હતા, એવા શિષ્યોના મોટા પરિવાર સાથે તેમણે ગોડી પાર્શ્વનાથજીની તથા આબુની યાત્રા કરી હતી, વિક્રમ સંવત ૧૮૩૪ ના વર્ષમાં પચાસ વર્ષની વયે તે મહાનુભાવ કાળધર્મને પામ્યા હતા, તેમના સ્વર્ગવાસથી તે દેશની જૈનપ્રજામાં કહેવાયું હતું કે ખરતરગચ્છરૂપી ગગનમાંથી એક તેજસ્વી તારો અસ્ત થઈ ગયો.

આ પુસ્તકનું ગુર્જર ભાષાંતર ભાવનગરનિવાસી સ્વર્ગસ્થ શા ઝવેરચંદ ભાઈચંદ કરેલું છે, મરહુમ આર્હત ધર્મશાસ્ત્રના સારા જ્ઞાતા હતા, ભાવનગરની જૈનપ્રજાના આગેવાન પૈકીના તેઓ એક હતા, અને તેજ નગરમાં સ્થપાયેલ શ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજીની જૈનવિદ્યાશાળાના મંત્રી હતા, અને પોતાને પ્રાપ્ત થયેલ ધર્મજ્ઞાન બીજાને આપવું એજ જેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હતો, આથી તેઓ શાસ્ત્રીય જ્ઞાનને સંપાદન કરવામાં અને તેનું દાન બીજાને આપવામાં આજીવન ઉત્સાહી રહ્યા હતા, આર્હત જ્ઞાનના અનુભવનો પરિપાક થયેલો હોવાથી તેઓ આ ઉત્તમ પુસ્તકનું ભાષાંતર કરવા શક્તિમાન થયેલા છે તેમજ તેઓએ જૈન શૈલીને અનુસરી લખેલી ભાષા લાલીલવાળી છે, કેટલેક પ્રસંગે મૂલ પુસ્તકના આશયને સમજાવવામાં તેમણે સારો સ્પષ્ટાર્થ કરેલો છે ભાષાંતરકાર આ પોતાની કૃતિને પરીપૂર્ણ મુદ્રાંકીત થયેલ જોઈ શક્યા નથી, આ પુસ્તકનો બીજો પ્રકાશ થોડો છપાયા બાદ ગઈ સાલના શ્રાવણ વદી ૮ ના રોજ તેમના જીવીતનું અવસાન થયેલું છે, પાછળથી તેમના પિતૃભક્ત અને ઉત્સાહી પુત્ર કૃતેહચંદ પોતાના પિતાની કૃતિને પૂર્ણ રીતે પ્રસિદ્ધ થવા પ્રેરે વિગેરે વાચવામાં આ સલાને મદદ કરી છે, જો ભાષાંતરકાર આ પુસ્તકના મુદ્રિત થયેલા બાદ અને આભ્યંતર સુંદર સ્વરૂપને પ્રસિદ્ધ થયેલું જોઈ શક્યા હોત તો તેમના હૃદયમાં સંતોષ થાત અને આ સંસ્થાને અભિનંદન મળત, પરંતુ કર્મયોગે એમ બની શક્યુ નહીં, એટલું અસંતોષનું કારણ થયું છે.

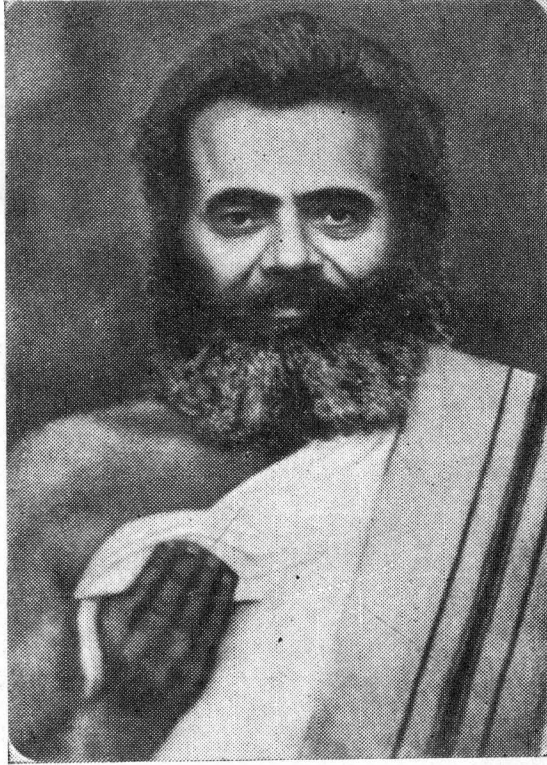
આ પ્રસંગે જણાવતા આનંદ ઉપજે છે કે નામદાર નીઝામ સરકારના ઝવેરી બાબુ પન્નાલાલ પૂરણચંદના પ્રપૌત્ર બાબુ પ્રતાપચંદજી ગુલાબચંદજીએ પોતાના સ્વર્ગવાસી પિતા બાબુસાહેબ ગુલાબચંદજીના સ્મરણાર્થે આ ઉપયોગી પુસ્તક પ્રગટ કરવામાં ઉત્તમ સહાય આપી છે, સ્વર્ગવાસી બાબુ ગુલાબચંદજી પોતાના ટુંક જીવનમાં પણ ધાર્મિકવૃત્તિ, તેમજ પોતાના ઝવેરી તરીકેના ધંધામાં અસાધારણ ઉદારતાયુક્ત અને કર્તવ્યનિષ્ઠ થયેલા છે, તેવા પોતાના સ્વર્ગવાસી પિતાના નામના સ્મરણાર્થે પિતૃભક્ત યુવાન પુત્ર બાબુ પ્રતાપચંદજી ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે, ઉદ્યોગ, જ્ઞાન અને ધાર્મિક કાર્યોમાં ઉત્સાહથી આગળ વધતા બાબુ પ્રતાપચંદજીની આ પ્રવૃત્તિ બીજા ગૃહસ્થોને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે એવી નમ્ર સૂચના આપી તેઓએ આપેલી સહાયતાને માટે અંતઃકરણથી આભાર માનવામાં આવે છે.

સદરહુ પુસ્તકની શુદ્ધિને માટે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવામાં આવેલો છે, છતાં છદ્મસ્થ-પણામાં સુલભ એવા પ્રમાદ તથા દષ્ટિ દોષાદિ દોષ કે પ્રેસના દોષને લઈને કોઈપણ સ્થાને સખલના થઈ હોય તો મિશ્ચાદુષ્કૃતપૂર્વક ક્ષમા યાચીએ છીએ.

સર્વ જૈનપ્રજા પોતાના ધાર્મિક સાહિત્યના ગૌરવમાં સમૃદ્ધિમાં તથા કદ્યાણ શક્તિમાં વૃદ્ધિ કરનાર આ ઉપયોગી પુસ્તકને પઠન, પાઠન તથા વાંચનનો ઉત્તમ ઉપયોગ કરી આદર આપશે તો કરેલો શ્રમ સફળ થયેલો માની આ સંસ્થા પોતાની આવી પ્રવૃત્તિમાં વિશેષ ઉત્સાહિત થશે. સર્વ સાધર્મિક બંધુઓ સત્યવૃત્તિથી પ્રવર્તો અને તેઓની વિપત્તિ નિવૃત્ત થાઓ.

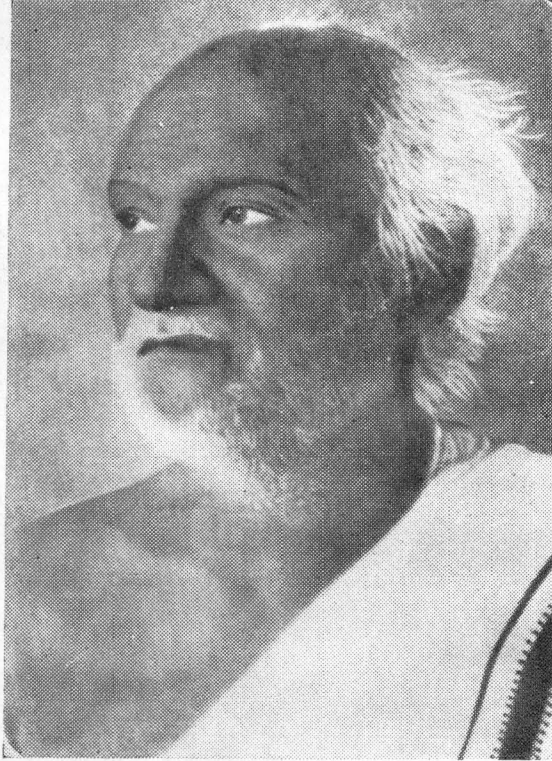
શ્રી જૈન આત્માનંદ સભા
ભાવનગર

શા સ ન સ આ દે

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્
વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મ. સા.

પી યૂ પ પા ણિ

પરમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રીમદ્
વિજયઅમૃતસૂરીશ્વરજી મ. સા.

ચત્કિંચિત્

જૈનદર્શન પામ્યા પછી અરિહંત પરમાત્માની ઓળખાણ સમ્યગ્જ્ઞાન દ્વારા જ થઈ શકે છે.

અરિહંતો મહ દેવો, જાવઝ્જીવં સુસાહુળો ગુરુણો ।

જિન પન્નતં તત્તં, ઇહ સમત્તં મપે મહિયં ॥

આ ગાથા અંતરમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા અને સમર્પણ ભાવ હોય તોજ ફળે છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનનો સમન્વય જાગે તો અંતરાત્મ જાગી ઉઠે.

તમેવ સચ્ચં નિઃશંકં જં જિણેહિં પવેહયં ।

એજ સાચું અને શંકા રહિતનું છે જે જિનેશ્વર ભગવંતોએ ભાખ્યું છે.

ભગવંતના વચનો પરની પૂર્ણ અતૂટ શ્રદ્ધા એટલે સમ્યગ્દર્શન.

આગમપ્રત્યે બહુમાન અને આદરભાવ એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન. આ રીતે દેવ, ગુરુ, અને ધર્મતત્ત્વો પરની સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા અને ઓળખાણ માટે તેમજ તેને સ્વીકારીને હૃદયમાં સ્થિર કરવાપૂર્વક આત્મકલ્યાણ સાધવા માટે અનેક મહાન (ગ્રંથો) આગમો છે. તે ગ્રંથો પૈકીમાં જેમ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, અધ્યાત્મસાર વગેરે અધ્યાત્મપૂર્ણ ગ્રંથો છે. અને તેવી જ રીતે સમ્યક્ત્વ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ, અને અહંત ભક્તિ એમ ચારેનું વિસ્તૃત વર્ણન જેમાં છે તેવો આત્મપ્રબોધ નામનો આ ગ્રંથ સર્વેને ઘણાજ ઉપયોગી છે. તેમાં પણ શ્રદ્ધાળુ આત્માઓ માટે તો આ ગ્રંથ ઘણો જ ઉપયોગી છે.

આ ગ્રંથ ભાવનગરની શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાએ બહાર પાડેલ ત્યારબાદ ઉપયોગીતાને ધ્યાનમાં લઈ આત્મપ્રબોધ ગ્રંથનું પુનર્મુદ્રણ કરવા અમેએ પ્રેરણા કરી, તે પ્રેરણા જ્ઞાનાભિરચિ વાળા આત્માઓએ ઝીલી લીધી. તેમ તેઓના સહકારથી આજે ફરી આ ગ્રંથ બહાર પડે છે. સહુ કોઈને આ ગ્રંથ ઉપયોગી થશે અને તેમાં બતાવેલા સુંદર આત્મોપયોગી વિષયો સમ્યક્ત્વને વધારી દેશવિરતિમાં લઈ જઈ તેનાથી વધુ આગળ સર્વવિરતિમાં પ્રવેશ કરાવનાર અને પરમાત્માનું તેમજ સિદ્ધ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણવાપૂર્વક આત્મકલ્યાણ માટે અને તેવી શુભભાવના સાથે આ ગ્રંથ પૂજ્ય ગુરુદેવ વિજયામૃતસૂરીશ્વરજી મ. સા.ના ચરણ કમળે સમર્પિત કરીને કાંઈક કૃતાર્થતા અનુભવુ છું.

—પં. દાનવિજય

આત્માગમ—અનંતરાગમ—પરંપરાગમ

તીર્થંકર પરમાત્માએ સ્વયમેવ દેશના આપી. તેઓ પાસે અંતરમાં જ્ઞાન અથાગ પડયું છે, જેથી તેમને આત્માગમની ઉપમા આપી, અને કેવળજ્ઞાન બાદ જે દેશનાઓ આપી તે દેશનાને ગણુધર ભગવંતોએ સૂત્રમાં ગુંથી તેને અનંતરાગમ કહેવાય છે. અને ગણુધરો પાસેથી પરંપરામાં ગુરૂભગવંતો પાસે આગમ આવ્યું તેને પરંપરાગમ કહેવાય છે.

જૈનદર્શન—સર્વદર્શનોમાં શિરોમણિ છે. અને જેઓ જૈનદર્શનને આગમ દ્વારા યથાર્થ સ્વરૂપમાં જાણે છે. તેઓ સ્વ-પર ઉભયપક્ષે આત્મકલ્યાણ કરવામાં સમર્થ થઈ શકે છે. પિસ્તાલીસ આગમોનો સાર ઘણા ખરા ગ્રંથોમાં વહેંચાયેલો છે. તેવા ગ્રંથોને મૂળ પિસ્તાલીસ આગમના પેટા-ગ્રંથો જ ગણવા રહ્યાં.—તેમાં પ્રકાશ તો જૈનાગમોનો જ છે.

આત્મપ્રબોધ ગ્રંથ :—

આ ગ્રંથના પ્રણેતા પરમોપકારિ પૂર્વના મહર્ષિ આચાર્ય શ્રીમદ્વિજયજ્ઞાનલાલસૂરિજી મ. છે. જેઓએ આ ગ્રંથમાં ચાર પ્રકાશ મૂક્યા છે. જેમાં

પ્રથમ પ્રકાશનું નામ સમ્યક્ત્વ નિર્ણય રાખ્યું છે, આ પ્રકાશમાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. બીજો પ્રકાશ દેશવિરતિ નામે છે. આ પ્રકાશમાં ગૃહસ્થના માટે વિશિષ્ટ માર્ગ બતાવ્યા છે. ત્રીજા પ્રકાશમાં સર્વવિરતિનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. અને ચોથા પ્રકાશમાં પરમાત્માનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે. એમ ચારે પ્રકાશોથી આ ગ્રંથનો પ્રભાવ વધી જાય છે.

આ ગ્રંથનું પ્રકાશન આ પૂર્વે ભાવનગરમાં રહેલી શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાએ કર્યું હતું તે રીતે જ એક જ્ઞાનભક્તિના હેતુથી અને આ ગ્રંથની ઉપયોગીતાને ધ્યાનમાં લઈ પં. શ્રી દાનવિજયજી મ. એ યોગ્ય પ્રયાસ કર્યો છે. લોકો આ પ્રયાસને સહર્ષ વધાવી લેશે એવી શ્રદ્ધા છે.

આ ગ્રંથને પ્રકાશિત કરવામાં શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાના કાર્યકર્તાઓએ ઉદારતા દાખવી તેમજ દ્રવ્ય સહાયમાં શ્રી હડીસિંગ કેસરસિંગ ટ્રસ્ટ અમદાવાદ, તથા પાંજરાપોળ જૈન સંઘ, શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી—સુરેન્દ્રનગર જૈનસંઘ તેમજ જે મહાનુભાવોએ લાલ લીધો છે. તે અનુમોદનીય છે.

આ ગ્રંથ પરમ પૂજ્ય પંન્યાસપ્રવરશ્રી દાનવિજયજી મ. એ સં. ૨૦૪૨ માં અમદાવાદ પાંજરાપોળ મુકામે ચાતુર્માસ દરમિયાન વ્યાખ્યાનમાં વાંચન કર્યા બાદ તેઓશ્રીએ આ ગ્રંથના પુનઃ પ્રકાશન માટે લ્યાંના સંઘ સમક્ષ પ્રેરણા કરી અને તે સ્વીકારવામાં આવી અને એ રીતે આ ગ્રંથ તૈયાર થયો તે અનુમોદનીય છે.

આ ગ્રંથમાં પ્રુફ સંશોધનમાં પરમ પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજયપ્રિયંકરસૂરીશ્વરજી મ. સા. નો અનુમોદનીય સહકાર પ્રાપ્ત થયો છે. તેમનો ઉપકાર ભૂલાય તેવો નથી.

અમદાવાદ પાંજરાપોળ ન્યુ માર્કેટમાં આવેલ ભરત પ્રિન્ટરીના માલિક શ્રીયુત્ કાંતીલાલ ડી. શાહે આ ગ્રંથનું પ્રિન્ટીંગ-બાઈન્ડીંગ સુંદર અને આકર્ષક કરી આપેલ છે. જેથી તેઓ પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

આત્મપ્રબોધ ગ્રંથ સહુ કોઈને ઘણો જ ઉપયોગી હોવાથી પુનઃ પ્રકાશિત કરતા આનંદ અનુભવીએ છીએ.

શ્રી બાપાલાલ મનસુખલાલ શાહ-સુરેન્દ્રનગર.

આત્મપ્રબોધ ગ્રન્થમાં દ્રવ્ય સહાયક ભાગ્યશાળીઓની

શુભ નામાવલિ

ક

રૂ.	નામ
૧૧,૧૧૧	શેઠ શ્રી હઠીસિંગ કેસરીસિંગ ટ્રસ્ટ જૈન ઉપાશ્રય.-અમદાવાદ
૧૧,૧૧૧	શેઠ શ્રી આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી જૈન સંઘ-સુરેન્દ્રનગર
૫૦૦૧	શેઠ શ્રી કનુભાઈ શાહ ભાવનગર
૨૫૦૧	એક સદ્ગૃહસ્થ ભાવનગર
૨,૫૦૧	શ્રી ચીમનલાલ શાહ મુંબઈ
૧૦૦૧	શ્રી હિંમતલાલ શાહ મુંબઈ
૫૦૧	શ્રી વિજયકુમાર નવાબ તથા હેમંત કુમાર નવાબ મુંબઈ
૧,૨૦૧	શ્રી નગરશેઠનો વંડો જૈન. શ્વે. મૂર્તિ. સંઘ-અમદાવાદ
૧,૨૦૧	શ્રી નેમિસૂરિ જ્ઞાનશાળા પાંજરાપોળ-અમદાવાદ. હં. ફૂલચંદભાઈ સલોત

અગાઉથી નકલો નોંધાવનારા ભાગ્યશાળીઓ

નકલ	નામ
૧૧ પૂ.	સાધ્વીશ્રી દક્ષયશાશ્રીજી મ. પ્રેરણાથી
૧૧ પૂ.	સાધ્વીશ્રી સુવર્ણપ્રભાશ્રીજી મ. "
૧૧ પૂ.	સાધ્વીશ્રી પુણ્યપ્રભાશ્રીજી મ. "
૧૧ પૂ.	સાધ્વીશ્રી રાજમતિશ્રીજી મ. "
૧૧ પૂ.	સાધ્વીશ્રી શ્રીમતિશ્રીજી મ. "
૧૧ પૂ.	સાધ્વીશ્રી સ્વયંપ્રભાશ્રીજી. મ. "
૧૧ પૂ.	સાધ્વીશ્રી સન્મતિશ્રીજી મ. "
૧૧ પૂ.	સાધ્વીશ્રી લખિમતિશ્રીજી મ. "
૧૧ શ્રી	ચંદુલાલ મણીલાલ તથા અ. સૌ. શારદાબેન ચંદુલાલ બાંધણીવાળા
૧૧ શ્રી	વાઘજીભાઈ પાંજરાપોળ અમદાવાદ
૧૧ શ્રી	ભગવાનભાઈ રાયચંદ અમદાવાદ

નકલ	નામ
૫ શ્રી	રીખવચંદ ભુરમલજી અમદાવાદ
૫ શ્રી	ધીરુભાઈ પોપટલાલ અમદાવાદ
૫ શ્રી	જયંતિલાલ જેસિંગલાલ અમદાવાદ
૫ શ્રી	રસીકલાલ જીવરાજભાઈ અમદાવાદ
૫ શ્રી	રમણલાલ દલસુખલાલ અમદાવાદ
૫ શ્રી	હરખચંદભાઈ હરજીવનભાઈ અમદાવાદ
૫ શ્રી	નગીનદાસ કચરાભાઈ
૫ ડાહ્યાલાલ	મફતલાલ અમદાવાદ
૫ રમણલાલ	હીરાલાલ કાપડીયા અમદાવાદ
૫ વિમળાબેન	બાબુલાલ અમદાવાદ
૫ પ્રભાબેન	રતીલાલ અમદાવાદ

૫ બીપીનચંદ્ર ચંદુલાલ અમદાવાદ
 ૫ છોટાલાલ કસ્તુરચંદ અમદાવાદ
 ૫ બાબુલાલ ચંદુલાલ અમદાવાદ
 ૫ મથુરદાસ મુળજીભાઈ અમદાવાદ
 ૫ વસુબેન શાંતિલાલ અમદાવાદ
 ૫ રમણલાલ રામચંદ રતનપોળ અમદાવાદ
 ૫ જયંતિલાલ મીશ્રીમલ
 ૫ દેવશાના પાડા જૈન સંઘ અમદાવાદ
 ૫ શાંતાબેન જવંસતલાલ અમદાવાદ
 ૫ સાકરચંદ ભોગીલાલ અમદાવાદ
 ૫ અશોકકુમાર મણીલાલ અમદાવાદ
 ૫ હીરાલાલ નગીનદાસ અમદાવાદ
 ૫ અરવિંદ વચ્ચલંડાર રતનપોળ અમદાવાદ
 ૫ હરખચંદ અગરચંદ બાફળા
 ૫ કીર્તિકુમાર બાબુભાઈ અમદાવાદ
 ૫ કાંતિલાલ મગનલાલ શાહ અમદાવાદ
 ૨ કેશવલાલ ડાહ્યાભાઈ વોરા હાથીખાના
 ૨ જયંતીલાલ સોમચંદ અમદાવાદ
 ૨ વિનુભાઈ મહાસુખભાઈ નાગોરીશાળા
 ૨ લીલાવતીબેન કાન્તિલાલ શેખનો પાડો
 ૨ સુશીલાબેન રતીલાલ શેખનો પાડો
 ૨ શારદાબેન કેશવલાલ દેવશાનો પાડો
 ૨ દેવચંદભાઈ સુખલાલ નાનીહમામ
 ૨ રતીલાલ મોહનલાલ પંચભાઈની પોળ
 ૨ ગુણવંતભાઈ હીરાલાલ શાહીબાગ
 ૧ હીંમતલાલ મગનલાલ નગરશેઠનો વંડો
 ૧ બાબુભાઈ ચંદુલાલ ધનાસુથારની પોળ

૧ રતીલાલ અંબાલાલ કોટનચાલ
 ૧ કાન્તિલાલ ડાહ્યાભાઈ દેવશાનો પાડો
 ૧ પરસોત્તમદાસ કસ્તુરચંદ પાંજરાપોળ
 ૧ બાબુભાઈ મંગળદાસ દેવશાનો પાડો
 ૧ નટવરલાલ અંબાલાલ પાંજરાપોળ
 ૧ ડાહ્યાભાઈ મગનલાલ દેવશાનો પાડો
 ૧ શાંતાબેન અમૃતલાલ વીકાંટા
 ૧ ખીમચંદભાઈ નગીનદાસ કીકાલદુની પોળ
 ૧ હરખચંદ વસ્તાજી કીકાલદુની પોળ
 ૧ જીતેન્દ્ર હિંમતલાલ દેવશાનો પાડો
 ૧ રતિલાલ સોમચંદ કીકાલદુની પોળ
 ૧ ગજરાબેન ચંદુલાલ લહેરીયા પોળ
 ૧ કેશવલાલ જીવણલાલ દાદાસાહેબની પોળ
 ૧ શાંતીલાલ ત્રીલોવનદાસ પાંજરાપોળ
 ૧ નટવરલાલ કાન્તિલાલ મુન્શીનો ટેકરો
 ૧ કૈલાસભાઈ ભગુભાઈ શેખનો પાડો
 ૧ કાન્તિલાલ મોતીલાલ દેવશાનો પાડો
 ૧ દીલીપભાઈ ડાહ્યાભાઈ ઝવેરીવાડ
 ૧ અનુભાઈ કાન્તિલાલ ઝવેરીવાડ
 ૧ મણીલાલ મોતીલાલ પંચભાઈની પોળ
 ૧ સવિતાબેન કનુભાઈ દેવશાનો પાડો
 ૧ લૌમીક ભુપેન્દ્રભાઈ પાંજરાપોળ
 ૧ કીંઝલ અરવીંદકુમાર પાંજરાપોળ
 ૧ મેહુલ પ્રવિણચંદ્ર કોટનચાલ
 ૧ મણીલાલ બાપુલાલ શેખનો પાડો
 ૧ મધુબેન કૃતેહચંદ નવતાડ

વિષયાનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
પ્રથમ પ્રકાશ	૧ થી ૧૪૫	તે સમ્યક્ત્વના દશ પ્રકારનું વિવેચન	૨૧
મંગલાચરણ	૧	આજ્ઞાચિ સમ્યક્ત્વ પર	
આ અન્ધના અધિકારી કોણ ?	૨	માષતુષ્પમુનિનું દર્શાંત	૨૧
આત્મા શબ્દનો અર્થ	૩	સૂત્ર સમ્યક્ત્વ પર	
આત્માના ત્રણ પ્રકાર	૩	ગોવિંદવાચકની કથા	૨૨
બહિરાત્મનું સ્વરૂપ	૩	સર્વધર્મ કૃત્યોમાં સમ્યક્ત્વની	
અંતરાત્મનું સ્વરૂપ	૫	પ્રધાનતા	૨૪
પરમાત્મનું સ્વરૂપ	૫	પ્રભાસ ચિત્રકારનું દર્શાંત	૨૪
આત્મબોધ શબ્દનો અર્થ	૫	સમ્યક્ત્વના બીજા સડસઠ ભેદો	૨૬
આત્મબોધનું માહાત્મ્ય	૬	ચાર શ્રદ્ધા	૨૬
આત્મબોધ વગરનો પ્રાણી	૬	ત્રણ લિંગ	૨૭
આત્મબોધ થવાનું કારણ શું ?	૬	દશ પ્રકારનો વિનય	૨૭
સમ્યક્ત્વ પ્રતિપાદનની રીતિ	૬	ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ	૨૭
સમ્યક્ત્વમાં પ્રવેશ	૮	પાંચ દુષણ	૨૭
સમ્યક્ત્વનો ભેદ	૧૦	પાંચ ભૂષણ	૨૭
સમ્યક્ત્વના બીજા બે પ્રકાર	૧૫	પાંચ લક્ષણ	૨૭
સમ્યક્ત્વના (ઉપરાંત) બીજા બે પ્રકાર	૧૫	છ યતના	૨૭
તે વિષે માર્ગ તથા જ્વરનું દર્શાંત	૧૬	છ આગાર	૨૭
સમ્યક્ત્વના ત્રણ પ્રકાર	૧૬	છ ભાવના	૨૮
સમ્યક્ત્વના બીજા રીતે ત્રણ ભેદ	૧૭	છ સ્થાનક	૨૮
સમ્યક્ત્વના ચાર ભેદ	૧૮	સમ્યક્ત્વના સડસઠ ભેદોનું વિવરણ	૨૮
સમ્યક્ત્વના પાંચ પ્રકાર	૧૭	ત્રણે લિંગની વ્યાખ્યા	૨૯
પાંચે સમ્યક્ત્વના કાળનો નિયમ	૧૭	દશ પ્રકારના વિનયની વ્યાખ્યા	૩૦
સમ્યક્ત્વ કેટલીવાર પમાય	૧૯	વિનયના પાંચ પ્રકારની વ્યાખ્યા	૩૦
કયા ગુણસ્થાનકે કયું સમ્યક્ત્વ હોય	૧૯	ત્રીજા ચૈત્યવિનય વિષે વિવેચન	૩૧
સમ્યક્ત્વ કેટલીવાર મૂકાય અને		બીજા રીતે ચૈત્યના પાંચ પ્રકાર	૩૨
કેટલીવાર અહણ થાય	૨૦	વાર્તાકમુનિની કથા	૩૨
સમ્યક્ત્વના દસ પ્રકાર	૨૦	ગૃહસ્થોએ પોતાના ઘરે પ્રતિમા	
		પૂજા કેમ પૂજવી ?	૪૧

વિષય	પૃષ્ઠ
ચૈત્યવિનયનું સ્વરૂપ	૪૨
પુષ્પ પૂજા વિષે ધનસારની કથા	૪૩
આભરણ પૂજા	૪૫
ખીજી અગ્રપૂજા	૪૬
તે વિષે દેવસેનની માતાનું દર્શાવ	૪૬
ત્રીજી ભાવપૂજા	૪૮
પાંચ પ્રકારની પૂજા	૪૮
સાગરશેઠનું દર્શાવ	૫૧
ચોથી ભક્તિ	૫૫
પાંચમી ભક્તિ	૫૫
તે વિષે ધનશેઠની કથા	૫૮
આઠ પ્રકારની પૂજા	૬૨
સમ્યક્ત્વની ત્રિવિધ શુદ્ધિ	૬૫
પાંચ દ્વંષણ	૬૬
શંકા ઉપર બે વ્યાપારીનું દર્શાવ	૬૬
કાંક્ષા ઉપર દર્શાવ	૬૭
ત્રીજી વિચિકિત્સા દુષણ	૬૭
કુદૃષ્ટિ પ્રશંસા	૬૮
મિથ્યાત્વીનો પરિચય	૬૮
નંદ મણિકારશેઠનું દર્શાવ	૬૯
સમ્યક્ત્વના આઠ પ્રભાવક	૭૧
પ્રવચની પ્રભાવક	૭૨
દેવર્ધિગણિની કથા	૭૨
તે ચાર પ્રકારની કથાઓના લક્ષણો	૭૬
ધર્મકથા શ્રી નંદિષેણની કથા	૭૭
ખીજા પ્રકારે આઠ પ્રભાવક	૮૨
સમ્યક્ત્વના પાંચ ભૂષણ	૮૩
શ્રી ગુણાકરસૂરિનો વૃત્તાંત	૮૩
સમ્યક્ત્વનું ખીજું ભૂષણ	૮૬
સમ્યક્ત્વનું ત્રીજું ભૂષણ	૮૭
સમ્યક્ત્વનું ચોથું ભૂષણ	૮૮
સ્થિરતા વિષે સુલસાનો વૃત્તાંત	૮૯

વિષય	પૃષ્ઠ
સમ્યક્ત્વનું પાંચમું ભૂષણ ભક્તિ	૧૦૭
સમ્યક્ત્વના પાંચ લક્ષણો	૧૦૮
ઉપશમ પર	
દમસાર રાજર્ષિની કથા	૧૦૮
સંવેગ નામનું ખીજું લક્ષણ	૧૧૩
સમ્યક્ત્વનું ત્રીજું લક્ષણ નિર્વેદ	૧૧૩
તે પર દંઢપ્રહારીનું દર્શાવ	૧૧૪
સમ્યક્ત્વનું ચોથું લક્ષણ અનુકંપા	૧૧૫
સુધર્મ રાજાની કથા	૧૧૫
સમ્યક્ત્વનું પાંચમું લક્ષણ આસ્તિકતા	૧૨૦
પદ્મશેખરની કથા	૧૨૧
છ પ્રકારની યતના	૧૨૫
ધનપાલ પુરોહિતની કથા	૧૨૬
છ આગાર	૧૩૫
કેશા વેશ્યાનું દર્શાવ	૧૩૫
ગણાભિયોગ	૧૩૭
બલાભિયોગ	૧૩૮
દેવાભિયોગ	૧૩૮
કાંતાર વૃત્તિ	૧૩૮
ગુરુ નિગ્રહ	૧૩૮
છ ભાવના	૧૩૯
પહેલી ભાવના	૧૩૯
ખીજી ભાવના	૧૩૯
ત્રીજી ભાવના	૧૪૦
ચોથી ભાવના	૧૪૦
પાંચમી ભાવના	૧૪૦
છટ્ટી ભાવના	૧૪૦
છ સ્થાનક	૧૪૦
ખીજો પ્રકાશ	૧૪૬થી ૨૭૯
દેશવિરતિ	૧૪૬
અન્વય અને વ્યતિરેકથી દયાનું ફળ	૧૫૫
પ્રથમ વૃત્તનું દર્શાવથી વર્ણન	૧૫૫

વિષય	પૃષ્ઠ
સુલસાનું વૃત્તાંત	૧૫૫
ખીન્નું સ્થૂલમૃધાવાદવિરમણવ્રત	૧૫૭
વસુરાભની કથા	૧૬૦
ત્રીન્નું સ્થૂલઅદત્તાદાનવિરમણવ્રત	૧૬૬
ચોરીના દૂળો કહે છે	૧૬૮
નાગદત્તની કથા	૧૬૯
ચોથું સ્થૂલમૈથુનવિરમણવ્રત	૧૭૧
બે રાજપુત્રોનો વૃત્તાંત	૧૭૨
સુભદ્રાનું ચરિત્ર	૧૭૭
પાંચમું સ્થૂલ પરિવ્રજવિરમણવ્રત	૧૮૨
તે ઉપર ધનશેઠની કથા	૧૮૬
ત્રણ ગુણવ્રતો	૧૯૦
પહેલું દ્વિશિપરિમાણ ગુણવ્રત	૧૯૦
રાજા અશોકચંદ્રની કથા	૧૯૧
ભોગોપભોગ પ્રમાણ ખીન્નું ગુણવ્રત	૧૯૩
બાવીશ અભક્ષ્યોના નામ	૧૯૩
વંકચૂલની કથા	૧૯૬
પંદર કર્મોદાન	૨૦૫
અનર્થદંડ વિરમણનામે ત્રીન્નું ગુણવ્રત	૨૦૮
અંદરવા કયાં કયાં સ્થાને જોઈએ	૨૧૦
અનર્થદંડ નામે ત્રીન્નું ગુણવ્રત	૨૧૦
મૃગસુંદરીની કથા	૨૧૦
ચાર શિક્ષાવ્રત	૨૧૪
પ્રથમ સામાયિક વ્રત	૨૧૪
સામાયિક લેનારાઓનું કૃત્ય	૨૧૫
કાયાના બાર દોષો	૨૧૬
વચનના દશ દોષો	૨૧૬
મનના દશ દોષો	૨૧૬
સામાયિક ઉપર દમદત્ત મહર્ષિનું વૃત્તાંત	૨૧૭
દેશાવગાશિક નામે ખીન્નું શિક્ષાવ્રત	૨૧૯
અંડકૌશિકની કથા	૨૨૦

વિષય	પૃષ્ઠ
ત્રીન્નું શિક્ષાવ્રત પૌષધ	૨૨૧
ચોથું અતિથિસંવિભાગ નામે શિક્ષાવ્રત	૨૨૫
સુપાત્રદાનના પાંચ દુષણો	૨૨૯
સુપાત્રદાનના પાંચ ભૂષણો	૨૩૦
પંચક શેઠની કથા	૨૩૦
સુપાત્રદાન ઉપર જીરણશેઠની કથા	૨૩૧
તીર્થંકરોનો દાનવિધિ	૨૩૩
દાન સમયે ઉત્પન્ન થતા છ અતિશયો	૨૩૩
આનંદ શ્રાવકનું વૃત્તાંત	૨૩૬
કામદેવ શ્રાવકનો વૃત્તાંત	૨૪૦
ત્રીજા શ્રાવક ચુલ્લનીપિતાના વૃત્તાંત	૨૪૩
ચોથાશ્રાવક સુરાદેવનો વૃત્તાંત	૨૪૪
પાંચમા ચુલ્લશતક શ્રાવકનું વૃત્તાંત	૨૪૫
છઠ્ઠું કુંડકૌશિક શ્રાવકનું વૃત્તાંત	૨૪૫
સાતમા સદાલપુત્ર શ્રાવકનું વૃત્તાંત	૨૪૬
આઠમા મહાશતક શ્રાવકનું વૃત્તાંત	૨૪૯
નવમા નંદિનીપિતા શ્રાવકનું વૃત્તાંત	૨૫૧
દશમા તેતલીપિતા શ્રાવકનું વૃત્તાંત	૨૫૨
શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાનું સ્વરૂપ	૨૫૨
પૂર્વે સૂચવેલું કેશવનું વૃત્તાંત	૨૫૪
શ્રાવકને નિવાસ કરવાના સ્થાનોનું સ્વરૂપ	૨૬૪
કેવો શ્રાવક ઉત્તમ ગણાય	૨૬૫
શ્રાવકોનું સંક્ષિપ્ત દિનકૃત્ય	૨૬૭
ત્રિકાલ જિનપૂજનો વિધિ	૨૭૧
શ્રાવકનું રાત્રી કૃત્ય સંક્ષેપ	૨૭૧
શ્રાવકના અફભૂત ગુણોનું વર્ણન	૨૭૨
મંડુક શ્રાવકનું વૃત્તાંત	૨૭૩
દરિદ્ર બ્રાહ્મણનું વૃત્તાંત	૨૭૫
સુવર્ણના કંકણ ઘડનાર પુરુષનું વૃત્તાંત	૨૭૮

વિષય	પૃષ્ઠ
ત્રીજો પ્રકાશ	૨૮૦થી૩૫૪
સર્વવિરતિ	૨૮૦
દીક્ષાગ્રહણમાં પુરૂષ, સ્ત્રી, નપુંસકનું	
યોગ્યાયોગ્યપણું	૨૮૧
અતિમુક્ત બાળમુનિનું વૃત્તાંત	૨૮૧
દીક્ષામાં અયોગ્ય પુરૂષનું વર્ણન	૨૮૧
સ્ત્રી જાતીમાં વીશ દીક્ષા આપવામાં	
અયોગ્ય	૨૯૦
નપુંસકના ૧૬ ભેદ	૨૯૦
દશ પ્રકારના યતિધર્મ	૨૯૩
માયા કષાય વિષે દૃષ્ટાંત	૨૯૫
તપસ્યાનું સ્વરૂપ	૨૯૬
ઉનોદરી પ્રમુખનું સ્વરૂપ	૨૯૭
અભ્યંતર તપના પ્રકાર	૨૯૮
પ્રાયશ્ચિત્ત તપના દશ પ્રકાર	૨૯૯
વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય	૨૯૯
તે પર વિદ્યાધરનું દૃષ્ટાંત	૩૦૧
ધ્યાન	૩૦૨
સંયમ સ્વરૂપ	૩૦૬
પાંચ ઈન્દ્રિયોના નિગ્રહનું સ્વરૂપ	૩૦૯
કષાયજન્યનું સ્વરૂપ	૩૧૦
કષાયશબ્દનો અર્થ	૩૧૦
દંડવિરતિ સ્વરૂપ	૩૧૨
દત્ત અને કલિકાચાર્યની કથા	૩૧૬
કાયશુષ્ઠિ	૩૧૭
અમંગળમુનિનો વૃત્તાંત	૩૧૮
બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ	૩૨૪
કુખેરદત્તનું વૃત્તાંત	૩૨૫
રોહિણ્ય ચોરની કથા	૩૪૧
બાર પ્રતિમાનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ	૩૪૭

વિષય	પૃષ્ઠ
અહોરાત્રીનું સંક્ષિપ્ત કૃત્ય	૩૪૮
કૃત્યનો ક્રમ	૩૪૮
સિદ્ધાંતોમાં સાધુ વર્ણન	૩૫૦
પશુપાલ અને જયદેવનું વૃત્તાંત	૩૫૧
ચોથો પ્રકાશ	૩૫૫થી૩૮૮
પરમાત્મ સ્વરૂપ	૩૫૫
ભવસ્થકેવલીનું સ્વરૂપ	૩૫૫
દ્રવ્યજિન સ્વરૂપ	૩૭૦
ભાવજિન સ્વરૂપ	૩૭૦
કેવલીના આહાર સંબંધી	૩૭૧
સિદ્ધનું સ્વરૂપ	૩૭૨
જઘન્ય અવગાહનાનું સ્વરૂપ	૩૭૫
સિદ્ધોના સ્થાનનું લક્ષણ	૩૭૬
સિદ્ધ જીવોનું રક્ષણ	૩૭૬
કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શન ને સમસ્ત	
વસ્તુનું વિષયપણું	૩૭૭
સિદ્ધના જીવોનું નિરૂપમ સુખ	૩૭૭
સિદ્ધોના સુખથી બીજું સુખ નથી	૩૭૭
તે સિદ્ધનું સુખ નિરૂપમ છે.	૩૭૮
વનવાસી મ્લેચ્છનું કથાનક	૩૭૮
ઉપર રહેલા અર્થની વિશેષ ભાવના	૩૭૯
સિદ્ધ ભગવંતના એકત્રીશ ગુણો	૩૮૦
તે સિદ્ધના આઠ ગુણો	૩૮૧
આત્મબોધની દુર્લભતા	૩૮૨
આત્મબોધ કરનારી જિનવાણીનું	
માહાત્મ્ય	૩૮૩
મિથ્યાદુષ્ટત્યની પ્રાર્થના	૩૮૩
અન્યકારની પ્રશસ્તિ	૩૮૪
પુરવણી	૩૮૭
અન્ય સમાપ્ત	૩૮૮

નમઃ શ્રી પાર્શ્વનાથાય

શ્રી આત્મપ્રબોધ

પ્રથમ પ્રકાશ

(સમ્યક્ત્વ નિર્ણય)

અનંતવિજ્ઞાનવિશુદ્ધરૂપં નિરસ્તમોહાદિપરસ્વરૂપમ્ ।

નરામરેદ્રૈઃ કૃતચારુભક્તિ નમામિ તીર્થેશમનંતશક્તિમ્ ॥ ૧ ॥

જેનું વિજ્ઞાન અનંત છે. જેનું સ્વરૂપ નિર્મલ છે, જેણે મોહ અજ્ઞાન-
આદિ પરસ્વરૂપને ટાળેલું છે. અને મનુષ્યોના ઇંદ્ર ચક્રવર્તીઓએ તથા દેવતા-
ઓના ઇંદ્રોએ જેની મનોહર ભક્તિ કરેલી છે. એવા અનંતશક્તિશાળી શ્રી
તીર્થંકર પ્રભુને હું નમસ્કાર કરું છું.

અનાદિસંવદ્ધસમસ્તકર્મ-મલીમસત્ત્વં નિજકં નિરસ્ય ।

ઉપાત્તશુદ્ધાત્મગુણાય સર્વો નમોઽસ્તુ દેવાર્યમહેશ્વરાય ॥ ૨ ॥

પોતાની અનાદિકાળથી બંધાયેલા સમસ્તકર્મની ભલિનતાને દૂર કરી
જેમણે શુદ્ધ આત્મગુણ ગ્રહણ કરેલો છે. એવા દેવતાઓને પૂજવા યોગ્ય મહેશ્વર
શ્રી વીર ભગવાનને નમસ્કાર હો.

જગત્રયાધીશમુખોદ્ભવાયા વાગ્દેવતાયાઃ સ્મરણં વિધાય ।

વિભાવ્યતેઽસૌ સ્વપરોપકૃત્યૈ વિશુદ્ધિહેતુઃ શુચિરાત્મવોધઃ ॥ ૩ ॥

ત્રણ જગતના સ્વામીનામુખથી ઉત્પન્ન થયેલ વાગ્દેવતા સરસ્વતીનું
સ્મરણ કરી પોતાના અને પરના ઉપકારને માટે વિશુદ્ધિનો હેતુરૂપ એવો આ
પવિત્ર-શુદ્ધ આત્મપ્રબોધ ગ્રંથ રચવામાં આવે છે.

ગ્રંથના આરંભમાં સંક્ષેપ કરવાની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે શિષ્ટપુરૂષોના
આચારને આચરવાને અને ગ્રંથની સમાપ્ત થવામાં અંતરાય કરનારા ઘણાં
વિઘ્નોના સમૂહને દૂર કરવાને અત્યંત અવ્યભિચારી અને યોગ્ય ઇષ્ટદેવતાના

સ્તવન વગેરે કરવારૂપ જેનું સ્વરૂપ છે એવું ભાવ મંગલ પ્રાપ્ત કરીને કરવું જોઈએ, એવું વિચારી અહીં પણ ગ્રંથની આદિમાં સર્વ તીર્થંકરોને પ્રણામ કરવાપૂર્વક નજીકના ઉપકારી શ્રીવીરપરમેશ્વરને નમસ્કાર કરવારૂપ અને વાગ્દેવતાના સ્મરણ કરવારૂપ ભાવમંગલનો આશ્રય કરવામાં આવ્યો છે તેમજ વળી શ્રોતાઓની પ્રવૃત્તિ માટે આ ગ્રંથનું પ્રયોજન અભિધેય, અને સંબંધ એ ત્રણ પણ નિયમથી કહેવા જોઈએ.

આત્મજ્ઞાન મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી સર્વનું ઉપકારક છે. તેથી અહીં પોતાના અને પરના ઉપકારને અર્થે એ પદ કહી સ્વોપકાર અને પરોપકાર રૂપ પ્રયોજન દર્શાવવામાં આવ્યું છે અને ‘આત્મબોધ’ એ નામ આપી અતિ-શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ અભિધેયરૂપે નિરૂપણ કરવામાં આવેલ છે. અને તે ‘આત્મબોધ’ કહેવામાં આવે છે. એમ કહી વાચ્ય વાચક ભાવ વગેરે સંબંધ સૂચવ્યો છે. તેમાં આત્મબોધનું સ્વરૂપ તે વાચ્ય છે અને આ ગ્રંથ વાચક છે. ઇત્યાદિ અહીં ઘણું કહેવાનું છે, પણ તે સદ્બુદ્ધિવાળા પુરૂષોએ પોતાની મેળે બીજા ગ્રંથોથી જાણી લેવું. ગ્રંથનો વિસ્તાર થવાના ભયથી અહીં કહેવામાં આવ્યું નથી.

હવે પ્રથમ જે સામાન્યથી અભિપ્રાય દર્શાવેલ છે. તેને વિવેચન કરી બતાવે છે.

પ્રકાશ માદ્યં વર દર્શનસ્ય તતશ્ચ દેશાદિરતેદ્વિતીયં

તૃતીય મસ્મિન્સુમુનિ વ્રતાનાં વક્ષ્યે ચતુર્થં પરમાત્મતાયાઃ ॥ ૪ ॥

આ ગ્રંથમાં પ્રથમ પ્રકાશમાં સમ્યગ્ દર્શનનું સ્વરૂપ બતાવેલ છે, બીજા પ્રકાશમાં દેશ વિરતિનું સ્વરૂપ, ત્રીજા પ્રકાશમાં ઉત્તમ મુનિવ્રતનું સ્વરૂપ અને ચોથા પ્રકાશમાં પરમાત્મભાવનું સ્વરૂપ દર્શાવેલ છે. આ ઉપરથી પરસ્પર સંબંધવાળા સમ્યક્ત્વાદિ સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનારા એવા ચાર પ્રકાશથી પ્રતિબદ્ધ એવો આ આત્મપ્રબોધ ગ્રંથ છે, એમ સૂચવેલું છે.

આ ગ્રંથના અધિકારીઓ કોણ છે ?

ન સંત્યમવ્યા નહિ જાતિમવ્યા ન દૂરમવ્યા બહુ સંસૃતિત્વાત્ ।

મુમુક્ષવોઽમૂરિમવબ્રમા હિ આસન્નમવ્યાસ્ત્વધિકારિણોઽજ્ઞ ॥ ૫ ॥

અભવ્ય, જાતિભવ્ય અને દૂરભવ્ય એ બહુ સંસારી હોવાથી આ ગ્રંથના અધિકારી નથી જેમણે બહુભવમાં ભ્રમણ કરવાનું નથી એવા મુમુક્ષ પુરૂષો અને આસન્ન ભવ્ય એ આ ગ્રંથના આધિકારી છે.

આ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, દુષ્ટ અંતવાલા અને અનંત ચાર પ્રકારની ગતિના સ્વરૂપને પ્રસાર કરનારા આ સંસારને વિષે આ જગતના સર્વ જંતુઓના ચિત્તને અમત્કાર કરનારા એવા ઇંદ્રાદિક સુર-અસુરોએ રચેલા ઉત્કૃષ્ટ આઠ મહા પ્રાતિહાર્ય વગેરે સર્વ અતિશયોથી યુક્ત એવા જગદ્ગુરુશ્રી વીરપ્રભુએ સર્વ ધનઘાતિ કર્મના દલીયાના સમૂહના નાશથી ઉત્પન્ન થયેલ સર્વલોકલોક લક્ષણવાળા લક્ષ્યને અવલોકન કરવામાં કુશળ એવા નિર્મળ કેવળજ્ઞાનના બળથી ત્રણ પ્રકારના જીવો કહેલા છે (૧) ભવ્ય (૨) અભવ્ય અને (૩) જાતિભવ્ય. જે જીવો કાલાદિકના યોગની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી પોતાની શક્તિથી સર્વકર્મેને ખપાવી મુક્તિએ ગયા છે, જય છે અને જવાના છે, તે સર્વ જીવો ત્રિકાલની અપેક્ષાએ ભવ્ય કહેવાય છે.

જે જીવો આર્યક્ષેત્ર વિગેરેની સામગ્રી છતાં પણ તેવી જાતના કોઈજાતિ સ્વભાવને લઈને સર્વદા તત્ત્વશ્રદ્ધાના અભાવથી ક્યારે પણ મુક્તિને પામ્યા નથી, પામતા નથી અને પામવાના નથી, તે અભવ્ય કહેવાય છે.

મુક્તિની પ્રાપ્તિનું મૂળ કારણ સમ્યક્ત્વ જ છે, તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

દંસણમદ્દો મદ્દો દંસણ મદ્દસ્સ નત્થિ નિવ્વાણં ।

સિજંતિ ચરણરહિયા દસણરહિયા ન સિજંતિ ॥ ૧ ॥

જે સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ થયેલો છે, તે સર્વથી ભ્રષ્ટ સમજવો. સમ્યક્ત્વથી ભ્રષ્ટ થયેલા પ્રાણીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી; પ્રાણીઓ આરિત્રરહિત મુક્તિ પામે છે પરંતુ સમ્યક્ત્વરહિત કદાપિ મુક્તિમાર્ગ પ્રતિ પ્રયાણ કરી શકતા નથી.

અહીં જે આરિત્રરહિત એમ કહ્યું તે દ્રવ્યઆરિત્રથી રહિત એમ સમજવું.

વળી જે જીવ અનાદિકાળથી આશ્રિત એવા સૂક્ષ્મભાવનો ત્યાગ કરી જે બાહરભાવને પામે તો તે અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ સર્વ સંસ્કારને કરનારાના વિષયમાં નહીં આવેલી ખાણની અંદર રહેલા સંસ્કારને યોગ્ય એવા પાપણની જેમ સૂક્ષ્મભાવનો ત્યાગ કરી કદિ પણ અવ્યવહાર રાશિરૂપ ખાણથી બહાર આવેલા નથી. આવતા નથી અને આવવાના નથી, તે જાતિભવ્ય કહેવાય છે. આ જીવો માત્ર કહેવાના જ ભવ્ય છે, પણ સિદ્ધિ સાધકપણે ભવ્ય નથી. તેને માટે આગમમાં કહ્યું છે કે—

“સામગ્ગિઅભાવાઓ, વવહારરાસિઅપ્પવેસાઓ ।

મવ્વાવિ તે અનંતા, જે સિદ્ધિસુદ્ધં ન પાવંતિત્તિ ॥ ૧ ॥

સામગ્રીનો અભાવ હોવાથી જેમનો વ્યવહાર-રાશિમાં પ્રવેશ નથી. એવા ભવ્ય જીવો પણ અનંતા છે કે, જેઓ મોક્ષસુખને પામતા નથી અને પામવાના નથી.

ઉપર કહેલા ત્રિવિધ જીવોમાંથી જે અભવ્ય અને અતિભવ્ય-એ બે રાશિના જીવો નિર્માળ શ્રદ્ધાથી રહિત હોવાથી આ આત્મપ્રબોધ ગ્રંથને વિષે અધિકારી નથી, માટે બાકીના ભવ્ય રાશિના જીવો રહ્યા તેજ આ ગ્રંથના અધિકારી છે.

તે ભવ્ય જીવો બે પ્રકારના છે. એક આસન્નભવ્ય અને (૨) દૂરભવ્ય તેમાં દૂરભવ્ય કોને કહેવાય ? તે કહે છે. જેને અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનથી અધિક સંસાર હજી વર્તે છે, તે દૂરભવ્ય કહેવાય છે અને જેને અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તનથી ન્યૂન સંસાર વર્તે છે, તે આસન્નભવ્ય કહેવાય છે. તેઓમાં જે દૂરભવ્ય છે, તેમને મિથ્યાત્વનો ઉદય પ્રબળ હોવાથી કેટલાક કાળપર્યંત સમ્યક્દર્શનની પ્રાપ્તિનો અભાવ હોય છે. તેથી તેમનું પર્યટન આ સંસાર અટવીમાં ઘણો કાળ રહે છે. એટલે તેમને આત્મબોધનો સદ્ગર્ભમાર્ગ દુર્લભ થાય છે. અને જેઓ આસન્ન ભવ્ય છે. તેમને કાંઈક ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્તન કાલ હોવાથી આત્મબોધનો સદ્ગર્ભમાર્ગ સુલભ થાય છે. વળી તેમને હજીવા કર્મને લઈને તત્વ શ્રદ્ધા સુલભ છે. માટે આસન્નભવ્ય જીવો આ ગ્રંથના અધિકારી છે, તે આસન્નભવ્ય જીવોના ઉપકારને અર્થે આત્મબોધનું કાંઈક સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

આત્મા શબ્દનો અર્થ.

તે તે ભાવને સતતપણે પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા કહેવાય છે. (અતતીતિ) આત્મા પોતાના ગુણપર્યાયોને ગ્રહણ કરવાની જેનામાં શક્તિ છે, તે આત્મા કહેવાય છે.)

આત્માના ત્રણ પ્રકાર.

તે આત્મા ત્રણ પ્રકારના છે. (૧) બહિરાત્મા (૨) અંતરાત્મા અને (૩) પરમાત્મા.

બહિરાત્માનું સ્વરૂપ.

મિથ્યાત્વના ઉદયને વશ થઈ શરીર, ધન, પરિવાર, મંદિર, નગર, દેશ, મિત્ર, અને શત્રુ વગેરે ઈષ્ટ-અનિષ્ટ વસ્તુઓમાં રાગ-દ્વેષની બુદ્ધિને ધારણ

કરે છે અને સર્વ અસાર વસ્તુને સારરૂપે જાણે છે. તે પહેલા ગુણુકાણામાં વર્તનારો જીવ બાહ્યદષ્ટિપણાને લઈને બહિરાત્મા કહેવાય છે.

અંતરાત્માનું સ્વરૂપ.

જે તત્ત્વ શ્રદ્ધા સહિત થઈ કર્મના બંધ વગેરેનું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણે છે. જેમકે આ જીવ આ સંસારને વિષે કર્મબંધના હેતુરૂપ એવા મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ વડે પ્રત્યેક સમયે કર્મને બાંધે છે. તે કર્મ જ્યારે ઉદયમાં આવે છે, ત્યારે એ જીવ પોતેજ તેને ભોગવે છે. તેને કોઈ બીજો જીવ સહાય પણ કરતો નથી. આ પ્રમાણે ચિંતવે છે અને જ્યારે દ્રવ્ય વગેરે કાંઈક વસ્તુ જાય છે ત્યારે તે આ પ્રમાણે ચિંતવે છે. મારો આ વસ્તુની સાથેનો સંબંધ નષ્ટ થયો. મારું ખરું દ્રવ્ય તો જ્ઞાનાદિ છે, જે આત્મ પ્રદેશની સાથે સંબંધ ધરાવે છે તે દ્રવ્ય કયાંય પણ જવાનું નથી જ્યારે કાંઈ દ્રવ્ય વગેરેનો લાભ થાય છે. ત્યારે તે આ પ્રમાણે જાણે છે—આ પૌદ્ગલિક વસ્તુનો સંબંધ મારે થયો છે.

તેમાં હર્ષ શો ધારણ કરવો ? જ્યારે વેદનીયકર્મના ઉદયથી કષ્ટ વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તે સમભાવને ધારણ કરે છે. અને આત્માને પરમાવથી ભિન્ન માની તેને ત્યાગ કરવાનો ઉપાય કરે છે. અને ચિત્તમાં પરમાત્માનું ધ્યાન કરે છે તેમજ આવશ્યકાદિ ધર્મ કૃત્યમાં વિશેષ ઉદ્યમવંત થાય છે, તે ચોથા ગુણુકાણાથી બારમા ગુણુકાણા સુધી વર્તનારો જીવ અંતર્દષ્ટિથી અંતરાત્મા કહેવાય છે.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ

જે જીવ શુદ્ધ આત્મસ્વભાવને પ્રતિબંધ કરનારા કર્મ શત્રુઓને હણી અને નિરૂપમ કેવળજ્ઞાનાદિકની ઉત્તમ સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરી સર્વ પદાર્થોના સમૂહને હથેળીમાં રહેલ આમળાની જેમ અથવા હથેળીમાં રહેલ નિર્મળ જળની જેમ જાણે અને જુએ. તેમજ પરમ આનંદના સંદોહથી સંપન્ન થાય તે તેરમા અને ચૌદમા ગુણુકાણામાં રહેલ આત્મા તથા સિદ્ધાત્મા (શુદ્ધસ્વરૂપપણે) પરમાત્મા કહેવાય છે.

આત્મબોધ શબ્દનો અર્થ

બોધન એટલે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન તે બોધ, આત્મા કે જેનું લક્ષણ આગળ કહેવામાં આવશે, એવો ચેતન અને તેનાથી અભિન્ન સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મ તેનો બોધ, તે આત્મબોધ તેને પ્રતિપાદન કરનારો ગ્રંથ તે ઉપચારથી આત્મબોધ કહેવાય છે. એવી રીતે આત્મબોધ શબ્દનો અર્થ કહ્યો.

આત્મબોધનું મહાત્મ્ય વર્ણવે છે.

જે પ્રાણીને આત્મબોધ થયેલો હોય છે તે પ્રાણી પરમાનંદમાં મગ્ન હોવાથી કદિપણ સંસાર સુખનો અભિલાષી થતો નથી. કારણ કે તે સંસાર સુખ અલ્પ અને અસ્થિર હોય છે. જેમ કોઈ માણસ વિશિષ્ટ ઇચ્છિત વસ્તુને આપનારા કલ્પવૃક્ષને પ્રાપ્ત કરી તેની પાસે લુખા ભોજનની પ્રાર્થના કરતો નથી. તેમ પ્રાણી પરમાનંદમાં મગ્ન થઈ સંસાર સુખનો અભિલાષી થતો નથી. જેમ સારા માર્ગે ચાલનારો દેખાતો પુરૂષ કુવામાં પડતો નથી, તેમ જે પ્રાણીએ આત્મજ્ઞાનમાં તત્પર છે. તેઓ કદિપણ નરકાદિ દુઃખને પામતા નથી. જેણે અમૃતનો સ્વાદ લીધો હોય તેવા પુરૂષને જેમ ખારા પ્રાણીને પીવાની રુચિ થતી નથી, તેમ જેણે આત્મબોધને પ્રાપ્ત કર્યો છે. તેને બહારની વસ્તુના સંસર્ગની ઇચ્છા થતી નથી.

આત્મબોધ વગરનો પ્રાણી કેવો હોય છે ?

જેને આત્મબોધ થયો નથી તે પ્રાણીને મનુષ્ય દેહ હોવાથી શીંગડા, પૃંછડા પ્રમુખ કાંઈ હોતું નથી, તોપણ તેને પશુ જ જણવો, કારણ કે આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન વડે યુક્ત હોવાથી તેના તે ધર્મ પશુના જેવા છે તેમ વળી જે પ્રાણીએ વસ્તુતાએ આત્માને જણ્યો નથી, તેને સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ દૂર છે. અને પરમાત્મસંપત્તિનો ઉપલક્ષક તે થતો નથી. અને સંસારની ધન, ધાન્ય વિગેરેની સમૃદ્ધિ તેના ઉત્સાહનું કારણ રહે છે. તેમજ તેની આશાંપી નદી સદાપૂર્ણ રહે છે તેથી જ્યાં સુધી પ્રાણીને આત્મબોધ થયો નથી. ત્યાં સુધી તેને આ સંસાર સમુદ્ર દુસ્તર છે; ત્યાં સુધી મોહ રૂપી મહા સમુદ્ર તેને દુર્જય છે અને ત્યાં સુધી અતિવિષમ એવા કષાયો ટકે છે. તેથી આત્મબોધ સર્વોત્તમ છે.

આત્મબોધ થવાનું કારણ સમ્યક્ત્વ છે.

કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી એવો ન્યાય છે તો આત્મબોધ પ્રગટ થવામાં કાંઈ સત્ત્વ કારણ હોવું જોઈએ. તે કારણ વસ્તુતાએ સમ્યક્ત્વ જ છે, બીજું કાંઈ નથી. આગમમાં પણ સમ્યક્ત્વ સિવાય આત્મબોધની ઉત્પત્તિ સાંભળવામાં આવી નથી, તે ઉપરથી આત્મબોધ સમ્યક્ત્વ મૂળ છે એમ સિદ્ધ થયું

સમ્યક્ત્વના સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરવાને તેની ઉત્પત્તિની રીતિ કહે છે.

કોઈ અનાદિકાળનો મિથ્યાદષ્ટિ જીવ મિથ્યાત્વને લઈને અનંત પુણ્યલ પરાવર્તન સુધી આ અપાર સંસાર રૂપી ગહનમાં ભમી ભમી ભવ્યપણાના

પરિપાકને પામી તેને લઈ પર્વતની નદીના જળના વેગમાં ઘસડાતા પાષણના ઘસરાની જેમ માંડ માંડ અનાભોગથી નિવૃત્ત એવા યથાપ્રવૃત્તિ કરણરૂપ પરિણામ વિશેષથી ઘણાં કર્મની નિર્જરા કરતો અને થોડા કર્મને બાંધતો સંક્ષી જીવપણું પ્રાપ્ત કરે છે. પછી પદ્યોપમના અસંખ્યેય ભોગથી ન્યુન એવા એક સાગરોપમ કોટિની સ્થિતિવાળા આયુષ્ય સિવાયના સાત કર્મેાને કરે છે. જીવને પોતાના દુષ્કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલ ઘાટા રાગદ્વેષના પરિણામ રૂપ, કઠોર અને ઘાટા લાંબા કાલની લાગેલ ગોપાએલ વક્રગ્રંથિ (ગાંઠ) ના જેવો દુર્ભેદ અને પૂર્વે કદિ નહીં ભેદાએલ ગ્રંથિ છે, એ ગ્રંથિ સુધી અભવ્ય જીવો પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણ વડે કર્મને ખપાવી અનંતવાર આવે છે. અને તે ગ્રંથિદેશમાં રહેલ અભવ્ય જીવ અથવા ભવ્ય જીવ સંખ્યેય અથવા અસંખ્યેય કાળ સુધી રહે છે. તેમાં કોઈ અભવ્ય જીવ ચક્રવર્તી વગેરે અનેક રાજઓએ જેમને શ્રેષ્ઠ પૂજા, સત્કાર અને સન્માન આપેલ છે. એવા ઉત્તમ સાધુઓને જેવામાં અથવા જિન સમૃદ્ધિના દેખવાથી અથવા સ્વર્ગના સુખ વગેરેના પ્રયોજનથી દીક્ષા ગ્રહણ કરી દ્રવ્ય-સાધુપણને પ્રાપ્ત કરી પોતાની મહત્તા વગેરેની અભિલાષથી ભાવસાધુની જેમ પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાઓના કલાપને આચરે છે. અને તે ક્રિયાના બળથી ઉકૃષ્ટા નવમા ગ્રંથેયક સુધી પણ જાય છે.

અને કોઈ નવમા પૂર્વ સુધી માત્ર સૂત્રપાઠ જાણે અર્થ જાણતો નથી, કારણકે, અભવ્ય જીવોને પૂર્વધર લબ્ધિનો અભાવ છે, તેથી તે માત્ર દ્રવ્યશ્રુત મેળવે છે. કોઈ મિથ્યાત્વી ભવ્ય જીવ તો ગ્રંથિદેશમાં રહી કાંઈકે ઉણા દશ પૂર્વ સુધી દ્રવ્યશ્રુત મેળવે છે. એથીજ કાંઈકે ઉણા દશપૂર્વ સુધી શ્રુત પણ મિથ્યાશ્રુત થઈ જાય. કારણકે તે મિથ્યાત્વીએ ગ્રહણ કરેલ છે. અને જેને પૂર્ણ દશપૂર્વ શ્રુત થાય તેને નિશ્ચયે સમ્યક્ત્વ થાય છે. અને બાકીના કાંઈ ઉણા દશપૂર્વધર વગેરેમાં સમ્યક્ત્વ થવાની ભજના છે એટલે સમ્યક્ત્વ થાય અથવા ન પણ થાય. તેને માટે કલ્પભાષ્યમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ચૌદસ દસય અભિન્ને, નિયમા સમ્મં તુ સેસણ મયણા ।”

એ પછી કોઈ મહાત્મા કે જેને પરમ નિવૃત્તિ—મોક્ષનું સુખ નજીક છે અને જેના અનિવાર્ય વીર્યનો વેગ ઘણી રીતે ઉદ્ધાસ પામેલો છે. તે મહાત્મા તીક્ષ્ણ ખડ્ગની ધારની જેમ પરમ શુદ્ધ અધ્યવસાય વિશેષરૂપ અપૂર્વકરણ વડે જેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. એવા ગ્રંથિનો ભેદ કરી અનિવૃત્તિકરણમાં

પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં પ્રતિસમયે શુદ્ધ થતો તે તેજ કર્મેણિ નિરંતર ખપાવતો અને ઉદયમાં આવેલા મિથ્યાત્વને વેદતો તે જે ઉદયમાં આવેલ નથી તેને ઉપશમ કરવારૂપ અંતર્મુદૂર્તકાળના પ્રમાણવાળા અંતરકરણમાં પ્રવેશ કરે છે.

તે પ્રવેશ કરવાનો વિધિ આ પ્રમાણે છે.

અંતરકરણની સ્થિતિના મધ્યમાંથી દલિયા લઈ જ્યાં સુધી અંતરકરણના દલીયા સઘળા ક્ષય પામે ત્યાં સુધી પ્રથમની સ્થિતિમાં નાંખે છે. એવી રીતે અંતર્મુદૂર્તના કાળે કરી સર્વ દલિયાનો ક્ષય થઈ જાય છે તે પછી જ્યારે તે અનિવૃત્તિકરણ સમાપ્ત થાય અને ઉદીરણ કરેલ મિથ્યાત્વને ભોગવવાથી ક્ષીણ થતાં અને નહીં ઉદીરણ કરેલ મિથ્યાત્વને પરિણામ વિશેષથી રોકતાં ખારી જમીનની જેમ મિથ્યાત્વનો વિવર પામીને એટલે જેમ સંગ્રામને વિષે મોટા સુભટ વૈરીનો જય કરીને અત્યંત આદલાદને પામે તેમ કર્મે આપેલા માર્ગને પામીને પરમ ઉત્કૃષ્ટ આનંદમય અને અપૌદ્ગલિક એવા ઉપશમ સમ્યક્ત્વને પામે છે. જ્યારે જીવ ઉપશમ સમ્યક્ત્વને પામ્યો તે વખતે જેમ ઉનાળાના તાપમાં તપાઈ ગયેલો કોઈ જીવ બાવનાચંદનથી અત્યંત શીતળતાને પામે છે, તેમ તે જીવને ઉપશમ સમ્યક્ત્વના રસથી પોતાના આત્માની અંદર અત્યંત શીતળતા પ્રગટ થાય છે. તે પછી ઉપશમસમ્યક્ત્વને વિષે વર્તતો જીવ સત્તાને વિષે વર્તતા એવા મિથ્યાત્વને શોધી તેની ત્રણ પુંજરૂપે વ્યવસ્થા કરે છે. જેમ કોઈ મેણાના કોદરાને શોધે છે. તે શોધતાં કેટલાક શુદ્ધ થઈ જાય છે. કેટલાક અર્ધશુદ્ધ થાય છે અને કેટલાક તેવાને તેવા જ રહે છે. એમ જીવ પણ અધ્યવસાયે કરીને જિનવચનની રુચિને રોકનારા દુષ્ટ રસનો ઉચ્છેદ કરી મિથ્યાત્વને શોધે છે, તે શોધતાં છતાં શુદ્ધ, અર્ધશુદ્ધ અને અશુદ્ધ એમ ત્રણ પ્રકારે થાય છે.

આ ત્રણ પુંજમાં જે શુદ્ધ પુંજ છે, તે સર્વજ્ઞ ભગવંતના ધર્મને વિષે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિમાં રોકવાવાળો નથી, તેથી તે સમ્યક્ત્વ પુંજ કહેવાય છે અને બીજો જે અર્ધ શુદ્ધ પુંજ છે, તે મિશ્રપુંજ કહેવાય છે. તે મિશ્રપુંજનો ઉદય થવાથી જિનધર્મને વિષે ઉદાસીનતા હોય છે. અને અશુદ્ધ પુંજના ઉદયથી અરિહંત સિદ્ધાદિકને વિષે મિથ્યાપણાની પ્રાપ્તિનો ઉદય થાય છે તેથી તે મિથ્યાત્વપુંજ કહેવાય છે, એટલે શુદ્ધદેવ અરિહંતને કુદેવ માને અને શુદ્ધગુરુને કુગુરુ માને તે મિથ્યાત્વ કહેવાય છે. તેજ અંતરકરણે કરી અંતર્મુદૂર્ત કાળ

પર્યંત ઔપશમિકસમ્યકૃત્વ અનુભવ્યા પછી તરત જ નિશ્ચયથી શુદ્ધ પુંજના ઉદયથી ક્ષયોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ થાય છે અને અર્ધશુદ્ધ પુંજના ઉદયથી મિશ્ર અને અશુદ્ધ પુંજના ઉદયથી સાસ્વાદન ગુણસ્થાન ફરસવાપૂર્વક મિથ્યાદષ્ટિ થાય છે. તે સાસ્વાદન ગુણસ્થાન જવન્યપણે એક સમય પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી છ આવળી પ્રમાણ છે. વળી પ્રથમનું ઉપશમસમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત થતાં કોઈ જીવ સમ્યકૃત્વની સાથે જ દેશવિરતિપણાને પામે છે અને કોઈ જીવ પ્રમત્ત ભાવના છઠ્ઠા ગુણસ્થાનને પામે છે અને કોઈ જીવ સાસ્વાદન ગુણસ્થાન પામી મિથ્યાદષ્ટિ પણ થાય છે. શતકની-બૃહદ્દ્યૂર્ણીમાં તે વિષે કહ્યું છે—

उवसम सम्मदिष्टी अंतरकरणठिओ कोइ देसविइंणि ॥

लहइ कोइ पमत्तमावंपि सासायणो पुण न किंपि लहे इत्ति ॥ १ ॥

ખીજું કાંઈ સાસ્વાદનવર્તી ન પામે એમ કમંઘ્રંથનો અભિપ્રાય કહેલો છે. હવે સિદ્ધાંતનો અભિપ્રાય કહે છે—

અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ કોઈ ઘંથિભેદ કરીને તેવી રીતના તીવ્ર પરિણામ સાથે અપૂર્વકરણમાં આરૂઢ થઈ મિથ્યાત્વના ત્રણ પુંજ કરે છે, તે પછી અનિવૃત્તિકરણના સામર્થ્યથી શુદ્ધ પુંજના પુદ્ગલોને વેદતા ઉપશમ સમકિત પામ્યા વગર જ તેને પ્રથમથી જ ક્ષયોપશમસમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

અન્ય આચાર્ય વળી આ પ્રમાણે કહે છે, “યથાપ્રવૃત્તિ વગેરે ત્રણ કરણ કરીને અંતરકરણને પહેલે સમયે ઉપશમસમ્યકૃત્વ પામે છે, પણ તે ત્રણ પુંજને કરતો નથી અને તે પછી ઉપશમસમ્યકૃત્વથી પડી અવશ્ય મિથ્યાત્વમાં જ બચે છે” આ વિષે તત્ત્વ શું છે? તે કેવળી ભગવાન જાણે છે.

હવે કદપભાષ્યને વિષે કહેલ ત્રણ પુંજનો સંક્રમણ વિધિ બતાવે છે. મિથ્યાત્વના દલિયારૂપ જે પુદ્ગલો છે, તેમને ખેંચીને જે સમ્યગ્દષ્ટિ તે જેના પરિણામ વિશેષ વધતા છે તે સમ્યકૃત્વ અને મિશ્ર એ બંનેની મધ્યે સંક્રમાવે છે, અને સમ્યગ્દષ્ટિ મિશ્ર પુદ્ગલોને સમ્યકૃત્વમાં સંક્રમાવે છે. અને મિથ્યાત્વી મિશ્ર પુદ્ગલોને મિથ્યાત્વમાં સંક્રમાવે છે. અને સમ્યકૃત્વના પુદ્ગલોને મિથ્યાદષ્ટિ મિથ્યાત્વને વિષે સંક્રમાવે છે. પણ મિશ્રમાં સંક્રમાવે નહિ—એ પ્રકારે પણ મિથ્યાત્વ ક્ષીણ ન થયું હોય ત્યાં સુધી સમ્યગ્દષ્ટિઓ નિયમા એ ત્રણ પુંજવાળા હોય છે. મિથ્યાત્વનો ક્ષય થતાં નિશ્ચે બે પુંજવાળા હોય છે. અને મિશ્રનો

ક્ષય થતાં એક પુંજવાળા હોય છે. અને સમ્યક્ત્વનો ક્ષય થતાં ક્ષાયિક સમકિતી હોય છે. ઉપર જ્યાં જ્યાં સમ્યક્ત્વ મિશ્ર અને મિથ્યાત્વ એ ત્રણ શબ્દો યોજવામાં આવ્યા છે, ત્યાં ત્યાં મોહનીય શબ્દ સાથે જોડવાથી સમ્યક્ત્વ મોહનીય, મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીય એમ જુદા નામ પડે છે.

વળી કર્મગ્રંથના અભિપ્રાય એમ છે કે, ‘પહેલ વહેલો સમ્યક્ત્વ પામેલો જીવ સમ્યક્ત્વમાંથી પતિત થઈ મિથ્યાત્વને પામ્યા છતાં ફરીથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-વાળી કર્મ પ્રકૃતિને બાંધે છે, અને સિદ્ધાંતના અભિપ્રાય પ્રમાણે એમ છે કે, જોણે ગ્રંથિભેદ કરી સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરેલ છે, એવો જીવ સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ પુનઃ કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધતો નથી. આ સ્થળે સમ્યક્ત્વના વિચારને માટે ઘણી ચર્ચા છે. પણ ગ્રંથ ગોરવના ભયથી તે અહીં કરેલ નથી; તે બીજા ગ્રંથોથી જાણી લેવું’.

સમ્યક્ત્વના ભેદ

સમ્યક્ત્વ કેટલા પ્રકારનું છે? તેવી શંકા થતાં તેને દૂર કરવાને સમ્યક્ત્વના ભેદ બતાવવામાં આવે છે—સમ્યક્ત્વ એક પ્રકારે છે, તેમ બે, ત્રણ, ચાર; પાંચ અને દસ પ્રકારે પણ છે, એમ અનંતજ્ઞાની શ્રી તીર્થંકર ભગવાને કહેલું છે.

સમ્યક્ત્વનો એક પ્રકાર શી રીતે થાય? તે કહે છે. તત્ત્વશ્રદ્ધાન એટલે તત્ત્વને વિષે શ્રદ્ધા તે સમ્યક્ત્વનો એક પ્રકાર છે. શ્રી જિન-ભગવાને ઉપદેશ કરી બતાવેલા જીવ-અજીવ વિગેરે પદાર્થને વિષે સમ્યક્ પ્રકારે જે શ્રદ્ધા એટલે ધારણાની રુચિ તે સમ્યક્ત્વનો એક પ્રકાર છે.

સમ્યક્ત્વના દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકાર થાય છે, જે પરિણામની વિશુદ્ધિથી મિથ્યાત્વના પુદ્ગલોને વિશુદ્ધ કરવા તે ‘દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ’ કહેવાય છે, એટલે તેમાં પુદ્ગલદ્રવ્યને શોધી શુદ્ધ કરવાથી તે દ્રવ્ય શુદ્ધ થયું, માટે તે દ્રવ્યસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, અને જે તેના આધારભૂત થઈ જીવને જિનેશ્વરે કહેલા વચનને વિષે તત્ત્વશ્રદ્ધા થવી તે બીજું ‘ભાવસમ્યક્ત્વ’ કહેવાય છે.

વળી નિશ્ચય અને વ્યવહારના ભેદથી સમ્યક્ત્વ બે પ્રકારનું થાય છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ જે આત્માના શુભપરિણામ તે ‘નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ’ કહેવાય છે, અથવા ‘જ્ઞાનાદિ પરિણામથી આત્મા અભિન્ન છે’ એટલે જુદો નથી.” આવું જે શ્રદ્ધાથી માનવું, તે “નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ” કહેવાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“ આત્મૈવ દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણ્યથવા યતેઃ ।

યત્તદાત્મક એવૈષ શરીરમધિતિષ્ઠતિ ” ॥ ૧ ॥

યતિને આત્મા જ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર છે. કારણ કે, જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપ જ આત્મા આ શરીરને વિષે રહેલો છે. કારણ કે, જો તે આત્માથી ભિન્ન હોય તો મુક્તિના હેતુરૂપ થઈ શકતા નથી.

વળી નિશ્ચયથી પોતાનો જીવ જ દેવ નિષ્પન્ન સ્વરૂપવાળો છે, તેમ પોતાનો આત્મા તત્ત્વરમણરૂપ ગુરુ પણ છે. અને પોતાના જીવનો જે જ્ઞાનદર્શન સ્વભાવ તે જ ધર્મ છે. તે સિવાય કોઈ બીજો નથી. આવું જે શ્રદ્ધાન તે નિશ્ચયસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. આ સમ્યક્ત્વ જ, મોક્ષનું કારણ છે તેથી જીવને સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના કર્મક્ષયરૂપ મોક્ષ થતો જ નથી.

અરિહંત ભગવાન તે દેવ છે, સુધર્મનો ઉપદેશ આપી મોક્ષમાર્ગને દેખાડનાર તે ગુરુ છે, અને કેવળી ભગવંતે કહેલો દયામૂળ ધર્મ તે ધર્મ છે, ઇત્યાદિક પદાર્થ તરફ સાત નય, ચાર પ્રમાણ અને ચાર નિક્ષેપવડે જ તત્ત્વ-શ્રદ્ધાન તે નિશ્ચયસમ્યક્ત્વનું કારણભૂત વ્યવહારસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જેના રાગ, દ્વેષ, મોહ અને અજ્ઞાન ગયેલા છે, તે જ દેવ કહેવાય છે. તેવા દેવ તો શ્રી અરિહંત ભગવાન છે. બીજા હરિ, હરબ્રહ્માદિક દેવ નથી, એટલે તે દેવોમાં દેવત્ત્વ નથી, કારણકે તેઓને વિષે સ્ત્રી, શસ્ત્ર, જપમાલા આદિ રાગાદિકના ચિહ્નો પ્રગટપણે વર્તે છે.

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે, “તે દેવોને વિષે રાગાદિક હોય તેમાં અમારે શી હાનિ છે?” તેના ઉત્તરમાં ગુરુ કહે છે, “એમ કહો નહિ. કારણકે, તે દેવો રાગાદિકથી કલુષિત છે, તેથી તેમનો હજી મોક્ષ થયો નથી, તેથી તેમનામાં મોક્ષસુખ આપવાની યોગ્યતા નથી, માટે તેમનામાં દેવપણું નથી; કારણકે દેવનું સન્મુખપણું મોક્ષસુખને અર્થે છે, એટલે જો દેવ સન્મુખ હોય તો મોક્ષસુખ-સુખે મેળવી શકાય છે, તેથી એમ કહેવું યોગ્ય નથી. નિત્ય મુક્ત તે જ કે જે કર્મે કરીને લેપાય નહીં, અને રાગાદિકે કરીને પણ ન લેપાય. જે વિષ્ણુ, શંકર અને બ્રહ્માને નિત્યમુક્ત કહ્યાં છે, તે અયોગ્ય છે, કારણકે, તેમને ફરીથી સંસારમાં ભટકવાપણું સાંભળવામાં આવે છે, અને તેમને અસંખ્યાતા ભવ કરવાં પુરાણોને વિષે કહેલા છે.

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે “ભલે કદી તે દેવને મુક્તિના દાતાપણું ન હોય તો પણ તેમનામાં રાજ્ય-ધન-દોલતનું દાતાપણું તેમજ રાગાદિક કષ્ટનું વારવાપણું છે, તેથી આ જગતમાં કહેવાતા જે દેવ-તે નામ દેવને વિષે સાક્ષાત જોવામાં આવે છે.”

ગુરુ ઉત્તર આપે છે; “એમ કહેવું યોગ્ય નથી. કારણ કે, જે એવા દેવ કહેવાતા હોય તો રાજ, પ્રમુખ તથા વૈદ્યોમાં દેવપણું કેમ ના કહેવાય? પણ રાજ, પ્રમુખ અને વૈદ્યો સામા પુરુષના કર્મને અનુસારે જ આપનારા છે, તેથી અધિક આપનારા નથી, કેમ કે વધારે આપવાની તેમની શક્તિ જ નથી, તેમની તેટલી જ પ્રવૃત્તિ છે, વળી તે દેવના સર્વ ભક્ત રાજઓ નિરોગી હોય, તે અનુભવથી પણ વિરુદ્ધ છે. કહ્યું છે કે, — જે પુરૂષ (જીવ) પોતે જેવા કર્મ કરે છે અથવા તેણે જેવા કરેલા છે, તે જીવ તેવા પ્રકારે કર્મનું શુભાશુભ ફળ ભોગવે છે અટલે તેવા પ્રકારના ભોગને પામે છે. તે વિષે હવે વિશેષ કહેવાથી બસ થયું.”

આ જગતમાં જે દેવ કહેવાય છે, તે સર્વ દેવતત્ત્વને લાયક નથી. જે અઠાર દુષણથી રહિત તથા રાગદ્વેષથી રહિત છે, તે દેવ કહેવાય છે અને તે જ મારા શુદ્ધ દેવ છે, જે પૃથ્વીકાય વગેરે છ કાયજીવની વિરાધનાથી નિવૃત્તિ પામ્યા છે અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાન છે, તે જ મારા શુદ્ધ ગુરુ છે. પરંતુ જેમની સર્વ આરંભમાં પ્રવૃત્તિ છે અને જે નિરંતર છકાયજીવની હિંસા કરનારા છે, તેવા બ્રાહ્મણ, તાપસ વગેરે મારા ગુરુ નથી, એમ નિશ્ચયદષ્ટિવંત ભવ્ય જીવને સમ્યક્ત્વ હોય છે.

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે, “બ્રાહ્મણ વગેરે કુગુરુને વિષે છકાયની વિરાધના ભલે હોય પણ જાતિથી તો તે બ્રાહ્મણ છે.”

ગુરુએ ઉત્તર આપ્યો. “શિષ્ય ! એમ કહે નહીં. કારણ બ્રાહ્મણ જાતિએ શ્રેષ્ઠ હોય, પણ જે તેના આચરણ નિદનીય હોય તો તે નિંદા કરવા યોગ્ય છે. જુઓ પારાશર અને વિશ્વામિત્ર વગેરે ઋષિઓ બ્રાહ્મણ જાતિને અભાવે પૂજનીય કહેવાયા છે. તે વિશે પુરાણમાં લખે છે કે :—

“શ્વપાકી ગર્ભસંભૂતઃ પારાશરમહામુનિઃ ।

તપસા બ્રાહ્મણો જાતસ્તસ્માજ્ઞાતિરકારણમ્” ॥ ૧ ॥

પારાશર મહામુનિ ચંડાળણીના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયા હતા, પણ તપ વડે બ્રાહ્મણ થયા હતા, તેથી બ્રાહ્મણપણામાં જાતિકારણ નથી. (૧)

“કૈવર્ત્તીર્ગર્ભસંભૂતો વ્યાસો નામ મહામુનિઃ ।

તપસા બ્રાહ્મણો જાતસ્તસ્માજ્ઞાતિકારણમ્” ॥ ૨ ॥

ધીવરની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલ મહામુનિ વ્યાસ તપ વડે બ્રાહ્મણ થયા હતા, તેથી બ્રાહ્મણ થવામાં જાતિકારણ નથી. (૨)

“શશકીર્ગર્ભસંભૂતઃ શુકો નામ મહામુનિઃ ।

તપસા બ્રાહ્મણો જાતસ્તસ્માજ્ઞાતિકારણમ્” ॥ ૩ ॥

હરિણિના ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયેલા મહામુનિ શુકદેવ તપ વડે બ્રાહ્મણ થયા હતા, તેથી બ્રાહ્મણ થવામાં જાતિકારણ નથી. (૩)

“ન તેષાં બ્રાહ્મણી માતા સંસ્કારશ્ચ ન વિદ્યતે ।

તપસા બ્રાહ્મણા જાતાસ્તસ્માજ્ઞાતિકારણમ્” ॥ ૪ ॥

ઉપર કહેલા મુનિઓની માતા બ્રાહ્મણી ન હતી, તેમ જ તેમને સંસ્કાર થયો ન હતો; પરંતુ તેઓ બ્રાહ્મણો થયા હતા તેથી બ્રાહ્મણ થવામાં જાતિકારણ નથી. (૪)

વળી બીજે સ્થળે પણ કહ્યું છે કે :—

‘સત્યં બ્રહ્મ તપો બ્રહ્મ બ્રહ્મ ચૈદ્રિયનિગ્રહઃ ।

સર્વભૂતદયા બ્રહ્મ એતદ્ બ્રાહ્મણલક્ષણમ્” ॥ ૧ ॥

“સત્ય બ્રહ્મ છે, તપ બ્રહ્મ છે. ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો એ બ્રહ્મ છે અને સર્વ પ્રાણી ઉપર દયા કરવી એ બ્રહ્મ છે, એ બ્રાહ્મણના લક્ષણો છે.” (૧)

“શૂદ્રોઽપિ શીલસંપન્નો ગુણવાન્ બ્રાહ્મણો ભવેત્ ।

બ્રાહ્મણોઽપિ ક્રિયાહીનઃ શૂદ્રોપત્યસમો ભવેત્” ॥ ૨ ॥

શુદ્ર હોય પણ જો તે શીલસંપન્ન અને ગુણવાન્ હોય તો તે બ્રાહ્મણ થાય છે અને બ્રાહ્મણ હોય પણ જો તે ક્રિયારહિત હોય તો તે શુદ્રના સંતાન જેવો થઈ જાય છે. (૧)

તેથી સર્વમાં વિરતિ પ્રમાણભૂત છે. વિરતિભાવ વિના ગુરુપણું પણ તાપ તારકપણાને અયોગ્ય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે :—

“દુન્નિવિ વિસયાસત્તા દુન્નિવિ ધનધન્રસંગહસમેઆ ।

સીસ ગુરુ સમદોસા તાચ્છિદ્ધ મણસુ કો કેળ” ॥ ૧ ॥

“ગુરુ અને શિષ્ય બન્ને વિષયમાં આસક્ત છે, બન્ને ધન તથા ધાન્યના સંગ્રહથી યુક્ત છે, તેથી બન્ને સરખા દોષવાળા છે, તો તેમાં કોણ કોને તારે? તે કહે?”

કદિ કહેશો કે તાપસ વગેરેને શા માટે ગુરુ ન કહેવાય? કારણ કે, તેઓ સંયમી અને નિઃસંગી અને જંગલમાં રહેનારા છે. વળી તેઓ કૂલ-ફલાદિક ખાનારા છે. પણ તેમને ગુરુ કહેવા યોગ્ય નથી, કારણ કે તેમને સમ્યક્ પ્રકારે જીવના સ્વરૂપનો બોધ હોતો નથી, તેમ જ તેમનામાં સ્નાન વગેરેનું આરંભપણું રહેલ છે, તેથી છકાયના પાલક સાધુ જ મારા ગુરુ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. તેમ સર્વજ્ઞ, અને કેવળજ્ઞાનીએ પ્રરૂપેલ ધર્મ જ શ્રેષ્ઠ છે, તેમોક્ષપદને આપનારો છે, બીજા અન્ય ધર્મો મોક્ષપદને આપનારા નથી, તેથી તે ધર્મો સર્વજ્ઞના ધર્મ છે, એમ કહેવું નહીં, અને તેમના દેવ તથા ગુરુને સર્વજ્ઞ ન કહેવા, કારણ કે એક મૂર્તિપણે જે અવિરૂદ્ધ ધર્મનું ભાષણ કરવું, તે સર્વ રીતે અયોગ્ય છે. જે ધર્મના વ્યાખ્યાનમાં અનેક પ્રકારના બુદ્ધા બુદ્ધા વિરૂદ્ધ કથન આવે તે ધર્મનું મૂળ કહેવાય નહિ. જૈનધર્મના આગમમાં જ્યાં જ્યાં બુદ્ધો ત્યાં અરિહંત ભગવાનનું કથન એક જ પ્રકારનું આવે છે તેથી તે ધર્મ માનવાને યોગ્ય છે. જ્યાં મોક્ષમાર્ગના હેતુમાં વિરૂદ્ધ કથન આવે ત્યાં ધર્મ રહેવાનો સંભવ નથી કારણ, ‘એક કહે આમ કરવું ને એક કહે તેથી વિપરીત કરવું’. તેથી આવરનારને ક્યુ કરવું તે વિષે ભવ્યપ્રાણી શંકા-આશંકામાં પડી જાય છે. અને શંકા વગેરેથી ધર્મ વિમુક્તતાના હેતુ પ્રગટ થાય છે. જેમ કે વિષ્ણુનાં મતમાં આ સૃષ્ટિ વિષ્ણુમૂળ છે, એમ કહે છે અને શૈવમતમાં આ સૃષ્ટિ શિવમૂળ છે, એમ માને છે, તેમ જ શુદ્ધિની બાબતમાં પણ એક જલે કરી શુદ્ધિ માને છે, અને એક રક્ષાવટે શુદ્ધિ માને છે. મોક્ષની બાબતમાં એક આત્માના લયે કરી મોક્ષ માને છે અને એક નવગુણનો ઉચ્છેદ થાય, ત્યારે મોક્ષ માને છે. વળી તેમાં દેવતાઓ પાછળથી ઉચ્છેદ કરનારા, વરદાનને આપનારા અને સાંસારિક રીતિમાં વર્તનારા હોય છે, તેથી તેઓ સર્વજ્ઞપણાને યોગ્ય શી રીતે થાય? ન જ થાય.

તે માટે તેમના પ્રરૂપેલો ધર્મ પ્રમાણભૂત નથી. જેમ અનેક માણસો ‘અમે, આ, તે, તેઓ, એમ પોતાની મેળે ધર્મ કહે તે પ્રમાણભૂત ગણાય નહિ.

તેમ તેમનો કહેલો ધર્મ પ્રમાણભૂત ગણાતો નથી; કારણ કે, તેઓ સર્વજ્ઞના વચનને અનુસારે ધર્મને કહેતા નથી, જે સર્વજ્ઞના વચનને અનુસારે કહેવામાં આવે તે જ ધર્મ ગણાય છે, તેથી કેવળી પ્રરૂપિત ધર્મ જ શ્રેષ્ઠ છે, આ પ્રમાણે સમ્યક્ પ્રકારની શુદ્ધ રૂચિ-શ્રદ્ધા હોય તે વ્યવહારસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. કારણ કે, વ્યવહારનયનો મતપણુ પ્રમાણુ જ છે. તે વ્યવહારનયના બળથી જ તીર્થની પ્રવૃત્તિ છે. જે તે નયને પ્રમાણભૂત ન માનીએ તો તીર્થનો ઉચ્છેદ થઈ જાય. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“જહ્ જિણમયં પવજ્ઞહ, તા મા વવહાર નિચ્છયં મુયહ ।
વવહારનચ્છેણ તિથ્યુચ્છેજો જઝવસ્સમિતિ” ॥ ૧ ॥

“જે તમારે જિનમત અંગીકાર કરવો હોય તો તમે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને નયને છોડશો નહીં, તેમાં વ્યવહારનયને છોડવાથી અવશ્ય તીર્થનો ઉચ્છેદ થાય છે.” (૧)

સમ્યક્ત્વના બીજા બે પ્રકાર

પુદ્ગલિક અને અપુદ્ગલિક એમ પણ સમ્યક્ત્વના બે ભેદ પડે છે. જેમાં મિથ્યાસ્વભાવ ગયો હોય અને સમ્યક્ત્વના પુંજમાં રહેલા પુદ્ગલોના વેદવારૂપ ક્ષયોપશમ પ્રાપ્ત થાય, તે પુદ્ગલિકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. સર્વથા મિથ્યાત્વ, મિશ્ર સમ્યક્ત્વ પુંજના પુદ્ગલોનો ક્ષય થવાથી તથા ઉપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ જે નિઃકેવલ જીવ પરિણામરૂપ ક્ષાયિક તથા ઉપશમસમ્યક્ત્વ તે અપુદ્ગલિક-સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. અર્થાત્ પુદ્ગલોનું વેદન સ્વરૂપ તે પુદ્ગલિકસમ્યક્ત્વ અને ક્ષયોપશમ કરવાથી જે જીવના પરિણામ તે અપુદ્ગલિકસમ્યક્ત્વ એમ સમજવું.

સમ્યક્ત્વના બીજા બે પ્રકાર.

વળી નિર્સંગ અને અધિગમ એમ બે પ્રકારે પણ સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. તીર્થંકર તથા ગણધર વગેરેના ઉપદેશ સિવાય સ્વાભાવિક કર્મના ઉપશમ ક્ષય-પણાથી જે સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય તે નિર્સંગસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. શ્રી તીર્થંકર ગણધર વગેરેના ઉપદેશથી તથા જિન પ્રતિમા દેખવાથી અને બીજા શુભ બાહ્યનિમિત્તના આધારથી કર્મનો ઉપશમ-ક્ષય થતાં જે સમ્યક્ત્વ થાય તે અધિગમસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

તે વિષે માર્ગ તથા જ્વરનું દષ્ટાંત

એક વટેમાર્ગ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયો હોય, તે કોઈના બતાવ્યા સિવાય ભમતો ભમતો પોતે તે જ ખરે માર્ગ જેમ આવી જાય છે, તેવી રીતે નિર્સર્ગ-સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. કોઈ વટેમાર્ગ માર્ગથી ભ્રષ્ટ થતાં કોઈના બતાવવાથી ખરે માર્ગ આવે તેવી રીતે અધિગમસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેમ કોઈ માણસને જ્વર આવ્યો હોય તે પરિપક્વ સ્થિતિ થતાં ઔષધના ઉપચાર વિના સ્વાભાવિક રીતે ઉતરી જાય છે તેવી રીતે નિર્સર્ગસમ્યક્ત્વ સમજવું અને જેમ કોઈનો જ્વર ઔષધના ઉપચારથી ઉતરી જાય છે, તે અધિગમ-સમ્યક્ત્વ જાણવું. એવી રીતે પ્રાણીને મિથ્યાત્વરૂપ જ્વરના જવાથી સમ્યક્ત્વ-માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે નિર્સર્ગ અધિગમરૂપ થાય છે.

સમ્યક્ત્વના ત્રણ પ્રકાર

કારક, રોચક અને હીપક એમ સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારનું છે. જે જીવને સમ્યક્ પ્રકારના અનુષ્ઠાનની ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરાવે તે કારકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. એટલે તે સમ્યક્ત્વમાં ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ-નિર્મળતારૂપ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થતાં જીવ-સૂત્રમાં કહેવા પ્રમાણે ક્રિયા કરે છે, તેથી તે કારકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. એ કારકસમ્યક્ત્વ વિશેષ નિર્મળ-ચારિત્રવાળાને જ પ્રાપ્ત થાય છે. માત્ર શ્રદ્ધાને એ રોચકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. એ સમ્યક્ત્વમાં જીવને સમ્યક્ અનુષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિ રુચે છે, પણ તે કરી શકતો નથી. આ સમ્યક્ત્વ અવિરતિ સમ્યક્ દષ્ટિ એવા કૃષ્ણ અને શ્રેણિક વગેરેને થયું હતું. જે જીવ પોતે મિથ્યાદષ્ટિ અથવા અભવ્ય એવા અંગારમદ્દક આચાર્યની જેમ ધર્મકથા વડે જિનેશ્વરના કહેલ જીવ-અજીવાદિ પદાર્થોને યથાર્થ રીતે પરને પ્રકાશે-હીપાવે તેથી તે હીપકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. હીપક જેમ બીજના અધિકારને દૂર કરે છે અને પોતાને પ્રકાશ કરતો નથી તેમ હીપકસમ્યક્ત્વથી બીજને ગુણ થાય છે અને પોતાને ગુણ થતો નથી, તેથી તે હીપકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે. જે જીવ પોતે મિથ્યાદષ્ટિ છે, તો પછી તેને સમ્યક્ત્વ શબ્દ શી રીતે ઘટે? એ વચનનો વિરોધ આવે છે.

ગુરુ ઉત્તર આપે છે. ‘શિષ્ય, એમ કહે નહીં. તે જીવને મિથ્યાદષ્ટિપણું છતાં પણ તેનામાં જે પરિણામવિશેષ છે, તે નિશ્ચે પ્રાણીને ધર્મ પમાડવાનો

હેતુરૂપ થાય છે એટલે સમ્યક્ત્વનું કારણભૂત થાય છે, તેથી જેમ ધીમાં આયુષ્યનો ઉપચાર કરવામાં દોષ નથી તેમ કારણને વિષે કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

સમ્યક્ત્વના બીજી રીતે ત્રણ ભેદ.

ઔપશમિક, ક્ષાયિક અને ક્ષયોપશમિક એમ સમ્યક્ત્વના ત્રણ પ્રકાર પણ થાય છે.

સમ્યક્ત્વના ચાર ભેદ.

ઉપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષયોપશમિક અને સાસ્વાદન-એવા સમ્યક્ત્વના ચાર ભેદ છે.

સમ્યક્ત્વના પાંચ પ્રકાર

ઉપશમિક, ક્ષાયિક, ક્ષયોપશમિક, સાસ્વાદન અને વેદક-એમ સમ્યક્ત્વના પાંચ પ્રકાર પણ થાય છે.

૧. ઉપશમિક-ઉદ્દીરણા કરેલા મિથ્યાત્વને અનુભવથી ક્ષય કરતાં અને નહીં ઉદ્દીરણા કરેલા મિથ્યાત્વને પરિણામની નિર્મળતા વિશેષે કરી સર્વ પ્રકારે ઉપશમાવતાં-દબાવી દેતાં એટલે ઉદ્દયમાં ન આવવા દેવારૂપ કરતાં જે ચૈતન્યનો ગુણ પ્રગટ થાય છે, તે ઉપશમિકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

આ સમ્યક્ત્વ અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિને, ગ્રંથિભેદ કરનારને, અને ઉપશમ-શ્રેણિના પ્રારંભના કરનારને થાય છે.

૨. ક્ષાયિક-અનંતાનુભવીકષાયની ચોકડીનો ક્ષય થયા પછી અનંતર-મિથ્યાત્વ, મિશ્રસમ્યક્ત્વરૂપ ત્રણ પુંજરૂપ દર્શનમોહનીયકર્મનો સર્વથા ક્ષય થતાં આત્માને જે ગુણ ઉત્પન્ન થાય, તે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. આ સમ્યક્ત્વ ક્ષપકશ્રેણિ અંગીકાર કરનારને હોય છે. “ક્ષપકશ્રેણિ અંગીકાર કરનાર પુરૂષ આઠ વર્ષથી ઉપરાંત વયવાળો, વજ્રકપભનારાય સંઘયણુવાળો, અને ધ્યાનને વિષે ચિત્ત આપનારો હોય છે, તે પુરૂષ સમ્યગ્દષ્ટિ અવિરતિ હોય, દેશવિરતિ હોય અથવા પ્રમત્ત-છટ્ઠા ગુણ-ઠાણાવાળા અથવા અપ્રમત્ત-સાતમા આઠમા ગુણઠાણાવાળામાંથી ગમે તે હોય તે ક્ષપકક્ષેણી માંડે છે, એમ “પ્રવચનસારોદ્ધાર” ગ્રંથને વિષે કહેલું છે.

૩. ક્ષયોપશમિક-ઉદ્દય આવેલા મિથ્યાત્વને વિપાકના ઉદ્દયે કરી વેદી ક્ષય કરે અને શેષ કે જે સત્તામાં અનુદય આવેલું હોય તેને ઉપશાંત કરે એટલે

મિથ્યાત્વ મિશ્રપુંજને આશ્રીને રોકે અર્થાત્ ઉદયને અટકાવે. અને શુદ્ધ પુંજને આશ્રી મિથ્યાત્વભાવને દૂર કરી એટલે ઉદ્ધરણા કરેલ મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરવાથી અને નહીં ઉદ્ધરણા કરેલ મિથ્યાત્વનો ઉપશમ કરવાથી આત્માને જે ગુણ ઉત્પન્ન થાય તે ક્ષયોપશમિકસમ્યકૃત્વ કહેવાય છે. આ મિથ્યાત્વ શુદ્ધ-પુંજ લક્ષણવાળું છે, તે અતિશય નિર્માળ એવા વાદળાની પેઠે છે. તેથી તેમાં યથાવસ્થિત શુદ્ધ તત્ત્વરુચિનું આચ્છાદન થતું નથી, એટલે તે આચ્છાદન કરનાર ન હોવાથી તે ઉપચારથી સમ્યકૃત્વ કહેવાય છે.

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે :—‘ઉપશમસમ્યકૃત્વ અને ક્ષયોપશમસમ્યકૃત્વમાં શો તફાવત છે ? કારણ કે, તે બંને સમ્યકૃત્વમાં કાંઈ વિશેષ જોવામાં આવતું નથી. તે બંનેમાં ઉદય આવેલ મિથ્યાત્વનો ક્ષય અને નહીં ઉદય આવેલ મિથ્યાત્વનો ઉપશમ, એ કહેવામાં આવ્યું છે.

ગુરુ ઉત્તર આપે છે :—તેમાં વિશેષપણું છે.

ક્ષયોપશમસમ્યકૃત્વમાં મિથ્યાત્વના વિપાકનો અનુભવ નથી, પણ રક્ષાએ ઢાંકી રાખેલા અગ્નિના ધુમાડાની શ્રેણિની જેમ પ્રદેશનો અનુભવ છે. અને ઉપશમસમ્યકૃત્વમાં વિપાક ઉદયથી તથા પ્રદેશ ઉદયથી સર્વથા મિથ્યાત્વનો અનુભવ નથી, માટે તે બંનેમાં એટલો તફાવત છે.

૪. સાસ્વાદન—પ્રથમ કહેલા ઉપશમસમ્યકૃત્વથી પડતા એટલે સમ્યકૃત્વથી પતિત થતાં તે વખતે સમ્યકૃત્વના આસ્વાદસ્વરૂપમય થવાય તે સાસ્વાદનસમ્યકૃત્વ કહેવાય છે. ઉપશમસમ્યકૃત્વથી પડતાં છતાં જ્યાં સુધી મિથ્યાત્વ ન પમાય ત્યાં સુધી સાસ્વાદનસમ્યકૃત્વ હોય છે. તે સાસ્વાદનસમ્યકૃત્વનો કાળ જ્યંત્ય એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટ છ આવળીનો છે.

૫. વેદક—જેણે ક્ષયકશ્રેણિ અંગીકાર કરેલી છે. એવા પુરૂષને ચાર અનંતાનુબંધી અને મિથ્યાત્વ મિશ્રપુંજ (બે) ખપાવતાં અને ક્ષયોપશમિક લક્ષણરૂપ શુદ્ધ પુંજને ખપાવતા, તે શુદ્ધ પુંજના પુદ્ગલનો છેલ્લો પુદ્ગલ ખપાવવાને ઉજમાળ થતાં તે છેલ્લા પુદ્ગલને વેદવારૂપ જે સમ્યકૃત્વ તે વેદકસમ્યકૃત્વ કહેવાય છે. તે સમ્યકૃત્વ એક સમયનું છે. વેદકસમ્યકૃત્વ પામ્યા પછી અનંતર સમયે જ ક્ષાયિકસમ્યકૃત્વ અવશ્ય પ્રગટ થાય છે.

તે પાંચે સમ્યકૃત્વના કાળનો નિયમ કહે છે.

“અંતમુહુત્તોવસમો હાવલિ સાસાણવેઞ્ઞગો સમઝો ।

સાહીયતિત્તિ સાયર સ્વઝો દુગુણો સ્વઝોવસમો ॥ ૧ ॥

ઉપશમ સમ્યક્ત્વનો કાળ અંતર્મુહૂર્તનો છે. સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વનો કાળ છ આવળીનો છે, વેદકનો કાળ એક સમયનો છે, ક્ષાયક સમ્યક્ત્વનો કાળ તેત્રીસ સાગરોપમથી કાંઈક અધિકનો છે અને ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વનો કાળ બાસઠ સાગરોપમથી કાંઈક અધિક એટલે ક્ષયોપશમનો ક્ષાયકના કરતાં ઘમણો કાળ છે. આ ઉત્કૃષ્ટકાળ કહેલો છે. ક્ષાયકસમ્યક્ત્વની સ્થિતિ જે તેત્રીસ સાગરોપમથી અધિક કહેલી છે, તે સર્વાર્થસિદ્ધાદિકની અપેક્ષાએ સંસારને આશ્રીને સમજવી અને સિદ્ધ અવસ્થાની અપેક્ષાએ તો તેની સાદિ અનંત સ્થિતિ જાણવી. જે ક્ષયોપશમની ઘમણી સ્થિતિ કહી છે, તે વિજ્યાદિક અનુત્તર વિમાનને વિષે તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિમાં બે વાર જવાની અપેક્ષાએ કહી છે. અથવા બારમા દેવલોકને વિષે બાવીસ સાગરોપમની સ્થિતિએ ત્રણવાર જવાની અપેક્ષાએ કહી છે. જે સાધિક—(અધિક સહિત) એમ કહેવામાં આવ્યું છે, તે મનુષ્યભવના આયુષ્યનો પ્રક્ષેપ કરવાથી જાણવું. આ સર્વ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી. જઘન્યસ્થિતિ તો વેદક, ઉપશમ અને સાસ્વાદન—એ ત્રણેની એક જ સમયની સ્થિતિ છે અને ક્ષયોપશમ તથા ક્ષાયક એ છેલ્લા બે સમ્યક્ત્વની સ્થિતિ જઘન્યપણે અંતર્મુહૂર્તની છે. આઠ સમયથી માંડીને બે ઘડીમાં એક સમય ઓછો તે અંતર્મુહૂર્ત કહેવાય છે. તે અંતર્મુહૂર્તના અસંખ્યાતા ભેદ છે.

સમ્યક્ત્વ કેટલીવાર પમાય છે.

“ઉક્કોસં સાસાયણં ઉવસમિયં હું તિ પંચવારાઓ ।

વેયગ ચ્વગાઙ્કમિ અસંખવારા ચ્વવસમો” ॥ ૧ ॥

“આ સંસારને વિષે ઉત્કૃષ્ટથી સાસ્વાદન અને ઉપશમિક સમ્યક્ત્વ પાંચ વાર હોય છે. પણ તે પ્રથમ એકવાર ઉપશમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ચાર વખત ઉપશમશ્રેણીની અપેક્ષાએ હોય છે. વેદક તથા ક્ષાયક સમ્યક્ત્વ એકજવાર હોય છે અને ક્ષયોપશમસમ્યક્ત્વ અસંખ્યાતિવાર હોય છે, તે પણ બહુ ભવની અપેક્ષાએ સમજવું.”

કયા ગુણસ્થાનકે કયું સમ્યક્ત્વ હોય છે.

“વીયગુણે સાસાણો તુરિયાઇસુ અઠિગારચ્વચ્ચસુ ।

ઉવસમચ્ચાયગવેયગચ્ચાઓવસમા કમા હંતિ” ॥ ૧ ॥

સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વ બીજે ગુણ ઠાણે હોય છે. અને ઉપશમસમ્યક્ત્વ ચોથા સમ્યક્દષ્ટિ ગુણઠાણાથી અગિયારમા ગુણઠાણા સુધી આઠ ગુણસ્થાનકે એટલે

અવિરતિથી લઈને ઉપશાંતમોહ ગુણકાણા સુધી ઉપશમસમ્યક્ત્વ હોય છે તથા ચોથા ગુણસ્થાનથી અયોગી ગુણસ્થાનના અંગ સુધી અગિયાર ગુણકાણે ક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વ હોય છે. ચોથા ગુણકાણાથી લઈને અપ્રમત્ત ગુણકાણાનાં અંત સુધી વેદકસમ્યક્ત્વ હોય છે તે જ ચોથા ગુણસ્થાનથી માંડીને અપ્રમત્ત ગુણસ્થાન સુધી એટલે ચાર ગુણસ્થાને ક્ષયોપશમિકસમ્યક્ત્વ હોય છે, અર્થાત્ સાતમા ગુણકાણા સુધી તે હોય છે. અને ક્ષપકશ્રેણિ માંડવાવાળાને વેદક થઈને ક્ષાયક થાય છે અને આઠમે ગુણકાણેથી શ્રેણિ માંડે છે.”

સમ્યક્ત્વ કેટલીવાર મૂકાય અને કેટલીવાર ગ્રહણ થાય.

પ્રથમ મૂક્યું પછી ગ્રહણ ક્યું, એવું જે સમ્યક્ત્વાદિ તે ગૃહીતમુક્તને આકર્ષા કહેવાય છે. તે સમ્યક્ત્વ કેટલીવાર ગ્રહણ થાય અને કેટલીવાર મૂકાય, તે દર્શાવે છે. તે સાથે એક જીવને એક ભવમાં કેટલા સમ્યક્ત્વ થાય તે પણ જણાવે છે. ભાવશ્રુતસમ્યક્ત્વ અને દેશવિરતિ નામના ત્રણ સામાયિકવાળાને એક ભવમાં હજારે પૃથક્ત્વ હોય છે. સર્વવિરતિવાળાને એક ભવે સો પૃથક્ત્વ આકર્ષા થાય છે. તે ઉત્કૃષ્ટથી જાણવા. અને જ્યન્યથી તો એકજ આકર્ષા થાય છે.

સંસારને વિષે રહેલા જીવોને સર્વ ભવમાં કેટલા આકર્ષા એટલે જીવ વ્યવહાર રાશિમાં આવ્યા પછી મોક્ષે જાય ત્યાં સુધીમાં કેટલા આકર્ષા થાય તે વાત જણાવતાં કહે છે કે, અનેક ભવોમાં એક જીવને ત્રણ ભાવશ્રુતાદિકના અસંખ્યાતા હજાર પૃથક્ત્વઆકર્ષા થાય છે એટલે સર્વભવની અપેક્ષાએ ત્રણ ભાવશ્રુતાદિને ઉત્કૃષ્ટા અસંખ્યાતા હજાર પૃથક્ત્વઆકર્ષા થાય છે. તેમાં જે સર્વ વિરતિ છે, તેને હજાર પૃથક્ત્વઉત્કૃષ્ટા થાય છે, અને દ્રવ્યશ્રુતવાળાને અનંતા આકર્ષા થાય છે; કારણ કે, તેમાં બેઈંદ્રિય આદિ મિથ્યાત્વીઓની ગણના છે.

સમ્યક્ત્વના દસ પ્રકાર

પ્રથમ આંતરા રહિત કહેલા એવા ઉપશમાદિક પાંચ પ્રકારના સમ્યક્ત્વને નિસર્ગ તથા અભિગમ સાથે ગણતાં તેના દસ પ્રકાર થાય છે અથવા પન્નવણા વગેરે આગમોને વિષે નિસર્ગ રુચિ વગેરે બેદથી દસ પ્રકારના સમ્યક્ત્વ કહેલા છે, તેના નામ આ પ્રમાણે છે. (૧) નિસર્ગરુચિ, (૨) ઉપદેશરુચિ, (૩) આજ્ઞારુચિ (૪) સૂત્રરુચિ, (૫) બીજરુચિ, (૬) અભિગમરુચિ, (૭) વિસ્તારરુચિ, (૮) ક્રિયારુચિ, (૯) સંક્ષેપરુચિ અને (૧૦) ધર્મરુચિ.

૧. જે થી લઈને નવ સુધી કહેવામાં પૃથક્ત્વ શબ્દ વપરાય છે.

તે દસ પ્રકારના સમ્યક્ત્વનું વિવેચન

૧. નિસર્ગરુચિ - નિસર્ગ એટલે સ્વભાવે કરીને જિનેશ્વરના કહેલા તત્ત્વોને વિષે રુચિ થાય, તે નિસર્ગરુચિસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે; અર્થાત્ જિનેશ્વરે દર્શાવેલા તત્ત્વાદિકનું સ્વરૂપ એમ જ છે, તેથી અન્યથા છે જ નહીં, આમ જાણે; એટલે જે તીર્થંકર ભગવાને કહેલા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ તથા ભાવના ભેદે કરી તથા નામ, સ્થાપના દ્રવ્યભાવના ભેદે કરી ચાર પ્રકારના જ્ઞાતિક પદાર્થોને જાતિસ્મરણજ્ઞાનની જેમ ખીજના ઉપદેશ વિના અથવા શ્રુતજ્ઞાનના બળે કરીને અત્યંત શ્રદ્ધા કરે તે નિસર્ગરુચિસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

૨. ઉપદેશરુચિ - ગુરુ, માતા, પિતા વગેરે વડિલોએ કહેલા વસ્તુતત્ત્વમાં જે રુચિ ઉત્પન્ન થાય એટલે આંતરા રહિત કહેલા જ્ઞાતિક પદાર્થોને વિષે તીર્થંકર, ગણધર આદિ પુરૂષોના તેમજ છદ્મસ્થ પુરૂષોના ઉપદેશથી જે રુચિ - શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય તે ઉપદેશરુચિસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

૩. આજ્ઞારુચિ-સર્વજ્ઞની આજ્ઞા ઉપર જે ભવ્ય પુરૂષ રુચિ કરે એટલે જે ભવ્ય રાગ, દ્વેષ, મોહ, તથા અજ્ઞાનથી દેશ થકી રહિત થઈ તીર્થંકર તથા ગણધર વગેરેની આજ્ઞા વડે પ્રવચનના અર્થ થયેલા છે, એમ જાણી પોતે બુદ્ધિ-હીન હોય તો પણ તેને યથાર્થ રીતે માષતુષ્મુનિની પેઠે અંગીકાર કરે તે આજ્ઞારુચિસમ્યક્ત્વવાળો કહેવાય છે. આ સમ્યક્ત્વમાં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, આગમને વિષે જે અર્થ જ્ઞાની મહારાજે કહેલો છે તે યથાર્થ જ છે મારે પ્રમાણ છે; કદિ તેમાંથી કોઈ ભાગ હું મંદબુદ્ધિ સમજી શકતો નથી તો આગળ ઉપર વિશેષ અભ્યાસથી તે મારા સમજવામાં આવશે. ઉદમ કરવાથી શું પ્રાપ્ત થતું નથી? તેમ કરતાં કદિ સમજવામાં ન આવે તો મારા કોઈ કર્મનો દોષ છે. આ પ્રમાણે માને છે. પણ જેમાં પોતાને સમજ પડે નહીં તેને અપ્રમાણ ગણે નહીં; અને એવી દૃષ્ટિથી પોતે પોતાની મંદબુદ્ધિ થવાના કારણ પ્રગટ કરે છે. સર્વ ભવ્ય જીવોએ સમ્યગ્દૃષ્ટિથી જિનેશ્વરના વચન ઉપર શ્રદ્ધાપૂર્વક એવી પ્રતીતિ કરવી જોઈએ. અને અભ્યાસમાં તત્પર રહેવું જોઈએ. એવી રીતે જિનેશ્વરે જે કહેલ તેને પ્રમાણભૂત માને તે આજ્ઞારુચિસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.

આજ્ઞારુચિસમ્યક્ત્વ ઉપર માષતુષ્મુનિનું દર્શાવ

કોઈ પુરૂષે કોઈ ઉત્તમ ગુરુ પાસે ધર્મ સાંભળી પ્રતિબોધ પામી દીક્ષા લીધી હતી. ગુરુએ તેને અભ્યાસ કરાવવા માંડ્યો, પરંતુ કોઈ જ્ઞાનાવરણીય

કર્મના ઉદયથી તે શિષ્ય એક પદ પણ ધારણ કરવાને કે ઉચ્ચાર કરવાને શક્તિમાન થયો નહીં. આથી ગુરુ કંટાળી ગયા અને તેમણે માન્યું કે, હવે આ શિષ્યને શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરાવાથી સચું, છેવટે એક વખતે ગુરુએ તેને કહ્યું, કે, “શિષ્ય! તને કાંઈપણ આવડે તેમ નથી, મારે તું કેવળ ‘માતૃપ, માતૃપ એમ જાણ્યા કર.’” તે અદ્યપમતિ શિષ્ય તે વાક્ય પણ પૂરી રીતે બોલી શક્યો નહીં. તેણે ઠેકાણે ‘માતૃપ’ એમ બોલવા લાગ્યો. પોતે તે જણતાં પોતાના આત્માને પછી નિંદતો હતો, પણ કેવળ ગુરુની આજ્ઞાને પ્રમાણ કરી તે ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખતો હતો. તેથી તે ઉત્તમ ભાવનાએ કરી ચાર ઘનઘાતીકર્મનો ક્ષય કરી તત્કાલ કેવળજ્ઞાનની લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થયો હતો. આવો પુરુષ આજ્ઞારુચિ કહેવાય છે.

૪. સૂત્રરુચિ-સૂત્ર એટલે અંગ-ઉપાંગ આદિ આચારાંગ પ્રમુખ જેની અંદર આચારનું લક્ષણ કહેવામાં આવે છે, તેને વિષે જેને રુચિ છે એટલે ભણવાભણાવવાની, ધારવાની અને તેના સ્વરૂપના ચિંતનની પ્રીતિ છે, તે સૂત્રરુચિ સમ્યક્ત્વવાન્ કહેવાય છે. અર્થાત્ સૂત્ર, ભણતાં-ભણાવતાં તે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અતિશય સારા અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થાય છે. તે સૂત્રરુચિ ઉપર ગોવિંદવાચકનું દષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે.

સૂત્રરુચિસમ્યક્ત્વ ઉપર ગોવિંદવાચકની કથા

ગોવિંદ નામે એક બૌદ્ધધર્મનો ભક્ત હતો. તે જિનેશ્વરના આગમનું રહસ્ય તથા તત્ત્વ ગ્રહણ કરવા મારે કપડે કરી જૈન સાધુ બની આચાર્ય મહારાજની પાસે જૈન સિદ્ધાંત ભણવા આવ્યો. જૈન સિદ્ધાંત ભણતાં તેને સૂત્રના અર્થ વડે તેના પરિણામની નિર્મળતા પ્રગટ થઈ આવી અને તેથી સમ્યક્ત્વને પામી જૈન શુદ્ધ મુનિ થઈ આચાર્યપદને પામી ગોવિંદવાચકના નામથી પ્રખ્યાત થયા હતા. આ ગોવિંદવાચક સૂત્રરુચિસમ્યક્ત્વવાળા જણવા.

૫. બીજરુચિ-બીજની પેઠે જે એકવચન અનેક અર્થને બોધ કરનારું હોય તે બીજવચન કહેવાય છે, તેવા વચનને વિષે જેને રુચિ હોય તે બીજરુચિસમ્યક્ત્વવાન્ કહેવાય છે. જેમ બીજ એક હોય છતાં અનેક બીજોને ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ આત્માને એક પદ ઉપર રુચિ હોય તે અનેક પદની રુચિને ઉત્પન્ન કરનારી થાય છે, એવી જે આત્માને વિષે રુચિ તે બીજરુચિ કહેવાય છે. અથવા તે ઉપર જળને વિષે પોડલા તેલના બિંદુનું દષ્ટાંત છે. જેમ તેલનું બિંદુ જળના

એક દેશમાં પડે છે, પણ તે પછી સમસ્ત જળને આક્રમણ કરે છે, તેવી રીતે તત્ત્વના એક દેશમાં આત્માની રુચિ ઉત્પન્ન થઈ, તો તે આત્માની રુચિ તેવી રીતના ક્ષયોપશમથી સમસ્ત તત્ત્વોને વિષે પ્રસરી જાય છે, આનું નામ બીજ-રુચિ કહેવાય છે.

૬. અભિગમરુચિ—અભિગમ એટલે વિશેષ પ્રકારનું જ્ઞાન, તેને વિષે જેને રુચિ થાય તે અભિગમરુચિસમ્યક્ત્વવાનું કહેવાય છે. એટલે શ્રુતજ્ઞાનના અર્થને આશ્રીને જેને વિજ્ઞાન-વિશિષ્ટ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે અભિગમરુચિ કહેવાય છે.

૭. વિસ્તારરુચિ—સાતનયો વડે સંપૂર્ણ દ્વાદશાંગીની વિસ્તારપૂર્વક વિચારણા કરવામાં જેની રુચિ વૃદ્ધિ પામે છે, તે વિસ્તારરુચિ સમ્યક્ત્વવાળો કહેવાય છે.

એ વિસ્તારરુચિસમ્યક્ત્વમાં નૈગમાદિક સર્વનયો વડે તથા પ્રત્યક્ષાદિક પ્રમાણો વડે પદ્ દ્રવ્યનું અને તેના પર્યાયનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે.

૮. ક્રિયારુચિ—સમ્યક્ પ્રકારે સંયમ-ચારિત્રના અનુષ્ઠાન એટલે ક્રિયા તેની પ્રવૃત્તિને વિષે જે રુચિ થતી તે ક્રિયારુચિસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. જે પુરૂષને ક્રિયા-રુચિસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલું હોય તેને ભાવથી જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર અને ચારિત્રાચાર આદિ અનુષ્ઠાનને વિષે રુચિ ઉત્પન્ન થાય છે.

૯. સંક્ષેપરુચિ—જેનામાં વિશેષ પ્રકારે જાણવાની શક્તિ ન હોય, તેથી જે સંક્ષેપથી જાણવાની રુચિ કરે, તે સંક્ષેપરુચિસમ્યક્ત્વવાળો કહેવાય છે. તે સમ્યક્ત્વમાં જિનવચનરૂપ આગમને વિષે અકુશલપણું છતાં તેમજ બૌદ્ધાદિક કુદર્શનનો અભિલાષી ન છતાં ચિલાતીપુત્રની પેઠે ઉપશમ, વિવેક અને સંવર નામના ત્રણ પદો કરીને તત્ત્વની રુચિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦. ધર્મરુચિ—ધર્મ એટલે અસ્તિકાયાદી ધર્મ તથા શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ, તેને વિષે જેને રુચિ હોય તે ધર્મરુચિસમ્યક્ત્વવાળો કહેવાય છે. એટલે જિનેશ્વરે કહેલા ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય વગેરેના ગતિ, સ્થિતિરૂપ ઉપદ્દેશકતા આદિ સ્વભાવને વિષે અસ્તિપણું તેમજ અંગ-પ્રવિષ્ટ અર્થાત્ અંગ-આગમના સ્વરૂપને વિષે તથા સામાયિકાદિ ચારિત્ર ધર્મને વિષે જે જીવ શ્રદ્ધા કરે છે, તે ધર્મરુચિ સમજવો.

અહીં જે સમ્યક્ત્વનાં ઉપાધિભેદ વડે જુદા જુદા પ્રકાર કહ્યા છે, તે શિષ્યને વિશેષ બુદ્ધિ ઉપજાવવા માટે કહેલા છે. પરંતુ વસ્તુતાએ તો નિસર્ગ

૧. આચારાંગ આદિઅંગ, ઉવવાર્ધ આદિ ઉપાંગ અને ઉત્તરાધ્યયનાદિ પ્રકરણ તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે.

અને અધિગમ એ બે ભેદમાં જ કોઈ કોઈ સ્થળે તે બધાનો અંતર્ભાવ થઈ જાય છે. વળી અહીં સમ્યક્ત્વને જીવથી અભિન્નપણું જે કહેલું છે, તે ગુણ અને ગુણીનો અભેદ જણાવવા માટે કહેલ છે, તે ઉપરથી સમજવાનું કે, જે દસ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ તે જ આત્મા છે, કારણ કે સમ્યક્ત્વ એ આત્માનો ગુણ છે, એટલે આત્મા તે જ સમ્યક્ત્વ અને સમ્યક્ત્વ તે જ આત્મા, એ તત્ત્વથી જાણવું. આત્મા અને આત્માના ગુણમાં અભેદ છે. તત્ત્વથી ગુણ અને ગુણી જુદાં નથી.—એ પરમાર્થ છે.

સર્વધર્મકૃત્યોમાં સમ્યક્ત્વની પ્રધાનતા.

“સમત્તમેવ મૂલં નિદિઠું જિણવરેહિં ધમ્મસ્સ ।

एगंपि धम्मकिच्चं न तं विणा सोहए नियमा” ॥ ૧ ॥

“જિનવરોએ ધર્મનું મૂળ સમ્યક્ત્વને જ કહેલું છે, તે સમ્યક્ત્વ વિના ધર્મનું એક કાર્ય પણ નિશ્ચે શોભતું નથી.” ૧

આ અપાર સંસારમાં બહુ પ્રકારે ભ્રમણ કરી ખેદ પામી ગયેલા ભવ્ય જીવોએ જેનું સ્વરૂપ પ્રથમ કહેલું છે એવા શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ વડે પોતાના આત્માને યુક્ત કરવો. કારણ કે, પોતાની આત્મારૂપી ભૂમિને નિર્મળ કરવાથી તે આધારે કરેલા સર્વધર્મના કૃત્યો પ્રભાસ ચિત્રકારે રચેલી ભૂમિ ઉપરના ચિત્રોની જેમ અસાધારણ રીતે શોભી ઉઠે છે. કારણ કે, આત્મશુદ્ધિ કર્યા વિના એક પણ ધર્મકૃત્ય શોભતું નથી; તેથી ભવ્ય જીવોએ પ્રથમ આત્મશુદ્ધિને વિષે પ્રયત્ન કરવો.

પ્રભાસ ચિત્રકારનું દષ્ટાંત

આ જંબૂદ્વીપને વિષે ભરતક્ષેત્રના મધ્યભાગે સાકેતપુર નામે નગર છે. તે મનોહર અને ઉજ્જવળ એવા ઘરોથી તથા સુંદર જિનમંદિરોની શ્રેણિથી સુશોભિત છે. નાગ, પુનાંગ વિગેરે વિવિધ જાતના વૃક્ષોથી યુક્ત એવા અનેક ઉદ્યાનોએ કરી તે વિરાજિત છે. તેમાં સર્વ શત્રુરૂપી વૃક્ષોને ઉખેડવામાં ગજેન્દ્ર સમાન મહાબલ નામે એક રાજા હતો. એક વખતે તે રાજા સભા મંડપમાં બેઠો છે, તેવામાં અનેક પ્રકારના દેશોમાં ફરનારા પોતાના એક દૂતને આ પ્રમાણે પૂછ્યું, “હે દૂત! મારા રાજ્યને વિષે રાજલીલાને યોગ્ય એવી કોઈ વસ્તુ નથી એમ છે?” દૂતે કહ્યું. રાજેન્દ્ર! તમારા રાજ્યમાં બીજી વસ્તુઓ છે, પણ નેત્રોને આનંદ આપનારી અને અનેક પ્રકારના ચિત્રોથી અલંકૃત એવી રાજકીડા યોગ્ય ચિત્રસભા નથી.” દૂતના આ વચન સાંભળી રાજાનું મન તેવી સભાના કુતૂહલથી પૂરિત થઈ ગયું. તત્કાળ તેણે મંત્રીને બોલાવીને હુકમ કર્યો કે સત્વર એવી

‘ચિત્રસભા કરાવો.’ રાજની આજ્ઞા થતાં જ મંત્રીએ તે આજ્ઞા શિર પર ચડાવી દીધી, વિસ્તારવાળી અને મનોહર વિવિધ પ્રકારની રચનાથી સુશોભિત એક મોટી સભા તૈયાર કરાવી, તે પછી રાજ્યે વિમલ અને પ્રભાસ નામના બે ચિત્રકારોને બોલાવીને કહ્યું—“ચિત્રકારો ! તમે બંને ચિત્રના કામમાં નિપુણ છો, માટે એક આ સભાને ચિત્રવાળી કરો, તેમાં સભાનો અર્ધભાગ વિમલ ચિતરે અને અર્ધભાગ પ્રભાસ ચિતરે ” એમ કહી તેમને અર્ધઅર્ધ ભાગ વહેંચી આપ્યો, પછી તેની મધ્ય ભાગે એક પડદો બાંધી રાજ્યે તેમને સૂચના આપી કે “તમારે કોઈ કોઈના ચિત્રો જોવા નહીં, તમે પ્રત્યેક તમારી બુદ્ધિ પ્રમાણે તેમાં ચિત્રકામ કરો.”

રાજની આવી આજ્ઞા થતાં તે બંને ચિત્રકારો એક બીજાની સ્પર્ધાથી પોત પોતાના ભાગમાં ચિત્રકામ કરવા લાગ્યા, એવી રીતે ચિત્રકામ કરતાં તેમને છ માસ વીતી ગયાં. તે પછી ચિત્રકામ જોવાને આતુર એવા રાજ્યે તે બંનેની પાસે આવી ચિત્રકામ પૂર્ણ કરવા માટે પૂછ્યું, આ વખતે વિમલે કહ્યું. “સ્વામી ! મેં મારો ભાગ પૂર્ણ કર્યો છે, તે આપ જુવો.” રાજ્યે તેમાં પ્રવેશ કરી જોયું, ત્યાં વિચિત્ર પ્રકારના ચિત્રોથી અદ્ભુત એવા તે ભૂમિ ભાગને જોઈને રાજ સંતુષ્ટ થયો. તત્કાળ રાજ્યે વિમલને ઘણું દ્રવ્ય તથા વસ્ત્રાદિકનું ઈનામ આપી તેની ઉપર મહાન્ પ્રસાદ કર્યો. તે પછી રાજ્યે પ્રભાસને પૂછ્યું, ત્યારે પ્રભાસે કહ્યું કે “મેં તો હજુ ચિત્રનો આરંભ પણ કર્યો નથી, માત્ર હજુ ભૂમિ સંસ્કાર કર્યો છે. એટલે ચિતરવાની ભૂમિને શુદ્ધ કરી છે. કારણ જે ભૂમિને ધરાધર શુદ્ધ કરી હોય તો તે પર ચિતાર કામ ઘણું જ શોભી ઉઠે છે. પછી રાજ્યે તે ભૂમિ-સંસ્કાર કેવો કર્યો હશે તે જોવાને માટે વચમાં રાખેલા પડદાને દૂર કરાવ્યો. તેવામાં તે ભૂમિની અંદર ઘણું રમણીય ચિત્રકામ થયેલું જોવામાં આવ્યું, તે જોઈ રાજ્યે કહ્યું—“અરે પ્રભાસ ! તું શું અમને પણ હો છે ? અહીં તો સાક્ષાત્ ચિત્રકામ દેખાય છે.” પ્રભાસે કહ્યું,—“મહારાજ ! એ સાક્ષાત્ ચિત્રો નથી પણ આ સામેના ભાગના ચિત્રોના પ્રતિબિંબોનો સંક્રમ થયેલો છે.” તેના આ વચનો સાંભળી રાજ્યે ફરીવાર તે પડદો બંધાવ્યો, એટલે માત્ર એકલી ભૂમિ જોવામાં આવી. આથી રાજ્યે વિસ્મય પામી પૂછ્યું : “ચિત્રકાર ! તેં આવા ભારે સંસ્કારવાળી ભૂમિ કેમ રચી ?” પ્રભાસ બોલ્યો, “સ્વામી ! આવી ઉજ્જવળ ભૂમિ ઉપર ચિત્રકામ ઘણું સરસ થાય છે, ચિતરેલી

મૂર્તિઓના રંગની કાંતિ અધિક શોભે છે અને તે પર આલેખેલા રૂપ બહુજ દીપી નીકળે છે, જેથી પ્રેક્ષકોના હૃદયમાં, આબેહૂબ ભાવનો ઉલ્લાસ થઈ આવે છે.” પ્રભાસ ચિત્રકારના આ વચનો સાંભળી રાજ તેની વિવેકવાળી કુશળતા ઉપર હૃદયમાં સંતુષ્ટ થઈ તેને ઇનામ આપી તેની ઉપર પ્રસાદ કર્યો. અને તેને કહ્યું કે, “મારી આ ચિત્રસભા જે પ્રકારની શોભાવાળી થઈ છે તે અપૂર્વ સિદ્ધિ પામી એવી ને એવી કાયમ રહો.”

ઉપરોક્ત કથાનો ઉપનય.

સાકેતપુર નગર તે આ મહાન સંસાર સમજવો. મહાબલ રાજ તે સમ્યક્પ્રકારે ઉપદેશ આપનાર આચાર્ય સમજવો. જે સભા તે મનુષ્યગતિ સમજવી. જે ચિત્રકાર તે ભવ્ય જીવ જાણવો. જે ચિત્રશાળાની ભૂમિ તે આત્મા અને તે ભૂમિનો જે સંસ્કાર તે સમ્યક્ત્વ જાણવું. અને ચિત્ર તે ધર્મ સમજવો. જે અનેક પ્રકારના ચિત્રો તે પ્રાણાતિપાતની વિરતિ વગેરે વ્રતો જાણવા ચિત્રોને દીપાવનારા ઉજ્જવળ પ્રમુખવર્ણો તે ધર્મને શોભાવનારા અનેક પ્રકારના નિયમો જાણવા. અને ભાવનો ઉલ્લાસ તે વીર્ય સમજવું.

આ ઉપથી એ ઉપદેશ લેવાનો છે કે, પ્રભાસ ચિત્રકારની જેમ પંડિત પુરૂષોએ આત્મારૂપ ભૂમિને નિર્માણ કરવી કે જેથી તે આત્મભૂમિ ઉજ્જવળ ક્રિયારૂપ અનેક પ્રકારના ચિત્રોની અદ્ભૂત શોભાને ધારણ કરે છે, જે શોભા આ જગતને વિષે અનુપમ ગણાય છે. આ પ્રભાસના દષ્ટાંતથી સર્વ ધર્મ કાર્યોને વિષે સમ્યક્ત્વનું પ્રધાનપણું દર્શાવ્યું છે.

સમ્યક્ત્વના બીજા સડસઠ ભેદો.

હવે વિસ્તાર રુચિ જીવોના ઉપકારને માટે સમ્યક્ત્વના સડસઠ ભેદો કહે છે. ચાર પ્રકારની શ્રદ્ધા, ત્રણલિંગ, દસવિનય, ત્રણ શુદ્ધિ, પાંચ દૂષણ રહિત, આઠ પ્રભાવક, પાંચ ભૂષણ, પાંચ લક્ષણ, છ જયણા, છ આગાર, છ ભાવના અને છ સ્થાનક, એવી રીતે સમ્યક્ત્વના સડસઠ ભેદો થાય છે. એ સડસઠ ભેદોએ જે યુક્ત હોય તેને નિશ્ચયથી વિશુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

ચાર શ્રદ્ધા.

૧ પરમાર્થની સ્તવના, ૨ પરમાર્થ જાણનારની સેવા એટલે તેની ગુરુપણે માન્યતા, ૩ જેમણે સમ્યક્ત્વ વમેલું હોય તેવા વ્યાપન્ન દર્શનીઓનું વર્જવું, ૪ તથા અન્ય દર્શનીઓનો ત્યાગ કરવો. આ ચાર પ્રકારની શ્રદ્ધા કહેવાય છે. જેને આચાર શ્રદ્ધા હોય તેને અવશ્ય સમ્યક્ત્વ હોય છે.

ત્રણલિંગ.

જેનામાં સમ્યક્ત્વ હોય, તેને ઓળખવાના જે ચિહ્નો તે લિંગ કહેવાય છે. ૧ શુશ્રૂષા, ૨ ધર્મરાગ, અને ૩ વૈયાવૃત્ય એ ત્રણ લિંગ જાણવા.

દસ પ્રકારનો વિનય.

૧ અરિહંત, ૨ સિદ્ધ, ૩ ગૈત્ય, ૪ શ્રુત, ૫ ધર્મ ૬ સાધુવર્ગ, ૭ આચાર્ય, ૮ ઉપાધ્યાય, ૯ પ્રવચન અને ૧૦ દર્શન એ દસનો વિનય કરવો તે દસ પ્રકારનો વિનય કહેવાય છે. ભક્તિ-બહુમાન આદિથી વિનય કરાય છે,

ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ.

૧ જિન, ૨ જિનમત અને ૩ ૩ જિનમતને વિષે રહેલા જે સાધુ સાધ્વી વગેરે, તેનાથી ખીજને અસારરૂપે ચિંતવવા—એ ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ કહેવાય છે.

પાંચ દૂષણ.

૧ શંકા, ૨ કાંક્ષા, ૩ વિચિકિત્સા, ૪ કુદૃષ્ટિપ્રશંસા અને ૫ કુદૃષ્ટિનો પરિચય એ સમ્યક્ત્વના પાંચ દૂષણો વર્જવા યોગ્ય છે.

આઠ પ્રભાવિક.

૧ પ્રવચની, ૨ ધર્મકથો ૩ વાહી, ૪ નૈમિત્તિક, ૫ તપસ્વી, ૬ પ્રજ્ઞાસિ આદિ વિદ્યાવાન, ૭ ચૂરણ, અંજનાદિક વડે સિદ્ધ, અને ૮ કવિ—એ આઠ પ્રભાવિક કહેવાય છે.

પાંચ ભૂષણ.

(૧) જિનમતને વિષે કુશળતા, (૨) જિનશાસનની પ્રભાવના કરવાપણું, (૩) તીર્થસેવા, (૪) જિનમતને, વિષે સ્થિરતા અને (૫) જિનમતને વિષે ભક્તિ—એ પાંચ સમ્યક્ત્વના ભૂષણ કહેવાય છે. કારણકે, તે સમ્યક્ત્વને આભૂષણની જેમ શોભા પમાડનાર છે.

પાંચ લક્ષણ

૧ શમ, ૨ સંવેગ, ૩ નિર્વેદ, ૪ અનુકંપા અને ૫ આસ્તિકતા એ પાંચ સમ્યક્ત્વના લક્ષણ છે. તે ઉપરથી સમ્યક્ત્વવાન પુરૂષ ઓળખી શકાય છે.

છ યતના.

પરતીર્થિક આદિને ૧ વંદન, ૨ નમસ્કાર, ૩ આલાપ, ૪ સંલાપ, ૫ ખાનપાનનું દાન અને ૬ ગંધપુષ્પાદિક અર્પવા—એ છ યતના વર્જવા યોગ્ય છે.

છ આગાર.

૧ રાજના હુકમથી, ૨ સમુદાયની આજ્ઞાથી, ૩ બળવાનના હુકમથી ૪

દેવતાની આજ્ઞાથી, ૫ દુર્લભ આજીવિકાથી અને ૬ મોટા મહાન પુરૂષના આગ્રહથી કાંઈ કરવું પડે તે આગાર કહેવાય છે, તે ઉપર પ્રમાણે છ પ્રકારના આગાર છે.

છ ભાવના.

૧ આ સમ્યક્ત્વ ચારિત્રધર્મનું મૂળ છે, ૨ આ સમ્યક્ત્વ ચારિત્ર ધર્મનું દ્વાર છે, ૩ આ સમ્યક્ત્વ ચારિત્રધર્મનો સ્તંભ છે, ૪ આ સમ્યક્ત્વ ચારિત્રધર્મનું આધારભૂત છે, ૫ આ સમ્યક્ત્વ ચારિત્રધર્મનું ભાજન છે અને ૬ આ સમ્યક્ત્વ ચારિત્રધર્મનું નિધાન છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં કહેલ છે, તેનું ચિંતવન કરવું, તે છ ભાવના કહેવાય છે.

છ સ્થાનક.

૧ જીવ છે, ૨ તે જીવ નિત્ય છે, ૩ તે જીવ કર્મો કરે છે, ૪ તે કરેલા કર્મને ભોગવે છે, ૫ મોક્ષ છે અને ૬ મોક્ષનો ઉપાય છે. એવી અસ્તિ (છ) પણે શ્રદ્ધા કરવી તે છ સ્થાનક કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે સડસઠ ભેદે કરી સમ્યક્ત્વ નિર્માણ હોય છે.

તે સમ્યક્ત્વના સડસઠ ભેદોનું સવિસ્તર વિવેચન.

ચાર શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ.

૧ પરમાર્થ સંસ્તવ એટલે જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ વગેરે તાત્વિક પદાર્થોનો પરિચય, અર્થાત્ તેના સ્વરૂપ જાણવાનો વિશેષ ઉદ્ધેશ, રટણ, બહુમાન પૂર્વક જીવાદિ પદાર્થોને વિષે જે નિરંતર અભ્યાસ તે પ્રથમ શ્રદ્ધા કહેવાય છે.

૨ પરમાર્થને જાણનારાની સેવા એટલે પરમાર્થને જાણનારા આચાર્ય વગેરેની ભક્તિ અર્થાત્ ઝવેરીની જેમ મુનિના ગુણોની પરીક્ષા કરી તેમની સેવા-ભક્તિ કરવી. જે મુનિ સંવેગ એટલે મોક્ષાભિલાષના શુદ્ધ રંગના કલ્પોલને ઝીલનારા અર્થાત્ જેના ચિત્તમાં નિરંતર મોક્ષે જવાના તરંગ ઉઠી રહ્યા છે, એવા અને જે શુદ્ધ જૈનમાર્ગને પ્રરૂપનારા છે, તેવા પુરૂષોની સેવા-ભક્તિ કરવાથી સમતારૂપ અમૃતનું પાન મળે છે. અને તેથી આત્માને વિષે આનંદ પમાય છે. એ બીજી શ્રદ્ધા છે.

૩ જેમણે જૈનદર્શનનો નાશ કર્યો છે, એવા અને પ્રભુના વચનને ઉત્થાપનારા એવા નિહનવો વગેરેને વર્જવા. કારણ કે તે નિહનવો સમ્યક્ત્વને ગ્રહણ કરી પુનઃતેનું વમન કરનારા છે. અને પ્રભુના વચનથી વિપરીત રીતે વર્તનારા છે, તે ગોષ્ટામાહિલ વગેરે કહેવાય છે. તેવી રીતે યથાઈંદા પુરૂષોને વર્જી દેવા.

તે લોકો આગમ ઉપર દષ્ટિને બંધ કરી સ્વચ્છંદે વર્તનારા અને સ્વકપોલકલિપત માર્ગે ચાલનારા છે. તેમનું આચરણ ગૃહસ્થના કરતાં પણ નકારાં છે, તેઓ કાચું પાણી પીએ છે, માથે તેલ ઘાલી મુંડાવે છે, કાચા પાણીએ નહાય છે, વસ્ત્રો ધોવરાવે છે, ગુપ્ત રીતે સ્ત્રી સેવન કરે છે, અને લોકોમાં પોતાને બ્રહ્મચારી કહેવરાવે છે, ઉપાન પ્રમુખ પહેરે છે અને મઠધારી થઈ રહે છે. પાસત્યા, ઉત્સન્ના, કુશીલિયા, સંસત્કા, યથાચ્છંદા એ પાંચ જિનમતમાં અવંદનીય કહેલા છે. મહાવીરપ્રભુના વેષની વિડંબના કરનારા, મંદ અને અજ્ઞાની એવા કુગુરુને વર્જવાથી ત્રીજી શ્રદ્ધા પ્રગટે છે.

૪ ચોથી શ્રદ્ધા કુદર્શનને ત્યાગ કરવારૂપ છે. કુદર્શન એટલે જૈન સિવાય બૌદ્ધ વગેરેના દર્શનો તેનો ત્યાગ કરવાથી સમ્યક્ત્વની ચોથી શ્રદ્ધા કહેવાય છે. એ ચાર શ્રદ્ધા ઉપરથી પુરૂષમાં સમ્યક્ત્વની પ્રતીતિ થાય છે. સમ્યગ્કુદર્શનવાળા પ્રાણીઓએ પોતાના આત્માના ગુણોને નિર્મળ કરનારી એ પરમાર્થ પરિચય વગેરે ચાર શ્રદ્ધાઓને નિરંતર ધારણ કરવી. તેમાં ખાસ કરીને ચોથી શ્રદ્ધામાં કહેલા કુદર્શનવાળા પુરૂષોનો સર્વથા ત્યાગ કરવાનો છે. કારણ કે, તે પોતાના દર્શનની મલિનતાના હેતુરૂપ છે. જે કુદર્શનીનો સંગ ન વળે તો જેમ ગંગાનું જળ લવણ સમુદ્રના સંસર્ગથી તત્કાળ ખાઈ થઈ જાય છે, તેમ સમ્યગ્કુદર્શનના ઉંચા ગુણો તેવા કુગુરુના સંસર્ગથી તત્કાળ નાશ પામી જાય છે, તેથી સર્વથા તેમનો સંસર્ગ વર્જવો; એવો જિનેશ્વરનો ઉપદેશ છે.

ત્રણ લિંગની વ્યાખ્યા.

૧ શુશ્રૂષા—એટલે સાંભળવાની ઈચ્છા. સદ્જ્ઞાનના હેતુરૂપ એવા ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવા ઉપર પ્રીતિ. સાકરના સ્વાદથી પણ વધારે મધુર અને યુવાન અને સુંદર સ્ત્રીઓથી પરિવૃત્ત થઈ દિવ્ય ગીતને સાંભળવાની ઈચ્છાવાળા ચતુર પુરૂષને જેવો રાગ થાય, તેવી રીતે ધર્મ સાંભળવાનો આત્માનો જે અધ્યવસાય તે શુશ્રૂષા નામે સમ્યક્ત્વનું પહેલું લિંગ-ચિહ્ન છે. જ્યારે ભવ્ય જીવને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું હોય ત્યારે એવા પરિણામ થાય છે.

૨ ધર્મરાગ—ચારિત્રાદિ ધર્મને વિષે રાગ તે ધર્મરાગ નામે બીજું ચિહ્ન કહેવાય છે. એટલે કોઈ મોટી અટવીનું ઉદ્ભવન કરી આવેલો અને ક્ષુધાથી જેનું શરીર ક્ષીણ થઈ ગયું છે, એવો બ્રાહ્મણ જેમ ઘેબર ખાવાની ઈચ્છા કરે તેમ સમ્યક્ત્વવાળો જીવ કોઈ કર્મદોષથી સદ્ગુણનાદિ ધર્મ કરવાને અશક્ત હોય પણ તેને ધર્મને વિષે તીવ્ર અભિલાષ હોય છે, તેવું ધર્મરાગનું ચિહ્ન કહેવાય છે.

૩ દેવગુરુની વૈયાવચ્ચ કરવાનો નિયમ એ સમ્યક્ત્વવંતનું ત્રીજું ચિહ્ન છે. દેવ એટલે અતિશય આરાધન કરવા યોગ્ય અરિહંત અને ગુરુ એટલે શુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા આચાર્ય ભગવાન, તેમની વૈયાવચ્ચ કરવામાં યથાશક્તિ સેવા પ્રમુખ કરવાનો નિયમ, જે નિયમ શ્રેણિક વગેરેનો હતો. મહાન શ્રેણિક રાજાને એવો નિયમ હતો કે, જ્યારે પરમ તીર્થંકર મહાવીર ભગવાન જે દિશાએ વિચરતા હોય, તે સમાચાર જાણવામાં આવે ત્યારે, તે દિશાની સન્મુખ સુવર્ણના એકસો આઠ જવનો સાથીયો કરી પછી દાતણ કરવું, તેવી રીતે દેવપૂજામાં પણ તેને એવો સાથીયો કરવાનો નિયમ હતો, તે પ્રમાણે તે દરરોજ કરતો અને તેથી તેણે તીર્થંકર નામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું. તેવી રીતે બીજા પણ ભવ્ય જીવોએ એ પ્રમાણે યથાશક્તિ નિયમો ગ્રહણ કરવા યત્ન કરવો જોઈએ. એ શુદ્ધપાદિક ત્રણે લિંગોથી સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિનો નિશ્ચય થાય છે.

દસ પ્રકારના વિનયની વ્યાખ્યા.

(૧) અરિહંત એટલે તીર્થંકર ભાવજિન વિચરતા જિન. (૨) સિદ્ધ એટલે જેમના અષ્ટકર્મરૂપ મલના પડલ ક્ષીણ થઈ ગયા છે, એવા સિદ્ધ ભગવાન (૩) ચૈત્ય એટલે જિનેશ્વરની પ્રતિમા-મૂર્તિ, (૪) શ્રુત એટલે સિદ્ધાંત આચારાંગ આદિ આગમ. (૫) ધર્મ એટલે ક્ષમાદિક દસ પ્રકારરૂપ. (૬) સાધુવર્ગ એટલે શ્રમણ સમૂહ (૭) આચાર્ય એટલે બત્રીશ ગુણના ધારક અને ગચ્છના નાયક, (૮) ઉપાધ્યાય એટલે શિષ્યોને સૂત્રો ભણાવનારા, (૯) પ્રવચન એટલે જીવાદિ નવ તત્ત્વોને કહેનાર (અથવા સંઘ), (૧૦) સમ્યગ્દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ અને તેની સાથે અભેદોપચારથી સમ્યક્ત્વવાનું પણ દર્શન કહેવાય છે. પૂર્વે પણ સંભવ પ્રમાણે કહેવું. એ અરિહંતાદિક દસ સ્થાનને વિષે પાંચ પ્રકારે વિનય કરવો.

વિનયના પાંચ પ્રકારની વ્યાખ્યા.

(૧) ભક્તિ એટલે સાહામા જવું, અશનાદિક ચાર પ્રકારનો આહાર આપવો, અથવા જે યોગ્ય હોય તે આપવું, તે રૂપ બાહ્ય પ્રતિપત્તિ.—બાહેરની દેખાતી સેવા. આમ ભક્તિ કરવાથી અન્યજનો જાણે કે, ‘આ ભક્તિવંત છે,’ તે જોઈ બીજાઓ પણ તેમ કરવાને પ્રવર્તે. અહીં બાહ્યભક્તિનો અર્થ રાગ વિનાની—ઉપરની ભક્તિ એવો અર્થ ન કરવો; કારણ કે, સમકિતગુણ હોવાથી જીવથી અંતર્દર્શારૂપ પરિણામવાળી જ ભક્તિ બને છે. (૨) બહુમાન એટલે મનમાં અતિશય પ્રીતિ. (૩) વર્ણન એટલે તેમના પ્રભાવિક ગુણોનું કીર્તન—સ્તવન કરવું તે. (૪) અવર્ણવાદપરિહાર એટલે તેમની અપ્રશંસા—નિંદાનો

ત્યાગ કરવો. બીજાના ઉત્તમ ગુણોની પ્રશંસા કરે, પોતાના ગુણોની ન કરે, અને જેથી ધર્મની લઘુતા થતી હોય, તેવા કામને ગોપવે-પ્રગટ ન કરે. (૫) આશાતનાપરિહાર-એટલે મન, વચન, અને કાયાએ કરીને પ્રતિકૂળ પ્રવૃત્તિનો નિષેધ કરે એટલે જે જે કામ કરે તેમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મની આશાતના કરે નહીં અને કરાવે નહીં. અર્થાત જિનમતની નિંદા, લઘુતા યથાર્થ આશાતના પણ ન કરે. એટલે પોતાના હૃદયને નકારી પ્રવૃત્તિમાં નાંખે નહીં.

આ દસ પ્રકારનો દર્શનવિનય ઉપર કહેલા દસ સ્થાનોને આશ્રીને જાણી લેવો. સમ્યક્ત્વ હોય તો જ આ વિનય પ્રગટ થાય છે, તેથી તે દર્શનવિનય કહેવામાં આવે છે.

ત્રીજા ચૈત્ય વિનય વિષે વિવેચન.

ચૈત્યનો અર્થ જિનેશ્વરની પ્રતિમા થાય છે. અથવા જિનબિંબ થાય છે. એ પ્રભુની પ્રતિમા કેવા સ્વરૂપવાળી અને કેટલા પ્રકારની છે? એવી શિષ્યની શંકા થતાં તેના ભેદ દર્શાવે છે. શ્રી જિનેશ્વરના ચૈત્યના પાંચ ભેદ છે. (૧) ભક્તિચૈત્ય, (૨) મંગલચૈત્ય, (૩) નિશ્રાકૃતચૈત્ય, (૪) અનિશ્રાકૃતચૈત્ય અને (૫) શાશ્વતચૈત્ય. ગૃહને વિષે શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક લક્ષણાદિક સહિત પ્રતિદિન ત્રિકાલ પૂજા વંદનાદિ કરવાને માટે કરાવેલી જે જિનપ્રતિમા તે ભક્તિચૈત્ય કહેવાય છે. એ પ્રતિમા ઘરઘેરાસરમાં થાપવાને ધાતુની બનેલી અને અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય સહિત થાય છે.

ઘરના દ્વાર ઉપર રહેલા તીરછા કાષ્ઠ (ઉત્તરાંગ)ના મધ્યભાગે સ્થાપેલા જિનબિંબને મંગલચૈત્ય કહે છે. લોકો માંગલિકને માટે તે દ્વારના કાષ્ઠ ઉપર જિનમૂર્તિ કોતરાવે છે. અને જો તે મંગલચૈત્ય હોય તો જ તે ઘરમાં રહે છે, અન્યથા રહેતા નથી. મંગલચૈત્ય વગરના ઘરમાં રહી શકાય નહીં, તે વિષે એક દૃષ્ટાંત કહેવાય છે.

મથુરાનગરીને વિષે મંગલ નિમિત્તે પ્રથમ જિનપ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરે છે. જિનબિંબનું સ્થાપન કરે છે. જે ઘરમાં મંગલચૈત્યનું સ્થાપન ન કર્યું હોય તે ઘર પડી જાય છે. શ્રી સિદ્ધસેનાચાર્યે કહ્યું છે કે “ઘર ઘર પ્રત્યે દ્વારના મધ્યભાગે ઉત્તરાંગે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિમા સ્થાપે છે.” તે મથુરાનગરીમાં આજે પણ લોકોના ઘરના દ્વાર ઉપર મંગલચૈત્ય દેખાય છે. જે કોઈ ગચ્છ સંબંધી ચૈત્ય એટલે તપગચ્છ, ખરતરગચ્છ કે અંચલગચ્છનું ચૈત્ય, તે નિશ્રાકૃત ચૈત્ય કહેવાય

છે. તે ચૈત્યમાં તે તે ગચ્છના આચાર્યદિકનો તેમાં પ્રતિષ્ઠા પ્રમુખ કાર્યો કરવાનો અધિકાર હોય છે. બીજા ગચ્છના આચાર્યો બીજા ગચ્છ સંબંધી ચૈત્યમાં પ્રતિષ્ઠા કરાવી શકતા નથી.

ઉપર કહેલ નિશ્ચાકૃતચૈત્યથી વિપરીત ભાવવાળું ચૈત્ય અનિશ્ચાકૃત ચૈત્ય કહેવાય છે. તે ચૈત્યને વિષે સર્વ ગચ્છોના આચાર્યો પ્રતિષ્ઠા કરાવી શકે છે. માલારોપણ વગેરે ચૈત્યસંબંધી સર્વ કાર્યો કરવાનો અધિકાર સર્વ ગચ્છોના આચાર્યોને હોય છે. શત્રુંજયગિરિ ઉપર આદીશ્વર ભગવાનનું ચૈત્ય અનિશ્ચાકૃત ચૈત્ય છે, તે દ્વંકમાં સર્વ ગચ્છોના આચાર્યો પ્રતિષ્ઠાદિ કરાવી શકે છે. ત્યાં સવાસોમજના દેરાસરમાં દેવાળયતીને નામે ઓળખાતો યતિવર્ગ તેની માલીકી ધરાવી તેમાં પ્રતિષ્ઠાદિ કરાવે છે, તે નિશ્ચાકૃત ચૈત્ય કહેવાય છે.

પાંચમું સિદ્ધચૈત્ય તે સિદ્ધાયતનના નામથી આલેખાય છે અને તેને શાશ્વત-જ્ઞિન ચૈત્ય પણ કહે છે.

બીજી રીતે ચૈત્યના પાંચ પ્રકાર

(૧) નિત્યચૈત્ય, (૨) દ્વિવિધચૈત્ય, (૩) ભક્તિકૃતચૈત્ય, (૪) મંગલકૃતચૈત્ય અને (૫) સાધર્મિકચૈત્ય. જે દેવલોકને વિષે શાશ્વતચૈત્ય છે, તે નિત્યચૈત્ય કહેવાય છે.

બે પ્રકારે ભક્તિચૈત્ય કરેલા નિશ્ચાકૃત અને અનિશ્ચાકૃત (ભરતાદિકે જેમ કરાવ્યા હતા તેવા) એ બે પ્રકારના ચૈત્ય તે દ્વિવિધચૈત્ય કહેવાય છે. તે બીજા અને ત્રીજા ભેદ સમજવો. મથુરાનગરીની જેમ મંગળને અર્થે ગૃહદ્વારના મધ્ય ભાગે કાષ્ઠ (ઉત્તરાંગ) ઉપર કરેલ ચૈત્ય તે મંગલચૈત્ય સમજવું. જે કોઈના નામથી દેવગૃહમાં પ્રતિમા કરાવી સ્થાપે તે સાધર્મિક ચૈત્ય કહેવાય છે. વાર્તાક મુનિના પુત્રે પોતાના રમણીય દેવગૃહને વિષે પોતાના પિતાની મૂર્તિ સ્થાપી હતી. તે સાધર્મિક ચૈત્ય કહેવાયું છે.

વાર્તાક મુનિની કથા

વાર્તાક નામના નગરને વિષે અભયસેન નામે રાજા હતો. તેને સદ્વ્યુદ્ધિના ભંડારરૂપ વાર્તાક નામે મંત્રી હતો.

એક વખત તે મંત્રી પોતાના ઘરના હીવાનખાનામાં બેઠો હતો, તેવામાં કોઈ પરગામથી યજ્ઞમાન આવ્યો. મંત્રી તેને માન આપી તેની સાથે વાર્તાલાપ કરવા લાગ્યો, તેવામાં ધર્મધોષ નામના મુનિ તેને ઘેર ભિક્ષા લેવાને આવ્યા. મુનિને ભિક્ષા માટે આવેલા જાણી વાર્તાકની સ્ત્રી થી, ખાંડથી મિશ્રિત એવું એક

ક્ષીરનું પાત્ર ભરી તેમને બહારાવા આવી. તે વખતે પાત્રમાંથી એક બિંદુ ભૂમિ ઉપર પડ્યો. તે મુનિના જોવામાં આવ્યો. તે મહાત્મા ભગવંતે ઉપદેશ કરેલા ભિક્ષાગ્રહણના વિધિને જાણનારા હતા. ભિક્ષા ખેંતાલીસ દોષોથી દૂષિત ન હોવી જોઈએ, એમ તેઓ સમજતા હતા. આથી તે પડેલો બિંદુ જોઈ તેમના મનમાં સ્ફુરી આવ્યું કે, “આ ભિક્ષા છર્દિત નામના દોષથી દૂષિત છે, તેથી આ ભિક્ષા મારે કદપે નહીં.” આણું વિચારી તે મહાત્મા તે ભિક્ષા ગ્રહણ કર્યા વગર તે ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગયા. ચતુર મંત્રી વાર્તાક કે જે ઘરના દીવાનખાનામાં બેઠો હતો, તેણે મુનિને ભિક્ષા લીધા વગર પાછાં જતાં જોયાં. તે જોતાં જ મનમાં ચિંતવવા લાગ્યો કે, આ મુનિએ મારા ઘરની ભિક્ષા કેમ લીધી નહીં ? જોવામાં તેણે આ પ્રમાણે જોયું, ત્યાં આંગણમાં ધી સાથે મિશ્રિત ખાંડનો બિંદુ જોવામાં આવ્યો. તે ઉપર માખીઓ એકઠી થઈ. તે માખીઓને ભક્ષણ કરવાને ગરોળી દોડી. તે ગરોળીનું ભક્ષણ કરવા ઉંદર દોડ્યો. ઉંદરને મારવા માટે બિલાડી દોડી આવી. બિલાડીને હણવા માટે પેલા આવેલા યજમાનનો કૂતરો દોડ્યો. તેને મારવાને આડોશી પાડોશીના કૂતરા દોડ્યા. તે કૂતરાઓને પરસ્પર લડાઈ થઈ એટલે પોતપોતાના કૂતરાઓને વારવાને તે યજમાનના અને આડોશી પાડોશીના તથા મંત્રીના સેવકો દોડી આવ્યા. પોતપોતાના કૂતરાઓનો પક્ષ કરતાં તેમની વચ્ચે પરસ્પર લડાઈ સળગી ઉઠી. પછી વાર્તાક મંત્રીએ એ સર્વના યુદ્ધને શાંત કરી દીધું. પછી તેણે પોતાના મનમાં વિચાર્યું કે, “એક ધી ખાંડનો બિંદુ ભૂમિ ઉપર પડવાથી આટલી બધી મારામારી થઈ પડી, તેથી જ તે મહામુનિએ “આ દૂષિત ભિક્ષા ગ્રહણ કરી નહીં. તે મહાત્માએ વિચાર્યું હશે કે જે હું આ દૂષિત ભિક્ષા લઈશ તો મને મોટા પાપનો ભાગ લાગી જશે. કારણ કે, આમાંથી પાપનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થયા વિના રહેશે નહીં.” આ પ્રમાણે વિચાર કરી દૂષિતભિક્ષા ગ્રહણ કરી નહિ. તે પછી વાર્તાક મંત્રીએ નીચે પ્રમાણે જૈનધર્મની પ્રશંસા કરી હતી.

“અહો ! ભગવાન જિનેશ્વરનો સુદૃષ્ટિવાળો ધર્મ કેવો છે ? વીતરાગ ભગવાન વિના આવો પાપરહિત ધર્મનો ઉપદેશ દેવાને કોણ સમર્થ છે ? માટે મારે પણ હવે વીતરાગ પ્રભુના ધર્મને ત્રિકરણ શુદ્ધિથી સેવવો. એ વીતરાગ ભગવાન જ મારે સેવવા યોગ્ય છે. અને તેમણે કહેલી ક્રિયાજ પાળવી ઉચિત છે.” આ પ્રમાણે ચિંતવી તે મંત્રી આ સંસાર ઉપરથી વિમુખ થઈ ગયો. તેનામાં શુભ ધ્યાનનો યોગ પ્રગટ થયો. તત્કાળ તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થઈ આવ્યું. તે વખતે

તેને દેવતાઓએ મુનિવેશ અર્પણ કર્યો. પછી મંત્રી વાર્તાકે ગૃહનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ અનગાર થઈ બીજે સ્થળે વિહાર કર્યો. અનુક્રમે ચિરકાળ સંયમ પાળતાં તેને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. પછી તે વાર્તાકનગરને વિષેજ દેહત્યાગ કરી તે મોક્ષે ગયા.

તે મંત્રીનો સુખુદ્ધિ નામે પુત્ર હતો. પિતાના સ્નેહે કરીને તેનું હૃદય પુરાઈ ગયું. પછી તે પિતૃવત્સલ પુત્ર એક રમણીય દેરાસર કરાવી તેમાં રજેહરણ તથા મુહુર્ત્તિરૂપ પરિગ્રહને ધરનારી પિતાની પ્રતિમા રચાવી સ્થાપિત કરી અને તેની પાસે એક દાનશાળા ઉઘાડી. આ સાધર્મિકચૈત્ય કહેવાય છે. એ રીતે ચૈત્યના પાંચ ભેદ કહેલા છે.

ઉપર કહેલા ચૈત્યના ભેદોમાં ભક્તિકૃત વગેરે ચાર પ્રકારના ચૈત્યોની અંદર કૃત્રિમપણું છે, તેથી તેમાં ન્યૂનાધિક ભાવનો સંભવ હોય છે, માટે તેમની સંખ્યાનો નિયમ નથી એટલે જે કૃત્રિમ જિનભુવન છે, તેને શ્રાવકો ભક્તિને અર્થ કરે છે. તે અશાશ્વતા જિનભુવન કહેવાય છે તે જિનભુવનો કાંઈક વધારે અને કાંઈક ઓછા હોય છે, તેથી તેમની સંખ્યાનો નિયમ હોઈ શકતો નથી. અને જે શાશ્વતા જિનચૈત્યો છે, તેમનું નિત્યપણું છે, માટે તેમની સંખ્યા હોઈ શકે છે તે કારણ માટે આ ત્રિભુવનને વિષે શાશ્વતજિન સંખ્યાથી દેવકુળના બિંબોની સંખ્યા ચૈત્યવંદનની અંતર્ગત રહેલ ‘કમ્મભૂમિ’ ઇત્યાદિ ગાથાને અનુસારે કહેવામાં આવે છે તે ગાથા નીચે પ્રમાણે છે.

“ સેત્તાણવર્ઘ સહસ્સા લક્ખા છપ્પન અઢ્ઢકોઢિઓ ।

ચડસય છાયાસિયા તિલુકે ચેડે વંદે ॥ ૧ ॥

વંદે નવકોઢિસયં પળવીસં કોઢિતેવન્ના ।

અઢ્ઢાવીસ સહસ્સા ચડસય અઢ્ઢાસિયા પઢિમા ” ॥ ૨ ॥

આઠ કોડ, છપ્પન લાખ, સત્તાણહજર, ચારસોને છયાશી, એટલા જિન-ચૈત્ય ત્રણ લોકને વિષે છે તેમને હું નમસ્કાર કરું છું. તથા નવસો પચવીસ કોડ ત્રેપનલાખ, અઠ્યાવીસ હજર, ચારસો અઠ્યાસી એટલા જિનબિંબ ત્રણ-લોકને વિષે છે, તેમને હું નમસ્કાર કરું છું.

હવે ત્રણભુવનને વિષે કહેલા પ્રમાણની શાશ્વત જિનભુવન તથા જિન-બિંબોની જે સંખ્યા છે, તે કહે છે. તેમાં અધોલોક પાતાળને વિષે દક્ષિણ અને

૧. આ પ્રમાણે ખરતરગચ્છવાળા માને છે, તપગચ્છાદિક તો પ્રતિક્રમણ સૂત્રમાં છપાયેલ ગાથાઓ જ માને છે.

ઉત્તર દિશાના વિભાગે રહેલા ભુવનપતિના દશ નિકાયને વિષે સર્વ સંખ્યા સાતકોટી અને બોતેર લાખ ભુવનો છે. તે દરેક ભુવનને વિષે એક એક ચૈત્યનો સદ્ભાવ હોઈને શાશ્વત જિનચૈત્યો પણ તેટલા જ છે. તે ચૈત્યોને વિષે રહેલા જિનબિંબોની સર્વસંખ્યા આઠસોને તેત્રીસકોટી અને બોતેર લાખની છે. તે દરેક ચૈત્યને વિષે એકસોને આઠ જિનપ્રતિમાનો સદ્ભાવ હોઈને ઉપર પ્રમાણે જિનબિંબો છે.

હવે તીર્થલોકને વિષે અને પાંચ મેરૂને વિષે પંચાશી ચૈત્યો કેવી રીતે છે? તે કહે છે. તે પ્રત્યેક મેરૂમાં ચાર ચાર વન છે તે દરેક વનને વિષે ચારે દિશાએ ચાર ચાર ચૈત્યો છે. તે દરેક મેરૂને એક એક ચૂલિકા છે, તે ઉપર એકેક ચૈત્ય એમ એક એક મેરૂને વિષે સત્તર-સત્તર ચૈત્ય છે, એટલે તે પાંચે મેરૂનાં સર્વ મળીને પંચાશી ચૈત્યો થાય છે. તથા તે દરેક મેરૂની વિદિશામાં ચારચાર ગજદંતા પર્વત મળી વીશ ગજદંતા પર્વતો છે. અને તેની ઉપર વીશ ચૈત્યો તથા પાંચ પાંચ દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુને વિષે આવેલા જંબૂ શાલ્મલિ પ્રમુખ દસ વૃક્ષોની અંદર દસ ચૈત્યો છે. પ્રત્યેક મહાવિદેહને વિષે સોળ સોળનો સદ્ભાવ હોવાથી એંશી વખારા પર્વતો છે તે ઉપર એંશી ચૈત્યો છે, તથા દરેક મહાવિદેહ પ્રત્યે બત્રીસ-બત્રીસ અને ભરત ઐરવતમાં એક એકનો સદ્ભાવ હોવાથી ચોત્રીસ વિજયો થાય અને તેમાં પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત અને મહાવિદેહના એકસોઆઠ એમ કુલ એકસોસિત્તેર વિજય થાય છે. તે પ્રત્યેકમાં એકએક દ્વીર્ધ વૈતાલ્ય પર્વત છે તે દરેક પર્વત ઉપર એકએક ચૈત્ય હોવાથી એકસોને સિત્તેર ચૈત્ય છે. જંબૂદ્વીપમાં છ અને ધાતકીખંડ તથા પુષ્કરાક્ષને વિષે બાર બાર થઈને ત્રીસ કુલગિરિ પર્વતો છે, તેમની ઉપર ત્રીસ ચૈત્યો છે. ધાતકીખંડ અને પુષ્કરાક્ષ બંનેમાં બેબે ઇક્ષુકાર પર્વતોમાં ચાર ચૈત્યો છે. અદ્વી દ્વીપની મર્યાદા કરનાર સમયક્ષેત્રરૂપ માનુષોત્તર પર્વતને વિષે ચાર દિશાઓમાં ચાર ચૈત્યો છે. તથા આઠમા નંદીશ્વરદ્વીપમાં બાવન ચૈત્યો છે તે આ પ્રમાણે -પૂર્વ દિશાએ આવેલા નંદીશ્વરના મધ્યભાગે અંજનના જેવા વર્ણવાળા અંજનગિરિ છે. તેની ચાર દિશાએ ચાર વાવ્યો છે, તે વાવ્યોના મધ્યભાગે શ્વેતવર્ણના ચાર દધિમુખ પર્વતો છે. ચાર વિદિશામાં બબેનો સદ્ભાવ હોવાથી રક્તવર્ણના આઠ રતિકર પર્વતો છે. તે આઠ, ચાર અને એક એમ મળીને પૂર્વદિશાએ તેર પર્વતો થયા, તે તેર પર્વતો ઉપર તેર ચૈત્યો છે. તેવી રીતે પશ્ચિમ, દક્ષિણ અને ઉત્તર-એ ત્રણે દિશાએ કહેલા નામ પ્રમાણે તેર તેર

પર્વતો છે, એમ ચારે દિશાઓ મળી બાવન પર્વતો થયા. તે દરેક પર્વત ઉપર એકેક ચૈત્ય હોવાથી બાવન ચૈત્યો થાય છે. અગિયારમા કુંડલદ્વીપને વિષે ચાર દિશાઓમાં ચાર અને તેરમા રુચકદ્વીપને વિષે ચાર દિશાઓમાં ચાર ચૈત્યો રહેલા છે; એમ સર્વની સંકલનાએ કરી તિર્થલોકમાં ચારસોને ત્રેસઠ ચૈત્યો થાય છે, તે ચૈત્યોની અંદર પચાસ હજારને ચાર જિનભિખો છે; અહીં પણ દરેક ચૈત્યને વિષે એકસોઆઠ ભિખો રહેલા છે.

હવે ઉર્ધ્વલોકને વિષે સુધર્માદેવલોકથી ચારભીને પાંચ અનુત્તર વિમાન સુધી ચોરાશીલાખ, સત્તાણું હજાર અને તેત્રીસ વિમાન છે, તે દરેક વિમાને એક ચૈત્યનો સદ્ભાવ હોવાથી ચૈત્યો પણ તેટલા જ છે. તે સર્વ ચૈત્યોમાં મળી એકાણું કોડ, બોતેર લાખ, અઠ્યોતેર હજાર, ચારસોને ચોરાશી જિનભિખો છે. કારણકે દરેક ચૈત્યમાં એકસો આઠ જિનભિખોના સદ્ભાવ હોવાથી તેમની સંખ્યા તેટલી જ થાય છે.

એ પ્રમાણે ત્રણ લોકને વિષે રહેલા શાશ્વત જૈન ચૈત્યોની અને જિન-ભિખોની સંખ્યા મેળવવા માટે “સત્તાણિ વહસહસ્સા” ઇત્યાદિ બે ગાથાઓ કહેલી છે અને તે ઉપરથી સર્વ સંખ્યા પ્રાપ્ત કરાય છે. અહીંયા જિનભિખોના અવિસંવાદી સ્થાનોને આશ્રીને આ સંખ્યા દેખાડી છે. કેટલાએક આચાર્ય વિસંવાદી સ્થાનોને આશ્રીને આંતરારહિત કહેલી સંખ્યાની અપેક્ષાએ ચૈત્ય અને ભિખોની સંખ્યા વધારે પ્રતિપાદન કરે છે તે વિષે સંધાચાર નામની ચૈત્યવંદનભાષ્યની ટીકાને વિષે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

“સગકોઢિલખ વિસયરિ, અહો ય તિરિણ દુતિસપ્પણસયરા ।

ચુલસિલ્લા સગ નવહ, સહસતેવિસુવરિલોણ ॥ ૧ ॥

તેરસ કોઢિ સયા કોઢિગુણ નવહ સઢિલખ અહલોણ ।

તિરિણ તિલખ તેણવહ સહસ્સપડિમાદુસયચત્તા ॥ ૨ ॥

વાવન્ન કોઢિસય ચઙ્ગણવહ લખસહસ ચઙ્ગયાલ ।

સત્તાસયાસઢિજુઆ સાસયપડિમાઙ્ગ વરિલોણ” ॥ ૩ ॥

“અધોલોકને વિષે સાતકોડ અને બોહોતેર લાખ ચૈત્યો છે. તિર્થ-લોકમાં પ્રત્યેક ભવને એકએક ચૈત્યનો સદ્ભાવ હોવાથી બત્રીસોને પંચોતેર ચૈત્યો છે. તે ચૈત્યોને વિસ્તારપૂર્વક કહે છે. પાંચ મેરૂ, વીસ મજ્જંતા પર્વતો, જંબૂશાલ્મલી પ્રમુખ દસ વૃક્ષો, એંશી વખારા પર્વતો, એકસો સીત્તેર દીર્ઘ

વૈતાલ્ય પર્વતો, ત્રીસ કુલગિરિ પર્વતો, ચાર ઇષ્ટિકાર પર્વતો, માનુષોત્તર પર્વત, નંદીશ્વરદ્વીપ, કુંડલદ્વીપ, અને રુચકદ્વીપને વિષે અવિસંવાદી સ્થાનોમાં ચારસો ને ત્રેસઠ ચૈત્યો જે પૂર્વે કહેલા છે, તે જાણવા. બાકી રહેલા ચૈત્યોની સંખ્યા વિસંવાદી સ્થાનને વિષે છે, એ આ પ્રમાણે—પાંચ મેરૂની અપેક્ષાએ પાંચ, ભદ્ર-શાલ વનને વિષે આઠ આઠ, કરિકૂટ (હાથીના આકારના) પર્વતો છે. તે દરેક પર્વત ઉપર એક એક ચૈત્ય હોઈ બધા મળી ચાલીસ ચૈત્યો આવેલા છે. ગંગા સિંધુ વગેરે નદીઓના પ્રપાત કુંડો ત્રણસોને એંશી છે, તે દરેકમાં એક એક ચૈત્ય હોવાથી કુલ ત્રણસો ને એંશી ચૈત્યો ત્યાં રહેલા છે. એંશી પદ્મ-દ્રહ છે. તેમાં પણ એંશી ચૈત્યો છે; પાંચ દેવકુરુ અને પાંચ ઉત્તર-કુરુને વિષે દસ ચૈત્યો, હજાર કાંચન-ગિરિઓને વિષે હજાર ચૈત્ય, અને વીસ ચમલગિરિમાં વીસ ચૈત્યો છે; સીત્તર ગંગાદિ મહા નદીઓમાં સીત્તર ચૈત્યો છે; વીસ વૃત વૈતાલ્યોને વિષે વીસ ચૈત્યો છે. જંબૂ, શાલ્મલી, પ્રમુખ, મૂલ દસ વૃક્ષોને વિષે જે દસ ચૈત્યો છે. તે પૂર્વે કહેલ અવિસંવાદી ચૈત્યોની ગણના-માં ગ્રહણ કરેલા છે; પણ તેના પરિવારભૂત એવા અગિયારસો અને આઠની સંખ્યાવાળા લઘુ જંબૂ આદિ વૃક્ષો છે, તેઓમાં ચૈત્યોની સંખ્યા તેટલી જ છે; તે આ સ્થલે ગ્રહણ કરવા.

વળી બત્રીસ રાજધાનીઓને વિશે બત્રીસ ચૈત્યો છે. એથી વિસંવાદી સ્થાનના સર્વ ચૈત્યોની સંખ્યા બે હજાર, આઠસો અને બારની થાય છે. એવી રીતે અવિસંવાદી તથા વિસંવાદી બંને સ્થાનોના સર્વ ચૈત્યોની સંખ્યા મેળવતાં કુલ મળીને બત્રીસોને પંચોતેર ચૈત્યો થાય છે. અને ઉદ્ધવલોકને વિષે ચોરાશી લાખ સત્તાણું હજાર અને ત્રેવીસ ચૈત્યોની સંખ્યા છે. તે સંખ્યા પ્રત્યેક વિમાને એકેક ચૈત્યના સફલાવથી થાય છે. એ પ્રથમ ગાથાનો અર્થ થયો.

બાકીની બે ગાથા વડે તે કહેલા ચૈત્યોને વિષે અનુક્રમે જિનગિઓની સંખ્યા દર્શાવે છે. અઘોલોકને વિષે તેરસોને નેવાશી કોડ અને આઠ લાખ પ્રતિમાઓ છે. તેટલી સંખ્યા દરેક ચૈત્યે એકસો એંશી જિનગિઓના સફ-લાવથી થાય છે. તિર્થલોકમાં ત્રણ લાખ, ત્રાણું હજાર, બસો અને ચાલીસ જિનગિઓ છે, તે આ પ્રમાણે—નંદીશ્વર, રુચક અને કુંડલદ્વીપને વિષે રહેલા સાઠ ચૈત્યોમાં પ્રત્યેકને વિષે એકસો ચોવીસ ગિઓના સફલાવથી અને બાકીના સ્થાનને વિષે રહેલા સત્યાવીસસો બાવન ચૈત્યોની અંદર એકસો વીસ ગિઓના સફલાવથી—ઉપર કહેલી સંખ્યા થાય છે.

તથા ઉપરના લોકમાં એકસો બાવન કોડ, ચૌરાણું લાખ, ચુમાલીશ હજાર સાતસો અને આઠ શાશ્વત પ્રતિમાઓ છે. ચાર દેવલોકને વિષે રહેલા ચૈત્યોની અંદર પ્રત્યેક એકસો એંશી બિંબોનો સ્વીકાર હોવાથી તેમજ નવ-ગ્રંથેયક તથા પાંચ અનુત્તર વિમાનને વિષે રહેલા ચૈત્યોની અંદર પ્રત્યેક એકસો વીસ જિનબિંબો હોવાથી ઉપર કહેલી સંખ્યા થાય છે. એ બીજી ગાથાનો અર્થ બણવો. સર્વ ચૈત્યોના જિનબિંબોની સંખ્યા કેટલી છે? તેને માટે નીચેની બે ગાથા કહેલી છે.

“સન્ધેવિ અદ્વકોડિ લખા સગવન્ન ઉસયઅડનડા ।

તિહુઅણ ચેહ્ય વંદે અસંસુદહિ દીવજોહ્વણે ॥ ૧ ॥

પનસ્સકોહિસયાઈ કોહિ બાયાલ લખઅડવન્ના ।

અડતીસસહસવંદે સાસયજિણ પહિમતિયલો ॥ ૨ ॥

આ ગાથાનો અર્થ સુગમ છે, માત્ર તેમાં એટલો જ વિશેષ છે કે, સમુદ્ર-દ્વીપ જ્યોતિષીના વિમાનો અને વ્યંતરદેવોના નગરો અસંખ્યાતા છે, તેમને વિષે રહેલા અસંખ્યાતા ચૈત્યોને હું વંદન કરું છું. અહીં પ્રથમ કરિકૂટાદિ પર્વતોને જે વિસંવાદી સ્થાનપણું કહ્યું છે, તે જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞાતિ વગેરે ગ્રંથોમાં તે સ્થાનોને વિષે ચૈત્યોને કહેલા નથી, તેથી કહેલ છે. વળી તેને અનુસરતી ક્ષેત્રસમાસની ગાથા આ પ્રમાણે છે—

“કુડકુંડદહનઈ કુરુકંચણજમલસમ વિયદ્દેસુ ।

જિણમવણ વિસંવાઓ જોતં જાણંતિ ગિયત્થા ॥ ૧ ॥

પૂર્વે જે દરેક ચૈત્ય પ્રત્યે એકસો આઠ જિનબિંબોની સંખ્યા ગ્રહણ કરેલી છે, તે બધી પત્રત્તિને અનુસારે જ છે. તથા વૈતાલ્યને વિષે રહેલા સિદ્ધાયતન કૂટના અધિકાર વિષે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર છે—

“एत्थणं महं एगे सिद्धाययणे पन्नते कोसं आयामेणं अद्वकोसं विखंभेणं देसुणं कोसं उद्ध उच्चत्तेणं अट्ठाहं धणु सयाइं विखंभेणं तावंतियं चेव पवेसेणं सेयावर कणगथूमि यागा दारवणओजावणमाणा तस्सणं सिद्धायतणस्स बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्य बहु मज्झादेसभागे एत्थणं महंएगे देवच्छंदे पन्नते इत्यादि ॥

આ પાઠમાં એકસો આઠ આઠ પ્રતિમા કહેલી છે અને તે પછી તે જિન-પ્રતિમાનો પરિવાર કહેલ છે.

એ રીતે જંબૂદ્વીપને વિષે રહેલા સર્વ ચૈત્યોને વિષે પ્રત્યેક તેમાં એકસો આઠ જિનપ્રતિમા છે. તે છટકા ઉપાંગમાં કહેલ છે; તેને અનુસારે ત્રણલોકના સર્વ ચૈત્યોને વિષે પ્રત્યેક ચૈત્ય એકસો આઠ જિનપ્રતિમા જાણી લેવી, એ જ કારણથી ‘કમ્મભૂમિ’ ઇત્યાદિ સ્તોત્રને વિષે પણ એજ પ્રમાણે સંખ્યા પ્રતિપાદન કરેલી છે, તેથી સદ્બુદ્ધિવાળાઓએ વિચાર કરવો અને જૈનાગમ સર્વ પ્રમાણભૂત માનવો.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે, તેમોએ એ પ્રકારે ચૈત્યોની અને જિનચિંત્રોની સંખ્યા પ્રતિપાદન કરી પણ જે ચૈત્યાદિકની સંખ્યા અધિક હશે, તો પછી તેની ઓછી સંખ્યા કહેવામાં મોટો દોષ ઉત્પન્ન થશે.” આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે— “તમે જે શંકા કરી તે સત્ય છે, પણ તે કારણને લઈને સ્તોત્રને અંતે ત્રિલોકવર્તી સર્વ શાશ્વતા તથા અશાશ્વતા જિન ચૈત્યાદિકને નમસ્કારનું પ્રતિપાદન કરનારી ‘જંકિંચિ નામ તિથ્થ’ ઇત્યાદિ ગાથા કહેલી છે, મોટે તેમાં ઉપરનો દોષ ઉત્પન્ન થશે નહિ. અને તત્ત્વથી તો તેનો નિર્ણય કેવળી અથવા બહુ શ્રુત જાણે. વિવાદ કરવામાં કોઈપણ સિદ્ધિ થતી નથી.

સમ્યગ્ દષ્ટિઓને તો “તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિં પવેધય” આ વાક્યજ્ઞ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. તે વિષે હવે બહુ વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી.

હવે અવિસંવાદી તથા વિસંવાદી બંને સ્થાનકને આશ્રીને ત્રિભુવનને વિષે રહેલા શાશ્વત જિનચૈત્યોનું પ્રમાણ દર્શાવે છે, બાર દેવલોક, નવ ગ્રેવેયક પાંચ અનુત્તર અને નંદીશ્વર, કુંડલ તથા રુચક નામના દ્વીપોને વિષે રહેલા જિનચૈત્યો બોંતેર યોજન ઊંચા એકસો યોજન લાંબા અને પચાસ યોજન પહોળા છે. કુલગિરી, દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, મેરુવન, ગજદંતપર્વત, વખારા પર્વત, ઇષ્ટકાર પર્વત, માનુષોત્તર અને અસુરકુમારાદિ દસ નિકાયને વિષે રહેલા ચૈત્યો બત્રીસ યોજન ઊંચા, પચાસ યોજન લાંબા અને પચાસ યોજન પહોળા છે. દીર્ઘ વૈતાલ્ય, મેરુની ચૂલિકા, કાંચનગિરિ, મહાનદીઓ, કુંડો જંબૂપ્રમુખ વૃક્ષો, વૈતાલ્ય, દ્રહો, ચમલપર્વતો, અને કરિકૂટ ગિરિઓને વિષે રહેલા ચૈત્યો ચૌદશે ચુંમાલીશ ધનુષ ઊંચા, એક ગાઉ લાંબા અને અર્ધ ગાઉ પહોળા છે, રાજધાની, વ્યંતર દેવતાના નગરો, અને જ્યોતિષક વિમાનોને વિષે રહેલા ચૈત્યો નવ યોજન ઊંચા, સાડાચાર યોજન લાંબા અને સવા છ યોજન પહોળા છે. ઇત્યાદિ સર્વ સદ્બુદ્ધિવંત પુરૂષોએ વિચારી લેવું.

જે નંદીશ્વર, સૂચક અને કુંડલ એ ત્રણ દ્વીપોને સ્થાને રહેલા આઠ ચૈત્યોને ચાર ચાર દ્વાર છે. અને તે સિવાયના સર્વ શાશ્વત ચૈત્યોને ત્રણત્રણ દ્વાર છે. વળી શાશ્વત જિન ચૈત્યોમાં રહેલા જિનભિખો ઋષભાનન, ચંદ્રાનન વારિષેણ અને વર્ધ્ધમાન એવા ચાર નામે આલેખાય છે, અને તે આગમને વિષે પ્રતિપાદન કરેલ છે.

એવી રીતે શાશ્વત જિનચૈત્ય સંબંધી વક્તવ્યતા કહી અને ભક્તિકૃત વિગેરે અશાશ્વત જિનચૈત્યોના ગુણદોષનું વર્ણન કરે છે, કપાળ, નાસિકા મુખ, ગ્રીવા હૃદય, નાભિ, ગુહ્ય, સાયળ, જનુ, પીંડ અને ચરણ પ્રમુખ અગિયાર અંગોમાં જે પ્રતિમા વાસ્તુકાદિ ગ્રંથને વિષે કહેલા પ્રમાણવાળી હોય, નેત્ર, કાન, ખાંધ, હાથ અને અંગુલિ આદિ સર્વ અવયવો વડે અદ્વૃષ્ટિ હોય, સમચોરસ સંસ્થાને રહેલ પર્યંકાસને યુક્ત હોય, કાયોત્સર્ગે કરી વિરાજીત હોય, સર્વાંગે સુંદર હોય અને વિધિ વડે ચૈત્યાદિકમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી હોય તેવી પ્રતિમા પૂજવાથી સર્વ-ભવી પ્રાણીઓને તે મનવાંછિત આપનારી થાય છે. ઉપર કહેલાં લક્ષણોથી રહિત એવી જિનપ્રતિમા અશુભ અર્થની સૂચક હોવાથી અપૂજ્ય છે.

જે પ્રતિમા ઉપર કહેલા લક્ષણોથી યુક્ત હોય. પણ જે સો વર્ષ અગાઉ કોઈ પ્રકારે અવયવોથી દ્વૃષ્ટિ થઈ હોય તો તે પણ અપૂજ્ય ગણાય છે. પણ જે ઉત્તમ પુરૂષે વિધિપૂર્વક ચૈત્યાદિકને વિષે પ્રતિષ્ઠિત કરેલી હોય અને તે સો વર્ષ પછી અંગથી વિકલ થઈ ગઈ હોય તો તેને પૂજવામાં ખીલકુલ દોષ નથી. તેને માટે શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કહેલું છે કે—

“ વરસસયાઓ ઉદ્ઘં જં ચિંચં ઉત્તમેહિ સંઠચિયં ।

વિયલંગુવિપૂઝ્ઞઙ્ગ તં ચિંચં નિષ્ફલંન જઓ ” ॥ ૧ ॥

અહીં એટલો વિશેષ છે કે, મુખ, નેત્ર, ડોક અને કટિભાગ આદિ પ્રદેશને વિષે ખંડિત થયેલ મૂળનાયક ભિંખ સર્વથા પૂજવાને અયોગ્ય છે. અને આધાર, પરિકર અને લાંછનાદિક પ્રદેશે કરીને ખંડિત હોય તો તે પૂજનિક છે. જેમ ધાતુ તથા લેપ આદિના ભિંખો વિકલ અંગ થવાથી ફરીથી સમારાય છે, તેમ પાષાણ, કાષ્ઠ તથા રત્નમયભિંખ ખંડિત થવાથી ફરીથી સજ્જ કરી શકાતા નથી.

તેમ વળી અતિશય અંગવાળી, હીન અંગવાળી, કૃશોદરી, વૃદ્ધોદરી, કૃશહૃદયવાળી, નેત્રાદિકથી હીન, ઉંચી દષ્ટિવાળી, નીચી દષ્ટિવાળી, અધોમુખ-વાળી અને ભયંકર મુખવાળી પ્રતિમા, દેખનારને શાંત ભાવ નહીં ઉત્પન્ન

કરનારી તેમજ સ્વામીનો નાશ, રાજદિકનો ભય, દ્રવ્યનો નાશ અને શોક-સંતાપ આદિ અશુભને સૂચવનારી હોવાથી તે સજ્જન પુરુષોને અપૂજનીય કહેલી છે. અને યથોક્ત ઉચિત અંગને ધરનારી અને શાંત દષ્ટિવાળી જિનપ્રતિમા સદ્ભાવને ઉત્પન્ન કરનારી તથા શાંતિ અને સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરવા પ્રમુખ શુભ અર્થને આપનારી હોવાથી સદા પૂજનીય કહેલી છે.

ગૃહસ્થોએ પોતાના ઘરને વિષે કેવી પ્રતિમા પૂજવી જોઈએ ?

ગૃહસ્થોએ પોતાના ઘરને વિષે કેવી પ્રતિમા પૂજવી જોઈએ ? તેનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. પૂર્વે દર્શાવેલા દોષથી રહિત, એકથી લઈને અગીયાર આંગળ સુધીના માનવાળી, પરિકર સહિત,—એટલે અષ્ટ પ્રાતિહાર્ય સહિત, સુવર્ણ, રૂપ, રત્ન અને પિત્તળ આદિ ધાતુમય અને સર્વ અંગે સુંદર, એવી જિનપ્રતિમા ગૃહસ્થે પોતાના ઘરને વિષે સ્થાપી સેવવા યોગ્ય છે. પરિકર વિનાની ઉપર કહેલા માનથી રહિત, પાષાણ, લેપ, દાંત, કાષ્ઠ, લોહ અને ચિત્રમાં આલેખેલી જિનપ્રતિમા ગૃહસ્થને પોતાના ઘરને વિષે પૂજનિક નથી—એટલે પૂજવી ન જોઈએ તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ સમયાવલિ સૂત્રાઝો લેવોવલકઢ દંત લોહાણં ।

પરિવારમાળરહિય ઘરંમિ નહુ પૂયણ વિંવં ” ॥ ૧ ॥

તે ઘર દેરાસરની પ્રતિમા આગળ બલિબાકુળનો બહુ વિસ્તાર ન કરવો; પણ ભાવથી જ નિરંતર નહવણ કરવું, અને ત્રિકાલ પૂજ કરવી. અગિયાર આંગળથી અધિક પ્રમાણવાળી જિનપ્રતિમા ઘરને વિષે પૂજવી નહીં. તેવી પ્રતિમા તો દેરાસરને વિષે જ પૂજવા યોગ્ય છે. તેમ જ અગિયાર આંગળથી હીન—પ્રમાણવાળી પ્રતિમા મોટા દેરાસરમાં સ્થાપવી નહીં, એ પણ વિવેક રાખવો.

વિધિપૂર્વક જિનર્ષિબના કરનાર તથા કરાવનારને સર્વકાલ સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે. દારિદ્ર, દુર્ભાગ્ય, નકાર્શં શરીર, દુર્ગતિ, હીન બુદ્ધિ, અપમાન, રોગ અને શોક વગેરે દોષો કોઈ કાળે પણ થતા નથી.

અહીં જિનચૈત્યના અધિકારમાં ઘણી બાબત કહેવાની છે, પણ તે વિષે શ્રી આચારદિનકર પ્રમુખ ગ્રંથોથી બહુ લેવું. એ પ્રકારે પાંચ પ્રકારના ચૈત્યોની વક્તવ્યતા કહેવામાં આવી, હવે તેના વિનયનું સ્વરૂપ કહે છે.

ચૈત્ય વિનયનું સ્વરૂપ.

દ્વિત્રિપંચાષ્ટાદિભેદૈઃ પ્રોક્તા મક્તિ કરનેકથા ।

દ્વિવિધા દ્રવ્યભાવાભ્યાં ત્રિવિધાંગાદિભેદતઃ ॥ ૧ ॥

પૂર્વેવિનય, ભક્તિ, બહુમાન વગેરે જે કહેલા છે, તેના પ્રકાર કહે છે. ભક્તિ બે, ત્રણ, પાંચ અને આઠ વગેરે ભેદોથી અનેક પ્રકારની છે. તેમાં દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારની છે. અને અંગ, અગ્ર અને ભાવ—એમ ત્રણ પ્રકારની છે. તેમાં જલ, વિલેપન, પુષ્પ અને આભરણ વગેરેથી જે અંગપૂજા થાય છે, તે બતાવે છે. દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થયેલા સમ્યક્ત્વરત્નને સ્થિર કરવાની ઇચ્છા-વાળા વિવેકી પુરૂષે પોતે પ્રથમ પવિત્ર થઈ, બાદરજીવની ચતનાદિકને માટે શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી જિનાલયમાં જવું. ત્યાં શ્રી જિનેશ્વર સમાન મુદ્રાએ યુક્ત, એવા શ્રી જિનખિબને માજ્જન કરી, કપૂર, પુષ્પ, કેસર, તથા સાકર પ્રમુખથી મિશ્રિત સુગંધી જલવડે સ્નાત્ર કરવું, તે પછી કપૂર, કેસર, અને ચંદન આદિ દ્રવ્યોથી વિલેપન કરવું, તે પછી પુષ્પપૂજા કરવી. ભવ્ય પ્રાણીએ સામાન્ય પુષ્પોથી પ્રભુપૂજા ન કરવી. તેને માટે નીચે પ્રમાણે કહેલું છે.

“ ન શુષ્કૈઃ પૂજયેદેવં કુસુમૈર્ન મહીગતૈઃ ।

ન વિશીર્ણ ફલસ્પૃષ્ટૈર્નાશુભૈર્ના વિકાસિભિઃ ” ॥ ૧ ॥

સુકાઈ ગયેલા, પૃથ્વી પર પડેલા, સડીને વિશીર્ણ થયેલા, ફળોથી સ્પર્શાયેલા, અશુભ અને વિકાસ નહીં પામેલા પુષ્પોથી જિનેશ્વરની પૂજા કરવી નહીં. (૧)

“ પૂતિગંધાન્યગંધાનિ આમ્લગંધાનિ વર્જયેત્ ।

કીટકોશાપવિદ્ધાનિ જીર્ણ પર્યુષિતા નિચ ” ॥ ૨ ॥

નકારા ગંધવાળા, સુગંધ વગરના, ખાટા ગંધવાળા, ક્રીડાએ વીધેલા, જુના અને વાસી પુષ્પોથી પૂજા કરવી નહીં. (૨)

હસ્તાત્પસ્થલિતં ક્ષિતૌ નિપતિતં લગ્નં કચિત્પાદયો—

ર્યન્મૂર્દ્ધોર્ધ્વગતં ધૃતં કુવસનૈર્નાભેરધો યદ્ ધૃતમ્ ।

સ્પષ્ટં દુષ્ટજનૈરભિહિતં યદ્ દૂષિતં કીટકૈઃ

ત્યાજ્યં તત્કુસુમં દલં ફલ મથો મક્તૈર્જિનપ્રીતયે ॥ ૩ ॥

હાથથી પડી ગયેલું, પૃથ્વી પર પડેલું, પગમાં કોઈ ઠેકાણે અડકેલું, મસ્તક ઉપર ચડેલું, નકારા વસ્ત્રોમાં લીધેલું, નાભિની નીચે રાખેલું, દુષ્ટ

લોકોએ સ્પર્શેલું, ધનથી હણાયેલું, અને ક્રીડાઓએ દૂષિત કરેલું એવું પુષ્પ, પત્ર અને ફળ જિનેશ્વરની પ્રીતિની માટે ભક્તોએ ત્યજ દેવું. (૩)

ઉપર કહેલા દૂષિત પુષ્પો વડે પ્રભુની પૂજા કરવાથી માણસ નીચપણાને પામે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,

“ પૂજાં કુર્વન્નંગલગ્નૈર્ધરમા પતિ તૈઃ પુનઃ ।

યઃ કારોત્યર્ચનં પુષ્પૈ રુચ્છિષ્ઠઃ સોઽભિજાયતે ” ॥ ૧ ॥

અંગ ઉપર લાગેલા અને પૃથ્વીપર પડી ગયેલા પુષ્પોથી જે પુરૂષ પૂજા કરે છે, તે પુરૂષ ઉચ્છિષ્ઠ થઈ જાય છે. એટલે નીચ-પણાને પામે છે. (૧)

એ કારણ માટે ઉપર કહેલા દોષથી વર્જિત એવા પુષ્પો વડે જિનપૂજા કરવી તેવા ઉત્તમ પ્રકારના પુષ્પોની પૂજના પ્રભાવથી ભવ્ય પ્રાણીના ઘરને વિષે ધનસારની પેઠે સર્વ સુખવાળી સમૃદ્ધિની વૃદ્ધિ વગેરે પ્રગટ થાય છે. અને દારિદ્ર, શોક, અને સંતાપ આદિ પાપના ઉદય દૂર થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે આ લોકમાં ફળ મળે છે અને પરલોકમાં દેવલોકના તથા મોક્ષના સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પુષ્પપૂજા વિષે ધનસારની કથા.

કુસુમપુર નામન નગરને વિષે ધનસાર શેઠ રહેતો હતો. તે હંમેશા ત્રિકાલ જિનપૂજા વગેરે કાર્યો કરવામાં તત્પર રહેતો હતો. એક વખતે અર્ધરાત્રે તે ધનસાર શેઠના મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર થયો—“મેં પૂર્વભવે સારા કામ કરેલા હશે, તેથી આ ભવમાં તે શુભ કર્મના જાળથી મને આ વૃદ્ધિ પામતી સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે. હવે હું જે આ ભવને વિષે કાંઈ શુભ કાર્યની ક્રિયાનું સેવન કરું તો હું પાછો આગામી ભવે સમૃદ્ધિના સુખને પ્રાપ્ત કરનારો થઈશ વળી જે આ સમૃદ્ધિ દેખાય છે, તે પણ હાથીના કર્ણની જેમ ચંચળ છે, માટે આ પ્રાપ્ત થયેલી લક્ષ્મીને સફળ કરવાને અને પરલોકમાં સુખ પામવાને અર્થે હું એક જિનપ્રાસાદ કરાવીશ, કારણકે, શાસ્ત્રને વિષે શ્રી જિનપ્રાસાદ કરાવવાનું મહાફળ કહેલું છે. અને તેથી મોટા પુણ્યની પ્રાપ્તિ દર્શાવી છે તેથી પ્રથમ એ જ કાર્ય કરી મને પ્રાપ્ત થયેલ આ મનુષ્યભવ વગેરેની સર્વ સામગ્રી મારે સફળ કરવી ઉચિત છે.”

આ પ્રમાણે ચિંતવન કરતા ધનસાર શેઠને બાકીની સર્વ રાત્રિ વ્યતિકાંત થઈ ગઈ. જ્યારે પ્રભાત સમય થયો એટલે તે ધનસારે ન્યાયથી ઉપાર્જન કરેલી

પોતાની લક્ષ્મીવડે આવન જિનાલયવાળું એક જિનમંદિર કરાવવાનો આરંભ કર્યો. આ કાર્યમાં પ્રતિદિન ઘણાં દ્રવ્યનો ખર્ચ થવાથી તેના પુત્રે પોતાના પિતા ધનસારને પૂછ્યું—

“પિતાજી સર્વદ્રવ્યને નાશ કરનારું આ વૃથા કામ કેમ આરંભ્યું છે ? આ કામ મને ખીલકુલ રુચતું નથી. આ દ્રવ્યથી નવા ઘર, અને નવીન આભૂષણો કરાવ્યા હોત તો વધારે સાડું. કારણકે, ઘર અને આભૂષણ વગેરે કોઈ કાળાંતરે કામ આવે છે.” પુત્રનાં આ વચ્ચેનો શેઠ ધનસારે જાણે સાંભળ્યા ન હોય તેમ કાઢી નાખ્યાં. તેણે તે ઉપર ખીલકુલ ધ્યાન આપ્યું નહીં. ધનસાર શેઠે તો ઉદ્ધાસ સહિત ચડતા પરિણામે કરી દ્રવ્યનો ભારે વ્યય કરી તે જિનાલયને પૂર્ણ કરાવ્યું. જ્યારે ચૈત્ય પૂર્ણ થયું, ત્યારે કોઈ પૂર્વના અંતરાય કર્મના ઉદયથી તેના ઘરમાં રહેલા સર્વ દ્રવ્યનો નાશ થઈ ગયો. આ વખતે તેનો પુત્ર અને ખીજ મિથ્યાત્વી લોકો બોલવા લાગ્યા કે “ધનસાર શેઠ જિનાલય કરાવ્યું, તેથી તેના સર્વ દ્રવ્યનો નાશ થઈ ગયો.” તે લોકો આમ બોલતાં તો પણ જોનું ચિત્ત જૈનધર્મને વિષે દઢ છે એવો ધનસાર શેઠ પોતાના દ્રવ્યના પ્રમાણમાં થોડું થોડું પુણ્ય કર્યા કરતો હતો.

એક વખતે ધર્મગુરુ ભગવાન તે નગરમાં પધાર્યા. ધનસાર તેમને વંદન કરવાને ગયો. ગુરુએ એ ધર્મી શેઠને પૂછ્યું, ‘કેમ, તમારે સુખશાતા છે ?’ ત્યારે શેઠે કહ્યું, “ભગવન્ ! તમારી કૃપાથી સુખ જ છે, પણ ધર્મના નિંદક લોકો બોલે છે કે,” જિનાલય કરાવવાથી આ ધનસાર શેઠનું સર્વ દ્રવ્ય નાશ પામી ગયું.” આવી ધર્મની નિંદા સાંભળી મારા મનને ચિંતા થાય છે. મારું દ્રવ્ય નષ્ટ થયું, તેની ચિંતા મને ખીલકુલ નથી પણ ધર્મની નિંદા થવાથી મને ભારે ખેદ થાય છે. દ્રવ્યને માટે હું સમજું છું કે, શુભકર્મના ઉદયથી દ્રવ્ય બહુવાર આવે છે અને અંતરાયકર્મના ઉદયથી નાશ પામે છે. હે સ્વામી ! આપ જ્ઞાનના બળથી જુઓ અને મને કહો કે “આ ભવને વિષે મારું અંતરાયકર્મ તુટશે કે નહિ ?” ધનસાર શેઠના આ વચ્ચેનો સાંભળી તે ગુરુ સંતુષ્ટ થઈ ગયા, અને તેમણે પોતાના જ્ઞાનના બળથી ધનસાર શેઠના અશુભ કર્મનો નાશ અને શુભ કર્મનો ઉદય જાણી લીધો. પછી ધર્મની ઉન્નતિ કરવાને માટે ગુરુએ તે ધનસાર શેઠને સર્વ મંત્રોમાં શ્રેષ્ઠ અને મહામંગલરૂપ નવકાર મંત્ર સાધનાવિધિ સહિત આપ્યા. ધનસાર શેઠ તે મંત્રને વિધિ સહિત જાણી જિનાલયમાં જઈ મૂળ-

નાયક પ્રભુની આગળ રહી અષ્ટમ તપ આચરવાપૂર્વક તે મહામંત્રનો જપ કરવા લાગ્યા. જ્યારે એ તપના પારણાનો દિવસ આવ્યો એટલે તે દિવસે એક અખંડિત ઉત્તમ પુષ્પોની માલા શ્રી જિનેશ્વરના કંઠમાં સ્થાપી. જેવામાં પ્રભુની સ્તુતિ કરવા પ્રવર્ત્યો, તેવામાં નાગકુમાર દેવતાનો ઇન્દ્ર ધરણેન્દ્ર સંતુષ્ટ થઈ તે શેઠની આગળ પ્રગટ થયા. અને બોલ્યા, “ધનસાર શેઠ, તમારી ભક્તિથી હું સંતુષ્ટ થયો છું. જે ઇચ્છા હોય તે માગી લો. ધનસાર શેઠે પ્રભુની સ્તુતિ પૂર્ણ કરીને કહ્યું, “દેવ, જે તમે મારી ઉપર સંતુષ્ટ થયા હો તો, આ પ્રભુના કંઠમાં આરોપણ કરેલી પુષ્પમાલા વડે જે પુણ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય, તેનું ફળ મને આપો. ધરણેન્દ્રે કહ્યું, “શેઠ, તે અર્પણ કરેલી પુષ્પ માલાના પુણ્યનું ફળ આપવાને હું સમર્થ નથી. ચોસઠ ઈંદ્રો પણ તેનું ફળ આપવાને શક્તિમાન નથી, માટે બીજું કંઈ માગો.” શેઠે કહ્યું “કદિ તમે બધી પુષ્પમાલાનું ફળ આપવાને અસમર્થ હો તો તે માલાને વિષે રહેલ એક જ પુષ્પનું ફળ આપો. ઇન્દ્રે કહ્યું, તે પણ આપવાને હું સમર્થ નથી.” ધનસાર શેઠે કહ્યું : “જ્યારે તમારામાં એટલું ફળ આપવાની પણ શક્તિ નથી તો તમે તમારે સ્થાને પાછા ચાલ્યા જાઓ.” ધનસાર શેઠના એ વચન સાંભળી ધરણેન્દ્રે કહ્યું, “શેઠજી, દેવતાનું દર્શન નિષ્ફળ હોય નહીં, માટે તમારા ઘરમાં મેં રત્નોથી ભરેલા સુવર્ણના કલશો સ્થાપ્યા છે.” આટલું કહી ધરણેન્દ્ર અદશ્ય થઈ ગયા.

તે પછી ધનસાર શેઠ જ્યાં ગુરુમહારાજ હતા, ત્યાં આવ્યા. અને તેમની સમક્ષ તે દેવેન્દ્ર સંબંધી વૃત્તાંત જણાવ્યો. પછી પોતાના ઘર આવી પારણું કર્યું. પારણું કર્યા પછી ધનસારે જૈનધર્મની નિંદા કરવામાં તત્પર એવા પોતાના પુત્રોને બોલાવી પૂર્વનો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો અને રત્નભરિત સુવર્ણના કળશો બતાવ્યા. તે પછી શ્રી જિનેશ્વરની પુષ્પની પૂજનો મહિમા વર્ણવી પોતાના સર્વ કુટુંબને જૈનધર્મના માર્ગમાં સ્થિર કરીને ધનસાર શેઠ જવજવ સુધી સુખી, ભોગી, દાની અને જિતેન્દ્રિય થયા હતા. આ પ્રમાણે પુષ્પપૂજ ઉપર ધનસાર શેઠની કથા છે.

આભરણ પૂજ.

વિવેકી પુરૂષોએ સુવર્ણના અને રત્નોના ચક્ર, શ્રીવત્સ, હાર, કુંડલ, બીજેર, છત્ર, મુગટ અને તિલક આદિ અનેક પ્રકારના આભરણો કે જે પોતે તથા અન્ય પુરૂષોએ અણભોગવેલા હોય તે જિનબિંબને ઘટમાન સ્થાને

આરોપિત કરવા, જે દમયંતી વગેરેએ કરેલા હતા. દમયંતી કે જે પૂર્વ ભવે વીરમતી નામે સ્ત્રી હતી, તેણીએ અષ્ટાપદ પર્વતને વિષે ચોવીસ જિનભિખોના લલાટને વિષે રત્નના તિલકો આરોપિત કર્યા હતા. તે પુણ્યના પ્રભાવથી તે બીજે ભવે સ્વાભાવિક તિલકથી અલંકૃત લલાટવાળી અને તેની કાંતિ વડે નિરંતર અંધકારનો નાશ કરનારી ત્રિખંડના અધિપતિ નળ રાજની દમયંતી નામે રાણી થઈ હતી. તે સિવાય બીજા પણ ઘણાં ભવ્ય જીવો આભરણ પૂજના પ્રભાવથી સુખની શ્રેણીને પામેલા છે. આ પ્રમાણે પહેલી અંગપૂજ કહેવામાં આવી.

બીજી અગ્ર પૂજ.

નૈવેદ્ય, ફળ, અક્ષત અને દ્વીવા પ્રમુખથી અગ્રપૂજ થાય છે. અહીં ઉત્તમ પ્રકારના મોદક પ્રમુખ ખાજાં તે નૈવેદ્ય કહેવાય છે. શ્રીફળ બીજેરા વગેરે ફળ કહેવાય છે. પોતાને ભોગ્ય એવું ખંડરહિત અને ઉજ્જવળ એવું શાલિ પ્રમુખ ધાન્ય વિશેષ તે અક્ષત કહેવાય છે. તે નૈવેદ્ય, ફળ અને અક્ષત પ્રભુની પાસે મુકવા. તે સાથે પ્રધાન ચતનાપૂર્વક પ્રભુ સમીપે શ્રેષ્ઠ દ્વીનો દ્વીપક કરવો. અહીં વિવેકી ગૃહસ્થે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું કે, તે પ્રભુના દ્વીપકવડે પોતાનું ગૃહકાર્ય કાંઈપણ કરવું નહીં. જે કોઈ એ દ્વીપક વડે ગૃહકાર્ય કરે તો તે દેવ-સેનની માતાની જેમ તિર્યચ પ્રમુખ યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેથી મોટા દુઃખનું ભાજન થાય છે. તે વિષે કહ્યું છે કે,-

“દીપં વિધાય દેવાના મગ્નતઃ પુનરે વહિ ।

ગૃહ કાર્યં ન કર્તવ્યં કૃતે તિર્યગ મવો મવેત્” ॥ ૧ ॥

“દેવની આગળ દ્વીવો કરી તે દ્વીવા વડે ગૃહકાર્ય ન કરવું તેમ કરવાથી તિર્યચનો ભવ પ્રાપ્ત થાય છે.”

તે વિષે દેવસેનની માતાનું દષ્ટાંત.

ઈંદ્રપુર નામના નગરમાં અજિતસેન નામે રાજા હતો. તે નગરમાં દેવસેન નામે એક શેઠ રહેતો હતો. તે ઉત્તમ શ્રાવક હતો. તે હંમેશા ધર્મકાર્ય કરી સુખે કાળ નિર્ગમન કરતો હતો. તે નગરમાં ધનસેન નામે એક ઝાંટને વહન કરનારો પુરુષ હતો. તેના ઘરમાંથી એક ઝાંટડી નિરંતર દેવસેન શેઠને ઘેર આવ્યા કરતી હતી. ઊપ્દ્રવાહક ધનસેન લાકડીઓના પ્રહાર કરી તેણીને તાડન કરતો તો પણ એ ઝાંટડી તેના ઘરમાં રહેતી નહિ દેવસેનને ઘેર આવ્યા કરતી

હતી. તે ઊંટડીને અતિ માર પડતો જોઈ તેનું હૃદય દયાથી આદ્ર છે, એવા દેવસેન શેઠે મૂઢ્ય આખીને તે ઊંટડી ખરીદી લીધી અને પોતાને ઘર રાખી.

એક વખતે ધર્મધોષ આચાર્ય તે નગરને વિષે પધાર્યા. તે ખબર સાંભળી ઘણા ભવ્ય જીવો તેમને વંદન કરવાને ગયા. તેમની સાથે દેવસેન શેઠ પણ ગયો હતો. તે વખતે તે ગુરુએ તેમને નીચે પ્રમાણે ધર્મોપદેશ આપ્યો.

“ધર્મો જગતઃ સારઃ સર્વસુખાનાં પ્રધાનહેતુત્વાત્ ।

તસ્યોત્પત્તિર્મનુજાત્સારં તેનૈવ માનુષ્યમ્ ॥ ૧ ॥

અપિ લભ્યતે સુરાજ્યં લભ્યતે પુસ્ત્રવાણિ રમ્યાણિ ।

નહિ લભ્યતે વિશુદ્ધઃ સર્વજ્ઞોક્તો મહાધર્મઃ ॥ ૨ ॥

ન ધર્મકર્ત્ત્ત્વં પરમર્થિ કર્ત્ત્ત્વં, ન પાણિ હિંસા પરમં અકર્ત્ત્ત્વં ।

નપ્યેમરાગા પરમર્થિ બંધો, ન બોહિલામા પરમર્થિ લાભો ॥ ૩ ॥

“સર્વ સુખોનું મુખ્ય હેતુ હોવાથી ધર્મ આ જગતમાં સારરૂપ છે. તે ધર્મની ઉત્પત્તિ મનુષ્યથી થાય છે, તેથી મનુષ્યપણું જ તેમાં સારરૂપ છે. કદિ સારું રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય અને મનોહર નગરો મેળવી શકાય પણ શુદ્ધ એવો સર્વજ્ઞ કથિત ધર્મ મેળવી શકાતો નથી. ધર્મ કાર્યના જેવું બીજું ઉત્કૃષ્ટ કાર્ય નથી. જીવહિંસાના જેવું બીજું ઉત્કૃષ્ટ અકાર્ય નથી, પ્રેમરાગના જેવો બીજો ઉત્કૃષ્ટ બંધ નથી અને બોધિલાભના જેવો બીજો ઉત્કૃષ્ટ લાભ નથી.” ૧-૨-૩.

આ પ્રમાણે ધર્મધોષ ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી દેવસેન શેઠે ગુરુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું,—“સ્વામી કોઈ એક ઊંટડી છે, તે મારા ઘર સિવાય બીજો કોઈ ઠેકાણે રહેતી નથી, તેનું શું કારણ હશે?” ગુરુ મહારાજે કહ્યું, “ભદ્ર, એ ઊંટડી પૂર્વભવે તારી માતા હતી. એક દિવસે તેણીએ શ્રી જિનેશ્વરની આગળ હીવો કરી તે હીવા વડે પોતાના ઘરના કામ કર્યા. તેમજ પ્રભુ આગળ કરેલા ધૂપના અંગારા વડે ઘરનો ચૂલો સળગાવ્યો હતો. તે પાપને તેણીએ આલોવ્યું નહીં, અને કાળે કરી મૃત્યુ પામી ગઈ. તે કર્મના યોગે તે અહિં ઊંટડી થઈને અવતરી છે. પૂર્વ ભવના સ્નેહથી તે તારા ઘરને છોડતી નથી. “આ વાર્તા સાંભળી દેવસેન શેઠ વગેરે ભવ્ય લોકો દેવ સંબંધી વસ્તુના એવા ઉપયોગનું ફલ જાણી તેનો ત્યાગ કરવાને ઉજમાળ થયા, અને તે ગુરુ મહારાજને નમી પોતપોતાને સ્થાને આદ્યા ગયા હતા.

આ પ્રમાણે દેવસેનની માતાનું દષ્ટાંત લક્ષમાં લઈ સંસારથી ભય પામનારા ભવ્યજીવોએ દેવની વસ્તુઓ વડે પોતાના ઘરનું કાર્ય ન કરવું. દેવ ઉપર ચડેલું થોડું પણ ગ્રહણ કરવું નહીં. દેવના સુખડનું તિલક પણ ન કરવું અને દેવના જલ વડે પોતાના હાથ પગ પણ ધોવા નહીં. દેવદ્રવ્ય વ્યાજે પણ લેવું નહીં. અર્થાત્ દેવ સંબંધી વસ્તુ પોતાના કામમાં કદિ પણ લેવી નહીં.

ત્રીજી ભાવપૂજા.

આ ત્રીજી ભાવપૂજા જિનેશ્વરને વંદન-સ્તવન-સ્મરણ વગેરેથી થાય છે. પ્રથમ ઉચિત સ્થાને રહી ચૈત્યવંદન કરવું. તેમાં શકસ્તવ વિગેરે બોલવા. એટલે લોકોત્તર એવા તીર્થંકરના છતા ગુણોને વર્ણન કરનારા વચનો વડે સ્તુતિ કરવી. તે પછી શ્રી જિનેન્દ્રને પોતાના હૃદયકમળમાં સ્થાપી તેમના ગુણોનું સ્મરણ કરવું, તથા પ્રભુની આગળ નાટકાદિ કરી રાવણની જેમ અખંડભાવ ધારણ કરવો. જેમ લંકાના સ્વામી રાવણે એક સમયે અષ્ટાષ્ટકપર્વતને વિષે ભરત રાજાએ કરાવેલા પોતપોતાના વર્ણ પ્રમાણવાળા ચોવીશ જિનેશ્વરોના પ્રાસાદની અંદર ઋષભાદિક પ્રભુઓની દ્રવ્યપૂજા કરી હતી, અને મંદોદરી પ્રમુખ સોળહજાર અંતઃપુર સાથે નાટક કર્યું હતું, તે સમયે તેણે તેની વીણાની તાંત તૂટી જતાં પ્રભુના ગુણગાનના રંગમાં ભંગ પડવાના ભયથી પોતાના શરીરમાંથી નસ ખેંચીને સાંધી હતી. તેવી જિનભક્તિથી તે રાવણે તીર્થંકર નામ-કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું. જે રાવણ મહાવિદેહ-ક્ષેત્રને વિષે તીર્થંકર થશે.

એ પ્રમાણે બીજા પણ ભવ્ય જીવોએ જિનપૂજાને વિષે યત્ન કરવો જોઈએ તેને માટે ભાષ્યમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

“યદ્યપિ ગંધવ્વનદ્વાદ્વયલેવેણજલારત્તિયાદ્ દીવાદ્ જં કિંચં તં સવ્વ પિરરૂદ્ અગ્ગપૂઝાણે” ॥ ૧ ॥

આ વચનથી જો કે નાટકને અથ્થ પૂજામાં ગણેલ છે, તો પણ તે નાટક-ભાવ મિશ્રિત હોવાથી, તેમાં ભાવની પ્રધાનતા છે. તેથી તેને ભાવપૂજામાં કહેલું છે; તે દોષ નથી, એમ જાણવું. એ પ્રકારે ત્રીજી ભાવપૂજા જાણવી.

પાંચ પ્રકારની પૂજા.

પાંચ પ્રકારની પૂજા આ પ્રમાણે કહેવાય છે. (૧) પુષ્પપ્રમુખની પૂજા, (૨) જિનેશ્વરની આજ્ઞા, (૩) દેવદ્રવ્યનું રક્ષણ કરવું, (૪) ઉત્સવ અને (૫) તીર્થયાત્રા આ પાંચ પ્રકારે જિનેશ્વરની ભક્તિ પણ કહેવાય છે તે વિષે કહ્યું છે કે—

“પુષ્પાદ્યર્ચા તદાજ્ઞા ચ, તદ્ દ્રવ્યં પરિક્ષણમ્ ।

ઉત્સવાસ્તીર્થ યાત્રા ચ, ભક્તિઃ પંચવિધાજિને ” ॥ ૧ ॥

“પુષ્પાદિકથી પૂજા કરવી, જિનેશ્વરની આજ્ઞા માનવી, દેવદ્રવ્યનું રક્ષણ કરવું, ઉત્સવો કરવા અને તીર્થયાત્રા કરવી—આ પાંચ પ્રકારની જિનેશ્વરની ભક્તિ કહેવાય છે.” (૧)

જિનેશ્વરની ભક્તિ પાંચ પ્રકારે થાય છે. કેતકી, ચંપક, જાઈ, જુઈ, શત-પત્ર વગેરે અનેક પ્રકારના ઉત્તમ પુષ્પો તથા ધૂપ, દીપ અને ચંદનાદિ વડે પૂજા કરવી તે પ્રથમ ભક્તિ કહેવાય છે.

મન, વચન અને કાયાએ કરીને જિનેન્દ્રની આજ્ઞા પાળવી એ બીજી ભક્તિ કહેવાય છે. જિનેશ્વરની આજ્ઞા એ સર્વ ધર્મકૃત્યનું મૂળ કારણ છે, જિનાજ્ઞા વિના સર્વ ધર્મકાર્યો નિરર્થક છે, એમ જાણી ભવ્ય જીવોએ જિનાજ્ઞા પાળવાને ઉદ્યમ કરવો. તેને માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“આણાહિત્વો, આણાહસંજમો, તહ યદાણ માણાણ ।

આણારહિ ઓ ધમ્મો પલાલ પૂલવ્વ પરિહાઈ ॥ ૧ ॥

મમિઓ મવો અણંતો તુહઆણા વિરહિણહિં જીવેહિં ।

પુણમવિયવ્વો તેહિં જેહિં નંગીકયા આણા ॥ ૨ ॥

જો ન કુણહ તુહ આણં સો આણં કુણહ તિહુ અણજણસ્સ ।

જો પુણ કુણહ જિણાણં તસ્સાણા તિહુ અણેવેવ ॥ ૩ ॥

“જિનેશ્વરની આજ્ઞા એ તપ, એ સંયમ અને દાન માન એ આજ્ઞાથી સંજ્ઞ છે. તે આજ્ઞા વિનાનો ધર્મ તે શાળના ફેાતરાની જેમ નિષ્ફળ છે. (૧)

હે જિનેશ્વર, તમારી આજ્ઞાથી રહિત એવા જીવો આ અનંત સંસારમાં ભમ્યા છે. અને જે જીવે તમારી આજ્ઞા અંગીકાર કરી નથી, તે જીવની ગતિ ફરીથી પણ તેવી જ થશે. (૨)

જે જીવ તમારી આજ્ઞા કરશે નહીં, તે જીવ ત્રણ જગતના લોકોની આજ્ઞા કરે છે એટલે તેને ત્રણ જગતના જીવોને તાણે રહેવું પડે છે અને જે જીવ તમારી આજ્ઞા માને છે, તેની આજ્ઞાને ત્રણ જગતના જીવો માને છે. (૩)

દેવદ્રવ્યનું સમ્યક્ પ્રકારે રક્ષણ કરવું,—વૃદ્ધિ કરવી, તે ત્રીજી ભક્તિ કહેવાય છે. આ સંસારને વિષે સર્વ પ્રાણીઓ પોતાના દ્રવ્યના રક્ષણને માટે તત્પર રહે છે, પરંતુ દેવદ્રવ્યનું રક્ષણ કરવામાં—તેને વધારવામાં ઉત્તમ જીવોની જ પ્રવૃત્તિ હોય છે. જેઓ દેવદ્રવ્યના રક્ષણને માટે સારી રીતે પ્રવર્તે છે, તે પ્રાણીઓ આલોક તથા પરલોકમાં સુખની પરંપરા પ્રાપ્ત કરનારા થાય છે, જેઓ દેવદ્રવ્યનું ભક્ષણાદિક કરે છે, તેઓ આ ઉભયલોકને વિષે અતિ ઘોર દુઃખના ભાજન બને છે. તે વિષે કહ્યું છે કે—

“જિણ પવયણ વુઢ્ઠી કરં પમાવગં નાણદંસણ ગુણાણં ।

મરંતો જિણદવ્વં અણંત સંસારિઓ હોઈ ” ॥ ૧ ॥

“જિનપ્રવચનની વૃદ્ધિ કરનારું અને જ્ઞાન તથા દર્શન ગુણોનું પ્રભાવક એવા જિનદ્રવ્યનું જે પુરુષ ભક્ષણ કરે છે, તે અનંત સંસારી થાય છે.” (૧)

“જિણ પવયણ વુઢ્ઠી કરં પમાવગં નાણદંસણ ગુણાણં ।

રવંતો જિણ દિવ્વં પરિત્ત સંસારિઓ હોઈ ” ॥ ૨ ॥

“જિનપ્રવચનની વૃદ્ધિ કરનારું અને જ્ઞાન તથા દર્શન—ગુણોનું પ્રભાવક એવા જિનદ્રવ્યનું જે પુરુષ રક્ષણ કરે છે, તે પુરુષ ભવ—સંજ્યાના પ્રમાણ-વાળો થાય છે. એટલે તેના ભવની સંજ્યા પરિમિત થાય છે.” (૨)

“જિણ પવયણ વુઢ્ઠી કરં પમાવગં નાણદંસણગુણાણં ।

વઢ્ઠંતો જિણદવ્વં તિત્થયરત્તં લહહ જીવો ” ॥ ૩ ॥

“જિનપ્રવચનની વૃદ્ધિ કરનારું અને જ્ઞાન તથા દર્શન ગુણોનું પ્રભાવક એવા જિનદ્રવ્યને વધારનારો જીવ તીર્થંકરપણાને પ્રાપ્ત કરે છે.” (૩)

અહીં વૃદ્ધિ એટલે નવા નવા દ્રવ્યનો પ્રક્ષેપ કરવા વગેરેથી વધારવું, એમ સમજવું તે પણ પંદર પ્રકારના કર્માદાનરૂપ કુવ્યાપાર વર્જીને સદ્વ્યાપારના વિધિ વડે દ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરવી. અવિધિ વડે કરેલી દ્રવ્ય વૃદ્ધિ ઉલટી દોષરૂપ થાય છે. તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“જિણવર આણા રહિયં, વધારંતાવિ કેવિ જિણદવ્વં ।

વુઢ્ઠંતિ મવસમુદ્દે મૂઢા મોહેણ અન્નાણી ” ॥ ૧ ॥

“જિનેશ્વરની આજ્ઞાથી રહિતપણે જિનદ્રવ્યને વધારનારા કેટલાક મૂઢ થયેલા અજ્ઞાની જીવો પણ મોહ વડે આ સમુદ્રને વિષે દૂખે છે.” (૧)

કેટલાક આચાર્ય કહે છે કે, શ્રાવક સિવાયના બીજા પાસેથી વધારે ગ્રહણ કરી કાલાંતરે દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ કરવી ઉચિત છે, કહ્યું છે કે—

“ચેદ્યદન્વવિનાસે રિસિઘાણ પવયણસ્સઙ્કહા હે ।

સંજયી ચઙ્કથમંગે, મૂલગ્ગિ વોહિલામસ્સ ॥ ૧ ॥

ચૈત્યદ્રવ્યનો વિનાશ કરવાથી, મુનિનો ઘાત કરવાથી, શાસનની નિંદા કરવાથી અને સંયતિનું ચોથું વ્રત ભાંગવાથી બોધિલાભનો મૂળમાંથી નાશ થાય છે.” (૧)

ચૈત્યદ્રવ્યનું કોઈ ભક્ષણ કરતો હોય તેની ઉપેક્ષા કરવી, એ ચૈત્યદ્રવ્યનો વિનાશ સમજવો. ચૈત્યદ્રવ્યના ભક્ષણ તથા રક્ષણ કરવા ઉપર ઘણા દૃષ્ટાંતો છે, પણ આ સ્થળે સાગર શેઠનું દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે.

સાગર શેઠનું દૃષ્ટાંત.

સાકેતપુરનગરમાં સાગર નામે એક શેઠ રહેતો હતો, તે પરમ શ્રાવક હતો. એક વખત તે નગરના શ્રાવકોએ આ સારો શ્રાવક છે એમ ધારી તેને ચૈત્યનું દ્રવ્ય સોંપી દીધું. અને કહ્યું કે, “સાગર શેઠ ! આ નવીન ચૈત્ય બને છે. તેની અંદર સુતાર, કડીઆ વગેરે જે કામ કરનારા છે, તેમને તમારે દ્રવ્ય ચુકવવું.” સાગરશેઠે તે દ્રવ્ય ગ્રહણ કર્યું. લોભને વશ થયેલા તે શેઠે તે મજૂરોને રોકકું દ્રવ્ય ન આપતાં તે દ્રવ્યને બદલે દાણા, ગોળ, ધી, તેલ, વસ્ત્ર વગેરે પદાર્થો આપવા માંડ્યા, અને તે વસ્તુઓ ખરીદ કરી તેમાં જે નફો મળે તે પોતે લેવા માંડ્યો. એમ કરતાં રૂપિયાના એંશીમા ભાગરૂપ જે કાંકણી થાય તેવી એક હજાર કાંકણીનો તેને નફો થયો. આ કૃત્ય કરવાથી તે સાગરશેઠે અતિધાર દુષ્કર્મ ઉપાર્જન કર્યું. કેટલાક સમય પછી તે સાગરશેઠે તે કર્મ આલોચ્યા વિના મૃત્યુ પામી સમુદ્રમાં જલ માનુષરૂપે ઉત્પન્ન થયો. જતિવંત રત્નોના ગ્રહણ કરનારા પુરૂષોએ સમુદ્રના જલચર જીવોના ઉપદ્રવને વારનાર અને જલની અંદર ઉઘીત કરનાર તેલ ગ્રહણ કરવાને માટે તે જલ મનુષ્યને પકડી વજની ઘંટીમાં નાંખ્યો. તેમાં તે મહાન પીડાથી છ માસ સુધી છૂંદાઈ મૃત્યુ પામી ત્રીજી નરકે નારકીરૂપે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી નીકળીને પાંચસો ધનુષ્યના પ્રમાણવાળો મોટો મત્સ્ય થયો. ત્યાં મ્લેચ્છ લોકોએ સર્વ અંગના છેદવારૂપ મોટી કદથના કરી તેને મારી નાંખ્યો. ત્યાંથી મૃત્યુ પામી તે ચોથી

નરકે ગયો. ત્યાંથી નીકળી એ જ પ્રમાણે બે વાર તે મત્સ્ય થયો અને બેવાર સાતમી નરકે ઉત્પન્ન થયો. એટલે એકવાર મત્સ્ય અને એકવાર સાતમી નરકે—એવી રીતે ઉત્પન્ન થયો. તે પછી પૂર્વે કરેલા હજાર કાંકણી પ્રમાણ દેવદ્રવ્યના ઉપભોગથી અંતર રહિત હજારવાર ઘોડો થયો. તે પછી અનુક્રમે ભુંડ, ગાડર, હરણુ, સાબર, શિયાળ, માજ્જર, ઉંદર, નોળીયો, ગીરોળી, ઘો, સર્પ, વીંછી, પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેડિકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, શંખ, છીપ, જળો, શ્રીડી, શ્રીડા, કરમીયા, પતંગીયા, માંખી, ભમર, મત્સ્ય, કાચબો, ગધેડો, પાંડો, જિંટ, ખચર, ઘોડો અને હાથી વગેરે અનેક જાતિમાં સહસ્ર ભવ ભમ્યો હતો. તે સર્વ તિર્થંચોના ભવોમાં શસ્ત્રોના ઘાતની મોટી પીડાઓ સહન કરી મરણ પામ્યો હતો. એવી રીતે થવાથી જેના દુષ્કર્મ ક્ષીણ થયેલા છે, એવો તે સાગર-શેઠનો જીવ વસંતપુરનગરને વિષે રહેતા કોટિપતિ વસુદત્ત નામના શેઠની સ્ત્રી વસુમતીના ઉદરને વિષે ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થયો. જ્યારે જીવ ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારે એ કોટિ ધનપતિ વસુદત્ત શેઠનું સર્વ દ્રવ્ય નાશ પામી ગયું. જ્યારે તેનો જન્મ થયો ત્યારે તેનો પિતા વસુદત્ત શેઠ પોતે જ મરણ પામી ગયો. જ્યારે તે બાળક પાંચ વર્ષનો થયો ત્યારે તેની માતા વસુમતી મરણ પામી. ત્યારે લોકોએ તેનું નામ નિઃપુણ્યક પાડ્યું. તે ભિખારીની વૃત્તિથી ઉછરી મોટો થયો.

એક દિવસ તે નિઃપુણ્યકનો મામો તેને દુઃખી બણી તેડવા આવ્યો. તે તેને પોતાને ઘેર તેડી ગયો, જે દિવસે નિઃપુણ્યક તેના મામાને ઘેર ગયો, તે જ રાત્રે ચોરોએ આવી તેના મામાના ઘરને લૂંટી લીધું. તે નિઃપુણ્યક જેના ઘરમાં એક દિવસ રહે તેના ઘરમાં ચોરોની ઘાડ, અગ્નિની લાલ્હ અને ઘરના સ્વામીનો નાશ ઇત્યાદિ ઉપદ્રવો થતા હતા. આથી આ દુર્ભાગી છે, બળતી ગાડી છે અને મૂર્તિમાન્ ઉત્પાત છે ઇત્યાદિ શબ્દોથી લોકો તેની નિંદા કરવા લાગ્યા. આથી તે ઉદ્વેગ પામીને દેશાંતર ચાલ્યો ગયો. ફરતો ફરતો તામ્રલિપ્તી નગરીને વિષે રહેતા વિનયધર નામના એક શેઠને ઘેર નોકર રહ્યો. જે દિવસે તે રહ્યો, તે જ દિવસે તે શેઠનું ઘર અગ્નિથી બળીને ભસ્મ થઈ ગયું એથી શેઠે તેને શ્વાનની જેમ ઘરની બહાર કાઢી મુક્યો. ‘હવે શું કરવું?’ એમ મૂઠ બનીને તે પોતાના કર્મને નિંદવા લાગ્યો. કહ્યું છે કે,—

“ કર્મં કુળંતિ સવસા, તસ્સુદયંમિય પરવ્વસા હુંતિ ।
દુઃખં સહઈ સવસો નિવસઈ પરવસો તત્તો ” ॥ ૧ ॥

“જે જીવો સ્વવશ થઈને કર્મ કરે છે, તેઓને પરવશ થઈને કર્મ ભોગવવા પડે છે. પણ સ્વવશે જે દુઃખ ભોગવે છે, તે પરવશ પડતા નથી.” (૧)

તે પછી પોતાનું ભાગ્ય બીજે સ્થળે હશે, એવું ધારી તે સમુદ્રના તીર ઉપર ગયો. અને તે જ દિવસે એક વહાણમાં બેઠો. ત્યાં રહેલા ધનાવહ નામના એક ખલાસીની સાથે તે સુખે દ્વીપાંતરમાં આવી પહોંચ્યો. આ વખતે તે હૃદયમાં પુલાઈ ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, ‘હવે મારા ભાગ્યનો ઉદય થયો, કારણ કે, હું બેઠા છતાં આ વહાણ ભાંગ્યું નહીં કે બુડચું નહીં. અથવા મારા દુર્દૈવનું કૃત્ય હમણાં મને વિસરી ગયું. હવે વળતી વખતે મને એ દુર્દૈવનું સ્મરણ ન થાયો. આ પ્રકારે ચિંતવી તે પાછો વળતા વહાણ પર ચડ્યો. દુર્દૈવે જેમ દાંડથી પાત્ર ભાંગે તેમ તે વહાણને ભાંગી નાંખ્યું. તેના સો કટકા થઈ ગયા. તે વખતે નિઃપુણ્યક એક પાટીયાને વળગી મહાકષ્ટ કરી કેટલેક દિવસે સમુદ્રને કાંઠે આવ્યો. ત્યાં આવેલા એક ગામના ઠાકોરને ત્યાં સેવક થઈને રહ્યો. તે ઠાકોરના શત્રુ ભીલોએ તે ગામ ઉપર ઘાડ પાડી, અને ‘આ ઠાકોરનો પુત્ર છે’ એમ ધારી નિઃપુણ્યકને બાંધીને પોતાની પક્ષીમાં લઈ ગયા. તે જ દિવસે બીજી પક્ષીના પતિએ આવી તે પક્ષીનો નાશ કર્યો. આથી પેલા ભીલોએ આ કોઈ અભાગીયો છે એવું માની નિઃપુણ્યકને પોતાની પક્ષીમાંથી બહાર કાઢી મુક્યો.

આવી રીતે તે નિઃપુણ્યકને ઉપદ્રવોનો હેતુ હોવાથી બીજા હજારો ઠેકાણેથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો હતો અને તેથી તેણે અનેક જાતના દુઃખો ભોગવ્યા હતા.

એક વખતે તે વાંછિતને આપનારા એક યક્ષના મંદિરમાં આવી ચડ્યો. ત્યાં તેણે પોતાના દુઃખ નિવેદન કરવાપૂર્વક એકાગ્રતાથી તે યક્ષની આરાધના કરી. એકવીસ દિવસ ઉપવાસ કરતાં તે યક્ષ તેને તુષ્યમાન થયો. યક્ષે પ્રત્યક્ષ દર્શન આપી કહ્યું: “ભદ્ર! અહીં દરરોજ સાયંકાલે સોનાના હજાર પીંછાં-વાળો એક મોટો મોર આવી મારી પાસે નૃત્ય કરશે, તે નૃત્ય થઈ રહ્યા પછી તેના પીંછાંમાંથી દરરોજ એક એક સોનાનું પીંછું પડશે, તે તારે ગ્રહણ કરવું.” યક્ષના આવા વચન સાંભળી તે નિઃપુણ્યક ખુશી થયો. પછી ત્યાં રહી તે પ્રતિદિન તે મોરના સુવર્ણના પીંછાંને ગ્રહણ કરવા લાગ્યો. અનુક્રમે તેણે નવસો પીંછાં એકઠાં કર્યાં. હવે તે મોરની પાસે સો પીંછાં બાકી રહ્યા. દુર્દૈવથી પ્રેરાયેલા તે નિઃપુણ્યકે ચિંતવ્યું કે—“હવે એક એક પીંછું લેવાને માટે આ અટવીમાં

કેટલોક વખત રહેલું ? માટે એક સાથે આ બાકી રહેલા સો પીંછાં મુઠ્ઠીમાં ગ્રહણ કરી લઉં.” આવું ચિંતવી તે મોરના બધા પીંછા મુષ્ટિ વડે ગ્રહણ કરવા ગયો, તેવામાં તે મોર કાઢીડાનું રૂપ લઈ ઉડી ગયો અને નિઃપુણ્યકે જે પૂર્વે નવસો પીંછા ગ્રહણ કરેલા હતા, તે પણ તેની સાથે નાસી ગયા. કહ્યું છે કે,—

“દેવમુલ્લંઘ્ય ચત્કાર્યં ક્રિયતે ફલવન્ન તત્ ।

સરોઽમશ્વાતકેનાપ્તં ગલરંધ્રેણ ગચ્છતિ ” ॥ ૧ ॥

“જે કામ દૈવ-કર્મને ઓળંગીને કરવામાં આવે, તે સફળ થતું નથી. આતક (બપૈયો) સરોવરનું જળ મેળવે છે, પણ તે તેના ગળાના છિદ્રમાંથી નીકળી જાય છે.” (૧)

તે નિઃપુણ્યક ‘મને ધિક્કાર છે. મેં ફેાગટની ઉતાવળ કરી.’ એમ ચિંતવતો તે વનમાં આમતેમ ભ્રમવા લાગ્યો. તેવામાં એક જ્ઞાનીમુનિ તેના જોવામાં આવ્યા. તેણે તે મુનિને નમસ્કાર કરી પોતાનો પૂર્વભવ પૂછ્યો. પછી તે મુનિએ તેના પૂર્વભવનું સ્વરૂપ યથાસ્થિત કહી સંભળાવ્યું. તે સાંભળી તેણે પૂર્વભવે દેવદ્રવ્ય વડે કરેલ આજીવિકાના પાપની આલોચણા માગી. ત્યારે મુનિએ કહ્યું કે : ‘પ્રથમ તો દેવદ્રવ્ય અધિક-અધિક આપવું અને તે આપ્યા પછી તેનું સમ્યક્ પ્રકારે રક્ષણ અને વૃદ્ધિ પ્રમુખ કરવું—એમ કરવું, તે લાગેલા દુષ્કર્મનો પ્રતિકાર (ઉપાય) છે, અને તેમ કરવાથી જ સર્વ પ્રકારે ભોગ ઋદ્ધિ તથા સુખનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે’ મુનિના આવા વચન સાંભળી તેણે એવો નિયમ ગ્રહણ કર્યો કે “જ્યાં સુધી પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા દેવદ્રવ્યથી હજારગણું દ્રવ્ય ન અપાય ત્યાં સુધી આહાર, વસ્ત્રાદિકના નિર્વાહથી જરાપણ અધિક દ્રવ્ય મારે ગ્રહણ કરવું નહીં.” આવો નિયમ ગ્રહણ કરી તેણે શ્રાવકનો ધર્મ અંગીકાર કર્યો. તે પછી તે નિઃપુણ્યક જે જે વેપાર કરવા લાગ્યો, તેમાં તે ઘણું દ્રવ્ય કમાવા લાગ્યો. તે પોતાના આહાર વસ્ત્રના નિર્વાહ જેટલું રાખી બાકીનું દ્રવ્ય દેવ-કાર્યમાં આપતો. એમ કરતાં થોડા દિવસમાં તેણે દેવ નિમિત્તે દશ લાખ કાંકણી દ્રવ્ય આપી દીધું. તેટલું દ્રવ્ય આપી તે દેવનો અનુભૂતિ થયો. પછી ઘણું દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરી તે પોતાના નગરમાં આવ્યો. ત્યાં તે સર્વ ધનાઢ્ય શેઠામાં મહાન શેઠ ગણાયો. પોતાના અને પરના કરાવેલા સર્વ ચૈત્યોને વિષે પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અખંડ ભક્તિપૂર્વક નિરંતર પૂજા-પ્રભાવના કરવા લાગ્યો. અને સમ્યક્ પ્રકારે દેવદ્રવ્યનું રક્ષણ અને યોગ્યતાપૂર્વક દેવદ્રવ્યની વૃદ્ધિ વગેરે કરી તેણે

અરિહંત ભક્તિરૂપ પ્રથમ સ્થાનક આરાધ્યું અને તેથી કરીને તેણે જિનનામ કર્મ તીર્થંકરનામકર્મ ઉપાર્જન કર્યું જ્યારે અવસર પ્રાપ્ત થયો, એટલે તેણે ગીતાર્થ ગુરુની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તે પછી સિદ્ધાંતનો અભ્યાસ કરી તે ગીતાર્થ થયો. અને તેણે ધર્મદેશનાથી ઘણાં ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ કર્યો. છેવટે તેણે અનશન લઈ કાળ કરી સર્વાર્થ સિદ્ધિ વિમાનને વિષે દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં દેવતાની સમૃદ્ધિ ભોગવી મહાવિદેહક્ષેત્રને વિષે તીર્થંકરની સંપત્તિ ભોગવી તે મોક્ષપદને પ્રાપ્ત થયો. એ પ્રકારે દેવદ્રવ્યના અધિકારમાં સાગર શેઠની કથા કહેવાય છે, એવી રીતે જિનેશ્વરની ત્રીજી ભક્તિ કહેવામાં આવી.

ચોથી ભક્તિ.

જે નિશ્ચે કરી ભવ્યજીવો અટૂઠાઈ ઉત્સવ, સ્નાત્ર, ચૈત્યબિંબની પ્રતિષ્ઠા, વગેરે ઉત્સવો કરે તથા શ્રી પયૂષણ પર્વને વિષે કલ્પસૂત્રની વાંચના પ્રમુખ શાસનની પ્રભાવના કરે, તે જિનશાસનની ઉન્નતિના હેતુ હોવાથી તે પણ જિનપૂજ જ કહેવાય છે. કહ્યું છે કે—

“ પ્રકારેણાધિકાં મન્યે માવનાતઃ પ્રમાવનામ્ ।

માવના સ્વસ્ય લાભાય સ્વાન્યયોસ્તુ પ્રમાવના ” ॥ ૧ ॥

“કોઈ પ્રકારે ભાવનાથી પ્રભાવના અધિક છે એમ હું માનું છું, કારણ કે, ભાવના પોતાના જ લાભને માટે થાય છે અને પ્રભાવના પોતાના અને બીજાના બંનેના લાભને માટે થાય છે.” (૧)

પાંચમી ભક્તિ.

તીર્થયાત્રા કરવી એ જિનેશ્વરની પાંચમી ભક્તિ કહેવાય છે. શત્રુંજય, ગિરનાર, અબુદાવલ, અષ્ટાપદ, સમ્મેતશિખર, આદિ સર્વ તીર્થોને વિષે જિન-વંદન કરવા અને તે ક્ષેત્રની સ્પર્શનાદિક કરવાને માટે જહું, તે તીર્થયાત્રા કહેવાય છે; એ તીર્થયાત્રા પણ જિનભક્તિ જ ગણાય છે. તે તીર્થોમાં શત્રુંજય તીર્થ સર્વ તીર્થોના રાજ છે અને ત્રણ લોકમાં તેના જેવું બીજું તીર્થ નથી. કહ્યું છે કે—

“ નમસ્કારસમો મંત્રઃ શત્રુંજયસમો ગિરિઃ ।

વીતરાગસમો દેવો ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ” ॥ ૧ ॥

“ નવકારના જેવો મંત્ર, શત્રુંજયના જેવો ગિરિ અને વીતરાગના જેવા દેવ થયા નથી, અને થશે નહીં.” (૧)

શ્રી શત્રુંજયતીર્થના સ્પર્શ માત્રથી મહાપાપી પ્રાણીઓ પણ સ્વર્ગાદિકના સુખને ભોગવનારા થાય છે અને જે પુણ્યવંત પ્રાણીઓ છે, તે અલ્પકાળમાં સિદ્ધિ પદને પામે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“કૃત્વા પાપસહસ્રાણિ હત્વાજંતુશતાનિ ચ ।

इदं तीर्थं समासाद्य तिर्यचोऽपि दिवंगताः ॥ ૧ ॥

एकैकस्मिन् पदे दत्ते शत्रुंजय गिरिं प्रति ।

भवकोटि सहस्रेभ्यः पातकेभ्यो विमुच्यते ” ॥ ૨ ॥

“હજારો પાપ કરીને અને હજારો પ્રાણીઓને મારીને તિર્થોંઓ પણ આ શત્રુંજયતીર્થને પ્રાપ્ત કરી સ્વર્ગે ગયેલા છે.” (૧)

શત્રુંજય પર્વત પ્રત્યે એક એક પગલું ભરવાથી પ્રાણી કોડહજાર ભવના પાપમાંથી મુક્ત છે. (૧-૨)

તેમ વળી કહ્યું છે કે—

“छट्ठेणभत्तेणं अपाणएणं व सत्तजत्ताउ ।

जो कुणइ सत्तुंजे सो तइय भवे लहइ सिद्धि ” ॥

છટ્ઠ ભક્તવડે પ્રાણીથી રહિત સાતયાત્રા શત્રુંજય પર્વત ઉપર કરનાર પ્રાણી ત્રીજે ભવે મુક્તિ પામે છે. વળી આ પ્રકારે જે મનુષ્ય દુર્લભ મનુષ્ય-ભવ પામીને સિદ્ધાચલ તીર્થની યાત્રા કરીને પોતાનો જન્મ સફળ કરે છે તેને ધન્ય છે! જે પ્રાણી તથાપ્રકારની યોગ્ય સામગ્રીના અભાવથી પોતે યાત્રા કરવાની શક્તિ રહીત છે તો પણ અન્ય યાત્રિકોની અનુમોદના કરે છે તેમને પણ ધન્યવાદ છે. જે પ્રાણીઓ શ્રી સિદ્ધાચલને પોતાની દષ્ટિએ અવલોકન કરે છે અને પોતાના શરીરના અંગોપાંગો વડે સ્પર્શે છે તેમજ ઋષભાદિ દેવોનું અર્ચન કરે છે તેઓ પણ અનેકશઃ સ્તુતિપાત્ર છે. પરપ્રતિ યાત્રા સંબંધે ઉપદેશ આપતાં નીચે મુજબ કહે છે.

वपुः पवित्रीकुरुतीर्थयात्रया; चित्तंपवित्रीकुरु धर्मं वांछया ।

वित्तं पवित्रीकुरु पात्र दानतः कुलं पवित्री कुरु सच्चरित्रतः ॥

અર્થ—તીર્થયાત્રા વડે શરીરને પવિત્ર કરો, ધર્મ ઇચ્છા વડે ચિત્તને પવિત્ર કરો, દ્રવ્યને સુપાત્રદાન વડે પવિત્ર કરો અને ઉત્તમ આચારના પાલન વડે કુળને પાવન કરો. આ પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યા કરે તથા મુક્તિનગર પ્રતિ

પ્રયાણ કરવા ઇચ્છતા લોકોને સુખે કરીને આરોહણ કરવાને માટે ઉત્તમ પગ-
થીયાણ વિમલાચલતીર્થને હું ક્યારે નેત્રયુગલ વડે નીરખીશ તેમજ સ્વશરીર
વડે ક્યારે હું તે તીર્થાધિરાજને સ્પર્શવા ભાગ્યશાળી થઈશ. આ મારો જન્મ
તીર્થના દર્શનાદિ વિના ફોકટ જાય છે એ રીતે સ્વચિત્તમાં ભાવના ભાવે છે
તેવા પ્રાણીઓ પોતાના સ્થાનકે રહેલા છતાં પણ તીર્થયાત્રાના મહાફળને પામે
છે. જેઓ છતી સામગ્રીએ યાત્રા કરતા નથી તેઓ દ્વીર્ધ સંસારી જાણવા. શ્રી
શત્રુંજયગિરિ ઉપર થોડું પણ કરેલું પુણ્ય મહાફળદાયક થાય છે, કહ્યું છે કે—

“નવિ તં સુવન્નભૂમિભૂમણ દાણેણ અન્નતિથ્યેસુ ।

જં પાવઢ પુણ્ણફલે પૂયાપ્હવણેણ સત્તંજે ” ॥ ૧ ॥

“અન્ય તીર્થોમાં સુવર્ણ, ભૂમિ અને આભૂષણોના દાન કરવાથી જે
પુણ્ય થતું નથી, તે પુણ્ય શત્રુંજયતીર્થ ઉપર પૂજા અને ન્હાવણ કરવાથી
થાય છે.” (૧)

વળી તીર્થયાત્રા કરનારા પ્રાણીઓએ યાત્રા વખતે ભૂમિ સંથારો, શીલવ્રત
અને એકાહાર પ્રમુખ છ વાનાં કરવાના છે. અને તેમ કરીને રહેવાથી ત્યાં
તીર્થયાત્રાનો પ્રયાસ વિશેષ ઇષ્ટફળને આપનારો થાય છે. તે છવાનાં ને છરી
કરીને કહે છે. છ રીકાર નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા છે.

“एकाहारी भूमिसंस्तारकारी पद्भ्यां चारी शुद्धसम्यक्तवधारी,

यात्राकाले यः सचित्तापहारी, पुण्यात्मा स्याद् ब्रह्मचारी विवेकी ” ॥ ૧ ॥

“યાત્રા વખતે જે વિવેકી પુરૂષ એકાહાર-એક વખત આહાર કરનાર,
ભૂમિ સંસ્તારકારી-ભૂમિ ઉપર સંથારો કરનાર, પગ વડે ચારી-ચાલનાર, સચિ-
ત્તાપહારી-સચિત વસ્તુનો ત્યાગ કરનાર અને બ્રહ્મચારી-બ્રહ્મચર્ય પાળનાર રહે
છે તે પુણ્યાત્મા કહેવાય છે.” (૧) વળી કહ્યું છે કે,

“શ્રી તીર્થપાંથરજસા વિરજી ભવંતિ, તીર્થેષુ બ્રંભ્રમણતો ન ભવે ભ્રમંતિ, દ્રવ્યવ્યયા-
દિહ નરાઃ સ્થિરસંપદઃ સ્યુઃ પૂજ્યા ભવંતિ જગદીશમથાર્ચયંતઃ ॥ ૧ ॥

“ભવ્ય પ્રાણીઓ તીર્થના માર્ગના રજવડે વિરજ પાપ-રહિત થાય છે
તીર્થોમાં ભ્રમણ કરનારાઓ આ સંસારમાં ભ્રમણ કરતા નથી. જેઓ તીર્થ-
ક્ષેત્રમાં દ્રવ્યનો વ્યય કરે છે, તેઓ સ્થિર સંપત્તિવાળા થાય છે અને ત્યાં
જગત્પતિને પૂજનારાઓ બીજાઓને પૂજવા યોગ્ય થાય છે. (૧)”

આ પ્રમાણે તીર્થ સેવાનું મહાકૃપાળુ જાણીને ભવ્ય જીવોએ શ્રી શત્રુંજયાદિ મહાતીર્થની યાત્રાને વિષે આદર સહિત થયું. અને તેમાં પોતાનું દ્રવ્ય સફળ કરવું. વળી તીર્થની યાત્રા કરવાને ઇચ્છતા એવા બીજા યાત્રાળુઓને શંબળ (ભાતુ) આપવા વગેરેની સહાય કરવી, તીર્થયાત્રા કરનારે ધનશેઠની જેમ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તીર્થની ઉન્નતિ કરવી, લઘુતા કરવી નહીં.

તે વિષે ધનશેઠની કથા.

હસ્તિનાગપુર નગરને વિષે અનેક કોટી દ્રવ્યનો સ્વામી ધનશેઠ નામે એક પરમ શ્રાવક હતો. એક દિવસે રાત્રે ધર્મ જગરણ કરતાં તેણે પોતાના મનમાં આ પ્રમાણે ચિંતવ્યું. “હું નિશ્ચે પૂર્વજન્મના પુણ્યને લીધે આ મનુષ્યજન્મ પામ્યો છું. તે સાથે આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમકુળ, રૂપ અને લક્ષ્મીના સમૂહને પ્રાપ્ત થયો છું. તેમ વળી જેમ મોટા પુણ્યના ઉદયથી રંક પુરૂષ નિધાનને પ્રાપ્ત કરે તેમ હું શ્રી જિનેશ્વરે કહેલા ધર્મને પામ્યો છું. પણ જ્યાં સુધી શ્રી વિમલાચલ અને રૈવતાચલ આદિ તીર્થમાં રહેલા શ્રી આદીશ્વર પ્રભુ તથા નેમિનાથ પ્રભુ વગેરે તીર્થકરોના બિંબના દર્શન, વંદન, અને પૂજનાદિ સત્કૃત્યો મેં કર્યા નથી, ત્યાં સુધી આ સર્વ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાથી શું? તેમજ આ વૈભવથી પરિપૂર્ણ એવા કુટુંબ, ગૃહ વગેરે પ્રાપ્ત થયા, તે તે શા કામના?”

આ પ્રમાણે ચિંતવી પ્રભાતકાળે રાજની આજ્ઞા લઈ તેણે હસ્તિનાગપુર નગરમાં ઉદ્યોપણા કરી મોટો સંઘ એકઠો કર્યો. પછી શુભ દિવસે તે મોટા સંઘની સાથે હસ્તિનાગપુર બહાર નીકળ્યો. અને તેણે શાસનના અધિપતિ શ્રી વીરપ્રભુના ચૈત્યને સાથે લીધું. માર્ગમાં ઠેકાણે ઠેકાણે મોટી સમૃદ્ધિથી ચૈત્યોને પૂજતો, જીર્ણ ચૈત્યોનો ઉદ્ધાર કરતો, મુનિરાજના ચરણકમળને વંદન કરતો, સ્વામિવાત્સલ્ય કરતો અને કઠણાથી દીનજનોને નિરંતર વાંછિત દાન આપતો તે ધનશેઠ અનુક્રમે શત્રુંજય પર્વત પાસે આવી પહોંચ્યો. તે ગિરિ પર આરૂઢ થયો અને ત્યાં આદીશ્વર પ્રભુને મોટી સમૃદ્ધિથી નમન પૂજન કરી અઢાઈ ઉત્સવ આદર્યો. તે સિદ્ધક્ષેત્રને સ્પર્શી, વંદન, પૂજન અને ભેટ વગેરે કરી તેણે પોતાના જન્મને સફળ કર્યો.

તે પછી તે ધનશેઠ ગિરનાર પર્વત ઉપર આવ્યો. ત્યાં મુખ્ય ચૈત્યને વિષે યાદવકુળના મંડનરૂપ અને સર્વ બ્રહ્મચારીઓના સમુહમાં મુગટ સમાન એવા શ્રી નેમિનાથ પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી નમસ્કાર કર્યો. તે પછી સુગંધી

જલ વડે પ્રભુને નહવણ કરાવી ઉત્તમ ભાવના ચંદનનું વિલેપન કરી સારા ઉત્તમ વસ્ત્રોથી અને મણિ સુવર્ણ તથા રત્નો આભરણોથી શ્રી નેમિપ્રભુના ળિંબને ભૂષિત કર્યું. તે પછી પ્રભુના કંઠમાં પંચવર્ણી પુષ્પમાલા આરોપિત કરી, તેમની સમીપે અષ્ટમંગલનું આલેખન કરી શ્રીફળને દાકિત કર્યું. પછી ધૂપનો ઉલ્લેપ, દીપક, છત્ર, ચામર અને ચંદરવા પ્રમુખ સ્થાપી મોટી ધ્વજ ચડાવી. ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારની પૂજા કરી ભક્તિથી ઉદ્દાસિત એવા રોમાંચને ધારણ કરતો તે ધનશેઠ જેવામાં શ્રી નેમિપ્રભુના મુખકમળને અવલોકતો હતો, તેવામાં મહારાષ્ટ્ર દેશના મધ્યભાગે આવેલા મલયપુરનગરથી શ્વેતાંબર સાધુઓનો દ્વેષી, દિગંબરમતનો ભક્ત વરુણ નામનો એક કોડપતિ શેઠ પોતાના સંઘને લઈ ત્યાં આવી ચડ્યો. અહીં ધનશેઠે કરેલી પ્રભુપૂજાને દેખી તે વરુણશેઠના હૃદયમાં દ્વેષ ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તે રોષાતુર થઈને આ પ્રમાણે ધનશેઠ પ્રત્યે બોલ્યો. “તત્ત્વથી વિમુખ એવા શ્વેતાંબર શ્રાવકોએ નિગ્રંથોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આ ભગવાનને સગ્રંથ કેમ કર્યાં? પરિગ્રહવાળા કેમ બનાવ્યા? આ પ્રમાણે કહી તે મિથ્યા બુદ્ધિવાળા વરુણશેઠે તરત જ ઉતાવળા થઈ પ્રભુ ઉપર ચડાવેલા વસ્ત્ર, આભૂષણ, પુષ્પમાળા વગેરેને ળિંબ ઉપરથી દૂર કરાવ્યા. અને હાથી પગલાંના જલવડે તે જિનળિંબની પખાળ કરાવી આ વખતે જિનેશ્વરદેવની અવિધિ-આશાતના કરનારા તે વરુણશેઠની સાથે ધનશેઠને ઘણો વચન-વિવાદ થયો. તે પછી તે બંને સંઘપતિઓ પરસ્પર આમર્ષ રાખી પોતપોતાના પરિવાર સાથે તત્કાળ પર્વત ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને વિક્રમરાજના ગિરિનગર નામના નગરની સમીપે આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તે બંનેની વચ્ચે પોતપોતાની પર્ષદા કરી. પોતપોતાના તીર્થની સ્થાપના કરવા મહાન્ વાદવિવાદ થયો. રાજ વિક્રમે આ તેમનો વૃત્તાંત લોકોના મુખથી સાંભળ્યો એટલે પોતે રાજ તેમની પાસે આવ્યો અને તેમને વાદવિવાદ કરતાં અટકાવી કહ્યું કે, “હું તમારો વાદ કાલે સવારે દૂર કરીશ. હમણાં કોઈએ કદાગ્રહ કરવો નહીં.” આ પ્રમાણે કહી રાજ વિક્રમ પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો. રાજ ગયા પછી તેઓ બંને સંઘપતિઓ પણ પોતાના સ્થાને ગયા. આ વખતે ધનશેઠ પ્રભાતે કોનું તીર્થ સ્થપાશે! એવી ચિંતા કરવા લાગ્યો અને તેથી તેને નિદ્રા આવી નહીં. તેણે પોતાના ચિત્તને શાસનદેવીના ધ્યાનમાં લગાવ્યું. તેવામાં શાસનદેવી પ્રત્યક્ષ પ્રગટ થઈને નીચે પ્રમાણે બોલી-

“વરસિઠજિઠ સુપઠસમયલદ્વઠામયનઠમામણાગઽવિનિયયમણે કુણસુ દુશ્વામિણં ” ॥ ૧ ॥

“પ્રધાન અને મોટામાં મોટા ધર્મને તથા આગમને તું પામ્યો છે, એટલે હવે તારો ભય નષ્ટ થયેલો સમજજે તેથી મનમાં જરાપણ દુઃખ ધરવું નહીં. અને મનને નિશ્ચિંત રાખવું.” (૧)

“ ઽં ચિદ્વંદનમજ્જગાહં ઝજિતસેલઙ્ચાહં પલ્લિવિય નિવસહાણ જયં ધુવં તુજ્જ દાહામિ ” ॥ ૨ ॥

“ જે ચૈત્યવંદનના મધ્યમાં ” ‘ઝજિતસેલસિહરે’ એ ગાથા છે. તે પ્રક્ષિપ્ત ગાથા છે; એમ તેના કહેવાથી તને રાજ વિક્રમની સભામાં અવશ્ય જ્યલક્ષ્મી અપાવીશ. (૨)

આ વાત સાંભળી ધનશેઠ હર્ષિત થઈ ગયો. પછી તેણે રાત્રિને સુખેથી નિર્ગમન કરી પ્રભાત થતાં રાજ વિક્રમે તે બંને સંઘપતિઓને પોતાની સભામાં પરિવાર સહિત બોલાવ્યા. તેઓ રાજસભામાં આવ્યા અને રાજની આજ્ઞાથી તે બંને પક્ષકારોએ પોતપોતાનો વૃત્તાંત જણાવ્યો. તે સાંભળી રાજ વિક્રમ બોલ્યો: “સંઘપતિઓ, તમે બંને જૈન આગમના જ્ઞાતા છો; જૈનધર્મના શ્રદ્ધાળુ છો અને જિનશાસનના પ્રભાવક કરવાને વિષે પ્રવીણ દેખાઓ છો, તેમ છતાં તમોએ આવું અઘટિત કાર્ય કેમ આરંભ્યું છે? પ્રથમ ધનશેઠે નમ્રતાથી કહ્યું: “રાજેન્દ્ર, અમોએ અમારા તીર્થમાં વસ્ત્ર-આભૂષણોએ કરી જિનપૂજ કરીએ છીએ, તેનો આ દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો શેઠ શા માટે વિનાશ કરે છે? ત્યારે વરુણશેઠે જણાવ્યું: “સ્વામી! અમો અમારા તીર્થને વિષે કોઈને અવિધિ-આશાતના નહીં કરવા દઈએ. આ પ્રમાણે બંનેના વચન સાંભળી રાજએ સંશય લાવીને કહ્યું: “આ તમારા બંનેમાં કોનું તીર્થ હશે, એ શી રીતે જાણવામાં આવે?” ધનશેઠે કહ્યું: “સ્વામી! આ તીર્થ અમારું જ છે કારણ કે, અમારા ચૈત્યવંદનની અંદર ‘ઝજિતસેલસિહરે’ ઇત્યાદિ ગાથા લાંબા વખતથી ચાલી આવે છે. જે આપને તેમાં શંકા રહેતી હોય તો આ અમારા સંઘમાંથી બાળક, તરુણ, અને વૃદ્ધમાંથી ગમે તેની પાસે ચૈત્યવંદન સૂત્ર બોલાવો, એટલે આપને ખાત્રી થશે.” વરુણ શેઠે કહ્યું: “મહારાજ! આ નવીન ગાથા રચી આ કપટી શેઠ પોતાના બધા સંઘને વખતે શીખવતો ન હોય? તે શી ખબર પડે?” વરુણ શેઠના આ વચન સાંભળી રાજએ પોતાને ખાત્રી કરવાને માટે એક સેવકને પવનગતિ નામની ઊંટડી ઉપર બેસાડી પોતાના શહેરની નજીક રહેલા શ્રેણીપક્ષી નામના ગામમાંથી શીલાદિક ગુણો વડે પ્રસિદ્ધ, ઉત્કૃષ્ટ જૈન ધર્મના

જાણ એવા ધનશેઠની એક પુત્રીને તત્કાળ ત્યાં બોલાવી. તે શેઠપુત્રી ત્યાં આવી એટલે રાજાએ શ્વેતાંબર સંઘની સમક્ષ તેણીને પૂછ્યું : “ જાહેન તને ચૈત્યવંદન આવડે છે ? તેણીએ કહ્યું : “ સ્વામી ! તે મને સારી રીતે આવડે છે.” રાજાએ કહ્યું : “ ત્યારે તું તે સત્વર કહી સાંભળાવ.” રાજાની આજ્ઞાથી તે બાળાએ અતિ ગંભીર સ્વરથી પ્રથમ સંપૂર્ણ ચૈત્યવંદન ત્યાં સુધી કહ્યું કે, જ્યાં સુધી નીચેની ગાથા બોલવામાં આવી.

“ ઋજિતસેલસિહરે, દિશ્વાનાળં નિસિદ્ધિયા જસસ ।

તં ધમ્મચક્કવટ્ટિ, અરિદ્વનેમિ નામંસામિ ” ॥ ૧ ॥

આ ગાથા સુધી જ્યારે તે બાળા ચૈત્યવંદન બોલી, તે સાંભળી સર્વ પરિવાર સહિત રાજા વિક્રમનું હૃદય હર્ષથી ઉદ્વિસિત થઈ ગયું. તત્કાળ તે પ્રસન્ન થઈ બોલ્યો : “ આ શ્વેતાંબર સંઘ જીત્યો છે. નિશ્ચયથી આ તીર્થ તેનું જ છે.” રાજાના આ વચન સાંભળી હારી ગયેલો વરુણ શેઠ લોકોના મુખથી પોતાની નિંદા અને ધનશેઠની પ્રશંસા સાંભળતો કચવાતે મને પોતાનો સંઘ લઈ ચાલ્યો ગયો. અને પોતાને સ્થાને આવ્યો.

ત્યારથી એ ગાથા ચૈત્યવંદનની અંદર અઘાપિ ગણાય છે. જોકે આ ગાથા અવિરતિ દેવતાએ રચેલી હોવાથી વિરતીવંતોને ભણવી અયુક્ત છે, તો પણ તે શાસનની ઉન્નતિની હેતુરૂપ છે, તેથી પૂર્વાચાર્યોએ—ગીતાર્થ પંડિતોએ તેનો નિષેધ કરેલો નથી; તેથી સન્ન જન ભવિજનોએ તે અવશ્ય ભણવા યોગ્ય છે. તેમ વળી તેવા પૂર્વાચાર્યોના આચરણને જે અન્યથા કરે છે, તેને આગમને વિષે દંડ આપવો કહ્યો છે. શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ સુચગડાંગ સૂત્રની નિયુક્તિમાં તથા અધ્યયનમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ આચરિયપરંપરણ આગયં જો ઉચ્છેયબુદ્ધિઃ કોવિય ઇચ્છે ય વાઙ્મમાલિના-સંસનાસિદ્ધિ ” ॥ ૧ ॥

આચાર્યની પરંપરાએ આવેલાનો જે ઉચ્છેદ કરે છે, તે જમાલિની પેઠે અનેક દુઃખોને સહન કરે છે.” (૧)

તે પછી જેનો વિજય થયો છે, એવા તે ધનશેઠનો વિક્રમ રાજાએ સારો સત્કાર કર્યો અને ઘણું સન્માન આપી તેને વિદાય કર્યો. પછી ધનશેઠ પોતાના સંઘની સાથે ફરીવાર ગિરનાર પર્વત ઉપર આવ્યો અને ત્યાં શ્રી નેમિપ્રભુની

ઉત્તમ વસ્ત્રાભરણો અને પુષ્પોથી પ્રથમના કરતાં વિશેષ પૂજા કરી. તેણે ત્યાં ચાચકોને અગણિત દાન આપી અઢાઈ ઉત્સવ કર્યો. પછી પોતે પોતાના સંઘને સાથે લઈ ત્યાંથી નીકળ્યો અને અનુક્રમે માર્ગે ચાલતાં હસ્તિનાગપુર આવી પહોંચ્યો. ત્યાં રાજા વગેરે પ્રજાજને તે ધનશેઠનું ભારે સન્માન કર્યું. તે પછી ધનશેઠ ચિરકાલ સુધી શ્રાવક ધર્મને પાળી અને અનેક પ્રકારે જિનશાસનની પ્રભાવના કરી અંતે સદ્ગતિનો ભાજન ગન્યો હતો. આ પ્રમાણે વૃદ્ધ સંપ્ર-
દાયથી આ ધનશેઠની કથા દ્વારા પાંચમી ભક્તિ કહેલી છે, જેની અંદર પાંચ પ્રકારની પૂજા કહેવામાં આવી છે.

આઠ પ્રકારની પૂજા.

હવે આઠ પ્રકારની પૂજા કહે છે, તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“વરગંધધૂવચ્ચુલ્લેહિ કુસુમેહિ પવરદીવેહિ ।

નેવજ્જફલજલેહિય, જિણપૂયાઅટ્ઠહા હોઈ” ॥ ૧ ॥

(૧) ઉત્તમ ગંધ—અંદનાદિક દ્રવ્ય, (૨) અગરપ્રમુખ સુગંધી ધૂપ, (૩) અખંડિત અક્ષત્, (૪) પાંચવર્ણી પુષ્પો, (૫) નિર્મલ ધૂતથી પૂરિત સુવર્ણ મણિમય પાત્રવાળો હીપક, (૬) લાડવા પ્રમુખ નૈવેદ્ય, (૭) શ્રીફળ પ્રમુખ ફળ, અને (૮) નિર્મળ પવિત્ર જળ એમ આઠ પ્રકારે પૂજા કહેવાય છે. તે અષ્ટ પ્રકારી પૂજાનું ફળ નીચે પ્રમાણે કહે છે—

“અંગગંધસુવન્નવન્નં સ્વં સુહં ચ સોહગં ।

પાવહ પસ્મ પિયં પિહુ, પુરિસો જિણગંધપૂયાઈ ॥ ૩૧ ॥

જિણ પૂયણેણ પુંસો હોઈ સુગંધોસુગંધ ધૂવેણ ।

દીવેણ દિત્તમંતો, અલ્લહો અલ્લહિં તુ ॥ ૩૨ ॥

પૂયઈ જો જિણચંદં, તિણિવિ સંજ્ઞાસુ પવર કુસુમેહિ ।

સો પાવહ સુર સુલ્લં કમેણ સુલ્લં સયા સુલ્લં ॥ ૩૩ ॥

દીવાલી પવ્વદિણે, દીવં કાઠ્ઠણ વદ્ધમાણમે ।

જો ઢોયઈ વરસફલે, વરસંસફલં ભવે તસ્સ ॥ ૩૪ ॥

ઢોયઈ વહુ ભત્તિ જુઓ, નેવજ્જં જો જિણંદ ચંદાણં ।

ઘુંજઈ સો વરમોઈ, દેવાસુરમણનાહાણં ॥ ૩૫ ॥

જો ઢોયઙ્ઙ જલમરિયં કલસં મત્તિઙ્ઙીયરાગાણં ।

સો પાવઙ્ઙ પરમપયં સુપસથ્યં માવસુઙ્ઙીય ” ॥ ૩૬ ॥

“ પુરુષો જિનની ગંધપૂજા કરવાથી સુગંધી અને સુવર્ણવર્ણી રૂપવાળા શરીરને પામે છે. તથા સૌભાગ્ય, સુખ અને અનુક્રમે મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે છે.” (૩૧)

સુગંધી ધૂપ વડે જિનપૂજા કરવાથી પુરુષ સુગંધી થાય છે, હીપપૂજા કરવાથી હીમિવાળો—તેજસ્વી અને અક્ષત પૂજથી અક્ષય સુખવાળો થાય છે. (૩૨)

જે પુરુષ ત્રણે કાળ ઉત્તમ પ્રકારના પુષ્પોથી જિનપૂજા કરે છે, તે દેવતાના સુખ પામી અનુક્રમે સદા સુખવાળા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. (૩૩)

જે હીવાળીના પર્વને વિષે શ્રી વર્ધમાન પ્રભુની પાસે હીપક પ્રકટી ઉત્તમ રૂપને મુકે, તે પુરુષનું આખું વર્ષ સફળ થાય છે. (૩૪)

જે પુરુષ ઘણી ભક્તિવાળો થઈ શ્રી જિનચંદ્રને નૈવેદ્ય ધરે છે, તે પુરુષ દેવ, અસુર અને મનુષ્યોના સ્વામીના ભોગને ભોગવે છે. (૩૫)

જે પુરુષ ભક્તિથી શ્રી વીતરાગ પ્રભુને જળનો ભરેલ કળશ ઢોળે, તે પુરુષ ભાવ શુદ્ધિ વડે શ્રેષ્ઠ થઈ ઉત્તમ એવા મોક્ષપદને પામે છે. (૩૬)

ઉપર પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારે કહેલી જિનપૂજા ભવ્ય પુરુષોએ મન, વચન અને કાયાથી શુદ્ધિપૂર્વક કરવી. જે જિનભક્તિ શુદ્ધ ભાવથી કરી હોય, તે થોડી હોય તો પણ મોટા રૂપને આપનારી થાય છે તે વિષે કહ્યું છે કે—

“ યાસ્યા મ્યાયતનં જિનસ્ય લભતે ધ્યાયંશ્ચતુર્થં ફલં ।

ષ્ટં ચોત્થિત ઋદ્યતોઽષ્ટમમયો ગંતું પ્રવૃત્તોઽધ્વનિ ॥

શ્રદ્ધાલુર્દશમં બહિર્જિનગૃહા ત્પ્રાપ્તસ્તતો દ્વાદશં ।

મધ્યે પાક્ષિકમીક્ષિતે જિનપતૌ માસોપવાસં ફલમ્ ” ॥ ૧ ॥

“ હું જિનમંદિરમાં જઈશ એવું ચિતવવાથી પુરુષને એક ઉપવાસનું રૂપ મળે છે. અને ત્યાં જવાને ઉઠે ત્યારે છટ્ટ તપનું રૂપ મળે છે. જ્યારે તે પ્રત્યે માગે ચાલવા માંડે ત્યારે અષ્ટમનું રૂપ મળે છે. જિનગૃહની બહાર નજીક આવે ત્યારે ચાર ઉપવાસનું રૂપ મળે છે, ચૈત્યમાં આવે ત્યારે પાંચ ઉપવાસનું રૂપ મળે છે, ચૈત્યની મધ્યે આવે ત્યારે પંદર ઉપવાસનું રૂપ મળે છે. અને જિનેશ્વરના દર્શન કરે ત્યારે માસોપવાસનું રૂપ મળે છે.” (૧)

અહીં તેવી જ રીતની ભાવશુદ્ધિ તે મુખ્ય કારણ સમજવું. એવી રીતે આઠ પ્રકારની પૂજા કહેલી છે. આદિ શબ્દથી સત્તર પ્રકારની અને એકવીસ પ્રકારની પૂજા પણ કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

“ ન્હવણ વિલેવણ વચ્છજુગ, ગંધારુણં ચ પુષ્કરોહણયં ।
માલારુહણં વન્ય, ચુન્ન પટાગાણ આમરણે ॥ ૨૭ ॥
માલ કલાવંસ ઘરં, પુષ્ક પગરં ચ. અષ્ટ મંગલ યં ।
ધ્રુવેવો ગીયં નટું વજ્રં તદા મણિયં ” ॥ ૨૮ ॥

“(૧) નિર્મલ જલ વડે સ્નાન, (૨) ચંદનાદિક વડે નવ અંગે નવ તિલક, (૩) વસ્ત્ર યુગલ પહેરાવવા, (૪) વાસ ત્ર્યુણોનો પ્રક્ષેપ, (૫) વિક્રસ્વર પુષ્પો ચડાવવા, (૬) પ્રભુ કંઠે ગુથેલ પુષ્પમાળાનું આરોપણ, (૭) પાંચવર્ણી પુષ્પો વડે સર્વ અંગે શોભા કરવી—અર્થાત્ ફૂલની આંગી રચવી, (૮) કપૂર, કૃષ્ણાગરુ પ્રમુખ સુગંધી દ્રવ્ય વડે પૂજન કરવું, (૯) ધ્વજ ચડાવવી, (૧૦) છત્ર, મુગટ વગેરે આભૂષણો પહેરાવવા, (૧૧) પુષ્પનું ગૃહ કરવું, (૧૨) પ્રભુની આગળ પાંચવર્ણી પુષ્પોનો ઢગલો કરવો, (૧૩) અક્ષત વગેરે અષ્ટમંગલ આલેખવા, (૧૪) સુગંધી ધૂપ ઉખેલવો, (૧૫) ગીત—ગાન કરવા, (૧૬) અનેક પ્રકારના નૃત્ય કરવા,—નાટક કરવા, (૧૭) અને શંખ, નગારા વગેરે વાજિત્રો વગાડવા એ સત્તર પ્રકારની પૂજા કહેવાય છે.”

એકવીસ પ્રકારની પૂજા નીચે પ્રમાણે કહેલી છે—

“ જિણપડિમાણં પૂયા, મેયા ઇગવીસ નીરચંદનયં ।
ભૂસણપુષ્કો વાસં, ધ્રુવં ફલદીવ તંડલયં ॥ ૨૯ ॥
નેવજં પત્ત પૂગી, વારિ સુવચ્છં ચ છત્ત ચામરયં ।
વાજિત્તગીય નટું, યુઙ્કોસં વુટ્ટુ ઇયહીરં ” ॥ ૩૦ ॥

“(૧) સ્નાન, (૨) ચંદન, (૩) આભૂષણ, (૪) પુષ્પ, (૫) વાસક્ષેપ, (૬) ધૂપ, (૭) ફૂલ, (૮) દીપક, (૯) અક્ષત, (૧૦) નૈવેદ્ય, (૧૧) પાન, (૧૨) સોપારી, (૧૩) જલ, (૧૪) વસ્ત્ર, (૧૫) છત્ર, (૧૬) આમર, (૧૭) વાજિત્ર, (૧૮) ગીત, (૧૯) નાટક, (૨૦) સ્તુતિ અને (૨૧) ભંડારની વૃદ્ધિ. એ પ્રમાણે એકવીસ પ્રકારની પૂજા કહેવાય છે.

તે સિવાય એકસો આઠ વગેરે ખીજ પૂજનાં ઘણા ભેદો કહેલા છે; તે ખીજ શાસ્ત્રીય ગ્રંથોથી જાણી લેવા. એવી રીતે ચૈત્ય વિનયની અંદર આવેલ

હસ પ્રકારના વિનય માંહલો આ વિનયનો ત્રીજો ભેદ કહેવામાં આવ્યો. બાકીના વિનયના બીજા ભેદોની સવિસ્તર વ્યાખ્યા પાંડિતોએ બીજા મોટા ગ્રંથોમાંથી જાણી લેવી.

સમ્યક્ત્વની ત્રિવિધ શુદ્ધિ.

અનુક્રમે સમ્યક્ત્વની ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિની વ્યાખ્યા કરે છે. (૧) જિન, (૨) જિનમત અને (૩) જિનમતને વિષે સ્થિત. એ સમ્યક્ત્વની ત્રિવિધ શુદ્ધિ છે. જિન એટલે શ્રી વીતરાગ. જિનમત એટલે સ્વાત્પદે કરીને યુક્ત એવા તીર્થંકર પ્રણીત, યથાસ્થિત જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વો, અને જિનમતને વિષે સ્થિત. એટલે જેમણે જિનતીર્થંકરના આગમને અંગીકાર કરેલ છે, એવા મુનિ મહારાજ વગેરે એટલે સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા. એ જિન, જિનમત અને જિનમતને વિષે સ્થિત કહેવાય છે. એ કહેવાનો આશય એવો છે કે, એ જિનાદિ ત્રણને મુકી બાકીના એકાંત વાદરૂપ ગ્રહે કરીને ગ્રાસિત થયેલા આ સંસારને વિષે કચરારૂપ છે. એટલે જિનાદિક ત્રણ જ આ જગતમાં સારરૂપ છે, બાકીના સર્વે અસારરૂપ છે. આવા પ્રકારની વિચારણાથી સમ્યક્ત્વની નિર્ભળતા થાય છે. તેથી તે સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કહેવાય છે, તે સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ આગમને વિષે બીજી રીતે પણ કહેલી છે. તે આ પ્રમાણે—

“મળવયાકાયાણં સુદ્ધિ સમ્મત્ત સાહણા તથ્થ ।

મળસુદ્ધિ જિણ જિણમય વજ્જમસારં મુણહ લોયં ॥ ૧ ॥

તિથ્થંકર ચલણારાહણેણ જં મઙ્ગસિજ્જઈ ન કજ્જં ।

પચ્છેમિ તથ્થ નન્નં દેવ વિસેસં ચ વયસુદ્ધિ ॥ ૨ ॥

છિજ્જંતો મિજ્જંતો પિલિજ્જંતોવિહજ્જમાણો વિ ।

જિણવજ્જં દેવયાણં નમહ જો તસ્સ તણુસુદ્ધિ ” ॥ ૩ ॥

“મન, વચન અને કાયા એ ત્રણે કરીને કરાતી જે શુદ્ધિ, તે સમ્યક્ત્વની સાધનભૂત થાય છે. એટલે મન, વચન તથા કાયાની શુદ્ધિથી જ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન થાય છે, જ્યારે જીવ જિનમત સિવાય આ સમગ્ર લોકને અસારપણે માને છે, ત્યારે તે પહેલી મનઃશુદ્ધિ કહેવાય છે. શ્રી તીર્થંકરદેવના ચરણકમળનું આરાધન કરીને મારું કાર્ય સિદ્ધ થયું નથી, તો પછી બીજા દેવના આરાધનથી

મારું કાર્ય શી રીતે સિદ્ધ થાય? અર્થાત્ ન જ થાય; તેથી હું તીર્થંકર સિવાય બીજા દેવની આરાધના નહિ કરું. આ પ્રમાણે પોતાના મુખે કહેવું, એ બીજા વચનશુદ્ધિ કહેવાય છે. જે શસ્ત્ર વગેરેથી છેદાતો હોય, બેદાતો હોય, પીડાતો હોય અને બળતો હોય, છતાં બીજા દેવને જરાપણ કાયાથી નમે નહિ, તો ત્રીજા કાયશુદ્ધિ કહેવાય છે.”

આ પ્રકારે બીજા રીતે પણ સમ્યક્ત્વની ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ કહેલી છે.

પાંચ દૂષણ.

(૧) શંકા એટલે રાગ-દ્વેષથી રહિત, યથાર્થ ઉપદેશના કરનાર અને સર્વજ્ઞ એવા જિનેશ્વરના વચનને વિષે સંશય એ શંકા સમ્યક્ત્વને બાધિત કરનારી છે, તેથી તે સમ્યક્ત્વનું પહેલું દૂષણ કહેવાય છે. તેથી સમ્યક્ત્વ દર્શનીઓએ એ શંકાનો સર્વથા પરિહાર કરવો જોઈએ. વળી તે શંકાથી લોકોમાં પણ માણસ પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરી શકતો નથી. શંકાલુ માણસનું કાર્ય નાશ પામી જાય છે. જેઓ નિઃશંક રહેનારા છે, તેઓના કાર્ય અવશ્ય સિદ્ધ થયેલા દેખાય છે. તે વિષે બે વ્યાપારીનું દષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે.

શંકા ઉપર બે વ્યાપારીઓનું દષ્ટાંત

કોઈ એક નગરીમાં બે વ્યાપારીઓ રહેતા હતા. તેઓ બંને કોઈ પૂર્વ-કર્મના યોગથી જન્મથી જ દરિદ્રી હતા. એક વખત તેઓ જ્યાં ત્યાં ભ્રમતા હતા તેવામાં કોઈ સિદ્ધ પુરુષ તેમના જોવામાં આવ્યો. તેને જોઈ સંપત્તિની સિદ્ધિ કરવાને માટે તેઓ બંને તે સિદ્ધ પુરુષની સેવા કરવા લાગ્યા. એક દિવસે તેમની સેવાભક્તિથી પ્રસન્ન થયેલા તે સિદ્ધ પુરુષે તે બંનેની વચ્ચે બે કંથાઓ (મંત્રિત વસ્ત્રો) આપી અને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું: “વેપારીઓ, આ બંને કંથા ચમત્કારીક છે. તમારે તેને કંઠને વિષે ધારણ કરવી. છ માસ સુધી આ કંથા તમે ધારણ કરશો, એટલે પછી દરરોજ તે કંથા તમોને પાંચસો સોનૈયા આપશે.” સિદ્ધ પુરુષના આ વચનો સાંભળી તે બંને વેપારીઓ તે કંથાઓ લઈ પોતપોતાને સ્થાને આવ્યા. તે બંનેમાંથી એક વ્યાપારી શંકાશીલ હતો, તેણે વિચાર કર્યો કે: “આ કંથા છ માસ સુધી ધારણ કર્યા પછી ફલ આપશે, એની શી ખાત્રી?” એવી શંકા લાવી તેણે તે કંથાનો ત્યાગ કરી દીધો. બીજાએ એવી શંકા કરી નહિ, તેણે નિઃશંક થઈ અને લોકલજ્જને છોડી દઈ તે કંથાને છ માસ સુધી ધારણ કરી. આથી તે કંથાના પ્રભાવથી તે મોટી

સમૃદ્ધિવાળો શેઠ બની ગયો. તેની આવી સમૃદ્ધિ જોઈ પેલા કંથાના ત્યાગ કરનારા વ્યાપારીને યાવજીવિત પશ્ચાત્તાપ થયા કર્યો. ધનાઢ્ય બનેલો વ્યાપારી યાવજીવિત સુખી, ભોગી અને દાની થયો હતો.”

આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી સમજણ લઈ ભવ્ય પુરુષોએ ઉત્તમ વસ્તુમાં જરાપણ શંકા ન કરવી જોઈએ.

‘કાંક્ષા’ એટલે અન્ય દર્શનનો અભિલાષ. તે ઉત્પન્ન થવાથી પરમાર્થ રીતે શ્રી અરિહંત ભગવાને કહેલા આગમ ઉપર અવિશ્વાસ થાય છે. તેથી તે સમ્યક્ત્વને દૂષણ કહેવાય છે. સમ્યક્ત્વવંત પુરુષોએ તે કાંક્ષાદૂષણનો પરિહાર કરવામાં યત્ન કરવો. કારણ કે, લોકમાં પણ કાંક્ષા કરનારો પુરુષ ઘણાં દુઃખોનો ભોગી થતો દેખાય છે. તે વિષે એક દૃષ્ટાંત કહેવાય છે.

કાંક્ષા ઉપર દૃષ્ટાંત.

“એક નગરને વિષે કોઈ એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે હમેશાં ‘ધારા’ નામની પોતાની ગોત્રદેવીનું આરાધન કરતો હતો. એક વખતે તેણે લોકોના મુખથી ‘ચામુંડા’ દેવીનો પ્રભાવ સાંભળ્યો. તે સાંભળી તે ચામુંડા દેવીનું આરાધન કરવા લાગ્યો. એટલે ધારા અને ચામુંડા બંને દેવીઓની આરાધના કરવા લાગ્યો. અને તેમ કરતાં ઘણો સમય વીતી ગયો.

એક વખતે તે બ્રાહ્મણ ગામાંતર જતો હતો. માર્ગમાં ચાલતાં એક નદીનું ચોતરફ પૂર આવ્યું. તે પૂરમાં બ્રાહ્મણ સપડાઈ ગયો અને તણાવા લાગ્યો. જ્યારે તે પૂરની બહાર નીકળી ન શક્યો ત્યારે ઉંચે સ્વરે પોકાર કરી કહેવા લાગ્યો : “હે ધારા દેવી, દોડો દોડો, હે ચામુંડા, મારી રક્ષા કરો, રક્ષા કરો.” આવા પોકારથી તે બંને દેવીઓનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો. તેના પોકારથી બંને દેવીઓ ત્યાં હાજર થઈ. પરસ્પર ઇર્ષ્યાથી તે બંનેમાંથી એકે દેવી તે બ્રાહ્મણની સહાય કરવાને ગઈ નહિ. બ્રાહ્મણનું રક્ષણ થયું નહિ. બ્રાહ્મણ આત્મ તથા રાદ્રધ્યાન ધરતો તે પૂરના જળમાં ડૂબી ગયો.

આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી આત્મહિતેચ્છુ પુરુષોએ બીજા મતની કાંક્ષા ન કરવી. એ પ્રકારે કાંક્ષા નામનું સમ્યક્ત્વનું બીજું દૂષણ દૃષ્ટાંતપૂર્વક કહેલું છે.

ત્રીજું વિચિકિત્સા દૂષણ.

જિનેશ્વરની આજ્ઞાને અનુસરી ચાલનારા અને શુદ્ધ આચારને ધારણ કરનારા મુનિ આદિ. આદિ શબ્દથી શ્રાવકો પણ લેવા. તેમની જે નિંદા કરવી,

તે વિચિકિત્સા નામે ત્રીજું દૂષણ કહેવાય છે. તે સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરનારું હોવાથી તેને દૂષણ તરીકે કહેલું છે. એ વિચિકિત્સા દૂષણને સર્વથા વર્જિત કરવું. જેમને સમ્યક્ત્વરત્ન પ્રાપ્ત થયેલ છે, અને જેઓ સમ્યક્ત્વને વિષે પ્રયત્નવંત છે, એવા પુરુષોની તથા બીજા હરકોઈ પુરુષની નિંદા કરવી યોગ્ય નથી. તેમાં જે નિર્દોષ એવા સાધુ પ્રમુખ ઉત્તમ પુરુષો છે, તેમની નિંદા તો સર્વથા વર્જવી, એવો ન્યાય છે. જે શ્રદ્ધાળુ એવા બીજાની આગળ પોતાના ગુરુજનની નિંદા કરે છે, અને જેઓ સ્વયં મંગળરૂપ અને મંગળના કારણરૂપ એવા ત્યાગી ગુરુઓને સન્મુખ આવતા જોઈ “આ અમંગળનું કારણરૂપ મારે અપશુકન થયા. હવે આથી મારા કાર્યની સિદ્ધિ નહિ થાય.” આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં ચિંતવે છે, તેઓ મહા મૂઢપણાવાળા, જિનવચનથી વિમુખ, એકાંતે મિથ્યાદષ્ટિવાળા અને દુષ્કર્મના બંધક જાણવા, જ્ઞાની મહારાજ કહે છે કે, તેવા દુષ્ટ પ્રાણીઓની આલોક તથા પરલોકમાં પ્રાયે કરીને કોઈ વખત પણ વાંછિત કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી. એ સમ્યક્ત્વનું વિચિકિત્સા નામે ત્રીજું દૂષણ કહેલ છે.

કુદષ્ટિ પ્રશંસા.

મિથ્યાત્વીની પ્રશંસા કરવારૂપ સમ્યક્ત્વનું ચોથું દૂષણ છે.

કુદષ્ટિ એટલે ખરાબ દષ્ટિવાળા, જેનું શુદ્ધ દર્શન નથી, એવા અશુદ્ધ ધર્મવાદી કુતીર્યો, તેમની જે પ્રશંસા કરવી, તે સમ્યક્ત્વનું ચોથું દૂષણ છે. તે પ્રથમ કહેલા હેતુથી વર્જવું. કારણ કે, તે સમ્યક્ત્વને મલિન કરે છે.

જેઓ કુતીર્યોના કાંઈક અતિશય વગેરે જોઈ “આ ઠીક છે, આ મત ગ્રાહ્ય છે, કારણકે જેની અંદર આવા અતિશયવાળા હોય છે.” આ પ્રમાણે જે પ્રશંસા કરે છે, તે મૂઢ નિષ્કારણ પોતાનું શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ રત્ન મલિન કરે છે.

મિથ્યાત્વીનો પરિચય.

મિથ્યાત્વીઓનો પરિચય રાખવો, એ સમ્યક્ત્વનું પાંચમું દૂષણ છે. ઉપર કહેલા કુદષ્ટિઓની સાથે આલાપ સંલાપ પ્રમુખથી પરિચય કરવો, તે પણ સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરે છે, માટે એ પાંચમા દૂષણનો સર્વથા પરિહાર કરવો. જેઓ સુદષ્ટિવાળા મુનિઓ વગેરે હોય તેમનો જ પરિચય કરવો. કુદષ્ટિઓનો પરિચય ન કરવો. કુદષ્ટિ-અન્ય મતિઓનો પરિચય કરવાથી નંદ મણિકાર શેઠની પેઠે પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વરૂપ રત્ન નાશ પામે છે.

નંદ મણિકાર શેઠનું દષ્ટાંત.

એક વખતે રાજગૃહનગરને વિષે શ્રી ચરમ તીર્થંકર શ્રી વર્જમાન પ્રભુ સમોસર્યા હતા. શ્રેણિક વગેરે શ્રદ્ધાળુ લોકો તેમને વંદના કરવાને આવ્યા હતા. તે સમયે સૌધર્મ દેવલોકનો નિવાસી દદુરાંક નામે દેવ પોતાના ચાર હજાર સામાનીક દેવતાઓના પરિવાર સાથે ત્યાં પ્રભુને વંદના કરવા આવ્યો. તેણે સૂર્યાભદ્રેવની પેઠે શ્રી વીરપ્રભુની આગળ બત્રીસ પ્રકારનું નાટક કરવા માંડ્યું. તે નાટક કર્યા પછી તે દેવ પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો. તે પછી શ્રી ગૌતમ ગણધરે ભગવંતને પૂછ્યું કે, “ભગવન્ ! આ દેવતાએ આવી ઋદ્ધિ ક્યા પુણ્યથી પ્રાપ્ત કરી છે ?” પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો. આ નગરમાં નંદમણિકાર નામે એક શેઠ વસે છે. એક વખતે મારા મુખથી ધર્મ સાંભળીને તેણે સમ્યક્ત્વ સહિત શ્રાવક ધર્મને અંગીકાર કર્યો. તે પછી ઘણા કાળ સુધી તેણે શ્રાવક ધર્મ પાળ્યો હતો. એક વખતે કોઈ કર્મના યોગથી તેને કોઈ કુદૃષ્ટિનો પરિચય થયો. તેનો પરિચય વધવાથી તેને કોઈ શુદ્ધ મુનિ મહારાજના પરિચયનો અભાવ થયો. આથી તેના હૃદયમાં મિથ્યા બુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામી, તે પૂર્વે ઘણો સદ્બુદ્ધિવાળો હતો, પણ મિથ્યાદૃષ્ટિના સહવાસથી અનુક્રમે બુદ્ધિમાં મંદ ભાવને પામી ગયો. તે મિશ્ર પરિણામથી કાલક્ષેપ કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે તે નંદમણિકાર શેઠે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પૌષધ સાથે અટૂઠમનો તપ ગ્રહણ કર્યો. બે દિવસે તેણે એ વ્રત પાળ્યું. ત્રીજે દિવસે મધ્યરાત્રે તેને અતિતીવ્ર જલની તૃષા લાગી. તૃષાની વેદનાથી તેનામાં આર્તધ્યાન ઉત્પન્ન થયું. તે આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યો : “આ સંસારને વિષે જે પુરૂષો પરોપકારને માટે વાવો તથા ફૂવાઓ કરાવે છે, તેઓને ધન્ય છે. ધર્મના ઉપદેશકોએ નવાણુ કરાવવાના ધર્મને ઉત્તમ કહ્યો છે. જેઓ તે ધર્મને નિંદે છે, તેઓની યુક્તિ ખોટી છે. વાવ ફૂવા વગેરે નવાણુ કરાવનારાને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ધન્યાસ્ત એવ સંસારે કારયંતિ બહૂનિયે ।

વાપી કૂપાદિ કૃત્યાનિ પરોપકૃતિ હેતવે ॥ ૧ ॥

ધર્મોપદેશકૈશ્વાપિ પ્રોક્તો ઽસૌ ધર્મ ઉત્તમઃ ।

યેત્વાહુર્દુષ્ટતામત્ર તદુક્તિર્દશ્યતે વૃથા ॥ ૨ ॥”

“જેઓ વાવ, ફૂવા વગેરેના કૃત્યો પરોપકારને માટે કરાવે છે, તેઓ

આ સંસારમાં ધન્ય છે. ધર્મના ઉપદેશોએ એ ધર્મને ઉત્તમ કહેલો છે. જે લોકો એ ધર્મને દૂષિત કહે છે, તેમનું વચન વૃથા છે.” ૧-૨

વળી કહ્યું છે કે,

“ ગ્રીષ્મર્તૌ દુર્બલાઃ સત્વાસ્તૃષાર્તા વાપિકાદિષુ ।

સમાગત્ય જલં પીત્વા મવંતિ સુખિનો યતઃ ” ॥ ૩ ॥

“ ગ્રીષ્મ ઋતુને વિષે દુર્બળ પ્રાણીઓ, તૃપાર્થી પીડિત થઈ વાવ અથવા કૂવા વગેરેમાં આવીને જલપાન કરી સુખી થાય છે.”

“ અતોહમપિ ચ પ્રાતર્વાપીમેકાં મહત્તરમ્ ।

કારયિષ્યામિ તસ્માન્મે સર્વદા પુણ્યસંભવઃ ” ॥ ૪ ॥

“ એથી હું પણ પ્રાતઃકાળે એક મોટી વાવ કરાવીશ, તેથી મને સર્વદા પુણ્ય થવાનો સંભવ છે.” (૪)

આ પ્રમાણે મનમાં ચિંતવતા તેણે બાકીની સર્વ રાત્રિ પસાર કરી. પ્રાતઃકાલે પારણું કરી શ્રેણિક રાજનો હુકમ લઈ તે વૈભારગિરિ પર્વતને વિષે આવ્યા અને ત્યાં આવીને તેણે એક મોટી વાવ કરાવી. તે વાપિકાની ચારે દિશાએ અનેક પ્રકારના વૃક્ષોથી સુશોભિત અને દાનશાળા, મઠ-મંડપ તથા દેવકુલ પ્રમુખથી મંડિત એવા વન કરાવ્યા. મિથ્યાત્વીના પરિચયથી આ પ્રમાણે તેણે પોતાના ધર્મનો ત્યાગ કરી દીધો. અનુક્રમે પ્રબળ કર્મનો ઉદય થવાથી તેનામાં મોટા સોળ રોગ ઉત્પન્ન થયા. તે સોળ રોગના નામ આ પ્રમાણે છે : (૧) કાસ (૨) શ્વાસ, (૩) જ્વર, (૪) દાહ, (૫) કુક્ષિમાં શૂળ, (૬) ભગદર, (૭) હરસ, (૮) અઞ્જુર્, (૯) દષ્ટિરોગ, (૧૦) પૃષ્ઠશૂળ, (૧૧) અરૂચિ, (૧૨) ખુજલી, (૧૩) જલોદર, (૧૪) માથાની પીડા, (૧૫) કર્ણ વેદના, અને (૧૬) કોઢ. આ સોળ રોગો તેને ભારે પીડા કરવા લાગ્યા. આ રોગોથી જેનું શરીર પીડિત થયેલું છે, એવો તે શેઠ અતિશય વેદના ભોગવી મૃત્યુ પામી ગયો. મરણ વખતે તેનું ધ્યાન તેની વાવ ઉપર હતું, તેથી તે મરણ પામીને તે જ વાવમાં ગર્ભજ દેહકાપણે ઉત્પન્ન થયો. તે વાવ જોઈને તે વાવ પોતાની કરાવેલી છે, એમ થતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ આવ્યું. તે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થવાથી તેના જણવામાં આવ્યું કે, જૈનધર્મની વિરાધના કરવાથી આ ફળ પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી તેના હૃદયમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. આથી તે દેહકો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “ આજથી હવે મારે નિરંતર છટ્ઠ તપ કરવો. પારણાને દિવસે વાવના

કાંઠા ઉપર આવી સ્નાન કરતા એવા લોકોથી પ્રાસુક થયેલા જલનું પાન કરવું અને પ્રાસુક થયેલી મૃત્તિકાનું ભક્ષણ કરવું.” એવો વિચાર કરી તેણે તેવો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો.

એક વખતે તે વાવને વિષે સ્નાન કરવાને આવતા એવા લોકોથી મારું આગમન તેના સાંભળવામાં આવ્યું, તેથી મને તે પોતાના પૂર્વભવનો ધર્માચાર્ય માની એક સહસ્ર પત્રવાળું કમળ મુખમાં લઈ મને વંદના કરવાને નીકળ્યો. તે વખતે કેટલાએક દયાળુ લોકો મને વંદના કરવા આવતા હતા, તેમણે દયાબુદ્ધિથી તે દેડકાને વારંવાર વાવના જલમાં નાંખવા માંડ્યો. છતાં પણ મને વંદના કરવામાં એકાગ્રચિત્તવાળો તે દેડકો વાવમાંથી બહાર નીકળી જેવામાં આવતો હતો, તેવામાં ભક્તિથી જેનું મન ઉદ્ધાસ પામેલું છે એવો શ્રેણિક રાજ ઘણો પરિવાર લઈને મને વંદન કરવા આવતો હતો, તે તે જ માર્ગે નીકળ્યો. કર્મ યોગે તે દેડકો શ્રેણિક રાજના ઘોડાની ખરી નીચે ચગદાઈ ગયો. શુભધ્યાનથી ત્યાં જ મૃત્યુ પામી તે સૌધર્મ દેવલોકને વિષે દહુરાંક નામે મહા સમૃદ્ધિવાન દેવતારૂપે ઉત્પન્ન થયો. તરત જ તેને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું તેથી તેણે પોતાના પૂર્વભવનો વૃત્તાંત અવલોકી અહીં મારા સમવસરણની ખીના જાણી તત્કાલ અહીં મને વંદના કરવાને આવ્યો અને પોતાની સર્વ સમૃદ્ધિ દેખાડી પાછો પોતાના સ્થાન પ્રત્યે ચાલ્યો ગયો. હે જૌતમ ! આ પ્રમાણે એ દહુરાંક દેવનો વૃત્તાંત મેં તમને કહ્યો છે.”

જૌતમમુનિએ પુનઃ પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો “ ભગવન્ ! એ દેવતા અહીંથી ચ્યવીને ક્યાં જશે ? ” ભગવાને કહ્યું, “ તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે ઉત્પન્ન થશે.”

મિથ્યાત્વીના પરિચયથી કેવું નઠારું ફળ મળે છે ? તે વિષે આ નંદ-મણિકારનું દષ્ટાંત સાંભળી સમ્યક્ત્વવંત પુરૂષોએ સર્વથા કુદૃષ્ટિના પરિચયનો ત્યાગ કરવો. અને સમ્યગ્દૃષ્ટિના પરિચયને વધારવો.

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વને દૂષિત કરનારા સમ્યક્ત્વના પાંચ દૂષણો જે કહેવામાં આવ્યા તેઓથી સમ્યક્ત્વ મલિન થાય છે, માટે તે પાંચ દૂષણોનો સર્વથા પરિહાર કરવો.

સમ્યક્ત્વના આઠ પ્રભાવક.

હવે સમ્યક્ત્વના આઠ પ્રભાવક કહે છે. જેનાથી સમ્યક્ત્વનો પ્રભાવ વધે તે પ્રભાવક કહેવાય છે.

(૧) પ્રવચની પ્રભાવક.

પ્રવચન એટલે દ્વાદશાંગી. તે જેને અતિશયની પેઠે હોય તે પ્રવચની કહેવાય છે. વર્તમાનકાળને યોગ્ય એવા જે સૂત્રો છે, તેના અને તેના અર્થના ધારણ કરનારા-તીર્થના વહન કરનારા જે આચાર્ય તે પ્રવચની કહેવાય છે. દેવર્દિગણી ક્ષમાશ્રમણાદિક પ્રથમ પ્રવચનના પ્રભાવક થયાં હતાં.

દેવર્દિગણીની કથા.

એક વખતે રાજગૃહી નગરીને વિષે ચરમ તીર્થ કર શ્રી મહાવીર પ્રભુ સમોસર્યા હતા. દેવતાઓએ મનોહર સમવસરણ રચેલું હતું. બાર પરિષદો તેમાં એકઠી મળી હતી. તે વખતે સુધર્માઇન્દ્ર આગ્યો. તે ભગવન્ને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી અને વંદન કરી પોતાને યોગ્ય સ્થાને બેઠો. તે પછી પ્રભુએ જલ સહિત મેઘના જેવા ધ્વનિથી સ્વરની મધુરતાથી પરમાનંદ અમૃતને કરનારી, મહા નિમિત્ત મોહરૂપ અધિકારનો નાશ કરનારી, સર્વ જગતના પ્રાણીઓની ચમત્કાર કરનારી અને મનને હરનારી એવી દેશના આપી. દેશનાને અંતે સૌધર્માપતિ ઇન્દ્રે વિનયથી વીર પ્રભુને પૂછ્યું : “ભગવન્, આ અવસર્પિણી કાળમાં તમારું તીર્થ કેટલા કાળ પ્રવર્તશે. પછી શી રીતે તેનો વિચ્છેદ થશે?” ઇન્દ્રનો આ પ્રશ્ન સાંભળી વીર પ્રભુએ કહ્યું, હે ઇન્દ્ર ! એકવીસ હજાર વર્ષ દુષમ નામે પાંચમા આરા સુધી મારું તીર્થ પ્રવર્તશે. તે પછી પાંચમા આરાના છેલ્લે દિવસે પહેલા પહોરમાં (૧) શ્રુતિ, (૨) સૂરિ, (૩) ધર્મ અને (૪) સંઘ—એ ચાર વિચ્છેદ પામશે. બીજે પહોરે વિમલવાહન રાજ થતા તેનો સુધર્મા નામે મંત્રી અને રાજનીતિ નાશ પામી જશે. સાયંકાળે બાદ અગ્નિનો વિચ્છેદ થઈ જશે. આવી રીતે મારા તીર્થનો ઉચ્છેદ થઈ જશે.

ઇન્દ્રે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો : “સ્વામી ! તમારું પૂર્વગત શ્રુત કેટલો કાળ રહેશે?” પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો : “ઇન્દ્ર, એક હજાર વર્ષ પર્વત મારું પૂર્વગત શ્રુત રહેશે.” તે પછી તેનો ઉચ્છેદ થઈ જશે.

ઇન્દ્રે પુનઃ પૂછ્યું : “સ્વામી ! કયા આચાર્ય મહારાજની પછી સર્વ પૂર્વગત શ્રુતિ વિનાશ પામશે?” પ્રભુ બોલ્યા : “દેવર્દિગણી ક્ષમા શ્રમણની પછી સર્વ પૂર્વગત શ્રુત વિચ્છેદ પામી જશે.” ઇન્દ્રે ફરીથી પૂછ્યું : “ભગવન્, જે દેવર્દિગણી થવાના છે, તેમનો જીવ હાલ કયાં છે?” પ્રભુએ કહ્યું : “ઇન્દ્ર, જે તારા પેદલ સૈન્યનો અધિપતિ આ હરિણુગમેષી દેવ તારી પાસે રહેલો છે,

તે દેવદ્વિગણીનો ભાવી જીવ છે. પ્રભુનાં આ વચન સાંભળી ઇન્દ્ર વિસ્મય પામી ગયો અને તે પોતાની પાસે રહેલા હરિણગમેષીદેવની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. તે દેવે પણ આ પોતાનો વૃત્તાંત સાંભળી લીધો. તે પછી તે ઇન્દ્ર પરિવાર સહિત પ્રભુને નમી પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો.

તે હરિણગમેષીદેવે અનુક્રમે આયુષ્યના દલિયાની હાનિ થતાં છ માસનું આયુષ્ય થાકતાં મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધ્યું. તે પછી પોતાની પુષ્પમાળાનું કર-માઈ જવું અને કલ્પવૃક્ષોનું કંપન વગેરે ચ્યવવાના ચિહ્નો દેખી તેણે ઇન્દ્રને આ પ્રમાણે વિનંતી કરી : “સ્વામી ! તમે અમારા પોષણ કરનારા પ્રભુ છો તેથી મારા પર કૃપા કરી એટલું કરો કે, જેથી મને પરભવને વિષે ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય. હું ફરીથી યોનિરૂપ યંત્રના સંકટમાં પડી બે પ્રકારના અંધકારથી જેની ચેતનાનો અને જ્ઞાનરૂપ ચક્ષુનો લોપ થયેલો છે એવો બની ગભની ઓરમાં લેપાયેલા શરીરને અગ્નિથી તાપ થાય અને સૂચિ (સોઈ)ના સમૂહથી પણ અધિક શરીરને વેદના થાય, તેવા દુઃખો ભોગવવા જતાં હું ધર્મકરણીને ભૂલી જઈશ, માટે મારે સ્થાને ઉત્પન્ન થયેલા બીજા હરિણગમેષીદેવને મને બોધ કરવા મોકલજો. એથી આપનું સ્વામીપણું પરભવને વિષે સફળ થશે.”

તે દેવતાના આ વચનો ઇન્દ્રે અંગીકાર કર્યા, તો પણ એ હરિણગમેષી દેવતાએ પોતાના વિમાનની ભીંત ઉપર વજ્રરત્ન વડે નીચે પ્રમાણે અક્ષરો લખ્યા.

“જે હરિણગમેષી દેવ આ સ્થાને ઉત્પન્ન થાય, તેણે મને પરભવને વિષે પ્રતિબોધ કરવો. જે તે નહિ કરે તો તેને ઇન્દ્રના ચરણકમળની સેવામાં વિમુખ-પણાનો દોષ લાગશે.”

આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પછી તે હરિણગમેષીદેવ ત્યાંથી ચ્યવીને જંબૂ-દ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્રની અંદર સૌરાષ્ટ્રદેશમાં વેલાકુલનગરના રાજા અરિ-હમનના સેવક કામર્દ્ધિ ક્ષત્રિયની સ્ત્રી કલાવતીની કુક્ષિને વિષે પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયો. તે કામર્દ્ધિ સેવક કાશ્યપ ગોત્રી હતો. જ્યારે એ ગભમાં આવ્યો ત્યારે તેની માતા કલાવતીએ સ્વપ્નાને વિષે એક મહર્દ્ધિક દેવને જોયો હતો. અનુક્રમે શુભ દિવસે એ પુત્રનો જન્મ થયો. તેનું નામ દેવદ્વિ પાડ્યું. પાંચ ધાત્રીઓથી પાલન કરાતો તે પુત્ર બાર વર્ષનો થયો. પિતાએ તેને બે કન્યાઓ પરણાવી. દેવદ્વિ તે કન્યાઓની સાથે વિષય ભોગ ભોગવતો હતો. તે યુવાન થયો ત્યારે

તેને અધર્મીજનોનો સહવાસ થયો હતો. પોતાની સમાન વયના રાજપુત્રો તથા ક્ષત્રિય પુત્રોની સાથે તે શિકારની વાર્તા કરતો હતો. તે ધર્મની વાર્તા જાણતો નહિ તેમ સાંભળતો પણ નહિ. તે આ રીતે પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતો હતો.

હવે પેલા વિમાનને વિષે નવો હરિણુગમેષીદેવ ઉત્પન્ન થયો. ઉત્પત્તિ સમયે જ પૂજા આદિ કરણી કરવા યોગ્ય છે, તે કરી તે સુધર્માઈન્દ્રની સભામાં સેવાને માટે આવ્યો. તેને દેખી ઈન્દ્રે પૂછ્યું કે, “તું નવો ઉત્પન્ન થયો છે?” તેણે હા કહી એટલે ઈન્દ્રે તેને આજ્ઞા કરી કે, તારા સ્થાન ઉપર થયેલા પહેલાના હરિણુગમેષીદેવને તારે પ્રતિબોધ કરવો.” ઈન્દ્રની આ આજ્ઞા તેણે અંગીકાર કરી. તે પછી તે પોતાને સ્થાને આવ્યો ગયો.

એક વખતે હરિણુગમેષીદેવે પોતાના વિમાનની દીવાલ ઉપર પેલા અક્ષરો અવલોક્યા. તે વાંચી તેણે એક પત્ર લખ્યો. તેમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોક લખ્યો હતો.

“સ્વમિત્તિલિખિતં વાક્યં, મિત્ર ત્વં સફલી કુરુ ।

હરિણુગમેષિકો વક્તિ, સંસારં વિષમં ત્યજ ” ॥ ૧ ॥

“હે મિત્ર, તારા વિમાનની ભીંતે લખેલું વાક્ય તું સફળ કર. અને હરિણુગમેષીદેવ કહે છે કે, આ વિષમ સંસારને છોડી દે.” (૧)

આ શ્લોક લખી તેણે પોતાના એક સેવકને બોલાવી કહ્યું કે : “આ પત્ર તારે દેવર્દ્ધિને આપવો.” એમ કહી તે સેવકને વિદાય કર્યો. તે સેવક જ્યાં દેવર્દ્ધિ હતો ત્યાં આવ્યો. અને આકાશમાં રહી તે પત્ર તેની પાસે નાંખ્યો. દેવર્દ્ધિએ આકાશમાંથી પડતા તે પત્રને દેખી લઈને વાંચ્યો, પણ તેનો અર્થ તેના સમજવામાં આવ્યો નહિ. તે પછી કેટલોક સમય વીતી ગયો. પછી પેલા દેવતાએ સ્વપ્નમાં આવી તેને એ શ્લોક કહ્યો, તો પણ દેવર્દ્ધિ પ્રતિબોધ પામ્યો નહિ.

એક વખતે દેવર્દ્ધિ શિકાર કરવાને નીકળ્યો હતો. કોઈ અટવીમાં આવતાં એક વરાહ તેની નજરે આવ્યો. તત્કાળ તેણે પોતાના ઘોડાને વરાહની પાછળ દોડાવ્યો. વરાહની પાછળ અટવીમાં દૂર આવ્યો ગયો, તેવામાં પેલા હરિણુગમેષીદેવે તેને ભય બતાવ્યો. એક કેશરીસિંહ ઊભો છે અને પાછળ મોટી ખાડ છે, તે ખાડની બે પડખે બે મોટા વરાહ ધુધુર શબ્દો કરતા ઊભા છે. નીચે ધરતીકંપ થાય છે અને ઉપરથી પથરાનો વરસાદ પડે છે. આ પ્રમાણે મૃત્યુના ભયને ઉત્પન્ન કરનારા કારણોને દેખી તે દેવર્દ્ધિ ભયથી વ્યાકુળ થઈ ગયો. અને ચારે દિશા તરફ જોવા લાગ્યો. તેણે ચોતરફ જોયું પણ કોઈ તેના

મરણનો નિવારક જોવામાં આવ્યો નહિ. તેથી તે વિશેષ ચિંતા કરવા લાગ્યો. તે સમયે પેલા દેવતાએ રૂદ્ર દષ્ટિએ વિલોકીને કહ્યું : “ કેમ હજી સુધી મારા કહેલા પ્રલોકનો અર્થ નથી જાણતો ? ” દેવર્દિએ ભય પામીને કહ્યું, “ હું કાંઈપણ જાણતો નથી.” પછી તે દેવતાએ તેને તેના પૂર્વભવનો બધા વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. અને પછી કહ્યું કે, “ જો તું વ્રત ગ્રહણ કર તો તને છોડી દઉં—આ મરણાંતકષ્ટમાંથી તારું રક્ષણ કરું.” તે સાંભળી દેવર્દિએ તે અંગીરાર કયું, પછી તે દેવતાએ દેવર્દિને ત્યાંથી ઉપાડી લોહીતાચાર્યની પાસે મૂક્યા અને ત્યાં તેમણે જિનેશ્વર ભગવાનની દીક્ષા ગ્રહણ કરી. દીક્ષિત થયેલા દેવર્દિએ આગમનું પૂર્ણ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું અને પોતે યથાર્થ ગીતાર્થ થયા. ગુરુની પાસે જોટલું પૂર્વશ્રુત હતું તેટલું તેમણે ભણી લીધું. તે પછી તેઓ શ્રી કેશી-ગણધરના સંતાનિક દેવગુપ્ત ગણી પાસે આવ્યા અને તેમની પાસે પ્રથમ પૂર્વ અર્થયુક્ત અને બીજું પૂર્વ માત્ર સૂત્રરૂપે ભણ્યા હતા. તેમના વિદ્યાગરુ સ્વર્ગ-વાસી થયા પછી ગુરુ મહારાજને દેવર્દિને ગીતાર્થ જાણી પોતાની પાટ સ્થાપિત કર્યા અને તેમને ગણીપદ આપ્યું, અને બીજા ગુરુએ તેમને ક્ષમાશ્રમણ પદ આપ્યું. ત્યારે મહાનુભાવ દેવર્દિગણી ક્ષમાશ્રમણ, એ નામથી પ્રખ્યાત થયા હતા.

તે સમયે પાંચસો આચાર્ય વિદ્યમાન હતા, તેઓમાં દેવર્દિગણી ક્ષમાશ્રમણ યુગ પ્રધાનપદને ધારણ કરનારા કલિકાલ કેવલી, સર્વસિદ્ધાંતની વાંચના આપનારા અને જિનશાસનની પ્રભાવના કરનારા થયા હતા.

એક વખતે મહાનુભાવ દેવર્દિગણી શ્રી શત્રુંજય પર્વત ઉપર આવ્યા હતા. ત્યાં વજ્રસ્વામીએ સ્થાપેલ શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની પ્રતિમાને નમી તેમણે શ્રી કવડયક્ષની આરાધના કરી હતી. શ્રી કવડયક્ષે પ્રત્યક્ષ થઈને દેવર્દિ ગણીને કહ્યું કે, “ મારું શું કામ છે ? ” તે વખતે મહાનુભાવ દેવર્દિગણીએ કહ્યું, હે યક્ષ-દેવ હમણાં બાર વર્ષનો દુકાળ થયેલો છે. શ્રી સ્કંદિલાચાર્ય મથુરામાં સિદ્ધાંતની વાંચના કરી, તો પણ ચાલતા સમયને અનુસારે મંદબુદ્ધિપણાથી સાધુઓ આગમોને વિસરી જાય છે, અને જશે. તેથી તમારી સહાયથી તે સિદ્ધાંતોને તામ્રપત્ર ઉપર લખવાની મારી ઈચ્છા છે. તેમ કરવાથી જિનશાસનની ઉન્નતિ થશે. કારણ કે, મંદબુદ્ધિવાળા પુરુષો પણ પુસ્તકનું અવલંબન કરીને સુખે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી શકશે.”

દેવર્દિગણીના આ વચનો સાંભળી તે યક્ષ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યો : “ હું

તમેને એ કાર્યમાં સાંનિધ્ય કરીશ. તમે સાધુઓને એકઠા કરો. પછી આચાર્યે કહ્યું કે, તમે મળી, તામ્રપત્ર વગેરેનો મોટો જથ્થો એકત્ર કરાવો. કેટલાએક લહી-આને પણ એકઠા કરો. અને તે સાથે સાધારણ દ્રવ્ય પણ એકઠું કરો.” આ પ્રમાણે કહી તે ગણી ત્યાંથી વિહાર કરીને વલ્લભીપુરમાં આવ્યા હતા. ત્યાં પેલા યક્ષે પુસ્તક લખવાની સર્વ સામગ્રી એકઠી કરી હતી. પછી વૃદ્ધ અને ગીતાર્થ દેવર્દિગણી જેમજેમ અંગ-ઉપાંગના આલાવા કહેતા ગયા, તેમ તેમ લહીઆઓએ પ્રથમ ખરડાણે લખી લીધા. તે પછી તે ગણી મહારાજએ સંયોજના કરાવી મૂળ પત્રમાં લખાવ્યા હતા. અઘાપિ પણ તે કારણને લઈને અંગોને વિષે ઉપાંગોની સાક્ષી આપવામાં આવે છે. વળી વચ્ચે વચ્ચે વિસંવાદની સંખ્યાનો નિયમ ન હોવાથી માથુરી વાચના પણ દેખાઈ આવે છે. તેમ વળી પૂર્વે આર્યરક્ષિત-સૂરિ મહારાજએ સિદ્ધાંતોને વિષે જુદા જુદા અનુયોગ કર્યા, સ્કંદિલાચાર્યે તેમની વાંચના કરી અને દેવર્દિગણીએ તેમને પુસ્તકાણે કર્યા હતા. તે કારણને લઈને સુધર્માસ્વામીના વચનો કોઈ કોઈ ઠેકાણે વિસંસ્થૂલ દેખાય છે. એટલે તેમાં પાઠાંતરો જેવામાં આવે છે; તે પણ આ દુષ્પ્રભાવનો જ પ્રભાવ છે. તથાપિ સમ્યગ્ દષ્ટિ જોવોએ આ જિન આગમને વિષે જરા પણ સંશય કરવો નહિ. તે સમયે દેવતાના સાંનિધ્યથી એક વર્ષની અંદર એક કોટિ પ્રમાણ જૈન પુસ્તકો લખવામાં આવ્યા હતા. શ્રી વીરપ્રભુના નિર્વાણ પછી નવસો એંશી વર્ષ અતિ-કાંત થયા પછી સર્વ સિદ્ધાંતોના લખનાર અને યુગપ્રધાન પદને ધારણ કરનાર શ્રી દેવર્દિગણી ક્ષમાશ્રમણ શ્રી જિનશાસનની બહુ પ્રકારે પ્રભાવના કરી છેવટે સિદ્ધગિરિ ઉપર અનશન કરી દેવલોકે ગયા હતા.

આવા પ્રકારના આચાર્યો શ્રી જિનશાસનના પ્રભાવક કહેવાય છે. બીજા ધર્મકથા નામે પ્રભાવક કહેવાય છે. જેમની ધર્મકથા પ્રશસ્ત હોય તે ધર્મકથા કહેવાય છે. તેઓ ક્ષીરાશ્રવ લખિય પ્રાપ્ત કરી જલસહિત મેઘની ગર્જના જેવી વાણી વડે આક્ષેપણી, વિક્ષેપણી, સંવેદની; અને નિર્વેદની એવી ચાર જાતની દેશના વડે લોકોના મનને પ્રમોદ ઉત્પન્ન કરે તેવી ધર્મકથાઓ કરે છે અને તેમનાથી ઘણા ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ કરે છે. તેવા ધર્મકથા શ્રી નંદિષેણ વિગેરે હતા.

તે ચાર પ્રકારની કથાઓના લક્ષણો

(૧) જેમાં હેતુ દષ્ટાંત વડે સ્યાદ્વાદની પદ્ધતિથી પોતાનો મત સ્થાપન કરવામાં આવે, તે આક્ષેપણી કથા કહેવાય છે.

(૨) જેમાં પૂર્વાપર વિરોધ વડે મિથ્યાદષ્ટિના મતનો તિરસ્કાર કરવામાં આવે તે વિશ્લેષણી કથા કહેવાય છે.

(૩) જે માત્ર સાંભળવાથી ભવ્ય જીવોને મોક્ષનો અભિલાષ થાય, તે સંવેદની કથા કહેવાય છે.

(૪) જેમાં સંસારના ભોગના અંગની સ્થિતિ-લક્ષણનું માત્ર વર્ણન કરવાથી જ ભવ્ય જીવોને તે વૈરાગ્યનું કારણ થાય, તે નિવેદની કથા કહેવાય છે.

ધર્મકથા શ્રી નંદિષેણુનું દષ્ટાંત.

કોઈ એક નગરમાં મુખપ્રિય નામે એક ધનવાન બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એક વખતે તેણે મિથ્યાત્વથી મોહિત થઈ યજ્ઞ કરવાનો આરંભ કર્યો. તે યજ્ઞમાં રાંધેલા અન્નની રક્ષા કરવા માટે તેણે એક ભીમ નામના પોતાના સેવકને આજ્ઞા કરી. તે વખતે તે ભીમે એવો ઠરાવ કર્યો કે, બ્રાહ્મણોને જમાવ્યા પછી જે બાકી અન્ન રહે તે મને આપવું. આવા ઠરાવથી તેણે તે અન્નની રક્ષા કરવાનું કબૂલ કર્યું હતું. મુખપ્રિય બ્રાહ્મણે તે ઠરાવ કબૂલ કર્યો અને તે ભીમને અન્નની રક્ષા કરવાને રાખ્યો. તે ગૃહસ્વામી મુખપ્રિય બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણો જમી રહ્યા પછી વધેલું અન્ન પોતાના સેવક ભીમને આપી દીધું. ભીમ સેવાવૃત્તિ કરતો હતો, તો પણ તે સમ્યક્દષ્ટિ હતો. તેણે તે અન્નથી જૈનમુનિઓને પ્રતિલાભિત કર્યા. અને બીજા અન્ય દર્શનીઓને પણ દયા દાનની બુદ્ધિથી આપ્યું; આથી તે ભીમે ભોગકર્મ ઉપાર્જન કર્યું. કેટલેક સમયે એ ભીમ સેવક મૃત્યુ પામીને દેવતા થયો. દેવતાના મુખ ભોગવી ત્યાંથી ચ્યવીને તે રાજગૃહનગરીના રાજ શ્રેણિકને ઘરે પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં તેનું નંદિષેણુ નામ પાડવામાં આવ્યું. પેલા મુખપ્રિય બ્રાહ્મણનો જીવ મૃત્યુ પામી કેટલાએક ભવ ભમી તે કાળે કદલીના વનને વિષે કોઈ હાથીઓના ટોળામાં એક હાથિણીની કુક્ષિને વિષે ઉત્પન્ન થયો. તે વખતે હાથિણીઓના યૂથપતિ ગજેન્દ્ર વિચાર કરતો કે, જે કોઈ નવીન હાથી મોટો યૂથપતિ થશે, તો તે મારો પરાભવ કરશે.” આવું વિચારી તે યૂથપતિ હાથિણીઓને પ્રસવ સમયે કોઈ હાથી અવતરે ત્યારે તેને હણી નાખતો હતો. જેના ગર્ભમાં પેલા મુખપ્રિય બ્રાહ્મણનો જીવ અવતરેલ તે હાથિણી તે યૂથપતિથી પોતાના ગર્ભનું અકુશલ જાણી કપટથી લંગડી થઈ અને હજવે હજવે હાથીની પાછળ ચાલવા લાગી. કોઈ કોઈવાર એક-બે દિવસે તે પોતાના યૂથપતિના ટોળાને મળવા લાગી. એક વખતે કપટ કરી હાથિણી ટોળાથી વિખૂટી પડી કોઈ તાપસના

આશ્રમમાં આવી તેણી પોતાની સુંઢ વડે તે દયાળુ તાપસના ચરણનો સ્પર્શ કરવા લાગી અને તેને વારંવાર નમવા લાગી. દયાળુ તાપસોએ તે હાથિણીને ગર્ભવતી જાણી ‘તારો ગર્ભ કુશળ રહેો’ એમ આશિષ આપી પોતાના આશ્રય નીચે રાખી. હાથિણીએ એક દિવસે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તાપસના પુત્રોએ તેની પરિપાલના કરવા માંડી અને તે ગજપુત્ર સુરક્ષિત થયો. હાથિણી અરણ્યમાં ચરવા જતી અને આશ્રમમાં પોતાના પુત્રને સ્તનપાન કરાવા આવતી હતી. હાથિણીનું તે બાલક ઉછરવા લાગ્યું અને તાપસોના બાલકોની સાથે ક્રીડા કરવા લાગ્યું. તાપસોના કુટુંબોની સાથે હળીમળી ગયેલો તે ગજબાલક હંમેશાં પોતાની સુંઢમાં જલ લાવી આશ્રમના વૃક્ષોને સિંચન કરતો હતો. આ પ્રમાણે વૃક્ષોને સિંચન કરતા ગજેન્દ્રના બાલકને જોઈને તે તાપસોએ તેનું નામ સેચનક પાડ્યું. તે સેચનક તે સ્થળે ઉછરી વૃદ્ધિ પામી ત્રીસ વર્ષનો ગજેન્દ્ર થયો. એક વખતે તે મહાન્ હસ્તી વનમાં ફરતો પેલા મોટા ગજેન્દ્રના જોવામાં આવ્યો. તત્કાળ તે ગજેન્દ્ર તેના ઉપર ધસી આવતાં આ યુવાન હસ્તીએ પોતાના ઉગ્ર બળથી તે યૂથપતિ ગજરાજને મારી નાંખ્યો. અને પોતે યૂથપતિ બની ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, “જેમ મારી માતાએ પેલા યૂથપતિના ભયથી મને તાપસોના આશ્રમમાં જાણી મોટો કરાવ્યો, તેવી રીતે ખીજ હાથણીઓ ન કરે.” આહું ધારી પોતાનું યૂથ લઈ તાપસોના આશ્રમમાં ગયો અને ત્યાં તે તાપસના ઝૂંપડાને તેણે ભાંગી નાંખ્યું. તે જોઈ તાપસો તેની ઉપર રોષાવિષ્ટ થઈ ગયા અને તે પ્રદેશના રાજા શ્રેણિકની પાસે તેની ફરીયાદ કરી. રાજા શ્રેણિક તાપસોનું તે કષ્ટ જોઈ કાંઈ પ્રયોગથી તે નવીન યૂથપતિને બંધનમાં લાવ્યો. અને બંધનના સ્થાનમાં ચંત્રવાળી સાંકળોથી તેને બંધાવ્યો.

એક વખતે તે તાપસોએ તે બાંધેલા સેચનક હાથીને જોઈને કહ્યું કે, “તેં જેવું કર્મ કર્યું, તેવું તને ફળ મળ્યું છે.” આ વાક્ય સાંભળતા જ તે ગજેન્દ્ર ક્રોધાતુર થઈ ગયો અને તત્કાળ તે બંધનને તોડી તાપસોને મારવાને પાછળ દોડ્યો. તાપસો વ્યાકુળપણાના શબ્દો પોકારતા નાસી ગયા. તાપસોના પોકાર સાંભળી શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર નંદીષેણુ તે હસ્તીને વશ કરવા દોડી આવ્યો. નંદીષેણુને જોતાં જ તે ગજેન્દ્ર તત્કાળ ઉહાપોહ કરવા લાગ્યો. અને તેમ કરતાં તેને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ આવ્યું. તેને પોતાનો પૂર્વભવનો વૃત્તાંત યાદ આવી ગયો. કુમાર નંદીષેણુ પણ તે હાથીને જોઈ સ્તબ્ધ હૃદયવાળો થઈ ગયો. પૂર્વભવના સ્નેહથી તેણે ગજેન્દ્રને કેટલાએક વચનો કહી પ્રતિબોધ આપ્યો. પછી

સંતુષ્ટ થયેલા ગજેન્દ્રની ઉપર બેસી કુમાર નંદીષેણ તેને બંધન સ્થાનમાં લાવ્યો અને ત્યાં તેને બાંધી દીધો.

આ ખબર સાંભળી શ્રેણિક રાજાએ પ્રસન્ન થઈ પોતાના કુમારનો ભારે સત્કાર કર્યો અને તેને પાંચસો કન્યાઓ પરણાવી. એક વખતે શ્રી વીર ભગવાન રાજગૃહનગરીમાં સમોસર્યા. આ શુભ ખબર સાંભળી તેમને વંદન કરવાને પોતાના પિતા શ્રેણિક રાજાની સાથે કુમાર નંદીષેણ પણ ગયો હતો. શ્રી વીર-પ્રભુએ ધર્મદેશના આપી. તે સાંભળી નંદીષેણ પ્રતિબોધ પામ્યો. તત્કાળ નંદીષેણે શ્રી વીરપ્રભુની પાસે દ્વિતીય આપવાની માગણી કરી. તત્કાળ પ્રભુએ વિચાર્યું કે, “અમારાથી તેને ધર્મની વૃદ્ધિ થશે.” આણું વિચારી ‘યથા સુખ’. દેવાનુ-પ્રિય’ એમ કહી પછી ‘આને પ્રતિબંધ કરશો નહિ’ એણું બીજું વાક્ય કહ્યું નહિ. કારણ કે, તેમણે જણ્યું હતું કે, આગળ ઉપર આ નંદીષેણને વ્રતમાં વિદ્ય થવાનું છે.

નંદીષેણકુમાર તે પછી પ્રભુને વાંદી ઘેર આવ્યો. તેણે વ્રત લેવાને માટે પોતાના માતાપિતાની આજ્ઞા મેળવી. પછી તે મોટા ઉત્સવપૂર્વક દ્વિતીય ગ્રહણ કરવા તત્પર થયો. આ વખતે શાસન દેવતાએ આકાશવાણીથી જણાવ્યું, “કુમાર નંદીષેણ! તું દ્વિતીય લેવાને તૈયાર થયો છે, પણ હજુ તારે ભોગનિક કર્મનો ઉદય છે, માટે કેટલોક વખત તેની રાહ જો. પછી દ્વિતીય ગ્રહણ કરજો.” શાસન દેવતાએ આ પ્રમાણે કહ્યું, તો પણ નંદીષેણે તે માન્યું નહિ અને તત્કાળ પોતાના મનની દૃઢતા વિચારીને તે વીરપ્રભુની પાસે ગયો અને તેમની પાસે દ્વિતીય ગ્રહણ કરી. દ્વિતીય લીધા પછી તે બુદ્ધિમાન નંદીષેણ મુનિએ અનુ-ક્રમે દશપૂર્વ જ્ઞાનનો અભ્યાસ કર્યો. અને તે રાજર્ષિ દુષ્કર તપસ્યા કરવા લાગ્યા. આ તેના આચરણથી તેઓ પૂણ્ડ્રી રીતે લખ્ધિવાન થયા હતા. વીરપ્રભુએ જે ધારણા ધારી હતી, અને શાસનદેવે તેને માટે જે વચનો ઉચ્ચાર્યા હતા, તે સફળ થવાનો વખત આવ્યો. મુનિ નંદીષેણને તેમના ભોગકર્મનો ઉદય થઈ આવ્યો. મનની ચંચળતાથી પૂર્વે ભોગવેલા અને રમણ કરેલા વૈષયિક વિચારો તેના સ્મરણ માર્ગમાં આવવા લાગ્યા. તેના મનમાં મનોભવનો ઉદય થયો. જ્યારે પોતે એ કામપીડાને સહન કરવાને અસમર્થ થયા એટલે સૂત્રને વિષે કહેલા વિધિ પ્રમાણે મનને વશ કરવાને અને પોતાના વિકારી દેહને કૃશ કરવાને માટે ઘણી આતાપના કરવા લાગ્યા. હંમેશા વિશેષ તપ આચરવા લાગ્યા તો પણ તેમની ભોગની ઇચ્છા નિવૃત્ત થઈ નહિ.

જ્યારે કોઈપણ રીતે તેની કામવેદના શાંત થઈ નહિ એટલે તેમને પોતાના શુદ્ધ વ્રતનો ભંગ થવાનો મહાન ભય લાગી આવ્યો. તત્કાળ તેમણે ચિંતવ્યું કે, “વ્રતનો ભંગ થયા કરતાં મરણ પામવું સારું છે.” આથી તેઓએ મૃત્યુ પામવાને માટે ગળે પાશ નાંખ્યો તો પણ તેઓ એટલેથી અટક્યા નહિ. તત્કાળ તેમણે વિષ ભક્ષણ કર્યું. દેવતાના પ્રભાવથી તે વિષ અમૃતરૂપ થઈ ગયું. પછી અગ્નિમાં પડી પ્રાણ કાઢવા તૈયાર થયા. દેવના પ્રભાવથી તે અગ્નિ પણ બુઝાઈ ગયો. એવી રીતે મરણને માટે કરેલા તેમના સર્વપ્રયોગો નિષ્ફળ થઈ ગયા હતા.

એક વખતે તે નંદીષેણ મુનિ રાજગૃહનગરીમાં અટૂઠમા પારણના માટે ભિક્ષા લેવા નીકળતાં એક વેશ્યાના ઘરમાં જઈ ચડ્યા. ત્યાં જઈ તેમણે કહ્યું, “હે ગૃહનાયિકા, જો તારી શ્રદ્ધા હોય તો મને ભિક્ષા આપ. તને ધર્મલાભ થશે.”

વેશ્યાએ નંદીષેણ મુનિના આ વચન સાંભળી હસતા હસતા કહ્યું : “મહારાજ, તમે ધર્મલાભ આપો છો, પણ તે ધર્મલાભમાં સિદ્ધિ તેથી. અર્થલાભમાં છે.” વેશ્યાના આ વચન સાંભળી તે વખતે અભિમાનરૂપી પર્વત ઉપર આરૂઢ થયેલા એવા મુનિ નંદીષેણ વેશ્યા પ્રત્યે બોલી ઉઠ્યા કે, ‘તમારે અર્થલાભ થાઓ.’ આ વાક્ય મુખમાંથી નીકળતાં જ તેમના તપની લબ્ધિથી તે વેશ્યાનું ઘર સાડા-બાર કોડ સોનૈયાથી પૂરાઈ ગયું હતું. તે વિષે નિશીથ સૂત્રના છટ્ઠા અધ્યયનમાં નીચે પ્રમાણે કહેલું છે—

“ધમ્મલાભં તત્તો મણ્ઠ, અથ્થલાભં વિમગ્ગિઓ ।

તેણાવિ લદ્ધિજુત્તેણ, एवं भवउत्ति भाणियं” ॥ ૧ ॥

“ધર્મલાભ બોલે છે, તેવામાં તો તેણીએ (વેશ્યાએ) અર્થલાભ માગ્યો. તેણે પણ લબ્ધિયુક્ત થઈ ‘એમ જ થાઓ’ એમ કહ્યું.” (૧)

શ્રી ઋષિમંડલની ટીકા વગેરેમાં વળી બીજી રીતે કહ્યું છે, તેથી તત્ત્વની વાત તો કેવલી ભગવાન જાણે.

વેશ્યા અત્યંત વિસ્મય પામી ગઈ અને ઉતાવળી ઉઠી મુનિના ચરણમાં આવીને નમી પડી. તેણીએ હાવભાવ કરી મુનિના ચિત્તમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરવા આ પ્રમાણે બોલી : “સ્વામી! તમોએ આ સોનૈયાથી મને વેચાતી લીધી છે, તેથી આ ધન સાથે મને તમે જ ભોગવો.” આ પ્રમાણે કહી મોહના ચાળા કરતી અને પ્રેમ વચનોને માધુર્ય સાથે બોલતી વેશ્યાએ મુનિના હૃદયને ક્ષોભ પમાડી દીધું. મુનિ ભોગ્ય કર્મના ઉદયથી ક્ષોભ પામી વેશ્યાને વશ થઈ તેણીના

આવાસમાં જ રહ્યા. તો પણ મુનિએ તે વખતે એવા નિયમ રાખ્યો હતો કે, વેશ્યાને ત્યાં અવારનવાર કામી પુરુષોમાં દરરોજ દસ પુરુષોને ધર્મનો ઉપદેશ કરી પ્રતિબોધ પમાડવા. જ્યારે તેમાં એકપણ ન્યૂત રહે ત્યારે તેની જગ્યાએ પોતાને રહી પ્રતિબોધ પામવો. આ નિયમને લઈને મુનિ વેશ્યાના ગૃહદ્વાર આગળ ઊભા રહેતા અને જે કામી પુરુષો ત્યાં આવે તેમને અનેક પ્રકારની યુક્તિની રચના સાથે આક્ષેપણી વગેરે ચાર પ્રકારની ધર્મ કથાઓ કહેતા હતા. અને ધર્મ કરાવતા હતા. તેઓમાંથી તેમણે કેટલાએકને તો શ્રી જિનેશ્વર સમીપે મહાવ્રત લેવરાવતા અને કેટલાએકને સમ્યક્ત્વ મૂળ બાર વ્રતો અંગીકાર કરાવતા હતા. આ પ્રમાણે ધર્મકથાથી ભવ્ય જીવોને પ્રતિબોધ આપતા અને પોતે શુદ્ધ શ્રાવક ધર્મને પાળતા બાર વર્ષ વીતી ગયા હતા. હવે તેમના ભોગ્યકર્મ જીર્ણ થઈ ગયા, આથી એક દિવસે નવ કામી પુરુષોને પ્રતિબોધ આપ્યો.

દસમા પુરુષને શોધતાં એક સોની મળી આવ્યો. તેને અનેક પ્રકારની યુક્તિથી પ્રતિબોધ આપવા માંડ્યો. પણ તે ધીક પુરુષ પ્રતિબોધ પામ્યો નહિ. જ્યારે તેને ઘણું સમજાવ્યો ત્યારે તેણે મુનિને કહ્યું : “અરે ભાઈ! વિષયરૂપ કાદવમાં ડૂબેલા તારા આત્માને તારવાને તું પોતે સમર્થ નથી તો પછી બીજાને શો ઉપદેશ આપે છે?” આ અરસામાં વેશ્યાએ તે નંદીષેણને ભોજન કરવાને બોલાવ્યા, પણ દસ પુરુષોને પ્રતિબોધ કરવાની પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ નથી, ત્યાં સુધી તેઓ ભોજનને ઈચ્છતા નથી. રાંધેલી રસવતી બે ત્રણ વાર શીતળ થઈ ગઈ. જ્યારે નંદીષેણ આવ્યા નહિ. એટલે વેશ્યા તેમની પાસે આવી અને હસતી હસતી બોલી : “સ્વામી! જે કોઈ દસમો પુરુષ મળતો ન હોય તો તમે પોતે જ દસમા થાઓ. અને તમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી આવીને જમી દ્યો.”

વેશ્યાના આ વચનો સાંભળી મુનિ નંદીષેણ કે જેમના ભોગ્યકર્મ પૂર્ણ થઈ ગયા છે, એવા તેઓ ફરીવાર મુનિ વેષ લઈ શ્રી વીરપ્રભુની પાસે આવ્યા અને તેમણે તેમની પાસે મહાવ્રત અંગીકાર કર્યા. પછી શુદ્ધ-નિર્મળ ચારિત્ર પાળી અંતે સમાધિથી કાળ કરી દેવલોકને પ્રાપ્ત થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને તેઓ મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે જઈ મોક્ષપદને પ્રાપ્ત થશે. આ વૃત્તાંત શ્રી વીરચરિત્ર ઉપરથી લેવામાં આવ્યો છે, મહાનિશીથ સૂત્રમાં તો નંદીષેણને કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયેલી, એમ લખેલું છે. તેમાં તત્ત્વ શું છે? તે કેવલિગમ્ય છે. આ પ્રકારે આ ધર્મકથા નામના શાસનના બીજા પ્રભાવક જાણવા.

ત્રીજા વાહી નામના પ્રભાવક.

વાહી, પ્રતિવાહી, સહ્ય અને સભાપતિ એ ચતુર્વિધ પર્પદાને વિષે પ્રતિ-
પક્ષનું નિરાકરણ કરવાપૂર્વક સ્વપક્ષનું સ્થાપન કરવા ભાષણ કરે તે વાહી નામે
શાસનના ત્રીજા પ્રભાવક કહેવાય છે. જે વાદ લબ્ધિથી સંપન્ન અથવા વડુક-
વાહી હોઈ દેવતાઓના વૃંદોથી પણ જેમના વચનનો વૈભવ મંદ કરી શકાય
નહિ એવા હોય તે વાહી કહેવાય છે. તે ઉપર પ્રત્યક્ષાદિ સર્વ પ્રમાણોમાં
કુશળ અને પ્રતિવાહીનો જય કરી રાજદ્વારમાં મોટા માહાત્મ્યને પામેલા મહ્ન-
વાહીનું દષ્ટાંત છે. તે મહ્નવાહી શાસનના ત્રીજા પ્રભાવક જાણવા. તે મહ્નવાહીની
કથા અન્ય ગ્રંથોથી જાણી લેવી.

ચોથો નૈમિત્તિક નામે પ્રભાવક.

નિમિત્ત એટલે લાભ તથા અલાભને સૂચવનારું ત્રૈકાલિક જ્ઞાન; તેને
જે જાણે છે અથવા ભણે છે, તે નૈમિત્તિક કહેવાય છે. જિનમતના પ્રતિસ્પર્ધીને
જીતવા માટે ભદ્રબાહુસ્વામી પ્રમુખે અનેક નિશ્ચય ભરેલા ચમત્કારો બતાવ્યા
હતા. ચોથા નૈમિત્તિક નામના શાસનના પ્રભાવકમાં મહાનુભાવ ભદ્રબાહુસ્વામીનું
વૃત્તાંત પ્રસિદ્ધ છે. તે વૃત્તાંત બીજા ગ્રંથોથી પ્રજ્ઞાત થયેલું હોવાથી અહીં
આપવામાં આવ્યું નથી.

પાંચમો તપસ્વી નામે પ્રભાવક.

વિશેષ ઉત્કૃષ્ટ અને દુઃખથી કરી શકાય તેવા અષ્ટમ્ પ્રમુખ તપને જે
આચરે તે તપસ્વી કહેવાય છે. જે તપસ્વી શાંત રસથી ભરપૂર થઈ અષ્ટમ્
ચાર ઉપવાસ, પાંચ ઉપવાસ, પક્ષ માસક્ષમણ વગેરે અનેક જાતની તપસ્યા કરી
જિનમતની પ્રભાવના કરે છે, તે વીરશાસનનો પાંચમો તપસ્વી નામે પ્રભાવક
કહેવાય છે. તે વિષે શ્રી વીરપ્રભુએ વર્ણન કરેલા ધનાકાકંઠી નામના સાધુ વગેરેના
વૃત્તાંતો પ્રજ્ઞાત છે. તે તપસ્વી નામે પાંચમા પ્રભાવક જાણવા.

છઠ્ઠો વિદ્યાવાન નામે પ્રભાવક

વિદ્યા એટલે પ્રજ્ઞાપ્તિ પ્રમુખ સોળ વિદ્યાદેવીઓ અને શાસનદેવી તેઓ
જેમને સહાયભૂત છે, તે વિદ્યાવાન નામે શાસનનો છઠ્ઠો પ્રભાવક કહેવાય છે.
તે ઉપર મહાનુભાવ વજ્રસ્વામીનું વૃત્તાંત પ્રસિદ્ધ છે.

સાતમો સિદ્ધ નામનો પ્રભાવક.

સિદ્ધ ચૂર્ણ, અંજન, પાદલેપ, તિલક, અને ગુટિકા તથા વૈક્રિય પ્રમુખ

સિદ્ધિઓ જેને પ્રાપ્ત થાય, તે સિદ્ધ નામે સાતમો પ્રભાવક કહેવાય છે. તે સિદ્ધ ચમત્કાર ભરેલા સંઘાદિક કાર્યો સાધવાને માટે અને તે ચમત્કાર દ્વારા મિથ્યાત્વનો નાશ કરવા માટે તેમજ શાસનની પ્રભાવના વધારવાને માટે અવસર પ્રમાણે તે ચૂર્ણ અંજન વિગેરેને જોડવામાં કુશળપણું બતાવે છે. તેવા સિદ્ધોમાં આર્યસમિત આચાર્ય વગેરેના વૃત્તાંતો પ્રખ્યાત છે. તેઓ શાસનનાં સાતમા પ્રભાવક બન્યા.

આર્યસમિતસૂરિની કથા.

આલીરદેશમાં અચલપુર નામે એક નગર છે. તે નગરમાં જિનશાસનને દ્વીપાવનારા અને મોટી સમૃદ્ધિમાન ધણાં શ્રાવકો રહે છે. તે અચલપુરની સમીપે કન્યા અને વીણા નામની બે નદીઓ આવેલી છે. તે નદીઓને મધ્ય ભાગે એક બ્રહ્મદીપ છે. તેની અંદર ધણા તાપસો વસે છે. તે તાપસોમાં એક તાપસ પાદલેપની ક્રિયાને વિષે પ્રવીણ છે. તે હંમેશાં પાદલેપ કરી સ્થળમાર્ગની જેમ જલ માર્ગે ચાલતો હતો. તે ક્રિયાથી લોકોને અતિ આશ્ચર્ય પમાડતો તે તાપસ વેણા નદી ઉતરી પારણું કરવાને અચલપુરમાં આવતો હતો. ભોળા લોકો તે તાપસનો આ ચમત્કાર દેખી દુઃસહ એવા મિથ્યાત્વના તાપથી તપેલા હોવાથી પાડાની જેમ તેના દર્શનરૂપ કાદવમાં ખુચી ગયા. તે લોકો જિનમતની શ્રદ્ધાવાળા શ્રાવકોને જિનમતની અવગણના કરતા આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા— શ્રાવકો, જુવો, અમારા શાસનને વિષે ગુરુનો જેવો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ છે, તેવો તમારા શાસનમાં નથી; તેથી અમારા ધર્મની સમાન બીજે કોઈ ધર્મ નથી.”

તેમના આ વચન સાંભળી “એ ભોળા લોકોનું મિથ્યાત્વને વિષે સ્થિર થવા પણું ન થાયો.” એમ ચિંતવી તે શ્રાવકો તે મિથ્યાત્વીઓના વચનને અનેક યુક્તિઓથી પ્રતિહત કરી તે તાપસને દષ્ટિથી પણ જોતા નહીં. એક દિવસે આચાર્યપણાના સંપૂર્ણ ગુણોથી અલંકૃત અને અનેક સિદ્ધિઓથી સંપન્ન એવા શ્રી વજ્રસ્વામીના મામા શ્રી આર્યસમિતસૂરિ ત્યાં આવી ચડ્યા. તેમના આગમનનો વૃત્તાંત સાંભળી નગરના સર્વ શ્રાવકોએ મોટા આડંબરથી સામાજિક તેમના ચરણકમળને વિષે વંદના કરી. પછી તે શ્રાવકોએ પેલા તાપસે કરેલી જિનશાસનની લઘુતાનો વૃત્તાંત દ્વીન વચનોથી સૂરિજીને નિવેદન કર્યો. તે સાંભળી આર્યસમિતગુરુએ તે શ્રાવકોને આ પ્રમાણે કહ્યું, “શ્રાવકો, એ કપટી તાપસ પાદલેપની ક્રિયાથી મૂઠ લોકોને ડગે છે; તેનામાં બીજ કોઈ જાતની તપશક્તિ નથી.”

સૂરિવરના આ વચનો સાંભળી તે શ્રાવકો તે ગુરુને સવિનય વંદના કરી પોતાના સ્થાન તરફ આવ્યા. તેમણે તત્કાળ તે ધૂત તાપસની પરીક્ષા કરવાનો વિચાર કરી તે તાપસને અતિ આદરપૂર્વક એક શ્રાવક પોતાને ઘેર ભિક્ષા માટે આમંત્રણ કર્યું. ઘણા ભક્ત અને રાગી લોકોથી પરિવૃત્ત થયેલો તે તાપસ ઉત્સુક થઈ તે શ્રાવકને ઘેર જમવા આવ્યો. તે તાપસને આવતો જોઈ અવસરને જાણનારા તે શ્રાવકે એકદમ બેઠા થઈ તેને બહુમાન આપી એક ઊંચા આસન ઉપર બેસાર્યો, પછી ઉત્તમજાતી તે તાપસના ચરણનું ક્ષાલન કરવા માંડ્યું. તે કપટી તાપસ પોતાના પાદલેપનો નાશ થવાના ભયથી ચરણનું ક્ષાલન ઈચ્છતો ન હતો, તે એવી રીતે મર્દન કરીને કર્યું કે જેથી લેપનો ગંધ પણ તેમાં રહ્યો નહીં. પછી અનેક જાતની રસવતી પીરસી તેને જમાડ્યો. તાપસ મિષ્ટ રસવતીને જમતો પણ પોતાના ચરણ લેપનો નાશ થવાથી કદર્થના થવાના ભવિષ્યના ભયથી ચિંતાતુર રહેતો હતો. તેને રસવતીનો સ્વાદ પણ બેસ્વાદ લાગતો હતો. ભોજન કર્યા પછી તે વેણા નદીને કાંઠે આવ્યો. તેની અમત્કારી ક્રિયા જોવા હજારો લોકો એકઠા થયા હતા. તેમાં શ્રાવકો પણ મોટી સંખ્યામાં હાજર હતા. તે વખતે કપટી તાપસે વિચાર કર્યો કે, તે શ્રાવકે ચરણનો લેપ ઘોઈ નાંખ્યો છે, છતાં તેની અંદર લેપનો કાંઈ અંશ રહેલો હશે, તેથી જલમાર્ગે ચાલવામાં હરકત નહીં આવે. આવું ચિંતવી તે તાપસ હિંમત લાવીને વેણા નદીના પૂરમાં પેઠો. તેમાં પેસતાં જ તે જલમાં ડુબવા લાગ્યો. ‘હું કુબુ’ છું હું કુબુ’ છું’ એમ તેણે પોકાર કરવા માંડ્યા, તે વખતે કેટલાએક દયાળુ શ્રાવકોએ અનુકંપા કરી તેની પાછળ દોડી તેને જલની બહાર કાઢ્યો. તે વખતે તેનું પોકળ સર્વના જાણવામાં આવ્યું, કેટલાક લોકો ‘અરે! આ કપટીએ આપણને છેતર્યા છે,’ એમ કહેવા લાગ્યા. તે પછી કેટલાક તેના રાગી બનેલા મિથ્યાત્વીઓ પણ તત્કાળ જૈનધર્મના રાગી બની ગયા. તે વખતે શ્રી જિનશાસનની પ્રભાવના કરવા ઇચ્છતા અને અનેક યોગના સંયોગને જાણનારા શ્રી આર્યસમિતસૂરિ ત્યાં આવ્યા. તેમણે તે વેણા નદીમાં એક ચૂર્ણ નાંખીને સર્વ લોકોની સમક્ષ કહ્યું કે, “વેણા નદી અમારે તારી પેલી પાર જવાની ઇચ્છા છે.” આટલું કહેતાં જ તે નદીના બે કાંઠા એકદમ ભેગા મળી ગયા. તે જોઈ સર્વ લોકો આશ્ચર્ય પામી ગયા. તે પછી તે મહાન આચાર્ય અમંદ આશ્ચર્યથી ચૂર્ણ એવા ચતુર્વિધ સંઘ સહિત તે નદીના સામેના તીરની ભૂમિ ઉપર આવી પહોંચ્યા. અને ત્યાં તેમણે સત્ય ધર્મોપદેશ આપી સર્વ

તાપસોને પ્રતિબોધ આપ્યો. આચાર્યના પ્રતિબોધથી જેમના હૃદયમાં સર્વ મિથ્યાત્વ મળ નાશ પામ્યો છે, એવા તે તાપસોએ પ્રતિબોધ પામી તે આચાર્યની દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. તે તાપસ સાધુઓથી બ્રહ્મદીપિકા નામે એક શાખા ચાલી છે તે આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે.

આ પ્રમાણે મહાનુભાવ આચાર્યસમિતસૂરિ તે પાખંડીઓના તીવ્ર મતનું ખંડન કરી, જિનમતની ભારે પ્રભાવના વધારી, અને તે ઉત્કૃષ્ટ એવા જિનમતને વિષે રક્ત થયેલા ભવ્યજનોના મનને હર્ષમય કરી ત્યાંથી બીજે સ્થળે વિહાર કર્યો હતો. ત્યાં રહેલા સર્વ શ્રાવકો અનેક પ્રકારની ધર્મક્રિયા વડે જિનશાસનની ઉન્નતિ કરતાં સુખે શ્રાવક ધર્મ પાળતાં અનુક્રમે સદ્ગતિના ભાજન થયા હતા. આ પ્રમાણે તે આચાર્યસમિતસૂરિનું દૃષ્ટાંત સિદ્ધ નામના શાસનના સાતમા પ્રભાવક વિષે જણવું.

શાસન કવિ નામનો આઠમો પ્રભાવક.

જે નવનવા વચનોની રચનાઓથી સુશોભિત, શ્રોતૃવર્ગના મનને હર્ષ ઉત્પન્ન કરનાર અને અનેક ભાષાએ ગ્રંથિત એવા ગદ્યમય તથા પદ્યમય પ્રબંધોનું વર્ણન કરે તે કવિ કહેવાય છે. આપણા સત્યધર્મની વૃદ્ધિને અર્થે સુંદર તથા રસિક વચનોની રચના કરી રાજા પ્રમુખ ઉત્તમજનોને તે પ્રતિબોધે છે, તેથી તે કવિ શાસનનો આઠમો પ્રભાવિક ગણાય છે. તે ઉપર સિદ્ધસેન દિવાકરનું દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે.

સિદ્ધસેન દિવાકરનું દૃષ્ટાંત

ઉજ્જયિનીનગરીને વિષે શ્રી વિક્રમાદિત્ય નામે રાજા હતો. તેને દેવયિકા નામની માતાની કુક્ષિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો અને સર્વ વિદ્યામાં પ્રવીણ એવો મુકુંદ નામે એક પુરોહિત પુત્ર હતો. એક વખતે તે મુકુંદ વાદ-વિવાદ કરવાને માટે ભૃગુપુર (ભરૂચ) તરફ ચાલ્યો. રસ્તામાં ચાલતા જૈનોના ગુરૂ વૃદ્ધવાદી આચાર્ય તેને સામા મળ્યા. તેમની સાથે એ મુકુંદ વાદ કરવાને તૈયાર થયો. તે વખતે બંનેની વચ્ચે એવી પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવી કે, જે કોઈ જેનાથી હારે તે તેનો શિષ્ય થાય. આવી પ્રતિજ્ઞા કરી તેમણે તેજ સ્થળે કોઈના ક્ષેત્રમાં વાદનો પ્રારંભ કર્યો, તે સ્થળે હારજીતમાં સાક્ષી તરીકે ગોવાળીયાઓને રાખવામાં આવ્યા. તત્કાળ મુકુંદે આચાર્યની સાથે પ્રયમવાદનો

આરંભ કર્યો. અને સંસ્કૃત ભાષામાં પૂર્વપક્ષ ગ્રહણ કર્યો. તે વખતે ગોવાળીઆ લોકો સંસ્કૃત ભાષા સમજી શક્યા નહીં, એટલે તેમણે જણાવ્યું કે અમે આ ભાષામાં કાંઈ પણ સમજતા નથી. તો પણ મુકુંદે સંસ્કૃત ભાષા છોડી નહીં એટલે ગોવાળીઆઓએ જાણ્યું કે, આ પુરોહિત કાંઈ પણ સમજતો નથી. ‘પછી ગુરુ મહારાજ અવસર જાણી રજેહરણને કટી સાથે બાંધી ચપ્પટીથી નૃત્ય કરતાં બોલ્યા—

“ નવિ ચોરીએ નવિ મારીએ, પરદારા ગમણ નિવારીએ;

થોવા થોવં દાઙ્ગ, સગ્ગ મટામટ જાઙ્ગ ॥

૧

કાલો કંબલ અરુણી છઙ્ગ છાછેં મરિઓ દીવડ પઙ્ગ;

એવડ પડીઓ નીલે જ્ઞાડ અવર કીશું છે સગ્ગ નિલાડ ” ૨

અર્થ — ચોરી કરવી નહીં, કોઈ જીવને મારવા નહીં, પરસ્ત્રીગમન કરવું નહીં, શક્તિ હોય તો વિશેષ દાન આપવું અને અદ્યપશક્તિ હોય તો થોડું દાન આપવું, એમ કરવાથી સુખે દેવલોકમાં જવાય છે. જેમની પાસે કાળી કાંબળો હોય છે, જેઓ વૃક્ષની છાલના વસ્ત્રો પહેરે છે. અને જેઓ છાસથી ભરેલી દોણી ઉપર રોટલા રાખી લીલા સુગંધી આંબાના વૃક્ષ નીચે રહેલા છે, એવા ગોવાળીઆઓને ગુરુ મહારાજ કહે છે કે, તમારે આવી સામગ્રી છે તે છતાં તમારા ભાગ્યમાં બીજું શું સ્વર્ગ છે? તમારે તો અહીં જ સ્વર્ગ છે. ૧-૨

આચાર્યની આ વાણી સાંભળી તે ગોવાળીઆઓ ખુશીખુશી થઈ ગયા અને સર્વે એકી સાથે કહેવા લાગ્યા કે, આ મહારાજે આ મુકુંદને જીતી લીધો છે. તે પછી તે વૃદ્ધવાદી આચાર્ય રાજસભામાં ગયા અને ત્યાં મુકુંદની સાથે ચર્ચા કરી તેને પરાભૂત કરી દીધો અને તેને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો. અને તેનું કુમુદચંદ્ર એવું નામ રાખ્યું. કુમુદચંદ્ર તે આચાર્યની પાસે અભ્યાસ કરી આગળ વધ્યા. પછી ગુરુએ તેનું સિદ્ધસેન દિવાકર એવું નામ આપ્યું. અને ત્યારથી તે એજ નામથી જ પ્રખ્યાત થયા હતા.

એક વખતે સિદ્ધસેન દિવાકરની પાસે કોઈ ભટ્ટ વાદ કરવાને આવ્યો હતો. તેને સંભળાવવા માટે તે ચતુર વિદ્વાને “નમો અરિહંતાણુ” ઇત્યાદિ પ્રાકૃત પાઠને બદલે “નમોઽર્હત્ સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાય સર્વ સાધુભ્યઃ” એવો

સંસ્કૃત પાઠ બોલ્યા હતા. એ સંસ્કૃત વાક્ય ચૌદ પૂર્વની આદિમાં રહેલું હતું. એક દિવસે દિવાકરે પોતાના ગુરુને પુછ્યું કે, ‘આપણા સર્વ જૈનઆગમે પ્રાકૃત ભાષામાં છે, તે સંસ્કૃતમાં હોય તો કેવા બને? જો આપની આજ્ઞા હોય તો હું તે સર્વને સંસ્કૃતમાં ગોઠવી દઉં.’ ત્યારે ગુરુએ સિદ્ધસેન દિવાકરને નીચેનાં શ્લોકથી કહ્યું—

“ વાલ્મી મંદમૂર્ખાણાં, નૃણાં ચારિત્રકાંક્ષિણામ્ ।

અનુગ્રહાય તત્ત્વજ્ઞૈઃ, સિદ્ધાંતઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ” ॥૧॥

બાળ, સ્ત્રી, મંદબુદ્ધિ અને મૂર્ખ એવા ચારિત્રના અભિલાષી પુરૂષો પર અનુગ્રહ કરવા માટે તત્ત્વજ્ઞ પુરૂષોએ જૈન સિદ્ધાંતને પ્રાકૃત કરેલો છે.

તેથી હે શિષ્ય! તારા હૃદયમાં પ્રાકૃત આગમને સંસ્કૃત કરવાની જે સ્ફુરણ થઈ, તેથી તને પ્રાયશ્ચિત્ત લાગ્યું છે. અને તેથી તને ગચ્છની બહાર કાઢી મૂકવાની શિક્ષા કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કહી તે આચાર્યે સિદ્ધસેન દિવાકરને ગચ્છની બહાર મૂકી દીધા હતા. આ વખતે સમસ્ત સંઘે આવી સૂરિવરને વિનંતી કરી કે, સ્વામી ‘સિદ્ધસેનદિવાકર કવિત્વ વગેરેના ગુણોથી યુક્ત છે, તેથી તે શાસનના પ્રભાવક છે, માટે તેમને ગચ્છની બહાર મુકવા ન જોઈએ. આ પ્રમાણે સંઘના અતિ આગ્રહપૂર્વક કહેવાથી ગુરુએ કહ્યું કે તે સિદ્ધસેનદિવાકર દ્રવ્યથી મુનિવેશનો ત્યાગ કરી અને ભાવથી મુનિવેષને ધારણ કરી અનેક પ્રકારના તપ કરતાં છેવટે અઢાર રાજ્યોને પ્રતિબોધ પમાડી જૈનો કરશે અને એક નવું તીર્થ પ્રગટ કરશે, ત્યારે હું તેને ગચ્છની અંદર લઈશ. તે સિવાય લેવામાં આવશે નહીં.” ગુરુના આ વચન સાંભળી સિદ્ધસેનદિવાકરે વિચાર કરી તે ગુરુના વચનને અંગીકાર કર્યું અને ત્યાંથી વિહાર કરી તેઓ ઉજ્જયિનીનગરીમાં આવ્યા.

એક વખતે સિદ્ધસેન દિવાકર કોઈ શેરીમાંથી બીજી શેરીમાં પેશતા હતા, તેવામાં ઘોડા ખેલવવા માટે જતાં એવા વિક્રમ રાજ્યે તેમને જોયા. તત્કાળ રાજ્યે દિવાકરને પૂછ્યું, કે “તમે કોણ છો?” સિદ્ધસેનદિવાકરે ઉત્તર આપ્યો, “અમે સર્વજ્ઞ પુત્ર છીએ. “તત્કાળ રાજ્યે તેમને માનસિક નમસ્કાર કર્યો: સિદ્ધસેન દિવાકરે તેમને ઉંચે સ્વરે ધર્મલાભ દીધો. ત્યારે રાજ્યે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કે “તમે કોને ધર્મલાભ આપ્યો” “દીવાકરે કહ્યું “જેણે અમોને

નમસ્કાર કરેલો છે, તેમને અમે ધર્મલાલ આપ્યો છે. ” તે સાંભળી રાજ આશ્ચર્ય સાથે સંતુષ્ટ થઈ ગયો અને તેમને હર્ષથી વિનંતી કરી કે, પવિત્ર ચરણ વડે મારા સભા મંડપને આપ પવિત્ર કરો.” આમ કહી વિક્રમ-રાજ પોતાને સ્થાને આલ્યો ગયો હતો.

એક વખતે સિદ્ધસેનદિવાકર વિક્રમરાજના ચાર નવા શ્લોકો રચી રાજદ્વારે ગયા અને તેમણે દ્વારપાલ પાસે નીચે પ્રમાણે રાજને કહેવરાવ્યું—

“દિદ્યુર્મિ ક્ષુરાયાતો, દ્વારે તિષ્ઠતિ વારિતઃ ।

હસ્તન્યસ્તચતુઃ શ્લોકો, યદ્વાગચ્છતુ ગચ્છતુ” ॥ ૧ ॥

“રાજને મળવાની ઇચ્છાથી ભિક્ષુક આવ્યો છે; પણ દ્વાર ઉપર અટકાવવાથી તે ત્યાં ઉભો છે. તેના હાથમાં ચાર શ્લોક છે; તે આપની પાસે આવે કે પાછો જાય.”—(૧)

રાજએ ઉત્તરમાં નીચે પ્રમાણે કહેવરાવ્યું—

“દીયંતાં દશલક્ષાણિ, શાસનાનિ ચતુર્દશ ।

હસ્તન્યસ્તચતુઃ શ્લોકો યદ્વા ગચ્છતુ ગચ્છતુ” ॥ ૨ ॥

જેના હાથમાં ચાર શ્લોકો છે, તે ભિક્ષુકને દશ લાખ દ્રવ્ય અને ચૌદ ગામોના પટ્ટા કરી આપો. તે ખુશી હોય તો આવે અને ખુશી ન હોય તો પાછો જાય.”—(૨)

તે પછી સિદ્ધસેનદિવાકર રાજની પાસે ગયા. તે વખતે મહારાજ વિક્રમ પૂર્વ દિશા તરફ સિંહાસન ઉપર બેઠા હતા. ત્યાં જઈ તે કવીશ્વર નીચે પ્રમાણે નવીન શ્લોક બોલ્યા—

“આહતે તવ નિઃસ્વાને, સ્ફુટિતે રિપુહૃદ્વટે ।

ગલિતે તત્પ્રિયાનેત્રે, રાર્જશ્ચિત્રમિદં મહત્” ॥ ૧ ॥

“હે રાજ, તમારા નીશાનનો ડંકો વાગતાં તમારા શત્રુઓનો હૃદયરૂપ થોડો ફૂટી જાય છે અને તેમની સ્ત્રીઓના નેત્ર ગળે છે. આ એક મોટું આશ્ચર્ય છે.”

આ શ્લોક સાંભળી રાજ વિક્રમ દક્ષિણ દિશા તરફ મુખ કરીને બેઠા.

કારણ કે, તે શ્લોકથી પ્રસન્ન થયેલા રાજાએ મનમાં ચિંતવ્યું કે, “મેં આ ભિક્ષુક કવિને મારું પૂર્વ દિશાનું રાજ્ય આપી દીધું.”

તે પછી આચાર્ય પુનઃ સન્મુખ આવી નીચે પ્રમાણે શ્લોક બોલ્યા—

“અર્પૂર્વેયં ધનુર્વિદ્યા, ભવતા શિક્ષિતા કુતઃ ।

માર્ગગૌઘઃ સમમ્યેતિ, ગુણો યાતિ દિગંતરમ્” ॥ ૨ ॥

હે રાજા ! કોઈ અપૂર્વ ધનુર્વિદ્યા તમો ક્યાંથી શીખ્યા કે જેથી તમારી આગળ માર્ગણુ—બાણોના સમૂહ આવે છે અને ગુણ (પણુછ) બીજી દિશામાં જાય છે. એટલે કહેવાનો આશય એવો છે કે, ધનુર્વિદ્યા જાણનાર પુરૂષ માર્ગણુ બાણોના સમૂહને બીજા તરફ ફેંકે છે, અને ગુણ (પણુછ) ઉંચી ચડે છે. પરંતુ તમારે તો બાણો તમારી પાસે આવે છે, અને પણુછ બીજી દિશામાં જાય છે. આ વિરોધનો પરિહાર એવી રીતે છે કે, હે રાજા, તમારી આગળ માર્ગણુ—ચાચક લોકોના સમૂહ આવે છે અને તેથી તમારા ગુણો બીજી દિશાઓમાં ફેલાય છે.—(૧)

આ શ્લોક સાંભળી રાજા વિક્રમ પશ્ચિમ દિશા તરફ મુખ રાખીને બેઠો એટલે દક્ષિણ દિશાનું રાજ્ય તેને આપી દીધું. તે વખતે સિદ્ધસેન આચાર્ય નીચે પ્રમાણે ત્રીજો શ્લોક બોલ્યા—

“સરસ્વતી સ્થિતા વક્ત્રે, લક્ષ્મીઃ કરસરોરુઢે

કીર્તિઃ કિં કુપિતા રાજન્, યેન દેશાંતરં ગતા ॥ ૩ ॥”

હે રાજા, તમારા મુખમાં સરસ્વતી રહેલ છે અને તમારા કરકમળમાં લક્ષ્મી રહે છે. તો પછી કીર્તિ શા માટે કોપ પામી છે કે જે રીસાઈને દેશાંતરમાં ચાલી ગઈ છે.” (૩)

આ શ્લોક સાંભળી રાજા વિક્રમ ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખીને બેઠો; ત્યારે સિદ્ધસેનાચાર્ય તેની સન્મુખ થઈ નીચેનો ચોથો શ્લોક બોલ્યા—

“સર્વદા સર્વદો સીતિ, મિથ્યા સંસ્તૂયસે બુધૈઃ ।

નાયો લેમિરે પૃષ્ઠં, ન વશઃ પર્યોષિતઃ” ॥ ૪ ॥

હે રાજા ! તું હંમેશા સર્વદા—સર્વ વસ્તુઓને આપનારો છે, એમ વિદ્વાનો તારી સ્તુતિ કરે છે, તે મિથ્યા છે, કારણ કે તારા શત્રુઓને તે પીઠ આપી નથી અને પરસ્ત્રીઓને છાતી આપી નથી. અર્થાત્ જે સર્વ વસ્તુનો દાતા હોય

તે તેવી વસ્તુને શા માટે ન આપે? કહેવાનો આશય એવો છે કે, તું કદિ પણ રણભૂમિમાંથી પાછો ક્યો નથી કે જેથી તારા શત્રુઓ તારી પીઠ જુએ અને તેં કદિ પણ પરસ્ત્રીને છાતી સાથે દબાવી નથી કે જેથી તે તારી છાતીને મેળવે.”

આ ઋષોક સાંભળી સંતુષ્ટ થયેલા રાજ તત્કાળ પોતાના સિંહાસન ઉપરથી ઉભો થયો અને તેણે ચારે દિશાઓનું રાજ્ય સૂરિવરને આપવા માંડ્યું. ત્યારે સૂરિ સિદ્ધસેનદિવાકરે કહ્યું: “રાજન્! મારે રાજ્યની કાંઈ જરૂર નથી.” રાજ્યે પૂછ્યું; “ત્યારે તમારે શું જોઈએ છે?” સૂરિ જોડ્યા: “હું માત્ર એટલું માગું છું કે જ્યારે હું તમારી પાસે આવું, ત્યારે તમારે મારા મુખથી ધર્મ સાંભળવો.” રાજ્યે તે વાત અંગીકાર કરી તે પછી આચાર્ય સિદ્ધસેનદિવાકર પોતાને સ્થાને આદ્યા ગયા.

એક વખતે આચાર્ય સિદ્ધસેન ઉજ્જયિનીનગરીમાં આવેલા મહાકાલ શંકરના પ્રાસાદમાં જઈ તે શંકરના લિંગ સામે પગ કરી સૂઈ ગયા હતા. પ્રાતઃકાળે શંકરના પૂજારીઓએ આવી તેમને પોકાર કરી ઉઠાડવા માંડ્યા, તો પણ તેઓ ઉઠ્યા નહીં. લોકોએ આ જોઈને રાજની આગળ ફરીયાદ કરી કે, રાજેન્દ્ર! કોઈ ભિક્ષુક મહાકાલ શિવલિંગની સામે પગ કરીને સુતો છે. અમોએ તેને ઘણું કહ્યું તો પણ તે ઉઠતો નથી.” રાજ વિક્રમે હુકમ કર્યો કે, “તેને મારીને કાઢો.” તત્કાળ રાજની આજ્ઞા મેળવી તે લોકો ત્યાં આવ્યા અને આખુલ તથા લાકડીઓના પ્રહારથી સિદ્ધસેનને મારવા લાગ્યા. જેમ જેમ તે આચાર્યના શરીર ઉપર ઘા પડવા માંડ્યા, આથી જનનામાં કોલાહલ ઉઠ્યો અને તે સાંભળી રાજ ત્યાં દોડી આવ્યો અને આશ્ચર્યથી પૂછવા લાગ્યો કે, “આ શું થયું?” તેવામાં કોઈએ રાજને આવીને જણાવ્યું કે, મહારાજ! કોઈ મહાકાલ પ્રાસાદની અંદર ભિક્ષુકને તાડના કરે છે, તે તાડનાના પ્રહારો અંતઃપુરમાં રાણી સાહેબાને વાગે છે. રાજ તત્કાળ મહાકાલ પ્રાસાદમાં ગયો, ત્યાં તેમણે સિદ્ધસેન આચાર્યને જોયા અને તત્કાળ ઓળખી લીધા. તત્કાળ તેમણે લોકોને તાડના કરતાં અટકાવ્યા અને પછી બધો વૃત્તાંત સાંભળ્યો.

રાજ્યે આચાર્યને પૂછ્યું કે, “તમે મહાદેવના લિંગ ઉપર ચરણ શા માટે મુક્યા હતા? આ મહાદેવ એ મોટો દેવ છે અને સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છે.” આચાર્યે કહ્યું: “રાજન્ મહાદેવ તો અનન્ય દેવ છે. જે મહાદેવ છે તેની હું સ્તુતિ કરું છું, તે તમે સાવધાન થઈને સાંભળો.” આ પ્રમાણે કહી સિદ્ધસેન

આચાર્યે કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર રચવાનો આરંભ કર્યો. જ્યારે તેમણે અગીયારમા શ્લોકનું આદિપદ “યસ્મિન્ હરપ્રમૃતયોઽપિ હતપ્રમાવાઃ” આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે તત્કાળ પૃથ્વી કંપાયમાન થવા લાગી. અને અગ્નિનો ધુમાડો નીકળવા લાગ્યો. ક્ષણવારમાં તે શિવલિંગના બે કટકા થયા અને તેમાંથી તેજનો સમૂહ ચારે તરફ પ્રસરી ગયો. તેમ થતાં જ તેમાંથી ધરણેન્દ્ર સહિત શ્રી પાર્શ્વનાથજીની પ્રતિમા પ્રગટ થઈ આવી. આચાર્યે તે સ્તોત્રને સંપૂર્ણ કરી આ પ્રમાણે કહ્યું.

“રાજન્ અહીં પ્રથમ અવંતિ સુકુમાલનો લોક પ્રસિદ્ધ પુત્ર હતો. તેના પિતા નલિનીગુહમ વિમાનમાં ગયા હતા. તેઓ જે સ્થાને કાર્યોત્સર્ગ કરીને રહ્યા હતા, તે સ્થાને તેણે મહાકાલ નામે લોક પ્રસિદ્ધ નવો પ્રાસાદ કરાવી આ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. કેટલોક કાળ ગયા પછી મિથ્યાદષ્ટિઓએ તે પાર્શ્વનાથના પ્રતિબિંબને આચ્છાદિત કરી તે ડેકાણે આ શિવલિંગની સ્થાપના કરી દીધી હતી. અત્યારે મારી આ સ્તુતિના પ્રભાવથી લિંગ ફાટી તેમાંથી આ પ્રતિમા પ્રગટ થઈ છે.” આચાર્યના આ વચન સાંભળી વિક્રમ રાજના હૃદયમાં ચમત્કાર સાથે હર્ષ ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તત્કાળ તેજ વખતે રાજ-વિક્રમને જિનોક્ત તત્ત્વના સ્વરૂપ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા થઈ અને તેને સમ્યક્ત્વ-રત્નની પ્રાપ્તિ થઈ આવી. ઉદાર મહારાજએ તેજક્ષણે તે પાર્શ્વનાથ પ્રભુની નિત્ય પૂજના નિર્વાહને માટે એકસો ગામ અર્પણ કર્યા અને પોતે શ્રાવકધર્મ અંગીકાર કર્યો. આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકરે મહારાજ વિક્રમની આજ્ઞામાં વર્તનારા બીજા અઢાર રાજ્યોને પ્રતિબોધ કર્યા. આચાર્યના ગુણોના સમૂહથી રંજિત થયેલા વિક્રમ રાજ્યએ આચાર્યને બેસવા માટે એક પાલખી ભેટ કરી હતી. તે પછી તે મહાન્ આચાર્ય તે પાલખીમાં બેસી નિરંતર રાજદ્વારમાં જતા હતા. તે પછી વૃદ્ધવાદી આચાર્યના સાંભળવામાં આવ્યું કે, સિદ્ધસેન દિવાકર જે કાર્ય કરવા માટે ગયા હતા, તે કાર્ય સિદ્ધ થઈ ગયું છે, પરંતુ તેઓ પ્રમાદ-રૂપી કાદવમાં મગ્ન થઈ ગયા છે. રાજમાનના પાશમાં સપડાઈ ગયા છે, માટે મારે ત્યાં જઈ પ્રતિબોધ આપવો, તેમને પ્રમાદમાંથી મુક્ત કરી સન્માર્ગે દોરવા.” આવું વિચારી વૃદ્ધવાદી ગુરુ વિહાર કરી ઉજ્જયિનીનગરીમાં આવ્યા. સિદ્ધસેન રાજમાનના પાશમાં સપડાઈ ગયા હોવાથી ગુરુ પાસે જઈ શક્યા નહીં. તેથી વૃદ્ધવાદી આચાર્ય પાલખી ઉપાડનાર ભોઈનું રૂપ ધારણ કરી દ્વારે ઉભા રહ્યા. જ્યારે સિદ્ધસેન સૂરિ પાલખીમાં બેસી રાજભુવન તરફ જતા હતા, ત્યારે વૃદ્ધવાદી સૂરિજીએ એક ભોઈને બદલે પોતે પાલખી ઉપાડી અને વૃદ્ધપણને લઈને તેઓ

મંદમંદ ગતિથી ચાલવા લાગ્યા. તેમને મંદગતિથી ચાલતાં જોઈ સિદ્ધસેન દિવાકર નીચે પ્રમાણે બોલ્યા—

“મૂરિમારમરાક્રાંતઃ સ્કંધઃ કિં તવ વાધતિ ।”

“ઘણાભારથી આક્રાંત થયેલા તારા સ્કંધને શું કાંઈ બાધા થાય છે ?”

આ વાક્યમાં ‘બાધતિ’ એ અશુદ્ધરૂપ છે. કારણ કે, ‘બાધ’ ધાતુ આત્મને પદ હોવાથી તેનું ‘અર્’ રૂપ ‘બાધતે’ થવું જોઈએ. આચાર્ય સિદ્ધસેન દિવાકરે પ્રમાદથી તેવી ભૂલ કરી એટલે ગુરુએ નીચે પ્રમાણે કહ્યું—

“ન તથા વાધતે સ્કંધો યથા વાધતિ વાધતે ॥૧૧॥”

જેવી રીતે ‘બાધતે’ને બદલે તું બાધિત એવું અશુદ્ધરૂપ બોલ્યો, તે મને જેવું પીડે છે, તેવી સ્કંધને પીડા થતી નથી.

આ સાંભળી આચાર્ય સિદ્ધસેન ચમત્કાર પામી વિચારમાં પડી ગયા. તત્કાળ તેમણે વિચાર્યું કે ‘આ કોણ છે ?’ તેમના જાણવામાં આવ્યું કે, ‘આ તો વૃદ્ધવાદ્દી ગુરુ છે.’ તત્કાળ પોતે પાલખી ઉપરથી ઉતરી તેમના ચરણમાં નમી પડ્યા. મારો અપરાધ ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો એમ કહેવા લાગ્યા. પછી ગુરુએ સિદ્ધસેનને ફરીથી પ્રતિબોધ પમાડી સંઘની સમક્ષ મિથ્યાદુષ્કૃત આપવાપૂર્વક સંઘમાં લીધા હતા.

મહાનુભાવ દિવાકર પછી ચિરકાલ સુધી શ્રી વીરશાસનની પ્રભાવના કરી પ્રાંતે સદ્ગતિના ભાજન બન્યા હતા. આ પ્રમાણે આચાર્ય કવિ નામના આઠમા પ્રભાવક જાણવા. એવી રીતે શાસનના આઠ પ્રભાવક કહેવાય છે. તે પ્રવચની આદિ આઠ પ્રભાવકો જિનશાસનને શોભાવે છે. પોતાના પ્રકાશક સ્વભાવવાળું જે પ્રવચન કહેવાય છે, તેને દેશ, કાલ, ભાવ, દ્રવ્ય તથા ક્ષેત્રની યોગ્યતા પ્રમાણે સહાય કરવાથી જોયો પ્રકાશ કરે છે, તેથી તેઓ પ્રભાવકો કહેવાય છે. તેઓની ક્રિયારૂપ પ્રભાવના સમ્યક્ત્વને નિર્મલ કરે છે.

બીજા પ્રકારે આઠ પ્રભાવક.

તે આઠ પ્રભાવકને બીજે પ્રકારે પણ દર્શાવે છે.

“અડસેસઙ્ઘિ” ધમ્મકહિ.”

વાઙ્ઘ્રિ આયરિય” સ્વર્ગ” નેમિત્તિ

વિજ્ઞાવં રાયગર્ણ સં

મયાય તિત્થં પમાવંતિ ॥ ૧ ॥

અતિશય ઋદ્ધિવાળા અવધિજ્ઞાની, મનઃ પર્યાવજ્ઞાની, આમર્ષ ઔપધિ પ્રમુખ લબ્ધિવાન્ તે પહેલા, બીજા ધર્મકૃથી, ત્રીજા વાદી, ચોથા આચાર્ય, પાંચમા ક્ષપક-મોટી આતાપના પ્રમુખ લેનાર તપસ્વી, છઠ્ઠા નિમિત્તિ, સાતમા વિદ્યાશ્રેષ્ઠ અને આઠમા રાજવંશી તથા ગચ્છ-સમુદાય વંશી અર્થાત્ મહાજનમાન્ય એ પ્રમાણે આઠ પ્રભાવક બીજે પ્રકારે જણવા.

સમ્યક્ત્વના પાંચ ભૂષણ.

જિનશાસનમાં એટલે અરિહંતના દર્શનમાં કુશલપણું, એ પહેલું ભૂષણ છે. તે સમ્યક્ત્વને શોભાવે છે, માટે ભૂષણ કહેવાય છે. તેથી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોએ તેથી કુશળતા મેળવવામાં વિશેષ ઉદ્યમ કરવો. અરિહંતના દર્શનને વિષે કુશળ એવો પુરુષ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવાદિકને અનુસારે અનેક પ્રકારના ઉપાયો થોજી બીજા અજ્ઞાની જીવોને સુખે કરી પ્રતિબોધ પમાડે છે. તે વિષે કમળ નામના એક શ્રાવક પુત્રને પ્રતિબોધ પમાડનાર શ્રી ગુણાકરસૂરિનો વૃત્તાંત પ્રખ્યાત છે. બીજાઓએ તે સૂરિવરની જેમ જિનમતને વિષે કુશળતા કરવી જોઈએ.

શ્રી ગુણાકરસૂરિનો વૃત્તાંત

એક નગરને વિષે ધન નામે શ્રાવક રહેતો હતો. તે ધનવાન્ બુદ્ધિમાન્ અને ગુણી હતો. તેથી તે મહાજન મંડલમાં માન્ય થઈ પડ્યો હતો. તે ધન-શેઠને કમલ નામે એક પુત્ર હતો. તે ઘણો કલાવાન્ અને ચતુર હતો. પણ ધર્મ તરફ અરૂચિ ધરનારો હતો. ધર્મના તત્ત્વ ઉપર તેને બીલકુલ શ્રદ્ધા ન હતી. પિતા ધનશેઠ તેને ઘણું સમજાવતો પણ તે માનતો ન હતો. જ્યારે પિતા કંઈ પણ તત્ત્વની વાત કહે ત્યારે તે ઉઠીને ચાલ્યો જતો. આથી ધનશેઠ કંટાળી ગયા હતા.

એક વખત ધનશેઠના મનમાં વિચાર થયો કે જો કોઈ આર્હતધર્મના પ્રવીણ આચાર્ય આવે તો મારા પુત્રને લાભ થયા વિના રહે નહીં. આ સમય દરમિયાન કોઈ આચાર્ય મહારાજ તે નગરની સમીપે આવેલા વનમાં સમોસર્યા. આ ખબર સાંભળી નગરના લોકો વંદના કરવા ગયા. ધનશેઠ પણ વંદના કરવા આવ્યા. ગુરુએ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. દેશના સમાપ્ત થયા પછી નગરજનો વંદના કરી પોતપોતાને સ્થળે ગયા. ધનશેઠે ગુરુને વિનંતી કરી— “સ્વામી ! મારો પુત્ર કમળ ધર્મના વિચારથી તદ્દન અજ્ઞાત છે. ધાર્મિક તત્ત્વ ઉપર તેની શ્રદ્ધા થતી નથી. કૃપા કરી આપ પ્રતિબોધ આપો આપના જેવા

ગીતાર્થ ગુરુનો બોધ કદિ પણ નિષ્કળ જતો નથી. ધનશેઠની વાત સાંભળી આચાર્યે હા કહી.

તત્કાળ શેઠ ઘેર આવ્યા. પુત્ર કમળને આ પ્રમાણે કહ્યું— “પુત્ર, આજે એક ગીતાર્થ ગુરુ વનમાં પધાર્યા છે. તારે ત્યાં જઈ તેમના વચન સાંભળવા” પિતાના કહેવાથી કમળ આચાર્યની પાસે આવ્યો અને નમ્ર થઈ પાસે બેઠો. આચાર્યે તરત સાત નય યુક્ત એવા દ્રવ્યગુણ પર્યાય વડે ગર્ભિત વિચારવાળી દેશના આપી. દેશના સમાપ્ત થયા પછી આચાર્યે પૂછ્યું, ‘ભદ્ર! અત્યાર સુધીમાં તારા સમજવામાં કાંઈ આવ્યું?’ કમળે પ્રત્યુત્તર આપ્યો, “ભગવાન્, કાંઈક જાણ્યું છે.” આચાર્યે કહ્યું, ‘શું જાણ્યું?’ કમળ બોલ્યો, “ભગવાન્! આ નજીક રહેલ બોરડીના વૃક્ષના બિલમાંથી મંકોડા નામના એક સોને આઠ તેઠન્દ્રિ જીવો નીકળી બીજા બિલમાં પેઠા. તે મારા જાણવામાં આવ્યું. પુનઃ આચાર્યે પૂછ્યું, “ઠીક, પણ અમારા કહેવામાંથી કાંઈ જાણ્યું” કમળે કહ્યું, “ના, કાંઈ જાણ્યું નથી.” કમળનું આ વચન સાંભળી આચાર્યે જાણ્યું કે, ‘આ અયોગ્ય છે’ પછી મૌન ધરી રહ્યા. કમળ ઉઠી ઘેર ચાલ્યો ગયો. બીજે દિવસે કમળના પિતા આચાર્યને વંદના કરવા આવ્યા. આચાર્યે કમળની સર્વ ચેષ્ટા જણાવી પછી આચાર્ય ત્યાંથી વિહાર કરી બીજે સ્થાને ચાલ્યા ગયા હતાં.

એક વખતે કોઈ બીજા આચાર્ય તે જ વનમાં આવી સમોસર્યા. ધનશેઠ વંદના કરવા આવ્યા, પૂર્વની જેમ પોતાના પુત્રનો વૃત્તાંત તેમની આગળ નિવેદન કર્યો આચાર્યે ધનશેઠને કહ્યું કે: કમળને અહીં મોકલવો. અને કહેવું કે, ગુરુની પાસે નીચી દૃષ્ટિએ ન રહેવું, ગુરુની સામે જોયા કરવું અને ગુરુ બોલે તેમાં ઉપયોગ રાખવો. આચાર્યની સૂચના ધનશેઠે કમલ પુત્રને કહી ગુરુની સમીપે મોકલ્યો. કમળ ગુરુનું મુખ જોતો તેમની સમીપે બેઠો. ગુરુએ પૂછ્યું: “ભદ્ર! તું કાંઈ પણ તત્ત્વ જાણે છે?” કમળે કહ્યું, “હા, હું ત્રણ તત્ત્વો જાણું છું. મન ઇચ્છિત એવું પહેલું અશન, બીજું પાન અને ત્રીજું શયન એ ત્રણ તત્ત્વો જાણું છું.” આચાર્ય હસીને બોલ્યા—“આતો ગામડીઆના વચન જેવા વચનો છે. પરંતુ જે જ્ઞેય એટલે જાણવા યોગ્ય, હેય એટલે ત્યાગ કરવા યોગ્ય અને ઉપાદેય એટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય, તેમાંથી કાંઈ જાણે છે. કમળે કહ્યું:” એમાંથી હું કંઈપણ જાણતો નથી. તમે કહો તો હું શ્રદ્ધાથી

સાંભળીશ. “આચાર્યે” તેને પ્રતિબોધ પમાડવા માટે બે ત્રણ ઘડી સુધી તત્ત્વના નિર્ણયરૂપ દેશના આપી નિવૃત્ત થયા. પછી કમળને પૂછ્યું કે : ભદ્ર ! કહે હવે તેં શું તત્ત્વ જાણ્યું ?” અદ્યમતિ કમળ બોલ્યો, “ગુરુજી, મેં કાંઈ બીજું જાણ્યું નથી. માત્ર તમે બોલતા હતા, ત્યારે તમારો હૈડિઓ એકસોને આઠ વાર ઉંચો નીચો થતો મારા જોવામાં આવ્યો, એ મેં જાણ્યું છે. તે સિવાય હું કાંઈપણ સમજ્યો નથી.” કમળના આ વચનો સાંભળી આચાર્ય બેદસહિત બોલ્યા કે, “આ તો અંધ આગળ આરસી થઈ.” પછી કમળ ચાલ્યો ગયો અને જ્યારે ધનશેઠ વાંદવા આવ્યો ત્યારે આચાર્યે કમળની તે ચેષ્ટા કહી પછી આચાર્ય ત્યાંથી વિહાર કરી બીજે સ્થળે ગયા.

એક દિવસે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને અનુસારે પરને પ્રતિબોધ કરવામાં કુશળ એવા કોઈ બીજા આચાર્ય પાછા તેજ વનમાં આવ્યા. તેમના આગમનના ખબર સાંભળી લોકો શ્રેણિબદ્ધ વંદના કરવા ગયા. ધનશેઠ પણ ત્યાં ગયા. દેશના પૂર્ણ થયા પછી ધનશેઠે ગુરુને નિવેદન કર્યું. સ્વામી ! મારો પુત્ર કમળ ધાર્મિક વિચારમાં અત્યંત અજ્ઞાત રહે છે. પૂર્વે અહીં પધારેલા આચાર્યોએ તેને અતિશય પ્રતિબોધ આપ્યો, છતાં તે પ્રતિબોધ પામ્યો નહીં. પ્રથમ આચાર્યે પ્રતિબોધ આપતાં મંકોડાની ગણતરી કરી અને બીજા આચાર્યે બોધ આપતાં તેમના કંઠનો હૈડિઓ ઉંચો નીચો થવાની ગણતરી કરી. તેથી કોઈ પણ પ્રકારે અજ્ઞાની પુત્રને આપ પ્રતિબોધ આપો કે જેથી તેને સમ્યક્ત્વ-રત્નની પ્રાપ્તિ થાય. જે મારો પુત્ર ગાઢ અજ્ઞાનમાંથી મુક્ત થશે તો આપને મહાન લાભ થશે. “આચાર્યે” વિચાર કરી જણાવ્યું, “શેઠ આ તમારા પુત્રની બુદ્ધિ લૌકિકવ્યવહારમાં કેવી છે ?” ધનશેઠે કહ્યું, “સ્વામી, એક ધર્મ વિચાર વિના બીજી સર્વ બાબતોમાં નિષ્ણુ છે.” આચાર્યે ઉત્સાહ લાવી કહ્યું, “ત્યારે એ તમારો પુત્ર સુબોધ્ય છે; માટે અવસરે અહીં મોકલવો.” પછી ધનશેઠે ઘેર આવી કમળની પાસે આચાર્યના ગુણોની પ્રશંસા કરી કે, “પુત્ર, કોઈ ઉત્તમ આચાર્ય આવેલા છે, તે ત્રિલલદર્શી છે અને સર્વ પ્રાણી માત્રની સુખદુઃખની પ્રવૃત્તિ જાણે છે, માટે તારે તેમને મળવું અને પૂછવું.” તત્કાળ કમળ પિતાનું વચન અંગીકાર કરી આચાર્યની પાસે આવ્યો. વિનયથી વંદના કરી ગુરુની પાસે બેઠા. આચાર્યે તેના મનનો અભિપ્રાય જાણવા કહ્યું, “ભદ્ર ! આ તારા હાથના મણિબંધમાં મત્સ્યના મુખ સહિત શીઘ્ર ફળ આપનારી ધનરેખા છે. કમળે વિનયથી પૂછ્યું, “મહારાજ, એ રેખાનું શું ફળ થશે ?” ગુરુએ “મચ્છેળ

ય સહસ્સવર્ણ” ઇત્યાદિ ગાથા બોલી કહ્યું ભદ્ર, એ રેખાથી અમારા જાણવામાં આવે છે કે, “તારો જન્મ શુક્લપક્ષમાં છે. તારા ગ્રહો સમભાવને ભજનારા થશે.” તત્કાળ કમળ ચમત્કાર પામી પોતાને ઘેર આવ્યો. તેણે જન્મપત્રિકા લઈ ગુરુને બતાવી. ગુરુએ જન્મપત્રિકામાંથી પૂર્વે કહેલા ગ્રહોને બતાવી દીધા. અને કહ્યું તારો અમુક વર્ષે વિવાહ થયેલો છે અને અમુક વર્ષે તને તાવની પીડા થઈ હતી.” આ પ્રમાણે ગુરુનું વચન સાંભળી કમળ ચમત્કાર પામ્યો. ઘેર આવી પિતાને જણાવ્યું કે, “ગુરુ ખરેખર ત્રિકાળજ્ઞાની છે.” તે પછી કમળ દરરોજ ગુરુને વંદના કરવા જતો. આચાર્ય તે જ નગરમાં ચાતુર્માસ રહ્યા. તેઓ હંમેશાં કૌતુક ભરેલી કથાઓ કહી ધર્મોપદેશ આપવા લાગ્યા, આથી કમળને ધર્મની વિશેષ જાણ થવા લાગી, તેના હૃદયમાં આર્હતધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થઈ. અનુક્રમે તેણે શ્રાવકના બાર વ્રતો ગ્રહણ કર્યા. ગુરુની કૃપાથી તે પિતા કરતાં પણ વધારે ધર્મ પર દૃઢતાવાળો થયો. ચાતુર્માસ વીત્યા પછી આચાર્ય ત્યાંથી વિહાર કરી ચાલ્યા ગયા. કુમાર કમળ શ્રાવકધર્મને ચિરકાળ પાળી સદ્ગતિનું પાત્ર થયો હતો. આ ઉપરથી સમજવાનું કે, બીજાઓએ પણ ભવ્ય જીવોનો ઉપકાર કરનાર શ્રી જૈન શાસનને વિષે કુશળપણું રાખવું; તેમ કરવાથી સમ્યક્ત્વરત્ન આ જગતમાં નિઃસીમ શોભાને ધારણ કરનાર થાય છે. એ પ્રમાણે જિનદર્શનમાં કુશળપણાં સમ્યક્ત્વના પહેલા ભૂષણ ઉપર શ્રાવકપુત્ર કમળને પ્રતિબોધ કરનાર આચાર્યનું દષ્ટાંત કહેવામાં આવ્યું.

સમ્યક્ત્વનું બીજું ભૂષણ.

સમ્યક્ત્વનું બીજું ભૂષણ શ્રી જિનશાસન પ્રભાવના છે. આગમદિકના બળથી અથવા જ્ઞાનના બળથી શ્રી જિનશાસનનું વિશેષ હીપકપણું કરવું, તે જિનશાસનની પ્રભાવના છે. પૂર્વે આઠ પ્રભાવકના ભેદથી તે આઠ પ્રકારે કહેવામાં આવ્યું છે. પૂર્વે કહેલાનું અહીં પુનઃ જે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું, તે પોતાને અને પરને ઉપકારકારી હોઈને તેમજ તીર્થંકર નામકર્મ બાંધવાને લઈને તેનું પ્રાધાન્ય જણાવવાને માટે છે. તેમ વળી જે વચનો સદ્ભૂત અર્થને પ્રકાશ કરનારા અને રાગદ્વેષને દૂર કરનારા છે, તેને વારંવાર ગ્રહણ કરવામાં કાંઈપણ દોષ નથી; કારણ કે, તે સદ્બોધની વૃદ્ધિનું કારણરૂપ છે. તે વિષે શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક મહારાજએ પ્રશમરતિ પ્રકરણમાં કહ્યું છે.

“યે તીર્થકૃત્પ્રણીતા, ભાવાસ્તદનંતરૈશ્વ પરિકથિતાઃ ।

તેષાં बहुशोऽप्यनुकीर्तनं भवांत पुष्टिकरमेव ॥ ૧ ॥”

જે તીર્થંકર પ્રણીત ભાવો છે, તે આંતરારહિત કહેલાં છતાં તેમનું બહુવાર અનુક્રીતન-સ્મરણ કરવું, તે પુષ્ટિને કરનારૂં જ થાય છે.”-(૧)

“યદ્વદુષ્કૃતમપિ સદ્, મેષજમાસેવતેઽર્તિનાશાય ।

તદ્દ્રાગાર્તિહરં, બહુશોઽપ્યનુયોજ્યમર્થપદમ્ ॥ ૨ ॥”

“જેમ ઔષધ એકવાર ખાધું હોય પણ પીડાનો નાશ કરવાને ફરીવાર ખવાય છે. તેવી રીતે રાગરૂપી પીડાનો નાશ કરવા માટે અર્થના પદો ઘણીવાર કહેવામાં આવે છે. -”(૨)

“યદ્વદ્વિષઘાતાર્થ મંત્રપદૈઃ નપુનરુક્તદોષોઽસ્તિ ।

તદ્દ્રાગવિષઘ્નં પુનરુક્તમઝ્ઞમર્થપદમ્ ॥ ૩ ॥”

જેમ વિષનો નાશ કરવા માટે વારંવાર મંત્રના પદો બોલવામાં પુનરુક્તિ દોષ આવતો નથી, તેવી રીતે રાગરૂપી વિષને હણનારા અર્થપદો બોલવામાં પુનરુક્તિનો દોષ આવતો નથી.

“વૃત્યર્થં કર્મ યથા, તદેવ લોકઃ પુનઃ પુનઃ કુરુતે ।

एवं विरागवार्त्ता, हेतुरपि पुनः पुनश्चित्यः ॥ ૩ ॥”

જેમ લોકો પોતાની આજીવિકાને માટે તેનું તે જ કામ વારંવાર કરે છે, એવી રીતે વૈરાગ્યની વાર્તાના કારણને વારંવાર કરવું જોઈએ.” (૩)

સમ્યક્ત્વનું ત્રીજું ભૂષણ

સમ્યક્ત્વનું ત્રીજું ભૂષણ તીર્થસેવા છે. તીર્થ દ્રવ્યથી અને ભાવથી, એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં શત્રુંજયાદિક દ્રવ્યતીર્થ છે અને જે જ્ઞાન, દર્શન, આરિત્યના ધારણ કરનાર અને ભવ્યજનોના તારક એવા સાધુ-સાધ્વી તે ભાવતીર્થ કહેવાય છે. ઉભય પ્રકારના તીર્થની સેવાને વિધિપૂર્વક કરવાથી સમ્યક્ત્વ ભૂષણવાળું કહેવાય છે. અને પરંપરાએ સિદ્ધિરૂપ રૂપને આપનારૂં થાય છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે “તથાપ્રકારના સાધુ તથા શ્રાવકની પર્યાપાસના કરવાથી શું રૂપ પ્રાપ્ત થાય ?” તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે-“સિદ્ધાંતનું શ્રવણ એ પર્યાપાસનાનું રૂપ છે. શ્રવણનું રૂપ શ્રુતજ્ઞાન છે, શ્રુતજ્ઞાનનું રૂપ વિશેષ જ્ઞાન છે. વિશેષ-જ્ઞાનનું રૂપ પ્રત્યાખ્યાન છે, પ્રત્યાખ્યાનનું રૂપ સંયમ છે. સંયમનું રૂપ અનાશ્રવ છે, અનાશ્રવનું રૂપ તપ છે, તપનું રૂપ વોદાણ છે, વોદાણનું

ફળ અકિરિય છે, અને અકિરિયનું ફળ સિદ્ધિ છે. શ્રુતજ્ઞાનથી હેયોપાદેય પ્રમુખનું વિવેચનકારી જ્ઞાન થાય છે. વિશેષજ્ઞાનનું ફળ પ્રત્યાખ્યાન કહ્યું તેનું કારણ એ છે કે વિશેષ જ્ઞાનવાળો પુરૂષ પાપના પચ્ચક્ષ્ણાણુ કરે છે. જ્યારે પચ્ચક્ષ્ણાણુ કરવામાં આવે ત્યારે તેને સંયમ પ્રાપ્ત થાય છે. અણુહણ્યનો અર્થ અનાશ્રવ થાય છે. સંયમવંત પુરૂષને અનાશ્રવ હોય છે એટલે નવા કર્મને ગ્રહણ કરતો નથી. જ્યારે અનાશ્રવને લઈને તે લઘુકર્મી થાય છે, ત્યારે તે તપસ્યા કરે છે. વોદાણનો અર્થ વ્યવદાન થાય છે. વ્યવદાન એટલે કર્મની નિર્જરા. તપસ્યાથી પૂર્વના કર્મની નિર્જરા થાય છે. અકિરિય એટલે યોગનિરોધ. કર્મની નિર્જરા થવાથી યોગનો નિરોધ થાય છે. તે પછી પર્યાવસાને સિદ્ધિનું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વના ત્રીજા ભૂષણ તીર્થસેવાનું ફળ જાણી સમકિતવંત પુરૂષોએ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી.

સમ્યક્ત્વનું ચોથું ભૂષણ.

સમ્યક્ત્વનું ચોથું ભૂષણ સ્થિરતા છે. સ્થિરતા એટલે ચિત્તની ચપલતાનો અભાવ. જૈનધર્મને વિષે પોતાનું અથવા પરનું સ્થિરપણું કરવું-દઢ ચિત્ત રાખી રહેવું. તે સ્થિરતા કહેવાય છે. પરતીર્થીઓની મહાન્ સમૃદ્ધિ જોવામાં આવે તો પણ સુલસાની પેઠે નિઃપ્રકંપ રહેવું, જિન વચન ઉપર અવિચલ શ્રદ્ધા રાખવી. તેવા જીવો દઢધર્મી કહેવાય છે. જે દઢધર્મી પુરુષો હોય છે, તેઓ અરિહંતના પ્રરુપેલા આગમમાં પ્રશંસનીય ગણાય છે. તે વિષે આગમમાં કહ્યું છે કે, “ચાર પ્રકારના પુરુષો હોય છે. ૧ પ્રિયધર્મી છે પણ દઢધર્મી નથી. ૨ દઢધર્મી છે, પણ પ્રિયધર્મી નથી. ૩ દઢધર્મી છે અને પ્રિયધર્મી છે અને ૪ દઢધર્મી નથી તેમ પ્રિયધર્મી પણ નથી. આ ચાર પ્રકારના પુરુષોમાં ત્રીજો પ્રકાર સર્વોત્તમ છે. અને તે ભવ્ય પુરુષોએ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

સ્થિરતા વિષે સુલસાનો વૃત્તાંત

જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રને વિષે મગધ નામે દેશ છે. તે દેશની રાજધાની રાજગૃહીનગરી છે. તે નગરીમાં પ્રસેનજિત નામે રાજા રાજ્ય કરે છે. તે સર્વ ઉચિતકળામાં કુશળ છે. તેને નાગ નામે એક સારથિ હતો. તે રાજા પ્રસેનજિતના ચરણકમળની સેવામાં સદા તત્પર રહેતો હતો. તેને સુલસા નામે સ્ત્રી હતી. તે પતિવ્રતા અને જૈનધર્મ ઉપર પૂર્ણ રાગી હતી. તે ગુણવતી બાળા સર્વદા શુદ્ધ નિષ્ઠાથી દેવભક્તિ અને પતિભક્તિ કરતી હતી.

એક દિવસે નાગસારથિએ કોઈ ઘરમાં ગૃહસ્થને પોતાના ઉત્સંગમાં પુત્રને રમાડતો જોયો. પોતે અપુત્ર હોવાથી તેને હૃદયમાં અતિશય દુઃખ થયું અને નત-મસ્તકે આ પ્રમાણે મનમાં કહેવા લાગ્યો—“અહો ! હું કેવો મંદ ભાગ્યવાન છું કે, મારે એક પણ પુત્ર નથી. આ ભાગ્યવાન પુરૂષને ધન્ય છે કે જેને હૃદયને આનંદ આપનારા ઘણા પુત્રો છે. “આવું ચિંતવતો નાગસારથિ પોતાને ઘેર આવ્યો. પોતાના પતિને આમ ચિંતા કરતો જોઈ સતી સુલસાએ કહ્યું, “સ્વામીનાથ ! તમારા હૃદયમાં શી ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ છે ? તમારું ચિંતાતુર મુખ જોઈ મારા હૃદયને પરિતાપ થાય છે. મારે જે સત્ય હોય તે કહો.” નાગસારથિ મંદ સ્વરથી બોલ્યો—“પ્રિયા, આજે એક ગૃહસ્થને મેં પોતાના ઉત્સંગમાં પુત્રને રમાડતો જોયો, તે ઉપરથી મને પુત્રની ચિંતા ઉત્પન્ન થઈ આવી છે. આજ સુધી મારે કાંઈ પણ પુત્ર થયો નથી, એથી હું મારા આત્માને દુર્ભાગી માનું છું મને અત્યાર સુધી એક પણ પુત્ર પ્રાપ્ત થયો નહીં, એ મારા હૃદયને શક્યની જેમ પીડે છે. “સ્વામીના આવા વચનો સાંભળી સુલસાએ કહ્યું—“સ્વામી, ચિંતા કરશો નહીં. પુત્રને ઉત્પન્ન કરવા મારે તમે કોઈ બીજી કન્યાનું પાણિ ગ્રહણ કરો. કોઈ પણ રીતે તમારા મનની ચિંતા દૂર કરવી એ મારી ફરજ છે.”

નાગસારથિ બોલ્યો—“પ્રિયે ! એ વાત મારી આગળ કહીશ નહીં. આ જન્મમાં મારે તું એક જ પ્રિયા છે. તારા સિવાય બીજી સ્ત્રીને હું મનથી પણ ઈચ્છતો નથી. મારામાં પુત્ર દર્શનની અભિલાષા ઉત્પન્ન થઈ છે પણ તે પુત્ર તારી કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થયેલો જ ઈચ્છું છું. બીજી સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને જોવાની મારી ઈચ્છા નથી. મારે તું સતી છે, તેથી કોઈ દેવતાની આરાધના કરી તેની પાસે પુત્રનું વરદાન માગ, જેથી મારા મનોરથ સિદ્ધ થાય.” સુલસા પતિના આવા વચનો સાંભળી બોલી,—સ્વામિનાથ ! જે આપણા કર્મમાં પુત્ર હશે તો આપણને અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે. તે સિવાય કદિ પણ પુત્રની પ્રાપ્તિ નહીં થાય. વાંછિત અર્થની સિદ્ધિ કરવાને મારે મન, વચન અને કાયાથી બીજા કોઈ પણ દેવની આરાધના કરીશ નહીં. આપણે તો અરિહંતદેવની આરાધના કરીશું જે ભગવાન સર્વ ઈષ્ટ સિદ્ધિના કારણરૂપ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. હું સર્વ મનોરથોને પૂરનારા આયંભિલ પ્રમુખ તપને આચરીશ. એનાથી આપણાં કાર્યની સિદ્ધિ થશે. કોઈ જાતની ચિંતા કરશો નહીં.” સતીના આ વચનો સાંભળી નાગસારથિને આશ્વાસન મળ્યું. તે પછી સતી સુલસા આદિનાથ પ્રમુખ

સર્વ જિનેશ્વરોની ત્રિકાળ પૂજા કરવા લાગી અને બીજા ધાર્મિક કાર્યો તથા તપસ્યા કરવામાં તે તત્પર બની ગઈ.

કેટલાક સમય પછી દેવલોકમાં ઈંદ્રસભામાં સુલસાના ધાર્મિકપણાની પ્રશંસા કરવામાં આવી. તે વખતે એક મિથ્યાત્વી દેવતા તે પ્રશંસા સાંભળી શક્યો નહીં, તેથી તે સુલસાની પરીક્ષા કરવાને પૃથ્વી ઉપર આવ્યો. તે સાધુનો વેષ પહેરી સુલસાના ઘરમાં પેઠો. આ વખતે સુલસા પોતાના જિનેશ્વરપ્રભુની પૂજા કરવામાં આસક્ત હતી, તો પણ તેણીએ જ્યારે મુનિને ઘેર આવેલા જોયા, એટલે તે તત્કાળ બેઠી થઈ અને અતિશય ભક્તિપૂર્વક તેણે મુનિના ચરણકમળમાં વંદના કરી. સતીએ મુનિને વિનયથી પૂછ્યું, મહારાજ ! શું કારણે પધાર્યા છો ?” કપટી મુનિએ કહ્યું, “બાઈ, અમારી સાથે એક બીજા સાધુ છે, તેમને એક રોગ થયેલો છે. તે ‘રોગનુ’ છેદન કરવાને લક્ષ્યાક તેલ જોઈએ છે; તેણે તેલ તમારા ઘરમાં હશે, માટે તે લેવા આવ્યો છું”

મુનિના આ વચનો સાંભળતા જ સતી સુલસા પોતાના ઓરડામાં ગઈ અને લક્ષ્યાક તેલનો એક ઘડો લાવી મુનિની આગળ મૂક્યો. પોતે ઘડાનું ઢાંકણ ઉઘાડવા માંડ્યું, તેટલામાં દેવતા પ્રભાવથી તે ઘડો પુટી ગયો. આથી સુલસાના હૃદયમાં જરાપણ બેદ થયો નહીં. તે પાછી ઘરમાં જઈને બીજો ઘડો લાવી તે ઘડો ઉપાડતાં જ ભાંગી ગયો. તો પણ તે અખિન્ન હૃદયે પાછો ત્રીજો ઘડો લાવી. તે પણ પ્રથમની જેમ ભાંગી ગયો. હવે તેણીના ઘરમાં ચોથો ઘડો ન હતો, તેથી તે ઘડાનો અકસોસ ન કરતાં પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, “અરે ! હું કેવી નિર્ભાગી ? આ મારું તેલ ગ્લાન મુનિના ઉપયોગમાં આવ્યું નહીં.” સતી સુલસાને આમ ચિંતવતી જાણી. તેની ઉત્તમ ભાવના જોઈ તે દેવ પ્રસન્ન થઈ ગયો. તત્કાળ તેણે પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું. તે બોલ્યો—“સતી શ્રાવિકા તમને ધન્યવાદ ઘટે છે. ઇન્દ્રે દેવતાની સભામાં તમારી પ્રશંસા કરી તે વખતે મેં અદ્યબુદ્ધિવાળાએ તેમાં શંકા કરી. પછી તમારી પરીક્ષા કરવા હું મુનિનો વેષ ધારણ કરી અહીં આવ્યો હતો. ઇન્દ્રે કરેલી પ્રશંસાથી પણ વધારે તમારામાં ધર્મની સ્થિરતા જોઈ હું સંતુષ્ટ થઈ ગયો છું, તેથી જે તમને ઈષ્ટ હોય તે માંગી લ્યો.” સતીસુલસાએ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું, “દેવ ! જો તમે મારી ઉપર સંતુષ્ટ થયા હો તો મને પુત્ર રૂપ વાંછિત વર આપો.” સતીની આ માંગણી ઉપરથી તે દેવતાએ તેણીને બત્રીસ ગુટિકાઓ આપી અને કહ્યું

કે, “તમારે આ ગુટિકાઓ અનુક્રમે ભક્ષણ કરવી તેથી તમારે તેટલા સુંદર પુત્ર થશે. તે સિવાય મારા યોગ્ય કાંઈપણ કાર્ય આવી પડે તો મને સંભારજો” આટલું કહી તે દેવ અદશ્ય થઈ ગયો. પછી સુલસાએ વિચાર કર્યો કે, આ ગુટિકાનું અનુક્રમે ભક્ષણ કરવાથી બત્રીસ પુત્રો થશે, તો તે પુત્રોના મળ મૂત્ર વિગેરે અશુચિને કોણ સાફ કરશે? અને તેમની સંભાળ શી રીતે થઈ શકશે. મોટે આ બધી ગુટિકાઓ એક સાથે ખાવી વધારે સારી છે, તેમ કરવાથી બત્રીસ લક્ષણવાળો એક જ પુત્ર પ્રાપ્ત થશે. “આવું વિચારી સુલસા તે બત્રીસ ગુટિકાઓ એક સાથે ખાઈ ગઈ. પછી સુલસાની ધારણા પ્રમાણે બન્યું નહીં. પણ દેવયોગે તેણીના ઉદરમાં બત્રીસ ગર્ભ ઉત્પન્ન થયા. અનુક્રમે ઉદરની વૃદ્ધિ થવાથી સતી સુલસાને ભારે પીડા થઈ. પીડા નહીં સહન કરી શકવાથી સુલસાએ કાયોત્સર્ગ કરી પેલા દેવતાનું સ્મરણ કર્યું. દેવતા ત્યાં હાજર થયો અને પોતાના સ્મરણનું કારણ પૂછ્યું. “સુલસાએ દેવની આગળ સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યો.” દેવ બોલ્યો. “ભદ્ર! એક સાથે બત્રીસ ગુટિકા ખાધી, તે ઘણું અયોગ્ય કર્યું છે. હવે તારા ગર્ભમાં બત્રીસ બાળકો ઉત્પન્ન થયા છે. તેઓ બધા એક સાથે અવતરશે અને સરખા આયુષ્યવાળા થશે. તે સર્વનું મરણ એક જ વખતે થશે. પરંતુ તું ગર્ભપીડાનો ભય રાખીશ નહીં. હું તને તે વિષે સહાય કરીશ.” આ પ્રમાણે કહી સુલસાનાં ગર્ભની પીડા હરી દેવ પોતાને સ્થાને આલ્યો ગયો. સુલસા ગર્ભની પીડા રહિત થઈ અને સુખે ગર્ભનું વહન કરવા લાગી. સમય-પૂર્ણ થયો એટલે તેણીએ બત્રીસ લક્ષણવાળા બત્રીસ પુત્રોને જન્મ આપ્યો. નાગસારથિએ મોટા આરંભથી એ બત્રીસ પુત્રોનો જન્મોત્સવ કર્યો. અનુક્રમે તે તે બત્રીસ પુત્રો મોટા થઈ યૌવનવયને પામ્યા. સારથિએ તે બત્રીસ કુમારોને રાજ શ્રેણિકની સેવામાં રાખ્યા. તેમની ઉત્તમસેવાથી શ્રેણિક રાજ તેમની ઉપર સંતુષ્ટ હતો.

એક દિવસે રાજ શ્રેણિકે પ્રથમથી સંકેત કરી ચેડારાજની પુત્રી સુન્ધ્યેષ્ઠાને ગુપ્ત રીતે લાવવાની યોજના કરી. યોજના પાર પાડવા ચંપાનગરીની સામે છુપી સુરંગ કરાવી. સુરંગ માર્ગે નાગસારથિના બત્રીસ પુત્રોની સાથે રથમાં બેસી શ્રેણિકરાજ નગરના દરવાજામાં દાખલ થયા. રાજકુમારી સુન્ધ્યેષ્ઠાએ પણ પ્રથમ ચિત્રમાં જોયેલા મગધપતિ શ્રેણિકને આલેખી પોતાની નાની બેન ચેલ્લણાને એ વૃત્તાંત કહ્યો હતો. ચેલ્લણા પોતાની બહેનના વિયોગને સહન કરવા અસમર્થ હતી, તેથી તે પણ રથમાં સાથે આવી. રસ્તામાં સુન્ધ્યેષ્ઠા પોતાના આલૂપણનો

ડબો ભૂલી જવાથી લેવા પાછી ગઈ તે સમયે સુલસાના બત્રીસ પુત્રોએ રાજ શ્રેણિકને જણાવ્યું કે ! “સ્વામી ! આપણે આ શત્રુના ઘરમાં ઘણીવાર રહેલું યોગ્ય નથી.” રાજને આ વાત સ્મરકર લાગી. તત્કાળ તે ચેલણાને લઈ ત્યાંથી આગળ આદ્યો ગયો. પાછળથી સુજ્યેષ્ઠા રત્નાભરણનો ડબો લઈ આવી. તેણે શ્રેણિકનો રથ જોયો નહીં. પોતાનો મનોરથ અપૂર્ણ રહ્યો. તેને મનમાં લાગી આવ્યું. ઉપરાંત પોતાની બેન ચેલણાનો વિયોગ તે સહન કરી શકી નહીં, આથી તેણીએ પોકાર કર્યો— “હા, હા, કોઈ ચેલણાને હરી જાય છે. “આ પોકાર રાજના સાંભળવામાં આવતાં ચેડો રાજ તત્કાળ ક્રોધ પામી તૈયાર થઈ ગયો. તે વખતે રાજની પાસે રહેલો વૈરાંગિક નામનો સુભટ ચેલણાને પાછી વાળવા દોડી ગયો. તે વેગથી દોડતાં શ્રેણિકના રથની નજીક આવી પહોંચ્યો. તેણે જોરથી એક એવું બાણ માર્યું કે જેથી સુલસાના બત્રીસ પુત્રો એક સાથે હણાઈ ગયા. સાંકડી સુરંગમાંથી બત્રીસ રથો ખેંચવા માંડ્યા. તેવામાં શ્રેણિક રાજ પોતાનો રથ વેગથી આગળ ચલાવી ગયો.

વૈરાંગિક સુભટ પોતાનો મનોરથ સિદ્ધ ન થવાથી નિરાશ થયો સખેદે સર્વ વૃત્તાંત ચેડા રાજને જણાવ્યો.

રાજ શ્રેણિક સુજ્યેષ્ઠાને બદલે ચેલણાને લઈ પોતાની રાજધાની રાજગૃહીનગરીમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં તે ગાંધર્વ વિવાહની વિધિથી ચેલણાને પરણ્યો. રાજના મુખથી નાગસારથિ અને સુલસા પોતાના બત્રીસ પુત્રોના મરણનો વૃત્તાંત સાંભળી અતિ શોકાતુર થઈ ગયા. અને ભારે વિલાપ કરવા લાગ્યા. બંને દંપતી શોકના મહાસાગરમાં મગ્ન થયેલા જાણી રાજ શ્રેણિક અને અભયકુમારે તેમને આ પ્રમાણે પ્રતિબોધ આપ્યો—“ભદ્ર ! તમે આર્હત-ધર્મના જ્ઞાતા અને વિવેકી છો. આ સંસારમાં જે કંઈ સાક્ષાત્ ભાવ દેખાય છે તે સર્વ વિનાશી છે. મરણ પામવું, એ સર્વ જીવોને સાધારણ છે, માટે શોકનો ત્યાગ કરી ધર્મના સાધનરૂપ ધૈર્યનું અવલંબન કરવું.” આ પ્રમાણે પ્રતિબોધ આપી રાજ શ્રેણિક અભયકુમાર મંત્રી સાથે મહેલમાં ગયો. બંને દંપતી પૂર્વના કર્મના વિપાકને પ્રમાણ કરી શોકરહિત થયા અને આર્હતધર્મના આરાધનમાં વિશેષ ઉજમાલ થયા.

એક વખતે શ્રી વીરપ્રભુ ચંપાનગરીના ઉદ્યાનમાં સમોસર્યા. સર્વ પર્ષદા વંદના કરવાને આવી. ભગવંતે ધર્મની દેશના આપી. આ વખતે દંડ, છત્ર, અને ‘ભગવા વસ્ત્ર ધારણ કરનાર અંબડ નામનો એક પરિત્રાજક કે જે

શ્રી વીરપ્રભુનો ઉત્તમ શ્રાવક હતો, તે વીરપ્રભુને નમી યોગ્ય સ્થાને ખેસી પ્રભુના મુખથી ધર્મદેશના સાંભળતો હતો. તે પ્રભુને વંદના કરી આ પ્રમાણે ખોદ્યો: “સ્વામી ! હાલ રાજગૃહનગરમાં જવાની મારી ઈચ્છા છે.” પ્રભુએ વિચાર કરી કહ્યું, “દેવાનુપ્રિય ! જે તમારે ત્યાં જવું હોય તો ત્યાં નાગ-સારથિને ઘેર અમારી શ્રાવિકા સુલસા છે, તેને મધુર વાણીથી ધર્મશુદ્ધિ સાથે સુખશાતા પૂછજો.” પ્રભુની આજ્ઞાને અંગીકાર કરી અંબડ શ્રાવક લઙ્ગિના બળથી આકાશમાર્ગે રાજગૃહનગરીમાં આવ્યો. તે નાગસારથિના દ્વાર આગળ આવીને ઉભો રહ્યો, તે વખતે તેણે પોતાના મનમાં ચિંતવ્યું કે, “ભગવાન વીરપ્રભુએ જેને માટે કાળજી રાખેલી છે, એવી સુલસા ધર્મને વિષે કેવી દઢ હશે ? તેની પરીક્ષા કરવી જોઈએ. “આવું ચિંતવી તેણે તત્કાળ વૈક્રિયલઙ્ગિ વડે બીજું રૂપ કરી સુલસાના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. ઘરમાં ખેસી પ્રથમ સુલસાની પાસે ભિક્ષા માગી. સુલસાએ સત્પાત્ર સિવાય બીજાને ભિક્ષા આપવી નહીં એવો નિયમ ગ્રહણ કરેલો હતો, તેથી પ્રતિજ્ઞા પાળવા તેણે અંબડ શ્રાવકને પોતાના હાથે ભિક્ષા આપી નહીં. અંબડ ત્યાંથી પાછો ફર્યો અને નગરની બહાર પૂર્વમાં જઈ બ્રહ્માનું સ્વરૂપ વિકુવ્યું. ચાર મુખ અને ચાર ભુજઓ ધારણ કરી. અંગ ઉપર બ્રહ્મસૂત્ર અને કંઠમાં રુદ્રમાળા આરોપિત કરી તે સાવિત્રી સાથે હંસના વાહન ઉપર બેઠો હતો. તે રક્તવર્ણી બ્રહ્મા બની ચારે મુખે ચાર વેદોનો ધ્વનિ કરવા લાગ્યો. આ બ્રહ્માના પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવાને રાજગૃહનગરીના હજારો લોકો આવવા લાગ્યા. કેટલાક તેની ભક્તિ કરવા, કેટલાક કૌતુક જેવા અને કેટલાક મનની ઈચ્છા પૂરી કરવા તે સ્થળે એકઠા થવા લાગ્યા. આ વાર્તા સંતી સુલસાના સાંભળવામાં આવી તો પણ સમ્યક્ત્વને વિષે દઢ નિયમવાળી તે રમણી કપટી બ્રહ્માની પાસે ગઈ નહીં. જ્યારે સુલસા વંદન કરવા આવી નહીં એટલે અંબડ શ્રાવકે બીજો દિવસે દક્ષિણ દિશામાં વિષ્ણુનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ગરૂડ ઉપર આસન કર્યું, ખીજા વસ્ત્રો ધારણ કર્યા, ચારે ભુજમાં શંખ, ચક્ર, ગદા અને શાહુર્ગ ધનુષ્ય રાખ્યા, સાથે લક્ષ્મી તથા બીજી ગોપાંગનાઓ સહિત લીલા પ્રદર્શિત કરી. તેના દર્શન કરવા અનેક લોકો દોડી ગયા. પણ મિથ્યાત્વીઓના પરિચયથી ભય પામતી તે શુદ્ધ શ્રાવિકા તે સ્થાને ગઈ નહીં. જ્યારે સુલસા વિષ્ણુના સ્વરૂપથી લલચાણી નહીં એટલે અંબડે ત્રીજો દિવસે પશ્ચિમ દિશામાં શંકરનું રૂપ વિકુવ્યું. તે મહાદેવ વાવના યર્મને ધારણ કરી વૃષભના વાહન ઉપર બેઠો હતા. ત્રણ નેત્રો અને મસ્તક

ઉપર ચંદ્ર ધારણ કર્યો. જટામાં ગંગા, ગજચર્મના વસ્ત્રો, શરીરે ભસ્મ, એક હાથમાં ત્રિશૂળ, બીજા હાથમાં ખખ્ખર, ગળામાં રૂંઢમાળ અને બોળામાં પાર્વતી ધારણ કરેલા હતા. તે શંકરરૂપે લોકોને કહેતો કે, આ જગતના સર્વ પ્રાણીઓનો સંહાર કરનાર હું છું. મારા જેવી કોઈનામાં શક્તિ નથી અને મારા સિવાય કોઈ પરમેશ્વર જ નથી. નગરના લોકો તેના દર્શન કરવાને જવા લાગ્યા પણ સમ્યક્ત્વથી વિભૂષિત એવી સુલસા ત્યાં ગઈ નહીં. તે પોતાના ધર્મ વિષે દઢતા પ્રહણ કરીને બેસી રહી.

અંબડા શ્રાવકે જાણ્યું કે, સુલસા પોતાના ધર્મમાં દઢ રહી છે. પછી ચોથે દિવસે તેણે ઉત્તર દિશામાં સમવસરણની રચના કરી. આઠ પ્રાતિહાર્ય સહિત જિનેન્દ્રનું રૂપ ધારણ કરી તેમાં તે વિરાજીત થયો. આ વાર્તા સાંભળી ઘણા લોકો તેને વંદન કરવા ગયા. અને નગરના લોકોને આહત ધર્મનો ઉપદેશ આપવા માંડ્યો. તથાપિ ધર્મને વિષે દઢતાવાળી સુલસા તે સ્થળે ગઈ નહીં. આ વાત અંબડના જાણવામાં આવતાં તેણે સુલસાના મનને ક્ષોભ પમાડવા માટે એક પુરૂષને તેણીના ઘેર મોકલ્યો. તે પુરૂષે સુલસાના ઘેર આવી આ પ્રમાણે કહ્યું : “ભદ્રે ! આ નગરીની બહાર શ્રી અરિહંત ભગવાન્ સમોસર્યા છે. તેમને વંદના કરવાને માટે તમે કેમ જતા નથી ?” સુલસા બોલી : “હે મહાભાગ ! હાલ આ પૃથ્વીને વિષે શ્રીવીર ભગવાન્ સિવાય બીજા કોઈ તીર્થંકર વિદ્યમાન નથી, અને શ્રી વીરભગવાન્ તો હાલ બીજા દેશ તરફ વિચરે છે. તેઓ એકદમ અહીં શી રીતે આવે ? કોઈપણ રીતે વીરપ્રભુનો અહીં આવવાનો સંભવ નથી.

“સુલસાના આ વચન સાંભળી તે પુરૂષે કહ્યું : “અરે ભોળી સ્ત્રી ! આતો પચ્ચીશમા તીર્થંકર છે; તેઓ હમણાં જ ઉત્પન્ન થયેલા છે, માટે તમે તેમની પાસે જઈ કેમ વંદના કરતા નથી ?” સુલસાએ આક્ષેપ કરીને કહ્યું : “ભદ્ર ! એ વાત તદ્દન અઘટિત છે, આ જગતને વિષે પચ્ચીશમા તીર્થંકર કદિપણ થતા જ નથી. મને તો આ કોઈ માયાવી પુરૂષ લાગે છે. કપટ આડંબરથી ભોળા લોકોને ડગે છે. તેવા ધૂર્તની પાસે મારે શા માટે જવું જોઈએ ?” સુલસાના આ વચન સાંભળી તે પુરૂષે વિચાર કરી કહ્યું, “ભદ્ર ! તમારે એવી શંકા શા માટે લાવવી જોઈએ. એ ધૂર્ત હોય કે કપટી હોય પણ જૈનશાસનની ઉન્નતિને તો કરનારો છે. ગમે તે રીતે શાસનની ઉન્નતિ થતી હોય, તેમાં દોષ જોવાનો નથી.” સુલસા જરા નાખુશ થઈને બોલી : “ભદ્ર ! આવી વાત કહેવા ઉપરથી મને લાગે છે કે, તું પણ ભોળો (મૂર્ખ) માણસ છે, જો તું જ્ઞાન

વડે વિચાર કરીશ તો માલૂમ પડશે કે અસદ્ વ્યવહારથી શાસનની ઉન્નતિ થતી નથી પણ ઉલટી દોકોમાં હાંસી થાય છે.

“સુલસાના આવાં દઢતા ભરેલા વચનો સાંભળી તે પુરુષ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો અને અંબડની આગળ આવી તેણે તે સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન કર્યો. તે ઉપરથી અંબડે પોતાના હૃદયમાં વિચાર કર્યો કે, “વીર પ્રભુએ સભા સમક્ષ જે સુલસાને ધર્મલાભ પૂછાવ્યો, અને તેણીની સંભાવના કરી તે સર્વ રીતે ઘટિત છે. તે વખતે નીચે પ્રમાણે બે પદ્ય બોલ્યો હતો.

“મયા વ્યામોહિતં વિશ્વં વિશ્વં ન સુલસા પુનઃ ।
તમસા ગ્રસ્યતે एते न प्रदीप शिखा पुनः ॥ ૧ ॥

तथामुष्य मनोरुद्धं, त्रिपुलै र्गृहतां गुणैः
स्थातु मिष्टे मया तत्र महिमा नहि मादृशाम् ॥ ૨ ॥ ”

“મેં બધા વિશ્વને મોહિત કર્યું, પણ સુલસાને મોહિત કરી નહીં. અધિકાર લોકોને ગ્રસે છે પણ તે દિવાની શિખાને ગ્રસી શકતું નથી. (૧)

આ સુલસાનું મન અરિહંતોના વિશાળ ગુણોથી એવું રૂંધાઈ ગયું છે કે જેમાં મારા જેવાઓનો મહિમા રહી શકે એવો અવકાશ રહ્યો નથી. (૨)

આ પદ્યો કહી અંબડ શ્રાવકે વિચાર્યું કે, “સુલસાને મેં ઘણી રીતે ચક્ષાયમાન કરી છતાં પણ તે ચલિત થઈ નહીં તેની દઢતાને પૂર્ણ ધન્યવાદ ઘટે છે.”

આવું વિચારી અંબડ શ્રાવકે પોતાનું માયારૂપ ફેરવી સ્વાભાવિક રૂપ ધારણ કર્યું, હૃદયમાં પ્રસન્ન થઈ સુલસાના ઘરમાં આવ્યો. સતી સુલસા તેને મૂળરૂપ ધારી જોઈ બેઠી થઈ અને તેને એક સાધર્મિ બંધુ તરીકે માન આપી આ પ્રમાણે બોલી—“હે ત્રણ જગતના સ્વામી શ્રી વીર પ્રભુના શ્રાવક, તમે કુશળ છો?” એમ સુખશાતા પૂછી તેના ચરણનું પ્રક્ષાલન કરી પોતાના ગૃહ-ચૈત્યનું વંદન કરાવ્યું. અંબડ શ્રાવક પણ વિધિપૂર્વક ચૈત્યવંદન કરી સુલસા પ્રત્યે બોલ્યો : “હે, મહાસતી! આ ભરતક્ષેત્રને વિષે તમે એક જ ધર્મને વિષે દઢતાવાળા અને પુણ્યવાન છો; કારણ કે, શ્રી વીર પ્રભુએ મારે મુખે તમોને ધર્મલાભ કહેવરાવ્યો છે.

અંબડના મુખથી આ વાત સાંભળી સુલસાને અતિશય આનંદ થયો. અને જે દિશામાં પ્રભુ વિહાર કરતા હતા, તે દિશા તરફ અંબડિ બેડી, પ્રભુને હૃદયમાં ધારણ કરી ઉત્તમ વાણીથી પ્રભુની સ્તુતિ કરી.

તેણીનો આશય જાણવાને માટે અંબડ આ પ્રમાણે બોલ્યો—“મહાસતી ! આ નગરની બહાર હમણા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને શંકર પ્રત્યક્ષ આવ્યા હતા, તેમના દર્શન કરવાને તમે ગયા હતા કે કેમ ? સુલસા બોલી “દેવ ! જે પુરૂષો જૈનધર્મમાં અનુરક્ત થયા હોય, તેઓ રાગદ્વેષરૂપ શત્રુઓને જીતનારા, ભવ્ય-જીવોનો ઉપકાર કરનારા, સર્વજ્ઞ અતિશય સંપન્ન અને પોતાના તેજથી સૂર્યને પણ પરાજિત કરનાર એવા દેવાધિદેવ શ્રી મહાવીર પ્રભુને મૂઝી રાગ, દ્વેષ તથા મોહથી પરાભવ પામેલા, નિરંતર સ્ત્રી સેવામાં તત્પર રહેનારા, વધ, બંધન વગેરે ક્રિયાને આચરનારા, આત્મધર્મને નહીં જાણનારા અને સૂર્યની આગળ ખંધોત જેવા દેવોને જેવા કેમ ઉત્સાહ કરે ? અર્થાત્ ન જ કરે. કોઈ પુરૂષે પરમ આદ્ધાદ આપનારા અમૃતનું પાન કર્યું હોય તેને ખારું પાણી પીવાની ઇચ્છા કેમ થાય ? કદિપણ ન થાય, જેણે હીરા, માણેક તથા રત્નોનો વેપાર કર્યો હોય તેને કાચના કટકાનો વેપાર કરવો કેમ રુચે ? હે દેવતા, તમે જિનેશ્વરના કહેલા ભાવને જાણો છો, અને તેમણે પ્રરૂપેલા ધર્મને વિષે રક્ત છો, છતાં મને આવો પ્રશ્ન કેમ કરો છો ?” સુલસાના આ વચ્ચેનો સાંભળી અંબડ અત્યંત પ્રસન્ન થઈ ગયો. તેણે સુલસાની ધર્મ ઉપરની સ્થિરતાની પ્રશંસા કરી. પછી તેણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, વગેરેના સ્વરૂપને ધારણ કરવાનો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પછી તેણીને મિથ્યાદુષ્કૃત કહી તે ગયો. પછી અંબડને શ્રી વીરપ્રભુ પાસે ગ્રહણ કર્યા છે બાર વ્રત જેમણે એવા સાતસો શિષ્યો થયા હતા. તે અંબડના શિષ્યો કાંપિલપુરથી વિહાર કરી પુરિમતાળપુર જતા હતા. માર્ગે જતા તેઓ તૃપ્તાથી આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયા. તેવામાં ગંગા નામની એક મોટી નદી આવી પણ કોઈ જળ આપનાર ત્યાં ન હતું. તેઓ સર્વે અદત્તાદાનથી વિરક્ત હતા. એટલે તેઓ પરસ્પર આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. હે દેવાનુપ્રિયો ! આપણા સાતસોમાંથી કોઈ એક પોતાના વ્રતનો ભંગ કરીને જે જલપાન કરાવે તો બાકીના બધાના વ્રતનું રક્ષણ થાય. તો પણ કોઈ વ્રતનો ભંગ કરવા તૈયાર થયું નહીં. પછી સર્વેએ તે સ્થળે અનશન વ્રત ગ્રહણ કર્યું. હૃદયમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુનું ધ્યાન કરતાં અને પોતાના ગુરુ અંબડને નમન કરતાં તેઓ સમાધિ-મરણથી કાળ કરી પાંચમા દેવલોકને પ્રાપ્ત થયા હતા.

અંબડ શ્રાવક મૂળ પરિત્રાજક હતો, પણ તે આર્હત ધર્મને પ્રાપ્ત કર્યા પછી સ્થૂળહિંસાનો ત્યાગ કરતો, નદી વગેરે જળાશયોમાં કીડા ન કરતો, નાટક તથા વિકથાદિક અનર્થદંડ નહીં આચરતો, તુંબી, લાકડાં કે માટીનાં પાત્રો વર્જી બીજા પાત્રો નહીં સ્વીકારતો, ગંગાની મૃત્તિકા સિવાય બીજા વસ્તુઓથી વિલેપન ન કરતો, કંદમૂળનું ભક્ષણ છોડી દેતો, આધાકર્મિક આહારનો પરિહાર કરતો, માત્ર મુદ્રા અલંકારને ધારણ કરતો, કાષાય વસ્ત્રોને પહેરતો, જળને ગળી પાન કરતો. અર્ધ આઢક પ્રમાણ જળથી સ્નાન કરતો અને શ્રી જિનપ્રણીત ધર્મ વિષે બુદ્ધિ રાખતો. પોતાના જીવનને સદ્ગુણ કરતો હતો. છેવટે છ માસનું અનશન ગ્રહણ કરી અંબડ શ્રાવક સમાધિથી મૃત્યુ પામી પાંચમા દેવલોકને પ્રાપ્ત થયો હતો. તે દેવલોકમાં દિવ્ય ભોગ ભોગવી અનુક્રમે મનુષ્ય ભવ પામી ચારિત્રની આરાધના કરી મોક્ષપદને પામશે.

સતી સુલસાયે હૃદયમાં ધર્મની સ્થિરતા ધારણ કરી, સમ્યક્ત્વને ઉત્તમ પ્રકારે દીપાવી તીર્થંકર નામ કર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું. તે મહાસતી આ ભરતક્ષેત્રને વિષે આવતી ચોવીશીમાં શ્રી નિર્મમ નામે પંદરમા તીર્થંકર થશે. આમ બીજા ભવ્ય જીવોએ પોતાનું સમ્યક્ત્વરત્ન દીપાવવા ધર્મ ઉપર સ્થિરતા કરવા સર્વદા પ્રયત્ન કરવો. જેથી આ ત્રણ જગતના શિખર ઉપર રહેલા મોક્ષપદની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થશે. એવી રીતે સમ્યક્ત્વની સ્થિરતા ઉપર સુલસાનો વૃત્તાંત કહેવામાં આવ્યો.

સમ્યક્ત્વનું પાંચમું ભૂષણ ભક્તિ.

પ્રવચનનો વિનય કરવો—વૈયાવચ્ચ કરવી—તે ભક્તિ કહેવાય છે. એ સાચા ભાવે કરવાથી સમ્યક્ત્વને શોભાવે છે, માટે તે સમ્યક્ત્વનું ભૂષણ કહેવાય છે. તેનાથી અનુક્રમે માનુષી તથા દેવી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને પરિણામે તે મોક્ષને આપે છે. તે ઉપર શ્રીબાહુ તથા સુબાહુ આદિના દૃષ્ટાંતો પ્રખ્યાત છે. શ્રીબાહુ સાધુએ ઉદ્ધસિત ભાવથી પોતાના ગુરુ આદિ પાંચસો સાધુઓને આહાર લાવી આપી તેમજ બીજા વૈયાવચ્ચ કરી ઉત્તમ પ્રકારની ભક્તિ કરી બતાવી હતી. તેનાથી તેણે ભોગ્યકર્મ ઉપાર્જન કર્યું હતું. સુબાહુ-મુનિએ તેમની વૈયાવચ્ચ—ભક્તિ કરી અતિશય ભુજબળ ઉપાર્જન કર્યું હતું. બંને મુનિઓએ પૂર્વોક્ત પ્રકારે ભક્તિ કરતા સમ્યક્ત્વને સારી રીતે શોભાવ્યું.

૧. એક જાતનું માપ.

હતું. તે ભક્તિના પ્રભાવથી ઉત્તમ પુણ્ય સંપાદન કરી તેઓ દેવલોકમાં ગયા અને ત્યાં દિવ્ય સુખનો અનુભવ લઈ બંને શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના પુત્રરૂપે અવતર્યા. પહેલા જે બાહુમુનિનો જીવ હતો તે ભરત ચક્રવર્તી થયો અને સુબાહુનો જીવ બળવાન બાહુબલી થયો. બંને નિરપમ એવા મનુષ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરી છેવટે મોક્ષના પરમ સુખના ભોક્તા થયા. તે વિષે વિસ્તારથી જાણવું હોય તો અન્ય ગ્રંથોથી જાણી લેવું. એ પ્રમાણે પ્રવચનની ભક્તિનું ફળ મોટું છે, એમ માની ભવ્ય જીવોએ વિશેષ ઉદ્યમ કરવો—આમ સમ્યક્ત્વને હીપાવનારા પાંચ આભૂષણો કહેવામાં આવ્યા.

સમ્યક્ત્વનાં પાંચ લક્ષણો.

(૧) ઉપશમ, (૨) સંવેગ, (૩) નિર્વેદ, (૪) અનુકંપા, (૫) આસ્તિકતા—એ સમ્યક્ત્વનાં પાંચ લક્ષણો કહેલાં છે.

(૧) ઉપશમ—મોટો અપરાધ કરનારા માણસ ઉપર પણ કોપ ન કરવો, તે ઉપશમ કહેવાય છે. તે ઉપશમ કોઈ પ્રાણીને કપાયની પરિણતિના કટુ ફળ જોવાથી થાય છે અને કોઈને સ્વાભાવિક રીતે થાય છે. અર્થાત્ અપરાધી માણસનું પણ પ્રતિકૂળ ચિંતવવું નહીં તે ઉપશમ કહેવાય છે. આ ઉપશમથી પોતાનામાં પ્રાપ્ત થયેલા સમ્યક્ત્વની ઓળખ થાય છે; તેથી વિવેકી પુરૂષોએ એ ઉપશમભાવને સર્વદા ધારણ કરવો. ઉપશમભાવ એટલો બધો ઉપયોગી છે કે તે સર્વ કાર્યોને સહેલાઈથી સાધે છે. ક્રોધના ઉદયથી કદિ કાર્ય નષ્ટ થઈ ગયું હોય, પણ તે ઉપશમથી પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે, તે વિષે શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે.

“કોહેણ ય હારવિયં, ઉપ્પજંતં ચ કેવલં નાણં ।

દમસારેણ ય યિસિણા, ઉવસમ જુત્તેણ પુણ લદ્ધં ॥ ૧ ॥”

શ્રી દમસાર મુનિએ ક્રોધે કરીને ઉત્પન્ન થતું કેવળજ્ઞાન ગુમાવ્યું હતું, પણ ઉપશમભાવથી પાછું તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તે કથા આ પ્રમાણે છે.

દમસાર રાજર્ષિની કથા.

આ જંબૂદ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્રની અંદર કૃતાંગલા નામે નગરી છે. તેમાં સિંહરથ નામે એક રાજા થયો હતો. તેને સુનંદા નામે રાણી હતી. તે રાણીના ઉદરથી દમસાર નામે એક કુમાર થયો હતો. તે ઘણોજ બુદ્ધિમાન

હતો. તે બાળવયમાં જ બેંતેર કળામાં પ્રવીણ બની ગયો; તેથી તે તેના પિતાને હૃદયના આનંદને ઉપજવતો હતો. અનુક્રમે દમસાર ચૌવન વયને પ્રાપ્ત થયો. પિતાએ તેને ઘણી જ રાજકન્યાઓ સાથે પરણાવી યુવરાજ પદ ઉપર નીમી દીધો. રાજકુમાર દમસાર પછી સુબે કાળ નિર્ગમન કરતો હતો.

એક દિવસે તે નગરની સમીપે ભગવાન મહાવીરસ્વામી સમોસર્યા, દેવતાઓએ આવી તેમનું સમવસરણ કર્યું, પર્ષદા વંદન કરવાને આવી. આ વખતે રાજ સિંહરથ પોતાના કુમારની સાથે સપરિવાર તેમને વંદના કરવાને આવ્યો છે ચામર વગેરે રાજચિહ્નોને દૂર મૂકી રાજ પ્રભુની સમીપે આવ્યો પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ સાથે વિધિપૂર્વક વંદના કરી યોગ્ય સ્થાને બેઠો. પછી પ્રભુએ મનુષ્ય તથા દેવતાની પર્ષદામાં ઉત્તમ પ્રકારની ધર્મદેશના આપી. પર્ષદા ધર્મની દેશના સાંભળી પોતપોતાને સ્થાને ચાલી ગઈ. તે વખતે દમસારકુમારે ભગવંતને પ્રદક્ષિણા કરી વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું “સ્વામી, આપે સર્વ વિરતિરૂપ ધર્મનો જે ઉપદેશ આપ્યો, તે મને સ્વચ્છ છે; મારે હું આપની પાસે દીક્ષા લઈશ. પણ જે મારા માતા પિતા આજ્ઞા આપશે તો જ હું દીક્ષા લઈશ.”

પ્રભુએ ગંભીર સ્વરથી કહ્યું, “દેવાનુપ્રિય ! જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરે; પણ પ્રતિબંધ કરશો નહીં.” પ્રભુના આ વચન સાંભળી દમસારકુમાર ઘેર આવ્યો અને તેણે માતાપિતાને આ પ્રમાણે કહ્યું,—“પૂજ્ય માતાપિતા ! આજે મેં શ્રી વીરપ્રભુને ભક્તિથી વાંઘા છે તેમનો ઉપદેશ મને સચિદ્ર લાગ્યો છે. જે આજ્ઞા આપો તો હું પ્રભુની પાસે ચારિત્ર લેવાની ઇચ્છા રાખું છું. “કુમારનાં આ વચન સાંભળી માતાપિતાએ કહ્યું, “વત્સ તું હજી બાળક છે. તેં ભોગ્યકર્મને ભોગવેલા નથી, તેથી તારાથી ચારિત્ર પાળી શકાય નહીં સંયમ-માર્ગ પાળવો ઘણો જ મુશ્કેલ છે. તીક્ષ્ણ તરવારની ધાર ઉપર ચાલવા જેવો છે. તારું શરીર ઘણું જ સુકોમળ છે, તેથી તારાથી મુનિના પરિષદો સહન થઈ શકશે નહીં; મારે આ સંસારના સુખ ભોગવ્યા પછી યોગ્યવયે ચારિત્ર લેજે. “માતાપિતાના આ વચનો સાંભળી દમસારકુમાર નમ્રતાથી બોલ્યો— “પૂજ્ય માતાપિતા ! તમોએ જે સંયમની દુષ્કરતા બતાવી તે યથાર્થ છે, પરંતુ દુષ્કરતા કાયર પુરૂષોને લાગે છે. ધીર પુરૂષોને લાગતી નથી. ધર્મવીર પુરૂષો સંયમની ગમે તેવી મુશ્કેલી હોય તો પણ તેને સાધ્ય કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે. તેને મારે કહ્યું છે કે,—

“તા તુંગો મેરુગિરિ, મયરહરો હોઈ તાવદુત્તારો ।

તા વિસમા કજ્જગઈ, જાવ ન ધીરા પવજંતિ ॥ ૧ ॥”

જ્યાં સુધી ધીર પુરૂષો પ્રવ્રજિત થયા નથી, ત્યાં સુધી તેમને મેરૂપર્વત ઉંચો લાગે છે, સમુદ્ર દુસ્તર લાગે છે, અને કાર્યની ગતિ વિષમ લાગે છે.”—(૧)

“હે પૂજ્ય માતાપિતા ! આથી હું સંયમ ગ્રહણ કરવાને હિંમત ધરું છું. મને સંપૂર્ણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયેલ છે. પૂર્વે મેં અનંતીવાર સંસારના નિઃસાર સુખો ભોગવેલા છે, તેવા અસાર સુખને વિષે હવે મારી ઇચ્છા નથી. સંસારની આધિ તરફ મને સંપૂર્ણ તિરસ્કાર છે તેથી તમે મને અવિલંબે આજ્ઞા આપો; જેથી હું સંયમને અંગીકાર કરું.”

દમસાર કુમારનો સંયમને વિષે આવો ભાવ જોઈ તેમજ દૃઢ નિશ્ચય જાણી માતાપિતાએ તેને સંયમ લેવાની આજ્ઞા આપી. પછી તેમણે પોતાના કુમારનો દીક્ષાત્સવ કર્યો. પવિત્ર વૃત્તિવાળા દમસારે વર્ધમાન પરિણામથી શ્રી વીરપ્રભુ પાસે આનંદપૂર્વક દીક્ષા લીધી. પછી તેના માતાપિતા પરિવાર સહિત પોતાને સ્થાને આદ્યા ગયા હતા.

રાજર્ષિ દમસાર તે પછી ચારિત્રધર્મને યથાર્થ રીતે પાળવા લાગ્યા. છદ્દ અદ્દમ વગેરે તપસ્યા કરી તેમણે કર્મ નિર્જરા કરવા માંડી.

એક દિવસે મહાનુભાવ દમસાર મુનિએ શ્રી વીરપ્રભુની પાસે એવો અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો કે, હે ભગવાન, હું જવજ્જીવ સુધી માસખમણ તપ અંગીકાર કરીને વિચરીશ.” વીરપ્રભુએ કહ્યું, “દેવાનુપ્રિય જેમ તમને સુખ ઉપજે તેમ કરો.” પછી રાજર્ષિ દમસાર મુનિએ મહા તપને આચરવા લાગ્યા. ઘણા માસ સુધી એ તપસ્યા કરવાથી તેમનું શરીર શુષ્ક થઈ ગયું. માત્ર શરીરમાં હાડપિંજર રહેલું છે. આ વખતે ભગવાન મહાવીર પ્રભુ ચંપાનગરીમાં સમોસર્યા હતા. મહાત્મા દમસારમુનિ તેમની પાસે આવી ચડ્યા. એક સમયે તે રાજર્ષિ માસખમણના પારણાને દિવસે પહેલી પોરસીએ સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરી બીજી પોરસીએ ધ્યાન કરતાં તેમના મનમાં એવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે, આજે વીરપ્રભુને એવો પ્રશ્ન કરવો કે, હું ભવ્ય છું કે અભવ્ય છું. ચરમ છું કે અચરમ છું. મને કેવળજ્ઞાન થશે કે નહીં થાય ? “આવો વિચાર કરી તેઓ જ્યાં વીરપ્રભુ વિરાજમાન હતા, ત્યાં આવી તેમને ત્રણ પ્રદક્ષિણા આવી વંદના કરી આગળ બેઠા. તેવામાં ત્રિકાળદર્શી વીરપ્રભુએ કહ્યું, “દમસાર મુનિ, આજે

ધ્યાન કરતાં તમેએ મને પૂછવાને માટે એવો અધ્યવસાય કર્યો હતો કે, હું ભવ્ય છું કે અભવ્ય, હું ચરમ છું કે અચરમ અને મને કેવળજ્ઞાન થશે કે નહીં ?

આ વાત સત્ય છે ? પ્રભુના આ વચનો સાંભળી દમસાર મુનિએ કહ્યું “સ્વામી, એ વાત સત્ય છે.” પછી પ્રભુએ કહ્યું, “રાજર્ષિ, તું અભવ્ય નથી પણ ભવ્ય છે, તું અચરમ શરીરી નથી, પણ ચરમ શરીરી છે. તને પ્રથમ પ્રહરની અંદર કેવળજ્ઞાન ઉદય આવ્યું હતું પણ કપાયના ઉદયથી તેમાં વિલંબ થયો છે. અને હજી વિલંબ પણ થશે.” આ વખતે દમસાર મુનિ બોલ્યા— “ભગવાન હવેથી હું સર્વથા કપાયનો ત્યાગ કરીશ, તે પછી ત્રીજી પોરિસીમાં તે રાજર્ષિ પ્રભુની આજ્ઞા લઈ માસખમણને પારણે ભિક્ષા લેવા માટે નીકળ્યા. તે વખતે તેઓ ધ્યાસિમિતિ પાળી ચાલતા હતા. ચાલતા ચાલતા તેઓ ચંપાનગરીના માર્ગમાં આવ્યા. તે વખતે સૂર્ય મસ્તક ઉપર તપે છે. ગ્રીષ્મઋતુના સખ્ત તાપથી તપેલી રેતી અગ્નિની જ્વાળા સમાન ધખતી હતી, તે ઉપર મૂકવામાં આવતા ચરણમાં મહાપીડા થતી હતી. તાપની પીડાથી આકુળવ્યાકુળ થયેલા મુનિએ પોતાના મનમાં ચિંતવ્યું કે, “આ ગ્રીષ્મઋતુનો તાપ ઘણો દુઃસહ છે, માટે કોઈ જાણીતા માણસને ચંપાનગરીનો રસ્તો પૂછું, એટલામાં કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષ તે માર્ગે પસાર થતો જોવામાં આવ્યો. તે મુનિને સન્મુખ આવતા જોઈ પેલા મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષના મનમાં આવ્યું કે આ તો અપશુકન થયા. આવું ચિંતવી તે નગરને દરવાજે ઊભો રહ્યો. ત્યારે મુનિએ તે મિથ્યાદષ્ટિને પૂછ્યું—“ભદ્ર, આ નગરમાં કયે માર્ગે જવાય છે ?” તે મિથ્યાત્વીએ વિચાર્યું કે, ‘આ મુનિ મને અપશુકનરૂપ થયેલ છે, તેથી તેને ભૂલો પાડી દુઃખી કરું’ આવું ચિંતવી તેણે સાધુને કહ્યું, “મહારાજ જે રસ્તો દેખાય છે, તે રસ્તે ચાલો એટલે નગરમાં જવાશે અને જ્યાં વસ્તીવાળા ઘર હશે તે સ્થળે આવી પહોંચાશે.” મુનિ તેણે બતાવેલ માર્ગે ચાલ્યા. તે માર્ગે એટલો બધો વિષમ હતો કે મુનિ તેમાં એક ડગલું પણ ભરી શક્યા નહીં. ડગલાં ભરતા તેને ભારે પીડા થઈ આવી. તે માર્ગે ઘરોનો પછવાડાનો માર્ગ જોવામાં આવ્યો, કોઈપણ માણસ તેમને સામે મળ્યો નહીં. આથી તે રાજર્ષિના મનમાં ક્રોધ કપાયનો ઉદય થઈ આવ્યો. તત્કાળ તેમણે પોતાના મનમાં ચિંતવ્યું,—“અહા ! આ નગરના લોકો દુષ્ટ છે. કોઈ પાપીએ મને નહારો માર્ગ બતાવ્યો, તેથી હું ઘણો જ દુઃખી થયો. એવા દુષ્ટ પુરુષો શિક્ષા આપવાને યોગ્ય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ મૃદુત્વં મૃદુષુ શ્લાઘ્યં, કાઠિન્યં કઠિનેષુ ચ ।

મૃગઃ ક્ષિણોતિ કાષ્ઠાનિ, કુસુમાનિ દુનોતિ ન ” ॥ ૧ ॥

કોમળ વસ્તુની અંદર કોમળતા અને કઠિન વસ્તુની અંદર કઠિનતા વખાણવા યોગ્ય છે. જેમકે ભમરો કાષ્ટને ઠાલે છે. અને પુષ્પોને ઠાલતો નથી.-(૧).

તેથી આ ગામના દુષ્ટ લોકોને હું કષ્ટમાં પાડીશ.

આ પ્રમાણે વિચારી તે મુનિએ કોપથી આકુળ-વ્યાકુળ થઈ કોઈ છાયા-વાળા પ્રદેશમાં ઊભા રહી ઉત્થાનશ્રુત ગણવાનો પ્રારંભ કર્યો, જે જે ઉત્થાનશ્રુતમાં ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરનારા સૂત્રો રહેલા છે તે સૂત્રોના પ્રભાવથી જે દેશ, નગર કે ગામ સુખે વસવા યોગ્ય હોય તે દુઃખે વસવા યોગ્ય થઈ જાય છે, રાજર્ષિ દમસાર-મુનિએ તે સૂત્રને ગણવાનો આરંભ કર્યો. જેમ જેમ તે મુનિ તેને ગણવા લાગ્યા તેમ તેમ અંપાનગરીની અંદર અનેક પ્રકારના અકસ્માતો થવા લાગ્યા. નગરના સર્વ લોકો ભયભીત થઈ ગયા. અને શોકાકુલ થઈ પોતપોતાના ધન ધાન્યા-દિક્કો ત્યાગ કરી, માત્ર જીવિત લઈ દશે દિશાઓમાં નાસવા લાગ્યા. જ્યારે પ્રજા નાસવા લાગી એટલે રાજા પણ પોતાના સમૃદ્ધિમાન મહેલનો ત્યાગ કરી નાસી ગયો. સર્વનગર શૂન્ય થઈ ગયું. આ વખતે નગરનો આવો દેખાવ જોઈ અને લોકોને કષ્ટ પામતા જોઈને તે મુનિના હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. તત્કાળ તેઓ તે સૂત્રની ગણના કરવાથી નિવૃત્ત થઈ ગયા. તેમણે પોતાના મનમાં ચિંતવ્યું “અરે! આ મેં શું કર્યું? મેં કારણ વગર આ લોકોને દુઃખી કર્યા. સર્વજ્ઞનું વચન અન્યથા હોય નહીં. વીરપ્રભુએ મને કહ્યું કે, કપાયના ઉદયથી તું કેવળજ્ઞાનને હારી ગયો છે. એ વીરનું વચન યથાર્થ થયું છે. “આ પ્રમાણે ચિંતવી અતિ કરુણારસમાં મગ્ન થયેલા મુનિએ સર્વ લોકોને સ્થિર કરવા માટે સમુત્થાન શ્રુતને ગણવા માંડ્યું. એ શ્રુતના સૂત્રોને ગણવાથી દેશ, નગર કે ગામ સુવાસિત થાય છે. તેમણે આદ્ધાદ આપનારા તે સૂત્રોનું પરાવર્તન જેમ જેમ કરવા માંડ્યું, તેમ તેમ સર્વલોકો પ્રમુદિત થતાં નગરમાં પાછા આવવા લાગ્યા, રાજા પણ સહર્ષ થઈ પોતાના દરબારમાં આવ્યો, સર્વ-નગર નિર્ભય થઈ ગયું. અને સર્વ લોકો સ્વસ્થ થઈ ગયા.

પછી દમસાર મુનિ તપથી કૃશ થઈ ઉત્કૃષ્ટ એવા શમરસમાં મગ્ન થતા તે નગરમાંથી આહાર પાણી લીધા વગર પાછા વળ્યા અને વિનય સહિત

પ્રભુની પાસે આવ્યા. રાજર્ષિ દમસારમુનિને જોઈ વીરપ્રભુ બોલ્યા, “રાજર્ષિ ! ચંપાનગરીમાં ભિક્ષાને અર્થે જતાં કોઈ મિથ્યાદષ્ટિના વચનથી કોઈ પામી પછી ક્રોધથી શાંત થઈ તું અહીં આવેલો છું એ વાત યથાર્થ છે ?” મુનિએ કહ્યું, હા, એ વાત યથાર્થ છે. પ્રભુ બોલ્યા—“મુનિ, જે કોઈ સાધુ અથવા સાધ્વી કષાયને વહન કરે છે, તે આ સંસારને દીર્ઘ કરે છે અને જે ઉપશમભાવને ધારણ કરે છે તેનો સંસાર અલ્પ થઈ જાય છે.” પ્રભુના આ વચનો સાંભળી દમસારમુનિએ કહ્યું— “ભગવાન્ ! કૃપા કરી મને ઉપશમનું સારભૂત પ્રાયશ્ચિત્ત આપો. પછી પ્રભુએ તપ કરવારૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું. પછી તે મહર્ષિએ પ્રભુની પાસે અભિગ્રહ લીધો કે, “સ્વામી ! જ્યારે મને કેવળજ્ઞાન થશે ત્યારે હું આહારને ગ્રહણ કરીશ” આવો અભિગ્રહ ધારણ કરી તે મહાત્મા દમસારમુનિ તપ તથા સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવતા વિચરવા લાગ્યા. પ્રમાદથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષને નિહતા અને શુભ અધ્યવસાયને ધારણ કરતા તે મહર્ષિને તે પછી સાતમે દિવસે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ આવ્યું. દેવતાઓએ આવી તેમના કેવળજ્ઞાનનો મહોત્સવ કર્યો. મહર્ષિ દમસાર કેવલી ભવ્યજીવોને પ્રતિબોધ આપી બારવર્ષ સુધી કેવલીપર્યાય પાળી અંતે અનશન કરી મોક્ષપદને પામ્યા હતા. આ પ્રમાણે ઉપશમભાવ ઉપર દમસારમુનિનું સુબોધક દષ્ટાંત છે. એવી રીતે બીજા પણ સમ્યક્ત્વધારી જીવોએ સર્વઆભ્યંતર તોષને નિવારવા માટે અને પોતાના તથા પરના ઉપકારને કરનારા ઉપશમરસને વિષે મગ્ન થવું કે, જેથી પરમાનંદના સુખની શ્રેણી ઉક્લિપ્ત થાય છે એ ઉપશમ નામનું પ્રથમ લક્ષણ કહેવામાં આવ્યું.

સંવેગ નામનું બીજું લક્ષણ

અતિશય શ્રેષ્ઠ એવા દેવ તથા મનુષ્યના સુખનો અભિલાષ રાખવો, એ સંવેગ નામનું સમ્યક્ત્વનું બીજું લક્ષણ કહેવાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ પુરૂષ ઇન્દ્ર તથા ચક્રવર્તીના મનોહર સુખને પણ અનિત્ય અને દુઃખાનુભવી માને છે અને શાશ્વતનિત્ય આનંદના સ્વરૂપવાળા મોક્ષ—સુખને જ વાંછે છે. એ સમ્યક્ત્વનું બીજું સંવેગલક્ષણ કહેવામાં આવ્યું.

સમ્યક્ત્વનું ત્રીજું લક્ષણ નિર્વેદ.

નારકી તથા તિર્યચ આદિ સાંસારિક દુઃખથી કંટાળી જવું, તે નિર્વેદ નામે સમ્યક્ત્વનું ત્રીજું લક્ષણ કહેવાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ પ્રાણીઓ જેમાં જન્મ-

મરણાદિ ગહન દુઃખ રહેલું છે એવા આ સંસારરૂપ બંદીખાનામાં કર્મરૂપી પોલીસો અનેક પ્રકારની કદર્થના કરે છે, તેનો પ્રતિકાર કરવાને અસમર્થ અને મમત્વથી રહિત એવો પ્રાણી દુઃખે કરી સંસાર ઉપર વિરક્ત થઈ જાય છે. એવી રીતે બીજું સંવેગ અને ત્રીજું નિવેદ એ ઉભય લક્ષણો મોક્ષપદને આપનાર હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ પુરૂષોએ દંઢપ્રહારીની જેમ તેનો સર્વથા આશ્રય કરવો.

દંઢપ્રહારીનું દષ્ટાંત.

માકંદીનગરીને વિષે સુભદ્ર નામે એક શેઠ રહેતો હતો. તેને ‘દત્ત’ નામે એક પુત્ર હતો. દત્ત બાળવયમાંથી જ ઉન્મત્ત જેવો હતો. તે બીજા બાળકોની ઉપર દંઢ પ્રહાર કરતો તેથી લોકોમાં તે દંઢપ્રહારીના નામથી ઓળખાતો હતો. દત્તના તોફાનથી લોકો તેના પિતા સુભદ્રને ઠપકો આપવા આવતા હતા. સુભદ્ર પોતાના ઉન્મત્ત છોકરાને ઘણી રીતે વારતો તો પણ તે ઉચ્છ્રંખલ છોકરો રંજાડ છોડતો નહીં. હંમેશા નાના બાળકોની ઉપર પ્રહાર કર્યા કરતો હતો. દંઢપ્રહારીના આવા નકારા વર્તનથી કંટાળી લોકોએ રાજની પાસે ફરીયાદ કરી. રાજએ હુકમ કર્યો એટલે સુભદ્ર શેઠ દત્તને પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મુક્યો. દત્ત ઘર છોડીને આલ્સો ગયો. તેનો સ્વભાવ અતિશય કૂર હોવાથી કોઈ ઠેકાણે તે નિવાસને પામી શક્યો નહીં. તે ફરતો ફરતો કોઈ ચોર લોકોની પક્ષીમાં ગયો. ત્યાં સંસર્ગના દોષથી દૂષિત થઈ તે ચોર બની ગયો. એક વખતે કોઈ દરિદ્રી બ્રાહ્મણના ઘરમાં તે ચોરી કરવા પેઠો. તેવામાં તેના આંગણામાં રહેલી ગાય પોતાના શીંગડાથી તેને મારવા સન્મુખ દોડી આવી. ઘાતથી દંઢપ્રહારીએ પોતાના હાથમાં રહેલી તલવારથી તે ગાયને મારી નાંખી. તે વખતે ઘરમાં સૂતેલો બ્રાહ્મણ હાથમાં લાકડી લઈ તેની સામે આવ્યો. દંઢપ્રહારીએ તેને પણ તલવારથી મારી નાંખ્યો. તે વખતે તે બ્રાહ્મણની સગર્ભા સ્ત્રી પોકાર કરવા લાગી. ઘાતથી ચોરે તેણીને પણ ઠાર મારી નાંખી તે વખતે તેણીના ઉદરમાંથી ગર્ભ બહાર નીકળી તરફડવા લાગ્યો. તેને જોતાં જ તે દંઢપ્રહારીના હૃદયમાં કોઈ શુભકર્મનો ઉદય થઈ આવતાં તત્કાળ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તે ઘાતથી ચોરે પોતાના મનમાં આ પ્રમાણે ચિંતવ્યું, “અહા ! શું મેં પાપીએ આવું ધોર પાપ કયું ? મારા મનુષ્યજન્મને ધિક્કાર છે કે જે જન્મ આવા પાપના સમૂહને કરનાર થઈ પડ્યું.” આવું ચિંતવી તેણે પંચમુષ્ટિ લોચ કરી ચારિત્રનો અંગીકાર કર્યો અને એવો અભિગ્રહ ધારણ કર્યો કે, “જ્યાં સુધી મને આ કરેલા પાપનું સ્મરણ થઈ આવે ત્યાં સુધી મારે અન્નપાણી ગ્રહણ કરવા નહીં, આવો અભિગ્રહ

ઘડણુ કરી તે દૃઢપ્રહારી મુનિ તે નગરની પૂર્વ દિશાને દરવાજે કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહ્યા હતા. તે મુનિને એવી સ્થિતિમાં જોઈ નગરના મૂર્ખ લોકો તેની ઉપર ધૂળ તથા પથ્થરની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા; તો પણ તે જ્ઞાની મુનિ ક્ષમાગુણને ધારણ કરી રહેતા હતા. તેમના વશીભૂત થયેલા ચિત્તની અંદર કોઈ પણ જાતનો ક્ષોભ થતો ન હતો. તેવી રીતે દોઢ માસ સુધી રહેતાં તેને પોતાના પાપનું વિસ્મરણ તદ્દન ન થયું, ત્યારે તે બીજે દરવાજે જઈ કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહ્યા, ત્યાં પણ તેમને તેવી જ રીતે જન્યું હતું. તેવી રીતે તે ચારે દરવાજે કરી તેણે સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવોને સહન કર્યો. અને સર્વ પ્રકારની પીડાને વેઠી પોતાની દૃઢતાને અચળ રાખી હતી. તે પછી આ દુઃખમય સંસારથી વિરક્ત અને પરમ સંવેગના રંગથી વ્યાપ્ત થયેલા તે મહર્ષિને છ માસે તે પૂર્વનું પાપ મૂળમાંથી નષ્ટ થતાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું પછી તત્કાળ તેઓ મોક્ષપદને પ્રાપ્ત થયા હતા. એ પ્રકારે સંવેદ તથા નિર્વેદ ઉપર દૃઢપ્રહારી મહર્ષિની કથા પ્રખ્યાત છે તે કથાનું શ્રવણ કરી બીજા આત્મહિતાર્થી પુરૂષોએ તે ઉભય લક્ષણોને યત્નપૂર્વક ધારણ કરવા.

સમ્યક્ત્વનું ચોથું લક્ષણ અનુકંપા.

દુઃખી પ્રાણીઓના દુઃખને નિષ્પક્ષપાતથી નિવારણ કરવાની જે ઇચ્છા તે અનુકંપા કહેવાય છે. એ સમ્યક્ત્વનું ચોથું લક્ષણ છે. દુષ્ટ સ્વભાવવાળા સિંહ, વાઘ વગેરેને પણ પોતાના સંતાનો ઉપર ક્રૂણા હોય છે, પણ વસ્તુતાએ તે ક્રૂણા કહેવાતી નથી, કારણ કે, તે પક્ષપાતને લઈને ક્રૂણા છે. જે પક્ષપાત વગર સ્વાભાવિક ક્રૂણા હોય તે અનુકંપા કહેવાય છે. તે અનુકંપા દ્રવ્ય અને ભાવ એમ બે પ્રકારે છે. દુઃખીયાને દેખી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેના દુઃખનો પ્રતિકાર કરવો, તે દ્રવ્યથી અનુકંપા કહેવાય છે. જેઓ ધર્મરહિત છે, તેને ધર્મ પમાડવો અથવા આ સંસાર તરફ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરાવવો, એ ભાવથી અનુકંપા કહેવાય છે. સમ્યગ્દષ્ટિ પુરૂષોએ ઇન્દ્રિયોને આશ્રીને સુધર્મ રાજની પેઠે તે ઉભયપ્રકારની અનુકંપાનો સર્વદા આશ્રય કરવો.

સુધર્મ રાજની કથા.

પંચાલ દેશમાં વરશક્તિ નામે એક નગર હતું. તેમાં દયાથી જેનું આદ્ર્ હૃદય છે, અને જે જૈન ધર્મમાં પૂર્ણ રાગી છે, એવો સુધર્મા નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને જયદેવ નામે એક નાસ્તિક મંત્રી હતો. એક વખતે પરદેશમાંથી

આવેલા કોઈ ચર પુરૂષે સભા મંડપમાં બેઠેલા રાજની આગળ વિનંતી કરી કે, “સ્વામી, મહાબલ નામનો એક સીમાડાનો રાજ્ય ઘણો ઉન્મત્ત થઈ ગયો છે. તે અનેક ગામોનો નાશ કરે છે અને સાર્થપતિઓને લૂંટે છે. તે દુષ્ટ રાજ તમારા સિવાય કોઈથી વશ થઈ શકે તેમ નથી.” તે ચરના આ વચનો સાંભળી રાજએ પોતાના મંત્રીની સામે બેયું, એટલે મંત્રી વિનયથી બોલ્યો, “મહારાજ, એ બીયારો રંક રાજ આપની આગળ કોણ માત્ર છે? જ્યાં સુધી આપ મહારાજએ તેનું આક્રમણ કર્યું નથી, ત્યાં સુધી એ ગર્જના કરે છે. તેને મોટે કહ્યું છે કે,

“તાવદ્ગર્જતિ માતંગા, વને મદમરાલસાઃ ।

શિરોઽવલગ્નલાંગૂલો યાવન્નાયાતિ કેશરી ॥ ૧ ॥”

“જ્યાં સુધી મસ્તક પર પૂંછડી ચડાવી કેશરીસિંહ આવ્યો નથી, ત્યાં સુધી મદના ભારથી ભરપૂર એવા ગજેન્દ્રો વનમાં ગર્જના કરે છે.” ૧.

મંત્રીના આવા વચનો સાંભળી રાજએ ચિત્તવ્યું કે જે તાબાનો રાજ પોતાના દેશ કે મંડળનો નાશ કરનાર થાય, તેને અવશ્ય વશ કરવો જોઈએ. નહીં તો તેને નીતિના ભંગનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. નીતિશાસ્ત્રમાં લખે છે કે, “દુષ્ટસ્ય દંડઃ સ્વજનસ્ય પૂજા ” એટલે જે દુષ્ટ હોય તેને દંડ આપવો અને જે સ્વજન હોય તેની પૂજા કરવી; મોટે આ કાર્યમાં જરા પણ વિલંબ ન કરવો.” આવું ચિત્તવી રાજએ આજ્ઞા કરી પોતાના સૈન્યને એકઠું કર્યું અને પોતે સજ્જ થઈ તે મહાબલ શત્રુ ઉપર ચડાઈ કરવા ચાલ્યો. અનુક્રમે તેના દેશમાં આવ્યો, અને મોટી લડાઈ કરી તે રાજને ક્ષણવારમાં હરાવી હીધો તે રાજનું સર્વસ્વ હરી લઈ રાજ સુધર્મ પાછો ફરી પોતાની રાજધાની પાસે આવ્યો. નગરના મહાજન મંડળે મોટા આડંબરથી સામૈયું કર્યું અને રાજનો પ્રવેશોત્સવ કર્યો. મોટા સૈન્યથી પરિવૃત્ત થયેલો રાજ જેવામાં નગરના મુખ્ય દરવાજા પાસે આવ્યો, તેવામાં તે દરવાજે અકસ્માત્ તૂટી પડ્યો. મોટું અપશુકન થઈ પડ્યું. પછી રાજ પાછો વળી નગરની બહાર પડાવ નાખીને રહ્યો. પછી મંત્રીએ હજારો લોકોને કામે લગાડી તત્કાળ તે દરવાજે પાછો ઊભો કરાવ્યો. પછી બીજે દિવસે રાજ પ્રવેશ કરવાને આવ્યો, તેટલામાં પાછો તે બીજે દરવાજે પણ તૂટી પડ્યો, પુનઃ પાછો ફર્યો અને ત્રીજવાર પણ તેમજ બન્યું; પછી રાજએ કંટાળી પોતાના મંત્રીને આ પ્રમાણે કહ્યું, “મંત્રીશ્વર,

જયદેવ ! આ દરવાજે વારંવાર કેમ પડતો હશે ? હવે તે કયા ઉપાયે સ્થિર થઈ શકશે ?” મંત્રીએ કહ્યું, “ મહારાજ ! મેં તે વિષે એક નિમિત્તિયાને પૂછ્યું હતું, મારા પૂછવાથી તે નિમિત્તિયાએ મને કહ્યું છે કે, “ આ દરવાજાના અગ્રિષ્ઠાક-દેવ કોપ પામ્યા છે; તે દરરોજ આ દરવાજાને પાડી નાંખે છે. જે રાજા પોતાને હાથે અથવા પોતાના માતાપિતાને હાથે એક મનુષ્યનો વધ કરી તેના રૂધિરથી આ દરવાજાનું સિંચન કરે તો તે દરવાજે સ્થિર રહેશે. તે સિવાય પૂજા, બલિદાન વગેરે બીજા ઉપાયોથી તે સ્થિર રહેશે નહીં. મંત્રીના આ વચન સાંભળી દયાધર્મી રાજા બોલ્યો, “ મારે એ દરવાજાને સ્થિર રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી. જીવનો વધ કરવો, એ મહાપાપ છે, એવું મહાપાપ મારાથી કદિ-પણ બનશે નહીં. તેને માટે કહ્યું છે કે,

“ ક્રિયતે કિં સુવર્ણેન, શોભનેનાપિ તેન ચ ।

કર્ણસ્તુટયતિ યેનાંગ, શોભા હેતુર્નિરંતરમ્ ॥ ૧ ॥ ”

“ તે સુવર્ણ શા કામનું છે ? અને તેનાથી શું શોભા પ્રાપ્ત થાય તેમ છે ? કે જેનાથી કાન તૂટી જાય.”

માટે મારે તેવી હિંસા કરીને નગરમાં જવાની જરૂર નથી, જ્યાં હું રહું, તે જ નગર છે.” રાજાના મનની આવી દૃઢતા જોઈ મંત્રીએ નગરના મહાજનને બોલાવીને કહ્યું, “ લોકો, આ નગરનો દરવાજો મનુષ્યનું બલિદાન આપ્યા સિવાય ટકી શકવાનો નથી તે મનુષ્યનું બલિદાન કરવામાં રાજા વિરુદ્ધ છે, એટલે રાજાની આજ્ઞા સિવાય તે બની શકે તેમ નથી, માટે હવે તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરો.” મંત્રીના આવા વચન સાંભળી સર્વ મહાજન મંડળ રાજાની પાસે આવ્યું અને તેમણે રાજાને જણાવ્યું, “ સ્વામી ! જે કામ આપનાથી બની શકે તેવું ન હોય તો તે કામ અમે મળીને કરીશું, તમે પોતે તેમાં મૌન પકડીને રહો.” રાજાએ કહ્યું, “ પ્રજાજનો ! એમ બને નહીં. પ્રજાથી પુણ્ય કે પાપ જે કાંઈ થાય છે, તેનો છટકો ભાગ રાજાને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તેવા પાપ કામનો ભાગ લેવાની મારી ઇચ્છા નથી.” મહાજનોએ પુનઃ આગ્રહથી જણાવ્યું, સ્વામી ! તેના પાપનો ભાગ અમારો અને પુણ્યનો ભાગ તમારો છે, એમ માની અમોને આજ્ઞા આપો. અને કૃપા કરી મૌન ધરીને બેસી રહો. પ્રજાજનના આવા આગ્રહથી રાજા મૌન ધરીને બેસી રહ્યા. પછી નગરજનોએ પ્રત્યેક ઘરોએ ફરી ઉઘરાણું કરી ઘણું દ્રવ્ય એકઠું કર્યું. તે

દ્રવ્યથી એક સોનાનો પુરૂષ બનાવ્યો. પછી તે પુરૂષને એક ગામમાં બેસાડી તેની કોટિ દ્રવ્યની પત્રિકા મૂકી નગરમાં એવી ઉદ્ધોષણા કરાવી કે, “જે કોઈ માતાપિતા પોતાને હાથે પુત્રનું ગળું મરડી મારી દેવતાને બલિદાન આપે તેને આ સુવર્ણનો પુરૂષ અને કોટિ દ્રવ્ય આપવામાં આવશે.” આવી જાહેર ઘોષણા નગરમાં ચારે તરફ પ્રવર્તાવી. તે નગરમાં વરદત્ત નામે એક દરિદ્રી બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને રુદ્રસોમા નામે એક સ્ત્રી હતી. તે ઘણી જ લોભી અને નિર્દય હતી. તે દંપત્તિને સાત પુત્રો હતા. જ્યારે આ ઘોષણા સાંભળવામાં આવી ત્યારે તે દરિદ્રી વરદત્તે આવી પોતાની સ્ત્રી રુદ્રસોમાને બધી વાત કહીને પૂછ્યું. “પ્રિયે આપણે સાત પુત્રો છે. તેમાં ઇન્દ્રદત્ત નામે સૌથી નાનો પુત્ર છે, જે આપણે તેને બલિદાનમાં આપીએ તો આપણને આ દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય અને આપણું દારિદ્ર દૂર થઈ જાય. જેની પાસે દ્રવ્ય હોય છે, તે સર્વ સદ્ગુણી ગણાય છે તેને માટે લાખ્યું છે કે,

“यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः

स पंडितः स श्रुतिमान् गुणज्ञः ।

स एव वक्ता सच दर्शनीयः

सर्वे गुणाः कांचनमाश्रयंते ॥ ૧ ॥ ”

“જેની પાસે દ્રવ્ય છે, તે પુરૂષ કુલવાન, પંડિત, વિદ્વાન, ગુણજ્ઞ, વક્તા અને દર્શનીય ગણાય છે, તેથી સર્વે ગુણો દ્રવ્યને આશ્રીને રહેલ છે.—(૧)”

તેમ વળી કહ્યું છે કે,

“पूज्यते यदपूज्योऽपि, यदगम्योऽपि गम्यते ।

વંચતે યદવંચોઽપિ, તત્પ્રભાવો ધનસ્ય ચ ॥ ૧ ॥ ”

“જે અપૂજ્ય છતાં પૂજ્ય છે, અગમ્ય છતાં ગમ્ય થાય છે અને અવંદનીય છતાં વંદનીય છે, તે દ્રવ્યનો પ્રભાવ છે.—(૧)”

હે સ્ત્રી, તેથી જે આપણા ઘરમાં દ્રવ્ય આવશે તો આપણે સર્વોપરિ થઈશું અને પુત્રને વેચવાથી થયેલા પાપને બહુ બ્રહ્મભોજન વગેરે કરીને દૂર કરીશું. આ કામમાં કોઈ જાતની ચિંતા કરવી નહીં.” પતિના આ વચન સાંભળી તે નિર્દય સ્ત્રીએ તે વાત અંગીકાર કરી. પછી વરદત્ત બ્રાહ્મણે મહાજનના પટહનો સ્પર્શ કરીને કહ્યું, “હું મારા પુત્રને બલિદાનમાં આપવાને તૈયાર છું, મને આટલું દ્રવ્ય આપી દો.” મહાજને કહ્યું, “જે તું તારી સ્ત્રી

સહિત તારા પુત્રનું ગળું મરડી દેવતાને બલિદાન આપે તો પછી આ સર્વ દ્રવ્ય તને આપવામાં આવશે. વરદત્તે તે વાત કબૂલ કરી. આ વખતે તેનો પુત્ર ઈન્દ્રદત્ત પોતાના માતાપિતાની સ્વાર્થમય ચેષ્ટા જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો, “અહા! આ સંસારનું સ્વરૂપ કેવું સ્વાર્થમય છે? પરમાર્થ કરી કોઈ કોઈને વશભ નથી. કહ્યું છે કે,

“વૃક્ષ ક્ષીણફલં ત્યજંતિ વિહગાઃ શુષ્કં સરઃ સારસાઃ ” इत्यादि

“જેના ફળો ક્ષીણ થઈ જાય એવા વૃક્ષનો પક્ષીઓ ત્યાગ કરે છે. અને ઇત્યાદિ શુકાઈ ગયેલા સરોવરનો ત્યાગ સારસ પક્ષીઓ કરે છે.”

વળી જે દરિદ્રી હોય, તેને પ્રાપ્ત કરીને દયા હોતી નથી. કહ્યું છે કે,

“बुद्धिश्चितः किं न करोति पापं, क्षीणा जना निष्करुणा भवन्ति ।”

“ભૂખ્યો માણસ શું પાપ નથી કરતો? જે માણસો દ્રવ્યથી ક્ષીણ થઈ જાય છે, તે નિર્દય બની જાય છે.”

ઈન્દ્રદત્ત પોતાના મનમાં આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યો. પછી વરદત્તે પોતાના પુત્રને મહાજનને સોંપ્યો. મહાજનને તે પુત્રને વસ્ત્ર, આભુષણ વગેરેથી શણગાર્યો. પછી તેના લલાટ ઉપર તિલક કરી મુખમાં તાંબૂલ આપ્યું. એવી રીતે તેને સુશોભિત બનાવી રાજની પાસે લાવવામાં આવ્યો. રાજ પણ અલંકૃત થઈ તેના માતાપિતા અને નગરજનોથી વીંટાળેલા ઈન્દ્રદત્તને પ્રસન્ન વદનવાળો જોઈ ચમત્કાર પામીને બોલ્યો—“હે ઈન્દ્રદત્ત! તને આ વખતે બલિદાનમાં લઈ જાય છે, તે છતાં તું કેમ પ્રસન્ન વદન દેખાય છે? તને મૃત્યુનો ભય કેમ લાગતો નથી?” ઈન્દ્રદત્ત બોલ્યો. “દેવ! જ્યાં સુધી ભય નથી આવ્યો ત્યાં સુધી બહીષ્ણું નહીં ભય આવ્યો પછી નિઃશંક થઈને તે સહન કરવું. તેને માટે કહ્યું છે કે,”

“तावद्भयस्य भैतव्यं, यावद्भयमनागतम् ।

आगतं तु भयंवीक्ष्य, प्रहर्तव्यमशंकितः ॥”

જ્યાં સુધી ભય આવ્યો નથી ત્યાં સુધી તેનાથી ભય રાખવો, પણ જ્યારે ભય આવી પડે ત્યારે નિઃશંકપણે તે ઉપર પ્રહાર કરવો.

આટલું કહી તે ઈન્દ્રદત્તે કહ્યું, આ વખતે હું એક નીતિનું વચન બોલું છું, તે તમારે સર્વને સાવધાન થઈને સાંભળવા યોગ્ય છે. “લોકોમાં કહેવાય

છે કે, પિતાએ સંતાપેલો બાળક માતાને શરણે જાય છે માતાપિતાથી પરિતાપ પામેલો બાળક રાજાને શરણે જાય છે. અને રાજાથી સંતાપેલો મહાજનને શરણે જાય છે હે રાજા જ્યાં માતાપિતા પોતે પુત્રનું ગળું મરડી તેને મારવા તૈયાર થાય છે, તેમાં રાજા પ્રેરક છે અને મહાજન દ્રવ્ય આપી હણવાને માટે ગ્રહણ કરે છે, ત્યાં એક પરમેશ્વર સિવાય બીજા કોની શરણે જવું? અને કોની આગળ તે દુઃખ નિવેદન કરવું? હવે તો પરમેશ્વરનું શરણ લઈ ધૈર્યને ધારણ કરી દુઃખે સહન કરવું. મહારાજા, આવા વિચાર કરવાથી મારા મનમાં મરણનો શોક થતો નથી.”

ઈન્દ્રદત્તના આ વચનો સાંભળી રાજાનું હૃદય કરુણારસમાં મગ્ન થઈ ગયું. તેણે આર્દ્ર હૃદયથી જણાવ્યું, “લોકો, તમે શા માટે આ દીન બાળકને હણવા તત્પર થયા છો? આણું પાપ કરવાની શી જરૂર છે? પાપના હેતુ રૂપ એવા આ નગર અને તેના સ્થિર દરવાજાની મારે કાંઈપણ જરૂર નથી. આ જગતમાં સર્વ સંસારી પ્રાણીઓ જીવિતના અર્થી છે, કોઈપણ મરણની ઈચ્છા કરતું નથી. તેથી આત્માના હિતેચ્છુ પુરૂષોએ કોઈપણ જીવની હિંસા ન કરવી જોઈએ. સર્વજીવોને વિષે અનુકંપા રાખવી જોઈએ.” આ પ્રમાણે રાજાને દયા ધર્મમાં દૃઢ રહેલ તથા ઈન્દ્રદત્તને સત્ત્વવંત દેખી તે નગરની પ્રતોલીનો અધિષ્ઠા-યકદેવ પ્રસન્ન થઈ ગયો. તત્કાળ તેણે તે બંનેની ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી અને તે દરવાજાને સર્વના જોતાં સ્થિર કરી દીધો. તે દેખાવ જોઈ સર્વ નગરજનો વિસ્મય પામી ગયા.

પછી રાજાના ગુણોનું કીર્તન કરતા અને દયામય જૈનધર્મની અનુમોદના કરતા લોકો રાજાની સાથે મોટા ઉત્સવ સહિત નગરમાં પેઠા હતા. પેલો ઈન્દ્રદત્ત પણ હર્ષ પામતો પોતાના માતાપિતાની સાથે ઘેર ગયો. ત્યારથી ઘણા ભવ્ય-જનોએ દયામય જૈનધર્મને અંગીકાર કર્યો હતો. એ પ્રમાણે અનુકંપા નામે સમ્યક્ત્વના ચોથા લક્ષણ ઉપર સુધર્મ રાજાનું દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવ્યું. એવી રીતે બીજા પણ ભવ્યજનોએ આત્મધર્મને આલેખવનારા, અને સર્વ સુખની શ્રેણીને પ્રતિપાદન કરનારા એ અનુકંપા લક્ષણને ધારણ કરી જગતના સર્વ પ્રાણી ઉપર અનુકંપા રાખવી.

સમ્યક્ત્વનું પાંચમું લક્ષણ આસ્તિકતા.

જેની મતિ અસ્તિપણાને વિષે હોય તે આસ્તિક કહેવાય છે. તે આસ્તિક-પણાનો ભાવ અથવા ક્રિયા તે આસ્તિકતા અથવા આસ્તિક્ય કહેવાય છે. અન્ય

મતના તત્ત્વો સાંભળે છે તો પણ શ્રી જિનોક્ત તત્ત્વને વિષે જે આકાંક્ષા રહિત પ્રીતિ ધારણ કરવામાં આવે છે એટલે જિનવચન ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખવામાં આવે તે આસ્તિક્ય કહેવાય છે. તેવા આસ્તિકપણાને લઈને સમ્યક્ત્વ સારી રીતે ઓળખાય છે, તેથી તે સમ્યક્ત્વનું લક્ષણ કહેવાય છે. સમ્યક્ત્વ પ્રત્યક્ષ જણાતું નથી તે એવા લક્ષણથી ઓળખાય છે. તેવા આસ્તિક્યવાળો પુરૂષ તે આસ્તિક કહેવાય છે. તેને માટે આગમને વિષે કહ્યું છે કે,

“મન્નઈ તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિ પન્નંતં
સુહ પરિણામો સમ્મં કંઘાઈ વિસુત્તિયારહિઓ ॥ ૧ ॥”

“જે જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલ છે, તેને સત્ય જ માને છે અને તે પણ નિઃશંક-પણે માને છે, અને જે આકાંક્ષા વગેરે દોષથી રહિત એવા શુભ પરિણામ તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે.—(૧)

આ ગાથા ઉપર પદ્મશેખરની કથા પ્રખ્યાત છે, તે કથાની અંદર આ ગાથાનો ભાવાર્થ આવી જાય છે.

પદ્મશેખરની કથા.

જંબૂદ્વીપમાં ભરતક્ષેત્રની અંદર પૃથ્વીપુર નામે નગર છે. તે નગરને વિષે પદ્મશેખર નામે રાજા રાજ્ય કરે છે.

એક દિવસે તે નગરની પાસે આવેલા વનમાં ઘણા મુનિઓથી પરિવૃત્ત થયેલા શ્રી વિનયધર નામે આચાર્ય સમોસર્યા. તેમના આગમનની વાર્તા સાંભળી રાજા પ્રમુખ ઘણા લોકો તેમને વંદના કરવાને આવ્યા. ગુરુવર્યે સર્વ ભવ્ય-જીવોના ઉપકારને માટે ધર્મદેશના આપી. તે વખતે રાજા પદ્મશેખરે ગુરુ પાસેથી જીવાજીવાદિ નવ તત્ત્વોનો પરમાર્થ જાણી તેને વજ્રલેપની પેઠે પોતાના હૃદયમાં ધારણ કર્યો હતો, બીજા પણ ઘણા ભવ્ય જીવોએ તે સમયે ગુરુ પાસેથી સમ્યક્ત્વ રત્નને પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તે પછી રાજા પ્રમુખ સર્વ લોકો વિનયથી ગુરુ મહારાજને નમન કરી પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. પછી ગુરુમહારાજ ત્યાંથી વિહાર કરી બીજે સ્થળે ચાલ્યા ગયા હતા.

ત્યારથી રાજા પદ્મશેખર શ્રી જિનોક્ત તત્ત્વોને વિષે આસ્તિકતાને ધારણ કરી સુખે કાલ નિર્ગમન કરતો હતો. કદિ કોઈ પુરૂષ જિનોક્ત નવતત્ત્વોની

ઉપર શ્રદ્ધા ન રાખે અને પોતાની મંદબુદ્ધિને લઇને તે તરફ અભાવ દર્શાવે તો રાજ પદ્મશેખર જેમ સારથિ વૃષભને વશ કરે તેમ તેને વાદથી જીતી વશ કરી આહ્વાત ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજાવતો હતો. વળી તે રાજ કોઈ વાર ઘણા લોકોની સભા વચ્ચે ગુરુતત્ત્વની આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરતો હતો “હે ભવ્ય લોકો, આ સંસારમાં ગુરુ સર્વોત્તમ છે. જે સદા આ લોકની મમતાથી રહિત, જીવદયાના પ્રરૂપક દુષ્ટ વાદિગણને જીતનાર, કષાય રહિત, ઉપમા રહિત, ઉપશમ રસના સમૂહથી પરિપૂર્ણ હૃદયવાળા, રાગદ્વેષથી વર્જિત, સંસારથી વિરક્ત, કામ વિકારને નાશ કરનાર, સિદ્ધિરૂપી સ્ત્રી ઉપર પરિચાર કરનાર, સર્વ દ્રવ્યનો પરિહાર કરનાર, ચારિત્રરૂપ મહારત્નને ગ્રહણ કરનાર, સર્વ જીવો ઉપર કરુણા રસ વર્ષાવનાર, અને દુર્ધર પ્રમાદરૂપ ગજઘટાનો નાશ કરવામાં સિંહ સમાન છે, તે શુદ્ધ ગુરુ કહેવાય છે. જે પ્રાણીઓ મનુષ્યત્વ વિગેરે સર્વધર્મની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી એવા ગુણવાળા ગુરુને સેવે છે, તેવાઓને ધન્ય છે. અને જેઓ તેમના ઉપદેશ વચ્ચે રૂપ અમૃતનું પાન કરે છે, તેઓને વિશેષ ધન્ય છે.” આવા વચ્ચે કહી રાજ પદ્મશેખર ઘણા ભવ્ય આત્માઓને પ્રતિબોધ કરતો હતો અને અનેક આત્માઓના પાપકર્મના મલને પ્રક્ષાલિત કરતો હતો.

જ્યારે રાજ આવો પ્રતિબોધ આપતો હતો, તેવામાં એક વિજય નામે શેઠનો પુત્ર તે સ્થાને ખેડો હતો. રાજના વચ્ચેમાં તેને પ્રતીતિ આવી નહીં. તેથી તેણે ઉભા થઈને જણાવ્યું, “મહારાજ, તમે જે ગુરુની પ્રશંસા કરો છો, તે સર્વ ગુરુઓ ફાતરાની જેમ સાર વગરના છે; કારણ કે, પવને ચલાવેલા ધ્વજપટની પેઠે ચપળ ચિત્તવાળા તે મુનિઓ વિષયોમાં આસક્ત એવી પોતાની ઇન્દ્રિયોને રોકવાને કેમ સમર્થ થઈ શકે? ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓ પણ તે ઇન્દ્રિયોને રોકવાને સમર્થ થઈ શકતા નથી.” તે શ્રેષ્ઠપુત્રના આ વચ્ચે સાંભળી રાજ પોતાના મનમાં ચિંતવવા લાગ્યો. “આ કોઈ દુષ્ટબુદ્ધિ અને વાચાલ છે. આ અદ્યપમતિ માણસ આવા વિપરીત વચ્ચેથી ભોળા લોકોને ભ્રામી સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ કરશે, માટે આ યુવાનને કોઈપણ રીતે પ્રતિબોધ કરવો જોઈએ.” આવું ચિંતવી રાજએ યક્ષ નામના એક સેવકને એકાંતે બોલાવીને કહ્યું, “યક્ષ, તારે આ વિજયની સાથે ગાઢ મૈત્રી કરવી અને તેનો વિશ્વાસ મેળવવો. પછી તેના રત્નના કંડીયામાં આ માઈ મહામૂલ્યવાળું રત્નાભરણ નાંખી દેવું.”

રાજની આવી આજ્ઞા થવાથી તે યક્ષે તે વિજયશેઠની સાથે ગાઢ મૈત્રી કરી અને તેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો. તે પછી એક દિવસે તે રત્નાભરણ

વિજયના કરંડીયામાં નાંખી તે વૃત્તાંત રાજને નિવેદન કર્યો. તે પછી રાજએ તત્કાળ નગરની અંદર ત્રણવાર ઉદ્ધોષણ કરાવી કે, “સર્વ લોકોને ખબર આપવામાં આવે છે કે, આજે રાજનું એક રત્નાભરણ ગુમ થયેલું છે, તો જે કોઈએ તે લીધું હોય તો તેણે જલ્દી આપી દેવું. જે તે નહીં આપી જાય અને પાછળથી તે જાણવામાં આવશે તો તેના લેનારને સખ્ત શિક્ષા કરવામાં આવશે.” આવી ઉદ્ધોષણ કરાવી સર્વ નગરના લોકોના ઘર શોધવા માટે પોતાના સેવકોને હુકમ કર્યો.

સેવકોએ લોકોના ઘર શોધવા માંડતાં વિજયના ઘરમાં શોધ કરી. શોધ કરતાં રત્નના કરંડીયામાં રત્નાભરણ જેવામાં આવ્યું, તે જોઈ તેમણે વિજયને પૂછ્યું, “વિજય! આ શું? આ રાજનું રત્નાભરણ તમારા કરંડીયામાં ક્યાંથી? વિજયે કહ્યું, “હું કાંઈપણ જાણતો નથી.” રાજપુરુષોએ કહ્યું, “પોતે રત્નાભરણની ચોરી કરી અને કહે છે કે, હું કાંઈ જાણતો નથી. એ કેવું કહેવાય? શા માટે ચોરીને છુપાવે છે? “વિજય ભયથી કાંઈ જોલી શક્યો નહીં તે મૌન ધરીને રહ્યો.” પછી રાજ સેવકોએ તેને પકડી બાંધી લીધો અને તેને રાજની સમીપે લાવ્યા. રાજએ સેવકોને છાની રીતે સૂચના કરીકે, હું આજ્ઞા કરું તો પણ તમારે તેનો વધ કરવો નહીં. પછી રાજએ પ્રકાશથી સભા સમક્ષ કહ્યું, “આ ચોર છે, માટે તેને હાણી નાંખો.” રાજની આવી આજ્ઞા થવાથી રાજ સેવકોએ વિજયને વધ કરવાને સોંપી દીધો. વિજયના સગાંઓ, સ્નેહીઓ અને સંબંધીઓ તે જોતા હતા, પણ તેને ખરો ચોર જાણી તેને છોડાવવાને આગળ પડ્યા નહીં. વિજયે પોતાના મનમાં જાણ્યું કે, હવે મારા જીવિતનો અંત આવી જશે.

પછી તે પેલા યક્ષને દીનવચનોથી કહેવા લાગ્યો. “મિત્ર તું દરેક રીતે રાજને પ્રસન્ન કરી મને છોડાવ અને જીવિતનું દાન આપ.” તેની આવી દીનવાણી સાંભળી યક્ષને દયા આવી તેણે રાજને વિનંતિપૂર્વક કહ્યું, “સ્વામી! આ મારા મિત્ર વિજયનો યોગ્ય દંડ લઈ છોડી દો અને સર્વ કલ્યાણના સાધનરૂપ એવા જીવિતનું તેને દાન આપો.” યક્ષના આ વચનો સાંભળી રાજ કોપાયમાન થઈને બોલ્યો—“યક્ષ, આ ચોરને છોડી દેવો એ મને યોગ્ય લાગતું નથી. તો પણ તારા વચનનું માન રાખવાને એક ઉપાય છે કે તે વિજય મારા ઘરમાંથી એક તેલથી ભરેલું પાત્ર હાથમાં લે અને તેમાંથી એક બિંદુ પણ નીચે પડે નહિ. તેવી રીતે આખા નગરમાં ભમીને મારી પાસે લાવીને મૂકે, તો હું

તેને જીવતો રાખીશ. તે સિવાય તેને જીવતો રાખવામાં આવશે નહીં.” યક્ષે રાજાનો આ હુકમ વિજયને જણાવ્યો. મરણના ભયથી ભય પામેલા વિજયે પોતાના પ્રાણ બચાવાને તે સર્વ કળૂલ કર્યું. પછી રાજા પદ્મશેખરે પોતાના નગરજનોને બોલાવી આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી. નગરજનો, આજે આપણા નગરમાં પ્રત્યેક સ્થાને વિવિધ જાતના વાજાંઓ વગડાવો. મનોહર રૂપને ધારણ કરનારી અને સર્વ ઇન્દ્રિયોના સર્વસ્વને હરનારી વેશ્યાઓને ઘેર ઘેર નચાવો.” રાજાની આજ્ઞા થવાથી લોકોએ આખા નગરમાં તેવી ગોઠવણ કરી દીધી. પછી વિજય તે તેલનું પાત્ર લઈ નગરમાં ફરવા નીકળ્યો. તે શબ્દ, રૂપ, રસ, અને ગંધ વગેરે વિષયોનો અતિ રસિક હતો, છતાં મરણના ભયથી તે જિતેન્દ્રિય નિર્વિકારી અને મનને જીતનારો થઈ કોઈપણ સ્થળે સખલના પામ્યા વગર આખા નગરમાં ભ્રમી રાજાની સભામાં આવ્યો અને યત્નથી જાળવેલું તે તેલનું પાત્ર રાજાની આગળ મૂકી તે પ્રણામ કરીને ઊભો રહ્યો. રાજા હાસ્ય કરીને બોલ્યો, “વિજય તું નગરમાં ફર્યો તે વખતે વાદ્ય, ગીત, અને નૃત્યો થતા હતાં, તે છતાં તે તારા વિદ્યુતના જેવા ચપળ મનને અને ઇન્દ્રિયોને કેવી રીતે વશ કરી?” વિજય બોલ્યો— “સ્વામી ! મરણના ભયથી હું તેમ કરી શક્યો છું, કહ્યું છે કે, “મરણસમ નતિભય” “મરણ સમાન બીજું ભય નથી.”

રાજાએ કહ્યું, “વિજય તું વિષયોમાં તૃપ્તાતુર છે, તે છતાં તે એક ભવમાં મરણના ભયથી પ્રભાદને હણી નાંખ્યો, તો જે મુનિઓ અનંત ભવના ભીરૂ છે અને તત્ત્વોને જાણનારા છે, તેઓ અનંત અનર્થો ઉત્પન્ન કરનારા પ્રભાદને કેમ સેવે?” રાજાનું આ વચન સાંભળી વિજય એકદમ પ્રતિબુદ્ધ થઈ ગયો. તેના મોહનો ઉદય નાશ પામી ગયો. જિનમતના પરમાર્થને જાણી તેણે શ્રાવક ધર્મને અંગીકાર કર્યો. તે વખતે સર્વ લોકો આનંદ પામી ગયા. અને રાજાના સદ્ગુણોને પ્રેમપૂર્વક ગાવા લાગ્યા.

આ પ્રમાણે રાજા પદ્મશેખરે ઘણાં ભવ્યજીવોને જૈનધર્મમાં સ્થાપિત કરી અને જૈનધર્મના મહિમાને વધારી સુખે રાજ્ય પાલન કર્યું હતું. છેવટે આસ્તિકચર્ય સમ્યક્ત્વના લક્ષણના પ્રભાવથી તે ચિરકાલ રાજ્ય કરી દેવગતિને પ્રાપ્ત થયો હતો.

ભવ્ય જીવોએ આ પદ્મશેખર રાજાના ચરિત્રને સાંભળી પોતાના હૃદયમાં આસ્તિકચર્ય સમ્યક્ત્વના લક્ષણને ધારણ કરવું કે જેથી મોક્ષ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય.

છ પ્રકારની યતના

“પરતીર્થિકાદિ વંદનેત્યાદિ” પરતીર્થિઓ એટલે પરિવ્રાજક સંન્યાસી ભિક્ષુ, અને ભૌત વગેરે શબ્દથી શિવ, કૃષ્ણ, બ્રહ્મા, ભૌદ્ર, પ્રમુખ દેવાનું ગ્રહણ કરવું. તથા અરિહંતની પ્રતિમારૂપ એવા સ્વદેવો પણ જે દિગંબર વગેરે કુતીર્થિઓએ ગ્રહણ કરેલા અને ભૌત એટલે ભૌત મતિઓએ અંગીકાર કરેલા હોય તેમને વંદન સ્તવન ન કરવું. તે પહેલી યતના કહેવાય છે.

તેવા દેવોને નમસ્કાર એટલે મસ્તક વડે પાંચાંગ વંદન ન કરવું, તે બીજી યતના કહેવાય છે. સમ્યક્ત્વવંત પુરૂષોએ આ બંનેનો ત્યાગ કરવો. તેનો ત્યાગ ન કરવાથી જે તેવા દેવોને વંદન-સ્તવન વગેરે કરવામાં આવે તો તેના ભક્ત લોકો મિથ્યાત્વ વગેરેમાં સ્થિર થાય છે.

પ્રવચન સારોદ્ધાર નામના ગ્રંથમાં લખેલું છે કે, મસ્તકે ધરીજે કરવામાં આવે તે વંદન કહેવાય છે અને પ્રણામપૂર્વક શ્રેષ્ઠ ધ્વનિ વડે ગુણોનું કીર્તન કરવું, તે નમસ્કાર કહેવાય છે. તેને માટે બીજે સ્થળે પણ આ પ્રમાણે લખેલું છે.

“વંદન યં કરજોડ્ઙં, શિરસા નમણ પુયણં ચ હ્દનેયં ।

વાયાહ નમુકારો, નમંસણં મણપ્પસાઓત્તિ ॥ ૧ ॥”

“કર જોડવા તે વંદન, મસ્તક નમાવવું તે નમન, વચને કરી નમવું, તે નમસ્કરણ અને મનનો પ્રસાદ-પ્રસન્નતા નમંસન સમજવું.”-(૧)

પરતીર્થિઓએ પ્રથમ નહીં બોલાવ્યા છતાં, તેમની સાથે આલાપ ન કરવો તે ત્રીજી યતના કહેવાય છે. સમ્યક્દષ્ટિ પુરૂષોએ તેવી આલાપનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ.

પરતીર્થિઓની સાથે સંલપન કરવું, એટલે વારંવાર ન બોલવું, એ ચોથી યતના કહેવાય છે. સમ્યક્દષ્ટિઓએ સંલપન ન કરવું જોઈએ. પરતીર્થિઓની સાથે વિશેષ ભાષણ કરવાથી અતિ પરિચય થાય છે અને તેને લઈને આચાર ભ્રષ્ટ થવાય છે. તેમજ મિથ્યાત્વનો ઉદય થઈ આવે છે. કદિ પરતીર્થિઓ પ્રથમ બોલાવે તો સંભ્રમરહિત થઈ લોકોપવાદના ભયથી તેની સાથે થોડું બોલવું.

તે પરમાતીર્થિઓને અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ તથા વસ્ત્ર પાત્ર અનુકંપાદાન સિવાય બીજી રીતે ન આપવા એ પાંચમી યતના કહેવાય છે. બીજી રીતે આપવાથી જે તે બીજા લોકોના જીવામાં આવે તો તેમનું બહુમાન

થાય છે અને તેથી મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. માત્ર પરતીર્થિઓને અનુકંપાદાન કરવાની જ આજ્ઞા છે. અનુકંપા સિવાય ધર્મબુદ્ધિથી તેમને કાંઈ પણ આપી શકાતું નથી. અનુકંપાદાન દેવામાં કાંઈ પણ દોષ નથી તેને માટે કહ્યું છે કે—

“સર્વેહિં પિ જિણેહિં દુજ્જય રાગ દોસ મોહેહિં ।

સત્તાનુકંપણઢ્ઠા, દાણં ન કહિંપિ પહિસિદ્ધં ॥ ૧ ॥”

“જેમણે રાગ, દ્વેષ અને મોહનો ત્યાગ કરેલો છે, એવા સર્વ જિનેશ્વરીએ સર્વ પ્રાણીઓને અનુકંપાદાન કરવાનું કદિ પણ પ્રતિષેધ્યું નથી.”—(૧)

વળી સમ્યગ્દર્શની પુરૂષોએ પરતીર્થિકોએ ગ્રહણ કરેલા જિનભિખોની પૂજા નિમિત્તે ગંધ, પુષ્પાદિક વસ્તુ સમ્યગ્દર્શનીઓએ મોકલવી નહીં. આદિ શબ્દથી વિનય, વૈયાવચ્ચ, યાત્રા, સ્નાત્ર વગેરે ન કરવા. તેમ કરવાથી લોકોને મિથ્યાત્વમાં સ્થિર કરવાપણું થાય છે. તેમ ન કરવાથી એ છદ્મી યતના કહેવાય છે.

આ છ યતના સાચવી પરતીર્થિઓના પરિચયનો સર્વથા ત્યાગ કરનારા ભવ્યાત્માઓ ભોજ રાજના પુરોહિત ધનપાલની પેઠે સમ્યક્ત્વનું ઉદ્ભવન કરતા નથી.

ધનપાલ પુરોહિતની કથા.

અવંતિનગરીમાં ભોજ રાજને સર્વધર નામે એક પુરોહિત હતો. તેને ધનપાલ અને શોભન નામે બે પુત્રો હતા. બંને પુત્રો પારિત્ય વગેરે ગુણોથી તે મહારાજના માનીતા થયા હતા. એક દિવસે શ્રી સિદ્ધસેનસૂરિના સંતાનિક શ્રી સુંસ્થિત નામના આચાર્ય ભવ્યજનોને પ્રતિબોધ કરવા માટે ત્યાં આવી ચડ્યા. પુરોહિત સર્વધર હંમેશાં આચાર્ય પાસે જતો આવતો, તેથી તેને આચાર્ય ઉપર પ્રીતિ થઈ.

એક વખતે પુરોહિત સર્વધરે આચાર્યશ્રીને પૂછ્યું—“સ્વામી ! મેં મારા ઘરના આંગણમાં કોટિ દ્રવ્ય દોટેલું હતું. હાલ મેં તેની ઘણી તપાસ કરી તો પણ તે દ્રવ્ય મને હાથ લાગતું નથી. તો હવે તે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ શી રીતે થશે ? તે કૃપા કરી જણાવો. ‘આચાર્યે હાસ્ય કરી ઉત્તર આપ્યો.’ ભદ્ર, જે તે દ્રવ્ય તને પ્રાપ્ત થાય તો તારે શું કરવું ?” સર્વધરે કહ્યું, “સ્વામી ! જેઓ દ્રવ્ય મને પ્રાપ્ત થાય તો હું તમોને અર્ધેઅર્ધ વહેંચી આપું. ગુરુએ કોઈ પ્રકારથી તે

૧. કોઈ બીજા ગ્રંથમાં શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિના શિષ્ય શ્રી વર્ધમાનસૂરિ હતા એમ લખેલું છે.

દ્રવ્ય સર્વધરને બતાવી આપ્યું. સર્વધર તે દ્રવ્યનો ઢગલો જોઈ સાનંદાશ્ચર્ય થઈ ગયો. પછી તેના બે સરખા ભાગના ઢગલા કરી, તેમાંથી એક ઢગલો ગુરુને માટે નિર્ધારી ગુરુને વિનંતિ કરી. “સ્વામી ! આ અધુ” દ્રવ્ય આપ ગ્રહણ કરો.” ગુરુ બોલ્યા—“ભદ્ર ! અમારે મુનિને દ્રવ્યનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. અમોએ તો પ્રથમ પાસે રહેલા દ્રવ્યનો ત્યાગ કરી દીધો છે.

સર્વધર બોલ્યો—“ત્યારે શું તમે સારણ અર્ધ દ્રવ્ય માગો છો ?” ગુરુએ કહ્યું, “હા, જે તમારા ઘરમાં અધુ” સારણ હોય તે આપો.” સર્વધરે કહ્યું—“મારા ઘરમાં શું સારણ છે ? આચાર્ય બોલ્યા, “તમારા ઘરમાં સારણ બે પુત્રો છે, તેમાંથી એક પુત્રને આપો.” ગુરુના આ વચનો સાંભળી તે પુરોહિત ચકિત થઈ ગયો અને ક્ષણવાર મૌન ધરીને રહ્યો. પછી તે આચાર્ય મહારાજ ત્યાંથી વિહાર કરી બીજે સ્થાને ચાલ્યા ગયા હતા.

પછી પુરોહિત સર્વધર તે ગુરુના ઉપકારનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો. તે સ્મરણ કરતાં તેના મનમાં આવ્યું કે, તે ઉપકારી ગુરુનો પ્રત્યુપકાર કરવાને સમર્થ થઈ શક્યો નહીં. આ પશ્ચાત્તાપથી તેને હૃદયમાં લાગેલા શલ્યની જેમ પીડા થવા લાગી. તેવી સ્થિતિમાં કેટલોક કાળ નિર્ગમન કર્યા પછી તે રોગગ્રસ્ત બની ગયો. રોગી અવસ્થામાં રહેતા તે છેલ્લી સ્થિતિમાં આવી પડ્યો. તે વખતે તેના બંને પુત્રોએ પોતાના ધર્મને ઉચિત એવી અંતક્રિયા કરવા માંડી. તે વખતે પિતાનું મન દુઃખી થતું જોઈ તેના પુત્રોએ પૂછ્યું, “તાત, તમારા ચિત્તમાં કોઈ ચિંતાની પીડા હોય તેવું દેખાય છે, તો તે શી ચિંતા છે ? તે કૃપા કરી નિવેદન કરો.” પુત્રોના આ વચનો સાંભળી સર્વધરે પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યો. તે પછી કહ્યું કે, “પુત્રો, તમારા બંનેમાંથી એક જણ જૈન-ધર્મની દીક્ષા લ્યો. તેમ કરવાથી હું ઋણમુક્ત થઈશ. તમારા જેવા પુત્રોએ મને ઋણમુક્ત કરવો જોઈએ.” પિતાના આ વચન સાંભળી ધનપાલ ભય પામી નીચું મુખ કરી રહ્યો. તે વખતે શોભને કહ્યું,—“તાત, હું દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ, તમે તે જૈન મુનિના ઋણમાંથી મુક્ત થાઓ. અને હૃદયમાં પરમાનંદ ભાવને ધારણ કરો.” પુત્રના આ વચનો સાંભળી તે સર્વધર પુરોહિત કાલધર્મને પામી દેવલોકે ચાલ્યો ગયો. તે પછી શોભને પિતાની ઉત્તરક્રિયા કરી શ્રી વર્ધમાન સૂરિના શિષ્ય શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ પાસે જૈન દીક્ષા ગ્રહણ કરી. આથી તેનો બંધુ ધનપાલ રોષાવિષ્ટ થઈ ગયો અને ત્યારથી તે જૈનધર્મનો પૂર્ણ દ્રેષી થવા લાગ્યો. તેણે પોતાની સત્તાથી અવંતિમાં સાધુઓના આગમનનો નિષેધ કરાવ્યો,

આથી અવંતિના સંઘે ગુરુને આ પ્રમાણે પત્રથી લખી જણાવ્યું—“સ્વામી! આપે શોભનને દીક્ષા આપી ઉપદ્રવ ઉભો કર્યો છે. શોભનને દીક્ષા ન આપી હોત તો શું ગચ્છ શૂન્ય થઈ જત? શું તે નિર્વંશ થઈ જત? ગચ્છ તો એક રત્નાકરરૂપ છે. શોભને દીક્ષા લીધી તેથી તેનો ભાઈ ધનપાલ પુરોહિત મિથ્યાત્વી-પણાથી રોષાવિષ્ટ થઈ આહત ધર્મની ઘણી હાનિ કરે છે.” ગુરુ આ વૃત્તાંત જાણી વિચારમાં પડ્યા. તેમણે પોતાના શિષ્ય શોભનને ગીતાર્થ જાણી શુભ દિવસે તેને વાંચનાચાર્યનું પદ આપ્યું હતું. તે પછી તેમને એક મુનિ યુગલ સાથે તે ઉપદ્રવની શાંતિને માટે અવંતિ તરફ મોકલ્યા. શોભનાચાર્ય ગુરુની આજ્ઞા માન્ય કરી ત્યાંથી વિહાર કરી ઉજ્જયિની નગરી પ્રત્યે આવ્યા. તે વખતે રાત્રિ હોવાથી નગરના દરવાજા બંધ હતા એટલે તેઓ રાત્રે બહાર રહ્યા હતા. પ્રાતઃકાળે પ્રતિક્રમણ કરી તેઓએ નગરમાં પ્રવેશ કર્યો, તેટલામાં પુરોહિત ધનપાલ તેમને સામે મળ્યો. તે જૈનધર્મનો ખૂણું દ્રેષી હોવાથી પોતાના બંધુ શોભનને આ પ્રમાણે ઉપહાસ્યનું વચન કહ્યું.

“ગર્દભદંત મદંત નમસ્તે ।”

“ગધેડાના જેવા જેના દાંત છે, એવા હે ભગવાન તને નમસ્કાર છે.”

આ વચન સાંભળી શોભનાચાર્ય પોતાના ભાઈને ઓળખી તેના પ્રત્યુત્તરમાં આ પ્રમાણે કહ્યું.

“કપિ વૃષણાસ્ય વયસ્ય સુખં તે ।”

“વાંદરાના વૃષણ જેવા મુખવાળા હે ભાઈ, તને સુખશાતા છે ?”

આ પ્રતિહાસ્યનું વચન સાંભળી ધનપાળે કહ્યું, “તમારો નિવાસ ક્યાં છે ?” શોભનાચાર્યે કહ્યું, “જ્યાં તમારો નિવાસ છે, ત્યાં” પછી ધનપાળ પોતાના ભાઈના વચનને ઓળખી લજ્જા પામી ત્યાંથી કોઈ કાર્યને માટે ચાલ્યો ગયો હતો. તે પછી શોભનાચાર્ય પ્રત્યેક જિનમંદિરે ચૈત્યવંદન કરી જેવામાં ચૈત્યની બહાર આવે છે, તેટલામાં નગરનો સંઘ એકઠો થઈ ગયો. અને તે ગુરુની સામે આવી તેમના ચરણમાં નમી સમીપ બેઠો. શોભનાચાર્યે ઉત્તમ વાણીથી તેને ધર્મદેશના આપી. પછી સર્વ સંઘની સાથે તેઓ પોતાના ભાઈ ધનપાલના ઘર તરફ ચાલ્યા. તે વખતે બંધુ ધનપાલ સન્મુખ આવ્યો અને વિનયથી નમસ્કાર કરી પોતાને ઘેર લઈ ગયો. ત્યાં તેમને વસવાને માટે એક સુશોભિત ચિત્રશાળા આપી, તે વખતે તેણે પોતાની માતા અને સ્ત્રી વગેરેની

પાસે ઉત્તમ પ્રકારની રસવતી તૈયાર કરાવી. જ્યારે તે રસવતી શોભનાચાર્ય પાસે નિવેદન કરી, ત્યારે આચાર્યે તે સ્વીકારી નહીં. તેમણે જણાવ્યું કે, આધાર્મિક આહાર જૈન સાધુને અગ્રાહ્ય છે. તે પછી ગુરુની આજ્ઞા મેળવી તેમની સાથે રહેલા બે મુનિઓ શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકોને ઘેર આહાર લેવાને ગયા. તે વખતે ધનપાળ તેમની સાથે આવ્યો, તે સમયે કોઈ શ્રાવકને ઘેર ગોચરીએ જતાં એક ગરીબ શ્રાવિકાએ એક દહીંનું પાત્ર તે મુનિની આગળ ધર્યું. અને કહ્યું કે, “મારા ઘરમાં આ વસ્તુ છે, તે લેજો.” મુનિએ પૂછ્યું, “આ દહીં શુદ્ધ છે?” શ્રાવિકાએ કહ્યું. “મહારાજ તે ત્રણ દિવસનું છે.” તત્કાળ મુનિ બોલ્યા કે, “તો એ દહીં અમારે લેવા યોગ્ય નથી. કારણ કે, શ્રી જિનેશ્વરે આગમમાં ત્રણ દિવસનું દહીં લેવાનો નિષેધ કરેલો છે. આ સાંભળી સાથે આવેલા ધનપાલે પૂછ્યું કે, “મહારાજ! આ દહીં અશુદ્ધ કેમ છે?” “મુનિએ કહ્યું, તે વિષે તમારે તમારા ભાઈને પૂછી જોવું.” પછી ધનપાળ તે દહીંનું પાત્ર લઈ શોભનાચાર્ય પાસે આવ્યો અને તે આચાર્યને બતાવી કહ્યું કે, “આ દહીં અશુદ્ધ કેમ છે? તે લોકોમાં અમૃતતુલ્ય કહેવાય છે. જે તમે આ દહીંમાં જીવ દેખાડો તો હું શ્રાવક થઈ જઈ અને જે નહિ દેખાડો તો હું જાણીશ કે, તમે ભોળા લોકોને ડગનારા છો.” પોતાના ભાઈના આવા વચન સાંભળી શોભનાચાર્યે કહ્યું, “હું તમોને હમણાં જ જીવ બતાવું, પણ પછી તમારે તમારું વચન પાળવું જોઈશે.” ધનપાળે એ વાત કબૂલ કરી પછી શોભનાચાર્યે એક લાખની થેપલી મંગાવી. પછી દહીંના પાત્રનું મુખ બંધ કરી, તેની પડખે એક છિદ્ર કરી તે પાત્ર તડકે મૂક્યું. પછી તે છિદ્રમાંથી દહીં પેલા લાખના અળતામાં પડવા લાગ્યું, ત્યારે તેની અંદર ઘોળા જીવડાઓ જોવામાં આવ્યા. તત્કાળ તેમણે તે ધનપાલને બતાવ્યા. ધનપાલ તે ચાલતા જીવોને જોઈ પોતાના મનમાં અતિશય આશ્ચર્ય પામી ગયો. તત્કાળ તેના હૃદયમાં એવી ભાવના પ્રગટ થઈ આવી કે, જૈનધર્મને ધન્યવાદ ઘટે છે. તત્કાળ તે પોતાને મુખે આહતધર્મની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો તેના હૃદયમાં તત્ત્વ સ્મરણ સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થઈ આવ્યું. પછી તેણે પોતાના ભાઈ શોભનાચાર્ય પાસે બારવ્રત અંગીકાર કર્યા અને તે શુદ્ધ શ્રાવક બની ગયો. તે શ્રી અરિહંત તે શુદ્ધ દેવ, ઉત્તમ સાધુ તે ગુરુ, અને જિનેન્દ્ર, ભાષિત તે ધર્મ માનતો અને હૃદયને વિષે શ્રી પંચ-પરમેષ્ઠિનું ધ્યાન ધરતો તે આત્મ સાધન કરવા લાગ્યો. તેણે અન્ય મતને તદ્દન છોડી દીધો. તે દ્વાદશવ્રતધારી ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવક બની ગયો.

શોભનાચાર્ય આ પ્રમાણે પોતાના બંધુને પ્રતિબોધ આપી ગુરુની સમીપે ગયા હતા, ધનપાળ છ યતના પાળતો સુખે કરી સમ્યક્ત્વધર્મને આરાધતો કાળ ગુમાવતો હતો. એક વખતે કોઈ દુષ્ટ બ્રાહ્મણે આવી ભોજરાજને કહ્યું, “મહારાજ, તમારો પુરોહિત ધનપાલ જૈન થઈ ગયો છે. તે જિનેશ્વર વિના બીજા કોઈ પણ દેવને નમતો નથી.” તે બ્રાહ્મણના આ વચ્ચનો સાંભળી રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે, જો એ વાત સત્ય હોય તો તેની પરીક્ષા કરીએ. તે પછી રાજા ભોજ એક દિવસે ધનપાલને સાથે લઈ મહાકાલના મંદિરમાં ગયો. ભોજ રાજાએ મહાકાલેશ્વર શંકરને પ્રણામ કર્યા, ધનપાલ શંકરને નમ્યો નહીં. તેણે પોતાના હાથમાં રહેલ મુદ્રિકાની અંદર સ્થાપિત એવા જિનેશ્વરની પ્રતિમાને નમસ્કાર કર્યો, ભોજરાજાએ તે ચાતુર્યથી જાણી લીધું. પછી રાજા પોતાને સ્થાને આવ્યો, ત્યાં તેણે અંદન પુષ્પ વગેરે પૂજાની સામગ્રી આપી ધનપાલને આજ્ઞા કરી કે, “ધનપાલ આ પૂજાની સામગ્રી લઈ દેવની પૂજા કરી આવો.” આવી આજ્ઞા કરી તેની પાછળ ગુપ્ત બાતમીદારો મોકલ્યા. ધનપાળ રાજાની આજ્ઞાથી તત્કાળ ઉભો થઈ પ્રથમ દેવીના મંદિરમાં ગયો. ત્યાંથી ભયભીત થઈ બહાર નીકળી શિવાલયમાં ગયો. ત્યાં પણ આસપાસ ફરી બહાર નીકળી વિષ્ણુના મંદિરમાં ગયો. ત્યાં પોતાનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર નાંખી રૂપ ઢાંકીને બહાર નીકળી શ્રી ઋષભદેવના મંદિરમાં ગયો. ત્યાં શાંતચિત્તે ભક્તિભાવથી શ્રી જિનેશ્વરની પૂજા કરી રાજાદ્વારે આવી પહોંચ્યો. રાજાએ મોકલેલા ગુપ્ત દૂતોએ તે વૃત્તાંત રાજાને છાની રીતે કહી દીધો. પછી રાજાભોજે ધનપાલને પૂછ્યું, “કેમ ધનપાલ, તમે દેવપૂજા કરી ?” ધનપાલે ઉત્તર આપ્યો. “સ્વામી ! મેં સારી રીતે પૂજા કરી.” ત્યારે રાજાએ પુનઃ જણાવ્યું. “ધનપાલ, તમે ભવાનીદેવીના મંદિરમાં ભયભીત થઈ બહાર કેમ નીકળી ગયા ?” ધનપાળ બોલ્યો, “સ્વામી, તે દેવીના હાથમાં ત્રિશૂળ હતું. લલાટ પ્રદેશમાં બ્રહ્મટી ચડાવેલી હતી અને તે પાડાનું મર્દન કરતા હતા. તેથી હું તેમનાથી ભય પામીને બહાર નીકળી ગયો હતો. કારણ કે, મેં જાણ્યું કે, આ ભવાનીને યુદ્ધ કરવાનો અવસર છે, પૂજાનો અવસર નથી, આવું વિચારી મેં તેમની પૂજા કરી નહીં.” રાજાએ પુનઃ પૂછ્યું, “ધનપાલ ! ત્યારે તે શંકરની પૂજા કેમ ન કરી ? ધનપાળે ઉત્તર આપ્યો “સ્વામી ! જોને કંઈ ન હોય તેને પુષ્પમાળ શી રીતે પહેરાવાય ? જોને નાસિકા ન હોય, તેને સુગંધ કેમ અપાય ? જોને કાન ન હોય તેને ગીત શી રીતે સંભળાવાય ? અને જોને ચરણ ન હોય તેને ચરણમાં વંદના શી રીતે થાય ? આવું વિચારી લિંગ-

રૂપ તે શંકરની પૂજા મેં કરી નહીં. આ અર્થને અનુસરતો શ્લોક તે આ પ્રમાણે બોલ્યો હતો.

“અકંઠસ્ય કંઠે કથં પુષ્પમાલા, વિના નાસિકાયાઃ કથં ધૂપ ગંધઃ ।

અર્કર્ણય કર્ણે કથં ગીતનાદ , અપાદસ્ય પાદે કથં મે પ્રણામઃ ॥ ૧ ॥ ”

આ શ્લોક બોલી રહ્યા પછી રાજભોજે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો. “ધનપાલ, ત્યારે વિષ્ણુના મંદિરમાં જઈ તેમની પૂજા કેમ ન કરી? અને તેમને વસ્ત્રથી ઢાંકી તું જલ્દી બહાર કેમ નીકળી ગયો?” ધનપાલે કહ્યું, “રાજેન્દ્ર, વિષ્ણુ પોતાની સ્ત્રીને સાથે રાખી રહેલા હતા. તેથી મેં વિચાર કર્યો કે, આ વખતે વિષ્ણુ જનાનામાં એકાંત રહેલા છે, મારે હમણાં પૂજનો વખત નથી કોઈ સાધારણ પુરૂષ પણ જો પોતાની સ્ત્રી પાસે એકાંત રહ્યો હોય તે વખતે તેની સમીપે સારા માણસે ન જવું જોઈએ તો આતો કૃષ્ણ વાસુદેવ કે જે ત્રણ ખંડના સ્વામી કહેવાય છે, તેમની પાસે કેમ જવાય?” આવો વિચાર કરી હું તેમની પૂજા કર્યા વગર પાછો વળ્યો હતો. વળી મેં વિચાર્યું કે, “ચોરે જતા આવતા લોકોની દૃષ્ટિએ આ દેખાવ આવશે, આવું વિચારી મેં તેમની ઉપર વસ્ત્ર ઢાંક્યું હતું.” ધનપાલના આ વચન સાંભળી રાજ ભોજે કહ્યું, “ત્યારે મારી આજ્ઞા સિવાય, તેં ઋષભદેવની પૂજા કેમ કરી?” ધનપાલે કહ્યું, “સ્વામી, તમે મને દેવની પૂજા કરવાની આજ્ઞા કરી હતી અને તે દેવપણું તો મેં ઋષભદેવ ભગવાનમાં જોયું; તેથી મેં તેમની પૂજા કરી હતી. જેમના સ્વરૂપનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે.

“ પ્રશમ રસનિમગ્નં દૃષ્ટિયુગ્મં પ્રસન્નં

વદનકમલમંકઃ કામિની સંગશૂન્યઃ ।

કરયુગમપિ ધત્તે શસ્ત્ર સંવંધ વંધ્યં

તદસિ જગતિ દેવો વીતરાગસ્ત્વમેવ ॥ ૧ ॥ ”

“જેમના બે નેત્રો સમતા રસમાં નિમગ્ન છે. જેમનું વદનકમળ પ્રસન્ન છે, જેમનો ઉત્સંગ સ્ત્રીના સંગથી રહિત છે અને જે શસ્ત્રોના સંબંધથી રહિત એવા બે હાથને ધારણ કરે છે, એવા હે ઋષભદેવ ભગવાન, આ જગત્માં તમે જ એક વીતરાગદેવ છો.”

આ શ્લોક બોલ્યા પછી ધનપાળે વિશેષમાં જણાવ્યું, “સ્વામી! જે રાગદ્વેષથી યુક્ત હોય, તે દેવ કહેવાતા નથી; કારણ કે, તેમનામાં દેવપણાનો

અભાવ છે. તેવા દેવો આ સંસારના તારક થઈ શકતા નથી. જેઓ આ સંસારના પારને ઉતારનારા છે, તેઓ જ આ લોકમાં દેવ કહેવાય છે, અને તેવા દેવ તો શ્રી જિનેશ્વર એક જ છે, તેથી ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા પુરૂષોએ તેવા દેવની જ સેવાભક્તિ કરવી જોઈએ.”

ધનપાળના આવા યુક્તિવાળા વચનો સાંભળી ભોજ રાજના મનમાં કુદેવને માટે શંકા ઉત્પન્ન થઈ અને તેણે ધનપાલની પ્રશંસા કરવા માંડી. એક વખતે મિથ્યાત્વી બ્રાહ્મણોની પ્રેરણાથી ભોજરાજએ એક મોટા યજ્ઞનો આરંભ કર્યો, જ્યારે યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિનો સમય આવ્યો ત્યારે એક બોકડાને હોમવા માટે ત્યાં લાવવામાં આવ્યો. હોમ કરતાં બોકડો પોકાર કરવા લાગ્યો, તે જોઈ રાજ ભોજે ધનપાલને પૂછ્યું, “ભદ્ર, ધનપાલ, આ બોકડો શું બોલે છે? તે કહે? તે વખતે ધનપાલે કહ્યું, “મહારાજ, તે બોકડો આ પ્રમાણે બોલે છે—

“નાહં સ્વર્ગફલોપભોગ રસિકો નામ્યર્થિતસ્ત્વં મયા

સંતુષ્ટ સ્તુળ મક્ષણેન સતતં સાધો ન યુક્તતવ ।

સ્વર્ગે યાંતિ યદિ ત્વયા વિનિહિતા યજ્ઞે બ્રુવં પ્રાણિનો

યજ્ઞં કિં ન કરોષિ માતૃપિતૃભિઃ પુત્રૈસ્તથા બાંધવૈઃ ॥ ૧ ॥”

હે સાધુ પુરૂષ, હું સ્વર્ગના ફળનો ઉપભોગ કરવામાં રસિક નથી. તે ફળને માટે મેં તારી પ્રાર્થના પણ કરી નથી. હું હમેશાં ઘાસ ખાઈ સંતુષ્ટ રહું છું, તે છતાં તું મને મારે છે, તે ઘટિત નથી. યજ્ઞમાં હણેલા પ્રાણીઓ જે સ્વર્ગે જતા હોય તો તું તારા માતાપિતા, પુત્રો અને બાંધવોને મારી યજ્ઞ કેમ કરતો નથી?”—(૧)

ધનપાલના મુખથી આ શબ્દો સાંભળી રાજભોજ કોપાયમાન થઈ ગયો. પણ તે વખતે તે મૌન ધરીને બેસી રહ્યો.

એક વખતે રાજભોજે એક મોટું સરોવર કરાવ્યું. વર્ષાઋતુ આવવાથી તે સરોવર જળથી પરિપૂર્ણ ભરાઈ ગયું. તે ખબર જાણી રાજભોજ પાંચસો પંડિતોનો પરિવાર લઈ તે સરોવર જોવાને આવ્યો, ચતુર પંડિતો પોતપોતાની બુદ્ધિને અનુસારે નવા કાઠ્યોથી તે સરોવરનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. ધનપાલ તે વખતે મૌન ધરીને રહ્યો. તે સમયે ભોજ રાજએ ધનપાલની સામે જોઈને કહ્યું કે, ધનપાલ, તમે પણ સરોવરનું વર્ણન કરો. રાજની આજ્ઞા થવાથી ધનપાલે આ પ્રમાણે એક નવીન કવિતા રચી સરોવરનું વર્ણન કર્યું.

“એષા તડાગ મિષતો વરદાન શાલા
મત્સ્યાદયો રસવતી પ્રગુણા સદૈવ ।

પાત્રાણિ યત્ર ચક્ર સારસ ચક્રવાકાઃ

પુણ્યં કિયદ્ભવતિ તત્ર વયં ન વિદ્મઃ ॥ ૧ ॥

“આ સરોવર એક ઉત્તમ દાનશાળા છે. તેની અંદર મત્સ્ય વગેરે સદાકાલ તૈયાર થયેલી ચમકદાર રસોઈ છે. બગલા, સારસ અને ચક્રવાક પક્ષીઓ તેમાં પાત્રરૂપ છે. તે દાનશાળાનું ‘પુણ્ય કેટલું’ થશે, એ અમે જાણી શકતા નથી.”—(૧)

ધનપાલના આ વચ્ચનો સાંભળી રાજભોજ મનમાં રોષાવિષ્ઠ થઈ ગયો. તેણે પોતાના મનમાં ચિંતવ્યું કે, “ધનપાલ ઘણો જ દુષ્ટ છે. મારી કીર્તિને વધારનાર જે કામ છે, તે જોઈને ઇર્ષ્યા કરે છે. વળી આ તેના વચ્ચનો ઉપરથી જણાય છે કે, તે મારો શત્રુરૂપે પુરોહિત છે. જો એમ ન હોય તો ખીજા બ્રાહ્મણોએ આ સરોવરનું વર્ણન કરી મારી કીર્તિ વધારી પ્રશંસા કરી અને આ દુષ્ટ પુરોહિતે મારી નિંદા કરી. માટે મારે પોતાએ આ ધનપાળને સખત શિક્ષા કરવી જોઈએ. ખીજા કોઈ શિક્ષા કરવાની જરૂર નથી, માત્ર તેના બે નેત્રો કાઢી નાંખવા, એટલે તેને ખરી શિક્ષા થશે.” આવું વિચારી મૌન ધરી રાજ પોતાની સ્વારી લઈને દરબાર ગઢમાં આવવા નીકળ્યો. ચૌટામાં આવતાં એક વૃદ્ધ ડોશી તેને સામી મળી, તેણીએ એક બાલિકાના હાથનું અવલંબન લીધું હતું. તે ડોશીને જોઈ રાજએ પોતાના પંડિતોને કહ્યું.

“કરકંવાવૈ શિર ધુળૈ, ચુઢ્ઢી કહા કહેહ ?”

“આ બુઢ્ઢી હાથ કંપાવે છે અને મસ્તક ધુણાવે છે, તે ઉપરથી તે શું કહેવા માગે છે ? તે કહેા.

રાજનો આ પ્રશ્ન સાંભળી એક પંડિતે કહ્યું.

“હક્કારંતા યમ મડાં, નન્નંકાર કરેહ ॥ ૧ ॥

“યમરાજના સુભટા તેને હણાણી, હણાણી, એમ હાકોટા મારે છે, ત્યારે તે મસ્તક ધુણાવીને ‘ના ના’ એમ કહે છે એટલે યમરાજના સુભટા તેને લેવા હાકોટા મારે છે ત્યારે તે ડોશી ના પાડે છે.

આ વખતે ધનપાલે કહ્યું, “રાજેન્દ્ર, આ ડોશી શું કહે છે ? તે સાંભળો.”

કિં નંદિઃ કિં મુગરિઃ કિમ્ રતિરમણઃ કિં નલઃ કિં કુબેરઃ
 કિંવા વિદ્યાધરોઽસૌ કિમથ સુરપતિઃ કિં વિદ્યુઃ કિં વિદ્યાતા ।
 નાયં નાયં નચાયં નલ્લુ નહિ નવા નાપિ નાસૌ ન ચૈવેઃ
 ક્રીડાં કર્તું પ્રવૃત્તો યદિહ મહીતલે મુપતિ મોઞ્ઞદેવઃ ॥ ૧ ॥

આ પૃથ્વી ઉપર ક્રીડા કરવાને પ્રવર્તેલા ભોજરાજને જોઈ કોઈ બાલિકા
 આ વૃદ્ધ ડોશીને પૂછે છે કે, શું આ નંદિ (શંકર) છે? શું આ કૃષ્ણ છે?
 શું આ કામદેવ છે? શું આ નળરાજ છે? શું આ કુબેર છે? શું આ વિદ્યા-
 ધર છે? શું આ ઇન્દ્ર છે? શું આ ચંદ્ર કે શું આ વિદ્યાતા છે? તે વખતે ડોશી
 ના પાડે છે કે, એ સર્વમાંથી કોઈ નથી, કોઈ નથી, કોઈ નથી. પરંતુ તે આ
 પૃથ્વીપટ ઉપર ક્રીડા કરવાને માટે પ્રવૃત્ત થયેલા ભોજ રાજ છે. (૧)

ધનપાલના મુખથી રસિક કવિતા સાંભળી ભોજરાજ હૃદયમાં સંતુષ્ટ
 થઈ ગયો. તેણે સંતુષ્ટ થઈને કહ્યું, ધનપાલ, હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું,
 માટે જે ઇચ્છા હોય તે માગી લ્યો. “આ વખતે પ્રથમ સરોવરના વર્ણનથી
 નાખશ થયેલા રાજના અભિપ્રાયને બુદ્ધિબળથી જાણીને કહ્યું, “રાજેન્દ્ર! મને
 બે નેત્રો આપો.”

રાજ આ વચનો સાંભળી અતિવિસ્મય પામી ગયો. તેણે પોતાના
 મનમાં ચિંતવ્યું કે, “મેં આ વાત કોઈને જણાવી નથી, તે છતાં આ ધન-
 પાલના જાણવામાં શી રીતે આવી હશે?

આ ઉપરથી મને લાગે છે કે, આ ધનપાલના હૃદયમાં કોઈ અલૌકિક
 જ્ઞાન હોયું જોઈએ. “આણું ચિંતવી તે ધનપાલનો તેણે અનેક ઇનામો આપી
 મોટો સત્કાર કર્યો. તે પછી રાજએ ધનપાલને બે નેત્રોના વરદાનને માટે
 પૂછી જોયું, ત્યારે ધનપાલે કહ્યું કે, “સ્વામી, શ્રી જૈનધર્મની સેવાથી મારામાં
 એવી અલૌકિક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તેના બળથી હું તે જાણી શક્યો છું.”
 આ સાંભળી રાજ ભોજની જૈનધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થઈ અને તેણે જૈનધર્મની
 પ્રશંસા કરી હતી. પછી ધનપાલ કવિ શુદ્ધ શ્રાવક બન્યો હતો. તેણે શ્રાદ્ધ-
 ધર્મ વિધિ, ઋષભ પંચાશિકા વગેરે કેટલાએક ગ્રંથોની રચના કરી આર્હત
 ધર્મની ઉન્નતિ કરી હતી. શ્રાદ્ધ-ધર્મ-વિધિ પ્રકરણમાં એક નીચે પ્રમાણે ગાથા
 લખેલી છે.

૧. તે ડોશીના મસ્તકનું કંપન આવા પ્રકારનું અર્થ સૂચક છે.

“ જત્યપુરે જિણભવણં સમયવિઝ્ઞ સાહુ સાવયા જત્ય ।

તત્ય સયા વસિયવ્વં પડર જલં ઇંધણં જત્ય ॥ ૧ ॥ ”

જે નગરમાં જિનભવન હોય, અવસરને જાણનારા સાધુઓ અને શ્રાવકો હોય અને ઘણું જળ તથા ઈંધણ હોય તે નગરમાં સદા વાસ કરવો. —(૧)

આ પ્રકારે જવજીવ સુધી છ યતના પાળી સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મને આરાધી તે ધનપાલ અંતે દેવગતિને પામ્યો હતો. એવી રીતે યતનાને વિષે ધનપાલનું વૃત્તાંત કહેવામાં આવ્યું.

છ આગાર.

આગાર છ કહેવાય છે. (૧) રાજભિયોગ (૨) ગણાભિયોગ, (૩) બલાભિયોગ, (૪) દેવાભિયોગ, (૫) ગુરુનિગ્રહ અને (૬) વૃત્તિકાંતાર. એ છ આગારોના નામ છે. પોતે અણુજાણતાં રાજના હુકમથી કરવું પડે તે પહેલો રાજભિયોગ કહેવાય છે. શ્રાવકની ઇચ્છા ન હોય પણ રાજની આજ્ઞાથી કરવું પડે છે એટલે જે ક્રિયાના કરવાના પચ્ચક્ષ્ણાણ કર્યા હોય પણ રાજના કર્મમાનથી તે દ્રવ્યથી કરવી પડે તે પહેલો આગાર છે તેવા આગારને લઈ નિષિદ્ધ ક્રિયા કરવાથી સમ્યક્ત્વનો નાશ ગણાતો નથી. તે ઉપર કોશા વેશ્યાનું દષ્ટાંત કહેવાય છે.

કોશા વેશ્યાનું દષ્ટાંત

પાટલીપુરનગરમાં કોશા નામે એક વેશ્યા રહેતી હતી. તેણીએ શ્રી સ્થૂલભદ્રમુનિની પાસે સમ્યક્ત્વ પ્રમુખ ભારત્રતો ગ્રહણ કરેલા હતા. એક વખતે સંતુષ્ટ થયેલા રાજાએ તે વેશ્યાને એક રથકારને આપી દીધી. કોશા રાજાની આશ્રિત હતી, એટલે રાજાએ તેણીને હુકમ કર્યો કે, તારે રથકારની સાથે રહેવું. કોશા દૃઢ શ્રાવિકા હતી. તેથી તેણીને રથકારની સાથે રહેવું પસંદ પડ્યું નહીં તેમ તે અંતઃકરણથી પણ રથકારને ઈચ્છતી ન હતી. પરંતુ રાજાના હુકમથી તેણીને રથકારની સાથે રહેવું પડ્યું. તે પછી કોશા રથકારની સાથે રહી તેની આગળ શ્રી સ્થૂલભદ્રમુનિની પ્રશંસા કરતી હતી. તે આ પ્રમાણે પ્રશંસાનો શ્લોક બોલી હતી.

“ સંસારેઽસ્મિન્ સમાકીર્ણં बहुभिः शिष्टजंतुभिः ।

स्थूलिभद्र समः कोऽपि नान्यः पुरुषसत्तमः ॥ ૧ ॥ ”

“ ઘણાં શિષ્ટ જંતુઓથી વ્યાપ્ત એવા આ સંસારમાં સ્થૂલભદ્રના જેવો કોઈ બીજો ઉત્તમ પુરૂષ નથી.” (૧)

સ્થૂલભદ્રમુનિની પ્રશંસા સાંભળી તે રથકાર ખુશી થતો હતો.

એક વખતે તે રથકાર કોશા વેશ્યાના મનને રંજન કરવા માટે પોતાના ઘરના બાગમાં ગયો. ત્યાં જઈ એક ગોખમાં બેસી તે પોતાની કલા તેણીને બતાવવા લાગ્યો. પ્રથમ તેણે પોતાનું એક બાણ આંબાની લુંબ ઉપર નાંખ્યું, બીજા બાણથી તે બાણને અને ત્રીજા બાણથી બીજા બાણને એમ પોતાના હાથ સુધી બાણોની શ્રેણી કરી તે આંબાની લુંબને હાથ વડે ખેંચી લીધી અને તે કોશા વેશ્યાને આપી, અને તેણીની સામે જોયું. આ વખતે વેશ્યાએ કહ્યું, “તમે તમારી ચાલાકી બતાવી ત્યારે હવે મારી ચાલાકી જુવો પછી તેણીએ એક થાળમાં સરસવના દાણાનો ઢગલો કર્યો, તેમાં પુષ્પોથી આચ્છદિત કરેલ સોય મુકી તે ઉપર તેણીએ નૃત્ય કરવા માંડ્યું પણ તે સોયની અણીથી તેણીના બે પગ વિંધાણા નહીં અને સરસવનો ઢગલો જરા પણ વીંખાયો નહીં. કોશાનું આવું ચાતુર્ય જોઈ તે રથકારે કહ્યું, વેશ્યા, તને પૂર્ણ સાબાશી ઘટે છે. તારું આવું અદ્ભુત ચાતુર્ય જોઈ હું સંતુષ્ટ થયો છું. તારી ઇચ્છા આવે તે માગી લે. હું તને જે માગ તે આપવા તૈયાર છું. વેશ્યા બોલી, “રથકાર, તું ખુશી થયો. પણ આમાં મેં શું કર્યું છે? અભ્યાસથી ગમે તે થઈ શકે છે, અભ્યાસની આગળ કાંઈ પણ દુષ્કર નથી. તેને માટે કહ્યું છે કે,

“સુકરં નર્તનં મન્યે સુકરં લુંબિકર્ત્તનમ્ ।

સ્થૂલભદ્રોઽપિ યચ્ચક્રે શિક્ષિતં તત્તુ દુષ્કરમ્ ॥ ૧ ॥”

“આવું નૃત્ય કરવું સહેલું છે અને આમ લુંબ કાપવી સુગમ છે, એમ હું માનું છું, પણ મહામુનિ સ્થૂલભદ્રમુનિએ જે કરી બતાવ્યું અને શીખવ્યું છે તે અતિ દુષ્કર છે. ૧

વેશ્યાએ વિશેષમાં જણાવ્યું કે, “શકડાલ મંત્રીના પુત્ર શ્રી સ્થૂલભદ્રમુનિ પૂર્વે મારી સાથે બાર વર્ષ સુધી ભોગ ભોગવી પછી પુનઃ ચારિત્ર ગ્રહણ કરી અહીં જ મારા ઘરની ચિત્રશાલામાં શીલવ્રતને પાળી ચાતુર્માસ રહ્યા હતા, તે વખતે તેમને અનેક જાતના ભોજ્ય પદાર્થો આપવામાં આવ્યા હતા. વિકાર થવાનું એક જ કારણ હોય તો તે લોહમય શરીરવાળા પુરૂષના વ્રતને નાશ કરનાર થાય છે તો પછી ષડ્રસ ભોજન, ચિત્રશાલામાં નિવાસ, યૌવનવય, અને વર્ષાઋતુ પ્રમુખ વિકારના કારણો વ્રતને નાશ કરનારા કેમ ન થાય?

પરંતુ તે બધા કારણો તે મહામુનિરૂપ પર્વતને સિંહની ડાળની જેમ ક્ષોભ પમાડવાને અસમર્થ થયા હતા. એ મહાનુભાવ મુનિશ્વર વિષે મારા કરેલા હાવભાવો પણ જલના પ્રહાર અને વિરાગિણીના હારની જેમ નિરર્થક થયા હતા. પોતાના વ્રતનું રક્ષણ કરવાને ઇચ્છતા એવા મનુષ્યો જે સ્થાનમાં સ્ત્રી હોય, તેની સમીપે એક ક્ષણ માત્ર પણ રહેવાને સમર્થ નથી, તો શ્રી સ્થૂલભદ્ર-મુનિ અક્ષયવ્રતવાળા થઈને મારી સમીપે સુખે આતુર્માસ રહ્યા હતા. તેથી વધારે શું કહેવું? દ્વાંકામાં એટલું જ કહેવાનું કે, મહામુનિ સ્થૂલભદ્રમુનિના જેવા અતિ હુષ્કર કાર્યના કરનાર કોઈ પણ પુરૂષ આ પૃથ્વી પર થયેલ નથી.”

મહાનુભાવ સ્થૂલભદ્રમુનિની આવી પ્રશંસાનું વર્ણન સાંભળી રથકાર હૃદયમાં પ્રતિબોધ પામી ગયો અને તે કોશા વેશ્યાને વારંવાર નમી સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. સ્તુતિ કર્યા પછી તેણે કોશા વેશ્યાને કહ્યું, “ભદ્રે, તમે મને આ સંસારરૂપ સમુદ્રમાં ડૂબતો બચાવ્યો છે. હું તમારો હૃદયથી આભાર માનું છું.” આટલું કહી તે રથકારે ગુસ્તી પાસે જઈને દીક્ષા ગ્રહણ કરી હતી. પવિત્ર હૃદયના કોશા વેશ્યા પણ સમ્યક્ત્વયુક્ત થઈ ચિરકાલ પર્યંત શ્રાવકધર્મ પાળી છેવટે સદ્ગતિનું પાત્ર બની હતી. એવી રીતે રાજભિયોગ ઉપર કોશા વેશ્યાનું દષ્ટાંત કહેવામાં આવ્યું.

૨. ગણાભિયોગ.

બીજો ગણાભિયોગ છે. ગણ એટલે સ્વજનાદિકનો સમુદાય, તેનો જે અભિયોગ એટલે હુકમ. તે બીજો ગણાભિયોગ કહેવાય છે. જે કાર્ય સમ્યક્ત્વવંતને કરવું અયોગ્ય હોય પણ કદિ તે સ્વજન સમુદાયના આગ્રહથી કરવું પડે એટલે દ્રવ્યથી કરવું પડે ભાવથી નહીં, પણ તેથી કરીને સમ્યગ્દષ્ટિને ધર્મનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. તે ઉપર વિષ્ણુકુમાર પ્રમુખનું દષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ છે. વિષ્ણુકુમારે ગચ્છના આગ્રહવાળા આદેશથી વૈકિય લગ્નિયવરેરૂપ(આકાર)ની રચના કરી જિનમતના પૂરા દ્રેષી નમુચિ નામના પુરોહિતને પોતાના ચરણના પ્રહાર વડે મારી સાતમી નરકભૂમિનો અતિથિ કર્યો હતો. પછી તે વિષ્ણુકુમારમુનિ તે પાપની આલોચના કરી પોતાના સમ્યક્ત્વાદિ ધર્મને આરાધી ઉત્કૃષ્ટ સુખને પ્રાપ્ત થયા હતા. એવી રીતે આગળ પણ ભાવનાપૂર્વક ઉદાહરણો જોડીને વાંચી લેવા.

૩ બલાભિયોગ.

બળ એટલે પરાક્રમ-હઠ પ્રયોગ, તે વડે બળાત્કાર કરી અભિયોગ (હુકમ) કરવો, તે ત્રીજો બલાભિયોગ કહેવાય છે. એટલે સમ્યક્ત્વવંતની પાસે કોઈ બળવાન પુરૂષ પોતાના બળથી અનુચિત કાર્ય કરાવે, તે બલાભિયોગ કહેવાય છે. તેવા બલાભિયોગથી જો સમ્યગ્દષ્ટિ પુરૂષ ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરે તો તે દૂષિત ગણાતો નથી.

૪ દેવાભિયોગ

કુળદેવતા વગેરેના અભિયોગથી કાંઈ પણ ધર્મવિરુદ્ધ કાર્ય કરવું પડે તે ચોથો દેવાભિયોગ કહેવાય છે. તેવા દેવના બળાત્કારથી કાંઈ પણ ધર્મનું અતિક્રમણ કરનાર પુરૂષ દૂષિત થતો નથી. કારણ કે, દેવતા પોતાની શક્તિથી હેરાનગતિ કરી શકે છે. માટે તે દેવાભિયોગ આગારમાં ગણાય છે.

૫ કાંતારવૃત્તિ.

કાંતાર એટલે જંગલ, તેને વિષે વર્તવું, અર્થાત્ જંગલમાં નિર્વાહ કરવો તે કાંતારવૃત્તિ કહેવાય છે. કાંતાર-જંગલ પીડાનો હેતુ હોવાથી તેની અહીં વિવક્ષા કરેલી છે. જેમ જંગલમાં રહેવું પીડાકારી છે, તે રીતે નિર્વાહ કરવો પીડાકારી છે. તેવા કારણથી ધર્મનું ઉલ્લંઘન થાય, તો તે નિર્દોષ છે.

૬ ગુરુ નિગ્રહ

ગુરુ એટલે માતાપિતા પ્રમુખ વડિલો, તેમનો નિગ્રહ એટલે તેમના આગ્રહથી કબજે રહેવું પડે તે ગુરુનિગ્રહ કહેવાય છે. ગુરુ વડિલો કયા કયા કહેવાય ? તેને માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,

“માતા પિતા કલાચાર્ય एतेषां ज्ञातयस्तथा ।

बुद्धा धर्मोपदेष्टारो गुरुवर्गः सतांमतः ॥ ૧ ॥”

માતા, પિતા, કલાચાર્ય અને તેમના કુટુંબીઓ, વૃદ્ધ અને ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા-એ સર્વ ગુરુવર્ગ કહેવાય છે. એમ સત્પુરૂષોએ માનેલું છે. ૧.

કદિ કોઈ વડીલના આગ્રહથી ધર્મનો અતિક્રમ કરવો પડે તો તે જિનશાસ્ત્રમાં આગાર કહેલ છે. એટલે અપવાદ કહેલ છે. તેવા ધર્મના ઉલ્લંઘનથી દોષિત થઈ શકાતું નથી.

આ પ્રકારે જેણે સમ્યક્ત્વ મૂળ બારવ્રત અંગીકાર કરેલા છે, એવા પ્રાણીઓને જે પરતીર્થ વગેરેનું વંદન પ્રમુખ નિષેધ્યું છે, છતાં રાજભિયોગ

વગેરે છ કારણોને લઈને તે ભક્તિરહિત દ્રવ્યથી આરાધે તો પણ તે સમ્યગ્દષ્ટિ હોવાથી પોતાના સમ્યક્ત્વનું ઉદ્ભવન કરતા નથી, એમ જાણવું. આ છ આગારો—અપવાદો જે અદ્ય સત્ત્વવાળા છે, તેમને માટે કહેલા છે પરંતુ જેઓ મહા સત્ત્વવંત છે તેમને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે.

“ન ચલંતિ મહા સત્તા સુમિજ્જમાણાઓ સુદ્ધ ધમ્માઓ ।

इयरेसिं चलणभावे पइन्नभंगो न एणहि ॥ ૧ ॥”

મહાસત્ત્વવાળા પુરુષો જે તેમના શુદ્ધ ધર્મને કોઈ ભેદવા આવે તો પણ તેઓ ચલાયમાન થતા નથી. અને જેઓ અદ્ય સત્ત્વવાળા છે, તેઓ કદિ ચલાયમાન થાય તો તે સ્વભાવને લઈને તેમની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી.”

તે ઉપર ટીકાકાર લખે છે કે, “મહાસત્ત્વવંત પુરુષો કદિ કોઈ રાજદિ તેમને તેમના ધર્મથી ચલિત કરવા તત્પર થાય તો પણ તેઓ મોટા સત્ત્વવાળા હોવાથી ચલિત થતા નથી. પણ જેઓ અદ્ય સત્ત્વવાળા છે, તેઓ ચલિત થવાના સ્વભાવવાળા છે, એટલે તેઓ રાજદિકના અભિયોગના કારણથી ચલાયમાન થઈ જાય છે; તેથી તેમને માટે આઠ આગાર કહેલા છે, તેથી કરીને તેમની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી.

છ ભાવના.

હવે છ ભાવનાની વ્યાખ્યા કરે છે. એ છ ભાવના ભાવવાથી સમ્યક્ત્વ દઢ થાય છે.

પહેલી ભાવના.

આ સમ્યક્ત્વ પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત—એ બાર વ્રતોનું અને પાંચ મહાવ્રતરૂપ ચારિત્રનું મૂળ કારણ છે. એમ શ્રી તીર્થકરોએ તથા ગણધરાદિકોએ કહેલું છે. જેમ મૂળ વગરનું વૃક્ષ તીવ્ર પવનથી કંપાયમાન થઈ પડી જાય છે, તેમ સમ્યક્ત્વરૂપ મૂળવાળું ધર્મરૂપી વૃક્ષ કે જે અતિ દઢ અને મજબૂત છે, તે ધર્મવૃક્ષ સમ્યક્ત્વ રહિત હોય તો કુતીર્થ—કુમતરૂપી તીવ્ર પવનથી ચલાયમાન થઈ જાય છે, તે સ્થિરતાને પામતું નથી; તેથી સમ્યક્ત્વને ધર્મવૃક્ષનું મૂળ કહેલું છે. જે મૂળ દઢ હોય તો વૃક્ષને કોઈ જાતિની હાનિ થતી નથી. એ પહેલી ભાવના જાણવી.

બીજી ભાવના.

આ સમ્યક્ત્વ ધર્મરૂપ નગરમાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વારરૂપ છે, જેમ નગર ચારે

તરફ દઢ કિલ્લાવાળું હોય, પણ જો તેને દરવાજો ન હોય તો તે નકામું ગણાય છે. કારણકે, લોકોને નિર્ગમ અને પ્રવેશ કરવાનો તેમાં અભાવ છે. તેવી રીતે ધર્મરૂપી નગર જો સમ્યક્ત્વરૂપ દ્વારથી રહિત હોય તો તે તદ્દન નકામું છે. તેમાં પ્રવેશ કરવો અશક્ય છે, માટે સમ્યક્ત્વને ધર્મરૂપ નગરના દ્વાર તુલ્ય કહેલું છે.

ત્રીજી ભાવના.

આ સમ્યક્ત્વ ધર્મરૂપી પ્રાસાદનું પ્રતિષ્ઠાન એટલે પાયારૂપ છે, જેની ઉપર પ્રાસાદની પ્રતિષ્ઠા કરાય તે પ્રતિષ્ઠાન કહેવાય છે. જો પાયો મજબૂત હોય તો પ્રાસાદ મજબૂત રહે છે, અને પાયો મજબૂત ન હોય તો પ્રાસાદ દઢ રહેતો નથી, તે ડગમગે છે. તેથી ધર્મરૂપી પ્રાસાદ સમ્યક્ત્વરૂપ પાયાથી મજબૂત રહે છે.

ચોથી ભાવના.

આ સમ્યક્ત્વ ધર્મરૂપી જગત્ના આધારભૂત છે. જેમ આ જગત્ પૃથ્વી તલના આધાર વિના રહી શકે નહીં, તેમ ધર્મરૂપી જગત્ સમ્યક્ત્વરૂપ આધાર-વિના રહી શકતું નથી.

પાંચમી ભાવના.

સમ્યક્ત્વ એ ધર્મને રહેવાનું પાત્રરૂપ છે. જેમ કુંડી વગેરે પાત્ર વિના ક્ષીરપ્રમુખ પદાર્થો રહી શકતા નથી, તેઓ વિનાશ પામી જાય છે, તેમ સમ્યક્ત્વ-રૂપ પાત્રવિના ધર્મરૂપ વસ્તુનો સમૂહ વિનાશ પામી જાય છે; માટે સમ્યક્ત્વને પાત્ર કહેલું છે.

છઠ્ઠી ભાવના.

સમ્યક્ત્વ એ ધર્મનું નિધાન-ભંડારરૂપ છે. જેમ નિધાન વગર બહુ મૂલ્યવાળા મોતી, મણિ, સુવર્ણ વગેરે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાતા નથી, તેમ સમ્યક્ત્વરૂપ મોટાનિધાન વિના નિરૂપમ સુખને આપનાર ચારિત્રરૂપ ધર્મરત્ન પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી, તેથી સમ્યક્ત્વને નિધાનની ઉપમા આપેલી છે.

આ પ્રમાણે છ ભાવના વડે ભાવેલું એવું સમ્યક્ત્વ મોક્ષના સુખનું સાધક બને છે.

છ સ્થાનક.

જે છ સ્થાનકને યથાર્થ રીતે ધારે તે સમ્યક્ત્વને સંપાદન કરી શકે છે. તે છ સ્થાનક આ પ્રમાણે છે.

(૧) અસ્તિ જીવઃ (૨) સ ચ નિત્યઃ (૩) સ પુનઃ કર્માણિ કરોતિઃ (૪) કૃતં ચ વેદ્યતિઃ (૫) નિર્વાણમસ્તિ અસ્ય જીવસ્યઃ (૬) અસ્તિ પુનર્મેક્ષિપાયઃ

(૧) અસ્તિજીવઃ જીવ વિદ્યમાન છે. પ્રત્યેક પ્રાણીઓને પોતાના સંવેદન અનુભવ પ્રમાણે સિદ્ધ ચૈતન્યની અન્યથાપણાની અપ્રાપ્તિ છે એટલે પોતાના આત્માના અનુભવથી બીજા આત્માની અંદર જણાતી જીવપણાની પ્રાપ્તિ છે. આ જે ચૈતન્ય છે, તે ભૂતોનો ધર્મ નથી. પણ જીવનો ધર્મ-સ્વભાવ છે. જે તે ભૂતોનો સ્વભાવ હોય તો તે ચૈતન્યની સર્વ સ્થાને અને સર્વકાલે પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવે. જેમ પૃથ્વી ભૂતમાં કઠિનતા છે, તેમ ચૈતન્યમાં નથી તે ઉપરથી સર્વ ભૂતોમાં સર્વકાલે ચૈતન્યની પ્રાપ્તિ થતી નથી. ધૂળના ઢેશમાં તથા મુડદામાં પણ ચૈતન્યની અપ્રાપ્તિ છે, માટે ચૈતન્ય ભૂતોનું પણ કાર્ય નથી. તેનામાં અત્યંત વિલક્ષણપણું હોવાથી ચૈતન્યને તેના કાર્ય કારણ ભાવની પણ અપ્રાપ્તિ છે. કઠિનતાદિ સ્વભાવવાળા ભૂતો પ્રત્યક્ષ પ્રતીત થાય છે અને ચૈતન્ય તો તેનાથી વિલક્ષણ છે, તેથી ચૈતન્ય અને ભૂતોનો કાર્ય કારણ ભાવ શી રીતે ઘટે? તેમ ચૈતન્ય ભૂતોનો ધર્મ પણ નથી તેમ કાર્ય પણ નથી. તેથી પ્રત્યેક પ્રાણીને સ્વસંવેદન (સ્વાનુભવ) પ્રમાણે જીવ છે, એ વાત સિદ્ધ થાય છે. જેનું આ ચૈતન્ય તે જીવ છે, આથી નાસ્તિક મત પરાસ્ત થઈ જાય છે.

(૨) સ ચ નિત્ય : તે જીવનિત્ય છે. એટલે ઉત્પત્તિ તથા નાશથી રહિત છે. કારણ કે તેને ઉત્પન્ન કરવાના કારણોનો અભાવ છે, તેમજ સર્વ પ્રકારે તેનામાં વિનાશપણાનો સ્વભાવ નથી, તેથી તે નિત્ય છે. જે અનિત્ય હોય તો અંધ મોક્ષનું એકાધિકરણપણું ન થાય. તે વિષે કહે છે. જે જીવ આત્માને નિત્ય ન માને અને પૂર્વાપર ક્ષણે ત્રુટિત એવા અનુસંધાનરૂપ લક્ષણ અંગીકાર કરે તો કર્મનો અંધ બીજને થાય અને મોક્ષ બીજનો થાય. તે તો એક ભ્રમ્યો રહે અને બીજે તૃપ્ત થાય એમ બને. દવા કોઈ ખાય અને રોગ કોઈ બીજનો મટે, એવો પ્રસંગ આવે. તપનો કુલેશ બીજે સહે અને સ્વર્ગ બીજને મળે, તેવા અતિપ્રસંગપણાના દોષથી એ વાત ઘટિત થતી નથી. આથી કરી બૌદ્ધ-મતનો નિરાસ કરવામાં આવ્યો; બૌદ્ધોના સિદ્ધાંતરૂપ અંધકારનો નાશ કરી દીધો.

(૩) સ પુનઃ કર્માણિ કરોતિ : તે જીવ વળી કર્મેણિ કરે છે એટલે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાયાદિ અંધના હેતુથી યુક્ત હોવાથી તે જીવ નવા કર્મ કરે છે. જે એમ ન હોય તો દરેક પ્રાણીને પ્રસિદ્ધ અને વિચિત્ર એવા સુખ દુઃખા-

દિકનો અનુભવ અપ્રાપ્ત થાય અને આ લોકમાં તો જીવ અનેક પ્રકારના સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરે છે, તેથી તે વિચિત્ર સુખદુઃખનો અનુભવ નિર્હેતુક નથી. તે શી રીતે? નિર્હેતુકપણું છતાં નિષ્પન્ન એવો આત્મા કમળના પત્રની પેઠે નિર્લેપ હોય છે. તે ઉપરથી એવો સિદ્ધાંત થાય છે કે, સર્વકાલે એ સદ્ભાવના અભાવનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી તેમ થાય છે; માટે આ જીવને સુખદુઃખના અનુભવનું કારણ પોતાના કરેલા કર્મ જ છે; બીજું કોઈ નથી. તે ઉપરથી એમ પણ સિદ્ધ થયું કે, એ જીવ કર્મેનિ કર્તા છે; આથી કપિલના મતનો નિરાસ કરેલો છે. અહીં કોઈ શંકા કરે કે, “આ જીવ તો સર્વકાલે સુખાભિલાષી જ છે કોઈ કાળે તે દુઃખની વાંછના રાખતો નથી, ત્યારે તે પોતે કર્મેનિ કર્તા થઈ દુઃખના દલને આપનારા કર્મે કરે છે?” તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, જેમ રોગી માણસ રોગની નિવૃત્તિ ઇચ્છે છે. તે રોગથી પરાભવ પામી અપથ્ય સેવન કરવા વડે ઉત્પન્ન થવાના ભાવી કષ્ટોને જાણે છે, તે છતાં તે અપથ્ય સેવે છે, તેવી રીતે જીવ પણ મિથ્યાદિકથી પરાભવ પામવા છતાં અને કોઈ પ્રકારે તે જાણવા છતાં પણ દુઃખના ફળને આપનારા કર્મેનિ કરે છે; તેથી તેમાં કોઈ જાતનો દ્વાષ આવતો નથી.

૪ કૃતં ચ વેદ્યતિ : તે જીવ કરેલા કર્મને વેદે છે, એટલે તે કરેલા શુભાશુભ કર્મેનિ ભોગવે છે. તેનું અંગીકારપણું અનુભવપ્રમાણ, લોકપ્રમાણ અને આગમપ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે જે સ્વકૃત કર્મના ફળને ભોગવનાર જીવને અંગીકાર ન કરીએ તો સુખદુઃખના અનુભવનું કારણ સાતા અસાતા વેદનીય કર્મનો ઉપભોગ નહિં થાય અને તેમ છતે જીવને સિદ્ધ અને આકાશની પેઠે સુખદુઃખનો અનુભવ થશે નહીં. અને આ વાત તો પ્રસિદ્ધ છે કે દરેક પ્રાણીને સુખદુઃખનો અનુભવ સ્વસંવેદન જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષપ્રમાણ વડે સિદ્ધ છે. તે માટે અનુભવ પ્રમાણથી જીવને પોતાના કરેલા કર્મનું ભોગવવાપણું સિદ્ધ થયું તેમ લોકને વિષે પણ આજીવ પ્રાયે કરીને કર્મેનિ ભોક્તા સિદ્ધ જ છે. જેમ લોકને વિષે કોઈ પુરૂષને સુખી દેખી બીજા લોક કહે છે કે, “આ પુરૂષ પુણ્યવાન છે તેથી આવા સુખનો અનુભવ કરે છે.”

તેને માટે જૈન આગમમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે.

“સર્વં ચ પણસતયા ઁજહ, કમ્મમણુભાવઝમ્હયં”

“સર્વને પ્રદેશપણે ભોગવે, તથા વિષાકપણે ભોગવે ઉભય પ્રકારે ભોગવે છે.”

તેમ અન્ય શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે—

“નાશુક્તં ક્ષીયતે કર્મ કલ્પકોટિશતૈરપિ”

“કોટો ગમે યુગ વહ્યા જાય, પણ કરેલું કર્મ ભોગવ્યા વિના ક્ષય પામતું નથી.”

આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, “આ જીવ કરેલા કર્મનો ભોગવનાર છે. આથી જોયો જીવને કર્મનો ભોક્તા માનતા નથી, તેવાઓના મતને પરાસ્ત કર્યો છે.

૫. નિર્વાણમસ્તિ અસ્ય જીવસ્ય : વળી તે જીવને નિર્વાણ છે એટલે તેનો મોક્ષ થાય છે. આ જીવની રાગ, દ્વેષ, મદ, મોહ, જન્મ, જરા, મરણ, રોગાદિ દુઃખના ક્ષયરૂપવાળી જે અવસ્થા. તે મોક્ષ કહેવાય છે. તે મોક્ષ આ જીવને હોય છે. વળી તે મોક્ષનો સર્વથા નાશ નથી, એથી દીપકના બુઝાવારૂપ અભાવ રૂપે નિર્વાણ કહેવાય છે’ આ વચનોથી અસદ્ગુણ કદાચહને નિરૂપણ કરનારા સૌગત લોકોના મતનો નિરાસ કરવામાં આવ્યો છે. સૌગતમતવાલા તો નિર્વાણને માટે આ પ્રમાણે કહે છે—

“દીપો યથા નિર્વૃત્તિમભ્યુપેતો નૈવાવન્નિ ગચ્છતિ નાંતરીક્ષમ્ ।

દિશં ન કાંચિદ્વિદિશં ન કાંચિત્ સ્નેહક્ષયાત્કેવલમેતિ શાંતિમ્ ॥૧૧॥

જીવસ્તથા નિર્વૃત્તિમભ્યુપેતો નૈવાવન્નિ ગચ્છતિનાંતરીક્ષમ્ ।

દિશં ન કાંચિદ્વિદિશં ન કાંચિત્ ક્લેશક્ષયાત્કેવલમેતિ શાંતિમ્ ॥૧૨॥ ”

દીપક નિર્વાણ (બુઝાવપણા) ને પ્રાપ્ત થતાં તે પૃથ્વીમાં, અંતરીક્ષ— આકાશમાં, દિશા અને વિદિશામાં આલ્યો જતો નથી, પણ કેવળ સ્નેહ (તેલ)નો ક્ષય થવાથી તે શાંતિને પામે છે તેવી રીતે જીવ પણ નિવૃત્તિ (નિર્વાણ)ને પ્રાપ્ત થતાં પૃથ્વી, આકાશ, દિશા કે વિદિશામાં જતો રહેતો નથી, પણ કેવલ ક્લેશનો ક્ષય થવાથી તે શાંતિને પામે છે. ૧-૫.

આ સૌગતનો મત તદ્દન અયુક્ત છે; કારણ કે જો તેમ હોય તો આરિત્ર લેવા વગેરે પ્રયાસ નિર્થક થાય છે. વળી તેમાં આપેલું દીપકનું દૃષ્ટાંત પણ ઘટતું નથી; કારણ કે દીપકની અગ્નિનો સર્વથા વિનાશ જ નથી. તે તો તેવી જાતિના પુદ્ગલના પરિણામની વિચિત્રતા છે; એટલે અગ્નિના પુદ્ગલો પોતાના દેહીપ્યમાનરૂપનો ત્યાગ કરી અધિકારના રૂપાંતરને પામે છે, તેમ દીવો બુઝાઈ જતાં કેટલોએક કાળ અધિકારના પુદ્ગલરૂપ વિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, તે પુનઃ ચિરકાલે

તરત જ પ્રાપ્ત કરાતો નથી; તે આંજણના રજની પેઠે સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર પરિણામના સદ્ભાવથી પ્રાપ્ત કરવામાં આવતો નથી, અહીં આપેલા અંજનનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે.—જેમ અંજનની કાળી રજ પવને કરી હરાતી ઉડી જાય છે, તે પરિણામની સૂક્ષ્મતાથી પમાતી નથી, તે છતાં તે અસત્ નથી તેનું છતાપણું છે, તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, જેમ આંતરારહિત કહેલું સ્વરૂપ પરિણામાંતરને પામી દીપકનો નિર્વાણ કહેવાય છે, તેમ જીવ પણ કર્મરહિત થઈ કેવળ અમૂર્ત જીવ સ્વરૂપ લક્ષણરૂપ પરિણામાંતરને પ્રાપ્ત થયો તેનો નિર્વાણ કહેવાય છે. તેથી દુઃખાદિક્ષય રૂપવાળી છતી એવી જીવની અવસ્થા તેજ તેનો નિર્વાણ મોક્ષ છે.

(૬) અસ્તિ પુનર્મેક્ષિણાય : જીવને મોક્ષ મેળવવાનો ઉપાય છે. એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્ર. મોક્ષના સાધક હોવાથી તે તેના ઉપાયરૂપ છે. તે આ પ્રમાણે—મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, જીવ હિંસાદિક દુષ્ટ હેતુઓનો સમુદાય સર્વકર્મોના જાલને ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ છે અને તેના વિરોધીરૂપ સમ્યગ્-દર્શનાદિકનો અભ્યાસ સકળ કર્મોને નિર્મૂળ કરવા સમર્થ છે, તે આ પ્રમાણે, મિથ્યાદૃષ્ટિ વડે કરેલો જે ઉપાય, તે મુક્તિનો સાધક થશે, એમ કહેવું તથા મિથ્યાત્વીનો કરેલો ઉપાય હિંસાદિક દોષ વડે પાપવાળો હોવાથી સંસારનું કારણપણું છે, આ ઉપરથી મોક્ષના ઉપાયના અભાવને પ્રતિપાદન કરનાર કણાદમતનો તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે. એવી રીતે જીવના અસ્તિત્વ વગેરે છ સ્થાનકો સમ્યક્ત્વના કહેલા છે, જેના આત્માને વિષે એ છ સ્થાનકની પ્રતીતિ છે, તેને સમ્યક્ત્વ હોય છે. અહીં પ્રત્યેક સ્થાન કે આત્માદિકની સિદ્ધિને માટે ઘણું કહેવાનું છે, પણ ગ્રંથની ગહનતા થઈ જવાના ભયથી તે કહેવામાં આવ્યું નથી.

એવી રીતે સડસઠ ભેદથી સમ્યક્ત્વને કહ્યું છે, એ સડસઠ ભેદથી યુક્ત એવા સમ્યક્ત્વને આરાધવાથી ભવ્ય આત્મા મોક્ષમાર્ગનો અધિકારી બને છે, વળી અહીં જે ભવ્ય પ્રાણીઓ વસ્તુમાત્રના પ્રમાણની સિદ્ધિમાં પરસ્પર સાપેક્ષ કાલાદિક પાંચને કારણપણે પ્રમાણ કરે છે, તેને તેવા પ્રકારના સમ્યક્ત્વરતનું સ્વામિપણું પ્રાપ્ત થાય છે, બીજા એકાંતવાદીઓને થતું નથી. તેને માટે કહ્યું છે કે,

“કાલો સહાવ નિયદ પુવ્વકયં પુરિસકારણે પંચ ।
સમવાણ સમ્મત્તં, ઇતંતે હોદ મિચ્છત્તં ॥ ૧ ॥”

કાલ, સ્વભાવ, નિયતિ, પૂર્વકૃતકર્મ અને પુરૂષકાર (પુરુષાર્થ) એ પાંચ કારણ માને તેને સમ્યક્ત્વ હોય છે. અને તેમાં જે એકાંત માને તેને મિથ્યાત્વ હોય છે.—(૧)

इत्थं स्वरूपं परमात्मरूप निरूपकं चित्रगुणं पवित्रम् ।

सम्यक्त्वरत्नं परिगृह्य भव्या भजंतु दिव्यं सुखंक्षयं च ॥१॥

આવી રીતે પૂર્વે કહેલા સ્વરૂપવાળું, પરમાત્માના રૂપને પ્રરૂપ કરનારું અને વિચિત્ર રૂપવાળું સમ્યક્ત્વરત્ન ગ્રહણ કરીને હે ભવ્ય પુરૂષો, તમે દિવ્ય અને અક્ષય સુખને ભજો.

“ प्रवचनसारोद्धार—द्यनु सारेणैष वर्णितो मयका ।

सम्यक्त्वस्य विचारो निजपरचेतः प्रसत्तिकृते ॥२॥ ”

પોતાના અને બીજાના ચિત્તની પ્રસન્નતાને માટે પ્રવચનસારોદ્ધાર વગેરે ગ્રંથોને અનુસારે મેં આ સમ્યક્ત્વનો વિચાર વર્ણન કરેલો છે.—(૧)

ઈતિ શ્રી જિનલક્ષ્મીસૂરીન્દ્રના ચરણકમલને વિષે ભ્રમર તુલ્ય એવા

શ્રી જિનલાલસૂરિએ સંગ્રહ કરેલ આ આત્મ પ્રબોધ ગ્રંથનો

સમ્યક્ત્વ નિર્ણય નામનો પ્રથમ પ્રકાશ

સમાપ્ત થયો.

ઈતિ પ્રથમ પ્રકાશ:

અથ દ્વિતીય પ્રકાશ

દેશવિરતિ

આ બીજા દેશવિરતિ પ્રકાશમાં જેનું સ્વરૂપ પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું છે, એવો સમ્યક્ત્વ મૂલ આત્મબોધ પ્રગટ થવાથી કેટલા એક આસન્ન ભવ્ય જીવોના ચારિત્ર મોહનીયકર્મનો ક્ષય અથવા ઉપશમ થવાથી તેમને દેશવિરતિ આદિ લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે બતાવે છે.

“સદાત્મબોધેન વિશુદ્ધિમાજો મવ્યાહિ કેચિત્સ્ફુરિતાત્મવીર્યાઃ ।

મજંતિ સાર્વોદિત શુદ્ધધર્મ દેશેન સર્વેણ ચ કેચિદાર્યાઃ ॥૧૧॥”

નિરંતર આત્મબોધ વડે વિશુદ્ધિને પ્રાપ્ત થયેલા કેટલાએક ભવ્ય પ્રાણીઓ પોતાના વીર્યને દેશથી અને કેટલાએક સર્વથી ફેરવી સર્વજ્ઞપ્રભુએ કહેલા શુદ્ધ ધર્મને ભજે છે.” ૧

કહેવાનો આશય એવો છે કે, કેટલા એક સર્વજ્ઞ પ્રાણીત વિરતિલક્ષણ શુદ્ધધર્મને દેશથી ભજે છે. અને કેટલાએક સર્વથી એટલે સર્વવિરતિભાવને ભજે છે. તેમાં પ્રથમ દેશવિરતિ પામવાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે. આ સંસારને વિષે બીજા કપાયની ચોકડીનો ક્ષય અથવા ઉપશમ થતાં મનુષ્ય, અને તિર્યંચો સમ્યક્ત્વ યુક્ત થઈ જે દેશવિરતિ પ્રાપ્ત કરે છે, તેની શુદ્ધ વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે. દેશ એટલે કોઈ ભાગ તે વડે પ્રાણાતિપાતાદિ પાપ સ્થાનકોથી નિવૃત્ત થવું-પાછા હઠવું, તે દેશવિરતિ કહેવાય છે. તે નિર્મળ દેશવિરતિપણું બીજા અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ લક્ષણરૂપ ચાર કપાય ક્ષીણ અથવા ઉપશાંત થતાં આ સંસારને વિષે સમ્યક્ત્વ યુક્ત એવા મનુષ્ય તથા તિર્યંચ-વડે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તે સિવાય બીજાથી પમાતું નથી. કારણ કે, દેવતા અને નારકીઓને એ દેશવિરતિની પ્રાપ્તિનો અસંભવ છે. તેથી અહિં તેમનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું નથી. વળી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિને સમયે રહેલી કર્મની સ્થિતિ મધ્યેથી પડ્યોપમ પૃથક્ત્વ લક્ષણરૂપ સ્થિતિનો ક્ષય થવાથી દેશવિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને માટે પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના ૨૪૯મા દ્વારમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે.

“સમ્મત્તમિયલદ્ધે પલિય પુહુત્તેણ સાવઓ હોહ ।

ચરણોવસમ્માયાણં સાયર સંસંતરા હંતિ ॥૧૧॥”

જેટલી કર્મની સ્થિતિમાં સમ્યક્ત્વ પામવાપણું છે તેમાંથી પદ્યોપમ પૃથક્ત્વકાળની સ્થિતિ ખપાવતાં શ્રાવક થાય છે. અને સંખ્યાતા સાગરોપમે ઉપશમચારિત્ર અથવા ક્ષાયિકચારિત્ર પામે છે. એટલે દેશવિરતિ પામ્યા પછી સંખ્યાતા સાગરોપમે ચારિત્ર પામે, તે પછી સંખ્યાતા સાગરોપમે ઉપશમ શ્રેણીને પામે, તે પછી સંખ્યાતા સાગરોપમ જતાં ક્ષપકશ્રેણી પામે અને તે પછી તે જ ભવમાં મોક્ષ થાય છે.

એ પ્રકારે દેશવિરતિને રહેવાનો કાળ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશે ઉણા પૂર્વ કોટીનો છે; એવા પ્રકારની દેશવિરતિ જેને વિદ્યમાન છે, તે દેશવિરતિ શ્રાવક કહેવાય છે તે શ્રાવકને બે પ્રકારના કહેલા છે. વિરતા અને અવિરતા. જેમણે દેશવિરતિપણું અંગીકાર કરેલું છે, તે આનંદાદિક શ્રાવકોની પેઠે વિરતા શ્રાવકો કહેવાય છે. અને જેમણે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરેલું છે, તે અવિરતા છે. સત્યકિ, વિદ્યાધર, શ્રેણિક તથા કૃષ્ણ વગેરે અવિરતા શ્રાવકો હતા.

આ બીજા દેશવિરતિ પ્રકાશને વિષે જેમણે દેશવિરતિપણું અંગીકાર કરેલું છે, એવા શ્રાવકોનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. તેનું નિરૂપણ કરવા માટે પ્રથમ શ્રાવકની યોગ્યતાને દર્શાવનારા તેના એકવીશ ગુણો કહે છે.

“ ધમ્મરયણસ્સ જુગ્ગો અગ્ગુદ્ધો રૂવવંપગ્ગ સોમો ।

લોગપ્પિઓ અકૂરો મીરુઅસઠો સદલ્લિન્નો ॥૧॥

લજ્જાલુઓ દયાલુ, મજ્જત્યો સોમદિઠિ ગુણરાગી ।

સક્કહ સુપરકજુત્તો સુદીહદસ્સી વિસેસન્નૂ ॥૨॥

બુદ્ધાણગોવિણીઓ, કયન્નુઓ પરહિયત્થ કારીય ।

તહ ચેવ લદ્ધ લમ્કો ઇગ્ગીસ ગુણો હવ્વ સદ્ધો ॥૩॥ ”

(૧) ધર્મરૂપ રત્નને યોગ્ય, એવો શ્રાવક અશુદ્ધ એટલે ઉચ્ચી જાતનો અર્થાત્ સુખે કરીને ધર્મને જાણનાર.

(૨) રૂપવાન એટલે સંપૂર્ણ અંગ ઉપાંગવાળો, મનોહર, સૌમ્ય એટલે સદાચારની પ્રવૃત્તિ વડે ભવ્ય લોકોને ધર્મને વિષે ગૌરવપણું ઉપજાવનારો. અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે, “ નંદિષેણ, હરિકેશી પ્રમુખ કુરૂપવાળા હતા, તેઓમાં પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ સાંભળવામાં આવે છે. અને તમે તો રૂપવાનને જ ધર્મના અધિકારી કહો છો, તેનું શું કારણ? ” તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, “ રૂપ બે

પ્રકારનું છે. એક સામાન્ય રૂપ અને બીજું અતિશયવાળું રૂપ. તેમાં જે સંપૂર્ણ અંગોપાંગવાળું રૂપ જે નંદિષેણને હતું, તે સામાન્ય રૂપ સમજવું. અને જે કેવળ શેષ સદ્ગુણ સદ્ભાવે કુરૂપયણું છે, તે કાંઈપણ દોષવાળું ગણાતું નથી. તેમ અતિશાયી રૂપ તો જે કે તીર્થંકરાદિકનું જ સંભવે છે તો પણ જે રૂપે કરીને કોઈ દેશમાં અને કોઈ કાળે અને હરેક વચને વિષે વર્તતો એવો પુરૂષ ‘આ રૂપવાન્’ છે એમ લોકોને પ્રતીતિ ઉત્પન્ન કરે છે, તે જ અહીં અધિકારી જાણવો એટલે તે અતિશય રૂપમાં તેવા શ્રાવકોને શાસ્ત્રકારે ગણ્યા છે, એમ જાણવું.

(૩) વળી પ્રકૃતિ સૌમ્ય એટલે સ્વભાવે કરીને સૌમ્ય-શીતળ આકૃતિવાળો ભયંકર આકૃતિવાળો નહીં. તેવી સૌમ્ય પ્રકૃતિવાળો વિશ્વાસ કરવા લાયક હોય છે. એવા પ્રકારના જીવો ઘણું કરીને પાપવ્યાપારમાં પ્રવર્તતા નથી અને તેઓ સુખે કરી આશ્રય કરવા યોગ્ય હોય છે.

(૪) લોકપ્રિય આ લોક તથા પરલોક સંબંધી વિરુદ્ધ કાર્યોને વર્જવાથી અને દાન શીલાદિ ગુણે કરીને સર્વ લોકોને પ્રિય હોય છે. એવા લોકપ્રિય શ્રાવક સર્વ પ્રાણીઓને ધર્મ તરફ બહુમાન ઉત્પન્ન કરાવે છે.

(૫) અકૂર-એટલે ફિલષ્ટ અધ્યવસાયવાળો ન હોય. જે કૂર હોય તે પરના છિદ્રોને જોવામાં લંપટ હોય છે, તેથી તેનું મન કલુષિત રહે છે. મારે તે ધર્મનું અનુષ્ઠાન આચરતો હોય તો પણ તે ધર્મના આચરણના ફળને મેળવી શકતો નથી. તેથી અકૂરપણું રાખવું યુક્ત છે.

(૬) ભીરુ એટલે આલોક તથા પરલોકના કષ્ટોથી ભય પામનાર શીલવાળો જે ભીરુ હોય તે નિઃશંકપણાથી અધર્મમાં પ્રવર્તતો નથી.

(૭) અશઠ-એટલે નિષ્કપટ આચારને વિષે રહેનાર. શાઠ્ય-પણાથી વંચન, પ્રત્યંચના ચાતુર્યવડે સર્વ લોકોને અવિશ્વાસનું કારણ થાય છે, તેથી અશઠપણું જ રાખવું યુક્ત છે.

(૮) સદાક્ષિણ્ય-એટલે દાક્ષિણ્યતાથી યુક્ત પોતાનું કાર્ય છોડીને પરકાર્ય કરવામાં રસિક હૃદયવાળો એવો પુરૂષ સર્વ લોકોને માનનીય હોય છે.

(૯) લજ્જાળુ-પ્રાકૃત શૈલી વડે લજ્જાવાળો તે અકૃત્ય સેવનની વાર્તાથી જ લજ્જા પામી જાય છે, અને લજ્જાને લઈને પોતે અંગીકાર કરેલા સત્ અનુષ્ઠાનનાં તે કદિપણ ત્યાગ કરી શકતો નથી.

(૧૦) દયાળુ-એટલે દુઃખી પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવાનો અભિલાષી. ધર્મરૂપી વૃક્ષનું મૂળ દયા જ છે.

(૧૧) મધ્યસ્થ. રાગદ્વેષ રહિત બુદ્ધિવાળો, એટલે સર્વ ઠેકાણે રાગદ્વેષ રહિત રહેનારો. તેવા પુરૂષનું વચન સર્વ જગત્ને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય થાય છે.

(૧૨) સૌમ્યદષ્ટિ-કોઈને ઉદ્વેગ નહીં કરનાર. જેના દર્શન માત્રથી પ્રાણી-ઓને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

(૧૩) ગુણરાગી-ગાંભીર્ય, સ્થૈર્ય પ્રમુખ ગુણોને વિષે રાગ-પ્રીતિવાળો. તે તે ગુણોનો પક્ષપાતી હોવાથી સદ્ગુણોને બહુ પ્રકારે અંગીકાર કરે છે અને નિર્ગુણો-અવગુણો તરફ ઉપેક્ષા કરે છે.

(૧૪) સત્કથ-સુપક્ષયુક્ત-સદાચારનો ધારક હોવાથી સદ્વૃત્તિના કહેનારા જે સહાયો તે વડે યુક્ત તેથી તે કોઈ પરતીર્થિઓથી ઉન્માર્ગે લઈ જઈ શકાતો નથી. અહિં કોઈ આચાર્ય સત્કથ અને સુપક્ષયુક્ત-એવા બે જુદા ગુણો ગણે છે.

(૧૫) સુદીર્ઘદર્શી-લાંબા વિચાર કરી સુંદર પરિણામ વડે કાર્ય કરનાર, સાહસથી કે ઉતાવળથી કાર્ય નહીં કરનાર તે નિશ્ચયથી પરિણામિષ્ટી બુદ્ધિ વડે આ લોકમાં સારા પરિણામવાળા કાર્યોનો આરંભ કરે છે.

(૧૬) વિશેષજ્ઞ-સારાસાર વસ્તુના વિભાગને જાણનાર, તે વિશેષજ્ઞ કહેવાય છે. જે વિશેષજ્ઞ ન હોય તે દોષને ગુણપણે અને ગુણને દોષપણે અંગીકાર કરે છે, તેથી વિશેષજ્ઞપણું ઘણું જ શોભનિક છે.

(૧૭) વૃદ્ધાનુગ-વૃદ્ધ પુરૂષોની પરિપક્વ બુદ્ધિને અનુસારે ચાલનાર. એટલે ગુણ ઉપાર્જન કરવાની બુદ્ધિએ વૃદ્ધોને સેવનાર. વૃદ્ધોના વચનને અનુસરી ચાલનારો પુરૂષ કદિપણુ આપત્તિને પામતો નથી. તે સંપત્તિને જ પામે છે, તેને માટે શાસ્ત્રકાર આ પ્રમાણે લખે છે.

“વૃદ્ધવાક્યં સદામાન્યં, પ્રાયશ્ચ સુગુર્જનૈરઃ ।

પશ્યહંસાવને વદ્ધા વૃદ્ધવાક્યેન મોચિતાઃ ॥૧૧॥”

ગુણી પુરૂષોએ સર્વદા પ્રાયે કરી વૃદ્ધના વચનને માનવું. વનમાં બંધાયેલા હંસો વૃદ્ધના વચનથી મુક્ત થયા હતા. (૧)

(૧૮) વિનીત-વિનયવાળો. મહાન્ પુરૂષોનો વિનય કરનાર. વિનયથી તત્કાળ જ્ઞાનાદિકની સંપત્તિ પ્રકટ થાય છે.

(૧૯) કૃતજ્ઞ-કરેલાને જાણનાર-કદર જાણુ. તે બીજાએ કરેલ આ લોક સંબંધી ઉપકારને જાણે છે. તેને ગોપવતો નથી. પરોપકાર ગોપવવાથી કૃતજ્ઞ થવાય છે. અને તેથી સર્વત્ર નિંદાપાત્ર બને છે. તેથી કૃતજ્ઞ થવું યુક્ત છે.

(૨૦) પરહિતાર્થકારી-બીજના હિતને કરનારા અર્થેની સાધનાર. અહીં કોઈ શંકા કરે કે, પ્રથમ સદાક્ષિણ્ય એ ગુણથી પરહિતકારીપણું આવી જાય છે, તો પછી આ બીજવાર તે ગુણ શા માટે કહ્યો? તે બંનેમાં શો તફાવત છે? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, સદાક્ષિણ્ય એ દાક્ષિણ્યતા કરવાનો ગુણ છે, પણ તે બીજની પ્રાર્થના કરવાથી કરવામાં આવે છે અને આ પરહિતાર્થકારીનો ગુણ તો સ્વભાવથી જ છે. તે પુરુષ પ્રાર્થના કર્યા વિના સ્વભાવથી જ પરહિત કરવામાં પ્રવર્તે છે. તેથી તે નિરિચ્છકચિત્તપણે બીજાઓને ઉત્તમ ધર્મને વિષે સ્થાપિત કરે છે.

(૨૧) લબ્ધલક્ષ-શીખવા યોગ્ય આચરણ ઉપર લક્ષ આપનાર-પામનાર જાણે પૂર્વ ભવે તેણે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેમ તે અનુષ્ઠાનને જાણે છે. તેવા શ્રાવકને વંદન તથા પ્રતિલેખનાદિક ધર્મ કૃત્ય સત્વર પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પ્રમાણે એકવીશ ગુણોથી યુક્ત એવો શ્રાવક હોવો જોઈએ ઉપર કહેલા એકવીશ ગુણવાળા ભવ્ય શ્રાવકને વિષે દેશવિરતિપણાની યોગ્યતા આવે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,

“જે ન સ્વમેતિ પરીસહ, મયસયાણ સિનેહ વિસય લોમેહિં ।

સચ્ચવિરંધં ધરેડ, તે જુગ્ગા દેસ વિરંધ ॥૧૧॥”

“જે પ્રત્યાખ્યાનાવરણી કપાયના ઉદ્યવાળા જીવો પરિષદ, ભય, સ્વજન, સ્નેહ, અને વિષય લોભના કારણો વડે સર્વવિરતિ ધારણ કરવાને સમર્થ નથી, તેઓ દેશવિરતિને યોગ્ય હોય છે.” (૧)

અહીં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, ઉત્તમ ધર્મની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી વિવેકી પુરૂષોએ પ્રથમથી સર્વ વિરતિનો આદર કરવો. પણ જોઓ ક્ષુધા, તૃષ્ણા, મિક્ષાને સહન કરવા તથા મલ ધારણાદિક પરિષદોને ખમવા ભીરૂ છે, તેમજ અત્યંત પ્રીતિપાત્ર એવા માતાપિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિ સ્વજનોનો ત્યાગ કરી એકાકી રહેવાને અસમર્થ છે; અને પૂર્વના પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત કરેલા ઈન્દ્રિયોના વિષયોને છોડવા અશક્ત છે, તેઓને સર્વ વિરતિ વરવાને ઉત્સાહ કરતી નથી, “સર્વ-પ્રાણીઓ ભ્રષ્ટ ન થાઓ, સર્વનો નાશ થતાં જોવો તેવો લાભ મળે તે પણ

શ્રેયકારી છે” એમ ચિતવી તેમણે દેશવિરતિનો અંગીકાર કરવો જોઈએ જે ઉપર કરેલા સ્વરૂપવાળા પ્રતિબંધક કારણોનો અભાવ હોય તો સર્વવિરતિ અંગીકાર કરવી ઉત્તમ છે. તેને માટે આવશ્યકચૂર્ણીમાં કહ્યું છે કે,

“વિસયસુહ પિવાસાણ, અહવા બંધવજણાણુરાણ ।

અચ્ચયંતો વાવીસં પરિસહે દુસ્સહે સહિઉં ॥૧॥

જહ ન કરેહ વિસુદ્ધં સમ્મં અહુકરં તવચ્ચરણં ।

તો કુજ્ઞા ગિહિધમ્મં નવયજ્ઞો હોહ ધમ્મસ્સ ॥૨॥”

“જે વિષયની તૃષ્ણાથી અથવા સ્વજનના અનુરાગથી બાવીશ પરિપહેાને સહન કરવાને સમર્થ ન થઈ શકે. તેમજ શુદ્ધ ચારિત્રને ન આચરી શકે અને અતિ દુષ્કર તપને ન કરી શકે, તો તેણે ગૃહસ્થધર્મને આદરવો, જેથી તે ધર્મ વર્જનિક ન થાય. ૧-૨.

આવા દેશવિરતિને અંગીકાર કરનારા શ્રાવકો જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારના છે. તેને માટે કહ્યું છે કે.

“આઉટ્ઠિ થૂલહિંસાહ મજ્ઞામંસાહં ચાહો। જહન્નો સાવઓ વુત્તો જો નમુકારધારઓ ॥ ૧ ॥

ઉમ્મજુગ્ગુણાહ્નો છકમ્મો વાસવ્વઓ। ગિહથ્થો સુમાયારો સાવઓ હોહ મજ્ઞિમો ॥ ૨ ॥

ઉક્કોસેણં તુ સહોઉ સચિત્તાહાર વજ્ઞિઓ। એકાસણગમ્મોહય વંમયારીતહેવય ॥ ૩ ॥”

“જે શ્રાવક પ્રયોજનવિના સ્થૂલહિંસાહિ કરે નહીં, મધ, માંસાદિક અભક્ષ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરે, નમસ્કારરૂપ મહામંત્રને ધારણ કરે, અને દરરોજ નવકારશીનું પરચ્ચક્રાણ કરે તે જઘન્ય દેશવિરતિ શ્રાવક કહેવાય છે. જે શ્રાવકધર્મને યોગ્ય એવા ગુણોથી યુક્ત હોય છે, નિરંતર છ આવશ્યકને આચરે છે અને બાર વ્રતને અંગીકાર કરે છે તે સદાચારવાન ગૃહસ્થ મધ્યમશ્રાવક કહેવાય છે. જે શ્રાવક સર્વદા સચિત્ત આહારને વર્જે છે, નિરંતર એકાસણાદિક કરે છે, અને બ્રહ્મચર્યને પાળે છે તે ઉત્કૃષ્ટશ્રાવક કહેવાય છે.”

“હવે બાર વ્રતરૂપ લક્ષણવાળું દેશવિરતિનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરવાને પ્રથમ તે બારવ્રતના નામ આપે છે.”

(૧) પ્રાણિવધ, (૨) મૃષાવાદ, (૩) અદત્તાદાન, (૪) મૈથુન, (૫) પરિગ્રહ, થકી સ્થૂલપણે વિરમવારૂપ પાંચ અણુવ્રત તથા (૬) દિશિપરિમાણ, (૭) ભોગો-પભોગમાન, (૮) અનર્થદંડ વિરમણ-એ ત્રણ ગુણુવ્રત તથા (૯) સામાયિક,

(૧૦) દેશાવકાશિક (૧૧) પોષધ અને (૧૨) અતિથિ સંવિભાગ એ ચાર શિક્ષાત્રત એ સર્વ મળી આરત્રત કહેવાય છે. કહ્યું છે કે,

“પાણિવહ મુસાવાણ અદત્ત મેહુણ પરિગ્ગહે ચેવ ।

દિસિ મોગ દંડ સમહ દેસે તહપોસહ વિમાગો ॥૧૧॥”

અહીં આ પ્રમાણે ભાવતાં સમ્યક્ત્વના લાભ પછી ગૃહસ્થ પ્રાણાતિપાતાદિક આરંભની નિવૃત્તિથી સદ્ગતિ પામવારૂપ ગુણોને જાણતા સત્તા આરત્રત ગ્રહણ કરે છે. તે આરત્રતમાં સર્વ સારભૂત પ્રાણીવધની નિવૃત્તિ છે, તેથી તેને જૈન શાસનમાં પ્રથમ કહેલું છે. પ્રાણીઓના વધથી વિરમણ, તે પ્રાણિવધ વિરમણ અથવા પ્રાણાતિપાત વિરમાણ—અહિંસાત્રત કહેવાય છે. જીવદ્રવ્યનું અમૃતપણું છે, માટે તેની હિંસા થવી અયોગ્ય છે, તેથી સર્વ પ્રાણીઓના દશ પ્રાણનો વિનાશ કરવો, તે હિંસા કહેવાય છે. તેને માટે લખ્યું છે કે,

“પંચેન્દ્રિયાણિ ત્રિવિધં બલં ચ ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસમથાન્યદાયુઃ ।

પ્રાણા દશૈતે મગવઙ્ગિરુક્તાસ્તેષાં વિયોગી કરણં તુ હિંસા ॥૧૧॥”

“પાંચ ઇન્દ્રિયો, ત્રણ બળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુષ્ય એ દસ પ્રાણ ભગવંતે કહેલા છે, તેમનો વિયોગ કરવો, તે હિંસા કહેવાય છે.” (૧)

તે પ્રાણનો વિયોગ ન કરવો તે રૂપ જે ત્રત તે અહિંસાત્રત કહેવાય છે. જૈનધર્મનું મૂળ જીવદયા છે, તેથી સર્વત્રતોને વિષે અહિંસા ત્રતને પ્રથમ ગણવામાં આવેલું છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“इकंचिअ इत्थवयं निदिठं जिणवरेहिं सव्वेहिं ।

પાણાઙ્ગવાય વિરમણં અવસેસા તત્સ રચઠા ॥૧૧॥”

સર્વ જિનેશ્વરોએ જિનશાસનમાં પ્રાણાતિપાત વિરમણ એ એક જ ત્રત કહેલું છે. બાકીના જે બીજા ત્રતો કહેલા છે, તે પહેલા ત્રતની રક્ષાને માટે છે. (૧)

આ સંપૂર્ણ વીશવિશ્વા પ્રમાણવાળી દયા સાધુઓને હોય છે અને શ્રાવકોને સવાવિશ્વા પ્રમાણ દયા હોય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,

“થૂલા સુહુમા જીવા સંકપ્પારંભઓ અ તે દુવિહા ।

સાવરાહ નિચ્ચરાહા સાવિચ્ચાચેવ નિરચિચ્ચા ॥૧૧॥”

સૂક્ષ્મ અને બાહર એવા જીવના બે ભેદથી પ્રાણિવધ બે પ્રકારનો છે. તેમાં બે ઇન્દ્રિય પ્રમુખ સ્થૂલ બાહર કહેવાય છે અને એકેન્દ્રિય સૂક્ષ્મબાહર કહેવાય છે; કારણ કે, સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયનો શસ્ત્રાદિ પ્રયોગે કરી વધ થવાનો અભાવ છે.

હવે ગૃહસ્થોને તો સ્થૂલ બાદર પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્તિ થઈ શકે પણ સૂક્ષ્મ પ્રાણાતિપાતથી નિવૃત્તિ થઈ શકે નહીં, કારણ કે તેમને પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, પ્રમુખથી પચન પાચનાદિ સમસ્ત ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ રહેલી છે.

એવી રીતે સ્થાવર જીવની હિંસાનો નિયમ ન હોવાથી વીસમાંથી દસ વિશ્વા અપગમે એટલે તેમને દસવિશ્વા દયા રહે છે.

સ્થૂલ પ્રાણિવધ સંકલ્પ અને આરંભ—એમ બે પ્રકારનો છે. ‘હુ’ માફ” એ પ્રકારે મનમાં જે સંકલ્પ થાય તે સંકલ્પથી પ્રાણિવધ કહેવાય છે. ખેતીવાડી તથા ઘર પ્રમુખનો જે આરંભ, તેમાં પ્રવર્તવું, તે બીજે આરંભથી પ્રાણિવધ કહેવાય છે. તેમાં સંકલ્પથી સ્થૂળ પ્રાણિવધમાંથી નિવૃત્ત થવું, એ ગૃહસ્થથી બની શકે છે, પણ આરંભથી નિવૃત્ત થવું, એ બની શકતું નથી. જે આરંભથી નિવૃત્ત થવા ઈચ્છા રાખે તો તેના શરીરનો અને કુટુંબાદિકનો નિર્વાહ થઈ શકે નહીં; તેથી આરંભોત્પન્ન હિંસાનો અનિષેધ થતાં દસ વિશ્વામાંથી પાંચ વિશ્વા દયા અપગમે એટલે બાકી પાંચ વિશ્વા દયા રહી. હવે જે સંકલ્પથી વધ છે, તે પણ બે પ્રકારે છે. સાપરાધ અને નિરપરાધ. તેમાં જે સાપરાધ ચૌર, જરપુરૂષ વગેરેનો વધ સંકલ્પથી વર્જી શકે નહીં અને નિરપરાધનો વધ સંકલ્પથી વર્જી શકે, એમ સાપરાધ હિંસાનો નિયમ ન હોવાથી પાંચ વિશ્વા દયામાંથી અઠી વિશ્વા દયા અપગમે એટલે બાકી અઠી વિશ્વા દયા રહી. હવે નિરપરાધ વધ છે, તે સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં અપેક્ષા એટલે શંકા તેનાથી યુક્ત તે સાપેક્ષ શંકા સ્થાન કહેવાય છે અને તેથી જે વિપરીત એટલે અપેક્ષા રહિત તે નિરપેક્ષ કહેવાય છે. તેમાં ગૃહસ્થ શ્રાવક સાપેક્ષ હિંસા વર્જી શકતો નથી, નિરપેક્ષ હિંસા વર્જી શકે છે જેમ કોઈ રાજના અધિકારી શ્રાવકે બારત્રત અંગીકાર કર્યા હોય તે પોતાના ધર્મનો જાણ હોવાથી તેને શંકા રહે છે, તેથી કોઈ નિરપરાધી પુરૂષ હોય તો પણ તેને વધનો નિષેધ કરી શકતો નથી અને રાજ અથવા કોઈ શત્રુના પુત્રનો પણ અપરાધ છતાં વધ અટકાવી શકતો નથી, તેથી સાપેક્ષ હિંસા ન વર્જવાથી અઠી વિશ્વા દયામાંથી સવા વિશ્વા દયા ગઈ એટલે બાકી સવા વિશ્વા દયા રહે છે; તેથી ગૃહસ્થ શ્રાવક સવા વિશ્વા દયા પાળી શકે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“સાહુ વીસં સદ્ધે, તસ સંકપ્પા વરાહ સાવિસે ।

અદ્ધઢઢો સવાઓ, વિસોઢઢો પાળ અઢવાણ ” ॥૧॥

સાધુને વીશ વિશ્વા દયા છે અને શ્રાવકને આરંભ, સાપરાધ અને સાપેક્ષપણે થાવરજીવ હણાવાને લીધે સવા વિશ્વા દયા છે. (૧)

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે, નિયમિત સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં શ્રાવક પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જીવવધ ભલે કરે, તેમાં કોઈ જાતનો દોષ નથી તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, ‘ત્રસ જીવ વગેરેથી જુદા એવા સ્થાવરાદિકને વિષે શ્રાવકોની યતના હોય છે, પણ નિર્દયતા હોતી નથી.’ એ ભાવાર્થ સમજવાનો છે. “મેં તો સંકલ્પથી નિરપરાધી ત્રસ જીવના વધનું પચ્ચક્રખાણ કરેલું છે, બીજાનું કયું નથી” આ પ્રમાણે ચિંતવી શ્રાવક પૃથ્વીકાય વગેરેનું, તથા આરંભથી ત્રસાદિકનું નિઃશંકપણે ઉપમર્દન કરે નહીં અને જે નિર્વાહ થતો હોય તો બનતા સુધી સ્થાવરાદિકનું પણ ઉપમર્દન ન કરે. કદિ નિર્વાહ ન થાય તો તે વિચાર કરે કે, “આ સાધુઓને ધન્ય છે, કે જેઓ સર્વ પ્રકારના આરંભથી મુકાયા છે, અને હું તો મહારંભને વિષે મગ્ન થઈ પડ્યો છું. હવે હું એમાંથી ક્યારે મુક્ત થઈશ.” આમ દયાથી ચિંતવી શંકા સહિત તેને વિષે પ્રવર્તે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,

“વજ્રઙ્ગિત્ત્વારંભં કુણ્ઙ અકામો અનિવ્વહંતોય ।

થુણ્ઙ નિરારંભજ્ઞં દયાલુઓ સવ્વજીવેસુ ” ॥૧ ॥

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે.

વળી કોઈ કહે છે કે, અનિયમિત અપ્રત્યાખ્યાત વસ્તુને વિષે શી યતના હોય? આમ બોલવું જ ન જોઈએ. કારણ કે, યતના સિવાય પ્રાણાતિપાત વિરમણત્રતના ફળનો અભાવ થાય છે. વળી જે ત્રત છે તે પુણ્યને માટે જ આદરથી કરાય છે, પોતાના ઉચ્ચારેલા નિર્વાહને માટે કરાતું નથી. અને વળી તે પુણ્ય મનના પરિણામથી જ થાય છે. જે સ્થાવરાદિકને વિષે નિર્દયપણું થાય તો પછી સર્વ ઠેકાણે તેવું નિર્દયપણું જ હોવું જોઈએ. કારણ કે, જીવ પણ સર્વ ઠેકાણે સમાન છે, માટે જ નહીં પચ્ચક્રખાણ કરેલા સ્થાવરાદિકને વિષે પણ યતના કરવી જોઈએ. તે વિષે કહ્યું છે કે,

“જં જં ઘર વાવારં કુણ્ઙ ગિહી તથ્થ તથ્થ આરંભો ।

આરંભેવિહુ જયણં તત્તમ જોણ ચિંતેહ ” ॥ ૧ ॥

“ગૃહસ્થ જે જે ઘરના કામ કરે છે, ત્યાં ત્યાં આરંભ રહેલો છે, પણ શ્રાવક તે આરંભને વિષે તરતમના યોગે કરી યતના કરે છે.” (૧)

અદ્યારંભથી જે કાર્ય સાધ્ય હોય, તેમાં મહારંભ કરે નહીં એટલે બહુ સાવધ કર્મને ત્યજી અદ્ય સાવધને આચરે તે તરતમયોગ કહેવાય છે.

હવે અન્વય અને વ્યતિરેકથી દયાનું શુભાશુભપણું દર્શાવે છે.

“યો રક્ષતિ પરજીવાન્, રક્ષતિ પરમાર્થતઃ સ આત્માનમ્ ।

યો હંત્યન્યાન્ જીવાન્ સ હંતિ નર આત્મનાત્માનમ્ ” ॥૧॥

જે બીજા જીવોની રક્ષા કરે છે, તે પરમાર્થપણે પોતાના આત્માની રક્ષા કરે છે અને જે બીજા જીવોની હિંસા કરે છે, તે પોતાને હાથે પોતાના આત્માની જ હિંસા કરે છે. (૧)

અન્વય અને વ્યતિરેકથી દયાનું ફળ.

હવે અન્વય અને વ્યતિરેકથી દયાનું ફળ કહે છે. સુખ, સૌભાગ્ય, બળ, આયુષ્ય, બુદ્ધિ, કાંતિ અને લક્ષ્મી આદિ જે ફળો છે, તે દયાના ફળો છે. બહુ રોગ, શોક, વિયોગ, દુર્ભાગતા અને ભય વગેરે હિંસાના ફળો છે. ઉપલક્ષણથી સંપત્તિ, સ્વર્ગ વગેરે જે રમણિક છે, તે દયાના ફળ છે અને નરકાદિકમાં પડવા રૂપ તે હિંસાના અનિષ્ટ ફળ છે. આ પ્રમાણે સમજી લેવું.

પ્રથમ વ્રતનું દષ્ટાંતથી વર્ણન

“જે ય સંસારજં દુઃખં મોક્તુમિચ્છંતિ જંતુણો ।

અણુકંપાપરા નિચં સુલસુવ્વ હવંતિ તે ” ॥૧॥

જે પ્રાણીઓને આ સંસારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા હોય, તેમણે સુલસની જેમ અણુકંપા-દયામાં તત્પર થવું (૧)

સુલસનું વૃત્તાંત

રાજગૃહીનગરીમાં કાલકસૂરિયો નામે એક કસાઈ રહેતો હતો. તે પોતાની જ્ઞાતિના પાંચસો ઘરમાં મોટો હતો. તેને સુલસ નામે એક પુત્ર હતો. તેને અભયકુમાર મંત્રીનો સમાગમ થઈ આવ્યો. આથી તે દયાધર્મને માનનારો શ્રાવક થઈ ગયો. સુલસનો પિતા કાલકસૂરિયો દયાધર્મથી તદ્દન રહિત હતો. તે હંમેશા પાંચસો પાડાનો વધ કરતો. રાજ શ્રેણિક તેને અટકાવતો તો પણ અભવ્યપણાને લઈને તે તેવા નિંદ્ય કામમાંથી નિવૃત્તિ પામ્યો નહીં. અંતે તે મોટા ઉગ્ર પાપથી ભરેલા પિંડવાળો કાલક દુષ્ટ લેશ્યાના યોગથી મૃત્યુ પામી સાતમી નરકે ગયો.

જ્યારે તે મૃત્યુ પામ્યો એટલે તેના જ્ઞાતિજનોએ તથા કુટુંબીઓએ આવી સુલસને કહ્યું કે, “હવે તું તારા પિતાના પદને ગ્રહણ કર અને કુટુંબનું ભરણપોષણ કર.” સુલસે જવાબ આપ્યો કે, “તે શી રીતે કરું? ત્યારે કુટુંબીઓએ કહ્યું કે, કુળક્રમથી ચાલતા આવેલા રીવાજ પ્રમાણે દરરોજ પાંચસો પાડાઓને માર અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા દ્રવ્યથી અમારું ભરણ-પોષણ કર.”

કુટુંબીઓના આવાં વચન સાંભળી સુલસ બોલ્યો—“અરે! કુટુંબીઓ, એવી મોટી હિંસા કરી ઉપાજ્ઞન કરેલું ધન તમે ખાઓ અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલું પાપ મારે એકને ભોગવવું પડે, એ કેમ બને?” સુલસનાં આવાં વચન સાંભળી તે કુટુંબીઓએ જણાવ્યું કે, “જે એમ હોય તો અમે બધા તારા પાપને વહેંચી લઈએ.” આ સમયે પોતાના કુટુંબીઓને પ્રતિબોધ આપવાને માટે સુલસે એક કહવાડીનો ઘા કરી પોતાનો પગ જરા છેદી નાંખ્યો અને તેની પીડાથી પોતે આક્રંદ કરતો બોલ્યો, “મને ભારે વેદના થાય છે, માટે તમે બધા મારા કુટુંબીઓ આ મારી પીડાને વહેંચી દ્યો. “તેનાં આ વચનો સાંભળી કુટુંબીઓએ કહ્યું, “ભાઈ સુલસ, વેદના વહેંચી લેવાનું સામર્થ્ય અમારામાં નથી. “સુલસે કહ્યું, જ્યારે તમારામાં તેટલું સામર્થ્ય નથી તો નરકના હેતુરૂપ અનેક પાડાઓના વધથી ઉત્પન્ન થયેલા મારા પાપને તમે શી રીતે વહેંચી લેશો?”

સુલસનાં આ વચન સાંભળી સર્વ કુટુંબીઓ મૌન ધરીને બેસી રહ્યા. પછી સુલસ પોતાના કુટુંબીઓને બોધ આપી પ્રાણીના વધથી નિવારી સદ્-વ્યવહારથી તેમનું પાલન કરવા લાગ્યો. તે યાવજીવિત શુદ્ધ શ્રાવક ધર્મને પાળી મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે ગયો હતો. એવી રીતે પહેલા અહિંસા વ્રતના આરાધન ઉપર સુલસનું દૃષ્ટાંત કહેવાય છે. એવી રીતે બીજા ભવ્યજીવોએ પણ ઉત્તમ ધર્મનું મૂળ અને સર્વ અર્થની સિદ્ધિને અનુકુળ એવું એ વ્રત પ્રયત્ન વડે સેવવું. તેને માટે ભાવનાની ગાથા આ પ્રમાણે છે—

“ધન્ના તેન મણિજ્ઞા, જેહિ મળવયળકાયસુદ્ધીણ ॥

સન્વજિયાણં હિંસા, ચત્તા एवं વિચિત્તિજ્ઞા ” ॥૧॥

“જેમણે મન, વચન અને કાયાની શુદ્ધિએ કરી સર્વજીવની હિંસા છોડી છે, તેમને ધન્ય છે અને તેઓ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે, એમ ચિંતવવું.”

બીજું સ્થૂલ મૃષાવાદ વિરમણુ વ્રત

મૃષા એટલે અસત્ય વચન, તેનાથી વિરમણુ-નિવૃત્તિ થવું એ બીજું મૃષાવાદ વિરમણુવ્રત કહેવાય છે. તે વ્રત કન્યાલીક વગેરેની નિવૃત્તિ કરવા રૂપ છે. તેના માટે કહે છે-

“ કન્નાગોભૂઅલીઅં, નાસાવહારં ચ કૂડસચિજ્ઞં ।

થૂલમલીઅં પંચહ, ચણ સુહુમંપિ જહસત્તિ ” ॥ ૧ ॥

“અતિ સ્થૂળ વસ્તુ સંબંધી એટલે અતિ દુષ્ટ અધ્યવસાયથી ઉત્પન્ન થયેલ અલીક (જુહું) મૃષાવાદનો પાંચ પ્રકારે ત્યાગ કહે છે. તે પાંચ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.

(૧) કન્યાલીક (૨) ગવાલીક (૩) ભુવલીક (૪) ન્યાસાપહાર (૫) કૂટ-સાક્ષિકંચ.

નિર્દોષકન્યાને પણ આ ‘વિષકન્યા છે’ એમ કહેવું, તે કન્યાલીક કહેવાય છે. બહુ દૂધવાળી ગાયને થોડા દૂધવાળી કહેવી, અને થોડા દૂધવાળી ગાયને બહુ દૂધવાળી કહેવી, તે ગવાલીક કહેવાય છે. પારકી જમીનને પોતાની કહેવી તે ભુવલીક કહેવાય છે. ઉપલક્ષણથી તેવી રીતે દ્વિપદ (મનુષ્ય) ચતુષ્પદ (પશુ) અને અપદ (સર્પાદિ) વગેરેનું અલીક જાણી લેવું.

અહિં પ્રશ્ન કરે છે કે, જો તેમ ઉપલક્ષણથી સમજવાનું હોય તો સર્વ સંગ્રહાદિકને અર્થે દ્વિપદાદિકનું ગ્રહણ કેમ ન કર્યું? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, લોકોમાં કન્યાદિક અલીક અતિ નિંદનીય ગણાય છે, માટે તે વર્જવાને અર્થે તેનું મુખ્યપણે ગ્રહણ કરેલું છે, તેથી તેમાં કાંઈ પણ દોષ નથી.

ન્યાસ એટલે થાપણુ તેનો અપહાર એટલે ઓળખવી, તે ન્યાસાપહાર કહેવાય છે. આ ન્યાસાપહાર અદત્તાદાનનું રૂપ થઈ શકે છે, પણ ઓળખવા રૂપ વચનનું પ્રધાનપણું હોવાથી, તેને મૃષાવાદમાં ગણેલું છે. લાંચ વગેરેના લોભથી અથવા મત્સર ભાવ વગેરે પરાભવપણાથી પ્રમાણ કરેલા દ્રવ્યને અન્યથા રીતે સ્થાપન કરવું, જેથી ખોટી સાક્ષી પૂરવી પડે તે કૂટસાક્ષિપણું કહેવાય છે આ ભેદમાં પારકા પાપને દહ કરવાપણું હોવાથી પૂર્વના ભેદથી તેનું જુદાપણું છે એટલે ચોથો અને પાંચમો ભેદ જુદો છે.

એવી રીતે સ્થૂલ મૃષાવાદને દર્શાવી હવે ગૃહસ્થને માટે સૂક્ષ્મ અલીકની ચતના કહે છે. એટલે ગૃહસ્થે સ્થૂલ મૃષાવાદનો ત્યાગ કરવો અને સૂક્ષ્મ મૃષા-

વાદમાં ચતના કરવી. સૂક્ષ્મ એટલે અદ્યવસ્તુ સંબંધી મૃષાવાદ તેનો યથાશક્તિ ત્યાગ કરવા ચત્ન કરવો અર્થાત્ જો નિર્વાહ ચાલે તો સૂક્ષ્મ મૃષાવાદ પણ બોલવું નહીં અને નિર્વાહ ન ચાલે તો તરતમયોગથી ચતના કરવી. કહેવાનો આશય એવો છે કે, થોડાથી નિર્વાહ થતો હોય તો વધારે મૃષા બોલવું નહીં. તે સત્યવ્રતનો પ્રભાવ આ પ્રમાણે છે, તે કહે છે—

“ જે સચ્ચ વવહારા, તેસિં દુઝાવિ નેવ પહવંતિ ।

નાઙ્કમંતિ આણં તાણં દિવ્વાઈં સવ્વાઈં ” ॥૧॥

જે સત્યવાદી છે. તેમને દુષ્ટ પુરૂષો પણ કષ્ટ આપવાને સમર્થ થતા નથી અને સર્વ દિવ્યો તેમની આજ્ઞાનું અતિક્રમણ કરી શકતા નથી.” (૧)

તે વિષે શ્રી કાલિકાચાર્ય અને દત્તપુરોહિતની કથા કહેવાય છે, તે ત્રીજા પ્રકાશમાં કહેવાશે.

તેમ વળી કહ્યું છે કે,—

“ જલમગ્નિર્દ્વિદ્ કોશો વિષં માષાશ્ચ તંદુલાઃ ।

કાલં ધર્મઃ સુતસ્પર્શો દિવ્યાનાં દશકં મતમ્ ” ॥૧॥

“ જલ, અગ્નિ, શત્રુ, કોશ, વિષ, માષ (અડદ), તંદુલ, કાલ, ધર્મ, સુતનો સ્પર્શ—એ દસ દિવ્ય કહેવાય છે.” (૧)

એ રૂપ સર્વ દિવ્યો તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. તે આજ્ઞા આ પ્રમાણે છે. “ હે જલ, તું મને ડૂબાડીશ નહીં.” “ હે અગ્નિ, તું મને બાળીશ નહીં.” ઇત્યાદિ આજ્ઞાઓ જાણવી.

હવે સત્યનું પ્રતિપક્ષી અસત્ય છે, તેને નિંદે છે.

“ વયણમ્મિ જસ્સ વયણં, નિચ્ચ મસચ્ચં વહેઈ વચ્ચરસો ।

સુદ્ધીણ જલન્દાણં, કુણમાણં તં હસંતિ બુદ્ધા ” ॥૧॥

જેના મુખને વિષે સર્વજગતને અનિષ્ટ અને અપવિત્ર એવો અસત્ય વચનરૂપ વિષ્ણુરસ નિરંતર વહ્યા કરે છે તે પુરૂષ શુદ્ધિને માટે જલમાં સ્નાન કરે છે, તેને જોઈ પાંડિત પુરૂષો હસે છે.” (૧)

કહેવાનો આશય એવો છે કે, પુરૂષ અસત્ય વચન બોલી નિરંતર પોતાના આત્માને મલિન કરે છે અને માત્ર ત્વચા ઉપર રહેલા મળને પખાળવા જળથી પવિત્ર થવા ઇચ્છા રાખે છે, તે તેની કેવી મૂખતા કહેવાય ? તે વિષે બીજા મતવાળાઓ પણ આ પ્રમાણે કહે છે.

“ ચિત્તં રાગાદિભિઃ ક્લિષ્ટમલીકવચનૈર્મુશ્વમ્ ।

જીવઘાતાદિભિઃ કાયો, ગંગા તસ્ય પરાઙ્મુક્તી ” ॥૧॥

જેનું ચિત્ત રાગાદિકથી ક્લેશવાળું છે, અસત્ય વચનોથી મુખ ક્લિષ્ટ થયું છે, અને જીવહિંસા વગેરેથી કાયા ક્લિષ્ટ થઈ છે, તેવા પુરૂષથી ગંગા વિમુખ થાય છે.” (૧)

“ સત્યં શૌચં તપઃ શૌચં, શૌચમિન્દ્રિય નિગ્રહઃ ।

સર્વં ભૂત દયા શૌચં, જલશૌચં ચ પંચમમ્ ” ॥૧॥

“ સત્ય વચન બોલવું—સત્ય રીતે ચાલવું, એ પહેલું શૌચ છે. તપ આચરવું, એ બીજું શૌચ છે; ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, એ ત્રીજું શૌચ છે; સર્વ પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખવી, એ ચોથું શૌચ છે અને જલનું શૌચ એ પાંચમું શૌચ છે.” (૧)

અહિં સર્વ પ્રકારના શૌચને વિષે સત્યતા એ પ્રધાન છે, માટે તેનું પ્રથમ ગ્રહણ કરેલું છે અને જલ શૌચ એ બાહ્ય વૃત્તિપણાથી રહેલું છે, માટે તેને છેલ્લું ગણેલું છે. તે વિષે કહ્યું છે કે,—

“ મુયત્તર્ણપિ મન્ને, સારં સારંભવયણસત્તીઓ ।

નિમ્મંડળં ચિયવરં, જલંત અંગાર સિંગારા ” ॥૧॥

“અસત્ય ભાષણવાળા અને મર્મને ઉઘાડવાદિ પાપ સહિત એવા વચન સંબંધી જે શક્તિ, તેનાથી મુંગાપણું વધારે સાડું છે, તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે કે, ધગધગતા અગ્નિના અંગારાથી શરીરનો જે શ્રંગાર કરવો તેના કરતાં આભુષણનો અભાવ હોય તે સારો છે.” (૧)

આ કહેવાનો આશય એવો છે કે, જેમ શરીરની શોભા માટે કરેલો અંગારાનો શ્રંગાર ઉલટો દાહાદિ અનર્થના હેતુરૂપ છે, તેમ પોતાની નિપુણતાને માટે આરંભેલું અસત્ય વચન ઉલટું નરકાદિકને વિષે પાડનારું થાય છે—અનેક દુઃખોનું કારણ બને છે, તેનાથી મુંગાપણું ઉત્તમ છે.

આ બીજું મૃષાવાદ ત્યાગરૂપ વ્રત પાળ્યા અણુપાળ્યાનું રૂણ દેખાડે છે.

“ સચ્ચેણ જિઓ જાયડ, અપ્પહિહય મહુર ગહિર વર વચ્ચો ।

અલિણં મુહરોગી, હીણસરો મમ્મણો મૂઓ ” ॥૧॥

સત્યવ્રત વડે જીવ આલોકને વિષે વિશ્વાસ તથા યશનું પાત્ર થાય છે અને પરલોકને વિષે અપ્રતિહત, મધુર અને ગંભીર પ્રધાન એવા વચનોને બોલનારો થાય છે. અપ્રતિહત એટલે વજ્રની પેઠે કોઈ ઠેકાણે સ્ખલના ન પામે તેવું, મધુર એટલે પરિપક્વ સેલડીના રસના પાન જેવું, ગંભીર એટલે જલ સહિત મેઘની ગર્જનાની પેઠે અને પ્રધાન એટલે સ્પષ્ટ અક્ષરવાળું મનોહર, એમ સમજવું.

વળી અસત્ય વચન બોલવાથી આલોકને વિષે અવિશ્વાસનું તથા દુરાચરણનું ભાજન થાય છે અને પરલોકને વિષે મુખરોગી, હીનસ્વરવાળો અને મન્મન બોલનારો મુંગો થાય છે. જે બોલતા છતાં સ્ખલિત થાય તે મન્મન કહેવાય છે. આ વ્રત વાણીના વિષયવાળું હોવાથી તેનું ફળ પણ વાણીના વિષયમાં જ કહેલું છે. નહીં તો આ વ્રત વિરાધના રહિત પાળવાથી સ્વર્ગાદિકનું ફળ હોય છે અને વિરાધના સહિત પાળવાથી નરકાદિકનું ફળ હોય છે, એમ સમજવું. આ વ્રતને માટે વ્યતિરેક વડે દૃષ્ટાંત કહે છે—

“દમ્પેણ અલિયવયણસ્સ, જં ફલં તં ન સક્કિમોવોત્તું ।

દક્ષિણાલિણ વિગઓ, વસુ સત્તમં નરયં” ॥૧૧॥

“પોતાના મતની સ્થાપનાના ગર્વથી—આગ્રહથી જે અલીક બોલવું, એટલે જિનમત વિરુદ્ધ ભાષણ કરવું, તેનું ફળ આ અનંતાનંત સંસારમાં ભ્રમણ કરવારૂપ થાય છે. તેને કહેવાને છદ્મસ્થ અને પ્રમાણોપેત આયુષ્યવાળા સમર્થ થઈ શકતા નથી. દક્ષિણ્યાલીક એ શબ્દનો એવો અર્થ છે કે, દક્ષિણ્ય એટલે ગુરુ તથા સ્ત્રીના અનુરોધના હેતુથી જે અલીક એટલે અસત્ય કહેવું તે. એ રીતે બોલેલાં અસત્ય વચનથી જ્યારે દુર્ગતિ થાય છે તો પછી અભિમાન વડે કહેલાં અસત્ય વચનથી કેવું નઠાઈ ફળ થાય ? એ દક્ષિણ્યાલીકથી વસુરાજ સાતમી નરકે ગયો હતો.”

વસુરાજની કથા.

ડાહલદેશમાં શુક્તિમતી નામે નગરીને વિષે અભિચંદ્ર નામે રાજા હતો. તેને વસુ નામે એક પુત્ર હતો તે જ નગરમાં જિનમતથી વાસિત હૃદયવાળા ક્ષીર-કદંબક નામે એક ઉપાધ્યાય વસે છે. બાળવયથી પંડિતના જેવા આચારવાળો અને સત્યવ્રતમાં રક્ત વસુ કુમાર તેમની સમીપે વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો. તે વખતે પ્રવર્તક નામનો ઉપાધ્યાયનો પુત્ર અને એક નારદ નામનો વિદ્યાર્થી પણ તે જ ઉપાધ્યાય પાસે ભણતા હતા. તે બંને વસુકુમારના સહાધ્યાથી હતા.

એક દિવસ આ ત્રણે વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસનો શ્રમ લાગવાથી આંગણાની ભૂમિમાં સૂતા હતા, તેવામાં તેમના ગુરુ ક્ષીરકદંબકે આકાશમાંથી કોઈ ચારણ ઋષિના મુખથી આ પ્રમાણે વાણી સાંભળી,—“જે આ આંગણાની ભૂમિમાં ત્રણ વિદ્યાર્થીઓ સૂતેલા છે, તેઓમાંથી એક ઉચ્ચગતિને પામશે અને બે નરકે જશે.” આ વાણી સાંભળી ઉપાધ્યાય ક્ષીરકદંબકે પોતાના મનમાં વિચાર્યું કે, ચારણ મુનિની વાણી મૃષા હોતી નથી. તેથી આ ત્રણેમાં નરકગામી બે કોણ છે? અને સદ્ગતિને પામનાર કોણ છે? તેની પરીક્ષા કરું. અને તે પરીક્ષા દયાળુપણાની કસોટીથી થઈ શકશે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ચતુર ઉપાધ્યાયે આટાના ત્રણ કુકડા બનાવ્યા. આ કુકડા બનાવી તે ત્રણે શિષ્યોને એક એક કુકડો આપ્યો. અને કહ્યું કે, “હે શિષ્યો! તમારે કોઈપણ દેખી ન શકે એવે સ્થળે જઈ આ કુકડાને હણી નાંખવો.” ગુરુની આવી આજ્ઞા થવાથી વસુ અને પર્વતક બંનેએ જુદા જુદા એકાંત પ્રદેશમાં જઈ નિર્દયપણાથી તે પિષ્ટના કુકડાને મારી નાંખ્યા. પેલો ત્રીજો શિષ્ય નારદ તે કુકડાને એકાંતે લઈ જઈ આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો—“ગુરુએ અમોને આવું ભયંકર કામ કરવાની આજ્ઞા કેમ કરી હશે? આવા નિરપરાધી પ્રાણીને કયો પુરૂષ હણશે? વળી તેમણે કહ્યું છે કે, ‘જ્યાં કોઈ ન દેખે તેવે સ્થળે કુકડાને મારજો.’ ગુરુનાં આવાં વચન ઉપરથી તેમનો અભિપ્રાય એમ જણાય છે કે, આ કુકડાને મારવો જ ન જોઈએ. કારણ કે, ગમે તેવા એકાંતમાં જઈએ, તો ત્યાં કુકડો તો જુવે છે, અને હું પણ જોઈ છું અને જ્ઞાનીઓ પણ જુવે છે. જ્યાં કોઈ દેખતું નથી, એવું સ્થાન કોઈ છે જ નહીં. તેથી હું એમ માનું છું કે, ગુરુ દયાળુ હોવાથી તેમણે અમારી-શિષ્યોની પરીક્ષા કરવા માટે આ હુકમ કરેલો છે.’ આવું વિચારી તે નારદે કુકડાને માર્યા નહિ. તે પછી તે નારદ શિષ્ય પોતાના ગુરુની પાસે આવ્યો. તેણે કુકડાને ન હણવાનો હેતુ કહી સંભળાવ્યો. તે શિષ્યનો વૃત્તાંત સાંભળી ગુરુએ નારદની ઉર્ધ્વગતિ થવાનો નિશ્ચય કર્યો અને અતિશય સંતુષ્ટ થઈને નારદની પ્રશંસા કરી. તેવામાં પેલા વસુ અને પર્વતક બંને કુકડાને હણીને આવ્યા અને તેમણે પોતાનો વૃત્તાંત ગુરુ સમીપે જણાવ્યો ગુરુએ “તમે પંડિત મૂર્ખ છો.” એમ કહી તેમને ધિક્કાર આપ્યો. અને ગુરુ પોતાના હૃદયમાં અતિશય ખેદ પામી ગયા. ગુરુએ તે વખતે પોતાના હૃદયમાં વિચાર્યું કે, મારા જેવો ગુરુ મળ્યા છતાં આ બંને શિષ્યો નઠારી ગતિએ જાય તો પછી તેમાં મારું શું મહાત્મ્ય? અથવા

જેનું આયુષ્ય ક્ષીણ થઈ ગયું છે, એવા પુરુષને મોટા રાજવૈદ્ય હોય તો પણ તે શું કરી શકે? ઉંચા પ્રદેશમાં મેઘવૃષ્ટિની જેમ એ બંને શિષ્યોને લણાવા કરેલો મારો શ્રમ નિષ્ફળ થયો. હવે નરકની પીડાના કારણરૂપ એવા આ ગૃહના આરંભની શી જરૂર છે?”

આવો વિચાર કરી તે ક્ષીરકદંબક ઉપાધ્યાયે સંસારનો ત્યાગ કરી ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું, તે પછી પર્વતક તેની પાટ ઉપર બેઠો હતો.

પેલો નારદ શિષ્ય કે જે શાસ્ત્રનો મહાનુ વેત્તા હતો, તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ત્યાંથી બીજે સ્થળે ચાલ્યો ગયો. રાજ અભિચંદ્રે પણ દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તે પછી તેનો કુમાર વસુ રાજ્યાસન ઉપર બેઠો. વસુ નીતિથી રાજ્ય કરતો હતો અને તે સત્યવાદીપણાથી આખી પૃથ્વી ઉપર પ્રખ્યાતી પામ્યો હતો. તે કદિપણ મૃષાવાદ બોલતો નહીં. એક સમયે કોઈ એક ભિક્ષુ વિંધ્યાચલ પર્વતની અટવીમાં ફરતો હતો. તેણે એક હરિણ ઉપર બાણ છોડ્યું. તે બાણ સ્ખલનાં પામી વચ્ચે પડી ગયું; હરિણને વાગ્યું નહીં. આથી આશ્ચર્ય પામી તે ભિક્ષુ પોતાનું બાણ વ્યર્થ થવાનું કારણ શોધવા લાગ્યો. તેનું કારણ શોધતાં એક આકાશમાં સ્વચ્છ સ્ફટિક શિલા તેના જોવામાં આવી. તેને પોતાના હાથનો સ્પર્શ કર્યો. તે વખતે તે શિલાની નીચે આસપાસ પેલા મૃગને ચરતો જોયો, તે જોતાં જ ભિલ્લે વિચાર કર્યો કે, ‘મારું બાણ સ્ખલના પામ્યું, તેનું કારણ આ શિલા જ છે. આ અતિ સ્વચ્છ—નિર્મળ શિલા વસુરાજને ચોગ્ય છે.’ આવું વિચારી તે ભિક્ષુ છાની રીતે વસુરાજ પાસે આવ્યો અને તેને શિલાનો વૃત્તાંત કહ્યો. તે ઉપરથી વસુરાજએ તે ભીલને ધન આપી તે શિલા ગ્રહણ કરાવી. પછી વસુએ એક સારા કારીગર પાસે તે શિલાની વેદિકા કરાવી તેને એકાંતે ગોઠવી અને તે ઉપર પોતાનું સિંહાસન સ્થાપિત કર્યું. શિલાના પ્રભાવથી તે સિંહાસન આકાશમાં રહ્યું. તે વખતે લોકો કહેવા લાગ્યા કે, “વસુરાજના સત્યના પ્રભાવથી આ સિંહાસન આકાશમાં રહ્યું છે. અને આ રાજના સત્યથી દેવતાઓ પણ તેને સેવે છે.

એક વખતે નારદ પ્રીતિથી પર્વતકને ઘેર આવ્યો. તે વખતે તે પર્વતક બ્રાહ્મણની સભામાં ઋગ્વેદની વ્યાખ્યા કરતો હતો. તે વખતે “યજૈર્વૃષ્ણ્યં” એવું સૂત્ર આવ્યું. પર્વતકે તેનો એવો અર્થ કર્યો કે, “બોકડાથી યજ્ઞ કરવો.” આ વખતે તે સાંભળી નારદ બોલ્યો. “આઃ જ્ઞાન્તં પાપં” “અરે પાપ શાંત થયું.”

પછી તેણે પોતાના હાથ વડે કાન ઢાંકીને કહ્યું, “ભાઈ ! બ્રાંતિથી આ શું બોલે છે ?” આપણા ઉપાધ્યાયે તો ‘અજ’ શબ્દનો અર્થ ત્રણ વર્ષની જૂની શાલ એવો કહ્યો છે. પર્વતકને તે સાંભળી ગુસ્સા કહેલા તે અર્થનું સ્મરણ થઈ આવ્યું પરંતુ સમીપ રહેલા લોકોના મનમાં પોતાનો અવિશ્વાસ ન ઊપજે એવા ઈરાદાથી તે ગર્વિત થઈને બોલ્યો, “અરે નારદ ! તું જ બ્રાંતિમાં પડ્યો છે; તેથી જ તું મને બ્રાંતિવાળો કહે છે. કારણ કે, ‘મેષ’ શબ્દના કહેનારા ગુરુની નિઘંટુ ગ્રંથની સાક્ષી છે.” નારદે કહ્યું, “શબ્દ બે પ્રકારનો છે. એક મુખ્ય અર્થને કહેનારો અને બીજો ગૌણ અર્થને કહેનારો.” તેથી “ઉજાયંતે ઇતિ અજાઃ” ઉત્પન્ન થાય નહીં તે ‘અજ’ કહેવાય. આ પ્રકારે વ્યુત્પત્તિ કરી ગુરુએ ‘અજ’ શબ્દનો ગૌણ અર્થ કહેલો છે; પણ તે મુખ્ય અર્થ નથી. બુદ્ધિમંતોને નિઘંટુનો કહેલો શબ્દાર્થ જ પ્રમાણ છે, એમ માનીએ તો પછી ગુરુ શા માટે કરવા ? માટે હે પર્વતક, ધર્મોપદેશક ગુરુ આ ધાર્મિક શ્રુતિનો લોપ કરે તો તે પોતાના બે લોકનો’ લોપ કરે છે.”

નારદનાં આ વચનો સાંભળી પર્વતક ગુસ્સો કરીને બોલ્યો, “નારદ ! આવો ફેગટ શબ્દવાદ શા માટે કરે છે. આપણે બંને તે વિષે ‘પણ લઈએ. જેનો પક્ષ જુદો ઈરે તેની જિજ્ઞાસો છેદ કરવો. અને આપણા પ્રમાણપણામાં વસુરાજને રાખો. તેઓ ભણેલા છે; તેથી તે જે કહે તે આપણે પ્રમાણ કરવું.” પર્વતકનાં આ વચન સાંભળી ‘પોતાનો પક્ષ સત્ય છે’ એવું દઢતાથી માનનાર નારદના મનમાં કાંઈપણ ક્ષોભ થયો નહિ. તેણે તે વાત કબૂલ કરી. પછી તે કોઈ કાર્ય માટે નગરમાં ગયો.

પાછળથી પર્વતકની સ્નેહાળ માતાએ પુત્રનું એવું ભારેપણ જાણી આ પ્રમાણે કહ્યું. ‘વત્સ, તેં તારા આત્માને નાશ કરનારું પણ કયું છે; કારણ કે, મેં પણ તારા પિતા પાસેથી સાંભળ્યું છે કે, અન્ન એટલે વ્રીહિ (જુની ડાંગર) સમજવી. તે સિવાય બીજો અર્થ તેનો થતો નથી; તેથી હજુ પણ નારદને બોલાવી તારા અસત્ય વચનને અંગીકાર કર અને તેને ખમાવ. જેમ રોગનું મૂળ અજીર્ણ છે, તેમ સર્વ આપત્તિનું મૂળ ગર્વ છે. તેનો પરિહાર કર.’

માતાનાં આ વચન સાંભળી પર્વતક બોલ્યો—‘માતા એમાં શો ભય રાખવાનો છે ? મરણનો ભય રાખવો એ ઘટિત નથી. જે પ્રાણી જન્મ્યા છે, તે

૧. આ લોક અને પરલોક. ૨. પ્રતિજ્ઞા.

અવશ્ય મરવાના જ છે. હવે તો જે થવાનું હોય તે થાય પણ જે બોલ્યા તેમાં ફરવાનું નથી.’

પુત્રનાં આવાં વચન સાંભળી પોતાના પુત્રની આપત્તિ દૂર કરવા માટે વસુરાજની પાસે આવી. વસુરાજએ પ્રણામ કરી તે માતાનો કુશળ પ્રશ્ન પૂછવા વગેરેથી સત્કાર કર્યો, પછી તે વીનિત રાજાએ જણાવ્યું, ‘માતા, આજે અહીં પધારી તમે મારી ઉપર મોટી કૃપા કરી છે. આપના આગમનનું કારણ શું છે? આપની શી ઇચ્છા છે? તે જણાવો. ‘માતાએ ‘ચિરંજીવ’ની આશિષ આપી આ પ્રમાણે કહ્યું, ‘રાજા હું મારા પુત્રને જીવતો જોઉં, એવું કરો.’ વસુરાજ આશ્ચર્ય પામીને બોલ્યો—‘ભદ્રે, તમારો પુત્ર મારો ગુરુભાઈ છે. તેમ વળી મારા ગુરુનો પુત્ર હોવાથી તે મારો ગુરુ છે, તો તેનો દ્વેષી કોણ થયો છે? તેનું નામ આપો. માતાએ કહ્યું, ‘તેના પોતાના મુખ સિવાય તમારા ગુરુભાઈનો બીજો કોઈ દ્વેષી નથી. ‘આટલું કહી તેણીએ પોતાના પુત્રના વિવાદનો સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પછી તેણીએ વસુરાજને પ્રાર્થના કરી કે, ‘તમારે મારા પુત્રના વચનને સત્ય કરવું. ‘તેણીના આવાં વચન સાંભળી વસુરાજએ કહ્યું, ‘ભદ્રે, હું કોઈ દિવસ કોઈ પણ વખતે મિથ્યાવચન બોલતો નથી; તો ખોટી સાક્ષીમાં અને ગુરુના વચનને ઉલ્ટું કરવામાં હું મિથ્યા કેમ બોલું? એ મારાથી કદિ પણ બનવાનું નથી.’ તેણીએ વિનંતીપૂર્વક જણાવ્યું, ‘ભાઈ, આવો વિચાર કરશો નહીં; જીવરક્ષાનું પુણ્ય તમોને થાયો. અને મૃષા બોલવાથી થયેલું પાપ મને લાગે.’ આ પ્રમાણે તેણીએ તીવ્ર આગ્રહથી કહ્યું, એટલે વસુરાજએ એ વાત માન્ય કરી.

બીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે વસુરાજ સભામાં આવ્યો, તે વખતે પેલા નારદ અને પર્વતક વાદ કરતાં કરતાં રાજાની સભામાં આવ્યા અને તેમણે ઉંચે સ્વરે પોતપોતાનો પક્ષ વસુરાજ આગળ નિવેદન કર્યો. તે સમયે સભામાં બેઠેલા મધ્યસ્થ દષ્ટિવાળા સભ્ય લોકોએ વસુરાજને આ પ્રમાણે કહ્યું, મહારાજ, આ પૃથ્વી આપનાથી જ સત્યવતી કહેવાય છે. આપે બાહ્યવચથી કદિપણ સત્યવ્રતનો ત્યાગ કર્યો નથી. સત્યવ્રતના પ્રભાવથી દેવતાઓ પણ આપના સેવક થઈ આપના સિદ્ધાસનને આકાશમાં ધારણ કરી રાખે છે, તેથી હે સત્યના સમુદ્ર મહારાજ, તે સત્યવાણીથી આપ આ બંનેના વાદને શમાવી દો.’

સભ્ય લોકોએ આ પ્રમાણે કહ્યું તો પણ જેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થયેલી છે એવા વસુરાજએ પોતાના સત્યવ્રતનો ભંગ કરી કહ્યું કે ‘ગુરુએ ‘અજ’ શબ્દનો

અર્થ ‘મેષ’ બકરો એમ કહ્યું છે.’ આ પ્રમાણે રાજાએ ખોટી સાક્ષી આપી. આ વખતે ‘આ વસુરાજ મલિનાત્મા છે, તે મારા નિર્મળ સ્વરૂપને અધઃપાત કરે છે, એવો જાણે રોષ ઉત્પન્ન થયો હોય, તેમ તે સ્ફટિકની શિલા તત્કાળ ફાટી ગઈ, અને કોપાયમાન થયેલા દેવતાઓએ વસુરાજને સિંહાસન ઉપરથી પાડી નાંખ્યો. આ વખતે નારદે કહ્યું, ‘અરે ધર્મભ્રષ્ટ રાજા, તારું મુખ જોવા યોગ્ય નથી.’ આ પ્રમાણે તેની નિંદા કરી નારદ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો, તે વખતે લોકોએ પેલા પર્વતકને કહ્યું કે, ‘હે મૂઠ, તે’ આવા ગુપ્ત અને મલિન વિચારથી આ શું કયું? આ પ્રમાણે લોકોની નિંદા થવાથી તે પર્વતકે માનભ્રષ્ટ થઈ તે નગરનો ત્યાગ કરી દીધો. તે પછી વસુરાજને રાજદેવીએ પેટમાં પ્રહાર કર્યો, તેથી તે મૃત્યુ પામી અસત્યની સહાયથી સાતમી નરકે ગયો હતો. તે પછી વસુરાજની ગાદી ઉપર જે પુત્ર બેસે તેનો રાજદેવી નાશ કરવા લાગી. અનુક્રમે રાજદેવીએ તેની પછીના આઠ પુત્રોને મારી નાંખ્યા હતા. કહ્યું છે કે,—

“યો યઃ સૂનુરૂપાવિક્ષ્યત્ પટ્ટે તસ્યાપરાધિનઃ ।

સ સ દેવતયા જઘ્ને યાવદષ્ટાવનુક્રમાત્ ” ॥૧॥

‘તે અપરાધી વસુરાજની પાટ (સિંહાસન) ઉપર જે જે પુત્ર બેસતા, તેને દેવતાએ મારી નાંખ્યા હતા. અનુક્રમે એવી રીતે આઠ પુત્રો માર્યા હતા.’ (૧)

આ વાત પદ્મ ચરિત્રાદિકમાં કહેલી નથી, તો તેમાં તત્ત્વ શું છે? તે તો કેવલી જાણે તે વિષે એમ પણ કહ્યું છે કે,

“ન શુક્ત માજન્મ કદાપિ શુક્તમંતે વિષં હંતિ યથા મનુષ્યમ્ ।

કદાપ્યનુક્તા વિતથા તથા ગીરુક્તાવસાને વસુમાજવાન ” ॥૧॥

‘જન્મ પર્યાંત ન ખાધેલું વિષ પણ જે એકવાર ખાવામાં આવ્યું તો તે મનુષ્યને હણે છે. તેવી રીતે વસુરાજએ કદિપણ અસત્ય વાણી કહી ન હતી, પણ એકવાર અસત્યવાણી કહી તો તેણીએ તે વસુરાજનો નાશ કર્યો હતો.’ (૧)

એવી રીતે બીજા અણુવ્રત ઉપર વસુરાજની કથા કહેવાય છે. આ પ્રકારે મૃષાવાદનો વિપાક સાંભળી સર્વ ભવ્યજીવોએ તેનો પરિહાર કરવા તત્પર થવું. તેમ થવાથી સર્વ પ્રકારની ઇષ્ટસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેને માટે આ પ્રમાણે ભાવના છે—

“થોવંપિ અલીય વયણં જે ન હુ માસંતિ જીવિયંતેવિ ।

સચ્ચે ચેવસ્યાણં તેસિ નમો સવ્વ સાહૂણં ” ॥૧॥

‘જેઓ જીવિતનો અંત થાય તો પણ થોડું ખોટું પણ ખોલે નહીં અને જેઓ સત્ય ખોલવામાં તત્પર રહે, તેવા સર્વ સાધુઓને મારો નમસ્કાર હો.’

ત્રીજું સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણ વ્રત.

સ્થૂલ એવું અદત્તાદાન એટલે નહીં આપેલ વસ્તુનું ગ્રહણ કરવું, તેનાથી વિરામ પામવું, તે સ્થૂલ અદત્તાદાન વિરમણ નામે ત્રીજું અણુવ્રત કહેવાય છે, તે સચિત્તાદિ સ્થૂલ વસ્તુની ચોરી ન કરવારૂપ છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“તદ્ય વયંમિ વૃજ્ઞા, સચિત્તાચિત્ત સ્થૂલ ચોરિજ્ઞમ્ ।

તિણમાઙ્ તણુઅ તેણિય, મેસો પુણ મોત્તુમસમત્થો ” ॥૧॥

‘ત્રીજા અણુવ્રતને વિષે સચિત્ત—અચિત્ત સ્થૂલ ચોરીને વર્જવું. કેમકે, તૃણ વગેરે સૂક્ષ્મ વસ્તુની ચોરીને મુકવાને તે અસમર્થ છે.’ (૧)

સચિત્ત એટલે દ્વિપદ (મનુષ્ય) ચતુષ્પદાદિ અને અચિત્ત એટલે સુવર્ણ, રૂપું વગેરે. ઉપલક્ષણથી આભૂષણ, વસ્ત્ર વગેરેનું ગ્રહણ કરવું. તેનો સ્થૂલપણે ત્યાગ કરવો. સ્થૂલપણે સ્થૂળ બુદ્ધિથી, ચોરનો વ્યપદેશ હેતુપણથી પણ જાણવો, તો પછી સૂક્ષ્મની શી વાર્તા? તે આ પ્રમાણે તૃણ—ધાસની સળી, લોઢાની સળી, નદીનું જળ, વનના ફૂલ, છાંણા, ઈંધણા વગેરેની સૂક્ષ્મ ચોરીનો ત્યાગ કરવાને ગૃહસ્થ અસમર્થ છે, કારણ કે, તેવી વસ્તુઓ લીધા સિવાય ગાય વગેરેના નિર્વાહનો અભાવ થાય છે. તેવી સૂક્ષ્મ વસ્તુની ચોરીનો ત્યાગ તો સૂક્ષ્મ-દષ્ટિવાળા પુરૂષો કરી શકે છે. તે સ્થૂલ ચોરી જેટલા પ્રકારે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તે કહે છે—

“નાસીકયં નિહિગયં, પડિયં વીસારિયં ઠિઅં નટ્ટં ।

પર અત્થં હીરંતો, નિઅઅત્થં કો વિણાસેઙ્ ” ॥૧॥

થાપણ મૂકેલું, દાટેલું, પડી ગયેલું, વીસરાઈ ગયેલું, ધણી મરી જવાથી કોઈએ ગ્રહણ ન કરેલ તેથી નષ્ટ થયેલું—એવું પરદ્રવ્ય હરણ કરી પોતાની સર્વ સંપત્તિને ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ એવો કયો પુરૂષ પોતાના પુણ્ય રૂપ દ્રવ્યનો વિનાશ કરે? કોઈ પણ ન કરે.

વળી તે પરદ્રવ્યને હરવાથી માત્ર ત્રીજા વ્રતનો ભંગ થાય છે, એમ નથી પણ તેથી પહેલા વ્રતનો પણ ભંગ થાય છે, તે વાત જણાવે છે.

“ જંપદ મમત્તિ જંપદ, તં તં જીવસ્સ બાહિરા પાળા ।

તિણ મિત્તંપિ અદિન્નં, દયાલુઓ તો ન ગિળેદ ” ॥૧॥

જે સચિત્ત-અચિત્તાદિ વસ્તુને માટે પ્રાણી એમ કહે કે, ‘આ મારી વસ્તુ છે, તે વસ્તુ તે પ્રાણીના બહારના પ્રાણરૂપ છે. એટલે પ્રાણ બાહ્ય અને આભ્યંતર-એમ બે પ્રકારના છે. જે શ્વાસાદિક તે આભ્યંતર પ્રાણ છે અને જે મમત્વના કારણરૂપ સુવર્ણાદિ તે બાહ્ય પ્રાણ છે. તે ઉભય પ્રાણનો નાશ કરવો એ પ્રાણનો જ નાશ કર્યો કહેવાય છે. બાહ્ય પ્રાણનો નાશ પણ ઘણાં દુઃખોનું કારણ થઈ પડે છે. તે ઉપરથી દયાળુ શ્રાવક કે જોણે પહેલા ત્રત વડે પ્રાણી વધના પચ્ચક્ષુપ્રાણ કરેલ છે, તેણે એક તૃણ માત્ર પણ અદત્ત વસ્તુને ગ્રહણ કરવી ન જોઈએ. આ ગાથાનું એ રહસ્ય છે. જે પહેલા ગૃહસ્થને અદત્ત એવા તૃણ વગેરે ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા મુકી છે, તે માર્ગાદિકને વિષે ઘણી વગરના તૃણાદિકની અપેક્ષાએ છે. અહિં તેનો જે નિષેધ છે; તે ઘણીવાળા પદાર્થની અપેક્ષાએ જાણી લેવું. બીજાએ સંચય કરેલ તૃણાદિક ગ્રહણ કરવા નહીં. તે અદત્ત કહેવાય છે. તેને ગ્રહણ કરનાર ચોર વધ, બંધનાદિ પ્રાપ્ત કરે છે, અને તેથી કુલની કીર્તિને કલંક લાગે છે; તેથી બીજાએ ગ્રહણ કરેલ તૃણાદિક અદત્તને ગૃહસ્થે ગ્રહણ કરવું નહીં.

જે વિચાર રહિત ચિત્તવાળો પુરૂષ ચોરી કરીને લક્ષ્મીની ઇચ્છા કરે છે, તેને આશ્રીને કહે છે-

“ કુલકિત્તિકલંકકરં ચોરિજં માકરેહ કહ્યાવિ ।

ઇહ વસણં પચ્ચરકં સંદેહો અત્થલાભસ્સ ॥૧॥

કાઝળ ચોરવિત્તિ, જે અબુહા અહિલસંતિ સંપત્તિ ।

વિષમચ્છેણે જીવિયમિચ્છંતા તે વિણસંતિ ” ॥૨॥

ચોરી કુળની કીર્તિને કલંકિત કરનારી છે, તેથી હે ભવ્ય ! તું કદિપણ ચોરી કરીશ નહીં; કારણ કે તેથી આ ભવમાં કારાગૃહમાં નિવાસ, વધ, બંધ અને હાથ, નાક તથા પગને કાપવા વગેરે ઘણાં દુઃખો પ્રત્યક્ષ આવી પડે છે અને તેમાં વળી પરદ્રવ્યની પ્રાપ્તિનો સંદેહ છે, એટલે તે મળે અથવા ન મળે તેવી શંકા છે. (૧)

જે મૂર્ખ લોકો પરદ્રવ્યની ચોરી કરીને સંપત્તિની ઇચ્છા કરે છે, તે વિષનું ભક્ષણ કરી જીવવાની ઇચ્છા કરે છે, પણ તેઓ ઉલટા વિનાશને પામે છે.

ઉપર કહેલા લક્ષણોથી વ્યતિરેક રીતે (ઉલટી રીતે) વર્તનારાઓની પ્રશંસા કરે છે.

“તે ધન્ના સંપુરિસા, જેસિં મળો પાસિઝળે પરાભૂઈ ।

એસા પરભૂઈ ચિય, એવં સકપ્પણં કુણ્ણ ” ॥૧॥

‘જે પુરૂષો પારકી સંપત્તિને દેખી’ તે સંપત્તિને લેવાથી તે વધ બંધા-
દિકનું કારણ થાય છે અને તેનાથી ઉભયલોકમાં પરાભવ થાય છે, એવો
સંકલ્પ કરે છે, તે પુરૂષોને ધન્ય છે. તેઓને પુણ્યવાન સમજવા. તેઓ પર
સંપત્તિને પરાભવરૂપ જાણે એટલે તેનાથી સર્વદા દૂર રહે છે.’ (૧)

ચોરીના ફળો કહે છે.

“વહંબંધરોહ મચ્ચૂ, ચોરિજાઉં હવંતિ રૂહલોણ ।

નરય નિવાય ધણસય, દારિદ્રાઈં ચ પરલોણ ” ॥૧॥

‘ચોરી કરવાથી વધ, બંધ, રોધ અને મૃત્યુ આલોકમાં થાય છે અને
પરલોકમાં નરકમાં પાત, ધનનો ક્ષય અને દારિદ્ર વગેરે થાય છે.’ (૧)

અહીં વધ એટલે લાકડી વગેરેનો પ્રહાર, બંધ એટલે દોરી સાંકળ
વગેરેનું બંધન તથા રોહ એટલે કારગૃહમાં વાસ અને મૃત્યુ એટલે શિરચ્છે-
દનાદિક જાણવું.

અદત્તાદાનના ત્યાગનું દષ્ટાંત સહિત ફળ આ પ્રમાણે છે—

“જં રૂથ જળ પસંસાઈ પરમવે સુગરમાઈ હોઈ ફલો ।

મુકે અદત્તદાણે તેં જાયં નાગદત્તસ્સ ” ॥૧॥

‘અદત્તાદાનનો ત્યાગ કરવાથી આ ભવમાં લોકોની પ્રશંસા અને પર-
ભવમાં સુગતિ વગેરે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, તે અદત્તાદાનના ત્યાગથી નાગદત્તને
શુભ ફળ પ્રાપ્ત થયું હતું. તે સ્વરૂપ તેની કથાથી જાણી લેવું.’

નાગદત્તની કથા.

વારાણસીનગરીમાં જિતશત્રુ નામે રાજા હતો. તે નગરમાં ધનદત્ત નામે
એક શેઠ રહતો હતો. તે શેઠને ધનશ્રી નામે એક સ્ત્રી હતી. તેણીના ઉદરથી
નાગદત્ત નામે એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો હતો. નાગદત્તને બાલ્યવયથી સદ્ગુરુનો
યોગ થઈ આવ્યો, આથી તેણે જૈનધર્મને અંગીકાર કર્યો હતો. અનુક્રમે
ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી તે આ સંસાર ઉપરથી વિરક્ત થયો હતો. તેણે ગુરુ

પાસેથી અદત્તાદાન વિરમણુ વ્રત ગ્રહણુ કયું હતું. જો કે બીજા વ્રતો તેણે અંગીકાર કર્યા હતા, તથાપિ અદત્તાદાન વિરમણુ વ્રતમાં તે વિશેષ ચુસ્ત હતો.

એક દિવસે તે નગરના નગરશેઠની નાગવસુ નામની કન્યા જિનપૂજા કરવા માટે જિનાલયમાં જતી હતી. રસ્તામાં પેલો નાગદત્ત તેણીની દષ્ટિએ પડ્યો. તેને જોતાં જ તે બાળા તેના રૂપમાં મોહિત થઈ ગઈ. તત્કાળ તેણીએ ચિંતવ્યું કે, “ મારે આ ભવમાં આ નાગદત્ત જ ભર્તાર થાઓ.” આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી તે બાળા પોતાને ઘેર આવી અને તે પોતાના ચિંતિત અર્થને પિતા પાસે નિવેદન કરાવ્યો. પોતાની પુત્રીનો આવો નિશ્ચય જાણી તેણીનો પિતા નાગદત્તના પિતાને ઘેર ગયો અને તેની આગળ પોતાની પુત્રીનો અભિગ્રહ જણાવ્યો. તે શેઠે તે વાત માન્ય કરી. પછી નાગદત્ત કે જે આ સાંસારિક ભોગની ઇચ્છા રાખતો નથી તો પણ પિતાના આગ્રહથી તેને માન્ય કરવું પડ્યું; પછી નાગદત્તની સાથે તે નગરશેઠની પુત્રી નાગવસુનું વેવિશાળ-વિવાહ કરવામાં આવ્યો. તે પછી એવું બન્યું કે તે નગરના કોટવાળે એક વખતે નગરશેઠની કન્યાને જોઈ તે ઉપર મોહિત થઈ તેણે નગરશેઠની પાસે પોતાના માણસો મોકલી તે કન્યાની માગણી કરી. નગરશેઠે તેના માણસોને કહ્યું કે, “ કોટવાળને કહો કે, આ કન્યા ધનદત્ત શેઠના પુત્ર નાગદત્તને આપી દીધી છે. તેથી હવે બીજાને આપવા હું સમર્થ નથી. નીતિ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, “ સકૃત્ કન્યા પ્રદીયતે ” કન્યા એકવાર જ અપાય છે. શેઠના આ વચનો તે માણસોએ કોટવાળને કહ્યા; તેથી કોટવાળ કોપાયમાન થઈ ગયો. ત્યારથી તે નાગદત્તના છિદ્રોની ગવેષણા કરવા લાગ્યો.

એક દિવસે રાજા એક અતિ ચપળ ઘોડા ઉપર બેસી રચવાડી કરવા નીકળ્યો. દૈવયોગે રાજાના કાનમાંથી કુંડલ પડી ગયું. રાજા નગરમાં આવતાં તેને પોતાના કુંડલની ખબર પડી એટલે તેણે પોલીસના માણસો દ્વારા આખા નગરમાં તે કુંડલની ગવેષણા કરવા માંડી. પણ કોઈ સ્થળે કુંડલનો પત્તો લાગ્યો નહિ.

તે અવસરે નાગદત્ત જિનાલયમાં દર્શન કરવા જતો હતો. તેણે માર્ગમાં કુંડલ પડેલું જોયું. પોતે અદત્તાદાનના પચ્ચક્રખાણુ કરેલા તેથી તેણે તે કુંડલ લીધું નહિ. તત્કાળ તે જિનાલયમાં જઈ પ્રભુની પૂજા કરી તેમની સમીપે કાયોત્સર્ગ કરીને રહ્યો. આ વખતે દૈવયોગે ત્યાં પેલો કોટવાળ આવી ચડ્યો. પડેલું કુંડલ તેના જોવામાં આવ્યું. તે લઈ દેરાસરમાં ગયો. ત્યાં નાગદત્તને કાયોત્સર્ગે રહેલો જોયો, લાગ આવેલો જાણી તે દુષ્ટ બુદ્ધિએ નાગદત્ત ઉપર કલંક

લગાડવાને તે કુંડલ તેના કાનમાં પહેરાવી દીધું. અને પછી તેને ગાઢ અંધનથી બાંધી રાજની પાસે હાજર કર્યો. રાજએ તેના કાનમાં પ્રત્યક્ષ કુંડલ જોઈ ‘આ ચોર છે’ એવો નિશ્ચય કરી તત્કાળ કોપ પામી તેનો વધ કરવાનો કોટવાલને હુકમ કર્યો. કોટવાલ પોતાની ધારણા સફળ થયેલી માની ખુશી થયો. પછી તે કોટવાલ નાગદત્તને ચોરના જેવી વિડંબના કરતો બાંધી શહેરમાં ફેરવવા લઈ ગયો. જ્યાં નગરશેઠની પુત્રી નાગવસુ પોતાની હવેલીના ગોખમાં બેઠી હતી, તે ગોખ નીચે થઈ નાગદત્તને કાઢવામાં આવ્યો. પોતાના શુદ્ધ શ્રાવક ભર્તારની આવી અવસ્થા જોઈ હૃદયમાં ખેદ પામતી નાગવસુ બાળા શ્રી જિનમતની લઘુતા નિવારવાને અને પોતાના ભર્તારના સંકટના નાશ કરવાને તત્કાળ બેઠી થઈ પોતાના ગૃહ દેરાસરમાં આવી ત્યાં શાસનદેવીનું સ્મરણ કરી “જ્યારે આ અકાર્ય નાશ પામશે ત્યારે હું કાયોત્સર્ગ પારીશ” એવી મનમાં ધારણા કરી તે બાળા ધર્મધ્યાન ધરતી શ્રી જિનપ્રતિમા આગળ કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને ઊભી રહી.

અહીં કોટવાલ નાગદત્તને લઈ સ્મશાન ભૂમિમાં આવ્યો. ત્યાં તેને શૂળી ઉપર ચડાવ્યો, તેવામાં શૂળી ભાંગી ગઈ. પુનઃ ચડાવ્યો, ત્યારે પણ પાછી ભાંગી, એમ ત્રણવાર ભાંગી તો પણ નિર્દય કોટવાલે તેને પાછો ચડાવ્યો, તેવામાં શ્રી જૈનધર્મના પ્રભાવથી શાસનસુરીએ કરેલી સહાય વડે તે શૂળીને ઠેકાણે એક સુંદર સિંહાસન થઈ ગયું. પછી દુષ્ટ કોટવાલે તે નાગદત્ત ઉપર ખડ્ગના પ્રહાર કરવા માંડ્યા, તો તે પ્રહાર પુષ્પની માળા રૂપે પરિણમ્યા. આ દેખાવ જોઈ લોકો વિસ્મય પામી ગયા. તેમણે જઈને રાજને આ અમત્કારિક વૃત્તાંત કહ્યો. તે સાંભળી અતિ આશ્ચર્ય પામેલો રાજ તે સ્થળે આવ્યો. ત્યાં તેણે નાગદત્તને સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર બેઠેલો વિલોક્તો. તેના અંગ ઉપર અનેક આભૂષણો રહેલા જેવામાં આવ્યા. તત્કાળ રાજ પ્રસન્ન થઈ ગયો અને નાગદત્તની આગળ પોતાનો અપરાધ ખમાવી તેને મોટા ગજેન્દ્ર ઉપર બેસાડી મહોત્સવપૂર્વક નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. નાગદત્તને વિષે ધર્મનો પ્રભાવ જોઈ લોકો શ્રી જિનધર્મની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. પેલી નાગવસુ તેવા આડંબરવાળા નાગદત્તને પોતાની હવેલીના ગોખ પાસે નીકળતો જોઈ ઘણી ખુશી થઈ અને તેણીએ ગ્રહણ કરેલા કાયોત્સર્ગને પારી દીધો.

તે વખતે કોટવાલે નાગદત્તની ઉપર ખોટું દ્વષણ આપ્યું હતું. એવો નિશ્ચય થવાથી રાજ તેની ઉપર ઘણો રોષાતુર બની ગયો. તેણે કોટવાલનું સર્વ દ્રવ્ય લઈ લીધું અને તેને જનથી મારી નાખવાની આજ્ઞા કરી. આ સમયે

દયાને વિષે જેનું હૃદય તત્પર છે એવા નાગદત્તે રાજને વિનંતી કરી તે કોટ-વાલને જીવતો રખાવ્યો. તે પછી નાગદત્ત પોતાને વિષે નાગવસુ કન્યાનો તાત્ત્વિક પ્રેમ જાણી માતા-પિતાએ કરેલા મહોત્સવપૂર્વક શુભલગ્ને તેણીને પરણ્યો. તે પછી તેણીની સાથે ચિરકાળ પર્યાંત સાંસારિક સુખ ભોગવી અંતે સદ્ગુરુ સમીપે તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તે સમ્યક્ પ્રકારે સંયમની આરાધના કરી સમાધિ-પૂર્વક કાળ કરી દેવ પદને પ્રાપ્ત થયો હતો.

આ પ્રમાણે ત્રીજા અદત્તાદાનવિરમણવ્રતને વિષે નાગદત્તની કથા કહેવાય છે. તે ઉપરથી સર્વ લબ્ય આત્માઓએ સર્વથા અદત્તાદાનનો ત્યાગ કરવો. તે વ્રતની ભાવના આ પ્રમાણે છે—

“જ્ઞમવિચિંતેઽવ્વં, અદિન્નદાણાં નિચ્ચ વિરયાણં ।

સમતિણમણિમુત્તાણં, નમો સયા સવ્વ સાહૂણં ” ॥૧॥

“જેઓ અદત્તાદાનથી નિત્ય વિરામ્યા છે અને જેઓ તૃણ અને મણિ માત્રીને તજ દેનારા છે એવા સર્વ સાધુઓને સદા નમસ્કાર છે.” (૧)

ચોથું સ્થૂલ મૈથુન વિરમણ વ્રત.

હવે ચોથું સ્થૂલમૈથુન વિરમણવ્રત કહે છે. સ્થૂલ એવું મૈથુન એટલે સ્થૂલ-પણે કામસેવન, તેનાથી વિરામ પામવું, તે ચોથું સ્થૂલમૈથુન વિરમણવ્રત કહેવાય છે. અર્થાત્ પરસ્ત્રી વગેરેનો ત્યાગ કરવારૂપ તે વ્રત છે તે આ પ્રમાણે—

“ઓરાલિય વેઝવ્વિય, પરદારાસેવણં પમુત્તૂણં ।

મેહિવણ ચ્ચઉથે, સદારત્તાંદિ પવજ્જિજ્ઞા ” ॥૧॥

“ઔદારિક અને વૈક્રિય પરસ્ત્રીનું સેવન મૂકીને ગૃહસ્થ ચોથા વ્રતને વિષે સ્વદારા સંતોષના વ્રતને ગ્રહણ કરે છે.” (૧)

અહીં ઔદારિક અને વૈક્રિય એવી પરની-પોતાનાથી જુદાની અર્થાત્ મનુષ્ય, તિર્યંચ અને દેવતાની-મનુષ્યની પરણેલી અથવા ગ્રહણ કરેલી-રાખેલી વગેરે સ્ત્રીઓ તથા તિર્યંચણી અને દેવીઓ, તેમનું સેવન, તેનો ત્યાગ કરી ગૃહસ્થ ચોથા વ્રતને વિષે સ્વદારા સંતોષ અંગીકાર કરે એટલે પરસ્ત્રી તથા વેશ્યાને વર્જી પોતાની સ્ત્રીમાં સંતુષ્ટ થઈ રહે.

અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે, “શ્રાવકોને વૈરાદિ દોષને ઉત્પન્ન થવાને લીધે પરદારાનો સંસર્ગ કરવો યુક્ત નથી; એ તો ઠીક, પણ જે બીજી સ્ત્રીઓ નદીના

જળની પેઠે સર્વને સાધારણ હોય છે, તેમનો ઉપભોગ કરવામાં શો દોષ છે ?” તેના ઉત્તરમાં ગુરુ કહે છે—“ એમ ન કહો. કારણ કે, તેવી સ્ત્રીનો ઉપભોગ પણ સર્વ દુરાચારોની શિક્ષાનું મૂળ હોવાથી આલોક તથા પરલોકમાં મહા દુઃખનો હેતુ છે, તેથી તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો યુક્ત છે. કહ્યું છે કે,—

“ જંપંતિ મહુર વયણં, વયણં દંસંતિ ચંદમિવ સોમં ।

તહવિ ન વિસસિયવ્વં, નેહ વિમુક્કાણવેસાણં ” ॥૧॥

“ વેશ્યા સ્ત્રી સુલક્ષણા સ્ત્રીનાં જેવાં સાકર સાથે મળેલા દૂધની સમાન મધુર વચન બોલે છે. ચંદ્રમા જેવું સૌમ્યવદન દેખાડે છે, તો પણ એ સ્નેહહીન વેશ્યાઓનો વિશ્વાસ કરવો નહિ.” (૧)

“ મા જાણહ જહ મડઅં, વેસાહિઅઅં સમમણ્ણાવં ।

સેવાલવદ્ધપત્થર, સરિસં પહિણેણ જાણિહસિં ” ॥૧॥

“ હે જીવ, તું વેશ્યાના હૃદયના મધુર આલાપને કોમલ ન જાણ, પણ સેવાળથી બાંધેલા પત્થરના જેવું કઠોર જાણ.” (૧)

તે વેશ્યાઓના અનાસેવનને દૃષ્ટાંતપૂર્વક દેખાડે છે—

“ તહ અમ્મા પિડ મરણં, સોડણં દુણ્હં રાયપુત્તાણં ।

મણસાવિ ન માણિજ્ઞા, દુરહિણિ વેસાડ વેસાઓ ” ॥૧॥

“ જે રાજપુત્રોએ પોતાના માતાપિતાના મરણને સાંભળીને મનમાં પણ વેશ્યાને દુષ્ટ અધ્યવસાયવાળી માની નહિ.” (૧)

આ ગાથાનો આશય એવો છે કે, કોઈ જે રાજપુત્રોએ પોતાના માતાપિતાના મરણના ખબર સાંભળ્યા તો પણ તેમણે વેશ્યાને ખરાબ જાણી નહીં. ઉપલક્ષણથી પોતાની સ્તુતિ નિંદા અને દુઃખની પ્રાપ્તિ સાંભળીને વેશ્યાના દુષ્ટ અધ્યવસાય માટે તેમના મનમાં કાંઈપણ આવ્યું નહિ. જ્યારે મનમાં પણ કાંઈ ન થયું તો પછી વચન અને કાયાની વાત શી કરવી ? તે બંને રાજપુત્રોનો વૃત્તાંત શાંતિનાથ ચરિત્રમાં આપેલ છે.

જે રાજપુત્રોનો વૃત્તાંત

આ ભરતક્ષેત્રને વિષે રત્નપુર નામે એક નગર છે, તે નગરમાં સોળમા તીર્થંકરનો જીવ હોવાથી મહાપ્રભાવિક શ્રીષેણ નામે રાજ હતો. તે અતિ અદ્ભુત સૌભાગ્ય અને ભાગ્યથી વિભૂષિત હતો. તેને અભિનંદિતા અને નંદિતા નામે

બે સ્ત્રીઓ હતી. તે બંને રાણીઓને બે કુમારો થયા હતા, તે બંને કુમારોને ઉપાધ્યાય સમીપે ભણાવ્યા હતા પરંતુ ચિત્તના દુર્નિવાર્યપણાને લઈને અને કામદેવના દુર્જયપણાને લઈને તે બંને કુમારો ગુસ્સા શિક્ષણને નીરસ માની, પોતાની પ્રસિદ્ધિની અવગણના કરી અને લજ્જાના સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરી તે નગરમાં રહેનારી અને રૂપથી દેવાંગનાને પણ જીતનારી એક અનંગસેના નામની ગણિકાને વિષે રક્ત થયા. આ વાતની જાણ થતાં તેના પિતાએ તે બંને કુમારોને એકાંતે બોલાવી આ પ્રમાણે શિખામણ આપી. “હે, કુમારો! તમે આ યૌવન-વયમાં શું આચરણ કરો છો? આના જેવું મહત્તાના ભંગનું બીજું કોઈ કારણ નથી, કે જેથી પોતાની વિવાહિત પ્રેમવતી કુલીન સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરી સ્વાર્થી અને નિઃસ્નેહ એવી વેશ્યાને વિષે તમે પ્રીતિ બાંધો છો.” ઇત્યાદિ પિતાએ તેમણે શિખામણ આપી તો પણ તેમના મનમાં તેની કાંઈ પણ અસર થઈ નહીં. તેઓ ઉલ્ટા આબુકના પ્રહારને નહીં ગણનારા અશ્વની પેઠે તોફાની અને બંધનસ્થાન જેણે તોડી નાંખ્યું છે એવા મદોન્મત્ત હાથીની પેઠે સ્વેચ્છાથી વેશ્યાની સાથે વિશેષ વિલાસ કરવા લાગ્યા. એકવાર એવું બન્યું કે, તે બંને એક વેશ્યારૂપ વસ્તુના અભિલાષી હોવાથી તેમનામાં પરસ્પર દ્વેષ ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તેઓ કટીબદ્ધ થઈ હાથમાં ખડ્ગ લઈ જાણે વૈરી હોય તેમ નિર્લજ્જપણે કલહ કરવા લાગ્યા. આ ખબર રાજના જાણવામાં આવ્યાથી તેના હૃદયમાં ઘણો પરિતાપ થઈ આવ્યો. તેણે તેમને સુધારવા માટે ઘણા ઉપાયો કર્યા પણ તેઓ જરાપણ સુધર્યા નહીં. જાણે અસાધ્ય વ્યાધિએ ગ્રસ્ત થયા હોય અથવા કોઈ પ્રબળ પિશાચે છળ્યા હોય, તેમ બની ગયેલા તે કુમારોને માટે સુધારવાના ઉપાયની અશક્યતા જાણી આખરે તે રાજાએ પોતાની બે રાણીઓ સાથે કાલકૂટ ઝેર ખાધું અને તેથી તેઓ ત્રણે મરણને શરણ થઈ ગયા. તે બંને કુમારો પરસ્પર યુદ્ધ કરતાં અને લોકોમાં નિદાતા મહાદુઃખના ભાજન થયા હતા. આ ઉપરથી ભવ્ય જીવોએ વેશ્યાનું વ્યસન કે જે દુઃખે ત્યજ શકાય તેવું છે, તેમ જાણી તે કરવું નહીં. ઉત્તમ શ્રાવકે પરસ્ત્રીને વિષે કાયનો સંસર્ગ ન કરવો જોઈએ. તેણે તો સદા સ્વદારા સંતોષના વ્રતમાં રહેવું જોઈએ. જો એમ કરવામાં ન આવે તો કામાંધપણની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તે કામાંધપણુ શ્રાવકને અનુચિત છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“કામં કામંધેણં, ન સાવણ કયાવિ હોયવ્વં ।

દેહ ઘણ ધમ્મસ્વયકારિણીહિ કામંમિ અહિગિદ્ધી ” ॥૧॥

“કામ-વિષયના અભિલાષથી અંધની જેમ જેની વિવેકરૂપી દષ્ટિ નાશ પામી છે, તે કામાંધ કહેવાય છે. ઉત્તમ શ્રાવકે તેવા કામાંધ ન થવું જોઈએ. કામાંધપણથી કામને વિષે લોલુપતાને લઈને ધર્મ, દેહ અને ધનનો ક્ષય થાય છે.” (૧)

આ પ્રમાણે કામાંધપણમાં દોષોને જાણી ગૃહસ્થે પોતાની સ્ત્રીમાં પણ અત્યંત આસક્તિ ન રાખવી. આ શીલનું સ્વરૂપ પુરૂષોને આશ્રીને કહેલું છે, હવે સ્ત્રીઓને આશ્રીને કહે છે—

“જહ નારીઓ નરાણાં, તહ તાળ નરાવિ પાસભૂયાડ ।

તમ્હા નારીઓ વિહુ, પમ્પુરિસપસંગ મુજ્જંતિ ” ॥૧॥

“આ લોકમાં સંયમરૂપ બાગમાં વિચરતા પુરૂષરૂપી મૃગોને સ્ત્રીઓ તેમની સદ્ગતિમાં જવામાં વિગ્નરૂપ, પાશરૂપ થાય છે—તેવી રીતે સ્ત્રીઓ ને પુરૂષો પાશરૂપ થાય છે. કામદેવ ઉભય અંશે અવલંબીને રહેલ છે, એટલે સ્ત્રી તથા પુરૂષ બંનેમાં વ્યાપીને રહેલ છે, તેથી શીલના અભિલાષી પુરૂષો પરસ્ત્રીના સંગને વર્જે છે.” (૧)

એવી રીતે સ્ત્રીઓ પણ પોતાના પતિ સિવાય અન્ય પુરૂષોની સાથે પ્રસંગ, ગુપ્તવાર્તાલાપ, એકાંતેવાસ મુખદર્શન અને મન્મન આલાપ વગેરે કામોદ્દીપક પરિચયના પરહરે છે. બ્રહ્મવ્રતનો આદર કરતી સ્ત્રીઓએ પોતાના ભત્રીંસને વર્જીને સામાન્ય રીતે બીજા પુરૂષ માત્રનો ત્યાગ કરવો.

હવે સુશીલ અને દુઃશીલનો અંતર બે ગાથાથી કહે છે—

“તે સુર ગિરિણોવિ ગુરુ, જેસિ સીલેણ નિમ્મલાબુદ્ધી ।

ગયસીલગુણે પુણ મુણ, મણુણ તણુણ તિણાઓ વિ ॥૧॥

વઘ્ઘાઙ્ઘા મયાઢ્ઢ, દુઢ્ઢાવિજિઞા ન સીલવંતાણં ।

નિય છાંયંપિ નિરરિકય, સાસંકા હંતિ ગયસીલા ” ॥૨॥

“જેમની બુદ્ધિ શીલગુણે કરીને નિર્મળ છે, તે પુરૂષો મેરુપર્વતથી પણ મોટા છે; કેમકે, મેરુપર્વતનું લક્ષ યોજનનું પ્રમાણ છે અને તે પુરૂષોના યશનું ત્રણ ભુવનને વિષે વ્યાપકપણું છે અને જે પુરૂષો શીલગુણે રહિત છે, તેઓ તૃણથી પણ લઘુ છે. તૃણ લઘુ હોવાથી તેને વાયુ લઈ જાય છે અને તેથી તે પર્વત પાષાણ વગેરેમાં સ્ખલના પામતું રહે છે અને કુશીલ પુરૂષ ઘણાં સંચિત

કરેલા દુષ્કૃત વડે પ્રેરાયેલો હતો, આ ત્રણ ભુવનને વિષે ભમતો કોઈ ઠેકાણે પણ સ્થિરતા પામતો નથી; તેથી કુશીલ પુરૂષ તૃણથી પણ લધુ છે. જે શીલ-વંત પુરૂષો છે, તેમને વાઘ આદિ શબ્દથી સર્પ, અગ્નિ, પિશાચ વગેરે દુષ્ટ જીવો ભયના હેતુ થતા નથી; અર્થાત્ ભયના કરનારા થતા નથી, અને કુશીલ પુરૂષો છે, તેઓ—

“ સર્વં શુચયો ધીરાઃ સ્વકર્મ બલગર્વિતાઃ ।

કુકર્મનિરતાત્માનઃ પાપાઃ સર્વં શંકિતાઃ ” ॥૧॥

“ જે ધીર પુરૂષો છે, તેઓ સર્વંત્ર પવિત્ર અને પોતાના સત્કર્મના બળથી ગર્વ ધરનારા હોય છે અને પાપી પુરૂષો તો કુકર્મને વિષે સદા તત્પર રહી સર્વંત્ર શંકાવાળા હોય છે.” (૧)

શીલવાળા પુરૂષોને કોઈ ઠેકાણેથી ભય ઉત્પન્ન થતો નથી. તેને મારે આ પ્રમાણે લખે છે—

“ જલણો વિ જલં જલહિવિગોપયં વિસહરાવિરજ્જૂઓ ।

સીલજુઅણં મત્તા, કરિણો હરિણોવમાહુંતિ ” ॥૧॥

“ શીલવાળા પુરૂષોની આગળ અગ્નિ જળ થઈ જાય છે, સમુદ્ર ખાખોચીયું થઈ જાય છે, સર્પ દોરડું થઈ જાય છે અને મદોન્મત્ત હાથી હરિણના જેવો થઈ જાય છે.” (૧)

એવી રીતે શીલના પ્રભાવથી સર્વ કષ્ટોનો નાશ થાય, એમ કહ્યું, હવે શીલના પ્રભાવથી મનોવાંછિત લાભ થવાનું કહે છે.

“ વિત્થરજ્જસંવઢ્ઢિ બલંચ વિલસંતિ વિવિહ રિદ્ધીઓ ।

સેવંતિ સુરા સિદ્ધંતિ મંતવિજ્ઞા ય સીલેણ ” ॥૧॥

“ શીલ પાળવાથી યશવિસ્તાર પામે છે, બળ વધે છે. અનેક પ્રકારની વૃદ્ધિઓનો વિલાસ થાય છે. દેવતાઓ સેવા કરે છે અને મંત્ર તથા વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે.” (૧)

શીલ સર્વ બીજા અલંકારો કરતાં વિશેષ અલંકારરૂપ છે, તે દર્શાવે છે.

“ કિંમંડળે હિ કજ્ઞં, જહ સીલેણ અલંકિઓ દેહો ।

કિં મંડળે હિ કજ્ઞં, જહ સીલે હુજ સંદેહો ” ॥૧॥

“ શીલરૂપ આભૂષણથી દેહ અલંકૃત હોય તો પછી બીજા આભૂષણનું

શું કામ છે ? અને જે શીલરૂપી આભૂષણ ન હોય તો પછી બીજા આભૂષણ શા કામના છે ?

અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે, “ પુરૂષોને તો હૃદયનું દઢતાપણું હોવાથી શીલ હોઈ શકે પરંતુ સ્ત્રી જાતિનાં હૃદય તુચ્છ અને ચપલ હોવાથી તેમજ તેમનામાં પુરૂષોને આધિન રહેવાપણું હોવાથી તેઓને શીલ શી રીતે રહી શકે ? ” આ શંકાના સમાધાનમાં ગુરુ કહે છે કે, એવી શંકા કરવી અયુક્ત છે. કારણ કે, સર્વ સ્ત્રીઓ એક સ્વભાવવાળી હોતી નથી. સ્ત્રીઓમાં પણ ઘણી સ્ત્રીઓ સુશીલ ધર્મના અનુયાયી અને શાસ્ત્રના શ્રવણ કરવાથી શોભનિક હોય છે, તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ નારિઓ વિ અણેગા સીલગુણેણં જયમ્મિ વિશ્વાયા ।

જાસિં ચરિત્તસવણે મુણિણો વિમણેચમકંતિ ” ॥૧॥

“ સુભદ્રા, સીતા, દ્રૌપદી આદિ અનેક સ્ત્રીઓ શીલગુણ વડે આ જગતમાં વિખ્યાત થયેલી છે. તેઓનાં ચરિત્રો સાંભળી મુનિઓ પણ પોતાના મનમાં અમત્કાર પામી જાય છે.” (૧)

તે વિષે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ અજ્ઞાઓ વંમિ, સુંદરી, રાહ મઈ ચંદણા પમુશ્વાઓ ।

કાલત્તણ વિ જાઓ, તાઓ વિ નમામિ ભાવેણ ” ॥૧॥

“ આર્યા, બ્રાહ્મી, સુંદરી રાજમતી અને ચંદનબાળા, પ્રમુખ સતીઓ ત્રણ કાળને વિષે પણ શીલ ગુણથી ચલિત થઈ નથી, તે સતીઓને હું ભાવથી નમું છું.” (૧)

આ જિનશાસનને વિષે જે કે ધર્મ પુરૂષથી ઉત્પન્ન થયેલો છે અને મોટા-મોટા ગ્રંથોના કર્તાઓ પણ પુરૂષો જ હોય છે. તેથી પુરૂષજાતિનું પ્રધાનપણું છે. પરંતુ જે કાયર પુરૂષો છે, તેમને સ્ત્રીઓ પાશરૂપ છે, એવા વ્યવહાર નયનું અવલંબન કરીને પ્રાયઃ ઉત્કૃષ્ટ મુનિઓએ સ્ત્રીની નિંદા કરેલી છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ સોઅસરી દુરિયદરી, કવડકુંડિ મહિલિઆ કિલેસકરી ।

વહર વિરોઅણ અરણી, દુસ્વચ્છણી સુખ પહિવચ્છા ” ॥૧॥

“ સ્ત્રી શોકની સરિતા છે, પાપની ગુફા છે, કપટની કુંડી છે, ક્લેશની કરનારી છે. વૈર વિરોધ કરનારી છે, દુઃખની ખાણ છે અને સુખની પ્રતિપક્ષી છે.”

તથાપિ નિશ્ચયનયથી વિચાર કરતાં પુરૂષપણું અને સ્ત્રીપણું-બંને સ્તુતિ કે નિંદાના હેતુ નથી. કેમકે સુશીલતા અને દુઃશીલતાનું પુરૂષપણું અને સ્ત્રીપણું કારણભૂત છે. તેને માટે કહ્યું છે કે.

“ઈત્થિં વા પુરિસિંવા નિસ્સંકં નમ સુસીલ ગુણપુટ્ટં ।

ઈત્થિં વા પુરિસિં વા ચયસુ લહુ સીલ પપ્પઠં” ॥૧॥

સ્ત્રી અથવા પુરૂષ ગમે તે હોય, પણ શીલગુણ જોનામાં સ્પષ્ટ હોય, તેને નમસ્કાર થાયો. અને સ્ત્રી અથવા પુરૂષ ગમે તે હોય પણ જો તે શીલગુણથી ભ્રષ્ટ હોય તો તેનો ત્યાગ થાયો. (૧)

દુઃશીલતાનું ફળ શું છે ? તે કહે છે—

“પાંડુત્તં પંડત્તં, દોહગ્ગા મરૂવયાય અવલત્તં ।

દુસ્સીલયા લયાણ, ઇણમો કુસુમં ફલં નરજો” ॥૧॥

“પાંડુરોઝ-કોઠ, નપુંસકપણું, દુર્ભાગ્ય, કુરૂપ, અદ્યપચાયુષ્ય અને નિર્ભળતા એ દુઃશીલતા રૂપ લતાના પુષ્પો છે, અને નરક તેનું ફળ છે.” (૧)

સુશીલતાનું ફળ શું છે ? તે કહે છે—

“આરોગ્ગં સોહગ્ગં, સંઘયણં રૂવ માઉવલ મઝલં ।

અન્નં પિ કિં અદિજ્ઞં, સીલવ્વય કપ્પરુક્કવસ્સ” ॥૧॥

“શીલવ્રતરૂપી કલ્પવૃક્ષ, આરોગ્ય, સૌભાગ્ય, સંઘયણરૂપ, આયુષ્ય, અને અતુલ બળ આપે છે. તેનાથી બીજું અદ્યેય શું છે ? અર્થાત્ સર્વ આપે છે.”

હવે શીલવ્રતનું દૃષ્ટાંતથી વર્ણન કરે છે—

“ચાલળી જલેણ ચંપા, જીણ ઉઘ્ઘાડિઅં કવાડતિઅં ।

કસ્સ ન હરેઈ ચિત્તં, તીણ ચરિઅં સુમદ્દાણ” ॥૧॥

“જેણીએ ચાલણી વડે જળ કાઢીને ચંપાનગરીના ત્રણ દરવાજા ઉઘાડ્યા હતા. તે સુભદ્રા સતીનું ચરિત્ર કોના ચિત્તને ન હરે !” (૧)

સુભદ્રાનું ચરિત્ર

વસંતપુર નગરમાં જિનદાસ નામે એક શ્રાવક રહેતો હતો. તેને અત્યંત શીલગુણવાળી જિનમતી નામે સ્ત્રી હતી, તેમને સુભદ્રા નામે એક પુત્રી થઈ હતી. સુભદ્રા બાળવયથી સમ્યક્ત્વ ધર્મને ધારણ કરનારી શ્રાવિકા થઈ હતી. તે

બાળા ધણી જ સ્વરૂપવતી હતી. આથી ઘણા મિથ્યાત્વી વણિકોના પુત્રોએ તેણીના રૂપમાં મોહિત થઈ શ્રાવક જિનદાસ પાસે તેણીની માગણી કરવા માંડી તો પણ જેમ કાગડો ક્ષીરનું ભોજન ન પ્રાપ્ત કરે. તેમ મિથ્યાત્વીપણાને લઇને તેઓ તેણીને જિનદાસ પાસેથી પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહીં.

એક વખતે બુદ્ધિદાસ નામે એક બૌદ્ધ ધર્મી વણિક પુત્ર ચંપાનગરી-માંથી વેપાર કરવા વસંતપુરમાં આવ્યો. તે કોઈ વ્યાપારને પ્રસંગે જિનદાસને ઘેર આવતાં સૌંદર્યવતી સુલદ્રાને જોઈ. તત્કાળ તેણે જિનદાસની પાસે પાણિ-ગ્રહણ કરવા માટે સુલદ્રાની માગણી કરી. જિનદાસે તેને મિથ્યાત્વીપણાના કારણથી ના કહી. બુદ્ધિદાસ પછી તે કન્યા મેળવવાના ઈરાદાથી કપટી શ્રાવક થઈ કોઈ વિચક્ષણ જૈનમુનિની સેવા કરવા લાગ્યો. તે અદ્યપ સમયમાં તે મુનિ પાસેથી શ્રાવકના આચાર શીખી ગયો અને સાચા શ્રાવક જેવો બની ગયો. તેનામાં શ્રદ્ધા ન હતી, પણ તે નિરંતર દેવપૂજા, સાધુસેવા અને આવશ્યકાદિ ધર્મકૃત્યો કરવા લાગ્યો. આખરે બુદ્ધિદાસને શુદ્ધ શ્રાવક બાણી જિનદાસે પોતાની પુત્રી સુલદ્રા તેની સાથે પરણાવી. કપટી બુદ્ધિદાસ સુલદ્રાની સાથે વિષયભોગ ભોગવવા લાગ્યો અને સુખે કાલ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

એક વખતે જેણે વ્યાપારમાં ઘણું દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું છે, એવા બુદ્ધિ-દાસે પોતાના દેશમાં જવા માટે પોતાના સસરા જિનદાસની રજા માગી તે વખતે જિનદાસે કહ્યું, “વત્સ ! તમે સ્વદેશમાં જવાની ઇચ્છા રાખો છો, તે ઠીક છે. પરંતુ તમારા માતાપિતા વિપરીત ધર્મવાળા છે પાડા જેમ ઘોડાને ન સહન કરી શકે, તેમ મારી શ્રાવિકા પુત્રો સુલદ્રાને તેઓ કેમ સહન કરી શકશે? બુદ્ધિદાસે કહ્યું “ભદ્ર ! તમે તે વિષેની ચિંતા રાખશો નહીં. હું તેમને જુદા ઘરમાં રાખીશ ! પરંતુ મને સ્વદેશ જવાની આજ્ઞા આપો.” સસરાએ કહ્યું, “પુશીથી જાઓ. માર્ગમાં તમારું કલ્યાણ થાઓ.” સસરાની આજ્ઞા થતાં બુદ્ધિ-દાસ સુલદ્રા સાથે રથમાં બેસી ચંપાનગરી આવી પહોંચ્યા. પોતાની સ્ત્રી સુલદ્રા ને જુદા વાસગૃહમાં રાખી પોતે માતાપિતાને ઘેર ગયો, અને તેમને આનંદથી મળ્યો. તેણે પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત માતાપિતાને જણાવ્યો. પછી પોતાના કાર્યમાં તત્પર થઈ પોતાને ઘેર રહેવા લાગ્યો.

સુલદ્રા જુદા ઘરમાં રહી નિષ્કપટ વૃત્તિ વડે અરિહંત પ્રભુનો ધર્મ સેવતી હતી. પરંતુ તેણીની સાસુ અને નણંદ તેણીનાં છિદ્રો બેસા કરતી હતી.

એક વખતે એવું બન્યું કે, કોઈ જૈનમુનિ ભિક્ષાને માટે સુભદ્રાના વાસગૃહમાં આવી આવ્યા ગયા. તે જોઈ બુદ્ધિદાસને તેની માતા અને જહેને કહ્યું કે, ભાઈ, તારી વહુ કોઈ જૈનમુનિની સાથે રમે છે. બુદ્ધિદાસ બોલ્યો, “તમારે એવી જુઠી વાત કહેવી નહીં, કારણકે મારી સ્ત્રી કુલીન, જૈનધર્મમાં રક્ત અને સતી છે. તે કદિપણ કુશીલા થાય જ નહિ. તમે ધર્મની ઇર્ષ્યાથી આવો મિથ્યા આરોપ ચડાવી કહો છો, તમારે આવું અઘટિત ન બોલવું જોઈએ.” બુદ્ધિદાસનાં આવાં વચનો સાંભળી સાસુ અને નણુંદ તે સુભદ્રાના વિશેષ છિદ્રો જોવા લાગ્યા.

એક વખતે કોઈ જૈન મુનિ સુભદ્રાને ઘેર ભિક્ષા લેવાને આવ્યા. તેજ વખતે પવન વડે તેમના નેત્રમાં ઉડતું તરણું પડ્યું. તે સાધુમાં જિનકલ્પીપણું હતું, એટલે તેઓ શરીર સંસ્કારથી વિમુખ હતા. આથી તેમણે તે તરણાંને નેત્રમાંથી દૂર કર્યું નહિ. આ સમયે સુભદ્રા ભિક્ષા આપવા આવી. તે વખતે તેણીના જોવામાં આવ્યું કે મુનિના નેત્રમાં કાંઈકે પીડા થાય છે. આથી તેણીએ ચાલાકીથી જિજ્ઞાસા અગ્ર ભાગથી તે મુનિના નેત્રમાંથી તરણું લઈ લીધું. તેમ કરતાં તેણીના કપાળમાં કરેલું કુંકુમનું તિલક તે મુનિના લલાટ ઉપર ચોંટી ગયું. મુનિ ભિક્ષા લઈ તેણીના ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા, તે વખતે છિદ્ર જોનારી તેણીની સાસુએ પોતાના પુત્રને બોલાવી તે મુનિના લલાટનું તિલક પ્રત્યક્ષ તેવી નિશાની જોઈ બુદ્ધિદાસે માતાનું વચન કબૂલ કર્યું અને સુભદ્રાના શીલ વિષે તેને શંકા થઈ. ત્યારથી બુદ્ધિદાસ સુભદ્રાની ઉપર વિરક્ત થઈ ગયો.

સતી સુભદ્રા પોતાના પતિને પોતાની ઉપર નિઃસ્નેહ જાણી મનમાં વિચાર કરવા લાગી. “અહા ! મારી ઉપર વૃથા દોષારોપ થયો. વળી મારા નિમિત્તે શ્રી જિનશાસનને પણ આ અપવાદ લાગ્યો, માટે હવે માફ જીવિત નકામું છે. જીવિતનો ત્યાગ કરીને પણ હું આ મલિનતા દૂર કરું તો ઠીક.” આવું વિચારી સતી સુભદ્રાએ આ પ્રમાણે અભિગ્રહ ધારણ કર્યો. જ્યાં સુધી આ મારા અપવાદની મલિનતા દૂર ન થાય, ત્યાં સુધી હું કાયોત્સર્ગને પારીશ નહીં.” આવો અભિગ્રહ લઈ તેણીએ જિનપૂજા કરી અને શાસનસુરીની મનમાં ધારણા કરી. સંધ્યાકાળે ઘરના એક ખૂણામાં કાયોત્સર્ગ કરીને રહી. તેણીના સમ્યક્ધ્યાનથી આકર્ષાએલી શાસન દેવીએ પ્રગટ થઈ સુભદ્રાને કહ્યું, “હે વત્સે હું તારા બોલાવવાથી આવી છું, માટે જે કાર્ય હોય તે કહે. તે વખતે સુભદ્રાદેવી તે દેવીના વાક્ય સાંભળી કાયોત્સર્ગ પારી સહર્ષા થઈ દેવીને નમન કરી બોલી—

“હે દેવી ! મારા નિમિત્તે શાસનને લાગેલું કલંક દૂર કરો.” દેવી બોલ્યા—
 “વત્સે, તું ખેદ કરીશ નહીં. તારું કલંક દૂર કરવા માટે અને શ્રી જિનશાસનની
 પ્રભાવના વધારવા માટે પ્રાતઃકાલે સર્વ શુભ થશે. તું નિશ્ચિત થઈ શયન કરી
 જા. “આ પ્રમાણે કહી દેવી અદૃશ્ય થઈ ગયા. પછી સુભદ્રા નિશ્ચિત થઈ સુઈ
 ગઈ. પ્રાતઃકાલે તે જાગૃત થઈ દેવપૂજા, ગુરુપૂજા વગેરે આવશ્યક કરી પરવારી.

આ સમયે નગરના દરવાજા કે જે રાત્રે બંધ કરેલા, તે ઉઘડી શક્યા
 નહીં. રાજાના માણસોએ ઘણું કયું, પણ કોઈ રીતે દરવાજાના કમાડો ઉઘડતા
 ન હતા. આથી નગરના લોકો મુંઝાઈ ગયા. તેમનાં ઠોરો પશુઓ ક્ષુધા અને
 તૃષ્ણાથી આકુળ—બ્યાકુળ થવા લાગ્યા. પોતાની પ્રજાને માથે આવું ભારે દુઃખ
 થતું જોઈ રાજા હૃદયમાં આકુળ—બ્યાકુળ બની ગયો. રાજાએ વિચાર્યું કે, આ
 કાર્ય કોઈ દેવ તરફથી થયેલું હોવું જોઈએ, આવું વિચારી રાજા પોતે પવિત્ર
 થઈ ધૂપદીપ કરી અંજલિ જોડી આ પ્રમાણે બોલ્યા—“હે દેવદાનવો, સાંભળો.
 તમારામાંથી જે કોઈ મારી ઉપર કોપાયમાન થયા હોય તો તમે આ મારા
 ધૂપદીપથી પ્રસન્ન થાઓ.” રાજાના આ શબ્દોથી તત્કાળ આ પ્રમાણે આકાશ-
 વાણી પ્રગટ થઈ—

“જલમુદ્ધૃત્ય ચાલિન્યાઃ કૂપતસ્તંતુવદ્વયા ।

કાચિન્મહાસતી પુર્યાઃ કપાટાંશ્ચલુકૈસ્ત્રિભિઃ ॥૧॥

આચ્છોટયતિ ચેચ્છીઘ્રમુદ્ધટંતેઽસ્તિલા અપિ ।

કપાટા દ્વાર દેશસ્થા, નોચેન્નૈવ કદાચન ” ॥૨॥

યુગ્મ્ ।

“જે કોઈ સતી સ્ત્રી કાચા સૂત્રના તંતુ વડે ચાળણી બાંધી, તે વડે
 કૂવામાંથી જળ લઈ આ નગરીના દરવાજાને ત્રણ અંજલિ છાંટે તો નગર
 દ્વારના કમાડો ઉઘડી જશે. તે સિવાય કદિ પણ ઉઘડશે નહિ.” ૧-૨

આ પ્રમાણે આકાશવાણી સાંભળી રાજાએ સતી સ્ત્રીઓને આજ્ઞા કરી
 એટલે નગરની ક્ષત્રિયાણીઓ, બ્રાહ્મણીઓ અને વણિક સ્ત્રીઓ કૂવાને કાંઠે આવી
 ચાળણી વડે જળ ભરવા લાગી, પરંતુ કાચા સૂત્રના તંતુઓ તૂટી જવા લાગ્યા,
 કેટલીએક ચાળણીઓ કૂવામાં પડી કોઈનાથી તે કામ થઈ શક્યું નહિ. બધીઓ
 વિલપી થઈ પાછી ચાલી ગઈ. અને હૃદયમાં અત્યંત ખેદ પામવા લાગી.

આ વખતે વિનયવતી સુભદ્રા પોતાની સાસુ પાસે આવી અને આ પ્રમાણે
 કહેવા લાગી— “હે માતા, જે તમારી આજ્ઞા હોય તો હું કૂવામાંથી ચાળણી

વડે જળ કાઢી આ નગરના દરવાજા ઉઘાડવાની ઇચ્છા રાખું છું.” સાસુએ ઉંચે સ્વરે કહ્યું, “અરે જૈનમુનિને સેવનારી, તારાથી એ કાર્ય બનશે નહિ. તારૂં સતીપણું હું સારી રીતે જાણું છું. “હવે બીજા લોકોને જણાવવાનું શું કારણ છે? મેં એકલીએ જાણ્યું, એટલું બસ છે. “નગરની બધી સ્ત્રીઓ જે દરવાજાને ઉઘાડવા સમર્થ થઈ નથી, તો હવે તું શી રીતે થઈશ?” સુભદ્રા બોલી—“માતા, તમે કહો છો, તે યુક્ત છે, પણ હું પંચની સાક્ષીએ મારા સતીપણાની પરીક્ષા કરી શકીશ. તમારે આ કાર્યમાં મને અટકાવવી નહીં.” આટલું કહી તે સતી સુભદ્રા, તેણીની સાસુ અને નણંદ હાસ્ય કરતી હતી, તે છતાં તત્કાલ સ્નાન કરવા ગઈ. સ્નાન કરી દેવગુરુને નમન કરી તે કૂવાને કાંઠે આવી. ત્યાં નવકારમંત્રપૂર્વક શાસનદેવીનું સ્મરણ કરી સૂર્ય સન્મુખ ઊભી રહી આ પ્રમાણે બોલી—“જે હું જૈનધર્મ અને શીલરૂપ અલંકારને ધરનારી હોઉં તો આ કાચે તાંતણે બાંધેલી ચાળણી વડે કૂવામાંથી પાણી નીકળજે. “આ પ્રમાણે કહી તે સતીએ કાચા તંતુઓથી બાંધેલી ચાળણી કૂવામાં નાંખી અને તત્કાળ તેણીએ ચાળણીને જળ સાથે બહાર કાઢી. આ શીલનો પ્રભાવ પ્રત્યક્ષ જોઈ રાજા વગેરે સર્વે સાનંદાશ્ચર્ય થઈ ગયા. રાજા પોતાના પરિવાર સાથે તે સતીની આગળ આવ્યો અને આ પ્રમાણે બોલ્યો—“હે પ્રતિવ્રતા, હે સતી, આપ કૃપા કરી આ નગરના દરવાજા ઉઘાડો અને લોકોના સંકટને દૂર કરો.” પછી સતી સુભદ્રા નગરજનોથી વીંટાયેલી, વિક્કસ્વરનેત્ર તથા મુખવાળી અને ધિરુદાવળી બોલનારાઓ જેની આગળ જય જય શબ્દ કરી રહ્યા છે. એવી થઈ પ્રથમ નગરના દક્ષિણ દરવાજા આવી. ત્યાં નવકારમંત્ર બોલી તેણીએ જળની ત્રણ અંજલિઓ તે દરવાજા ઉપર છાંટી, એટલે જેમ જાંગુલિમંત્રના જપ વડે સર્પના વિષથી આત્મ એવા નેત્રો ઉઘડી જય તેમ નગરના દરવાજા ઉઘડી ગયા. તે વખતે આકાશમાર્ગે દુહુંભિનો નાદ થયો અને દેવતાઓએ જૈન ધર્મને આશ્રી જયધ્વનિ કર્યો. આથી નગરના ઘણા જ આશ્ચર્ય સાથે હર્ષિત થઈ ગયા. તે પછી સતી સુભદ્રાએ પશ્ચિમ અને ઉત્તર દિશાના દરવાજાઓ તેવી રીતે ઉઘાડ્યા. પછી સુભદ્રાએ કહ્યું કે, “મેં શ્રી જૈનધર્મના પસાયથી ત્રણ દરવાજા ઉઘાડ્યા છે. હવે આ નગરમાં જે કોઈ સ્ત્રી સતીપણાનો ગર્વ કરતી હોય તો તેણી આ ચોથો દરવાજો ઉઘાડે. “આટલું કહી સતી સુભદ્રા પાછી વળી અને તેણીએ તે દરવાજો ઉઘાડ્યો નહીં. પછી બીજા કોઈ સ્ત્રી પુરદારને ઉઘાડી શકી નહીં, તે ચંપાનગરીનું દ્વાર અદ્યાપિ બંધ જ રહેલું છે. એમ સંભળાય છે. સતી

સુભદ્રાનું આ ચરિત્ર જોઈ તેણીની સાસુ અને નણંદ શ્યામમુખી થઈ ગઈ. તેણીના પતિ બુદ્ધિદાસનું મુખ તો પોતાની સ્ત્રીનું આવું આદરભૂત શીલ જોઈ શરદ્ગતુના ચંદ્રની પેઠે દેહીપ્યમાન થઈ ગયું. નગરના લોકો તે સતીની સ્તવના કરવા લાગ્યા. રાજાએ અત્યંત હર્ષ પામી સતી સુભદ્રાને ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો આપ્યા અને મોટા ઉત્સવથી તેણીને તેને ઘેર પહોંચાડી. પછી તે મહાસતીના પ્રતિબોધથી રાજા વિગેરે સર્વ લોકોએ જૈનધર્મનો અંગીકાર કર્યો. સર્વે તે સતીની સ્તવના કરતાં પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા. પાછળથી સુભદ્રાના સસરાના કુટુંબે ઘણો પશ્ચાતાપ કર્યો. પછી તેઓ એ સતીની સમીપે જઈ જૈનધર્મને અંગીકાર કર્યો. સતી સુભદ્રાનો સ્વામી બુદ્ધિદાસ કે જે કપટી શ્રાવક હતો, તે પછી સત્ય શ્રાવક બની ગયો. અને સત્યપ્રેમથી સુભદ્રા સાથે રહી સુખે કાલ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. તે બંને દંપતી ગૃહસ્થ ધર્મપાળી અંતે સંયમને આરાધી—સદ્ગતિના ભાજન થયા હતા.

એવી રીતે ચોથા વ્રત ઉપર સતી સુભદ્રાની કથા કહેવાય છે. આ પ્રકારે શીલ વ્રતનું માહાત્મ્ય સાંભળી બીજાણુ ભવ્યજનોએ આદરપૂર્વક શીલવ્રત પાળવાને તત્પર થવું. તેની ભાવના આ પ્રમાણે છે—

“ ચિંતેઞ્ચં ચ નમો, તેસિં તિવિહેણ જેહિઞ્ચંમં ।

ચત્તં અહમ્મમૂલં, મૂલં ભવગમ્ભવાસાણં ” ॥૧॥

“ જેમણે મન, વચન અને કાયા—એ ત્રણ પ્રકારે અધર્મનું અને આ સંસારમાં ગર્ભાવાસનું મૂળરૂપ એવું અબ્રહ્મચર્ય છોડી દીધું છે, તેમને નમસ્કાર હો.” !

પાંચમું સ્થૂલ પરિગ્રહ વિરમણુ વ્રત

સ્થૂલ એવા પરિગ્રહનું પરિમાણ કરી બાકીનાથી વિરામ પામવું, એ પાંચમું સ્થૂલ પરિગ્રહ વિરમણુવ્રત કહેવાય છે. જેમ કે,

“ નેહી ગિદ્ધિ મળંતં, પરિહરિય પરિગ્ગહે નવવિહંમિ ।

પંચમવણ પમાણં, કરેજ્જ ઇચ્છાણુમાણેણં ” ॥૧॥

“ પાંચમા સ્થૂલ પરિગ્રહ વિરતિ નામના વ્રતને વિષે ગૃહસ્થ અનંત ગૃહિ-ઘણાનો ત્યાગ કરી નવ પ્રકારના પરિગ્રહનું પ્રમાણ કરે છે—આટલું મારે મોકળું છે, એવી અવધિ કરે છે. (૧)

પરિગ્રહના નવ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.

(૧) ક્ષેત્ર, (૨) વાસ્તુ, (૩) હિરણ્ય, (૪) સુવર્ણ, (૫) ધન, (૬) ધાન્ય, (૭) દ્વિપદ, (૮) ચતુષ્પદ અને (૯) કુખ્ય-એવા નવ પ્રકાર છે. તેમાં પહેલું ક્ષેત્ર તે ત્રણ પ્રકારનું છે. (૧) સેતુક્ષેત્ર (૨) કેતુક્ષેત્ર અને (૩) ઉભયક્ષેત્ર. જે રેંટ પ્રમુખના જળથી સિંચાય તે સેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે, જે આકાશના પાણીથી સિંચાય તે કેતુક્ષેત્ર કહેવાય છે અને જે બંનેના પાણીથી સિંચાય તે ઉભયક્ષેત્ર કહેવાય છે.

વાસ્તુ એટલે ઘર, હાટ, ગામ, નગર વગેરે. તેમાં ઘર ત્રણ પ્રકારનું છે. (૧) ખાત, (૨) ઉચ્છ્રિત અને (૩) તદુભય. જે ભૂમિગૃહ-ભોંયરાદિ ગૃહ તે ખાતગૃહ કહેવાય છે. જે મહેલ, હવેલી વગેરે તે ઉચ્છ્રિત ગૃહ કહેવાય છે અને જે ભોંયરા ઉપર રહેલ મહેલ વગેરે તે તદુભય ગૃહ કહેવાય છે.

હિરણ્ય એટલે સોનું, રૂપું જે પ્રસિદ્ધ છે તે, ધન એટલે ગણિમ વગેરે ચાર પ્રકારનું છે તે. સોપારી, જયફળ વગેરે જે ગણી શકાય અથવા ગણીને વેચી શકાય, તે ગણિમ ધન કહેવાય છે. કંકુ, ગોળ વગેરે જેખી શકાય અથવા જેખીને વેચી શકાય, તે ધરિમ ધન કહેવાય છે. ધૂત, લવણાદિ જે માખી શકાય અથવા માખીને વેચી શકાય, તે મેય ધન કહેવાય છે. અને વસ્ત્ર, રત્ન વગેરે જે પરીક્ષા કરીને લેવાય તે પરીક્ષ્ય ધન કહેવાય છે.

ધાન્ય એટલે ચોખા, ડાંગર વગેરે સત્તર પ્રકારનું કહેવાય છે. કોઈ ગ્રંથાંતરમાં તેના ચોવીશ પ્રકાર પણ કહેલા છે. સત્તર પ્રકારના ધાન્યને માટે આ પ્રમાણે લખે છે.

“ત્રીહિર્યવો મસૂરો, ગોધૂમો મુગ માષ તિલ ચળકાઃ ।

અળવઃ પ્રિયંગુ કોદ્રવમકુષ્ઠકાઃ શાલિરાઢક્યઃ ” ॥ ૧ ॥

કિંચ કલાય કુલત્થૌ શળ સપ્ત દશાપિ સર્વ ધાન્યાનિ ।

“૧. ડાંગર, ૨. જવ, ૩. મસૂર ૪. ગોધૂમ, ૫. મગ, ૬. અડદ, ૭. તલ, ૮. ચણા, ૯. અણુવ, ૧૦. કાંચ, ૧૧. કોદ્રવા, ૧૨. મઠ, ૧૩. શાલ, ૧૪. ચોખા, ૧૫. કળથી, ૧૬. શણ અને ૧૭. આઢક, એ સત્તર પ્રકારના ધાન્યો કહેવાય છે. (૧)

દ્વિપદ એટલે સ્ત્રી, દાસ, દાસી, મેના, પોપટ વગેરે. અને ચતુષ્પદ એટલે

ગાય, ભેંસ, ઊંટ વગેરે જાણવા. કુખ્ય એટલે શયન, આસન, રથ, ગાડાં, હળ, માટીનાં ઠામ, થાળ, કચોળા વગેરે ધરના ઉપકરણો.

અહિં શંકા કરે છે કે, એ ઉપર કહેલા પદાર્થોનું શી રીતે પરિભાણ કરવું ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, પોતાની ઇચ્છા-કલ્પના પ્રમાણે તેમનું પરિભાણ થાય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, જે ઇચ્છાની નિવૃત્તિ થાય તેા નિયમ કરતી વખતે જેટલો પરિગ્રહ સત્તામાં રહેલો છે, એટલે તે સમયે જે પરિગ્રહ પોતાની પાસે વિદ્યમાન છે. તેનાથી ઓછું પ્રમાણ કરવું. અને પછી વધેલું દ્રવ્ય ધર્મકાર્યમાં જોડી દેવું. અથવા સત્તાનુમાને કરીને છતાં પ્રમાણે છેવટ નિયમ ગ્રહણ કરવો. તે ઉપર આનંદાદિ શ્રાવકોના દૃષ્ટાંતો પ્રસિદ્ધ છે. જે કદિ ગૃહસ્થ ઇચ્છા નિરોધ ન કરી શકે તેા જે હોય તે કરતાં બમણું કે ચોગણું મોકળું રાખીને બાકી જે શેષ રહે તેનો નિયમ કરે.

અહિં કોઈ શંકા કરશે કે, “ આ છતાં પરિગ્રહનો નિષેધ કરીને જે વ્રતનું અંગીકાર કરવાપણું છે, તે મરદેશની વાપીકાના જલના સ્નાનની જેમ કોને હાસ્યનું સ્થાન નહીં થાય ” ? તે શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે, ભાગ્યયોગે કાલાંતરે કરીને ઇચ્છા પ્રમાણે ક્ષેત્રાદિ સંપદાના પણ અધિક આરંભનું થવા પણું છે અને કદિ સંપદા ન હોય પણ ઇચ્છા અનંતી હોય છે, તેનો નિરોધ કરવા માટે વ્રતનો અંગીકાર કરવો તે સફળ છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ પરિમિઅમુવસેવંતો, અપરિમિઅમણંતયા પરિહરંતો ।

પાવહ પરંમિ લોણ, અપરિમિઅમણંતયં સુખં ” ॥૧॥

પરિમિત પરિગ્રહને સેવતો અને અપરિમિત અનંતનો પરિહાર કરતો પુરૂષ આ લોકનો પાર પામે છે અને અપરિમિત અનંત સુખને પામે છે.” (૧)

અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે, ઇચ્છા પ્રમાણે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરતાં ઇચ્છા પોતાની મેળે શાંત પામે છે જ; તેા પછી આ પરિગ્રહ પરિભાણ કરવાનું શું કારણ છે ? ભોજન કરવાથી ક્ષુધા એની મેળે સમાઈ જાય છે જ.

તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે, એમ નથી; કારણ કે પરિપૂર્ણ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં પણ ઇચ્છાની અતૃપ્તિ જ છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“ જહ લહેઈ રિદ્ધિ, તહ લોહો વિવદ્ધુવ બહુઓ ।

લહિક્કણ દારુમારં, કિં અગ્ગી કહવિવિજ્ઞાહ ” ॥૧॥

“જેમ જેમ ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી જાય છે, તેમ તેમ લોભ બહુ વૃદ્ધિ પામે છે. અગ્નિ લાકડાનો સમૂહ પ્રાપ્ત કરીને બુઝી જતો નથી, પણ ઉલટો વૃદ્ધિ પામે છે. પરિગ્રહ સર્વકલેશોનું મૂળ છે, તે દર્શાવે છે.

“સેવંતિ પહું લંબંતિ સાયરં સાયરં ભમેંતિ ભુવં ।

વિવરં વિસંતિ નિવિસંતિ પિત્રવળે પરિગ્રહે નિર્યા ” ॥૧॥

“દ્રવ્યાદિ સંચયને વિષે એકાગ્ર ચિત્તવાળા પ્રાણીઓ ધનના સ્વામીની સેવા કરે છે, સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરે છે, આદરપૂર્વક પૃથ્વીમાં ભટકે છે, સિદ્ધ-રસ વગેરેને માટે પર્વતની ગુફામાં પ્રવેશ કરે છે. અને મંત્રાદિકની સિદ્ધિને માટે સ્મશાનમાં વસે છે. આવા પ્રકારનો પરિગ્રહ દુઃખનો હેતુરૂપ છે.” (૧)

એવા પરિગ્રહને દુઃખનો હેતુ જાણી, તેનાથી સંતોષ રાખવો સારો છે. સંતોષી મનુષ્યો નિર્ધન હોય તો પણ ઈદ્રાદિકના સુખને અનુભવે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“સંતોસગુણેણ અકિંચનોવિ ઇંદાઙ્ગમુહં લહ્મ્ ।

ઇંદસ્સ વિ રિદ્ધિં પાવિઝ્ઞ ઝ્ઞો ચ્ચિય અતુદ્ધો ” ॥૧॥

“નિર્ધન પણ સંતોષના ગુણ વડે ઈદ્રાદિકના સુખને અનુભવે છે અને અસંતોષી પ્રાણી ઈંદ્રની સમૃદ્ધિને પણ પામીને ઉણો રહે છે—અતૃપ્ત રહે છે.” (૧)

અસંતોષી મનુષ્યને ઈન્દ્રના સુખો મળે તો પણ સંતોષ વળતો નથી, એટલે તેના કરતાં પણ વધારે સુખની ઇચ્છા કરે છે.

ઉપર કહેલા સ્વરૂપવાળા પરિગ્રહ પ્રમાણમાં સંતોષનું મૂળ વિવેક છે, એ વાત દૃષ્ટાંતથી દેખાડે છે.

“વિવેકઃ સદ્ગુણશ્રેણિહેતુર્નિર્ગદિતો જિનૈઃ ।

સંતોષાદિગુણઃ ક્વાપિ, પ્રાપ્યતે નહિ તં વિના ” ॥૧॥

“વિવેક સદ્ગુણોની શ્રેણીનું કારણ છે, એમ જિનેશ્વરોએ કહેલું છે, તે વિવેક વિના સંતોષાદિ ગુણ બીજે કોઈ સ્થળે પણ પ્રાપ્ત થતો નથી.” ૧

વિવેક પ્રગટ થવાથી સર્વ સદ્ગુણો પોતાની મેળે આવી તે ભવ્ય પુરૂષના શરીરમાં ધનની જેમ આશ્રય કરે છે, તેને માટે કહ્યું છે કે,

“પ્રાદુર્ભવિ વિવેકસ્ય, ગુણાઃ સર્વેઽપિ શોભનાઃ ।

સ્વયમેવાશ્રયંતેહિ, મવ્યાત્માનં યથા ધનમ્ ” ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકનો અર્થ ઉપર કહેવામાં આવ્યો છે.

આ વિષે વિશેષ અર્થ ધન નામના શેઠના વૃત્તાંતથી જાણવો.

ધન શેઠની કથા

કોઈ એક નગરમાં “શ્રીપતિ” નામે એક મોટો ધનવાન શેઠ રહેતો હતો. તેને “ધન” નામે એક પુત્ર હતો. તેને પિતાએ એક મોટો ધનાઢ્ય શેઠની પુત્રીની સાથે પરણાવ્યો. એક વખતે આચાર્યના સર્વ ગુણોથી અલંકૃત એવા “સોમાચાર્ય” નામે એક આચાર્ય તે નગરમાં આવી ચડ્યા. તેમને વંદના કરવા માટે નગરના ઘણા લોકો સાથે તે શ્રીપતિ શેઠ પણ ગયો. આચાર્ય ભગવાને સર્વ ધર્મની દેશના આપી. તે દેશનામાં પરિગ્રહ પરિભ્રમણ વ્રતનું સ્વરૂપ વિશેષપણે વર્ણવી બતાવ્યું. દેશનાને અંતે જેને વિવેક ઉત્પન્ન થયો છે, એવા શ્રીપતિ શેઠે તે સૂરિની પાસે તે વ્રત ગ્રહણ કર્યું. બીજા પણ શ્રાવકોએ વિવિધ પ્રકારના નિયમો ગ્રહણ કર્યા. તે પછી સર્વે ગુરુ મહારાજને નમીને પોતાના ઘરે ચાલ્યા ગયા.

તે પછી શ્રીપતિ શેઠ પોતાના નિયમિત કરેલા દ્રવ્યથી વધારે રહેલા દ્રવ્યને ધાર્મિક સ્થાનમાં વાપરવા નિશ્ચય કર્યો. શ્રી અરિહંત ચૈત્યના નિર્માણનું મોટું ફળ જાણી એક મોટું જિનાલય કરાવ્યું. તે જિનચૈત્યમાં શુભ મુહૂર્તમાં ઉત્તમ પરિવાર સાથે તેણે શ્રી જિનેન્દ્રની પ્રતિમાનું સ્થાપન કર્યું. તે પછી તે શ્રીપતિ શેઠ તે ચૈત્યમાં નિરંતર જિનપૂજ કરતાં અને સત્પાત્રને દાન આપતાં અનુક્રમે પોતાનો કાલ નિર્ગમન કરતો હતો. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તે શેઠ શુભ ધ્યાનવડે કાળ કરી સદ્ગતિને પ્રાપ્ત થયો. તે પછી સ્વજનોએ એકઠા મળી તેના પુત્ર ધનને તેના સ્થાન ઉપર સ્થાપિત કર્યો. ધન શેઠ લોભ-ગ્રસ્ત અને નિર્વિવેકી હતો. તેણે આ પ્રમાણે ચિંતવ્યું—“અરે મારો પિતા ગાંડો થઈ ગયો હતો, તેથી તેણે ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચી નાંખ્યું છે. આવા ચૈત્ય બનાવવામાં દ્રવ્યનો વ્યય કરવો, તે વ્યર્થ છે. હવે હું મૂલ દ્રવ્ય (મુડી) ના વ્યયના કારણેને અટકાવી નવું દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરવાને ઉજમાલ થાંઝિ” આ પ્રકારે ચિંતવી તે ધન શેઠે પોતાના નિવાસગૃહ સિવાય બીજા ઘર અને હાટ વગેરે સ્થાનો વેચી નાંખ્યા અને દાસ, દાસી વગેરે જે ઉપજવક વર્ગ હતો, તેને વિસર્જન કરી નાંખ્યો. તે સિવાય ચૈત્ય પૂજ તથા પ્રભાવનાદિક બધાં ધર્મકૃત્યોનો પણ ત્યાગ કરી દીધો. પછી પોતે એકસો જીવ વસ્ત્રો પહેરી ખંભે કાથળો લઈ ગોળ પ્રમુખ લઈ વેચવા માટે ગામોગામ ફેરી કરવા લાગ્યો.

ભોજન વખતે તે માત્ર તેલ મિશ્રિત જુની કળથી પ્રમુખનીરસ આહાર કરવા લાગ્યો. ધનશેઠની આવી કૃપણ સ્થિતિ જોઈ તેની કુલવતી અને શીલવતી સ્ત્રી હૃદયમાં ખેદ પામવા લાગી. તેણીએ તેને ઘણી હિતશિક્ષા આપી પરંતુ તે લોભાદિકથી ગ્રસ્ત હતો, એટલે તેનાં વચનને અલ્પ અંશે પણ માનતો નહીં.

આવી રીતે કેટલોક સમય વીત્યા પછી પેલા આચાર્ય મહારાજ તેજ સ્થળે પુનઃ આવી ચડ્યા. ભવ્ય જીવો તેમને વંદના કરવા માટે આવવા લાગ્યા. આચાર્ય મહારાજે તેમને દેશના આપી. તે આચાર્ય શ્રીપતિ શેઠની સ્થિતિ અને પ્રવૃત્તિ વિષે લોકોને પુછ્યું. તે લોકોએ કહ્યું, “સ્વામી, શ્રીપતિ શેઠ કાલધર્મને પામ્યો છે. હાલ તેનો “ધન” નામનો પુત્ર વિદ્યમાન છે. તે ઘણો લોભાભિભૂત થઈ ગયો છે. નિર્વિવેકપણે તે જિનપૂજાદિ સર્વ ધર્મ-કૃત્યો છોડી પશુની જેમ ફેગટ કાળ ગુમાવે છે.” તે શ્રાવક લોકો આ પ્રમાણે તે ધનશેઠની સ્થિતિનું જ્ઞાન કરતા હતા, તેવામાં ખભા ઉપર કોથળો લઈ મલિન વેષવાળો તે ધન શેઠ કોઈ ગામ તરફ ઉતાવળો જતો દૃષ્ટિએ પડ્યો. તે વખતે શ્રાવકોએ કહ્યું, “સ્વામી જુઓ, આ શ્રીપતિનો પુત્ર ધન શેઠ જય છે.” ગુરુ મહારાજ તે ધનની એવી સ્થિતિ જોઈ, તેનો ઉપકાર કરવાને માટે પોતાની પાસે બેઠેલા એક શ્રાવકને મોકલી તેને બોલાવ્યો. ધન ગુરુની સમીપ આવ્યો નહીં. તે તેજ ઠેકાણે ઉભો રહી બોલ્યો, “ભાઈ હું દ્રવ્યનો અર્થો છું. મારે ગુરુની સાથે કાંઈ કામ નથી.” ધનના આ શબ્દો સાંભળી આચાર્ય મહારાજ કેટલોએક લાલ ધારીને પોતે ત્યાં ગયા અને બોલ્યા, “ભાઈ, તું શ્રીપતિ શેઠનો પુત્ર છે, તારા જેવાને આવી રીતે ધર્મકાર્યની વિમુખતા ઘટતી નથી. કદિ તારાથી કોઈ નવું ધર્મકાર્ય ન બની શકે તો કાંઈ નહીં; પણ તારા પિતાએ કરાવેલા જિનચૈત્યમાં રહેલ પ્રભુની પ્રતિમાનું મુખકમલ જોઈ તે પછી તારે ભોજન કરવું, એવો નિયમ તું અંગીકાર કર.” ગુરુનાં આ વચનો સાંભળી, તે ધન બોલ્યો. “મહારાજ, હું મારા કાર્યમાંથી અત્યારે ભ્રષ્ટ થાઉં છું, માટે હાલ મને છોડી દો. પરંતુ આજથી પછી તમારો કહેલો નિયમ મારે પ્રમાણ છે.” આ પ્રમાણે કહી તે ધન પોતાના ધર્મકાર્યમાં પ્રવર્ત્યો અને આચાર્ય ભગવાન ત્યાંથી વિહાર કરીને બીજે સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

ત્યારથી કોઈ શુભ કર્મના ઉદયથી તે શેઠ નિરંતર પ્રભુનું મુખકમલ જોયા પછી ભોજન કરતો હતો. તેની સ્ત્રી પોતાના પતિની આ પ્રવૃત્તિ જોઈ

ખુશ થતી હતી. તેણી ધારતી હતી કે, આવા લુબ્ધ પુરુષના હૃદયમાં આવો શુભ ભાવ ઉત્પન્ન થયો છે. તેથી જણાય છે કે, આ પુરુષનો કોઈ શુભોદય થશે.

એક વખતે એવું બન્યું કે, લોભી ધન ગામડે ફેરી કરી બપોરે મોઢો આવ્યો. તે ઉતાવળમાં પ્રભુના મુખકમલનું દર્શન ભુલી ગયો, અને તરત ભોજન કરવા બેઠો, તે વખતે તેને યાદ આવ્યું કે, “અરે! મેં હજુ દેવદર્શન કર્યાં નથી. માટે જઈને સત્વર કરી આવું.” આવું વિચારી તે તત્કાલ બેઠો થયો અને જિનચૈત્યમાં આવી પ્રભુના દર્શન કરવા લાગ્યો. તેવામાં ચૈત્યની અંદર “હે ધન, માગ, માગ,” એવો ધ્વનિ પ્રગટ થયો. આ શબ્દ સાંભળી ધન ચારે તરફ જોવા લાગ્યો, પણ તે શબ્દ કહેનાર કોઈ માણસ તેના જોવામાં આવ્યું નહીં. આથી તેના મનમાં અતિશય આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. તે વખતે તે ધને આ પ્રભાણે કહ્યું. “તમે જે બોલો છો, તે કોણ છો?” પુનઃ આ પ્રભાણે ધ્વનિ થયો. ‘હું’ આ ચૈત્યનો અધિષ્ઠાયક અને શ્રી અરિહંત ભગવાનનો ઉપાસક દેવતા છું. તને તારા નિયમમાં દઢ જોઈ હું તુષ્યમાન થયો છું, માટે તું વાંછિત વર માંગ.’ ધન બોલ્યો—‘હું મારી સ્ત્રીને પુછીને માગીશ.’ આ પ્રભાણે કહી ધન પોતાને ઘેર આવ્યો અને તેણે પોતાની સ્ત્રીને તે સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. તે સાંભલી તેની વિવેકી સ્ત્રીએ વિચાર કર્યો કે, ‘ઘરમાં દ્રવ્યની કાંઈ ન્યૂનતા નથી, પણ આ મારા પતિમાં વિવેકની ખામી છે. જે તેનામાં વિવેક આવે તો પછી સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થશે.’ આવું વિચારી તે સ્ત્રીએ ધનને કહ્યું, ‘સ્વામી, તમે સત્વર તે દેવ પાસે જાઓ અને તેમની પાસે વિવેક માગો.’ સ્ત્રીનું આ વચન માન્ય કરી તે ધનશેઠ કોથળો ફેરવતો ચૈત્યમાં આવ્યો. અને ઊંચે સ્વરે બોલ્યો, ‘હે દેવ, જે તમે મારી ઉપર તુષ્ટ થઈ મને વર આપવા ઇચ્છતા હો તો મને વિવેક આપો.’ તેનાં આ વચનો સાંભળી અને તેનાં દુષ્કર્મનો ક્ષય જાણી દેવતાએ કહ્યું, ‘હે ધન, સર્વ પ્રકારની જડતાને નાશ કરનાર વિવેકરૂપી રત્ન હું તને આપું છું. હવે તું ઘેર જા.’ તે પછી ધન વિવેકનું વરદાન પ્રાપ્ત કરી પોતાને ઘેર આવી ભોજન કરવા બેઠો. તે વખતે તેની સ્ત્રીએ તેલથી મિશ્રિત એવું કળથીનું અન્ન તેની આગળ લાવીને મુક્યું. તે જોઈ ધન વિવેકવાન થઈ બોલ્યો, ‘અરે! આપણા સમૃદ્ધિવાલા ઘરમાં આવું દુષ્ટ ભોજન કેમ?’ સ્ત્રીએ કહ્યું, ‘સ્વામી, તમે જેવું અન્ન લાવી આપો છો, તે હું રાંધી આપું છું.’ પછી તેણે ઘરમાં નજર કરી તેવામાં સ્થાને સ્થાને વિવિધ જંતુઓના જળાથી

ભરેલું તેલું અન્ન અને ખીજ હલકા પદાર્થો તેના જોવામાં આવ્યા. દારિદ્ર્યથી ભરપૂર એવો પોતાના ઘરનો દેખાવ જોઈ ધન પોતાના હૃદયમાં વિચાર કરવા લાગ્યો, ‘અરે! મને અજ્ઞાનીને ધિક્કાર છે. મેં આવું આચરણ કરી મારા કુળને લજ્જવું. મેં કાંઈ પણ ધર્મકૃત્ય કર્યું નહીં. આટલા દિવસો નકામા ફોગટ ગુમાવ્યા. હવે હું ઉત્તમ વ્યવહારને વિષે ઉદ્યમવાન થાઉં તો વધારે સાફ.’ આ પ્રમાણે ચિંતવી તેણે પૂર્વે વેચી દીધેલાં ઘર, હાટ વગેરે પાછા ખરીદી લીધાં, અને સર્વ ઉપજીવક વર્ગને પાછો ખોલાવ્યો. પોતાના પિતાના સમયની જે વ્યવસ્થા હતી, તેવી વ્યવસ્થા કરી દીધી. પછી પોતાના પિતાએ કરાવેલા ચૈત્યનો અને ખીજ પણ ચૈત્યોનો વિશેષપણે પૂજા પ્રભાવનાદિ ઉત્સવ કર્યો અને વર્ધ્ધમાન પરિણામથી ખીજ દાનાદિક કૃત્યો કરવા માંડ્યા. ગુરુના યોગથી પરિગ્રહ પરિમાણનું વ્રત લઈ તેણે વધારાનું દ્રવ્ય સર્વ ધાર્મિક કાર્યોમાં વાપરવા માંડ્યું અને અનુક્રમે તે ખીજ વ્રતોના નિયમો લેવામાં પણ ઉદ્યત થયો. આથી ધનશેઠ નગરના મહાજન પ્રમુખ લોકોમાં માનનીય થઈ પડ્યો. અને ઉત્તમ પ્રકારની યશ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થયો. એવી રીતે વર્તી તે ધન શેઠ ચિરકાલ શ્રાવક ધર્મને પાળી છેવટે સદ્ગતિનો ભાજન બન્યો હતો.

આ પ્રમાણે પાંચમા પરિગ્રહ પરિમાણ વ્રત ઉપર તે ધન શેઠની કથા કહેવાય છે. ખીજ પણ ભવ્ય પ્રાણીઓએ હૃદયમાં વિવેકને ધારણ કરી પરિગ્રહ પરિમાણ કરવામાં ઉદ્યમવંત થવું અને લોભાદિકનો ત્યાગ કરવો કે જેથી ઉભયલોકમાં મનવાંછિત સમૃદ્ધિની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

તે ઉપર આ પ્રમાણે ભાવના છે—

“જહ જહ અણાવસા, ધણધન્નપરિગ્ગહં વહુ કુણસિ ।
તહ તહ લહુ નિમજ્જસિ, ભવે ભવે મારિયતરિવ્વ ॥ ૧ ॥
જહ જહ અપ્પો લોમો, જહ જહ અપ્પો પરિગ્ગહારંમો ।
તહ તહ સુહં પવઢ્ઢહ, ધમ્મસ્સ ય હોહ સંસિદ્ધિ ॥ ૨ ॥
તમ્હા પરિગ્ગહં ઉ—ઝિજ્ઞઙ્ગ મૂલમિહ સવ્વપાવાણં ।
ધમ્માચરણ પવન્ના, મણેણ एवं વિચિત્તિજ્જા ” ॥ ૩ ॥

‘હે ભવિ, જેમ જેમ તું અજ્ઞાનના વશથી ધન તથા ધાન્યનો પરિગ્રહ કરે છે, તેમ તેમ જાણે અતિ ભારથી ભરેલો હો, તેમ તું ભવભવને વિષે કુળે છે. જેમ જેમ થોડો લોભ હોય છે, અને જેમ જેમ પરિગ્રહનો આરંભ અદ્ય

હોય છે, તેમ તેમ પરિગ્રહનું સુખ વધે છે અને ધર્મની સિદ્ધિ થાય છે. તેથી પરિગ્રહ સર્વ પાપોનું મૂળ છે એમ ધર્મના આચરણમાં પ્રવીણ એવા મન વડે વિચારી તેનો ત્યાગ કરવો. ' ૧-૨-૩

એવી રીતે પાંચમું વ્રત કહેવામાં આવ્યું. આ વ્રતો મહાવ્રતની અપેક્ષાએ લઘુ-નાના છે, તેથી તે અણુવ્રત કહેવાય છે.

ત્રણ ગુણુવ્રતો.

આ વ્રતો અણુવ્રતોના ગુણ (ઉપકાર)ને માટે વર્તે છે, તેથી તે ગુણુવ્રત કહેવાય છે, તે ગુણુવ્રતો દિશિ પરિમાણ વગેરેથી હિંસાના નિષેધ કરનાર હોવાથી અણુવ્રતોને ઉપકારક છે.

પહેલું દિશિપરિમાણ ગુણુવ્રત.

જે સર્વ પ્રાણીઓથી સર્વ ભવમાં ઊર્ધ્વ, અધો અને તિર્થંગ દિશામાં ગમન આશ્રીને પરિમાણ કરવામાં આવે છે તે પહેલું દિક્પરિમાણ ગુણુવ્રત કહેવાય છે. તેની અંદર 'મારે દરેક દિશામાં આટલી ભૂમિ આક્રમણ કરવી, તે કરતાં વધારે કરવી નહીં' એવો નિયમ લેવાય છે.

અહિં કોઈ શંકા કરે કે, દિક્પરિમાણ વ્રત લેવાથી શો લાભ થાય છે? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું છે, તે દિક્પરિમાણ વ્રત લેવાથી લોભનો નિગ્રહ થાય છે અને તે મોટા ગુણના લાભનો સંભવ છે. તેને માટે આગમમાં કહેલું છે.

‘શુવળક્ષમણસમત્યે, લોભસમુદેવિ સખમાણંસિ ।

કુણ્ઠ દિસાપરિમાણં, સુસાવઝો સેઝંધં વ’ ॥ ૧ ॥

‘આ ત્રણ ભુવનને આક્રમણ કરવાને સમર્થ એવા લોભરૂપી સમુદ્રને વિષે ગતિ કરતો એવો શ્રાવક દિશાપરિમાણ રૂપ સેતુના બંધને કરે છે.’ ૧

એટલે નિયમિત કરેલા ક્ષેત્રથી બાહ્યર મોટા લાભની પ્રાપ્તિ હોય, તો પણ તે ત્યાં જતો નથી, તેથી આ દિશા પરિમાણવ્રતથી તેટલો લોભનો નિગ્રહ થાય છે.

તે વિષે વ્યતિરેકથી દૃષ્ટાંત કહે છે.

‘કરુણા વહ્ની ચીયં, જઈ કુવ્વંતો દિસાસુ પરિમાણં ।

રાયા અસોગચંદો, તો નરણ નેવ નિવડંતો’ ॥ ૧ ॥

‘દયારૂપ વહ્નીના બીજ સમાન એવું તે દિશિપરિમાણ વ્રત કર્યું હોત

તો રાજ અશોકચંદ્ર નરકમાં પડત નહીં. ' ! ૧

અર્થાત્—તપાવેલા લોઢાના ગોળા જેવા ગૃહસ્થે આ પૃથ્વીમંડલ પર ભ્રમણ કરવાના નિષેધ કરવારૂપ આ વ્રતવડે ગૃહસ્થે એવી ભાવના કરવી કે, આ દિશિપરિમાણુ વ્રત દયારૂપ વેલડીનું ખીજ છે.

રાજ અશોકચંદ્રની કથા.

ચંપાનગરીમાં શ્રેણિક રાજનો પુત્ર અશોકચંદ્ર નામે રાજ હતો. જ્યારે તેનો જન્મ થયો, ત્યારે તેની માતાને દુઃસ્વપ્ન આવવાથી, તેણીએ તે પુત્રને બહાર મૂકેલો, તેવામાં એક કુકડીએ આવી તેની આંગલી કરડી ખાધી હતી. આથી તે રાજ કોણિકના નામથી પણ ઓળખાતો હતો.

એક વખતે શ્રીવીરપ્રભુ તે ચંપાનગરીમાં સમોસર્યા. તે સમયે જંગમ કલ્પવૃક્ષ સમાન તે પ્રભુનું આગમન સાંભલી રાજ અશોકચંદ્ર મોટા ઉત્સવ સાથે તેમને વંદના કરવાને ગયો. વીરપ્રભુએ ધર્મદેશના આપી. દેશના સમાપ્ત થયા પછી અશોકચંદ્રે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું, 'હે સ્વામી! જેણે ભોગનો ત્યાગ કર્યો નથી, એવો ચક્રવર્તી મૃત્યુ પામીને કઈ ગતિમાં જાય છે?' પ્રભુ બોલ્યા, 'તેવો ચક્રવર્તી પ્રાયે કરીને સાતમી નરકે જાય છે.' અહિં પ્રાય શબ્દ ગ્રહણ કરવાથી ચક્રવર્તીની સાતે નરકની ગતિ સમજવી, એમ ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યું છે. રાજ અશોકચંદ્રે પુનઃ પૂછ્યું, 'ત્યારે શું મારે પણ સાતમી નારકીએ જવું પડશે?' સ્વામીએ કહ્યું, 'રાજ તું ચક્રવર્તી નથી, તેથી તારે સાતમી નરકની ગતિ ક્યાંથી હોય? તું તો છદ્ધી નરકે જવાનો છું.' રાજ કોણિક પોતાને ચક્રવર્તી માનતો હતો, તેથી તે બોલ્યો, 'સ્વામી, હું ચક્રવર્તી નથી, એમ મનાય? કારણ કે, મારી સેના એટલી બધી છે કે, જે લાખો હાથી, અશ્વ, રથ અને કોટીગમે સુભટોથી આખા જગતને સંહાર કરવાને સમર્થ છે. તેમજ ઘણાં સંખાધન (ખલાં), દ્રોણમુખ પાટણ, ખેટક કર્ખટ, નગરાદિ અને ખાણો મને દાણ આપનારા છે. તેમજ વ્યાપારના કરો. અક્ષય નિધાનો પણ મારા તાબામાં છે. મારો પ્રતાપ ઘણો ભયંકર છે; તે સર્વ શત્રુ વર્ગને આક્રમીને રહેલો છે. મારે શું ઓછું છે કે જેથી મારામાં ચક્રવર્તી-પણું ન હોય? રાજનાં આ વચનો સાંભળી પ્રભુ બોલ્યા, 'રાજન્, એટલી સમૃદ્ધિ હોય તેથી શું થયું? ચક્રાદિક ચૌદ રત્નો સિવાય ચક્રવર્તીપણું કદિ પણ હોતું નથી.' પ્રભુના આવાં વચન સાંભળી રાજ અશોકચંદ્ર ત્યાંથી

ઉઠીને પોતાને સ્થાને ગયો. અને ત્યાં જઈ લોહ વગેરેના સાત એકેન્દ્રિય રત્નો બનાવ્યા. પોતાની પદ્માવતી સ્ત્રી ઉપર સ્ત્રીરત્નની કલ્પના કરી. પોતાના પદ્મ-હાથીને ગજરત્ન ઠરાવ્યો. બાકીના રત્નો પણ એવી રીતે બનાવી દીધા. પછી તે પોતાની મોટી સેના લઈ પૂર્વાદિ દિશાઓ તરફ અનુક્રમે ફરવા નિકળ્યો. તે મોટા સૈન્યથી પરિવૃત્ત થઈ વૈતાલ્યપર્વતની તિમિશ્રા-ગુહા આગળ આવ્યો. ત્યાં તેણે બનાવટી દંડરત્નથી તાડના કરી પણ તે ગુહાનાં દ્વાર ઉઘડ્યાં નહીં. તે વખતે તે ગુહાનો દ્વારપાલ કૃતમાલ દેવ અત્યંત ક્રોધાતુર બની ત્યાં પ્રગટ થયો અને બોલ્યો, અરે! નહીં પ્રાર્થના કરવા લાયક એવો તું પ્રાર્થના કરનાર કોણ છે? અહિંથી ચાલ્યો જ. બોંબારા ખાઈ કાનની શા માટે કદર્થના કરે છે?’ કોણિક રાજાએ કહ્યું, ‘હું ભરતક્ષેત્રને વિષે અશોકચંદ્ર નામે ચક્રવર્તી થયો છું તેથી તું આ ગુહાનું દ્વાર સત્વર ઉઘાડ.’ દેવ હાસ્ય કરીને બોલ્યો, અરે કોણિક! આ ભરતક્ષેત્રને વિષે બાર ચક્રવર્તીઓ થાય છે, તે બધા થઈ ગયા છે. તેથી તું ચક્રવર્તી નથી પણ કોઈ ચક્રવાલો લાગે છે.’ અશોકચંદ્ર બોલ્યો, ‘દેવ, તને ખબર નથી, હું મારા પુણ્યના બલથી તેરમો ચક્રવર્તી થયો છું. માટે તું દ્વાર ઉઘાડ અને વિલંબ કરી મને ખેદ ન પમાડ.’ અશોકચંદ્રનાં આવાં આગ્રહી વચન સાંભળી અને જાણે તેનામાં ભૂતનો આવેશ થયો હોય તેમ જાણી તે ક્રોધાતુર બની ગયો. તત્કાલ તેનામાંથી જન્મવ્યયમાન અગ્નિની છાયા પ્રગટ થઈ. અને તેથી તેણે દગ્ધ કરી છટકી નરકનો અતિથિ કરી દીધો હતો.

આ પ્રમાણે અશોકચંદ્રની કથા કહેવાય છે. આ વૃત્તાંત સાંભળી બીજા ભવ્ય મનુષ્યોએ દિશિપરિમાણ વ્રતનો અનાદર ન કરવો. જે તે વ્રતનો અનાદર કરવામાં આવે તો અશોકચંદ્રની જેમ આ લોકના કષ્ટને પામી પરભવમાં નરકની પીડા ભોગવે છે. તેથી તે વ્રતને ગ્રહણ કરવામાં આગ્રહ કરવી નહીં. તેની ભાવના આ પ્રમાણે છે.

‘ચિત્તેઽર્ચ્યં ચ નામો, સાદ્ગુણં જે સયા નિરાંભા ।

ત્રિહરંતિ વિષ્ણુસ્તુકા, ગામાગર મંડિઅં વસુદે’ ॥ ૧ ॥

‘જેઓ હંમેશા આરંભ રહિત અને મુક્ત થઈ ગ્રામ, આકર (ખાણે)થી મંડિત એવી આ પૃથ્વીમાં વિહાર કરે છે, તેવા સાધુઓને નમસ્કાર હો, એમ ચિંતવવું.’ ૧

આ પ્રમાણે છટ્કું દિશિ પરિમાણ નામે પહેલું ગુણવ્રત છે.

ભોગોપભોગ પ્રમાણ નામે બીજું ગુણવ્રત.

જે પદાર્થો એક વખત ભોગવાય તે ભોગ એટલે ભોજન, પુષ્પ વગેરે. અને જે વારંવાર ભોગવાય તે ઉપભોગ, એટલે સ્ત્રી, વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરે. તેનું પરિમાણ કરવાથી જે વ્રત લેવાય તે ‘ભોગોપભોગ પરિમાણ’ નામે બીજું ગુણવ્રત કહેવાય છે. તે વ્રત ભોજનથી અને કર્મથી— એ બે પ્રકારે છે. તે વિષે કહ્યું છે કે,

‘મોયણ કમ્મેહિં ઉહા, બીયં મોગોવમોગ માણવયં ।

મોયણઓ સાવજ્ઞં, ઉસગ્ગેણં પરિહરેઙ્’ ॥ ૧ ॥

‘તહ અતરંતો વજ્ઞઙ, બહુ સાવજ્ઞાઙ્ગસ મુજ્ઞાઙ્

બાવીસં અન્નાઙ્ગિ, જહારિહં નાય જિણધમ્મો’ ॥ ૨ ॥

‘બીજું’ ભોગોપભોગ પરિમાણ વ્રત ભોજનથી અને કર્મથી એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ભોજનથી શ્રાવક ઉત્સર્ગ માર્ગે કરી (મુખ્ય વૃત્તિએ કરી) સાવધ (સચિત્ત અનેપણીય) ભોજ્યને પરિહરે છે. અને એ તેને પરિહરવાની અશક્તિ હોય તો એકલા સચિત્તને જ પરિહરે છે. [તે ગાથામાં કહ્યું નથી, તો પણ જાણી લેવું] તથાપિ અશક્ત છતાં પણ જિનધર્મને જાણનારો શ્રાવક બહુ સાવધ એવા બાવીશ અભક્ષ્યને પરિહરે છે’ ૧,-૨

તે બાવીશ અભક્ષ્યોનાં નામ.

‘૫૫ંચુંવરિ ૯મહવિગઈ, ૧૦હિમ, ૧૧વિસ ૧૨કરગેઝ ૧૩સવ્વમટ્ટીઝ

૧૪ગઈમોઞ્ઞગંચિય, ૧૫બહુવીજ ૧૬અણંત ૧૭સંધાણં ॥ ૧ ॥

૧૮ઘોલવડય ૧૯વાયગંણ, ૨૦અમુણિયનામાણિ ફુલ્લફલયાણિ ।

૨૧તુજ્ઞફલં ૨૨ચલિઅસં, વજ્ઞઙ મુજ્ઞઙ બાવીસં’ ॥ ૨ ॥

‘પાંચ ઊંબરા, એટલે ઊંબરો, પીપળાની પેપડી, વડ, વૃક્ષ, કાકોદુંબરિકા, પાંચના ફળ જે મશકના આકારવાળા અને બહુ જીવોથી ભરેલા હોય છે, તેથી તે વર્જવા. તથા મધ, માંસ. મધ અને માંખણ—એ ચાર વિગય (વિકૃતિ) તે ધૃતાદિકની અપેક્ષાએ મહાવિકારના હેતુરૂપ હોવાથી વર્જવી. તેમ વળી તે કૂર અધ્યવસાયના હેતુરૂપ છે, અને તેની અંદર તત્કાળ તેના જેવા વર્ણવાળા જીવો ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, તેથી તે વર્જવા યોગ્ય છે. તેને મારે કહ્યું છે કે,

‘મજ્ઞં મહુમિ મંસો, ન વર્ણીયંમિ ચૃત્થણં ચેવ ।

ઉપ્પજંતિ અસંખા, તત્ત્વણા તત્થ જંતુણો’ ॥ ૧ ॥

‘મધ, મધુ, માંસ અને માખણ તે ચારમાં તેના જેવા વર્ણવાળા અસંખ્યાતા જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે.’ ૧

તેમ હિમ, વિષ, કરા, માટી, અને રાત્રિભોજન તે પ્રસિદ્ધ છે. તેઓમાં હિમ, કરા, માટીને વિષે ઘણા જીવોની ઉત્પત્તિનો સંભવ છે. અને વિષ તો પોતાનેજ ઉપઘાત કરનાર અને મહામોહનું ઉત્પાદક છે. રાત્રિભોજનમાં ઘણા જીવોનો સંપાત થવાનો સંભવ છે. અને તેથી તે આ ભવ તથા પરભવ સંબંધી બહુ દોષોથી દૂષિત હોવાથી વર્જનીય છે. મસક (ધમણ)ને વિષે મગની પેઠે અગણિત બીજ રહેલા હોય તે બહુબીજ કહેવાય છે. પેપા વગેરે બહુબીજ છે, તેના દરેક બીજમાં જીવોનું ઉપમર્દન થવાનો સંભવ છે. જે મ્લેચ્છ કંદાદિક તે અનંતકાય છે. તેના બત્રીશ ભેદ છે. તેની અંદર પણ અનંત જીવોની ઉત્પત્તિ છે. સંધાન—એટલે બોળ અથાણું. તેમાં પણ બહુ જીવોની વ્યાપ્તિ છે. ઘોલવડા એટલે કાચી છાશ; દહીં અને દાળના વડા, તેને મિશ્ર કરીને બનાવવામાં આવે છે. તે વિદળરૂપ છે. તેમાં સૂક્ષ્મ ત્રસજીવોની ઉત્પત્તિ છે, તે કેવલિગમ્ય છે, તેને માટે બૃહત્કલ્પસૂત્રમાં કહ્યું છે,

‘જહ મુગ માસ પમુહં, વિદલં કંઠંમિ ગોરસે પહ્ઠ્ઠ ।

તા તસ જીવુપ્પત્તિ, મળંતિ દહિણં તિદિણં ઉવરિં’ ॥ ૧ ॥

‘મગ, અડદ, પ્રમુખ કાચા ગોરસ (દહીં છાસ)માં પડે તેને વિદળ કહે છે. તેમાં ત્રસજીવોની ઉત્પત્તિ છે એમ પ્રભુ કહે છે.’ ૧

વૃતાંક—એટલે રીંગણાદિક, તે પ્રસિદ્ધ છે. તે બહુબીજ છે. તેનું અતિ-શય લોક વિરૂદ્ધપણું છે. તેમાં બહુ જીવમયપણું છે. વળી તે ઘણી નિદ્રા કરનાર તથા કામને ઉદ્દીપન કરનારા દોષના હેતુરૂપ છે, માટે વર્જવા યોગ્ય છે.

પોતાથી કે પરથી જેમનું નામ જણાય નહીં, તેવા અજાણ્યાં ફૂલ તથા ફળ વર્જવા; કારણ કે તેની અંદર જીવોનો ઉપઘાત રહેલો છે. તેમ જે ભક્ષણ કરવાથી તૃપ્તિ અદ્ય થાય છે અને તેનો આરંભ મોટો હોય, તે તુચ્છ ફળ કહેવાય છે, તે ગંગેટક, સીંગોડા પ્રમુખ કોમળ ફળો જાણવા. તેથી અનર્થ-દંડનો સંભવ છે. એટલે થોડા આરંભથી શ્રાવકને ગૃહવ્યવહાર ચલાવતાં અનર્થદંડ હોતો નથી. ચલિત રસ એટલે સડી ગયેલું દુગ્ધધી ધાન્ય, (પુગી

વળી ગયેલું હોવાથી) તે અનંતકાય કહેવાય છે. માટે વર્જવા યોગ્ય છે. સુખડી પ્રમુખ કાળ ઉપરાંત રહેલ હોય તે તથા સડી ગયેલા દાણા કે જેમના વર્ણ અને ગંધાદિક બદલાઈ ગયા હોય તે કૃત્સિત અન્ન કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે આ બાવીશ અભક્ષ્યો કહેલા છે. પરંતુ તેટલા બાવીશ જ અભક્ષ્ય છે, એમ ન સમજવું; કારણ કે ઉપલક્ષણથી બીજા પણ અભક્ષ્ય કહેવાય છે, જેમકે, જેને બે દિવસ ઉક્ષંધન થઈ ગયા હોય. રાંધેલા ચોખાએ કરી વ્યાપ્ત એવું દહીં તથા પત્ર પુષ્પાદિ, જે બહુસાવધ હોય તે વર્જવા.

અદ્યસાવધ હોય તો પણ તેનો નિયમ કરવો. જેમકે, ‘મારે આટલા પ્રમાણ ઓદનાદિ જમવા.’ તેવી રીતે ચિત્તની અત્યંત ગૃહ્ણિ-લોભુપતા, ઉન્માદ તથા અપવાદ વગેરેને ઉત્પન્ન કરનારાં વસ્ત્ર, આભૂષણ અને વાહનાદિક વર્જવા, અને બાકીનાનું પ્રમાણ કરવું. પ્રમાણમાં વિરતિની પરિણતિ એટલે વિરતિ કરવાના પરિણામ હોય છે, માટે પરિમાણ અવશ્ય કરવું.

અહીં કેટલાએક અજ્ઞાની લોકો કહે છે કે, ‘આ સંસારમાં શરીર જ સારૂં છે, માટે તે શરીરને જેમ તેમ પોષણ જોઈએ. તેમાં ભક્ષ્ય અભક્ષ્યની કલ્પના શા માટે કરવી?’ આ સંબંધે તેમને કહેવાનું કે, તેઓ ખરેખરા મૂર્ખ જ છે. કારણ કે, આ શરીરને બહુ પ્રકારે પોષણ કરવામાં આવે, તો પણ તે શરીરનું અસારપણું જ હોય છે; તેથી તેવા અસાર શરીરને અર્થે વિવેકી પુરુષોએ અભક્ષ્ય ભક્ષણ કરવું નહીં. તેને માટે કહ્યું છે કે—

‘અહ પોસિઅંપિ વિહહહ, અંતે ઇઅં કુમિત્તમિવ દેહં ।

સાવજ્ઞ શુજ્ઞ પાવં, કો તસ્સ કણ સમાયરહ’ ॥ ૧ ॥

‘આ શરીર અતિ પોષણ કર્યા છતાં પણ અંતે નહારા મિત્રની પેઠે વિનાશ પામી જાય છે, તેથી તેવા શરીરને માટે સાવધ ભોગવવાનું પાપ કોણ આચરે?’ ૧

હવે દૃષ્ટાંત સહિત આ વ્રત લીધાનું ફળ દેખાડે છે.

‘મંસાણં નિયમં, ધીમં પાણચ્છે વિ પાલંતો ।

પાવહપરંમિલોણ, સુરમોણ વંકચુલોન્વ’ ॥ ૧ ॥

‘માંસાદિકનો નિયમ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય પ્રાણુના ત્યાગ સુધી પણ પાલન કરે તો પરલોકમાં વંકચૂલની પેઠે દેવલોકના સુખને પામે છે.’ ૧

વંકચૂલની કથા.

આ ભરતશ્વેત્રને વિષે વિમલ નામે રાજા હતો. તેને સુમંગલા નામે સ્ત્રી હતી. બન્ને દંપતીથી બે સંતાનો ઉત્પન્ન થયાં. તેમાં પુષ્પચૂલ નામેએક પુત્ર અને પુષ્પચૂલા નામે એક પુત્રી હતી. તે બંને અનુક્રમે યૌવન વયને પ્રાપ્ત થયાં. રાજકુમાર પુષ્પચૂલને એક સુંદર રાજકન્યા સાથે પરણાવ્યો. રાજકન્યા પુષ્પચૂલાને કોઈ ઉત્તમ રાજકુમારની સાથે પરણાવી. રાજકન્યા પુષ્પચૂલા વિવાહિત થયા પછી થોડાજ વખતમાં વિધવા થઈ. આથી રાજા વિમલ અને સુમંગલા રાણી ઘણા જ દુઃખી થઈ ગયાં. વિધવા થયેલી પુષ્પચૂલા તેના ભાઈ પુષ્પચૂલ ઉપર અતિ પ્રેમ રાખતી હતી. બ્રાતૃસ્નેહને લઈને પોતાના પિતાને ઘેર રહેતી હતી.

રાજકુમાર પુષ્પચૂલ ચોરી વગેરે દુર્વ્યસનોમાં પડી ગયો; તેથી તે નગરના લોકોને અતિશય પીડવા લાગ્યો. આ દુર્વ્યસનને લઈને લોકોમાં તે વંકચૂલના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો. તેની બહેન પુષ્પચૂલા પણ તેના જેવી જ બુદ્ધિવાળી થઈ, તેથી તે વંકચૂલાના નામથી લોકોમાં વિખ્યાત થઈ. વંકચૂલ નગરજનોને અત્યંત પીડતો હતો. તેની ઘણી ફરીયાદો રાજાના સાંભળવામાં આવી. આથી રાજા તેની ઉપર રોષાતુર થઈ ગયો અને તેણે વંકચૂલને પોતાના રાજ્યની હદમાંથી કાઢી મૂક્યો. તેની બહેન વંકચૂલા અને તેની સ્ત્રી તેના પ્રેમને લઈને પાછળ ચાલી નીકળી. વંકચૂલ પોતાની બહેન અને સ્ત્રીને સાથે લઈ જંગલમાં ભ્રમવા લાગ્યો. કોઈ એક ભયંકર અટવીમાં તે આવી પહોંચ્યો, તેવામાં કોઈ ધનુર્ધર ભિલ્લે તેને જોયો, તે ભિલ્લે આકૃતિથી તેને રાજપુત્ર જાણી બહુ માનથી પોતાની પદલીમાં રાખ્યો. તેણે આદરથી તેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો. વંકચૂલે તેને પોતાનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તેનો વૃત્તાંત જાણી તે ભિલ્લની તેની ઉપર ઘણી પ્રીતિ થઈ. તે સમયે ત્યાં મૂલ પદલીપતિ મરણ પામેલો હતો, તેથી તેના સ્થાન ઉપર વંકચૂલને સ્થાપવામાં આવ્યો. વંકચૂલ એક મોટો ભિલ્લ રાજા બની ગયો. તે ભીલડીઓની સાથે રહેવા લાગ્યો અને ભીલોની સાથે લોકોને લુટતો તે સ્થળે સુખે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

એક વખતે વર્ષાઋતુનો સમય આવ્યો. તેવામાં ચંદ્રયશા નામના એક આચાર્ય કેટલાએક મુનિઓના પરિવારના સાથમાંથી જુદા પડી ગયેલા હોવાથી ભૂલા પડી તે પદલીમાં આવી ચડ્યા. તે આચાર્ય પોતાના આચારમાં સારી રીતે વર્તનારા હતા, તેથી વર્ષામાં નિરંતર નવા ઉત્પન્ન થયેલા અંકુરાના

મદ્દનથી અને સચિત્ત જલના સંઘટ્ટથી ભય પામતા હતા, તેથી તે સમય તેમને વિહાર કરવામાં અયોગ્ય લાગ્યો. આથી તેઓ તે પદ્મીમાં ખેસી ગયા હતા. વંકચૂલે કુલીનતાને લઈને તે મુનિને પ્રણામ કર્યો. ગુરુએ તેને ધર્મલાભની આશીષ આપી. ગુરુએ તે સ્થળે વસવા માટે વંકચૂલની પાસે જગ્યાની માગણી કરી. તે વખતે વંકચૂલે કહ્યું, ‘મહારાજ ! હું તમોને રહેવા વસતિ આપું. પરંતુ તમારે તે જગ્યામાં કે મારી હદમાં ધર્મની પ્રરૂપણા કરવી નહીં. કારણ કે, હિંસા, અસત્ય અને ચોરી વગેરેનો ત્યાગ કરવાથી ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ અમારી આજીવિકા તો તેમાંજ રહેલી છે. માટે તમારે આ સ્થળે ધર્મની પ્રરૂપણા કરવી નહીં.’

આચાર્ય ચંદ્રયશાએ એ વાત કબૂલ કરી. પછી વંકચૂલે તેમને રહેવાને માટે નિરવઘ સ્થાન આપ્યું. પછી ગુરુ સ્વાધ્યાય ધ્યાનાદિ ધર્મકૃત્ય કરતા તે સ્થળે આતુર્ભાસ્ય રહ્યા હતા.

એક વખત વંકચૂલે આચાર્યને આહારાદિકને માટે નિમંત્રણ કર્યું, ત્યારે આચાર્યે કહ્યું, ‘ભદ્ર, અમારે તમારા ઘરની ભિક્ષા કલ્પતી નથી. અમે તો અહિં તપશ્ચર્યા કરીનેજ સુખે કાલ નિર્ગમન કરીશું. તમોએ અમોને જે વસતિ દાન કર્યું છે, તેથી તમોએ મહાપુણ્ય ઉપાર્જન કરેલું છે. તેને માટે આગમમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે.

‘જો દેહ ઉવસ્સં મુણિ—વરાણ તવ નિયમ જોગજુત્તાણં ।

તેણં દિન્નાવત્થન્ન પાણ, સયણાસણંવિગપ્પા ॥ ૧ ॥

પાવહ સુરનર રિદ્ધી, સુકુલુપ્પત્તી ય મોગસામગ્ગી ।

નિત્થરહ મવમગારિ, સિજ્ઞા દાણેણ સાહૂણં’ ॥ ૨ ॥

‘તપ, નિયમ અને યોગથી યુક્ત એવા મુનિઓને જે ઉપાશ્રય આપે છે, તેણે તેમને વસ્ત્ર, પાણી, શયન અને આસન પ્રમુખ સર્વ આપ્યું છે. તે વસતિ દાનના પુણ્યથી તે મનુષ્ય દેવ તથા મનુષ્યની ઋદ્ધિને પામે છે, સારા કુળમાં જન્મ મેળવે છે, ભોગની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરે છે અને આ સંસારનો પાર પામે છે.’ ૧-૨

વર્ષાકાળ અતિકાંત થયા પછી ગુરુ મહારાજએ વંકચૂલને પૂછી ત્યાંથી વિહાર કર્યો. વંકચૂલ તે આચાર્યની સત્ય પ્રતિજ્ઞાથી હર્ષ પામતો ભક્તિ વડે તેમની પાછળ ગયો. કેટલોક માર્ગ ઉદ્દલંઘ્યા પછી ચિરકાલ રહેલા મુનિના

વિયોગથી વિહ્વળ થયેલા વંકચૂલે ગુરુને નમન કરી આ પ્રમાણે વિનંતિ કરી—
 ‘સ્વામી, અહીંથી હવે બીજાનો સીમાડો આવે છે, તેથી હું હવે પાછો વળીશ.
 હવે મને તમારું પુનર્દર્શન તત્કાળ પાછું થાશે.’ આ પ્રમાણે તેનાં વચન
 સાંભળી આચાર્ય મધુર વાણીથી વંકચૂલને કહ્યું, ‘હે ભદ્ર, તમારી સહાયથી
 અમે આટલો કાળ તમારા સ્થાનમાં સુખે રહ્યા હતા. તેથી જો તમોને રુચે
 તો તમારો પ્રત્યુપકાર કરવા માટે થોડું કાંઈ કહીએ.’ વંકચૂલ બોલ્યો—‘મહા-
 રાજ, જો મારાથી સુખે પાળી શકાય, તેવાં વચનો કહી મારી ઉપર અનુગ્રહ
 કરો.’ વંકચૂલના કહેવાથી તે આચાર્ય આ પ્રમાણે બોલ્યા—‘ભદ્ર! ૧ જેનું
 નામ કોઈનાથી જાણી શકાય નહીં એવાં અજાણ્યાં ફળ તમારે ખાવાં નહીં.
 ૨ બીજાને મારવાની ઈચ્છા થતાં તમારે સાત આઠ પગલાં પાછું હઠવું.
 ૩ રાજની પટરાણીને માતા સમાન ગણવી અને ૪ કદિ પણ કાગડાનું માંસ
 ખાવું નહીં. આ ચાર નિયમો તમારે ચોક્કસ રીતે પાળવા. આ નિયમો પાળ-
 વાથી તમારે ઉત્તરોત્તર મોટો લાભ થશે.’ આચાર્યનાં આ વચન સાંભળી
 ‘મહારાજ, આપે મારી ઉપર મોટો અનુગ્રહ કર્યો.’ એમ કહી વંકચૂલે તે
 ચાર નિયમો ગ્રહણ કર્યા. પછી તે પોતાને સ્થાને પાછો ફર્યો અને ગુરુ મહા-
 રાજ ત્યાંથી વિહાર કરી બીજે સ્થળે ચાલ્યા ગયા.

એક વખતે વંકચૂલ ભિલ્લોની સેના લઈ કોઈ ગામ મારવાને ચાલ્યો.
 તે ગામના લોકોને અગાઉથી માલૂમ પડવાથી તેઓ ગામ મૂકીને નાસી
 ગયા, વંકચૂલ ગામને ખાલી થયેલું જોઈ પોતાનો પરિશ્રમ નિષ્ફળ થયાથી
 મનમાં પરિતાપ પામતો પરિવાર સાથે ત્યાંથી પાછો ફર્યો. અને અટવીમાં એક
 વૃક્ષ નીચે વિશ્રાંતિ લેવા બેઠો. વંકચૂલને ક્ષુધા લાગવાથી તેણે અટવીમાંથી
 ફળાદિ લાવવાને પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી. તે લોકો પણ ક્ષુધાથી પીડિત
 થતા હતા, એટલે તેઓ ફળાદિ લેવાને અટવીમાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યા.
 કોઈ વનલતામાં સુગંધી અને પાકેલાં ફળોથી નમ્ર થઈ ગયેલું એક કિંપાકનું
 વૃક્ષ તેમના જોવામાં આવ્યું. તત્કાળ તેમણે એ વૃક્ષનાં ફળો લીધાં અને તે
 લઈ તેઓ વંકચૂલની પાસે આવ્યા. વંકચૂલને તે ફળોને જોતાં જ પોતે
 લીધેલો નિયમ યાદ આવ્યો. તેથી તેણે તે ફળનું નામ પૂછ્યું. ભિલ્લોએ કહ્યું,
 ‘અમે આ ફળનું નામ જાણતા નથી. પરંતુ તે બહુ સ્વાદવાળું છે. માટે
 આપને ખાવામાં હરકત નથી.’ વંકચૂલે કહ્યું, ‘હું અજાણ્યા ફળ ખાતો નથી.
 કારણ કે મેં અજાણ્યા ફળ ન ખાવાનો નિયમ લીધો છે.’ ભિલ્લોએ આગ્રહ-

પૂર્વક કહ્યું— ‘સ્વામી આવી અસ્વસ્થ અવસ્થામાં નિયમનો આગ્રહ રાખવામાં આવતો નથી. કારણ કે, અહીં તો પ્રાણ રહેવાનો પણ સંદેહ છે, તેવા વખતમાં અભિગ્રહ શો ?’ તે લોકોનાં આવાં વચન સાંભળી વંકચૂલ ધર્મનું ધૈર્ય ધારણ કરીને બોલ્યો, ‘ભિક્ષો, હું ક્ષુધાથી પીડાઉં છું, પરંતુ મને એ નિયમમાં દઢતા છે. તમારે આવા વચનો બોલવાં નહીં. પ્રાણ જવાનાં હોય તો ભલે જાઓ, પરંતુ ગુરુ સમીપે ગ્રહણ કરેલો મારો નિયમ સ્થિર રહો.’ પછી તે ભિક્ષોએ વંકચૂલને આગ્રહ કર્યો નહીં. તેઓ બધા એ ફળ ખાઈને તે વૃક્ષ નીચે સુઈ ગયા; પણ તેઓમાંથી વંકચૂલના નિરોધથી એક સેવકે તે ફળ ખાધાં નહીં. પછી વંકચૂલ પણ સૂઈ ગયો. થોડીવાર પછી વંકચૂલે જાગત થઈ પોતાના ખાસ સેવકને જગાડ્યો અને કહ્યું, ‘આ સૂતેલા લોકોને જગાડો. હવે આપણે આપણી પક્ષીમાં જઈએ., તે સેવકે પોકાર કરી બધાને જગાડવા માંડ્યા, પણ કોઈ જાગ્યું નહીં. પછી કર સ્પર્શ કરીને જગાડવા માંડ્યા. તો પણ કોઈ જાગ્યા નહીં. તેણે તપાસ કરી જોયું, તો ત્યાં સર્વે મરણ પામેલા માલૂમ પડ્યા. પછી તેણે વંકચૂલને તે વૃક્ષાંત જણાવ્યો. આથી વંકચૂલ આશ્ચર્ય પામી ગયો અને પોતે ગ્રહણ કરેલો નિયમ સફળ થયો, એમ જાણી મનમાં આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો. ‘અહા! ગુરુ વાણીનું માહાત્મ્ય કેવું છે ? તે વાણીના પ્રભાવથી હું જીવતો રહ્યો. હું કેવો નિર્ભાગી કે સર્વ ઈષ્ટ સિદ્ધિને કરનાર કલ્પવૃક્ષ જેવા તે ગુરુ અકસ્માત્ મને પ્રાપ્ત થયા હતા, તેમની વાણીના ઉપદેશનો લાભ મેં છોડી દીધો અને ફેગટનો વખત ગુમાવ્યો.’ આ પ્રમાણે ચિત્તમાં ભાવતો તે વંકચૂલ હર્ષ અને ખેદ સાથે રાત્રિ પડતાં પોતાની પક્ષીમાં આવ્યો. જેવામાં તે રાત્રે ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેવામાં પોતાની બહેન પુરુષનો વેષ ધારણ કરી પોતાની સ્ત્રીની સાથે સુતેલી તેના જેવામાં આવી. તેણે પુરુષ વેષવાળી પોતાની બહેનને ઓળખી નહીં. તેના મનમાં એમ આવ્યું કે, કોઈ પુરુષ સાથે પોતાની સ્ત્રી સૂતેલી છે, આથી તેણે ચિંતવ્યું કે, ‘અરે! મારી સ્ત્રી દુરાચારિણી છે. તે આ કોઈ પુરુષની સાથે સૂતેલી છે; માટે આ બંનેને આ વખતે ખડ્ગથી મારી નાંખું’ આવું ચિંતવી તે પ્રહાર કરવાને ખડ્ગ ઉગામે છે, તેવામાં તેને પેલો ગ્રહણ કરેલો બીજો નિયમ યાદ આવ્યો. તત્કાળ તે સાત પગલાં પાછો ફર્યો. તે વખતે ક્રોધાતુર એવા તે વંકચૂલનું ખડ્ગ દ્વારની સાથે અથડાયું. તેના અવાજથી તેની પુરુષવેષધારી બહેન વંકચૂલા જાગી ગઈ. તેણે પોતાના ભાઈને જોતાં જ કહ્યું, ‘ભાઈ, ચિરંજીવો.’ વંકચૂલ પોતાની

બહેનને ઓળખી શરમાઈ ગયો. પોતાના ખડ્ગની સાથે ક્રોધને સંવરી તેણે પોતાની બહેનને પુરુષ વેષ ધરવાનું કારણ પૂછ્યું. વંકચૂલ બોલી—‘ભાઈ, આજે સંધ્યાકાળે તમારા શત્રુના સેવકો નટનો વેશ ધારણ કરીને અહીં આવ્યા હતા. હું તેમનો કપટ વેષ જાણી ગઈ હતી. તે વખતે મેં ચિંતવ્યું કે, ભાઈ વંકચૂલ બહાર ગયા છે. તે ક્યાં છે, એની મને ખબર નથી. જો આ લોકોના જાણવામાં આવશે કે વંકચૂલ પરિવાર સહિત બહાર ગયેલ છે, તો તેઓ આ પક્ષીને અનાથ ધારી પરાભવ કરવાને આવશે; માટે કોઈ ઉપાય કરવો. આવું ચિંતવી મેં રાત્રે કપટથી તમારો વેશ પેહેર્યો અને પછી સભામાં તે નટ લોકોની પાસે નાટક કરાવી, તેમને યોગ્યતા પ્રમાણે દ્રવ્ય આપી વિદાય કર્યા. પછી આજસથી મેં તમારો વેષ કાઢ્યો નહીં અને તે વેશ સાથે મારી ભોજનની સાથે સૂઈ ગઈ હતી.’ પોતાની બહેનના મુખથી આ વૃત્તાંત સાંભળી વંકચૂલ પોતાના મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, ‘અહા! ગુરુના ઉપદેશનો કેવો મોટો લાભ મળ્યો? મને તે ગુરુની વાણીએ બહેનની હત્યાના પાપમાંથી બચાવ્યો.’ આ પ્રમાણે તેણે ગુરુવાણીની બહુ પ્રશંસા કરી.

એક વખતે વંકચૂલ ચોરી કરવા માટે ઉજ્જયિનીનગરીમાં ગયો. ત્યાં અર્ધ રાત્રે કોઈ ધનવાન શેઠના ઘરમાં ચોરી કરવાને પેઠો. તેવામાં ત્યાં તે ગૃહનો સ્વામી શેઠ એક કોઠીનો ખર્ચ વધારે થવાની બ્રાંતિથી પોતાના પુત્રની સાથે વાદ-વિવાદ કરતો તેના જોવામાં આવ્યો. તે જોતાંજ વંકચૂલને મનમાં તિરસ્કાર ઉપજ્યો કે આવા શેઠના ધનને ધિક્કાર હજો. પછી તે ત્યાંથી ચોરી કર્યા વિના પાછો ફર્યો. પછી કોઈ બ્રાહ્મણના ઘરમાં પેઠો. લોકોની પાસે થોડું થોડું યાચી સંપત્તિને પામેલા એવા બ્રાહ્મણનું ધન લઈને શું કરવું? એમ ચિંતવી તેનું ઘર પણ છોડી ચાલ્યો ગયો. પછી તે કોઈ વેશ્યાના ઘરમાં પેઠો. ‘પોતાના રમણીય શરીરવડે કુદી નરને પણ સેવનારી વેશ્યાનું ધન લેવું’, એતો વિશેષ નિંદનીય છે; માટે મારે એનું ધન પણ શા માટે લેવું જોઈએ!’ આમ વિચારી તેણે વેશ્યાનું ઘર પણ છોડી દીધું. તે પછી તે રાજના ઘર આગળ આવ્યો. ત્યાં તેણે ચિંતવ્યું કે,

‘ચૌર્યમાર્ચયતે તચ્ચે લ્લુંટયતે खलु भूपतिः ॥

फलिते धनमक्षीणमन्यथापि चिरं यशः’ ॥ ૧ ॥

‘જો ચોરી કરવી તો રાજને જ લુંટવો, કારણ કે જો કામ સફળ થાય તો અક્ષય ધન મળે અને નહીં તો લાંબા કાલનું મોટું યશ મળે.’ ૧

આવું વિચારી તે વનમાંથી એક ઘો લાવ્યો. તેને રાજના ઘરના કિલ્લા ઉપર ચોંટાડી, તેના પૂછડા સાથે વળગી રાજના મહેલમાં દાખલ થયો. ત્યાં અદ્ભુત રૂપને ધારણ કરનારી રાજની પટરાણી તેના જોવામાં આવી. તે સમયે જાગૃત થયેલી રાણીએ તેને જોયો અને આ પ્રમાણે પૂછ્યું, ‘તું કોણ છે? અને અહીં શા માટે આવ્યો છે?’ વંકચૂલે કહ્યું, ‘હું ચોર છું અને બહુ પ્રકારનાં મણિ તથા રત્નાદિક દ્રવ્યની ઇચ્છાથી અહીં આવ્યો છું.’ આ વખતે વંકચૂલનું રૂપ જોઈ રાજની રાણી તેની પર મોહિત થઈ ગઈ. તેણીએ કોમળ સ્વરથી આ પ્રમાણે કહ્યું, ‘ભદ્ર! દ્રવ્યની વાર્તા છે? આ બધું તમારું જ છે. કોઈ જાતનો ભય રાખશો નહીં. સ્વસ્થ થાઓ. આજે તમારા કુળદેવતા તમારી ઉપર તુષ્યમાન થયા છે. કારણ કે, હું રાજની પટરાણી તમારે વશ થઈ ગઈ છું. આજે મેં મારા સૌભાગ્યના ગર્વથી રાજને રીસાવ્યો છે, તેથી તમે અહીં આવો અને તમારા યૌવનને સંરક્ષ કરો. સંતુષ્ટ થતાં માણસોને અર્થ કામ મુલભ છે. મારો સંતોષ હશે તો તમારો વંધ કે બંધ થશે નહીં.’ આ પ્રમાણે પટરાણીએ તે વંકચૂલને કામચૂલથી લોભાવ્યો અને ક્ષોભ પમાડ્યો. તો પણ વંકચૂલ પોતે અંગીકાર કરેલા નિયમનું સ્મરણ કરી રાણીને નમી આ પ્રમાણે બોલ્યો, ‘માતા! તમે મારાં પૂજ્ય છો. મારા જેવા એક વનવાસી તસ્કર તરફ તમારે સ્પૃહા કરવી યોગ્ય નથી.’ પટરાણી બોલી, ‘અરે વાચાલ, હું તારી સાથે કામની અભિલાષી છું, તેને તું માતા કહીને બોલાવતા કેમ શરમાતો નથી? જો તું મારું વચન માનીશ નહીં તો આજે તારી ઉપર ચમરાજ રૂઝ્યો સમજજો.’ આ પ્રકારે રાણીએ ઘણાં વચનો યુક્તિથી કહ્યાં, તો પણ તે વંકચૂલ જરા પણ ક્ષોભ પામ્યો નહીં. પછી તે રાણી ક્રોધાતુર થઈ અને નખે કરી પોતાનું શરીર ઉજરડી ઉંચે સ્વરે પોકાર કરવા લાગી.’

આ તરફ રાજ તે રાણીવાસના ગૃહના દ્વાર આગળ છૂપી રીતે ઉભો રહી આ સર્વ વૃત્તાંત સાંભળતો હતો. જ્યારે રાણીએ પોકાર કરવા માંડ્યો એટલે દ્વારપાળો જાગી ઉઠ્યા અને ઉઘાડાં શસ્ત્રો લઈ દોડી આવ્યા. તે વખતે રાજએ તે લોકોને અટકાવીને કહ્યું, ‘આ ચોર નિરપરાધી છે, માટે તેને મારશો નહીં. માત્ર જરા બાંધીને લઈ જાઓ અને સવારે મારી આગળ સભામાં લાવજો.’ દ્વારપાળોએ રાજની આજ્ઞા પ્રમાણે કર્યું. તે ચોરને પકડી બાંધીને લઈ ગયા.

આ વખતે પોતાની રાણીનો દુરાચાર પ્રત્યક્ષ જોઈ રાજ મનમાં ચિંતા કરવા લાગ્યો અને તે ચિંતામાં તેણે જગૃતપણાથી જ મહાકષ્ટે રાત્રિ નિર્ગમન કરી. પ્રાતઃકાળે રાજસેવકો તે ચોરને બાંધી રાજની આગળ સભામાં લાવ્યા. રાજએ આક્ષેપથી વંકચૂલને, સત્ય કહેવાને કહ્યું, એટલે વંકચૂલે રાત્રિનો સર્વ વૃત્તાંત જે બન્યો હતો, તે સાચે સાચો કહી સંભળાવ્યો અને રાણીએ પોતાને મધુર વાણીથી કેટલાંક વચનો કહ્યાં હતાં, એમ ગુપ્તપણે તે વાત જણાવી. આથી રાજ વંકચૂલની ઉપર સંતુષ્ટ થઈ ગયો. તેને બાંધમાંથી મુક્ત કરી રાજએ આલિંગન કર્યું અને આ પ્રમાણે કહ્યું, ‘હે સત્પુરૂષ, તમારા સાહસથી હું તમારી ઉપર સંતુષ્ટ થયો છું. માટે મારી પટરાણી હું તમને અર્પણ કરું છું. વંકચૂલ બોલ્યો, ‘સ્વામી! આપનાં પટરાણી એ મારી માતા છે. આપે એવું વચન ન બોલવું.’ તે પછી રાજએ ધમકી આપીને કહ્યું કે, ‘જો તું રાણીને ગ્રહણ કરીશ નહીં તો હું તને શૂળીએ ચડાવીશ.’ વંકચૂલ આવી ધમકીથી પણ ડગ્યો નહીં. વંકચૂલને આમ અચલ અને દઢ જોઈ રાજ તેની ઉપર ઘણો જ તુષ્યમાન થઈ ગયો અને તે જ વખતે તેને પોતાના પુત્રના પદ ઉપર સ્થાપી દીધો. પછી રાજ પોતાની દુરાચારિણી રાણીને હણવા ઇચ્છતો હતો, તેને વંકચૂલે કેટલાંએક વચનો કહી જીવતી રખાવી હતી. તે પછી વંકચૂલે પોતાની સ્ત્રી અને બહેનને ત્યાં બોલાવી તે ઉજ્જયિનીનગરીમાં સુખે રહ્યો હતો. ત્યારથી તેને ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો અને તેથી તેણે પોતાના હૃદયને જૈનધર્મને વિષે અનુરક્ત કર્યું. પેલા આચાર્ય મહારાજએ આપેલા નિયમોને નિરંતર સંભારતો વંકચૂલ યથાશક્તિ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધાવાળો થયો હતો.

એક દિવસે વંકચૂલના ભાગ્યોદયથી તે આચાર્ય ભગવાન તે જ નગરીમાં પધાર્યા. તે બખર જાણી વંકચૂલ મોટા આડંબરથી તેમને વંદના કરવાને ગયો. આચાર્ય પાસેથી ધર્મનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સાંભળી તેણે તત્ત્વરૂચિરૂપ સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કર્યું હતું. આ અરસામાં તે ઉજ્જયિનીનગરીની સમીપ આવેલા શાલિગ્રામ ગામના રહેવાસી જિનદાસ નામના શ્રાવકની સાથે વંકચૂલને મૈત્રી થઈ હતી. તે જિનદાસ શ્રાવક ઉપર વંકચૂલનો ઘણો જ સ્નેહ થયો હતો.

એક સમયે રાજએ અતિ દુર્જય એવા કામરૂપ દેશના રાજને જીતવા માટે વંકચૂલને આજ્ઞા કરી વંકચૂલે રાજની આજ્ઞાથી કામરૂપ દેશમાં જઈ ત્યાંના રાજ સાથે યુદ્ધ કરી તેને પરાજિત કર્યો, પરંતુ શત્રુઓનાં શસ્ત્રોથી તે

ઘણો જ ધાયલ થઈ ગયો. ધાયલ થયેલો વંકચૂલ તેવી જ સ્થિતિમાં ઉજ્જયિની નગરીમાં આવી પહોંચ્યો. વંકચૂલની આવી સ્થિતિ જોઈ રાજના હૃદયમાં ચિંતાની પીડા ઉત્પન્ન થઈ આવી. તત્કાલ તેણે ઘણા વૈદ્યોને બોલાવી તેની ચિકિત્સા કરાવી; પણ વંકચૂલના ધા રૂઝાયા નહીં. રાજએ પછી પોતાના વૈદ્યોને ક્રોધ લાવીને કહ્યું, ‘તમે વંકચૂલને શા માટે સાજો કરી શકતા નથી ! તમારે તેને જલ્દી સાજો કરવો. વૈદ્યોએ કહ્યું, ‘મહારાજ, તેને માટે હવે એક ઉપાય છે કે, જે તે કાગડાનું માંસ ખાય તો તેના શરીરના ધા રૂઝાઈ જાય.’ આથી રાજએ વંકચૂલને આલિંગન કરી અશ્રુપાત કરતાં કહ્યું, ‘વત્સ ! તારી પીડા દૂર કરવા માટે વૈદ્યોએ ઘણા ઉપચાર કર્યા, પણ તારા ધા રૂઝાયા નહીં. હવે કાગડાનું માંસ ખાવાનો ઉપાય બાકી છે, તે તું કર એટલે તારા શરીરની પીડા દૂર થઈ જાય. વંકચૂલે કહ્યું, ‘સ્વામી ! હું સર્વથા માંસ ભક્ષણથી નિવૃત્ત થયો છું. તેમાં ખાસ કરીને કાગડાનું માંસ ન ખાવાનો મેં નિયમ કર્યો છે; તેથી હું મારો નિયમ તોડીશ નહીં. રાજ બોલ્યો, ‘વત્સ ! જે જીવતાં રહેવાય તો ઘણા નિયમો લઈ શકાશે અને મૃત્યુ પામ્યા પછી તે બધા નિયમો ચાલ્યા જશે. માટે જીવન રાખવા તું કાગડાનું માંસ ભક્ષણ કર.’ રાજનાં આવાં વચન સાંભળી વંકચૂલ બોલ્યો, ‘સ્વામી ! હવે મારે જીવવાની જરાપણ તૃષ્ણા નથી. કારણ કે, એકવાર અવશ્ય મૃત્યુ તો થવાનું જ છે. તેથી આ પ્રાણ ભલે જાય, પણ હું અકૃત્ય નહીં કરું.’

આ વખતે રાજએ પેલો શાલીગ્રામવાસી જિનદાસ શ્રાવક કે જે વંકચૂલનો પરમ મિત્ર હતો, તેને બોલાવ્યો. રાજના બોલાવવાથી જિનદાસ તત્કાલ વંકચૂલને મળવાને માગે આલી નીકળ્યો. તે રસ્તામાં આવતો હતો. તેવામાં કોઈ બે દેવીઓ રૂદન કરતી તેના જોવામાં આવી. જિનદાસ તેમની પાસે આવ્યો અને તેણે તે દેવીઓને પૂછ્યું, ‘તમે કોણ છો ? અને શા માટે રૂદન કરો છો ? તે સ્ત્રીઓ બોલી, ‘અમે સુધર્મદેવમાં રહેનારી દેવીઓ છીએ. અમારો સ્વામી દેવલોકમાંથી ચ્યવી ગયો, તેથી તેના વિરહથી અમે વિહ્વળ બની વંકચૂલ નામના એક ક્ષત્રિય ભત્રીંસને પ્રાર્થવા ઇચ્છીએ છીએ. આજે તે તમારા વચનથી જે તેનો નિયમ ભાંગશે તો તે સત્વર દુર્ગતિએ જશે. તેથી અમારે તેનો પાછો વિચોગ થશે. આથી અમે રૂદન કરીએ છીએ.’ તે બંને દેવીઓનાં આ વચન સાંભળી જિનદાસે કહ્યું, ‘તમે રૂદન કરશો નહીં. જેમ તમારું ઇષ્ટ થશે તેમ

હું કરીશ.’ આ પ્રમાણે તે દેવીઓને આશ્વાસન આપી જિનદાસ ઉજ્જયિની નગરીમાં આવ્યો. તે રાજના મંદિરમાં ગયો અને રાજને મળ્યો. પછી તેણે વંકચૂલ આગળ આવી તેનું કુશળ પૂછી ઔષધના ઉપાય માટે પૂછ્યું, તે વખતે રાજએ તેને સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. વંકચૂલને કાગમાંસ ન ખાવાના નિયમમાં અતિ દૃઢ જોઈ અને તેનું શરીર અત્યંત જર્જરીભૂત થયેલું. દેખી તેણે રાજદિ સર્વની સમક્ષ આ પ્રમાણે કહ્યું, ‘આ મારા મિત્ર વંકચૂલને ધર્મ તે જ ઔષધ છે, માટે જીજું કોઈપણ ઔષધની પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં.’ મિત્રનાં આવાં વચ્ચેનાં સાંભળી વંકચૂલે કહ્યું, મિત્ર, તમે કહ્યું, તે યોગ્ય છે. હવે મારે તમને વિશેષમાં કહેવાનું કે જે તમે મારી ઉપર પૂર્ણ સ્નેહ રાખતા હો તો આજસને દૂર કરી મને આ છેલ્લે અવસર કાંઈકે ‘સંબલ આપો. વંકચૂલની આ માંગણી ઉપરથી જિનદાસે તેને સમ્યક્ પ્રકારે આરાધના કરાવી. તેથી વંકચૂલ ચાર આહારના પચ્ચક્ષુખાણ કરી અને ચાર શરણનો અંગીકાર કરી પંચપરમેષ્ઠી નમસ્કારનું સ્મરણ કરતો, તથા સર્વ જીવોને વિષે નિર્વૈરપણાને ધારણા કરતો, પૂર્વના કરેલાં પાપને નિદતો અને સુકૃતને અનુમોદતો સમાધિપૂર્વક કાળ કરી બારમા દેવલોકે દેવતા થયો. તે પછી જિનદાસ વંકચૂલની મરણક્રિયા કરી શોક કરતો પોતાને ઘેર ચાલતો થયો. તે રસ્તે જતો હતો, ત્યાં માર્ગે પેલી જે દેવીઓને રૂદન કરતી જોઈ તેણે પૂછ્યું, ‘ભદ્રે! હજુ શા માટે રૂદન કરો છો ? તે અખંડિત વ્રતવાળો થઈ મૃત્યુ પામી દેવલોકમાં તમારો સ્વામી ન થયો ?’ તે દેવીઓએ નિઃશ્વાસ નાંખીને કહ્યું, ‘હે નિર્મલાશય જિનદાસ, તમે શું પૂછો છો ? અમારે તો તે અમારા સ્વામીનો વિયોગ જ રહ્યો. કારણકે તેઓ પરિણામની વિશુદ્ધિથી અમોને ઓળંગીને બારમે દેવલોકે ગયા. પછી જિનદાસ ત્યાંથી પોતાને સ્થાને આવ્યો ગયો.

એ પ્રમાણે વંકચૂલનું વૃત્તાંત કહેવાય છે. આ વૃત્તાંત ઉપરથી થોડા-પણ અભક્ષ્ય ભક્ષણના નિયમનું મહાકૃળ જાણીને ભવ્ય પ્રાણીઓએ વિશેષથી નિયમ પાળવામાં તત્પર થવું.

આ પ્રમાણે ભોજનને આશ્રીને ભોગોપભોગ વ્રતનું સ્વરૂપ કહ્યું. હવે કર્મને આશ્રીને કહે છે—

“કમ્માઝ જહ્ કમ્મં વિણાનતીરેહ્ નિવ્વહેઝતો ।

પનરસકમ્માદાણે ચયહ્ઝણંપિ સ્વરકમ્મં ” ॥૧॥

‘કર્મને આશ્રી ઉત્સર્ગ માગે કરીને શ્રાવકે કોઈપણ સાવધ કર્મ કરવું નહીં. અને નિરાસ કરીને જ રહેવું. પણ જો કર્મ વિના નિર્વાહ ન થાય તો પણ પંદર કર્મદાન અવશ્ય ત્યજી દેવા.’ (૧)

પંદર કર્મદાન

(૧) અંગારકર્મ, (૨) વનકર્મ, (૩) શકટકર્મ, (૪) ભાટકકર્મ અને (૫) સ્ફોટકકર્મ, એ પાંચ કર્મ. (૧) દાંત, (૨) લાખ, (૩) રસ, (૪) કેશ અને (૫) વિષ, એ પાંચ વાણિજ્ય. (૧) યંત્ર પીલન, (૨) નિર્લાંછન (૩) દ્વદાન, (૪) સરઃશોષણ અને (૫) અસતી પોષણ, એ પાંચ સામાન્ય એ પંદર કર્મદાન કહેવાય છે.

(૧) આજીવિકા માટે અંગારા પાડવા, ભાડભુંજપણું કરવું, કુંભાર લોહકાર અને સુવર્ણકારનું કામ તથા ઈંટો પકાવવા પ્રમુખનો આસંભ કરવો તે અંગારકર્મ કહેવાય છે.

(૨) વૃક્ષાદિકના પત્ર, પુષ્પ વગેરેનું છેદન, ભેદન અને વેચવા પ્રમુખના આસંભ વડે જીવવું તે વનકર્મ કહેવાય છે.

(૩) ગાડા અને તેના અંગો ઘડાવી રાખવા-વેચવા તથા ગાડીથી આજીવિકા કરવી, તે શકટકર્મ કહેવાય છે.

(૪) પોતાના ગાડા, બળદ તથા ઘોડા વડે ખીજનો ભાર વહેવો, અને ભાડું લઈ ગાડા પ્રમુખ ખીજને આપવા-તે વડે આજીવિકા કરવી, તે ભાટક-કર્મ કહેવાય છે.

(૫) કોદાળી, પાવંટો, હળ વગેરેથી ભૂમિનું વિદારણ કરવું, તથા પથ્થર ઘડવા-ઘટ્યાદિ વડે જો આજીવિકા કરવી તે સ્ફોટકકર્મ કહેવાય છે, તેમજ યવ પ્રમુખ ધાન્યનો સાથવો વગેરે કરી વેચવું, તે પણ સ્ફોટકકર્મ કહેવાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,

“જવ ચળયા ગોહુમ-મુગ્ગ માસ કરહિપ્પમહ્ય ધન્નાણં ।

સત્તુય દાલિ કણિક્કા, તંદુલ કરગાહ્ ફોડયણં ॥૧॥

અહવા ફોહિ કમ્મં, સીરેણં ભૂમિફોડણે જંતૂ ।

ઉહત્તયણં ચ તહા, તહાય સિલ કુટ્ટયં તં ચેતિ ” ॥૨॥

“જવ, ચણા, ઘઉં, મગ, અડદ, કરટી પ્રમુખનો સાથવો કરવો, દાળ, કણિક અને તંદુલ કરવા, તે સ્ફોટકકર્મ કહેવાય છે. અથવા હળે કરીને જમીન ફેરવી, પાણીને મારવા કૂટવા લાકડીઓના પ્રહાર કરવા ઇત્યાદિ પણ સ્ફોટકર્મ કહેવાય છે.”

પ્રથમથી મ્લેચ્છ વગેરે લોકોને મોકલી હાથીના દાંત મંગાવીને વેચવા અથવા જે ખીણોમાં તે હાથીના જીવો પેદા થતા હોય ત્યાં પોતે જઈ દાંત લાવીને વેચવા તે દાંતવાણિજ્ય કહેવાય છે. ઉપલક્ષણથી શંખ, ચામડું, ચામર વગેરે પણ જાણી લેવા તેનો વેપાર કરવો તે પણ દાંતવાણિજ્ય કહેવાય છે. ખીણ સિવાય બીજે ઠેકાણેથી દાંતાદિક વેચવામાં કે લેવામાં દોષ નથી.

(૭) લાખનો વેપાર કરવો તે લાખવાણિજ્ય, ઉપલક્ષણથી ગળી, મણ-શીલ આદિ અથવા મનોહર ધાન્યાદિક પણ જાણી લેવા.

(૮) ઘી, તેલ, મદિરા, મધ, ચરબી, આદિનું વેચવું તે રસવાણિજ્ય કહેવાય છે.

(૯) સીંગડીઓ વછનાગ, અફીણ, સોમલ પ્રમુખ વેચવાં, તે વિષવાણિજ્ય કહેવાય છે. લોહ, હડતાળ પણ વણા જવના ઘાતક છે, માટે તે ઉપલક્ષણથી જાણવા.

(૧૦) દાસી, ગાય, ભેંસ, ઊંટ વગેરેને વેચવા તે કેશવાણિજ્ય કહેવાય છે.

(૧૧) તલ, શેરડી, આદિને યંત્રે કરીને પીલવા, પીલાવવા તે યંત્રપીલણ-કર્મ કહેવાય છે.

(૧૨) બળદ, ઘોડા વગેરે ખસી કરવા, નાક વીંધવા અને કાન તથા કંબલ વગેરેનું છેદન કરવું, તે નિર્લંછનકર્મ કહેવાય છે.

(૧૩) તૃણાદિકની વૃદ્ધિને માટે અથવા ક્ષેત્ર વગેરેને શોધવા માટે જે અગ્નિ લગાડવો તે દવદાનકર્મ કહેવાય છે.

(૧૪) ગોધૂમ વગેરેના લાભ માટે દ્રહ, સરોવર વગેરે સુકવવા, તે શોષણ કર્મ કહેવાય છે.

(૧૫) અસતી—દુઃશીલ દાસી, બીલાડી પ્રમુખ જનવરોનું પોષણ કરવું, તે અસતીપોષણકર્મ કહેવાય છે. અહીં ઉપલક્ષણથી શુક, સારિકા, કૂતરા આદિ અધમ પ્રાણીઓનું પોષણ જાણી લેવું.

આ પંદર નિબિડ કર્મબંધના હેતુ હોવાથી આગમ ભોષાએ તે પંદર-કર્મદાન કહેવાય છે. અહીં એટલા માત્ર પંદર જ ત્યજવાનું નથી પરંતુ બીજા પણ ખર-કઠણ કર્મ, કૂર અધ્યવસાયથી સાધ્ય કર્મ જેવાં કે કોટવાળપણું તથા બંદીખાનાનું રક્ષકપણું, ઇત્યાદિકનો પણ ત્યાગ કરવો. કદિ અલ્પ સાવધ કર્મથી નિર્વાહ કરવો પડે તો તે યુક્ત છે. તેને માટે કહ્યું છે કે,

“ इयंरपिहु सावज्जं, पढमं कम्मं न तं समारम्भइ ।

जंदवूण पयट्ठइ, आरंभे अविरओ लोओ ” ॥૧॥

‘શ્રાવક નહીં નિષેધ કરેલ સાવધ કર્મ કે જે ધરનો આરંભ, ગ્રામાંતર ગમન, શકટ, ખેડવાદિક છે તેનો બીજથી પહેલો આરંભ પોતે કરે નહીં, તે શા માટે? તે કહે છે કે, ‘જેને તેણું કર્મ કરતો દેખીને અચતનાવંત લોકો તે કાર્ય કરવામાં પ્રવર્તે છે તેથી બીજના આરંભનો તે હેતુ બને છે માટે પ્રથમ આરંભ ન કરવો.

આ પ્રમાણે કર્મથી ભોગોપભોગ વ્રત સમજવું.

અહીં શિષ્ય પ્રશ્ન એ કરે છે કે, ‘પૂર્વે ભોગોપભોગ શબ્દવાચી તો સ્ત્રી વગેરે કહ્યા હતા, તેથી એ વ્રતમાં તેનું જ પ્રમાણ કરવું જોઈએ. તો પછી કર્મથી એ વ્રત હોઈ શકે નહીં અને કર્મ શબ્દને ક્રિયાવાચીપણું હોવાથી ક્રિયાને ભોગોપભોગપણાનો સંભવ નથી.’

તેના ઉત્તરમાં ગુરુ કહે છે, ‘એ વાત સત્ય છે, પણ જે ભોગોપભોગ તે વેપારાદિક કર્મનું કારણભૂત છે, તેથી કારણને વિષે કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી કર્મને પણ ભોગોપભોગપણું કહ્યું છે. તે વિષે અહીં વધારે ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી.

તે વ્રતની ભાવના કહે છે-

“ सव्वेसिं साहूणं, नमामि जेहि अहियंति नाऊणं ।

तिविहेण कामभोगा, चत्ता एवं विचित्तिज्जा ” ॥૧॥

‘જે મુનિઓ કામભોગને અહિત જાણીને મન, વચન અને કાયા, એ ત્રિવિધ વડે તેનાથી વિરમ્યા છે, તે સર્વ મુનિઓને હું નમું છું.’ ૧

અનર્થદંડ વિરમણુ નામે ત્રીજું ગુણવ્રત.

અનર્થદંડ વિરમણુ નામે ત્રીજું ગુણવ્રત કહેવાય છે. સ્વજન, શરીર, ધર્મ તથા વ્યવહારને માટે જે આરંભ કરવામાં આવે તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. તે સિવાય બાકીનું તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. એટલે પોતાના ઉપયોગમાં આવે તેનો આરંભ તે અર્થદંડ અને જેની સાથે પોતાનું કાંઈપણ પ્રયોજન ન હોય, છતાં તેનો આરંભ કરવો તે અનર્થદંડ. તેવા અનર્થદંડથી જે વિરમણુ એટલે વિરામ પામવું તે અનર્થદંડ વિરમણુ નામે ત્રીજું ગુણવ્રત કહેવાય છે. તે વ્રત દુધ્યાન વગેરે ચાર પ્રકારના અનર્થદંડના ત્યાગ કરવારૂપ છે તેને માટે કહ્યું છે કે,

“દંડિજાહ જેણ જિઉં વજ્જિય નિય દેહ સયણ ધમ્મદંડ ।

સો આરંભો કેવલ, પાવફલોઽણત્થ દંડત્તિ ॥૧॥

અવખાય પાવ ઉવણસ, હિંસદાણપ્પમાય ચરિણ્હિ ।

જં ચઠ્ઠા સો મુચ્છહ, ગુણવ્વયં તં ભવે તદ્દયં ” ॥૨॥

‘પોતાનો દેહ સ્વજન અને ધર્મનો અર્થ વળીને બાકીના જે જે આરંભોમાં જીવ દંડાય તેનો આરંભ કે જે કેવળ પાપરૂપ ફળને આપનાર છે, તે અનર્થદંડ કહેવાય છે. તે દુધ્યાન, પાપોપદેશ, હિંસા અને પ્રમાદ એ ચાર આચરવાથી અનર્થદંડ હોય છે એ ચારનો જે ત્યાગ કરવામાં આવે તે ત્રીજું અનર્થદંડ વિરમણુ નામે ગુણવ્રત કહેવાય છે.” ૧-૨.

બીજી ગાથામાં આ પ્રમાણે વિશેષ વ્યાખ્યા છે. અપકૃષ્ટ એટલે હીણ ધ્યાન, તે આત્મ તથા રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે.

તેને માટે કહેલું છે કે—

“રાજ્યોપભોગ શયનાસન વાહનેષુ । સ્ત્રી મંથમાલ્ય મણિરત્ન વિભૂષણેષુ ॥

ઇચ્છામિલાષ મતિ માત્રમુપૈતિ મોહાત્ । ધ્યાનં તદાર્ત્તમિતિ સંપ્રવદંતિ તજ્ઞાઃ ॥૧॥

સંછેદનૈર્દહન મંજન મારણૈશ્ચ । બંધ પ્રહાર દમનૈર્વિનિકૃત્તનૈશ્ચ ॥

યો યાતિ રાગમુપયાતિ ચ નાનુકંપાં । ધ્યાનં તુ રૌદ્રમિતિ સંપ્રવદન્તિ તજ્ઞાઃ ” ॥૨॥

‘રાજ્યનો ઉપભોગ, શયન, આસન, વાહન, સ્ત્રી, મંથ, માલ્ય, મણિ, રત્ન અને તેના આભૂષણોની અંદર જે મોહથી અત્યંત ઇચ્છા અમિલાષ પ્રાપ્ત થાય તેને વિદ્વાનો આત્મધ્યાન કહે છે. (૧)

જે છેદન, દહન, ભંજન, મારણ, બંધ, પ્રહાર, દમન અને ખંડનથી રાગને પ્રાપ્ત થાય અને દયા ન લાવે તેને વિક્રાનો રૌદ્રધ્યાન કહે છે. (૨)

૧. ધર્મી પુરુષોને પણ આ સંસારને વિષે ઘણું કરીને અંતરમાં દુઃખ્યાન થાય છે. પરંતુ તેઓ પોતાના પ્રજ્ઞાનના બળથી ઉન્માગે જતાં એવા પોતાના ચિત્તને અટકાવી પુનઃ સન્માગે લાવે છે. જે પ્રાણીઓ નિરંતર આર્ત તથા રૌદ્રધ્યાનમાં પ્રવર્તે છે, તેમને તો અનર્થદંડ જ છે.

૨. પાપનો હેતુ હોવાથી પાપ એટલે ખેતી આદિ કર્મ, તેની દાક્ષિણ્યતાના સ્થાન વિના જે ઉપદેશ તે પાપોપદેશ કહેવાય છે.

૩. જે હિંસનશીલ હોય તે હિંસ્ર કહેવાય છે. એવા વિષ, અગ્નિ, હળ અને શસ્ત્ર વગેરે તેનું દાક્ષિણ્યતાના સ્થાન વિના જે અસંયતોને આપવું તે હિંસ્રદાન કહેવાય છે.

૪. પ્રમાદ એટલે મદ્ય, વિષય, કપાયાદિક તે વડે જે આચરણ, તે પ્રમાદાચરણ કહેવાય છે. સાત વ્યસન, જલકીડા, વૃક્ષની શાખાને આશ્રીને હીંચકો ખેલવો, કુકડા પ્રમુખ જીવોને લડાવવા, કુશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો અને વિકૃત્યા કરવી વગેરે પ્રમાદાચરણ કહેવાય છે; અથવા પ્રમાદાચરણ એટલે આલસની વ્યાપ્તિ. નહીં શોધેલા ધન, ધાન્ય તથા જલાદિકનો વ્યાપાર કરવાથી, ચૂલા, પાણીઆરા વગેરેની ઉપર ચંદરવો ન બાંધવાથી અને ધી, દહીં દૂધ, અને છાશ આદિના પાત્રો નહીં ઢાંકવાથી તેમાં પોતાનો તથા પરનો ઉપઘાત થવાને લીધે તે બહુ અનર્થના કારણો છે, એમ બાણવું તે કારણને લઈને પરમગુરુએ શ્રાવકને ઘેર સાત ગણણા અને નવ ચંદરવા કહેલા છે. જેમ કે—

“સુદ્ધે સાવયમેહે, હવદ્ ગલળાઈ સત્ત સવિસેસં ।

જલ મિઠ સ્વાર આલ્લળ તક્કં ઘી તિલ્લં ચુણાયં” ॥૧॥

મીઠુંજળ, ખારું પાણી, ઉનું પાણી, છાશ, ધી, તેલ, અને લોટ એ સાતને ગળવા માટે શ્રાવકે ગરણા રાખવા. આ ગાથાનો અર્થ સુગમ છે. અહીં લોટનું ગળવું એવી રીતે સમજવું કે તેને ચાળણીથી ચાળવો અહીં ઉપલક્ષણથી દૂધ આદિ વસ્તુઓ માટે પણ ગરણું રાખવું.

૧. કેટલેક સ્થળે દસ ચંદરવા પણ કહેલા છે.

ચંદરવા કચે કચે સ્થળે જોઇએ

જલ સ્થાનો દ્વદ્વખલ ૧. પાણીઆરે, ૨. ખાંડણીએ, ૩. ઘંટીએ, ૪. ચૂલે, ૫. ધાન્યની ભૂમિને વિષે, ૬. દહીંનું જ્યાં માખણ કરવામાં આવે ત્યાં, ૭. ભોજન કરવાને ઠેકાણે, ૮. સૂવાની જગ્યાએ અને ૯. ઉપાશ્રયે, એ નવસ્થાને સુંદર વસ્ત્રથી નિષ્પન્ન કરેલા ચંદરવા શ્રાવકે ધારણ કરવા. જો તે ન કરવામાં આવે તો અનર્થદંડ થાય છે. એવી રીતે ચાર પ્રકારના અનર્થદંડનો ત્યાગ કરવો.

એ અનર્થદંડ નામે ત્રીજું ગુણવ્રત કહ્યું.

આ અનર્થદંડને વિષે ત્યાગ કરવાપણું વિશેષ પ્રકારે બતાવે છે. ઘણું કરીને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જોણે અર્થદંડ વર્જીલો છે. તેથી પરમાર્થ જાણેલો છે, એવો શ્રાવક કેવે પ્રકારે અનર્થદંડને પ્રયુજે છે? તે વિષે સર્વ પ્રકારના અનર્થદંડના ભેદો ઉપર દૃષ્ટાંતો કહેવા અશક્ય છે. તેથી માત્ર એક ચૂલા ઉપરનું દૃષ્ટાંત આપવામાં આવે છે. પ્રમાદે કરીને ચૂલા ઉપર ચંદરવો નહીં બાંધવાથી શું થયું હતું તે દૃષ્ટાંત અન્વયવ્યતિરેકથી કહે છે—

“ચંદોદયદાણાઓ, જાયા મિગસુન્દરી સયા સુહિયા ।

તજાલનાડ કુટ્ટી, તન્નાહો પરમવે જાઓ ” ॥૧॥

“ચૂલા ઉપર ચંદરવો બાંધવાથી શ્રેષ્ઠીકન્યા મૃગસુંદરી નામે રાજકન્યા સદા સુખી થઈ હતી અને તેના ભત્રીંસે તે ચંદરવો બાળી નાંખ્યો, તેથી તે પરભવે કુટ્ટી થયો હતો. ૧.

બીજા કેટલાએક તેના સંબંધીજનો ચૂલા ઉપર ચંદરવો ન બાંધવા વગેરેથી અકસ્માત મૃત્યુરૂપ કષ્ટને પામ્યા હતા. એ ઉપલક્ષણથી જાણી લેવું.

ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે અને તેનો ભાવાર્થ કથાથી જાણવો.

મૃગસુંદરીની કથા

શ્રીપુરનગરમાં શ્રીષેણ નામે રાજા રાજ કરતો હતો. તેને દેવરાજ નામે એક પુત્ર હતો. તે દેવરાજ જ્યારે યુવાન થયો ત્યારે પૂર્વના દુષ્કર્મના ઉદયથી તે કુટ્ટી થયો. તેના રોગને દૂર કરવા માટે સાત વર્ષ સુધી ઉપચારો કરવામાં આવ્યા. પણ તે નીરોગી થયો નહિ. છેવટે કંટાળી ગયેલા વંદોએ તેનો ઉપચાર કરવાની ના પાડી. રાજા શ્રીષેણ આથી વધારે દુઃખી રહેવા લાગ્યો. એક

વખતે તેણે એવી જાહેર ઘોષણા કરાવી કે, “જે મારા કુમારને નીરોગી કરે તેને અડધું રાજ્ય આપવામાં આવશે.” આ ઘોષણાનો પડહ આખા નગરમાં વગડાવ્યો.

તે નગરમાં યશોદત્ત નામે એક મોટો ધનાઢ્ય વસતો હતો. તેને શીલાદિ ગુણોથી યુક્ત એવી લક્ષ્મીવતી નામે પુત્રી હતી. તેણીએ રાજના તે પડહને નિવાર્યો અને કહ્યું કે, “હું રાજકુમારને નીરોગી કરીશ.” રાજ્યે અતિ આદરથી તે લક્ષ્મીવતીને પોતાની પાસે બોલાવી. લક્ષ્મીવતી પોતાના પિતા વગેરેની સાથે રાજની પાસે ગઈ. તેણીએ પોતાના શીલના પ્રભાવથી પોતાના હાથનો સ્પર્શ કરી તે રાજકુમારના શરીરને નીરોગી બનાવી દીધું. આથી પ્રસન્ન થયેલા રાજ્યે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવાને માટે તે કન્યા પોતાના રાજકુમારની સાથે પરણાવી. તે પછી તે પોતાના પુત્રને રાજ્ય આપી રાજ ગુરુ પાસે દીક્ષા લઈ ચાલી નીકળ્યો. પાછળ નવીન રાજદંપતિ સુખે રાજ્ય ભોગવવા લાગ્યાં.

એક દિવસે કોઈ જ્ઞાની આચાર્ય તે શ્રીપુરનગરમાં આવી ચડ્યા. તેમના આગમનની વાત સાંભળી રાજ દેવરાજ અને રાણી લક્ષ્મીવતી તેમને વંદના કરવાને આવ્યાં. ગુરુએ તેમને ધર્મદેશના સંભળાવી. દેશનાને અંતે રાજ દેવરાજે પોતાને કુષ્ટનો રોગ થવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે, “પૂર્વભવને વિષે ઉપાર્જન કરેલાં દુષ્કર્મ વડે તમને રોગ થયો હતો તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે.

વસંતપુરનગરમાં મિથ્યાત્વથી જેની શુદ્ધમતિ આચ્છાદિત થયેલ છે, એવો દેવદત્ત નામે એક વેપારી રહેતો હતો. તેને ધનદેવ, ધનમિત્ર, ધનેશ્વર અને ધનદત્ત નામે ચાર પુત્રો હતા. તે ચાર પુત્રોમાં જે ધનેશ્વર હતો તે વ્યાપાર કળામાં કુશળ હતો. એક વખતે ધનેશ્વર મૃગપુરનગરમાં વ્યાપાર કરવાને ગયો. તે નગરમાં જિનદત્ત નામે જૈનધર્મને પાળનારો શેઠ રહેતો હતો. તેને મૃગસુંદરી નામે કન્યા હતી. તે બાળા આર્હત ધર્મ ઉપર આસ્તિક હતી. એક વખતે તેણીએ ગુરુ પાસે આ પ્રમાણે ત્રણ અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યા. શ્રી જિનેશ્વરની પૂજા કરવી, કોઈ સાધુ મહારાજને દાન આપી ભોજન કરવું અને રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરવો. આ ત્રણ અભિગ્રહ પ્રમાણે તે સર્વદા વર્તતી હતી. મૃગસુંદરી થાણી જ સ્વરૂપવતી હતી. એક વખતે વ્યાપાર અર્થે તે સ્થળે આવેલા ધનેશ્વરે

મૃગસુંદરીને જોઈ; તેણીને જોતાં જ તે તેના સૌન્દર્યથી મોહિત થઈ ગયો. તત્કાળ તેણીને પરણવાને તે અનુરાગી બની ગયો.

તેણે જિનદત્ત શેઠની આગળ તે કન્યાની માગણી કરી, પણ શેઠે ધનેશ્વરને મિથ્યાત્વી માની પોતાની કન્યા આપી નહિ. મોહ પામેલો ધનેશ્વર કપટી શ્રાવક બની ગયો. પછી તે મૃગસુંદરીની સાથે પરણ્યો. પરણ્યા પછી મૃગસુંદરીને સાથે લઈને તે પોતાની નગરીમાં આવ્યો. ઘેર આવ્યા પછી ધર્મની ઇર્ષ્યાને લઈને તેણે મૃગસુંદરીને જિનપૂજન વગેરે કરતા અટકાવી. શ્રાવિકા મૃગસુંદરી આહ્વાન ધર્મ ઉપર પૂર્ણ આસ્તિક હતી, તેથી તે દઢતા રાખીને રહી. તેણીએ જિનપૂજન ન થવાથી ઉપવાસ કરવા માંડ્યા. અનુક્રમે ત્રણ ઉપવાસ થયા. ચોથે દિવસે કોઈ જૈનમુનિ તેણીને દ્વારે આવી ચડ્યા. તે વખતે તેણીએ પોતાના ગ્રહણ કરેલા નિયમના રક્ષણને માટે તે મુનિને ઉપાય પૂછ્યો. તે સમયે ગુરુએ ગુણ-અવગુણનો વિચાર કરીને કહ્યું, “ભદ્રે ! તારે ચૂલા ઉપર ચંદરવો બાંધવો. એમ કરવાથી પાંચ સાધુઓને પ્રતિલાભિત કરવાથી અને પંચતીર્થોને નમસ્કાર કરવાથી જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય, તેટલું ફળ તને પ્રાપ્ત થશે. “ગુરુની આ આજ્ઞા તેણીએ શિર પર ચઢાવી અને ત્યારથી તે પ્રમાણે તેણીએ કર્યું. તે ચંદરવો બાંધેલો જોઈ તેણીના મિથ્યાત્વી સસરા વગેરેએ ધનેશ્વરને કહ્યું કે, “આ તારી વહુએ વસ્ત્ર બાંધીને કામણ કર્યું છે. તે સાંભળી ધનેશ્વરને ક્રોધ ચડી આવ્યો અને તત્કાળ તેણે તે ચંદરવાને અગ્નિ લગાડી બાળી નાંખ્યો. તે પછી મૃગસુંદરીએ ફરીવાર બાંધ્યો. તે પણ ધનેશ્વરે બાળી નાંખ્યો. એવી રીતે સાત ચંદરવા બાંધ્યા અને તે સાત બાળી નાંખ્યા.” પછી સસરાએ મૃગસુંદરીને કહ્યું, “ભદ્રે ! શા માટે વૃથા પ્રયાસ કરે છે ?” મૃગસુંદરી બોલી, “જીવદયા માટે.” તે સાંભળી સસરાએ ક્રોધથી જણાવ્યું, “જે તારે જીવદયા પાળવી હોય તો તું તારા પિતાને ઘેર જ.” મૃગસુંદરીએ કહ્યું, “હું કુળવાનની પુત્રી છું; તેથી કુલટાની પેઠે એકલી નહિ જઈ. માટે તમારા કુટુંબ સાથે મને મારા પિતાને ઘેર મોકલો.” તેણીનાં આવાં વચન સાંભળી તેનો સસરો કુટુંબ સહિત તેણીને લઈને મૃગપુરનગર તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં કોઈ એક ગામમાં તેણીના સસરાનો સગો રહેતો હતો. તેને ઘેર તેઓ મીઝમાન તરીકે ગયા. તે સગાએ પોતાને ઘેર પરોણા આવ્યા જાણી રાત્રિને વિષે ભોજન તૈયાર કરાવ્યું. ભોજન કરવાને સર્વ કુટુંબ તૈયાર થયું પણ રાત્રિ ભોજનના નિયમને સંભારી મૃગસુંદરી ભોજન કરવા ઉઠી નહીં. કોઈ પૂર્વના પુણ્યથી

શુભ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થવાથી મૃગસુંદરીના સસરા વગેરે મૃગસુંદરીને મૂકી ભોજન કરવા ઉઠ્યાં નહીં પછી તે ગૃહસ્થના કુટુંબે તે ભોજન ખાધું, અને ખાધા પછી તત્કાળ તેઓ મરણને શરણ થઈ ગયા. પ્રાતઃકાળે તે સર્વને મરણ પામેલા જોઈ, મૃગસુંદરીના સસરા વગેરે તેનું કારણ જાણવા આમ તેમ જોવા લાગ્યા. તેવામાં એક તપેલીની અંદર સર્પની ગરળ જોવામાં આવી. તે જોતાં જ તેઓએ વિચાર્યું કે રાત્રે રસોઈના ધૂમાડાથી આકુળ વ્યાકુળ થયેલો કોઈ સર્પ ઉંચેથી તપેલીમાં પડી ગયેલો, તેના ઝેરથી સર્વનું મૃત્યુ થયું છે. આ બીના જાણી સર્વેએ મૃગસુંદરીના વખાણ કર્યા અને તેણીની ક્ષમા માગી. આ વખતે મૃગસુંદરી બોલી, ‘આર્યો, આવાં કારણોને લઈને હું ચૂલા ઉપર ચંદરવા બાંધતી હતી, અને રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરતી હતી. ‘તેણીનાં આવાં વચન સાંભળી સર્વે પ્રતિબોધ પામી ગયા અને મૃગસુંદરીને જીવિતદાત્રી થવાથી કુળદેવીની પ્રમાણે માનવા લાગ્યા. પછી તેઓ પાછા ઘેર આવ્યા અને મૃગસુંદરીના ઉપદેશથી ઉત્તમ પ્રકારના શ્રાવકો થયા. તે પછી મૃગસુંદરી અને ધનેશ્વર ચિરકાલ પર્યંત સમ્યગ્ ધર્મને આરાધીને છેવટે સમાધિપૂર્વક કાળ કરી સ્વર્ગે ગયાં હતાં. સ્વર્ગનાં સુખનો અનુભવ કરી આ વખતે તમે બંને દેવદાજ અને લક્ષ્મીવતી થયા છો. તેં પૂર્વભવે ચંદરવા બાળ્યા હતા, તે દુષ્કર્મ નિદા વગેરે કરવાથી તે ખપાવી દીધું હતું પણ તે અંશમાત્ર રહેલું, તેનાથી આ ભવમાં તને સાતવર્ષ સુધી તે વ્યાધિ રહ્યો હતો. આ લક્ષ્મીવતીએ તે પૂર્વના નિયમના પ્રભાવથી તારા વ્યાધિને શાંત કર્યા હતા.

રાજ દેવરાજ અને રાણી લક્ષ્મીવતી ગુરુના મુખથી આ પ્રમાણે પૂર્વભવનો વૃત્તાંત સાંભળી જાતિસ્મરણ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયાં. તત્કાળ તેઓ બંને આ સંસાર ઉપરથી વિરક્ત થઈ ગયાં. પછી પુત્રને રાજ્ય ઉપર સ્થાપિત કરી તેમણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. છેવટે કાલ ધર્મને પામી સ્વર્ગના સુખનાં ભોજન થયાં હતાં.

આ પ્રમાણે અનર્થદંડ વિરમણ વ્રતને વિષે મૃગસુંદરીની કથા કહેવામાં આવી તે ઉપરથી બીજા ભવ્ય જીવોએ ચૂલા ઉપર ચંદરવા ન બાંધવા પવગેરે અનર્થદંડથી વિરામ પામવું. અહીં આ પ્રમાણે ભાવના છે—

“ ચિંતેઽવ્વં ચ નમો, સઙ્ગદ્ઘગાઈં ચ જેહિ પાવાઈં ।

સાહ્લહિં ચ વજ્જિયાઈં નિરદ્ધગાયં ચ સવ્વાઈં ॥ ” ॥૧॥

“તુલ્હેવિ ઉઅરમરણે, મૂઢ અમૂઢાણ અંતરં પિચ્છ ।

एगाणनरय दुरकं अन्नेसिं सासयंसुखं ” ॥૨॥

“જે સ્વ અને પરને અર્થે—ઉભય પ્રકારે પાપ કર્મથી વિરામ પામ્યા છે તે મુનિરાજ પ્રત્યે અમારો નમસ્કાર હો.” ૧

મૂઢ અને તત્ત્વજ્ઞાની—અંનેને ઉદર ભરવું તે સરખું છે, પણ મૂઢ અને અમૂઢ—તત્ત્વજ્ઞાનીની વચ્ચે કેટલો અંતર છે ? તે જુવો, મૂઢ પુરૂષને નરકનાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે અને અમૂઢ તત્ત્વજ્ઞાનીને શાશ્વત સુખ મળે છે એટલો અંતર છે. ૨

ચાર શિક્ષાત્રત

વારંવાર પ્રવૃત્તિ જેમાં છે તે શિક્ષા કહેવાય છે અને તે શિક્ષા જેમાં પ્રધાન છે એવું જે ત્રત તે શિક્ષાત્રત કહેવાય છે. જેમ વિદ્યાના શિક્ષક વડે વારંવાર અભ્યાસ કરાય છે, તેમ શ્રાવકે આ ત્રતોનો અભ્યાસ વારંવાર કરવા યોગ્ય છે.

પ્રથમ સામાયિક ત્રત

ચાર શિક્ષાત્રતોમાં પ્રથમ સામાયિક ત્રત કહેવાય છે. સમ એટલે રાગ દ્વેષ રહિતપણું, તેનો આય એટલે લાભ તે સમાય કહેવાય છે, જે ક્રિયા અનુષ્ઠાન કરવાનું પ્રયોજન એટલે જે ક્રિયા—અનુષ્ઠાન કરવાથી સમાયની પ્રાપ્તિ થાય તે સામાયિક કહેવાય છે. તે રૂપત્રત તે પહેલું સામાયિક નામે શિક્ષાત્રત છે. તેને માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“સામાય્ય મિહ પઢમં સાવજ્જો જત્થ વજ્જિઓ જોગે ।

समणाणं होइ समो देसेणं देसविओवि ” ॥૧॥

અહીં જે સામાયિક નામે પહેલું શિક્ષાત્રત કરવાથી દેશવિરતિ શ્રાવક પણ સાવધ એવા મન વચન અને કાયાના વ્યાપારને વળીને સર્વવિરતિ મુનિ સદશ થાય છે. ૧

અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે, તે દેશવિરતિ સર્વવિરતિ શી રીતે થાય ? દેશે કરીને એટલે દેશદષ્ટાંતે કરીને જેમ ચંદ્રમુખી સ્ત્રી, સમુદ્ર જેવું તળાવ, નહીં તો સાધુ અને શ્રાવક વચ્ચે મોટો અંતર જે છે તે દેખાડે છે. ઉત્કૃષ્ટ દ્વાદશાંગીના અભ્યાસી તે સાધુ અને શ્રાવક તો પદ જીવનિકાય નામના દશવૈકાલિકના અધ્યયન સુધીનો અભ્યાસી હોય છે. સાધુ ઉત્કૃષ્ટપણે સ્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનમાં ઉપજે છે અને શ્રાવક આરમ્ભ દેવલોક સુધી ઉપજે છે. સાધુઓને કાળધર્મ પામ્યા પછી દેવગતિ

અને મોક્ષગતિ એ બે ગતિઓ છે અને શ્રાવકને એકલી દેવગતિ છે. વળી સાધુ ફક્ત સંજ્વલનના ચાર કષાયવાળા હોય છે. અથવા નિષ્કષાયિ પણ હોય છે અને શ્રાવક તો આઠ કષાયવાળા એટલે પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્વલની હોય છે. સાધુઓ એકી સાથે પાંચ મહાવ્રતના અંગીકારી અને શ્રાવક તો થોડા અથવા સમસ્તના પણ ઇચ્છા પ્રમાણે અંગીકારી છે. સાધુઓને એકવાર અંગીકાર કરેલું સામાયિકવ્રત જવજીવ પર્યંત રહે છે અને શ્રાવકને તો તે સામાયિક વ્રત વારંવાર અંગીકાર કરાય છે. સાધુને એક વ્રતનો ભંગ થતાં સર્વ વ્રતનો ભંગ થાય છે, કારણ કે માંહોમાંહી તેનું સાપેક્ષપણું છે અને શ્રાવકને તેમ નથી. તેથી આ સામાયિક કયાં કરવું ? એવી શંકા થતાં તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—

“મુનેઃ સમીપે જિનમંદીરે વા, ગૃહેશ્વવા યત્ર નિરાકુલઃ સ્યાત્ ।

સામાયિકં તત્ર કરોતિ ગેહી, સુગુપ્તિ યુક્તઃ સમિતશ્ચ સમ્યક્ ” ॥૧॥

“ગૃહસ્થ મુનિની સમીપે, અથવા જિનમંદિરમાં, ઘેર અથવા જ્યાં નિરાકુલપણે રહેવાય ત્યાં ત્રણ ગુપ્તિ અને પાંચ સમિતિ સાથે સામાયિક કરે છે.” ૧

અહીં સામાયિક કરનારે જો કે જિનમંદિરમાં સામાયિક કરવું યોગ્ય છે; કારણ કે તેમાં સમ્યક્ પ્રકારે સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તેનું ગ્રહણ પ્રથમ કરવું જોઈએ. પરંતુ અહીં મુનિની સમીપે સામાયિક કરવાનું પ્રથમ કહેલ છે; તેનું કારણ એ છે કે, મુનિની પાસે ધર્મ વાર્તા વગેરે સાંભળવાથી વિશેષ લાભ થાય છે માટે તેનું પ્રથમ ગ્રહણ કરેલ છે. વળી જે ગૃહાદિકને વિષે સામાયિક કરે તેને પણ સમિતિ અથવા ગુપ્તિ સહિત ગુરુ સમીપે આવીને તે ગુરુની સાક્ષીપૂર્વક સામાયિક ઉચ્ચરે. આ વિધિ અદ્યપચ્છદ્ધિ શ્રાવકને માટે છે. બહુ ઋદ્ધિવાળા શ્રાવકનો વિધિ તો આ પ્રમાણે છે. જે મહર્દ્ધિક રાજદિ છે, તે પ્રથમ સાધુની પાસે આવી તે પછી સામાયિક ઉચ્ચરે. જો તેમ ન હોય તો જોણે સામાયિક કરી છે એવા શ્રાવક સમૃદ્ધિમાન્ રાજદિકને યોદ્ધાઓ અને ઘોડાઓથી આરંભનો પ્રસંગ આવે છે. આ વિષે વિશેષ વિવેચન કરવાથી બસ છે. તે વિષે વધારે જાણવું હોય તો આવશ્યકચૂર્ણી ગ્રંથ જોઈ લેવો.

સામાયિક લેનારાઓનું કૃત્ય.

સામાયિક ગ્રહણ કરનારાઓએ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ ? તે પ્રથમ જાણવાનું છે. સામાયિકમાં રહેલા પુરુષે શ્રેષ્ઠ એવા સિદ્ધાંતના અર્થો પૂછવા

અને મહાત્મા પુરૂષોનાં ચરિત્રોને સંભારવાં તેમજ તેણે આળસ, નિદ્રા વિકથા વગેરે દોષોને વર્જી દેવા. હૃદય શુદ્ધ અને દયામય રાખવું તેને માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

“સામાયિકસ્થઃ પ્રવરાગમાર્થઃ પૃચ્છેન્મહાત્માચરિતં સ્મરેચ્ચ ।

આલસ્ય નિદ્રા વિકથાદિ દોષાન્ વિવર્જયેચ્છુદ્ધમના દયાલુઃ ” ॥૧॥

આળસ પ્રમુખ દોષો કહે છે.

કાયાના બાર દોષો.

(૧) આળસ, (૨) નિદ્રા, (૩) પલોંઠી વાળવી, (૪) અસ્થિર આસન, (૫) દષ્ટિનું પરાવર્તન, (૬) બીજા કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ, (૭) ભીંત પ્રમુખનું ઓઠી-ગણ, (૮) અંગનું અતિગોપન, (૯) દેહનો મલ ઉતારવો, (૧૦) આંગળી વગેરે મોડવા, (૧૧) વિશ્રામણ (લાંબા પગ કરી બેસવું) અને (૧૨) ખુજલી ખણવી.

વચનના દસ દોષો.

(૧) કુવચન, (૨) અવિચારી વચન, (૩) પ્રતિઘાત વચન, (૪) બડબડવું (૫) સ્તુતિવચન અથવા પરિચય વચન, (૬) કલહ, (૭) વિકથા, (૮) ઉપહાસ વચન, (૯) શીઘ્રવચન અને (૧૦) જવા આવવાનું કથન એ દસ વચનના દોષ છે.

મનના દશ દોષ.

(૧) અવિવેક, (૨) યશ-કીર્તિની અભિલાષા, (૩) લાભાર્થીયણું, (૪) અહં-કાર, (૫) ભય, (૬) નિયાણું, (૭) ક્ષણનો સંશય, (૮) ક્રોધ, (૯) અવિનય અને (૧૦) ભક્તિશૂન્યપણું—એ દશ મનના દોષ છે. એવી રીતે સર્વ મળીને બત્રીસ પ્રકારના દોષો સામાયિકને વિષે વર્જવા વળી કહ્યું છે કે,

“ગૃહીત્રસ સ્થાવરજંતુરાશિષુ, સદૈવ તપ્તાયસગોલકોપમઃ ।

સામાયિકાવસ્થિત ઇષ નિશ્ચિતં, મુહૂર્ત્તમાત્રં ભવતીહ તત્સત્ત્વઃ ” ॥૧॥

“ગૃહસ્થ ત્રસ તથા સ્થાવર જીવોની રાશિને વિષે હંમેશાં તપેલા લોહાના ગોળા જેવો છે; પણ જ્યારે તે સામાયિકમાં રહે છે, ત્યારે મુહૂર્ત માત્ર—એ ઘડી નિશ્ચયે કરી તેમનો સખા-મિત્ર તુલ્ય છે.”—(૧)

અહીં મિત્ર તુલ્ય શા માટે કહ્યો? તેણે સામાયિકમાં સર્વ આરંભનો ત્યાગ કર્યો છે. વળી અહીં સાવધ યોગના પચ્ચક્રખાણુરૂપ સામાયિકનું જે મુહૂર્તનું પ્રમાણ તે સિદ્ધાંતમાં કહેલું નથી પણ જાણી લેવું; કારણકે પચ્ચક્રખાણુનો કાળ

પણ જઘન્યપણે નવકાર સહિત પચ્ચક્રખાણુની જેમ મુહૂર્ત માત્રનો છે. વળી, સામાયિકનું જઘન્ય અંતમુહૂર્ત પ્રમાણુ છે અને ઉત્કૃષ્ટ એક અહોરાત્રનું માન છે. એમ જાણવું, તે વાત દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ કરે છે.

“સદૈવ સામાયિકશુદ્ધવૃત્તિર્માનેઽપમાનેઽપિ સમાનભાવઃ ।

મુનીશ્વરઃ શ્રીદમદંતસંજ્ઞો વભૂવ સદ્ભૂતસમૃદ્ધિભોગી” ॥૧॥

“સદાકાળ સામાયિકને વિષે જેની શુદ્ધ વૃત્તિ છે અને જે માન તથા અપમાનને વિષે સમાન ભાવવાળા છે એવા શ્રી દમદંત નામે મુનીશ્વર સમ્યક્-રૂપવાળી સમૃદ્ધિના ભોગી થયા હતા.” (૧)

સામાયિકમાં રહેનારો પુરુષ કેવો હોય છે? તે કહે છે.

“નિંદપસંસાસુ સમો, સમો અ માણાવમાણકાસિ ।

સમ સયણપરચણ મણો, સામાઙ્યસંગઓ જીવો” ॥૧॥

સામાયિકમાં રહેલો પુરુષ નિંદા અને પ્રશંસા અને માન તથા અપમાનને વિષે સમાન તેમજ સ્વજન અને પરિજનને વિષે સમાન એવો હોય છે.” (૧)

તે વિષે દમદંત મહર્ષિનું દૃષ્ટાંત

હસ્તિશીર્ષનગરમાં દમદંત નામે એક રાજા હતા. તેની પાસે ઘણી ઉત્કટ સેના હતી. તે સુખે કરીને રાજ્ય કરતો હતો. તે સમયમાં હસ્તિનાપુર નગરમાં પાંડવો અને કૌરવો રાજ્ય કરતા હતા. એક વખતે રાજા દમદંતને તે પાંડવો અને કૌરવોની સાથે રાજ્યના સીમાડાનો મોટો કલહ ઉત્પન્ન થયો. તે પછી એક દિવસે દમદંત રાજા જરાસંઘ રાજાના પુત્રની સેવા અર્થે ગયો હતો. તે પ્રસંગનો લાગ જોઈ કૌરવો અને પાંડવોએ પાછળથી આવી દમદંતના દેશનો ભંગ કર્યો. આ ખબર જાણી રાજા દમદંતને ભારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. તત્કાળ તે મોટું સૈન્ય લઈને હસ્તિનાપુર ઉપર ચડી આવ્યો. ત્યાં તે બંનેની વચ્ચે માંહો-માંહી મોટું યુદ્ધ થયું. દૈવયોગે પાંડવો અને કૌરવો દમદંતથી ભાગી ગયા અને દમદંતનો જય થયો. દમદંત વિજયનો ડાંકો વગાડતો પોતાના નગરમાં આવ્યો.

તે પછી કેટલોએક કાળ નિર્ગમન થયા પછી એક વખતે રાજા દમદંત સંઘ્યાકાળે પોતાના મહેલ ઉપર આકાશ તરફ જોતા હતા, તેવામાં પંચરંગી વાદળાઓ તેમના જોવામાં આવ્યાં. તેઓને ક્ષણવારમાં વીખરાઈ ગયેલાં જોઈ

તેમના હૃદયમાં વૈરાગ્ય ભાવના પ્રગટ થઈ આવી. તેમણે આ સંસારના ક્ષણિક સ્વરૂપનો વિચાર કર્યો. પ્રત્યેક બુદ્ધપણાથી તેણે સર્વ સંસારને અસાર જોઈ તત્કાળ દીક્ષા ગ્રહણ કરી રાજ દમદંત ત્યાંથી વિહાર કરી ચાલી નીકળ્યા. ગામોગામ વિહાર કરતાં તેઓ હસ્તિનાપુરની પાસે આવ્યા.

ત્યાં તે નગરના દરવાજા પાસે તેઓ કાયોત્સર્ગ ધ્યાને રહ્યા. તેવામાં પાંડવો રાજવાડીએ જવા નીકળ્યા. તે વખતે તે મુનિ તેમના જોવામાં આવ્યા. પાંડવોએ પોતાના સેવકોને પૂછ્યું કે, ‘આ મુનિ કોણ છે?’ સેવકોએ તપાસ કરીને કહ્યું, ‘તે દમદંત રાજર્ષિ છે.’ તે સાંભળતાં જ પાંડવો તત્કાલ અશ્વ ઉપરથી નીચે ઉતરી ત્યાં આવ્યા અને તે મહર્ષિને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી નમન કર્યું અને તેમના ઉભય પ્રકારના બળની પ્રશંસા કરી ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા.

ક્ષણવાર પછી તે માર્ગે કૌરવો નીકળ્યા. તેઓમાંથી વૃદ્ધ એવા દુર્યોધને તે મુનિને જોઈ સેવક પાસે તપાસ કરાવી. સેવકે દમદંતમુનિનું નામ આપ્યું, એટલે દુર્યોધને કહ્યું કે, અરે! આ તો આપણો શત્રુ છે. તેનું મુખ પણ જોવું યોગ્ય નથી. ઇત્યાદિ દુર્વાક્યોથી મુનિનો તિરસ્કાર કરી તે સાધુ તરફ એક બીજેરાના ફળનો ઘા કરી તેઓ આગળ ચાલતા થયા. તે પછી તે કૌરવોની પાછળ ચાલતા તેમના સૈનિકોએ ‘યથા રાજ તથા પ્રજા’ એ કહેવત પ્રમાણે લોકડા, ધૂળ અને પાષાણ વગેરે તે મુનિ તરફ ફેંક્યા, જેથી કરીને તે મુનિની પાસે મોટો એક ઢગલો થઈ ગયો.

પાંડવો સ્વેચ્છા પ્રમાણે વનમાં કીડા કરી પાછા ફર્યા, તેવામાં તેમણે તે મુનિની પાસે મોટો પાષાણ વગેરેનો ઢગલો જોયો. તે વિષે લોકોને પૂછતાં તેણે કામ કૌરવોએ કર્યું છે, એ તેમના જાણવામાં આવતાં એદ પામી તેમણે તે પાષાણ વગેરેના ઢગલાને ત્યાંથી દૂર કરી દીધો અને પછી તે દમદંત મહર્ષિને વિધિપૂર્વક વંદના કરી પછી પોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા હતા.

આવી રીતે પાંડવોએ સત્કાર કરેલા અને કૌરવોએ અપમાન કરેલા પણ તે દમદંત મુનિએ તે બંનેની ઉપર સમભાવને ધારણ કર્યો હતો. કોઈની ઉપર રાગ કે દ્વેષ રાખ્યો ન હતો. તે પછી ચિરકાલ પર્યંત ચારિત્રની આરાધના કરી તે મહામુનિ પ્રાંતે ઉત્તમ ગતિના ભાજન થયા હતા.

આ દમદંત મહર્ષિની કથા જાણી દરેક આત્મિક ગુણના ઇચ્છુક પુરુષોએ સ્થિર પરિણામે સામાયિક આચરવું. અહીં આ પ્રમાણે ભાવના છે.

“ ધન્ના તે જિય લોણ જાવજીવં કરંતિ જે સમણા ।

સામાઙ્ગ્ય વિસુદ્ધં નિચ્ચં एवं વિચિત્તિજ્ઞા ॥૧॥

કહ્યાણુ અહં દિક્કલ્લં જાવજીવં જહલ્લિત્તં સમણો ।

નિસ્સંગો વિહરિસ્સં, एवं ચ મણેણ ચિત્તિજ્ઞા ” ॥૨॥

‘જેઓ નિરંતર નિર્મલ એવું સામાયિક જવજીવ સુધી કરે છે, તેમને ધન્ય છે. આ પ્રકારે ચિંતવવું.’-(૧)

‘ક્યારે હું દીક્ષા લઈશ? અને જવજીવ સુધી સાધુઓના સમુદાયમાં રહીને નિઃસંગપણે ક્યારે વિચરીશ. આ પ્રમાણે મનથી ચિંતવવું.’ (૨)

આ પ્રકારે પ્રથમ શિક્ષાત્રત સમજવું.

દેશાવગાશિક નામે બીજું શિક્ષાત્રત

મોકળા નિયમોને સંક્ષિપ્ત વિભાગે કરી, એટલે દેશથી અવકાશ એટલે છૂટ રાખવી તે દેશાવગાશિક અને તેથી રચાયેલું ત્રત તે દેશાવગાશિક નામે બીજું શિક્ષાત્રત કહેવાય છે. અને બાર ત્રતોની ગણનામાં તે દશમું ત્રત કહેવાય છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, ત્રત અંગીકાર કરતી વખતે યાવજીવિત ગ્રહણ કરેલા દિગ્ત્રતને, પ્રાણાતિપાતાદિક વિરમણનો અને બીજા સર્વત્રતોનો પ્રતિદિન જે સંક્ષેપ કરાય છે, તે દેશાવગાશિક ત્રત જાણવું. તેને માટે એ જ ભાવાર્થમાં આ પ્રમાણે લખે છે.

“ પુવ્વં ગહિઅસ્સ દિસા-વયસ્સ સવ્વ વયાણુદિણં ।

જો સંખેવો દેસા-વગાસિયં તં વયં ચિદ્ધયં ” ॥૧॥

અહીં વૃદ્ધ પુરૂષો કહે છે કે, દિગ્ત્રતનો જે સંક્ષેપ કરવો તે બીજા ત્રતોનો સંક્ષેપ કરવા બાબત ઉપલક્ષણથી જાણી લેવું. એટલે તેમાં બીજા ત્રતોનો સંક્ષેપ પણ આવશ્યક છે. વળી દરેક ત્રત પ્રત્યે દિવસ, અને પક્ષાદિક મર્યાદા કરીને સંક્ષેપ કરવાથી ભિન્ન ત્રત હોવાથી જે બાર ત્રતોની સંખ્યા છે. તેમાં વિરોધ આવે; એ પ્રકારે જાણવું કે, દેશાવગાશિક ત્રતમાં દિગ્ત્રતનો જ વિષય છે, તેથી એ શંકા દૂર કરવી. વળી કહ્યું છે કે,

“ દિસિવયગહિયસ્સ દિસાપરિમાણસ્સ પઙ્કિદિણં । પરિમાણ કરણં દેસાવગાસિયંતિ ॥ ”-

“ દિશિત્રત ગ્રહણ કરેલું હોય તેને પ્રતિદિવસ દિશાનું પરિમાણ કરવું તે દેશાવગાશિક છે. એ મૂળ સૂત્રમાં દર્શાવેલું છે. અને જે આ વ્યાખ્યા કરવામાં

આવી છે, તે ઉપલક્ષણથી છે. વળી અવચૂર્ણી સૂત્રમાં કહ્યું છે કે,

“ एवं सव्ववएसु जे पमाणा ठविया ते पुणो पुणो ।

दिवसओ उंसारेइ देवसिआओ रत्तिओ सारे ” ॥

એ પ્રકારે સર્વ વ્રતોમાં જે જે પરિભાણ કરેલું હોય તે વારંવાર દિવસે સંક્ષેપે અને દિવસનું રાત્રિએ સંક્ષેપે.’

આ વ્રત ઉપર દૃષ્ટાંત કહે છે. જેને નરકાવાસ નજીક છે, એવો કૂરમતિ ચંડકૌશિક સર્પ દેશાવગાશિક વ્રતવડે તત્કાલ આઠમે દેવલોકે ગયો હતો.

ચંડકૌશિકની કથા

કોઈ ક્ષપક (તાપસ) મુનિ માસોપવાસના પારણાને દિવસે શિષ્ય સહિત આહારને માટે માર્ગમાં જતા હતા. તેવામાં તેમના પગ નીચે એક દેડકી ચંપાઈ ગઈ. તે વખતે શિષ્યે કહ્યું, ‘સ્વામિન્, તમોએ આ દેડકી ચગદી નાંખી, માટે મિથ્યાદુષ્કૃત આપો. શિષ્યના આવા વચનો સાંભળી તે મુનિને કષાય ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તેથી તે ક્ષપક તાપસે તે મદ્દન કરેલી દેડકી લોકોને ખતાવીને શિષ્યને કહ્યું કે, ‘અરે દુષ્ટાત્મા! આ દેડકી તો મરણ પામી ગઈ, શું તે મેં હણી?’ ત્યારે તે શિષ્ય ગુરુને ક્રોધાયમાન થયેલા જાણી મૌન ધરીને રહ્યો કાંઈપણ બોલ્યો નહીં. પછી સંધ્યા સમયે આલોચના કરતી વખતે તે શિષ્યે મુનિને તે દેડકીની વાત સંભારી આપી. તે વખતે મુનિને વિશેષ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો. આથી ગુરુ રજોહરણ ઉપાડી શિષ્યને મારવા દોડ્યા. તેવામાં ગુરુનું મસ્તક એક સ્થંભ સાથે જોરથી અથડાયું. આથી ગુરુ કાળધર્મ પામ્યા ને જ્યોતીષી-દેવમાં ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચવીને તે કનકખલ નામના વનને વિષે ચંડકૌશિક નામે તાપસ થયો. તે ભવમાં પણ પૂર્વ ભવના પરિચયથી તે ઘણો જ કષાય-વાન્ થયો. એક વખતે કોઈ રાજકુમારો તેના વનમાં ફળાદિક લેવાને આવ્યા. તેમને જોતાં જ તે તાપસ કુહાડો લઈ તેમને હણવાને પાછળ દોડ્યો. દોડતાં દોડતાં ભૂલથી તે એક ખાડામાં પડી ગયો ને તત્કાળ મૃત્યુ પામ્યો; પછી તે જ આશ્રમમાં દૃષ્ટિવિષ સર્પરૂપે ઉત્પન્ન થયો. તે વનમાં પૂર્વભવના અભ્યાસથી તે અતિ મૂર્છા-મોહ પામી કોઈપણ મનુષ્યનો સંચાર થવા દેતો નહીં.

એક દિવસે શ્રીવીર ભગવાન છદ્મસ્થાવસ્થામાં વિદ્યમાન હોઈ વિચરતા વિચરતા તે વનમાં આવી ચડ્યા. ત્યાં જતાં તેમને ગોવાળીયા લોકોએ વાર્યા, પણ તેઓ લાલ ધારી તે દૃષ્ટિવિષ સર્પના બિલ પાસે કાચોત્સર્ગ કરીને રહ્યા.

તે વખતે તે સર્પ પોતાના બીલમાંથી બહાર નીકળ્યો. પ્રભુને જોતાં જ તેનામાં ઉગ્ર કષાય ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તત્કાલ કષાયના આવેશથી તેણે પ્રભુના શરીર ઉપર ડંશ માર્યો. વજ્રના સ્તંભની જેમ અચળ એવા શ્રીવીર ભગવાનના શરીર-માંથી દૂધના જેવા ઉજ્જવલ રૂધિરની ધારા નીકળી. તે જોતાં જ તે સર્પના મનમાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થઈ આવ્યું. તત્કાળ પ્રભુના સ્વરૂપનું ચિત્તવન કરતાં તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ આવ્યું. પોતાના પૂર્વ ભવો તેના જોવામાં આવ્યા. તત્કાલ તે નિર્વિષ થઈ પ્રભુને પ્રદક્ષિણા કરી અને નમન કરી સામે ઉભો રહ્યો. પછી પોતે કરેલ જીવહિંસાદિ અકૃત્યને આલોવી અનશનવ્રત ગ્રહણ કર્યું. તે પછી “મારી દષ્ટિથી કોઈ પ્રાણીને ભય ન થાઓ.” એમ વિચારી તેણે દેશાવગાશિક વ્રત અંગીકાર કર્યું. પછી તે પોતાનું મુખ બીલમાં રાખીને રહ્યો હતો. આ સર્પનો વૃત્તાંત સાંભળી ગોવાળીયાઓએ આવી માખણથી તેની પૂજા કરી. તે માખણના ગંધથી ઝીડીઓ આવી તે સર્પના શરીરને વળગી પડી અને તેના આખા શરીરને છિદ્રવાળું કરી દીધું. તથાપિ તે અંડકૌશિક સર્પ મન અને કાયા વડે નિશ્ચલ રહ્યો હતો. તેવી રીતે અનશન વ્રત પાળી મૃત્યુ પામી આઠમા સહસ્રાર નામના દેવલોકમાં મહર્ધિક દેવતા થયો હતો. એવી રીતે દશમા દેશાવગાશિક વ્રત ઉપર અંડકૌશિક સર્પની કથા કહેવાય છે. એવી રીતે બીજા પણ સંસારભીરૂ પ્રાણીઓએ એ વ્રતને પાળવામાં ઉદ્યમવંત થવું.

તેની ભાવના કહે છે—

“સવ્વે અ સવ્વ સંગેહિં. વજ્જિણ સાહૂણો નમંસિજ્ઞા ।

સવ્વેહિં જે હિં સવ્વં સાવજ્ઞં સવ્વહા ચત્તં” ॥ ૧ ॥

એ પ્રમાણે દસમું વ્રત અને બીજું શિક્ષાવ્રત કહેવામાં આવ્યું.

ત્રીજું શિક્ષાવ્રત પોષધવ્રત.

ધર્મની પુષ્ટિ કરે તે પોષધ કહેવાય છે. તેને આચરનારું વ્રત તે પોષધ-વ્રત કહેવાય છે એટલે પર્વને દિવસે અનુષ્ઠાન કરવાનો જે વ્યાપાર તે રૂપ જે વ્રત તે પોષધવ્રત કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—

‘આહાર દેહ સક્કાર—ગેહ વાવાર વિગ્ધં વંમેહિં ।

પવ્વદિણાણુદ્ધાણં, તદ્દયં પોસહવયં ચઝહા” ॥૧॥

“આહાર, દેહસત્કાર, તથા ગૃહના વ્યાપારની વિરતિ અને બ્રહ્મચર્ય એ ચાર પ્રકારે જે પર્વના દિવસનું અનુષ્ઠાન તે ત્રીજું ચાર પ્રકારનું પોષધવ્રત કહેવાય છે.” (૧)

અહીં જે નિવૃત્તિ શબ્દ છે, તે આહાર, દેહ અને સત્કાર અને ગૃહ-વ્યાપારની સાથે રાખવો. એટલે આહારની નિવૃત્તિ, શરીરસત્કારની નિવૃત્તિ અને ઘરના વ્યાપારની નિવૃત્તિ—એમ સમજવું અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાનું છે.

(૧) આહારની નિવૃત્તિમાં અશનાદિ આહારનો વિશેષ કરી ત્યાગ સમજવો.

(૨) શરીર સત્કાર નિવૃત્તિમાં સ્નાન, ઉદ્વર્તન (શરીરે તેલાદિ ચોળવું) અને વિલેપન વિગેરેનો ત્યાગ સમજવો.

(૩) ગૃહ વ્યાપારની નિવૃત્તિ, એટલે ઘરના વ્યાપારનો નિષેધ સમજવો.

(૪) બ્રહ્મચર્ય એટલે સ્ત્રી સેવા (સંગ) નો નિષેધ, અહીં વળી આહાર નિવૃત્તિ પોષધ બે પ્રકારે કહેલું છે. એક દેશ થકી અને બીજું સર્વ થકી. ત્રિવિધ આહારનું પચ્ચક્ષુખાણ કરનારને દેશથકી પોષધ હોય છે અને ચતુર્વિધ આહારના પચ્ચક્ષુખાણ કરનારને સર્વ થકી પચ્ચક્ષુખાણ હોય છે. તે સિવાયના બાકીના ભેદો તો સર્વ થકી જ છે. તેને માટે આવો પાઠ છે.

“ કરેમિ મંતે પોસહં આહર પોસહં દેસઓ,
સવ્વઓ વા, શરીરસકાર પોસહં
સવ્વઓ, અવ્વાવારપોસહં સવ્વઓ, વંમચેર પોસહં સવ્વઓ,
ચઉવ્વિહે પોસહે સાવજ્ઞં જોગં પચ્ચસ્વામિ જાવદિવસં
અહોરત્તિં વા પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણમિત્યાદિ ” ॥૧॥

બીજો ઠેકાણો બીજી રીતે પણ કહેલું છે.

આ ચાર પ્રકારનું પોષધવ્રત દેશ અને સર્વ એમ બે પ્રકારે થાય છે.

(૧) તેમાં દેશથી આહાર પોષધ—વિગય વગેરેનો ત્યાગ અને એકવાર બેવાર ભોજન કરવું તે અને સર્વથી આહાર પોષધ ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ કરવો તે.

(૨)—(૩) દેહ સત્કાર અને ગૃહ વ્યાપાર પોષધને વિષે કાંઈક દેહ સત્કાર અને ગૃહવ્યાપાર કરવો તે. થોડું કરવું તે દેશથકી અને સર્વથા ન કરવું તે સર્વ થકી.

આ ગ્રંથમાં અગિયારમા પોષધવ્રતની બાબતમાં 'ખરતરગચ્છની સમાચારીમાં અને તપગચ્છની સમાચારીમાં શું' તકાવત છે તે બતાવવામાં આવે છે.

(૧) ચાર પ્રકારના પોષધવ્રત બતાવેલા છે જેમાં દેશથી આહાર પોષધ-વિગય વગેરેનો ત્યાગ અને એકવાર, બેવાર ભોજન કરવું તે. અને સર્વથી આહાર પોષધ તે ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ કરવો તે, આમ કહેલ છે. પરંતુ તપગચ્છ સમાચારી પ્રમાણે દેશથી પોષધમાં તિવિહાર ઉપવાસ, આયંબિલ અથવા એકાશન સુધીની માન્યતા છે.

ખરતરગચ્છની સમાચારીમાં પોષધ પર્વ દિવસના અનુષ્ઠાનનો વ્યાપાર છે—એટલે માત્ર પર્વ તિથિએ જ પોષધ કરવો જોઈએ તેમ માન્યતા છે. વળી તેઓ આવશ્યક વૃત્તિનો પાઠ આગળ કરી આવી રીતે કહે છે કે પોષધ તથા અતિથિ-સંવિભાગવ્રત પ્રતિનિયત દિવસે અનુષ્ઠેય છે; પરંતુ પ્રતિદિવસ અનુષ્ઠેય નથી, આમ કહે છે; પરંતુ તેમના આ કરેલા અર્થ માટે તપગચ્છાચાર્ય શ્રીમદ્ રત્નશેખરસૂરીશ્વરજી આવશ્યકચૂર્ણિના અન્ય પાઠને આગળ કરી કહે છે કે—

“ સન્વેસુ કાલપન્વેસુ પસચ્છો જિનમતે તવોજોગો ।

અઢમી ચડહસી સુનિયમેણહવિદ્ય પોસહિં ” ॥

ભાવાર્થ:—“સર્વકાળ અથવા સર્વ પર્વોમાં પ્રશસ્ત જિનમતને વિષે તપ-યોગ છે, પરંતુ અઢમી આદિ તિથિને વિષે નિયમથી પોષધવ્રત હોય છે.” આ ઉપરથી સમજવાનું કે પોષધવ્રત અન્ય દિવસોમાં ન થઈ શકે એવો અર્થ કદાપિ નીકળતો નથી, પરંતુ પર્વ દિવસમાં તેની અવશ્ય કરાણીયતા સમજવી.

(૩) ખરતરગચ્છીય આચાર્યો પોતાની સમાચારીમાં ચાર તિથિઓને પર્વ તિથિઓ તરીકે માને છે, પરંતુ તપગચ્છીય આચાર્યો તેને માટે નીચે પ્રમાણે કહે છે,

“ વીયપંચમી અઢમી ઇગારસી ચડહસી પળતિહિં ।

ઘ્યાઝ સુતિહીં ગોયમગળહારિણામણિયા ” ॥

“ગૌતમ ગણધર મહારાજે આ પાંચ તિથિ—ખીજ, પાંચમ, આઠમ, એકાદશી અને ચતુર્દશી એમ કહેલ છે, વળી મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું છે કે,— મયવં ! વીયપમુહાસુ પંચસુતિહિસુ ત્રિહિયં ધમ્માણુઠાણં કિં ફલંહોઈ ? ગોયમા ! મહુફલંહોઈ !

(૧) હે ભગવન્ ! ખીજપ્રમુખ પાંચ તિથિઓમાં વિધાન કરેલા ધર્મનિષ્ઠાનનું ફળ શું હોય ? હે ગૌતમ ! બહુ ફળ હોય. તે સિવાય શ્યેનપ્રશ્નમાં પૂર્ણિમા અને અમાવાસ્યા મળી બાર તિથિઓ કહેલ છે.

૧. આ ગ્રંથના વ્યાખ્યાકાર કાંઈક આ વિષય પરંતુ તપગચ્છની માન્યતાવાળા હોય તેમ લાગે છે.

(૪) બ્રહ્મચર્ય પોષધમાં બ્રહ્મચર્યનું પ્રમાણ કરવું એ દેશથી અને બ્રહ્મચર્ય સર્વથા પાળવું, એ સર્વ થકી.

અહીં આ પ્રમાણે સમાચારી છે,—

“ જો દેસ પોસહં કરેહ સો સામાયદં કરેહ વા નવા ।

જો સવ્વ પોસહં કરેહ સો નિયમા સામાયદં કરેહ ॥

જહ ન કરેહ તો વંચિજહ, તં કહં ? ચેહધરે સાહુમૂલે ।

ઘરે વા પોસહસાલાણ વા ઉમુક્કમણિસુવણો પઢંતો ।

પુચ્છંગં વા વાયંતો સુણંતો ધમ્મભાણં જ્ઞિયાહિત્તિ ॥ ”

અહીં તત્ત્વ શું છે ? તે તો કેવલી જાણે.

જે દેશ પોષધ છે, તે સામાયિક કરે અથવા ન કરે અને જે સર્વ પોષધ કરે તે તો નિયમા સામાયિક કરે. જે સર્વ પોષધવાળો સામાયિક ન કરે તો તે લાભથી ઠગાય છે. તે ક્યાં કરે ? તેને માટે કહે છે કે, ચૈત્યગૃહે, સાધુ પાસે, પોતાને ઘેર અથવા પોષધશાળામાં કરે. જેણે મણિ સુવર્ણ વગેરેનો ત્યાગ કરેલો છે એવો તે ભણતો, ગણતો, પૂછતો, વાચના લેતો, અને ધર્મ સાંભળતો ધર્મ ધ્યાનને ધ્યાવે.

હવે પૂર્વે જે કહ્યું છે કે, “પોષધ પર્વ દિવસના અનુષ્ઠાનનો વ્યાપાર છે, તેથી પર્વ શું તે કહે છે—ચૌદશ, આઠમ, અમાવાસ્યા, પુનમ એટલી તિથિઓના દિવસો ઉપલક્ષણથી કહ્યાણુકના દિવસો અને પર્યુષણ પર્વ—એ દિવસોમાં પાપનો વ્યાપાર મૂકીને પંડિત પુરુષો પોષધ વ્રતને કરે.

અહીં નામથી પર્વ તિથિઓ ચાર છે પણ વસ્તુત્થાથી છ છે. એક માસે બે આઠમ, બે ચૌદશ, અમાવાસ્યા અને પુનમ એમ છ થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે, “શ્રાવક પર્વતિથિને દિવસે જ પોષધ કરે તે સિવય ન કરે ?” તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે, કેટલાએક શ્રાવકો સર્વ તિથિઓને વિષે પોષધ કરે છે, પરંતુ કેટલાએક તેમ ન કરી શકે ત્યારે તેમણે પર્વતિથિને વિષે તે વ્રત અવશ્ય કરવું, તેથી જ અહીં પર્વનું ગ્રહણ કરેલું છે. આવશ્યકવૃત્તિને વિષે તો શ્રાવકે દરરોજ પોષધ કરવાનો સ્પષ્ટ રીતે નિષેધ કરેલો છે. તત્ત્વ શું છે ? તે તો કેવલિગમ્ય છે.

હવે પોષધમાં સર્વ અપહાર—ત્યાગ કરવો દુષ્કર છે. પણ તે કરવાનું ઘણું પુણ્ય છે, માટે તે અવશ્ય કરવો જોઈએ. તેને માટે કહ્યું છે કે,—

“નૃપ નિગ્રહ રોગાદિષુ, ન હ્યશનાદ્યં ન ધર્મમપિ લભસે ।
તત્ કિં પ્રમાદ્યસિ ત્વં, ધ્રુવધર્મે પોષધે ભવ્ય” ॥

“હે ભવ્ય, રાજાએ નિરોધ કર્યો હોય, કોઈ રોગ થઈ પડ્યો હોય ઇત્યાદિ’ પ્રસંગે અશનાદિ થતું નથી, પરંતુ તેવા અનશનથી તને ધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી; તો જેમાં અવશ્ય ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું પોષધવ્રત લેવામાં શા માટે પ્રમાદ કરે છે ?” (૧)

આ વ્રત ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે.

“યઃ પોષધસ્થઃ સુતરાં સુરેણ, પિશાચનાગોરગ દુષ્ટરૂપૈઃ ।
વિક્ષોમિતોઽપિ ક્ષુમિતો ન કિંચિત્,
સ કામદેવો નહિ કસ્યવર્ણ્યઃ” ॥ ૧ ॥”

જે કામદેવ નામના શ્રાવકને પોષધવ્રતમાં રહેલાં છતાં કોઈ દેવતાએ પિશાચ, હાથી અને સર્પ વગેરેનાં દુષ્ટરૂપોથી નિરંતર ક્ષોભ પમાડ્યો તો પણ તે જરાપણ ક્ષોભ પામ્યો નહીં, તે કામદેવ શ્રાવક કેને વર્ણનીય ન હોય ? (૧)

તે કામદેવ શ્રાવકની કથા આગળ કહેવામાં આવશે.

તેથી અહિં આ પ્રમાણે ભાવના છે.

“ઝગ્મં તર્પંતિ ત્વં, જે ણ્ણસિં નમો સુસાહૂગં ।
નિસ્સંગા ય સરીરે, વિ સાવગો ચિત્તમિદ્ધમં” ॥ ૧ ॥

“જે ઉગ્ર તપ તપે છે અને જે શરીરને વિષે નિઃસંગ છે, એવા સુસાધુને નમસ્કાર થાઓ.” આ પ્રમાણે શ્રાવક મનમાં ચિંતવે.” (૧)

એવી રીતે ત્રીજું પોષધ નામે શિક્ષાવ્રત કહેવામાં આવ્યું.

ચોથું અતિથિસંવિભાગ નામે શિક્ષાવ્રત.

જેને તિથિ પર્વાદિ લોકવ્યવહાર નથી, તે અતિથિ કહેવાય છે. તેવા અતિથિને જે શુદ્ધ આહાર વગેરે આપવારૂપ વ્રત તે અતિથિસંવિભાગ વ્રત કહેવાય છે. કેટલાએક આ વ્રતને યથાસંવિભાગ એવા નામથી કહે છે. તે નામ પ્રમાણે આ વ્રતને અર્થ કરવો. યથા એટલે પ્રવૃત્તિ અર્થાત્ યથાપ્રવૃત્તિ સ્વભાવે

૧ ઇત્યાદિ શબ્દથી વરણક અને દુકાળ વગેરે પડ્યો હોય ત્યારે એમ લેવું.

નિષ્પન્ન થયેલ જે આહારાદિક તે સાધુપ્રમુખને આપવા તે યથાસંવિભાગ કહેવાય છે. એવો વ્યુત્પત્યર્થ છે.

ગૃહસ્થ પોષધને પારણે પરમ વિનયપૂર્વક ગુરુને જે શુદ્ધ અશનાદિક આપે તે ચોથું શિક્ષાત્રત કહેવાય છે. આ સ્થળે ઉપયોગી હોવાથી ચૂર્ણામાંથી કેટલુંક આપવામાં આવે છે.

પોસહં પારંતેણં સાહૂણં અદાઉં ન વદ્ધૈ, પારેઇઝ સવ્વં સાહૂણં દાઉં
પચ્છા પારેયવ્વં । કાહે વિહીં દાયવ્વં ? જાહે દેસકાલો તાહે
અપ્પણો સવ્વં સરીરસ્સ વિભૂસં કાઝણં સાહૂ પડિસ્સયગઓ
નિમંતેઙ મિલ્લં ગિણ્હવત્તિ સાહૂણં કા પડિવત્તિ ! । તા હે
અન્નોપલ્લગં અન્નો માયણં પડિલેહેઙ, મા અંતરોઙ અદોસા
ઘવિઅગાઙ દોસાય મવિસ્સંતિ. સો જઙ પઢમાઙ પોરિસિં નિમંતેઙ
અથ્થિય નમોકારઙ્ગા તાહેવિપ્પઙ જંઙ નથ્થિ તાહે ન વિપ્પઙ ।
તં ધરિઅવ્વયં હોહિ, ઇસો ઘણં લગિજ્ઞા તાહેવિપ્પઙ સચિ-
સ્કા વિજ્ઞઙ જો વા ડગ્ગાડ પોરિસિં પારેઙ પારણગઙ્ગત્તો
અન્નો વા તસ્સ વિસજ્જિજ્જણે તેણ સાવણ સહ ગમ્મઙ સંઘાડઓ
વચ્છઙ એગો ન વચ્છઙ, સાહુ પુરઓ સાવગો પચ્છઓ ઘરં
તેઝણ આસણેણ નિમંતિજ્ઞા, જઙ્ગિ ન નિવિઢ્ઠો વિણઓ
પઙ્ગત્તો તાહે મત્તપાણં સયં દેહિ અહવા માયણં ધરેઙ
મજ્ઞા દેઙ અહવા ઠિઓ અછિઙ જાવ દિણં સેસં ચ ગિણ્હિવ્વં
પચ્છા કમ્માઙ પરિહરણઢા દાઝણં વંદિત્તા વિસજ્ઞઙ અણુગચ્છિઙ
પચ્છાસયં મુંજઙ, જં ચ ફિર સાહૂણં ન દિન્નં તં સાવણ
ન મુત્તવ્વં જહિ પુણ સાહુનત્થિ તથ્થ દેસકાલ વેલાં દિસાવ-
લોઓ કાયવ્વો વિસુદ્ધેણં માવેણં જઙ સાહૂણો હું તો તો
નિત્થરિઓ તોત્તિ” ॥

“પોષધ પારીને સાધુને વહોરાવ્યા વગર પારણું કરવું કલ્પતું નથી
માટે સાધુને દાન દઈ પછી પારણું કરવું યોગ્ય છે. હવે ક્યારે અને કઈ વિધિએ
કરવું તે કહે છે—દેશકાલને અનુસારે પોતાના શરીરને વિભૂષિત કરી અર્થાત્
શૃંગાર કરી સાધુ ઉતર્યા હોય તે સ્થાન (ઉપાશ્રય) માં જઈ સાધુને આહારની
વિનંતિ કરે. તે વખતે સાધુ શું કરે તે કહે છે—કોઈ પડલા કોઈ પાત્ર વિગેરે

જુદાં જુદાં પરિલેહે જેથી વખત નહિ લાગવાથી અંતરાય દોષ તથા સ્થાપના દોષ લાગે નહિ. જે વિનંતિ કરનાર પહેલી પોરિસિમાં વિનંતિ કરે અને કોઈ સાધુને નમુકારસહિનું પચ્ચક્રખાણ હોય તો ગ્રહણ કરે અને જે ન હોય તો ગ્રહણ ન કરે, જેથી આહાર રાખી મૂકવો ન પડે ! જે શ્રાવક ઘણો પાછળ લાગે તો ગ્રહણ કરી સાચવીને રાખે, અથવા જે કોઈ તપસ્વી પારણા નિમિત્તે અથવા બીજે કોઈ ઉઘાડપોરિસિએ પારે તેને આપે. આહાર લેવા જતી વખતે એકલો સાધુ ન જાય, પરંતુ સંઘાટક બે સાધુઓ જાય તેઓ પણ વિનંતિ કરનારની સાથે જ જાય. તેમાં પણ સાધુ આગળ ચાલે અને શ્રાવક પાછળ ચાલે. આવી રીતે ઘરે લઈ જઈ શ્રાવક આસનની નિમંત્રણા કરે. જે કે સાધુ કારણ વિના બેસે નહિ. તથાપિ પોતાના તરફથી વિનય કર્યો કહેવાય. પછી શ્રાવક પોતે સાધુ મહારાજને આહાર-પાણી વહોરાવે અથવા શ્રાવક પોતે પાત્ર ધરે અને શ્રાવિકા વહોરાવે, અથવા શ્રાવક પોતે એકતરફ ઉભો રહે અને શ્રાવિકા વિગેરે બીજા કોઈ વહોરાવે. સાધુ પણ પશ્ચાત્ કર્મદિ દોષ વર્જવા નિમિત્તે જે ચીજ વહોરાવે તે શેષ બાકી રાખીને ગ્રહણ કરે. શ્રાવક શુદ્ધભાવથી દાન દઈ વંદના કરી થોડે દૂર ગુરુ મહારાજને વળાવી ઘરે આવી પોતે આનંદ પામતો ભોજન કરે. પણ જે ચીજ સાધુને દાનમાં ન આપી હોય તે શ્રાવકે રાખવી ન જોઈએ. જે નગરમાં સાધુ ન હોય તો ભોજનના સ્થાન અને કાળમાં દિશાવલોકન કરી મનમાં શુદ્ધ ભાવના ભાવે કે જે આ વખતે સાધુ મહારાજ હોય તો મારો નિસ્તાર થાત.” આથી કરીને ઉત્તમ શ્રાવકે નિરંતર સાધુને દાન દેવું જ જોઈએ; પણ અતિથિ સંવિભાગ વ્રતનો ઉચ્ચાર પર્વ પોષધના પારણાને દિવસે જ હોય છે. તેને માટે આવશ્યકવૃત્તિમાં કહ્યું છે કે, પોષધ અતિથિસંવિભાગ તો પ્રતિનિયત દિવસે અનુષ્ઠેય છે, પણ પ્રતિદિવસ અનુષ્ઠેય નથી. તે વિષે બહુ વિસ્તાર કરવાથી બસ થયું.

વળી સુશ્રાવકે સાધુને જે એષણીય આહારાદિક આપવા, તે મહાલાભનું કારણ છે; અને નિર્વાહ થતા છતાં અનેષણીય આહારાદિક સર્વથા દેવા નહીં; કારણ કે, તે અદ્ય આયુર્બંધાદિકનું કારણ છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે, “કુપાત્રને વિષે એષણીય આહારાદિક દેવાથી તથાપ્રકારના ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે કે નહિ ?” તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. કુપાત્રને દેવાતું એષણીય આહારાદિક પણ કેવળ પાપનું જ કારણ છે. તે

નિર્જરાનું હેતુ નથી. શ્રી ભગવતીજમાં કહ્યું છે કે, “શ્રાવક તથા પ્રકારના અસંયતિ, અવિરતિ, તથા પાપકર્મના જોણે પરચક્રખાણ કર્યા નથી તેવા પ્રત્યે શસુ, અશસુ, એષણીય, અનેષણીય, અસણ, પાણ, ખાઈમ અને સાઈમને પ્રતિલાભતા (આપતા) છતાં શું ઉપાર્જન કરે?” પ્રભુએ કહ્યું, “હે ગૌતમ! તે એકાંત પાપકર્મ ઉપાર્જે, પણ તેને કાંઈ પણ નિર્જરા નથી. હવે એમ છે તો શ્રાવકોએ સાધુ સિવાય બીજા કોઈ ઠેકાણે દાન આપવું નહીં, એમ થયું, ગુરુ કહે છે, “એમ નથી. આગમને વિષે અનુકંપાદાન નિષેધ્યું નથી.” પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે કે,

“જં મુરુકઠ્ઠા દાણં, તંપદ્વં એસો વિહિ સમસ્વાઓ ।

અણુકંપા દાણં પુણ, જિણેહિં ન કયાવિ પહિસિદ્ધં ” ॥૧૧॥

“જે સુપાત્રદાનના લક્ષણનો વિધિ કહ્યો છે તે મોક્ષને અર્થે કરવામાં આવતા દાનને આશ્રીને છે. પણ જે કર્મનિર્જરાને અણુચિંતવીને જ કેવલ કૃપાએ કરીને જ દેવાય તે અનુકંપાદાન કહેવાય છે. તે કૃપાલુ જિનભગવંતે કોઈ વખત પણ નિષેધ્યું નથી.” ૧

આ કારણને લઈને શ્રીરાજપ્રશ્નીય ઉપાંગમાં પ્રદેશીરાજને કેશીગણધરે કહ્યું છે કે, “હે પ્રદેશી ! તું પૂર્વે રમણિક થઈને અરમણિક ન થઈશ.” તે ઉપરથી પ્રદેશીરાજએ પોતાના દેશના ચાર ભાગ કરી, તેમાં એક ભાગે દીન —અનાથાદિકને માટે નિરંતર દાનશાલા પ્રવર્તાવી હતી; તે તેટલા માટે પ્રવર્તાવી હતી કે, દાનના ત્યાગથી જિનમતની નિંદા ન થાય. એટલે જો તે બીજા દાનનો તદ્દન ત્યાગ કરે તો જિનમતની નિંદા થાય. તેથી જ્ઞાની મહારાજએ કોઈ ઠેકાણે અનુકંપાદાન નિષેધ્યું નથી. જો વળી જગદ્ગુરુએ શ્રાવકોને સર્વ ઠેકાણે દાન કરવાની આજ્ઞા ન દીધી હોત તો તુંગિકાનગરીના શ્રાવકોના વર્ણનના અધિકારમાં કહેલું છે કે, “જેને વિસ્તારવંત—પ્રચુર ભાત પાણી છે” ઇત્યાદિ વિશેષણો આપ્યા છે, તેવા વિશેષણો ન આપતાં કેવલ સાધુદાનમાં જ પ્રચુર અન્ન આપવું એમ કહેત, આ ઉપરથી નિશ્ચય થયો કે, કર્મ નિર્જરાને માટે જે દાન દેવું, તે સાધુઓને જ દેવું. સાધુઓને દાન દેવાથી કર્મની નિર્જરા થાય છે. અને જે અનુકંપાદાન છે, તે બીજા સર્વને દેવું.

સુપાત્રદાનને માટે વિશેષ કહે છે—

“મયેનલોમેન પરીક્ષયાવા, કારુણ્યતોઽમર્ષવશેન લોકે ।

સ્વકીર્તિ પ્રશ્નાર્થિતયા ચ દાનં, નાર્હતિ શુદ્ધા મુનયઃ કદાપિ ” ॥૧૧॥

“ ભયથી, લોભથી, પરીક્ષાથી, દયાથી, ક્રોધને વશ થવાથી અને લોકોમાં પોતાની કીર્તિ પ્રસરે તેવા હેતુથી અને પ્રશ્નના અર્થીપણાથી જે દાન આપવું, તેવા દાનને શુદ્ધ મુનિઓ કદિ પણ યોગ્ય થતા નથી.” ૧

૧. ભયથી એટલે “ આ લોકોને જે નહીં આપીએ તો તેઓ અસત્ કરનાર હોઈ મને શાપ આપશે અથવા લોકોમાં મારી વિરુદ્ધ બોલશે ”—આવા ભયથી.

૨. “ લોભથી એટલે દાન આપવાથી આ જન્મમાં અથવા અન્ય જન્મને વિષે મને સમૃદ્ધિ મળશે ” એવા લોભથી.

૩. પરીક્ષાથી એટલે “ આ સાધુ નિર્લોભી છે, એમ સાંભળ્યું છે તે આ દાન લેશે કે નહીં ” એવી પરીક્ષા કરવાના ધરાદાથી.

૪. દયાથી એટલે “ મારા આખ્યા સિવાય એ બિચારાને શી રીતે નિર્વાહ થશે.” એવી કરુણાથી.

૫. અમર્ષથી એટલે “ અમુક માણસે આપ્યું, તો શું હું તેનાથી ઓછો છું, કે ન આપું ? ” એવા વિચારથી.

૬. પોતાની કીર્તિ લોકોમાં પ્રસરે તેથી એટલે “ દાન લેનારના અથવા મુખથી પોતાની પ્રશંસા સાંભળવાની ઇચ્છાથી.”

૭. પ્રશ્નના અર્થીપણાથી એટલે “ દાનથી સત્કાર કરવાને લીધે તે મારા પ્રશ્નોનો જ્યોતિષ પ્રમુખથી ખુલાસો કરશે ” એવી ઇચ્છાથી.

ઉપર કહેલા કારણોથી શુદ્ધ મુનિઓ લોકને વિષે કદિ પણ દાનને યોગ્ય થતા નથી. અર્થાત્ ઉપર કહેલા સાત કારણોને લઈને મુનિઓને દાન આપવું નહીં. પોતાની નિસ્તાર બુદ્ધિથી ભક્તિ વડે જ દાન દેવું યોગ્ય છે.

વળી સુપાત્રને વિષે દાન આપનારા ગૃહસ્થે પાંચ દૂષણો વર્જવા અને પાંચ આભૂષણો ધારણ કરવા.

પાંચ દૂષણો.

“ અનાદરો વિલંબશ્ચ વૈમુખ્યં વિપ્રિયં વચઃ ।

પશ્ચાત્તાપશ્ચ પંચૈતે, સદાનં દૂષયંત્યહો ॥ ”

દાન આપવામાં અનાદર કરવો, આપતાં વિલંબ કરવો, મુખ અવળું કરવું, અપ્રિય વચન બોલવું, અને આખ્યા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો, એ પાંચ દાનને દૂષિત કરે છે.

પાંચ ભૂષણો.

“આનંદાશ્રૂણિ રોમાંચો, बहुमानं प्रियं वचः ।

पात्रेऽनुमोदना चैवं, दानंभूषणपंचकम्” ॥૧॥

“દાન આપતાં આનંદના અશ્રુઓ આવે, શરીર રોમાંચિત થઈ જાય, બહુમાન કરે, પ્રિય વચન બોલે અને પાત્રનું અનુમોદન કરે, એ દાનના પાંચ આભૂષણો છે.” ૧

સુપાત્રદાનના પ્રસ્તાવમાં ભવ્ય પ્રાણીઓએ મનના પરિણામ ચડતા રાખવા. પંચકશેઠની જેમ દીનપરિણામી થવું નહીં.

પંચકશેઠની કથા

કોક્ષર નામના ગામને વિષે પંચક નામે એક વ્યાપારી શેઠ રહેતો હતો. એક દિવસ કોઈ જ્ઞાની મુનિ તેને ઘેર ભિક્ષા લેવાને અર્થે આવ્યા. તે વખતે પંચકશેઠ ઉદ્વિગ્નભાવ વડે તે મુનિને અખંડ ધારાવડે ધીનું દાન આપવા તત્પર થયા. ધીની ધારાથી તેમનું પાત્ર જરા ઉણું રહ્યું તો પણ મુનિએ જ્ઞાનના બળથી તે શેઠના પરિણામની શુદ્ધિવડે ઘણો લાભ જાણી તેના પરિણામનો ભંગ ન થાય, એવી બુદ્ધિથી, જેવામાં મુનિ તે શેઠને દાન આપતા નિષેધતા નથી, તેવામાં તે શેઠના પરિણામ ચંચલતાથી પતિત થઈ ગયા. તત્કાલ તેણે ચિંતવ્યું કે, “અહો ! આ મુનિ લોભી લાગે છે. પોતે એકલા છતાં આટલા બધા ધીને શું કરશે ? આવું ચિંતવતાં જ તેના હાથમાં ધીની ધારા હળવે હળવે પડવા લાગી એટલે તે જ્ઞાનીમુનિએ જ્ઞાનના બળથી તેના પરિણામ જાણીને કહ્યું, “હવે પડો નહિ પડો નહિ” ત્યારે શેઠે કહ્યું, “સ્વામી ! હું તો સારી રીતે દૃઢતાથી સ્થિર રહ્યો છું, હું લગાર માત્ર પણ પડતો નથી, તે છતાં તમે મૃધા વચન કેમ બોલો છો ?” ત્યારે મુનિએ કહ્યું, તું દ્રવ્યથી પડતો નથી પણ ભાવથી પડ્યો છે. તને વધારે શું કહેવું ? પણ બારમા દેવલોકમાં જવા યોગ્ય એવા અધ્યવસાયથી પડીને તું પહેલા દેવલોકમાં જવા યોગ્ય એવા અધ્યવસાયમાં આવી રહેલો છે.”

મુનિના આ વચનો સાંભળી તે પંચકશેઠ અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. પછી મુનિ તો પોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

દાન કર્મ ઉપર ભાવનું જ પ્રધાનપણું છે, એ વાત દૃષ્ટાંતથી દેખાડે છે. દ્રવ્યથી નહીં પણ ભાવશુદ્ધિથી જ દાન આપનાર જિનદત્ત (જરણ) નામે

શેઠ મહાન્ લાલને પામ્યો હતો, અને પુરણુ નામે શેઠ ભાવ વિના નકારા ફળને પામ્યો હતો.

આગમમાં એમ સંભળાય છે કે, “જિનદત્તશેઠ પ્રભુનો સંયોગ પામી દ્રવ્યથી દાન ન દેતાં છતાં ભાવથી દાન આપી મહાલાલને પ્રાપ્ત થયો હતો અને પુરણુશેઠ દ્રવ્યથી દાનને દેતો પણ ભાવ વિના જિનદત્તની જેમ મહાલાલને પામ્યો નહિ અર્થાત્ દ્રવ્ય પ્રાપ્તિરૂપ અદ્યપલાભનો તે ભાગી થયો હતો.

કથા

એક દિવસે શ્રી વીરપ્રભુ છદ્મસ્થાવસ્થામાં વિચરતા વિચરતા વિશાળા નગરીની બહાર આવેલા બલદેવના દેહરામાં ચાર માસ સુધી ચતુર્વિધ આહારના પચ્ચક્રખાણુ કરી કાયોત્સર્ગે રહ્યા હતા. તે નગરમાં ઉત્કૃષ્ટપણે જૈન ધર્મમાં રક્ત એવો જિનદત્ત (જીર્ણ) નામે શેઠ રહેતો હતો. તે એક વખતે બલદેવના મંદિરમાં આવી ચડ્યો. ત્યાં શ્રી વીર પ્રભુને જોઈ વંદના કરી તે પોતાના મનમાં આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યો,—“આ સ્વામીએ ઉપવાસ કરેલ છે. તે સ્વામી પ્રાતઃકાલે અવશ્ય પારણું કરશે તે વખતે હું આ પ્રભુને પડિલાલીશ.—તેમને આહાર પાણી બોહારાવીશ.” આ પ્રમાણે તે દરરોજ તે પ્રભુ પાસે આવતો અને આવી ભાવના ભાવતો હતો. તેમ કરતાં પક્ષ, માસ વ્યતીત થવા લાગ્યા, તેને ગણતો તે શેઠ નિર્મલ અધ્યવસાયવાલો થતો હતો, તેમ કરતાં ચાર માસ વ્યતીત થઈ ગયા. ચાતુર્માસ્યને અંતે પારણાને દિવસે તે શેઠ શુદ્ધ આહારની સામગ્રી મેળવી બપોરે પોતાના ઘરના દ્વાર ઉપર બેઠો. પ્રભુના આગમનના માર્ગને જોતો તે આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યો—“હમણાં શ્રી વીરસ્વામી અહીં પધારશે ત્યારે હું મસ્તકે અંજલિ જોડી પ્રભુની સન્મુખ જઈ તેમને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી વંદના કરી ઘરમાં લઈ જઈશ. ત્યાં ભક્તિપૂર્વક પ્રધાન પાશુક અને એષણીય અન્ન પાનાદિકથી પ્રભુને પડિલાલીશ, અને પારણું કરાવીશ. તે પછી પ્રભુને નમી કેટલાંક ડગલાં પ્રભુની પાછળ જઈશ. ત્યારબાદ હું મારા આત્માને ધન્ય માની બાકી રહેલ અન્નાદિકનો આહાર કરીશ.” આ પ્રમાણે જીર્ણશેઠ ભાવનામય મનોરથો કરતા હતા, તેવામાં શ્રી વીરપ્રભુ ભિક્ષાને માટે વિચરતા પુરણુશેઠના ઘરે પધાર્યા. તે પુરણુશેઠ મિથ્યાત્વી હતો, તેથી તેણે દાસીને હાથે પ્રભુને અડદના બાકુળા વહોરાવ્યા. તત્કાલ સત્પાત્રદાનના માહાત્મ્યથી દેવતાએ ત્યાં પાંચ દિવ્ય પ્રગટ કર્યા. તે સમયે તે નગરનો રાજા અને બીજા ઉત્તમ લોકો પુરણુશેઠને ઘર

એકઠા થયા અને તે શેઠની ભારે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. પછી શ્રી વીરપ્રભુ અડદના બાકુળાથી પારણું કરી ત્યાંથી વિહાર કરી બીજે સ્થળે આલ્યા ગયા.

અહિં જીર્ણ શેઠ આકાશમાં થતા દેવતાના દુંદુભિના નાદને સાંભળી વિચાર કરવા લાગ્યો—“અહા ! મને નિર્ભાગીને ધિક્કાર છે, હું સર્વ રીતે અધન્ય છું, કે શ્રી વીરપ્રભુ ભારે ઘેર ભિક્ષા લેવાને પધાર્યા નહીં અને તેમણે બીજે ઠેકાણે પારણું કર્યું. મારા સર્વ મનોરથો નિષ્ફળ થઈ ગયા.” આ પ્રમાણે તે શેઠ અફસોસ કરવા લાગ્યો.

આ અરસામાં તેજ દિવસે તેજ નગરમાં શ્રી પાર્શ્વનાથના સંતાનિક કોઈ કેવલજ્ઞાની મુનિ મહારાજ સમોસર્યા. તે ખબર જાણી રાજા અને નગરના લોકો તેમને વંદન કરવાને ગયા. તે વખતે રાજાએ તે કેવલી ભગવાનને પૂછ્યું, સ્વામી ! અમારા નગરમાં કયો જીવ પુણ્યવાન છે ?” કેવળી ભગવાને કહ્યું, “રાજા, આ નગરમાં જીર્ણશેઠના જેવો કોઈ પુણ્યવાન નથી.” રાજાએ કહ્યું, “મહારાજ તે જીર્ણશેઠ શ્રી વીરપ્રભુને પારણું કરાવ્યું નથી. પરંતુ પુરણશેઠ પારણું કરાવ્યું છે, તો તે પુરણશેઠ તેનાથી પુણ્યવાન કેમ નહીં ?” ત્યારે કેવલી ભગવાને જીર્ણશેઠની ભાવનાનું સ્વરૂપ મૂળથી માંડીને કહી સંભળાવ્યું. પછી વિશેષમાં કહ્યું કે, “પુરણશેઠ પ્રભુને દાન આપ્યું, પણ તે દ્રવ્યથી આપ્યું છે અને જીર્ણશેઠ પ્રભુને ભાવથી દાન આપ્યું છે. વળી તે જીર્ણશેઠ ભાવસમાધિને ધારણ કરી બારમા દેવલોકે જવા યોગ્ય એવું કર્મ ઉપાર્જન કર્યું છે. જો તે જીર્ણશેઠ તે વખતે દેવદુંદુભિનો શબ્દ સાંભળ્યો ન હોત તો તે તત્કાળ કેવળજ્ઞાનને પણ પ્રાપ્ત કરત. અને પુરણશેઠ તો ભાવ શૂન્યપણે દાન આપ્યું છે. તે સુપાત્રદાન કરવાથી સુવર્ણવૃષ્ટિ વગેરેને પ્રાપ્ત થયેલ છે. પણ તેથી કાંઈ અધિક ફળ પામેલ નથી.” આ પ્રમાણે તે કેવલી ભગવાનના વચન સાંભળી રાજા વગેરે સર્વે તે જીર્ણશેઠની પ્રશંસા કરતા પોતપોતાને સ્થાને આલ્યા ગયા હતા.

જીર્ણશેઠ ચિરકાળ સુધી શુદ્ધ રીતે જિનેશ્વરનો ધર્મ આરાધી બારમે દેવલોકે ગયા હતા. આ પ્રમાણે દાન આપવામાં ભાવશુદ્ધિને વિષે જીર્ણશેઠની કથા કહેવાય છે, તે ઉપરથી બીજા શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકોએ દાનની ક્રિયામાં નિર્ભળ ભાવ ધારણ કરવો, કે જેથી સર્વ સમૃદ્ધિઓ પોતાની મેળે પ્રગટ થાય છે.

અહીં આ પ્રમાણે ભાવના છે.

“ઘના તે સપ્પુરિસા, જે મળસુદ્ધીએ સુદ્ધપત્તેસુ ।

સુદ્ધાસણાઙ્ગદાણં, દિતિ સયા સિદ્ધિગઙ્ગેહું” ॥ ૧ ॥

“જે મનની શુદ્ધિવડે સિદ્ધિ ગતિના હેતુરૂપ એવું શુદ્ધ અશનાદિ દાન શુદ્ધપાત્રને સદા આપે છે, તે પુરુષોને ધન્ય છે.

સર્વ ધર્મને વિષે દાનની ગૌણતાને કહેનારાઓના મતનું નિરાકરણ કરવાને આગમને અનુસારે તેનું પ્રાધાન્ય બતાવે છે.”

“સર્વતીર્થકરૈઃ પૂર્વ, દાનં દત્વાદતં વ્રતમ્ ।

તેનેદં સર્વ ધર્મીણા, માઘં મુલ્યતયોચ્યતે” ॥ ૧ ॥

“સર્વ તીર્થકરોએ પૂર્વે દાન આપીને જ વ્રતનો આદર કરેલો છે, તેથી એ દાન સર્વ ધર્મોમાં પ્રધાનપણે મુખ્ય કહેવાય છે.” ૧

તીર્થકરોનો દાનવિધિ.

પ્રથમ શક ઈંદ્રની આજ્ઞાથી ધનદ નામે લોકપાલ આઠ ક્ષણમાં નીપજવેલા, સોળ માસા પ્રમાણવાલા, જિનેશ્વરનાપિતાના નામથી અંકિત અને સાંવત્સરિક દાનને યોગ્ય એવા સોનૈયાવડે જિનેશ્વરના ભંડારો પૂરે છે. તે વખતે જિનેશ્વર ભગવાન્ દાનની પ્રવૃત્તિને અર્થે સૂર્યોદય પછી છ ઘડીએ જે પ્રહર આવે તે, એટલે છ ઘડી પછી પરિપૂર્ણ પ્રહર સુધી પ્રતિદિન એક કોટી અને આઠ લાખ સોનૈયા આપે છે. આવશ્યકજીને વિષે કહ્યું છે કે, એક સંવત્સરમાં જિનેશ્વર ભગવાન્ ત્રણસો અઠ્યાસી કોટી અને એશી લાખ સોનૈયાનું દાન આપે છે.

તે દાન સમયે ઉત્પન્ન થતા છ અતિશયો :

જિનેંદ્ર ભગવાન્ જ્યારે સુવર્ણની મુષ્ટિ ભરીને દાન આપે છે. ત્યારે સૌધર્મેન્દ્ર તે ભગવાન્ના જમણા હાથમાં મહા શક્તિ સ્થાપન કરે છે; કે જેથી તેમના હાથને જરા પણ ખેદ ઉત્પન્ન ન થાય. અનંત વીર્યવાળા ભગવાન્ના હાથમાં ઈંદ્ર શક્તિનું સ્થાપન કરે એ અયુક્ત છે, એવી શંકા અહીં કરવી નહીં કારણ કે ભગવાન્ અનંત બળવાળા છતાં પણ ઈંદ્રને તે ન કરવામાં પોતાની ચિરકાળની સ્થિતિ અને ભક્તિના ભંગનો પ્રસંગ આવે, તેથી તે અનાદિ સ્થિતિ પાળવાને માટે અને પોતાની ભક્તિ દેખાડવાને માટે ઈંદ્રનું તે કરવું યુક્ત જ છે, તે વિષે વિશેષ વિસ્તાર કરવાથી સર્થ.”

વળી તે સમયે ઇશાનેંદ્ર સુવર્ણરત્નમય લાકડી ગ્રહણ કરી વચમાં ગ્રહણ કરતા બીજા સામાનિક દેવતાને વર્જતા છતાં જે દાન પામવાના છે, તેમને જિનેશ્વરના હાથથી દેવરાવતાં છતાં લોકો પાસે શબ્દ કરાવે છે કે, “હે પ્રભુ મને આપો.” ચમરેંદ્ર અને બલીંદ્ર લોકોના લાભને અનુસારે પ્રભુના દાનની મુદ્દિ પૂરે છે અને દેવરાવે છે. ભવનપતિ દેવતાઓ દાન ગ્રહણ કરનારા ભરત ક્ષેત્રના મનુષ્યોને ત્યાં લાવે છે. વ્યંતર દેવતાઓ તે મનુષ્યોને પોતાને સ્થાને પહોંચાડે છે. જ્યોતિષી દેવતાઓ વિદ્યાધરોને તે દાન ગ્રહણ કરાવે છે. વળી ઈંદ્રો પણ તે પ્રભુના દાનને ગ્રહણ કરે છે. કારણ કે, તે દાનના પ્રભાવથી દેવ-લોકમાં આર વર્ષ પર્યંત કોઈપણ જાતનો કુલેશ ન થાય. મોટા ચક્રવર્તી રાજાઓ પણ પોતાનો ભંડાર અક્ષય કરવા માટે તે દાનને ગ્રહણ કરે છે. શ્રેષ્ઠ પ્રમુખ ગૃહસ્થો પોતાની યશ કીર્તિની વૃદ્ધિને માટે અને રોગી પુરુષો પોતાના મૂળ રોગની હાનિ થવાને માટે તેમજ આર વર્ષ સુધી નવો રોગ ઉત્પન્ન ન થાય તેને માટે એ દાનનું ગ્રહણ કરે છે. વધારે શું કહેવું ? સર્વ ભવ્યજીવો એ દાનનો યોગ પ્રાપ્ત કરી પોતપોતાના વાંછિત અર્થની સિદ્ધિ થવા માટે શ્રી જિનેશ્વરના હાથથી દાન ગ્રહણ કરે છે. અભવ્ય આત્માઓ કદિ પણ તે દાનને પામતા જ નથી. શાસ્ત્રને વિષે અભવ્યજીવોને તીર્થ કરોના હાથના દાન પ્રમુખ કેટલા એક ઉત્તમ ભાવોની પ્રાપ્તિની અયોગ્યતા કહેલી છે. તે કહે છે.

જહ અભવિયજીવેહિં, ન ફાસિયા એવમાઈયાભાવા ।
 ઈંદત્તમનુત્તરસુર, સિલાય નરનારયત્તં ચ ॥ ૧ ॥
 કેવલિ ગણહરહત્થે, પવ્વજ્ઞા તિથ્થવથ્થરં દાણં ।
 પવયણસુરી સુરત્તં, લોગંતિય દેવસામિત્તં ॥ ૨ ॥
 તાયત્તીસસુરત્તં પરમાહમ્મિઅ જુયલમણુઅત્તં ।
 સંમિન્નસોય તહ પુવ્વ, ધરાહારયપુલાયત્તં ॥ ૩ ॥
 મહનાણાહસુ લદ્ધિ, સુપત્તદાણં સમાહિમરણત્તં ।
 ચારણદુગમહુસિપ્પય, સ્વીરાસવ સ્વીણઠાણત્તં ॥ ૪ ॥
 તિથ્થયર તિથ્થ પહિમા, તણુપરિભોગાઈ કારણેવિ પુણો ।
 પુઢ્ઢાઈય ભાવમવિ, અભવ્વ જીવેહિં નો પત્તં ॥ ૫ ॥
 ચઉદસરયણત્તંપિય, પત્તં ન પુણો વિમાસણામિત્તં ।
 સમ્મત્ત નાણ સંયમ, તવાઈ ભાવા ન ભાવ દુગે ॥ ૬ ॥

અણુભવ્ન જુતા ભાત્તિ, જિણાણ સાહમ્મિઆણ વચ્છલ્લં ।
 ન ય સાહેદ્ અમ્મ્વો, સંવિગત્તં ન સુપ્પસં ॥ ૭ ॥
 જિણજણયજણણિજાયા, જિણજસાજરકણિ જુગપ્પહાણા ।
 આયરિયાપયાહ દસગં, પરમથ્થ ગુણકુમપ્પત્તં ॥ ૮ ॥
 અણુબંધહેઉસરુવા, તથ્થઅહિંસા તહા જિણુદિઠા ।
 દવ્વેણ ય ભાવેણ ય, દુહાવિ તેહિં ન સંપત્તા ॥ ૯ ॥

“અભવી જીવો કેટલા ભાવોને પામતા નથી ? તે કહે છે ૧. ઈંદ્રપણું,
 ૨. અનુત્તર વિમાનવાસી દેવપણું, ૩. ત્રિપદિશલાકા પુરુષની પદવી, ૪. નારદ-
 પણું, ૫. કેવલી અને ગણધરને હાથે દીક્ષા, ૬. તીર્થ^૧ કરને હાથે વર્ષાદાન,
 ૭. શાસનના અધિષ્ઠાયક દેવ દેવી, ૮. લોકાંતિકપણું, ૯. દેવતાનું સ્વામિપણું,
 ૧૧. પરમાધામીપણું, ૧૨. જુગલીયા મનુષ્યપણું, ૧૩. સંભિન્ન શ્રોતાલબ્ધિ,
 ૧૦. ત્રાયસ્ત્રિશત્ દેવપણું, ૧૪. પૂર્વધરની લબ્ધિ, ૧૫. આહારક લબ્ધિ,
 ૧૬. પુલાક લબ્ધિ, ૧૭. મતિજ્ઞાનાદિકની લબ્ધિ, ૧૮. સુપાત્રદાન, ૧૯. સમાધિ-
 મરણ, ૨૦. વિદ્યાચારણ તથા જંઘાચારણપણું, ૨૧. મધુશિલ્પ લબ્ધિ, ૨૨. ક્ષીરા-
 શ્રવ લબ્ધિ, ૨૩. ક્ષીણુમોહ ગુણકાણું, ૨૪. તીર્થ^૧ કર અને તીર્થ^૧ કરની પ્રતિમાના
 શરીરના ભોગમાં આવવાના કારણે પૃથિવ્યાદિક ભાવ, ૨૫. ચૌદરત્નોમાં
 ઉપજવું, ૨૬. વિમાનનું સ્વામિપણું, ૨૭. સમ્યક્ જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપાદિક ભાવ
 તથા ઉપશમિક અને ક્ષાયિક તથા ક્ષયોપશમક ભાવ પામવાપણું^૧ ૨૮. અનુભવ
 યુક્ત ભક્તિ, ૨૯. સાધાર્મિવાત્સલ્ય, ૩૦. સંવેગપણું, ૩૧. શુક્લપક્ષપણું,
 ૩૨. જિનેશ્વરના માતા, પિતા કે સ્ત્રીપણે થવાપણું, ૩૩. જિનેશ્વરના યક્ષ
 યક્ષિણીનું થવાપણું, ૩૪. યુગપ્રધાનપણું, ૩૫. આચાર્યાદિ દશ પદમાં થવા-
 પણું, ૩૬. પરમાર્થ ગુણોનું પામવાપણું, ૩૭. અનુબંધ, હેતુ અને સ્વરૂપ—
 એ ત્રણ દયાનું દ્રવ્યથી અને ભાવથી પામવાપણું.

આ પ્રમાણે સાડત્રીશ ભાવ અભવ્ય પ્રાણીને કદિપણુ પ્રાપ્ત થતા નથી.

અનુબંધ, હેતુ અને સ્વરૂપ એ ત્રણ પ્રકારની દયા ઉપર કહેવામાં આવી
 તેના લક્ષણો આ પ્રમાણે છે—જે સાક્ષાત્ જીવોનો અવિદ્યાત તે પહેલી સ્વરૂપ
 દયા કહેવાય છે. જે યતનાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ તે બીજી હેતુદયા કહેવાય છે અને જે

૧. આ ત્રણ ભાવો ભાવથી ન હોય પરંતુ દ્રવ્યથી હોય.

તે દયાના ફળરૂપે પરિણમે તે ત્રીજી અનુબંધ દયા કહેવાય છે. વળી જિનાજ્ઞાનું અખંડન તે પણ અનુબંધ દયા કહેવાય છે.

વળી પ્રભુના દાનના પ્રસંગમાં એમ પણ છે કે, તેમના દાનને અવસરે તેમના માતા પિતા અને ભાઈઓ ત્રણ દાનશાળા કરાવી તેમાં અન્ન, પાણી વસ્ત્ર, અને અલંકાર દેવરાવે છે. તે વિષે હવે વિશેષ વિસ્તાર કરવાથી બસ છે.

એ પ્રકારે સપ્રસંગ ચોથું શિક્ષાવ્રત કહેવામાં આવ્યું, હવે તેનું નિગમન કહે છે.

“ઈત્થં વ્રતદ્વાદશકં દધાતિ, ગૃહી પ્રમોદેન પ્રતિવ્રતં હિ ।

પંચાતિચારાન્ પરિવર્જયંશ્ચ, ધ્રુવંયથાશક્ત્યપિ મંગષટ્કે” ॥ ૧ ॥

“ગૃહસ્થ એ પ્રકારે હૃદયથી શક્તિ પ્રમાણે છ ભાંગાએ કરી બાર વ્રતને ધારણ કરે છે. અને પ્રત્યેક વ્રતના પાંચ અતિચારોને વર્જે છે.

વિસ્તાર થવાના ભયથી અહીં અતિચાર દર્શાવેલા નથી. તે ગ્રંથાંતરથી જાણી લેવા. અહીં બાહ્યપણાને આશ્રીને અતિચારની પાંચ પાંચ સંખ્યા કહી છે. પરંતુ ભોગોપભોગમાં વીશ અતિચાર છે એમ જાણવું.

જે ઉપર છ ભાંગા કહેવામાં આવ્યા, તે આ પ્રમાણે—

૧. એકવિધ એકવિધ—એ પેહેલો ભાંગો. એટલે મને કરીને, વા વચને કરીને વા કાયાએ કરીને ન કરે અથવા ન કરાવે.

૨. એકવિધ દ્વિવિધ—એ બીજો ભાંગો તે કહે છે. જેમ મન વચને કરીને અથવા મન કાયાએ કરીને અથવા વચન કાયાએ કરીને ન કરે અથવા ન કરાવે.

૩. એકવિધ ત્રિવિધ—એ ત્રીજો ભાંગો છે. જેમ મન વચન કાયાએ કરીને ન કરે અથવા ન કરાવે.

૪. દ્વિવિધ એકવિધ—એ ચોથો ભાંગો છે. જેમ મન અથવા વચન અથવા કાયાએ કરીને ન કરે અને ન કરાવે.

૫. દ્વિવિધ દ્વિવિધ—એ પાંચમો ભાંગો છે. જેમ મન વચને કરીને, તથા મન કાયાએ કરીને અથવા વચન કાયાએ કરીને ન કરે અને ન કરાવે.

૬. દ્વિવિધ ત્રિવિધ—એ છઠ્ઠો ભાંગો છે. મન, વચન કાયાએ કરીને ન કરે અને ન કરાવે.

આ પ્રકારે એકવીશ ભાંગાયુક્ત એવી પડ્ભંગીનો શ્રાવકને ઘણું કરીને અનુમતિ અને નિષેધ નથી, તેથી તેના બીજા ભેદો (ભાંગા) બતાવ્યા નથી.

અહીં બાર વ્રતને આશ્રીને ભેદને કહેવાની ઇચ્છાને વિષે તે અંગીકાર કરનારની કર્મના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતા હોવાથી ઘણા ભેદો ઉપજી શકે છે. તે કહે છે—૧૩ અબજ ૮૪ કરોડ, ૧૨ લાખ, ૮૭ હજાર, ૨૦૦ ને ૨ ભાંગા થઈ શકે છે. એ રીતે શ્રી જિનેશ્વરે શ્રાવકોને અભિગ્રહના ભેદની સંખ્યા દર્શાવી છે. એ ભાંગાને માટે શ્રી સારોદ્ધારનું 'અસોછત્રીશમું' દ્વાર જોડું.

વળી બાર વ્રતમાં પ્રથમના આઠ વ્રતો એક સાથે અંગીકાર કરેલા જાવજીવ સુધી હોય છે, તેથી તે યાવત્કથિક કહેવાય છે, જે ચાર શિક્ષાવ્રતો તેનો મુહૂર્તાદિ અવધિથી લઈને તેમનું વારંવાર અંગીકાર કરવાપણું છે તે અદ્ય-કાલભાવિ છે માટે તે ઇત્વર કહેવાય છે. તેમ વળી તે બાર વ્રતને વિષે પહેલા પાંચ વ્રત ધર્મરૂપી વૃક્ષના મૂળભૂત હોવાથી તે મૂળ ગુણ કહેવાય છે. બાકીના સાત વ્રતો ધર્મરૂપી વૃક્ષની શાખારૂપ હોવાથી ઉત્તરરૂપે હોઈ અણુવ્રતોને ગુણ કરવાથી તે ઉત્તર ગુણ કહેવાય છે.

પૂર્વે એક એક વ્રતને આશ્રીને દષ્ટાંતો બતાવેલા છે. હવે બાર વ્રતોને આશ્રીને શ્રી વીરશાસનના સર્વ શ્રાવકોમાં ગુણોથી વૃદ્ધ અને ઉપાશક દશાંગ-સૂત્રમાં પ્રસિદ્ધ એવા દશ શ્રાવકોના દષ્ટાંતો અનુક્રમે લેશ માત્ર દર્શાવેલા છે.

પ્રથમ તે દશના નામ કહે છે—૧. આનંદ, ૨. કામદેવ, ૩. ચુલ્લની પિતા, ૪. સુરાદેવ, ૫. ચુલ્લશતક, ૬. કુંડકોલિક, ૭. સદાલપુત્ર, ૮. મહાશતક, ૯. નંદિની પિતા, ૧૦. તેતલીપિતા. એ દશ ઉત્કૃષ્ટ શ્રાવકો કહેવાય છે.

આનંદ શ્રાવકનું વૃત્તાંત.

વાણિજ્યગ્રામ નામના નગરમાં બાર કોટી સૈનૈયાનો સ્વામી આનંદ નામે એક શ્રાવક રહેતો હતો. તેણે ચાર કોટી સૈનૈયા નિધાનમાં ડાટેલા હતા, ચાર કોટી વ્યાજમાં અને ચાર કોટી વ્યાપારમાં રોકેલા હતા.

તેને પ્રત્યેકમાં દશ હજાર ગાયોવાળા ચાર ગોકુલ હતા. ઉત્કૃષ્ટ શીલ તથા સૌભાગ્ય વગેરે ગુણોને ધારણ કરનારી શિવાનંદા નામે તેને સ્ત્રી હતી. તે વાણિજ્ય ગામની બહાર ઇશાન ખૂણામાં કોણાગ નામના એક પરામાં તે આનંદ શેઠના જ્ઞાતિ કુટુંબીઓ અને ઘણાં મિત્રો રહેતા હતા.

એક વખતે તે વાણિજ્ય ગામની સમીપે આવેલા દ્રુતપલાશ નામના ચૈત્યને વિષે શ્રી મહાવીર પ્રભુ સમોસર્યા તે સમયે ત્યાં મોટી પર્ષદા એકઠી થઈ હતી, આ ખબર સાંભળી આનંદ શ્રાવક સ્નાનપૂર્વક શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરી પોતાના ઘણા પરિવાર સાથે પરવરી પ્રભુની પાસે આવ્યો, તે પ્રભુને વંદન કરી યોગ્ય સ્થાને બેઠો તે સમયે પ્રભુએ દેશના આખી તે પ્રભુની દેશના સાંભળી આનંદે શુદ્ધ શ્રદ્ધાન પ્રાપ્ત કરી પ્રભુને કહ્યું, “ભગવાન્ તમારો કહેલો ધર્મ મને રૂઝ્યો છે, મારે હું તમારી સમક્ષ બાર વ્રત લેવાને ઇચ્છું છું, ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું—

“યથાસુખં દેવાનુપ્રિય, મા પ્રતિબંધકાર્ષીઃ”

“હે દેવાનુપ્રિય, જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો, પણ વિલંબ કરશો નહીં” તે વખતે આનંદે પ્રભુ સમીપે બાર વ્રત અંગીકાર કર્યા તેના વિશેષ વિધાનો વિચાર ઉપાસક દશાંગ સૂત્રથી જાણી લેવો. વ્રત ગ્રહણ કર્યા પછી આનંદ શ્રાવક ભગવાનને નમીને આ પ્રમાણે બોલ્યો—“ભગવાન્! આજથી અન્ય તીર્થોએ, અન્ય તીર્થોએના દેવો અને અન્યતીર્થોએ પોતાના દેવ તરીકે ગ્રહણ કરેલ અરિહંતની પ્રતિમા તેમને હું વંદન કરીશ નહીં અને નમસ્કાર પણ કરીશ નહીં; તેમણે પ્રથમ ન બોલાવ્યા તો હું તેમની સાથે આલાપ તથા સંલાપ કરીશ નહીં. અર્થાત્ મારે હરેક કાર્યને મારે તેમને બોલાવવા નહીં. જે પહેલાં તે બોલાવે તો મારે બોલવું. તેમ વળી તેમને ધર્મબુદ્ધિએ અશનાદિ આપીશ નહીં. રાજભિયોગાદિ છ આગારને વળી બીજે સર્વ ઠેકાણે મારે નિયમ છે. આજથી હું શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને પ્રાસુક તથા એષણીય આહારાદિ વડે પ્રતિલાભિત કરતો વિચરીશ. આ પ્રમાણે અભિગ્રહ લઈ પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા ફરી વંદન કરી તે આનંદ શ્રાવક પોતાને ઘેર ગયો હતો.

તેની સ્ત્રી શિવાનંદા પણ પતિના મુખથી આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ સાંભળી પોતે પ્રભુની સમીપે આવી અને તેણીએ ત્યાં બાર વ્રત ગ્રહણ કર્યાં. તે પછી આનંદ શ્રાવકને ચડતા ભાવથી પૌષધ ઉપવાસાદિ ધર્મ કૃત્ય વડે આત્માને ભાવ યુક્ત કરતાં ચૌદ વર્ષ વ્યતીત થઈ ગયાં. જ્યારે પંનરમા વર્ષનો પ્રવેશ થયો એટલે તે આનંદ શ્રાવકે એક દિવસે અગીયાર પ્રતિમા (પડિમા) અંગીકાર કરવાની ઇચ્છાથી પોતાના જ્ઞાતીય, સ્વજન અને મિત્રોને એકઠા કરી સરસ ભોજનથી તૃપ્ત કરી સત્કાર કર્યો. પછી તેમની સમક્ષ પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને

કુટુંબના સ્વામિત્વ ઉપર સ્થાપી, તે સર્વને અને પુત્રને પૂછી પોતે કોણાક સંનિવેશમાં પોતાની પૌષધશાળામાં આવ્યા. ત્યાં ભૂમિને પ્રમાણ, અને ઉચ્ચાર તથા પ્રશ્નવણની ભૂમિને પડીલેલી દર્ભના સંતારા ઉપર તે આરુઢ થયા. ત્યાં તેણે શ્રાવકની પહેલી પડિમા અંગીકાર કરી. તેને સૂત્રોક્ત વિધિપૂર્વક આરાધી અનુક્રમે અગીયાર શ્રાવકની પડિમા આરાધી, તે પછી તપથી જોણે શરીરને સુકાવી દીધું છે એવા આનંદ શ્રાવકને એક દિવસે નિર્મલ અધ્યવસાયથી અને જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ આવ્યું. તેવામાં એક દિવસે તે વાણિજ્ય ગામની બહાર શ્રી વીરપ્રભુ સમોસર્યા. ત્યારે પ્રભુને પૂછીને ઇંદ્રભૂતિ (ગૌતમસ્વામી) ગણધર ત્રીજી પોરસીમાં તે વાણિજ્ય ગામમાં યથા-રુચિ આહાર ગ્રહણ કરી ગામની બહાર નીકળતાં કોણાક સંનિવેશની અતિ નજીક નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં તેમ વિચરતાં લોકોના મુખથી આનંદ શ્રાવકની તપની પ્રવૃત્તિ તેમના સાંભળવામાં આવી. તત્કાલ પોતે તે પ્રત્યક્ષ જોવા કોણાક સંનિવેશમાં આવેલી પૌષધશાળામાં આવ્યા. ત્યારે આનંદ શ્રાવક તે ભગવાન ગૌતમને આવતા જોઈ ઘણા જ ખુશી થયા અને તેમને વંદના કરી આ પ્રમાણે બોલ્યો—“હે સ્વામી ! તપસ્યાને લઈને જેના શરીરમાં માત્ર નાડી અને અસ્થિ રહેલા છે એવો હું આપની સમીપે આવવાને શક્તિમાન નથી; મારે આપ મારી ઉપર કૃપા કરીને પધારો. તે વખતે ગૌતમસ્વામી જ્યાં આનંદ શ્રાવક રહેલા છે, ત્યાં આવ્યા. સ્વામીને આવેલા જોઈ આનંદ શ્રાવકે તેમને મસ્તક વડે ત્રણવાર ચરણમાં નમી આ પ્રમાણે પૂછ્યું—“હે સ્વામી ! ગૃહસ્થને ઘરમાં રહેતાં છતાં અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય કે નહીં ?” ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું, “હા ઉત્પન્ન થાય,” ત્યારે આનંદે કહ્યું, “મહારાજ ! મને પણ અવધિજ્ઞાન થયું છે. તેનાથી હું પૂર્વ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશામાં પાંચસો પાંચસો યોજન ક્ષેત્ર ૩૫ લવણસમુદ્ર પર્યંત હું દેખી શકું છું અને ઉત્તર દિશામાં હિમવંત વર્ષધર પર્યંત જાણી શકું છું. ઊર્ધ્વલોકે સૌધર્મ દેવલોક યાવત્ અને અધોભાગે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના લોહુચ્ચય નામના નરકવાસ પર્યંત જાણું છું—દેખું છું. આનંદના આ વચનો સાંભળી ગૌતમમુનિ બોલ્યા, “ભદ્ર ! ગૃહસ્થને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય, પણ એટલું બધું મોટું ન થાય, મારે આ સ્થાનનું આલોચન—નિંદનાદિક કરો.” આનંદે કહ્યું, “હે સ્વામી ! જિનવચનમાં સાચા અર્થની આલોચણા હોય છે ? ત્યારે ગૌતમે કહ્યું, “એમ ન હોય ” આનંદ બોલ્યા, “મહારાજ ! જો એમ છે તો પછી તમારે જ એ સ્થાનકની આલોચના નિંદના

કરવી.” આનંદના આ વચનો સાંભળી ગૌતમ હૃદયમાં શંકિત થઈ ગયા. પછી તત્કાલ ત્યાંથી નીકળી દ્રુતપલાશ ચૈત્યમાં જ્યાં શ્રી વીરપ્રભુ રહેલા છે. ત્યાં આવી ગમનાગમન પ્રતિક્રમણાદિપૂર્વક સ્વામીને નમી સર્વ વૃત્તાંત નિવેદન કરી આ પ્રમાણે પૂછ્યું, “ભગવન્! તે સ્થાનક આનંદને આલોચવા યોગ્ય છે કે મારે આલોચવા યોગ્ય છે?” પ્રભુએ કહ્યું, “તું જ તે સ્થાનને આલોચ અને તેને માટે આનંદને ખમાવ.” ભગવાન્ના આ વચનને વિનયથી અંગીકાર કરી પોતે ગૌતમે તે સ્થાનકની આલોચનાદિ લઈ પછી આનંદ શ્રાવક પાસે આવી તે અર્થને ખમાવ્યો હતો તે પછી આનંદ શ્રાવક બહુ પ્રકારના શીલવ્રતાદિ ધર્મ કૃત્ય વડે પોતાના આત્માને ભાવી, વીશ વર્ષ પર્યાંત શ્રાવક પર્યાય પાલી છેવટે એક માસની સંલેખણા કરી સમાધિપૂર્વક કાલ કરી સૌધર્મ દેવલોકમાં અરુણાભ નામના વિમાનમાં ચાર પદ્યોપમના આયુષ્યવાળો દેવતા થયો. ત્યાંથી ચવીને તે મહાવિદેહને વિષે સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત થશે. એ પ્રકારે આનંદ શ્રાવકનું વૃત્તાંત છે.

કામદેવ શ્રાવકનો વૃત્તાંત

અંપાનગરીમાં કામદેવ નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને ભદ્રા નામે સ્ત્રી હતી. એ અઢાર કોટી સોનૈયાના દ્રવ્યનો સ્વામી હતો. તેટલા દ્રવ્યમાંથી છ કોટી સુવર્ણ દ્રવ્ય નિધાનમાં, છ કોટી વ્યાજમાં અને છ કોટી વ્યાપારમાં એમ ત્રણ ભાગે તેનું દ્રવ્ય રહેલું હતું. તે સિવાય દશ દશ હજાર ગાયોવાળા છ ગોકુલો તેની પાસે હતા.

એક વખતે તે નગરની સમીપે આવેલા પૂર્ણભદ્ર નામના ચૈત્યમાં શ્રી વીરપ્રભુ સમોસર્યા. આ ખબર સાંભળી કામદેવ તેમને વંદના કરવા ગયો અને આનંદ શ્રાવકની જેમ તેણે પ્રભુ પાસે બાર વ્રત અંગીકાર કર્યા. અનુક્રમે એ વ્રતનું પાલન કરતાં કામદેવે એક સમયે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને કુટુંબનો ભાર સોંપી પોતે પૌષ્ઠશાળામાં આવી પૌષ્ઠ વ્રત લઈ બેઠો. અર્ધ રાત્રિનો સમય થતાં કોઈ એક માયાવી મિથ્યાત્વી દેવ પ્રગટ થઈ તેની પાસે આવ્યો. તે વિકરાળ પિશાચનું સ્વરૂપ વિકુર્ચી હાથમાં તીક્ષ્ણ ધારવાળું ખડ્ગ લઈ તેની પાસે ઉભો રહ્યો. તેણે કામદેવને આ પ્રમાણે કહ્યું, “અરે કામદેવ! તું નહીં પ્રાર્થવા યોગ્યની પ્રાર્થના કરનાર, બુદ્ધિ લજ્જા અને લક્ષ્મી વગરનો અને ધર્મ પુણ્યવડે સ્વર્ગ તથા મોક્ષની વાંછના રાખનારો છે. પણ હવે તારા શીલ વ્રતાદિ તથા પૌષ્ઠો-

પવાસાદિનો સત્વર ત્યાગ કરી દે. જો તું ત્યાગ નહીં કરે તો હમણાં જ આ તીક્ષ્ણ ખડ્ગવડે તારા શરીરને ખંડ ખંડ કરી નાંખીશ; જેથી તું પીડા પામતો મરણને શરણ થઈશ.” પિશાચે આ પ્રમાણે કહ્યું તો પણ કામદેવ તેથી ભય પામ્યો નહીં; તે અધિક ક્ષોભ પામ્યા સિવાય, અચ્ચલિત, મૌનધારી અને ધર્મધ્યાનથી યુક્ત થઈને રહ્યો. તે મિથ્યાત્વી દેવે તેને નિશ્ચલ જાણી તે પ્રમાણે જો ત્રણ વખત કહ્યું, પરંતુ ધર્મવાન્ કામદેવ તેનાથી જરા પણ ચલાયમાન થયો નહીં. તેથી તે દેવને ભારે કોપ થઈ આવ્યો. ભૂકુટી ચડાવી તેણે તેની પર ખડ્ગ ઉગામ્યું. તો પણ કામદેવ જરાએ ડગ્યો નહીં. પછી તેણે ખડ્ગનો ધા કરી તેના શરીરના ખંડ કરી નાંખ્યા, તથાપિ કામદેવે તે પીડા સહન કરી અને તે પેતાના ધર્મને વિષે નિશ્ચલ રહ્યો. જ્યારે કામદેવ પેતાના પિશાચના રૂપથી ચ્ચલિત થયો નહીં એટલે મિથ્યાત્વીદેવ હૃદયમાં ખેદ પામતો હજવે હજવે પૌષ્પધશાળામાંથી બહાર નીકળ્યો અને તેણે તે પિશાચના રૂપને છાંડી દીધું. પછી તેણે હસ્તિનું રૂપ વિકુવ્યું. એક મહાન્ શુંઢા દંડને ઉછાળતો, મહોન્મત્ત થઈને મેઘની જેમ ગુલગુલાયમાન શબ્દ કરતો, અને ભયંકર આકારને ધારણ કરતો તે પૌષ્પધશાળામાં આવ્યો. તેણે ગર્જના કરીને કહ્યું, “અરે કામદેવ, જો તું મારું કહેલું નહીં માને તો હમણાં આ મારી શુંઢ વડે ગ્રહણ કરી તને આકાશમાં ફેંકીશ; અને મારા તીક્ષ્ણ દંતો રૂપ હજવડે તને ભેદી નાંખીશ. વળી નીચે નાંખી પગવડે કરી મસળીશ. તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું, તો પણ કામદેવ જરા પણ ક્ષોભ પામ્યો નહિ, ત્યારે તે દેવતાએ જેમ કહ્યું હતું તેમ કરી બતાવ્યું તો પણ તે શ્રાવકે તે મહાવેદના સહન કરી અને તે ધર્મ ધ્યાનમાં સ્થિર રહ્યો. જ્યારે તે દેવ હસ્તિરૂપે પણ તે કામદેવને ક્ષોભ પમાડવા અશક્ત થયો, એટલે તે હજવે હજવે પાછો સરીને પૌષ્પધશાળામાંથી બહાર ગયો અને ત્યાં જઈ હસ્તિના રૂપનો ત્યાગ કર્યો. પછી તેણે સર્પનું રૂપ વિકુવ્યું. મહા વિષ અને ક્રોધથી પૂર્ણ, કાજળના પુંજના જેવા વર્ણવાળો, અતિ ચંચળ જિહ્વાને ધરનારો, ઉત્કટ, પ્રકટ અને વક્ર જટાધારી, અને કડિન રૂણાં ટોપ કરવામાં દક્ષ એવો ભયંકર સર્પ બની તે પૌષ્પધશાળામાં આવ્યો. અને તેણે કામદેવને આ પ્રમાણે કહ્યું, “અરે કામદેવ! જો તું મારું વચન નહીં માને તો હમણાં જ હું સરસર શબ્દ કરતો તારી કાયા ઉપર ચડીને પશ્ચિમ ભાગવડે ત્રણવાર આંટા દઈ તારી ગ્રીવાને વીંટી ભરડો લઈશ અને તીક્ષ્ણ વિષથી વ્યાપ્ત એવી દાઢ વડે તારા ઉરસ્થળને

ભેદી નાંખીશ.” તેના આવા વચનોથી પણ કામદેવ ચલિત થયો નહીં, ત્યારે તેણે અતિ ક્રોધાયમાન થઈને તે જ ઉપસર્ગ કર્યો. પરંતુ કામદેવે અક્ષુબ્ધ થઈ તેની તીવ્ર વેદનાને ધૈર્યથી સહન કરી. તેણે જૈન ધર્મને પોતાના ચિત્તથી ક્ષણવાર પણ દૂર કર્યો નહીં. આ પ્રમાણે તે દેવ સર્પરૂપે પણ કામદેવને ધર્મથી ચલાયમાન કરવાને અસમર્થ થયો, એટલે તે પાછો હળવે હળવે ઓસરીને તે પૌષ્પશાળાથી બહાર નીકળ્યો અને તેણે સર્પના રૂપનો ત્યાગ કર્યો. “પછી તેણે અતિ મનોહર, શીતળ—સૌમ્ય આકૃતિવાળું દેહીપ્યમાન દેવનું સ્વરૂપ વિકુવ્યું. પછી તે પૌષ્પશાળામાં આકાશ માર્ગે રહી કામદેવ પ્રતિ આ પ્રમાણે બોલ્યો—“હે કામદેવ, તમને ધન્ય છે, તમે જ પુણ્ય કર્યું છે અને જૈન ધર્મને અંગીકાર કરી પોતાના જન્મને સફલ કર્યો છે. હમણા એક વખતે સુધર્મા ઇંદ્ર પોતાની સભામાં તમારી પ્રશંસા કરતા હતા કે, કામદેવ નામે શ્રાવક દેવ દાન-વોથી પણ અક્ષોભ્ય છે.” આ સાંભળી મેં ઇંદ્રના વચનને માન્યું નહીં. હું તત્કાલ અહિં આવ્યો. મેં તમારી પરીક્ષા કરી, તેમાં સુધર્મા ઇંદ્રે જેવી વર્ણવી હતી, તેવી તમારી શક્તિ મારા જોવામાં આવી. હવે હું તમોને ખમાવું છું. મારો કરેલો અપરાધ તમારે ક્ષમા કરવો. હું હવે આજથી તેવું કાર્ય નહીં કરું. આ પ્રમાણે કહી તે દેવ કામદેવના ચરણમાં નમી અંજલિ બેડી વારંવાર પોતાનો અપરાધ ખમાવી પોતાને સ્થાને ચાલ્યો ગયો.

તે દેવ ગયા પછી કામદેવે ઉપસર્ગનો અભાવ જાણી કાયોત્સર્ગને પાર્યો. આ સમયે શ્રી વીર પરમાત્મા ત્યાં આવીને સમોસર્યા. તે વાર્તા સાંભળી કામદેવે પોતાના મનમાં ચિંતવ્યું કે, “હું શ્રી વીરપ્રભુને વંદના કરી પછી પૌષ્પ પારું તો વધારે સારું.” આવું ચિંતવી તે ઘણા લોકોથી પરિવૃત્ત થઈ શ્રી વીરપ્રભુની પાસે આવ્યો. ત્યાં પ્રભુને વંદના કરી યોગ્ય સ્થાને બેઠો. તે પછી શ્રી વીરપ્રભુએ તે કામદેવને ઉદ્દેશીને તેને રાત્રે વીતેલા ઉપસર્ગોના સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પછી વિશેષમાં જણાવ્યું કે, “હે કામદેવ, આ હકીકત સત્ય છે ?” ત્યારે કામદેવે કહ્યું “હે સ્વામી, એમજ છે.” તે સમયે ભગવાને ઘણા નિર્ગ્રંથાને અને સાધ્વીઓને બોલાવી આ પ્રમાણે કહ્યું—“હે આર્યો, આ કામદેવ તો ગૃહસ્થ શ્રાવક છે તે ગૃહાવાસમાં રહીને જ્યારે આ પ્રમાણે દેવ તથા મનુષ્યના કરેલા ઉપસર્ગોને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરે છે, તો દ્વાદશાંગીને ભણેલા એવા તમારે તેવા ઉપસર્ગો સહન કરવાને વિશેષ સમર્થ થવું જોઈએ.” પ્રભુના આ વચનોને તે સાધુઓએ અને સાધ્વીઓએ અતિ વિનયથી અંગીકાર કર્યા. આથી

કામદેવ વિશેષ આનંદ પામતો પ્રભુને વંદના કરી પોતાને સ્થાને આવ્યો. તે પછી તેણે આનંદ શ્રાવકની પેઠે શ્રાવકની અગીઆર પડિમાને અનુક્રમે સમ્યક્ વિધિથી આરાધી. અને વીશ વર્ષ પર્યંત શ્રાવક પર્યાય પાલી એક માસના સંલેખના વડે કાલ કરી તે કામદેવ શ્રાવક સૌધર્મદેવલોકે અરુણાભ નામના વિમાનમાં દેવ પણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવી તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે સિદ્ધિપદને પામશે. એ રીતે કામદેવ શ્રાવકનો વૃત્તાંત છે.

ત્રીજા શ્રાવક યુદ્ધનીપિતાનો વૃત્તાંત.

વારાણસીનગરીમાં યુદ્ધનીપિતા નામે એક ગાથાપતિ—ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને સોમા નામે સ્ત્રી હતી. તે ચોવીશ કોટી દ્રવ્યનો સ્વામી હતો તે દ્રવ્ય આઠ કોટી નિધાનમાં, આઠ કોટી વ્યાજમાં અને આઠ કોટી વ્યાપારમાં—એમ ત્રણ ભાગે વહેંચાયેલું હતું. પ્રત્યેક દશ દશ હજાર ગાયોવાલા આઠ ગોકુલ તેની સત્તામાં હતા, તેણે એક વખતે આનંદ અને કામદેવની જેમ શ્રી વીર પ્રભુ પાસે બાર વ્રત ગ્રહણ કર્યા. અવસર આવતાં પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને કુટુંબ ઉપર સ્થાપી પોતે પૌષ્ઠશાલામાં જઈને પૌષ્ઠ લઈને રહ્યો. ત્યાં અર્ધ રાત્રે કોઈ દેવે હાથમાં તીક્ષ્ણ ખડ્ગ લઈ તે યુદ્ધનીપિતા શ્રાવકને આ પ્રમાણે કહ્યું,—“અરે યુદ્ધનીપિતા, તું આ ધર્મનો ત્યાગ કર. જે નહીં કરે તો તારા જ્યેષ્ઠ પુત્ર વગેરેને આ ખડ્ગથી હણીશ.” તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું, તે છતાં પણ તે યુદ્ધનીપિતા જરા પણ ક્ષોભ પામ્યો નહીં, ત્યારે અતિ ક્રોધાયમાન થયેલો તે દેવ તેના જ્યેષ્ઠ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ—ત્રણે પુત્રોને ત્યાં લાવ્યો. તે ત્રણેને તેની સમક્ષ ખડ્ગથી હણી નાંખ્યા. અને પછી તેમને એક તપેલી કડાહની અંદર નાંખી તેના માંસ અને રુધિરથી તે યુદ્ધનીપિતાના શરીર ઉપર સિંચન કર્યું. તથાપિ તે ક્ષોભ પામ્યો નહીં. પછી તે દેવતાએ તેને ચારવાર આ પ્રમાણે કહ્યું, “અરે યુદ્ધનીપિતા, જે તું માંસ વચન નહિ માને તો હમણાંજ તારી માતા ભદ્રા સાર્થવાહીને અહિં લાવી તારી સન્મુખ હણી તપેલી—કડાહમાં નાંખીશ અને તેણીનાં માંસ તથા રુધિરથી તારા શરીરનું સિંચન કરીશ. જેણીના દુઃખથી પીડિત એવો તું અકાલે મૃત્યુને પામીશ. આ પ્રમાણે કહેવા છતાં પણ જ્યારે તે યુદ્ધનીપિતા ક્ષોભ પામ્યો નહીં. એટલે તેણે ફરીવાર કહ્યું. તે પછી તે શ્રાવકના મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર ઉત્પન્ન થયો.—“અહો ! આ કોઈ અનાય પુરુષ લાગે છે, તે અનાય બુદ્ધિથી ન આચરવા યોગ્ય એવા પાપકર્મને આચરે છે; જેથી તેણે મારા ત્રણ પુત્રોને મારી

નાંખ્યા અને હવે માતાને મારવા તે તત્પર થયો છે, તો હવે હું આ દુષ્ટ પુરુષને ગ્રહણ કરું તો ઠીક” આવું વિચારી તે શ્રાવક શીઘ્રતાથી જોવામાં તેને ગ્રહણ કરવા હાથ પ્રસારે છે, તેવામાં તે દેવ ઝીડીને આકાશમાં ચાલ્યો ગયો. અને યુદ્ધની-પિતાના હાથમાં એક સ્તંભ આવ્યો. પછી તે શ્રાવકે મોટા શબ્દોથી કોલાહલ કર્યો, તેવામાં તેની માતા ભદ્રાસાર્થવાહી પોતાના પુત્રનો શબ્દ સાંભળીને તેની પાસે આવી અને તેણીએ કોલાહલ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. યુદ્ધનીપિતાએ પોતે જે અનુભવેલો હતો તે સર્વ વૃત્તાંત માતાને કહી સંભળાવ્યો. માતા તે વૃત્તાંત સાંભળી આ પ્રમાણે બોલી—“વત્સ, કોઈ એવો પુરુષ નથી, અને તેણે તારા પુત્રીને હણ્યા નથી, આ કોઈ પુરુષ તને ઉપસર્ગો કરે છે, માટે તું હમણાં ભગ્ન વ્રત થયો છું.—તારા પોષધ વ્રતનો ભંગ થઈ ગયો છે. માટે તું એ સ્થાનકની આલોચના વગેરે કર.” માતાના આ વચનો સાંભળી તે યુદ્ધનીપિતાએ તેણીના વચનનો અંગીકાર કરી તે સ્થાનકની આલોચનાદિ ગ્રહણ કર્યાં. તે પછી તે આનંદ શ્રાવકની જેમ અનુક્રમે શ્રાવકની અગીઆર પડિમાને આરાધી છેવટે સમાધિવડે કાલ કરી પહેલા દેવલોકે અરુણાલ વિમાનમાં ચાર પડ્યોપમના આયુષે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત થશે એવી રીતે યુદ્ધનીપિતાની કથા છે.

શ્રાવક સુરાદેવનો વૃત્તાંત.

વારાણસીનગરીમાં સુરાદેવ નામે એક ગૃહસ્થ શ્રાવક રહેતો હતો. તેને ધન્યા નામે એક સ્ત્રી હતી. તેને કામદેવના જેવી દ્રવ્યની સંપત્તિ અને ગોકુલો હતા. તેણે પણ કામદેવ શ્રાવકની જેમ વ્રત ગ્રહણ કર્યું હતું, અને તેમાં ઉપસર્ગો પણ થયા હતા. તે સુરાદેવને ત્રણ પુત્રો હતા. પૂર્વની જેમ કોઈ મિથ્યાત્વી દેવે તેના ત્રણ પુત્રો હણવાનો ઉપસર્ગ કરેલો તો પણ તે સુરાદેવ મનનાં જરા પણ ક્ષોભ પામ્યો ન હતો. તેને વ્રતમાં દઢતાવાલો જોઈ તે દેવતાએ કહ્યું, “અરે સુરાદેવ, જો તું આ જૈનધર્મનો ત્યાગ નહીં કરે તો તને સોળ જાતના મહા રોગ ઉત્પન્ન કરી અકાળે તારા પ્રાણનો નાશ કરીશ. તે ઉપરથી તેણે કોલાહલ કરતાં તેની ધન્યાસ્ત્રી આવી અને તેણીએ તેનું સમાધાન કર્યું. તે પછી પૂર્વવત્ વૃત્તાંત બન્યો હતો. મરણ પામી તે શ્રાવક સૌધર્મ દેવલોકે અરુણાલ વિમાનમાં દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થયો હતો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત થશે. એવી રીતે સુરાદેવનો વૃત્તાંત છે.

પાંચમા ચુલ્લશતક શ્રાવકનું દષ્ટાંત.

આલબિકાનગરીમાં ચુલ્લશતક નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને બહુલા નામે સ્ત્રી હતી. તેને દ્રવ્યની સંપત્તિ અને ગોકુલો કામદેવ શ્રાવક પ્રમાણે હતા. વ્રત વગેરે ગ્રહણ કરવાનો પ્રસંગ તેને ત્રીજા શ્રાવકની જેમ બન્યો હતો. વિશેષમાં એટલું કે પરીક્ષા કરવા આવેલા દેવતાએ તેના પુત્રને ઉપસર્ગ કરતાં તે ક્ષોભ પામ્યો નહીં, ત્યારે કહ્યું કે, “જે તું તારા ધર્મનો ત્યાગ નહીં કરે તો અઢાર કોટી સૈન્ય તારા ઘરમાંથી કાઢી આ નગરીના ત્રિકર્માર્ગે ચોટામાં એકદમ વિખેરી નાંખીશ, જેથી આત્મ તથા રોદ્ર ધ્યાનમાં પેઠેલો તું અકાલે મૃત્યુ પામીશ” ઇત્યાદિ પ્રસંગ બનતાં કોલાહલ કર્યો એટલે તેની સ્ત્રી બહુલા આવી તેણે પૂર્વવત્ કયું. તે પછી તે શ્રાવક મૃત્યુ પામી સૌધર્મદેવલોકે અરુણભ-વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવી તે મહાવિદેહક્ષેત્રને વિષે સિદ્ધિ-પદને પામશે, એવી રીતે ચુલ્લશતક શ્રાવકનું દષ્ટાંત છે.

છઠ્ઠા કુંડકોલિક શ્રાવકનો વૃત્તાંત.

કાંપિલ્યનગરને વિષે કુંડકોલિક નામે એક ગૃહસ્થ રહેતો હતો. તેને પુષ્પમિત્રા નામે સ્ત્રી હતી. તેની સમૃદ્ધિ અને ગોકુલો કામદેવ પ્રમાણે હતા. અને વ્રત ગ્રહણ વગેરેનો વિધિ પણ એજ પ્રમાણે હતો. એક દિવસે તે કુંડ-કોલિક શ્રાવક મધ્યરાત્રે પોતાની અશોક વાડીમાં પૃથ્વીપર રહેલી શિલાના પટ ઉપર આવ્યો. ત્યાં આવી પોતાની નામાંકિત મુદ્રા અને ઉત્તરાસંગ વસ્ત્રને રાખી તે ધર્મધ્યાન કરતો રહ્યો હતો. તે વખતે એક દેવ પ્રગટ થઈ તેની મુદ્રા અને વસ્ત્રાદિ ત્યાંથી ઉપાડી આકાશે રહી આ પ્રમાણે બોલ્યો—“અરે શ્રાવક કુંડકોલિક, ગોશાલેમંબલીપુત્રે કહેલા ધર્મની પ્રજ્ઞા સુંદર છે, કારણ કે જેમાં ઉદમાદિક કાંઈ પણ નથી. જીવોનો પુરુષાકાર છતાં પુરુષાર્થની સિદ્ધિનું પાળવાપણું નથી, તે કારણ માટે સર્વ ભાવ નિયત છે. અને શ્રી વીરપ્રભુની પ્રજ્ઞા સારી નથી, કારણકે તેની અંદર ઉદમાદિક વર્તે છે. તેથી કરી તેમાં સર્વ ભાવ નિયત છે. તે દેવના આ વચનો સાંભળી તે કુંડકોલિક આ પ્રમાણે બોલ્યો—“હે દેવ, જો, એમ હોય તો, તું આ દેવની ઋદ્ધિ ઉદમાદિકથી પામ્યો કે ઉદમાદિક વિના?” દેવ બોલ્યો—“હું આ દેવઋદ્ધિને ઉદમાદિક વિના પામ્યો છું.” કુંડકોલિકે કહ્યું, “જો તું ઉદમાદિક વિના દેવઋદ્ધિ પામ્યો છે તો જે જીવોને ઉદમાદિક નથી તે સર્વે જીવો દેવપણું કેમ પામ્યા નહીં? અને જો ઉદમાદિક-

વડે આ ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ, એમ કહે તો ગોશાલાના ધર્મની પ્રજ્ઞા સુંદર છે, ઇત્યાદિ તેં જ કહ્યું, તે મિથ્યા છે.” જ્યારે તે શ્રાવકે આ પ્રમાણે કહ્યું, એટલે તે દેવ શંકા પામી તે શ્રાવકને પ્રત્યુત્તર આપવાને સમર્થ થઈ શક્યો નહીં. પછી તેની મુદ્રા અને ઉત્તરાસંગવસ્ત્ર પૃથ્વીની શિલાના પટ ઉપર મૂકી તે દેવ પોતાને સ્થાને આદ્યો ગયો. તેવા અવસરમાં શ્રી વીરપ્રભુ તે સ્થલે સમોસર્યા. તે ખબર જાણી કુંડકોલિક પ્રાતઃકાલે પ્રભુની સમીપે ગયો. તે પછી બધો વૃત્તાંત કામદેવ શ્રાવકની પ્રમાણે જાણી લેવો. વિશેષમાં એટલું કે અર્થ હેતુના પ્રશ્નાદિકથી અન્ય તીર્થીઓને નિરૂત્તર કરવાથી શ્રી વીરપ્રભુએ તે કુંડકોલિક શ્રાવકની પ્રશંસા કરી, ત્યારે કુંડકોલિકે ચૌદ વર્ષ પછી પૂર્વના શ્રાવકોની જેમ જ્યેષ્ઠ પુત્રને કુટુંબમાં સ્થાપી પોતે પૌષધશાળામાં રહી શ્રાવકની અગીયાર પડિમા આરાધી હતી. તે પછી એક માસની સંલેખનાથી સમાધિપૂર્વક કાળ કરી તે પહેલે દેવલોકે અરુણભવિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે સિદ્ધિ પદને પામશે. એ રીતે કુંડકોલિકનો વૃત્તાંત છે.

સાતમા સદાલપુત્ર શ્રાવકનો વૃત્તાંત.

પોલાસપુરનગરને વિષે સદાલપુત્ર નામે એક કુંભકાર શ્રાવક રહેતો હતો. તે ગોશાલાનો સેવક હતો. તેને અગ્નિમિત્રા નામે સ્ત્રી હતી. તેની પાસે ત્રણ કોટી સોનૈયાનું દ્રવ્ય હતું. તેમાં એક કોટી દ્રવ્ય નિધાનમાં, એક કોટી વ્યાજમાં અને એક કોટી વ્યાપારમાં રહેતું હતું. તેને દશહજાર ગાયોવાળું એક ગોકુલ હતું તેના તાબામાં કુંભારની પાંચસો દુકાનો હતી.

એક વખતે સદાલપુત્ર મધ્ય રાત્રે અશોક વાડીમાં આવી ગોશાલાએ કહેલા ધર્મધ્યાનનું ધ્યાન કરતો હતો તે વખતે એક દેવે પ્રગટ થઈને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું—“હે દેવાનુપ્રિય, અહિં મહામાહણુ, જેને જ્ઞાન દર્શન ઉત્પન્ન થયું છે તેવા, જ્ઞાનદર્શનના ધરનાર અને ત્રિકાલને જાણનારા અરિહંત પ્રભુ આવશે, તેમને તારે વંદના કરવી અને તેમની પ્રતિપત્તિ કરવી.” આ પ્રમાણે દેવતા બે ત્રણવાર કહી પોતાને સ્થાને આદ્યો ગયો. તે દેવતાનું આ વચન સાંભળી તે સદાલપુત્ર પોતાના મનમાં ચિંતવ્યું કે આ દેવતાએ જે ગુણો કહ્યા, તેવા ગુણવાળા તો મારા ધર્મિયાર્થ ગોશાલો છે. તે નિશ્ચે પ્રાતઃકાલે અહિં આવશે, તે વખતે હું તેમને વંદના કરીશ.” આ પ્રમાણે તે શેઠ વિચાર કરવા લાગ્યો. પ્રાતઃકાલ થતાં શ્રી વીરભગવાન ત્યાં સમોસર્યા. તે ખબર જાણી સદાલ પોતાના પરિવાર સાથે

પ્રભુની પાસે આવ્યો. ત્યાં પ્રભુને વંદન કરી યોગ્ય સ્થાને બેઠો. પ્રભુએ ધર્મ-
દેશના આપી. પછી ભગવંતે તે સદાલને બોલાવી રાત્રે બનેલો સર્વ વૃત્તાંત
કહી સંભળાવ્યો. તે પછી આ પ્રમાણે પૂછ્યું, “હે સદાલપુત્ર, આ વૃત્તાંત સત્ય
છે કે કેમ ?” તેણે કહ્યું, “હા એમ જ છે.” પછી ભગવાને કહ્યું, “હે સદાલપુત્ર,
તે દેવતાએ ગોશાલાને આશ્રીને કહ્યું ન હતું.” પ્રભુનું આ વચન સાંભળી તે
સદાલપુત્રે ચિંતવ્યું કે, “પૂર્વે કહેલા ગુણોથી સંપન્ન એવા તો આ શ્રી મહાવીર
સ્વામી છે; માટે હું આ પ્રભુને વંદના કરી પીઠ્ઠલકાદિ વડે નિમંત્રણ કરું.”
આ પ્રમાણે ચિંતવી તેણે વંદના કરી પ્રભુને કહ્યું, “હે ભગવાન, આ નગરની
બહાર કુંભકારની પાંચસો દુકાનો છે, તેને વિષે તમે પીઠ્ઠલક શય્યા સંસ્તારકાદિ
ગ્રહણ કરીને વિચરો.” આ પ્રમાણે ગોશાલાના એટલે આજીવિક મતના શ્રાવકના
વચન સાંભળીને તે સ્થળે પીઠ્ઠલકાદિક ગ્રહણ કરીને પ્રભુ રહ્યા હતા.

એક વખતે તે સદાલપુત્રે શાલામાંથી ઘડો (પાત્રો)ને બહાર લઈ જઈ
તાપમાં મુક્યા ત્યારે પ્રભુએ પૂછ્યું, “હે સદાલપુત્ર, આ ઘડો (કામ) કેમ ઉત્પન્ન
થાય છે ?” ત્યારે તેણે મૃત્તિકાથી આરંભી ઘડાની નિષ્પત્તિનું સ્વરૂપ પ્રભુની
પાસે કહી સંભળાવ્યું. ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું, “તે ઘડો ઉદ્ભવાદિકવડે કરાય છે
કે, અનુદ્ભવાદિકવડે ?” ત્યારે સદાલપુત્ર બોલ્યો—“હે સ્વામી, તે અનુદ્ભવાદિક-
વડે કરાય છે, ઉદ્ભવાદિકવડે નહીં. તેથી ઉદ્ભવાદિક નથી. માટે સર્વ ભાવ
નિયત જ છે.” સ્વામીએ કહ્યું, “જે કોઈ પુરૂષ આ તારા ઘડાને અપહરે
અથવા વિનાશ કરે અથવા તારી સ્ત્રીની સાથે ભોગ ભોગવતો વિચરે તો તે
પુરૂષને તું શું દંડ આપે ?” સદાલપુત્રે કહ્યું—“સ્વામી, હું તેને હણવાદિક
કરું” આ પ્રમાણે સદાલપુત્રને પોતાના વચને પુરૂષાકાર અંગીકાર કરાવી પ્રભુ
બોલ્યા—“જે નિશ્ચયે કરી તારા ઘડાને હરે નહીં અથવા તેનો નાશ કરે નહીં
તો તેનું હણવાદિક તું ન કરે. વળી જે ઉદ્ભવાદિક નથી અને સર્વ ભાવ નિયત
છે, તેમ અપરાધી પુરૂષને તું હણવાદિક કરે છે, તો તે જ કહ્યું કે ઉદ્ભવાદિક
નથી, એ વાત મિથ્યા થાય છે.” પ્રભુના આ વચનો સાંભળી સદાલપુત્ર
પ્રતિબોધ પામ્યો. તત્કાલ તેણે પ્રભુને વંદના કરી અને તેમના મુખથી ધર્મ
સાંભળી આનંદ પામી પ્રભુ પાસે બાર વ્રતો અંગીકાર કર્યા. તેની પાસે
પૂર્વના શ્રાવક જેટલું દ્રવ્ય હતું. તે પછી પોતાને ઘેર આવ્યો અને તેણે
પોતાની સ્ત્રીની આગલ તે સર્વ વૃત્તાંત જણાવ્યો. અને તેણીને પણ વ્રત ગ્રહણ
કરાવ્યા. ત્યારથી તે શ્રાવક થયો હતો.

એક વખતે આ વૃત્તાંત સાંભળી ગોશાલો તે સદાલપુત્રને જૈનધર્મમાંથી ચલિત કરવા અને પોતાના ધર્મમાં લાવવા આજીવિક સંઘથી પરિવૃત્ત થઈ તે નગરમાં આવ્યો. તે નગરની અંદર આજીવિકની સભામાં પોતાના ઘડાઓ મુઠી કેટલાએક નિયતવાદી મતવાલાઓને સાથે લઈ તે સદાલની સમીપે આવ્યો. સદાલપુત્રે ગોશાલાને આવતો જોયો. પણ તેનો આદરસત્કાર કર્યો નહીં. તે મૌનધરીને જ બેસી રહ્યો. સદાલપુત્રે પોતાનો આદર કર્યો નહીં, તે છતાં પીઠ-ફલકાદિકને માટે તે શ્રાવકની આગલ શ્રી વીરપ્રભુના ગુણોનું કીર્તન તેણે કરવા માંડ્યું. તેણે કહ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિય, અહિં મહામાહણ, મહાગોપ, મહા સાર્થવાહ, મહાધર્મકથક, અને મહાનિર્યામિક આવ્યા હતા?’ સદાલપુત્રે કહ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિય, એવા કોણ છે?’ ત્યારે ગોશાલે કહ્યું, ‘તેવા શ્રી શ્રમણ ભગવંત મહા-વીરસ્વામી.’ શ્રાવક સદાલપુત્રે કહ્યું, ‘તે એવી ઉપમાના ધારક કેમ છે?’ ત્યારે ગોશાલે કહ્યું, ‘હે સદાલપુત્ર, શ્રી વીરસ્વામી અનંત જ્ઞાનાદિકના ધારક હોવાથી અને ચોસઠ ઇંદ્રોને પૂજવા યોગ્ય હોવાથી મહામાહણ કહેવાય છે. આ સંસાર રૂપ અટવીમાં ત્રાસ પામતા એવા બહુ જીવોને ધર્મમય દૃઢે કરી રક્ષણ કરનાર અને નિર્વાણ પદરૂપ મોટા વાડાને પમાડનાર હોવાથી તે મહાગોપ કહેવાય છે. આ સંસારરૂપ અટવીમાં ઉન્માર્ગે પડતાં જીવોને મુક્તિના નગરમાં લઈ જનારા હોવાથી તે મહાસાર્થવાહ કહેવાય છે. સન્માર્ગથી ભ્રષ્ટ થયેલા જીવોને અનેક પ્રકારના અર્થ—હેતુવડે સન્માર્ગે લાવી સંસારથી નિસ્તાર કરનાર હોવાથી તે ધર્મકથક કહેવાય છે. આ સંસાર સમુદ્રમાં કુબળતા એવા પ્રાણીઓને ધર્મમયી નાવિકાવડે નિર્વાણરૂપ નગરના કાંઠાની સન્મુખ કરવાથી તે મહાનિર્યામિક કહેવાય છે.’ ગોશાલાના આવા વચન સાંભળી સદાલકે કહ્યું, ‘હે દેવાનુપ્રિય, નિપુણ, નયવાદી અને વિજ્ઞાનવાન એવા મારા ધર્મિયાર્ય શ્રી વીરપ્રભુની સાથે તમે વિવાદ કરવા સમર્થ છો?’ ગોશાલે કહ્યું, ‘હું સમર્થ નથી.’ સદાલપુત્રે કહ્યું, ‘તમે કેમ સમર્થ નથી?’ ગોશાલો બોલ્યો—‘મહા-વીરસ્વામી મારી પ્રત્યે અર્થ—હેતુ પક્ષે કરી જ્યાં જ્યાં ગ્રહણ કરે છે, ત્યાં ત્યાં મને નિરૂત્તર કરે છે, તેથી હું તેમની સાથે વિવાદ કરવાને સમર્થ નથી.’ સદાલપુત્રે કહ્યું, ‘દેવાનુપ્રિય, તું મારા ધર્મિયાર્યનું આ પ્રમાણે ગુણાત્કીર્તન કરે છે, માટે હું પીઠફલકાદિવડે તને નિમંત્રણ કરું છું, પરંતુ ધર્મને માટે નિમંત્રણ કરતો નથી. તમે મારી કુંભકારની દુકાને જાઓ અને પીઠાદિક ગ્રહણ કરીને વિચરો.’ તે શ્રાવકના આવા વચનથી ગોશાલો પીઠાદિક ગ્રહણ કરીને ત્યાં રહ્યો હતો.

પરંતુ જ્યારે તે સદાલપુત્રને કોઈ પ્રકારે પણ જિન પ્રવચન થકી ચલાવવાને શક્તિમાન ન થયો ત્યારે પોતે એક પામ્યો થકો પોલાસપુરનગરથી પાછો નીકળીને બીજે ઠેકાણે ચાલ્યો ગયો. સદાલપુત્ર સમ્યગ્ પ્રકારે ધર્મને પાળતો થકો ચૌદ વર્ષ પ્રતિક્રમે થકે આનંદાદિકની પેઠે પૌષધશાળામાં આવીને રહ્યો. ત્યાં ચુદ્ધનીપિતાની જેમ તે શ્રાવકને ઉપસર્ગ થયા પણ આટલું વિશેષ કે ચોથી વાર અગ્નિમિત્રા ભાર્યાને હણવાના વચન દેવે કહ્યા. ત્યારે તે દેવને ગ્રહણ કરવાનું આરંભતે છતે દેવ આકાશમાં ઉડી ગયો. અને કોલાહલ કર્યા પછી અગ્નિમિત્રા ભાર્યા આવી તે વૃત્તાન્ત પૂર્વવત્ બન્યો. પછી સદાલપુત્ર એક માસની સંલેખના કરી કાલધર્મને પામી પહેલા દેવલોકે અણ્ણાભ વિમાનમાં ઉત્પન્ન થયો તે પછી મહાવિદેહક્ષેત્રમાં સિદ્ધિપદને પામશે એવી રીતે સદાલપુત્રનો વૃત્તાન્ત છે.

આઠમા શ્રાવક મહાશતકનું વૃત્તાન્ત રાજગૃહીનગરીમાં મહાશતક નામે ગાથાપતિ રહેતો હતો. તેને રેવતિ પ્રમુખ તેર સ્ત્રીઓ હતી. તેની પાસે ચોવીશ સોનૈયા દ્રવ્ય હતું. નિધાન વ્યાપાર અને વ્યાજમાં — આઠ આઠ કોટી દ્રવ્ય રહેલું હતું. અને આઠ ગોકુળ હતા. તેની મુખ્ય સ્ત્રી રેવતિના પિતા તરફથી આઠ કરોડ સોનૈયા અને આઠ ગોકુલો મળ્યા હતા. બીજી વાર સ્ત્રીઓના પિતાના ઘર તરફથી બાર બાર કોટી સોનૈયા અને બાર બાર ગોકુલો આવ્યા હતા.

એક દિવસ તેણે પણ આનંદ શ્રાવકની પેઠે શ્રી વીરપ્રભુ પાસે બાર વ્રતો ગ્રહણ કર્યા. વિશેષમાં એટલું કે તેણે પોતાની નિશામાં ચોવીશ કોટી સોનૈયા અને આઠ ગોકુલો રાખી બાકીના રેવતિ પ્રમુખ તેર સ્ત્રીઓના દ્રવ્યનો ત્યાગ કર્યો. તેમજ રેવતી પ્રમુખ સ્ત્રીઓ સિવાય બીજી સ્ત્રી સાથે વિષય ભોગ કરવાનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો. તેથી તે મહાશતક શ્રાવક સુખે કરી શ્રાવક ધર્મને પાળતો વિચરતો હતો. એક વખતે રેવતિના મનમાં એવો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થયો કે મારી બાર શોક્યોના વ્યાધાતથી હું મારા પતિ સાથે એકલી ભોગ ભોગવવાને શક્તિમાન થતી નથી. માટે કોઈ ઉપાયથી તે શોક્યો ને મારી નાખું તો હું મારા ભત્રિની સાથે એકલી ભોગ ભોગવું અને તેમ વળી તે સ્ત્રીઓના દ્રવ્યની પણ હું એકલી જ સ્વામીની થાઉં. આવો વિચાર કરી તે પાપિણી રેવતિએ કોઈ છલ કરી પોતાની છ શોક્યોને શસ્ત્રથી અને છ શોક્યોને વિષ પ્રયોગથી મારી નાખી અને તેમના દ્રવ્યની પોતે જ સ્વામીની થઈ આ પ્રમાણે

શોક્યો વિનાની રેવતિ પોતાના પતિ સાથે એકલી ભોગ ભોગવવા લાગી. તે ભોગથી આસક્તિથી માંસ અને મદિરાની પણ લોલુપ બની ગઈ.

એક દિવસે તે નગરીમાં અમારિ ઘોષણા થઈ. આથી રેવતિને માંસ મદિરા મળવું દુર્લભ થયું. પછી તેણીએ પોતાના પિતાના ઘરના ખાનગી પુરૂષો બોલાવી કહ્યું કે, “તમારે દરરોજ ગાયના બે બે વાછરડા મારીને અહિં લાવવા” રેવતિના આ વચન પ્રમાણે તે પુરૂષો તેમ કરવા લાગ્યા. રેવતિ આ વાછરડાનું માંસ ખાઈ મદિરાપાન કરતી વિચરવા લાગી. શ્રાવક મહાશતકે તે પછી ચૌદ વર્ષ અતિક્રમણ કરી પૂર્વની જેમ પુત્રને કુટુંબ ઉપર સ્થાપી પૌષ્ઠ-શાળામાં આવી ધર્મ ધ્યાન કરવા માંડ્યું. આ વખતે તેની સ્ત્રી રેવતિ મદિરાનું પાન કરી મદોન્મત્ત બની વીખરેલા કેશવાળી અને મસ્તક ઉપરથી ઉત્તરાસંગ વસ્ત્ર ઉતારતી તે પૌષ્ઠશાળામાં આવી. ત્યાં આવી પોતાના ભર્ત્તારને ઉન્માદ ઉત્પન્ન કરાવવા હાવભાવ દેખાડતી શ્રંગારના વાક્યો બોલવા લાગી. “હે મહાશતક શ્રાવક! તમે ધર્મથી સ્વર્ગ તથા મોક્ષાદિકના વાંછક થયા છો. આ તમારી ધર્મકરણીથી શું થવાનું છે. તમે શા માટે મારી સાથે ભોગ ભોગવતા નથી?” તેણીએ આ પ્રમાણે કહ્યું, તો પણ તે મહાશતક શ્રાવક મૌન ધારીને રહ્યો. તેણીના એ વચનોનો તેણે અનાદર કર્યો. તે તો ધર્મ ધ્યાનમાં તત્પર થઈને રહ્યો હતો. રેવતિએ આ પ્રમાણે બે ત્રણ વાર કહ્યું. પણ તેણીનો અનાદર કરવામાં આવ્યો. પછી તે પોતાને સ્થાનકે ચાલી ગઈ. તે પછી શ્રાવક મહાશતક શ્રાવકની અગ્યાર પડિમા આરાધી અને બહુ પ્રકારના તપ કરી શરીરને સુકવી તે આનંદશ્રાવકની જેમ માત્ર નામી તથા અસ્થિવાળા શરીરને ધારણ કરનારો થયો હતો.

એક દિવસે શુભ અધ્યવસાયે કરી તેમને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ આવ્યું. તેનાથી પૂર્વ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશાના લવણસમુદ્રમાં એક એક હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રને જાણનાર અને જોનાર થયો. બાકીની દિશાઓને પણ આનંદ શ્રાવકની જેમ દેખવા લાગ્યો.

એક વખતે રેવતિ પૂર્વની જેમ મહાશતકને ઉપસર્ગ કરવા આવી ત્યારે તે ગાથાપતિ ક્રોધાયમાન થઈ ગયો. અવધિજ્ઞાન પ્રયોજી તેણે રેવતિને આ પ્રમાણે કહ્યું, અરે રેવતિ! તું નહિ પ્રાર્થના કરવા યોગ્યને પ્રાર્થના કરનારી છે. તું સાત દિવસમાં અલસક.....વ્યાધિથી પરાભવ પામી અસમાધિ વડે કાળ કરી

પહેલી નરકે લોલુચ્ચય નામના નરકાવાસમાં ચોરાશી હજાર વર્ષની સ્થિતિએ નારકી પણે ઉત્પન્ન થઈશ. રેવતિ આ તેના વચનો સાંભળી ભય પામી મનમાં આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગી “આજે આ મહાશતક મારી ઉપર રૂપમાન થયો છે. તેથી તે કોઈ કદર્થનાથી મને મારશે. આવું ચિંતવી તે હજવે હજવે ત્યાંથી પાછી ઓસરીને પોતાને ઘેર આવી અને દુઃખે રહેવા લાગી. તે પછી તેણી સાત દિવસની અંદર કાળ કરી પહેલી નરકે લોલુચ્ચય નામના નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થઈ. આ અરસામાં શ્રી વીર પરમાત્મા સમોસર્યા. ત્યાં એકઠી થયેલી પર્ષદાને પ્રભુએ ધર્મદેશના આપી. તે સાંભળી પર્ષદા પોતપોતાના સ્થાને ગયા પછી શ્રી વીરપ્રભુ ગૌતમસ્વામીને બોલાવી શ્રાવક મહાશતકને ક્રોધ ઉત્પન્ન થવા વગેરે બધો વૃત્તાન્ત જણાવી આ પ્રમાણે કહ્યું. ગૌતમ ! પૌષધશાળામાં છેલ્લી સંલેખના કરી જેણે પોતાના શરીરને દુર્બળ કયું છે અને જેણે ભાત પાણીના પચ્ચક્રખાણુ કર્યા છે. એવો મહાશતક શ્રાવક બીજા પ્રત્યે સાચા હોય તો પણ અપ્રીતી કારી વચનો બોલે તે ઘટિત નથી માટે તમારે મહાશતક પાસે જવું અને તેને કહેવું કે “હે મહાશતક તમે રેવતિ પ્રતિસત્ય વચન કહ્યા પણ તે અનિષ્ટ વચન હોવાથી અઘટિત હતા માટે તેની આલોચના કરો.” પ્રભુના આ વચનથી ગૌતમ મહાશતકને ઘેર ગયા તે ગૌતમ મુનિને આવતા જોઈ શ્રાવક મહાશતક ખુશી થયો. અને તેણે તેમને ભાવપૂર્વક વંદના કરી. પછી ગૌતમે શ્રી વીર ભગવાનના વચનો તેમના નામથી કહ્યા. એટલે તે મહાશતકે ગૌતમસ્વામીના વચનને અંગિકાર કરી તે સ્થાનકની આલોચના લીધી. પછી ગૌતમસ્વામી ત્યાંથી નીકળી શ્રી વીર પ્રભુની પાસે આવ્યા. તે પછી મહાશતક શ્રાવક સમ્યક્ પ્રકારે શ્રાવક ધર્મને પાળી પ્રાન્તે અનશન કરી અરૂણાવતંસક વિમાનને વિષે દેવપણે ઉત્પન્ન થયો ત્યાંથી ચ્યવીને તે મહાવિદેહક્ષેત્રને વિષે સિદ્ધિપદને પામશે એવી રીતે મહાશતક શ્રાવકનો વૃત્તાન્ત છે.

નવમા નંદિનીપિતા શ્રાવકનો વૃત્તાન્ત

શ્રાવસ્તીનગરમાં નંદિનીપિતા નામે એક ગાથાપતિ શ્રાવક રહેતો હતો. તેને અશ્વિની નામે સ્ત્રી હતી. તેની પાસે દ્રવ્ય અને ગોકુળ આનંદ શ્રાવક જેટલા હતા. અને બાર વ્રત પણ તેણે આનંદ શ્રાવકની પેઠે ગ્રહણ કર્યા હતા. તે ચૌદ વર્ષ અતિક્રમણ કરી અનુક્રમે પુત્રને કુટુંબ ઉપર સ્થાપી પૌષધશાળામાં આવી અનેક પ્રકારના ધર્મકૃત્યોથી આત્માને ભાવી શ્રાવકની અગીયાર પ્રતિમા આરાધી

પ્રાન્તે અરૂણાભ વિમાનમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. અનુક્રમે તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રે સિદ્ધિ-પદને પ્રાપ્ત થશે એવી રીતે નંદિનીપિતાનો વૃત્તાન્ત છે.

દશમા તેતલીપિતા શ્રાવકનો વૃત્તાન્ત

શ્રાવસ્તિનગરીમાં તેતલીપિતા નામે એક ગાથાપતિ રહેતો હતો. તેને શલ્યુની નામે સ્ત્રી હતી. તેની સમૃદ્ધિ અને ભાર વ્રત પૂર્વની જોમ સમજવો. તે પોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને કુટુંબ ઉપર સ્થાપી તેની આજ્ઞાથી પૌષ્ઠશાળામાં આવ્યો અને શ્રાવકની અગીયાર પ્રતીમા આરાધી પ્રાંતે સૌધર્મ દેવલોકે અરૂણાભવિમાનમાં ચાર પદ્યોપમની આયુષ્યે દેવપણે ઉત્પન્ન થયો. ત્યાંથી ચ્યવીને તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રને વિષે સિદ્ધિપદને પામશે. એ પ્રમાણે દશમા તેતલીપિતા શ્રાવકનો વૃત્તાન્ત છે.

આ દશે શ્રાવકોને પનરમા વર્ષમાં ગૃહત્યાગ કરવાનો અધ્યવસાય થયો હતો. અને તે સર્વેએ વીશ વર્ષ સુધી શ્રાવક પર્યાય પાળ્યા હતા. તેમજ તેઓ સર્વે સૌધર્મ દેવલોકે સમાન આયુષ્યે ઉત્પન્ન થયા હતા. તે દશ શ્રાવકોમાં પહેલા, છટ્ટા, નવમા અને દશમા શ્રાવકને ઉપસર્ગો થયા નથી. બાકીના છ શ્રાવકોને ઉપસર્ગો થયેલા છે. પહેલા શ્રાવકને શ્રી ગૌતમસ્વામી સાથે પ્રશ્નોત્તર થયા અને છટ્ટા શ્રાવકને દેવની સાથે ધર્મચર્યા થઈ હતી. આ દશ શ્રાવકોના ભાર વ્રત ઉપરના દષ્ટાંતો શ્રી ઉપાસકદશાંગ સૂત્રને અનુસારે લખેલા છે. આ વૃત્તાન્તો સાંભળી બીજા પણ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવેએ એવી રીતે ભાર વ્રત પાળવા તત્પર રહેવું.

શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાનું સ્વરૂપ

“ ૧ દંસણ ૨ વય ૩ સામાઈય ૪ પોસહ ૫ પડિમા ૬ અવંમ ।

૭ સચિત્તે ૮ આરંભ ૯ પેસ ૧૦ ઉદિદ્ધ ૧૧ વજ્જણ સમણભૂણય ॥૧૧॥ ”

“ ૧ દર્શન સમ્યક્ત્વ પ્રતિમા, ૨ વ્રત અણુવ્રતાદિ, ૩ સામાયિક, ૪ પૌષ્ઠ, ૫ કાયોત્સર્ગ પ્રતિમા. આ પાંચ પ્રતિમાને વિષે વિધાન રૂપે કરીને અભિગ્રહ વિશેષરૂપ પ્રતિમા જાણવી. ૬ અબ્રહ્મ ૭ સચિત્ત એ બે પ્રતિમા ત્યાગરૂપે જાણવી. ૮ આરંભ પોતાની જાતે પાપક્રિયા કરવી તે. ૯ પ્રેષ્ય એટલે બીજાને પાપ કર્મનો વ્યાપાર કરાવવો. ૧૦ ઉદિદ્ધ એટલે કે તે તે શ્રાવકને ઉદ્દેશીને સચેતન અથવા અચેતન અથવા પક્વ આહારાદિક તે ત્રણેનો વર્જક તથા આઠમી આદિ પ્રતિમાનો ધારક. ૧૧ શ્રમણભૂત એટલે સાધુ તુલ્ય-એ અગી-યાર પ્રતિમા કહેવાય છે.

આ ગાથાર્થ થયો હવે ભાવાર્થ—આ પ્રમાણે છે

૧ એક માસ પર્યંત શંકાદિ દોષ તથા રાજભિયોગ આદિ છ આગાર વર્જિતપણે કરી કેવલ શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને ધારણ કરવાથી પહેલી પ્રતિમા થાય છે.

૨ બે માસ પર્યંત અતિચાર રહિત અને અપવાદ વર્જિત વ્રતોને અને સમ્યક્ત્વને ધારણ કરવાથી બીજી પ્રતિમા થાય છે.

૩ ત્રણ માસ પર્યંત સમ્યક્ત્વ અને વ્રત સહિત પ્રતિદિન ઉભય સંધ્યા સામાયિક કરવાથી ત્રીજી પ્રતિમા થાય છે.

૪ ચાર માસ સુધી પ્રત્યેક માસે ૬ પર્વને વિષે ચાર પ્રકારે પૌષધ કરવાથી ચોથી પ્રતિમા થાય છે.

૫ પાંચ માસ પર્યંત સ્નાન રહિત દિવસે પ્રકાશવાળા ભાગમાં ભોજન કરતા અને રાત્રે સર્વથા ભોજનનો ત્યાગ કરતા પેહરવાના વસ્ત્રનો કચ્છ નહિ બાંધતા દિવસે બ્રહ્મચારી અને રાત્રે અપર્વતિથિમાં સ્ત્રીઓનું અને તેના ભોગનું પરિભાણ કરતા અને પર્વતિથિએ રાત્રે ચૌટાદિકને વિષે કાચોત્સર્ગ કરતા પાંચમી પ્રતિમા થાય છે. અહિં રાત્રિભોજન વર્જવા માટે સૂચ્યું છે. શ્રાવકોએ તે કેશવાદિકની પેઠે કોઈ કાલે પણ રાત્રિભોજન ન કરવું જોઈએ. પરંતુ જે કોઈ શ્રાવક તે નિયમ કરવાને શક્તિમાન ન હોય તેને પણ પાંચમી પ્રતિમાથી આરંભીને અવશ્ય રાત્રિ ભોજનનો ત્યાગ કરવો તે કેશવનું વૃત્તાન્ત આગળ કહેવામાં આવશે.

૬ છ માસ ચાવત્ દિવસ અને રાત્રિને વિષે સર્વથા બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરવાથી છઠ્ઠી પ્રતિમા થાય છે.

૭. સાત માસ પર્યંત અચિત્ત અશનાદિક ભોગવનારને સાતમી પ્રતિમા થાય છે.

૮ આઠ માસ પર્યંત આરંભનો ત્યાગ કરવાથી આઠમી પ્રતિમા થાય છે.

૯ નવ માસ પર્યંત બીજા પાસે પણ આરંભ નહિ કરાવનારને નવમી પ્રતિમા થાય છે.

૧૦ દશ માસ પર્યંત ક્ષુરમુંડ અને શિખાને ધારણ કરતા અથવા ઉદ્દિષ્ટ આહારનો ત્યાગ કરતા દશમી પ્રતિમા થાય છે.

૧૧ અગિયાર માસ પર્યંત ક્ષુરમુંડ અથવા લોચે કરીને લુપ્તકેશ એટલે કેશ રહિતપણે રજોહરણ તથા પાત્રાદિ સાધુના ઉપકરણો ગ્રહણ કરી સાધુની

જેમ એષણીય અશનાદિકને ગ્રહણ કરતા અઘાપિ સ્વજનને વિષે અવ્યવહિન્ન સ્નેહવાળો તથા ગોચરીને અવસરે જોણે પ્રતિમા અંગીકાર કરેલી છે. એવા શ્રાવકને ભિક્ષા આપો એ પ્રકારે બોલનારને અગીયારમી પ્રતિમા હોય છે.

આ કાળનું માન ઉત્કૃષ્ટથી કહ્યું છે. જઘન્યપણે તો તે પ્રત્યેક અગીયાર પ્રતિમા અંતર્મુદ્ધર્ત્ત પ્રમાણ વાળી છે તે મરણ સમયે અથવા દીક્ષા લેવામાં સંભવે છે તે સિવાય સંભવતી નથી.

અહીં પ્રથમની સાત પ્રતિમા કોઈ પ્રકારાંતરે કહેલી છે તે વિષેનો વિચાર પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથમાંથી જાણી લેવો.

પૂર્વે સૂચવેલું કેશવનું દષ્ટાંત

કુંડિનપુરનગરને વિષે યશોધન નામે એક વણિક રહેતો હતો. તેને રંભા નામે સ્ત્રી હતી, તેણીના ઉદરમાંથી હંસ અને કેશવ નામે બે પુત્રો ઉત્પન્ન થયા, તે બન્ને પુત્રો અનુક્રમે યૌવન વયને પામ્યા. એક વખત તેઓ કીડા કરવા વનમાં ગયા. ત્યાં ધર્મધોષ નામે એક મુનિ તેમના જોવામાં આવ્યા, તેમને જોતાજ તેઓને વિવેક ઉત્પન્ન થયો. તત્કાલ વંદના કરી તેમની સમીપે બેઠા. ગુરૂએ ધર્મોપદેશ આપ્યો. તે ઉપદેશમાં રાત્રિ ભોજનને માટે આલોક તથા પરલોક સંબંધી ઘણા દોષો બતાવ્યા તે આ પ્રમાણે રાત્રિને વિષે કીડા કરવાને માટે નિશાચર-રાક્ષસ દેવતાઓ સ્વેચ્છાથી ભુતલ ઉપર ભમે છે. તેઓ રાત્રિ ભોજન કરનારાઓને તત્કાલ છલ કરે છે. જે ભોજન કરવા યોગ્ય અન્નાદિકમાં કીડીઓ આવે તો ભક્ષણ કરનારની બુદ્ધિનો નાશ કરે છે. જે મક્ષિકા આવે તો વમન થાય છે. જે જૂ આવે તો જલોદરનો રોગ થાય છે. જે કરોલીયો આવે તો કોઢ રોગ નીકળે છે. જે વાળ આવે તો ગળે વળગવાથી સ્વરનો ભંગ કરે છે. કાંટો અથવા લાકડાનો કટકો આવે તો ગળે પીડા કરે છે. જે વીંછી આવે તો અથવા ઉપરથી સર્પનું ગરલ પડે તો મરણાંત કષ્ટ ઉત્પન્ન કરે છે. તે વખતે ભાજન-પાત્ર વગેરેને ધોવાથી લઘુ જીવોની હિંસા થાય છે. ઇત્યાદિ આલોક સંબંધી દોષો છે. અને નરક પામવા રૂપ પરલોક સંબંધી ઘણા દોષો રહેલા છે. તેથી તે રાત્રિ ભોજનને ઘણા ઘણા દોષોથી દુષ્ટ માની સંસાર ભીરૂ પ્રાણીઓએ તેનો ત્યાગ કરવામાં ઉદ્યમ કરવો.

આ પ્રમાણે જેમને ગુરૂના ઉપદેશ વચન સાંભળી પ્રતિબોધ થયો છે. એવા બન્ને ભાઈઓએ ગુરૂની સાક્ષીએ હર્ષપૂર્વક રાત્રિ ભોજનના ત્યાગનો નિયમ

ગ્રહણ કર્યો. તે પછી ગુરૂને વંદના કરી તેઓ પોતાના ઘેર આવી, મધ્યાહ્ન-કાલે ભોજન કરી બન્ને ભાઈ વેપાર-ધંધા માટે દુકાને ગયા.

જ્યારે બે ઘડી દિવસ આઠી રહ્યા ત્યારે તેઓ ઘેર આવી. અને તેમણે માતાની પાસે ભોજન માંગ્યું. ત્યારે માતાએ કહ્યું, “અત્યારે કાંઈ ભોજન તૈયાર નથી. રાત્રે થશે. તેથી ચાર ઘડી સુધી ખમો.” માતાના આવા વચન સાંભળી હંસ અને કેશવ બોલ્યા, “માતા તમેજે કહ્યું તે સત્ય છે પણ અમોએ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરેલો છે. માટે જે અમોને ભોજન કરાવવું હોય તો હમણા જ આપો.” તેમના આ વચનો ઘરમાં છાનાં રહેલા યશોધને સાંભળ્યા. તત્કાલ તેના મનમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો. તેણે મનમાં આ પ્રમાણે ચિંતવ્યું—“અરે કોઈ ધૂતે જરૂર મારા પુત્રોને ઠગ્યા લાગે છે નહિ તો કુલક્રમથી આવેલા રાત્રિભોજનનો ત્યાગ શા માટે કરે? હવે હું તેમને બે ત્રણ દિવસ ભુખ્યા રાખી તેમના રાત્રિ ભોજનના ત્યાગના કદાગ્રહને ત્યજવી દઉં તો જ ઠીક.” આ પ્રમાણે ચિંતવી તે જ વખતે કાંઈ ભોજન આપવા થાળ ગ્રહણ કરવાને ગર્ભગૃહમાં આવેલી પોતાની સ્ત્રી રંભાને તેણે ગુપ્ત રીતે આ પ્રમાણે કહ્યું—“તારે મારી આજ્ઞા સિવાય પુત્રોને ભોજન આપવું નહિ.” પતિની આવી આજ્ઞા થતા તેણી ઘરમાંથી પાછી આવીને આ પ્રમાણે પુત્રોને કહ્યું—“પુત્રો, હાલ ઘરમાં કાંઈ પણ પકવાન વિગેરે ખાવાનું નથી. માટે રાત્રે તમારે પિતાની સાથે ભોજન કરવું” નીતિમાં કહ્યું. છે કે, “જેઓ પિતાના માર્ગને અનુસરે તે જ પુત્રો કહેવાય છે.”

આ વખતે તે બન્ને પુત્રોએ જરા હાસ્ય કરીને કહ્યું—“માતા, જે સત્પુત્ર હોય તે પિતાનો સન્માર્ગી થાય છે. પણ કૂવામાં પડતા પિતાની પછવાડે શું ગમન કરાય?—“પુત્રોના આવા વચન સાંભળી માતાએ કહ્યું કે—“તમને જે રૂચે તે કરો. પણ આ વખતે તો તમોને ભોજન નહિ મળે. “માતાના આવા વચન સાંભળી તેઓ બન્ને મૌન ધરીને રહ્યા. પછી તેઓ ઘરની બહાર ચાલ્યા ગયા. તે પછી તેના મિથ્યાદષ્ટિ પિતાએ અતિ ક્રોધાતુર થઈ રંભાને આ પ્રમાણે કહ્યું—“તારે એ પુત્રોને રાત્રિને વિષે જ ભોજન આપવું. દિવસે કદિ પણ આપવું નહિ. પતિની આજ્ઞા રંભાએ સ્વીકારી. જ્યારે રાત્રિ પડી ત્યારે બન્ને ઘરે આવ્યા. તે વખતે માતાએ તેમને ભોજન કરવાનું કહ્યું પણ તે બન્ને ધૈર્યવાળા પુત્રોએ ભોજન કરવાની ના કહી. બીજે દિવસે તેમના મૂર્ખ પિતાએ તે સરલ ચિત્તવાળા બન્ને પુત્રોને ક્ય-વિક્યના મોટા વ્યાપારમાં બેડી દીધા. તે વેપારમાં આખો દિવસ તેમનો વ્યતીત થઈ ગયો. તથાપિ એ વ્યાપારનો

અંત આઠ્યો નહિ. જ્યારે રાત્રિ પડી ત્યારે તેઓ ઘેર આઠ્યા. તેઓ બન્ને પોતાના નિયમને અનુસરી ભોજન કર્યા સિવાય સુઈ ગયા. આ પ્રમાણે તેના દ્વેષી પિતાએ તેમને એ વ્યાપારમાં એવા જોડી દીધા કે જેથી તેમને આહાર વિના પાંચ રાત્રિઓ પસાર થઈ ગઈ. તે પછી છટ્ટે દિવસે રાત્રે કુટિલમતિ પિતાએ આ પ્રમાણે સારા વચ્ચનોથી કહ્યું. વત્સો, જે કાર્ય મને અનુકૂળ અને સુખદાયિ હોય તે તમારે ઈષ્ટ હોયું જોઈએ. આવી પ્રતીતિ ધારણ કરી હું તમને જે કહું તે પ્રમાણે તમારે કરવું. વળી તમે રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કર્યો છે. તે વાત મારા જાણવામાં નથી. નહીં તો હું તમોને એવા કુલેશકારી વ્યાપારમાં કેમ જોડું, તમોએ આટલા દિવસ ભોજન કર્યું નહિ, તેથી તમારી માતાએ પણ ભોજન કર્યું નહિ. તેણીને પણ આજે છટ્ટો ઉપવાસ થયો છે. તે છ ઉપવાસ છ માસ જેવા થઈ પડ્યા છે. તમારી આ નાની બેન પણ અન્ન ન પામવાથી અતિ ગ્લાન શરીરવાળી થઈ ગઈ છે. મેં જ્યારે તેણીના શરીરની ગ્લાનિ થવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તમારી માતાએ તમારો સર્વ વૃત્તાન્ત મને જણાવ્યો. માટે તમારે હવે આ બાલિકા ઉપર દયા લાવી ભોજન કરવું જોઈએ. એટલે તમારી માતા પણ જમે. વળી પંડિત પુરુષો રાત્રિના પહેલા અર્ધ પહોરને પ્રદોષ કહે છે. અને પાછલા અર્ધ પહોરને પ્રત્યૂષ કહે છે. અને તે જ કારણથી રાત્રિ લોકોમાં ત્રિયામા કહેવાય છે. તે અપેક્ષાએ રાત્રિને મુખે ભોજન કરવું. તે નિશાભોજન કહેવાતું નથી.

આ પ્રમાણે પિતાની વાણીથી જેને ભારે ક્ષુધા લાગી છે તેવો વિહ્વલ થયેલો હંસ કેશવની સન્મુખ જોવા લાગ્યો. પોતાના મોટાભાઈ હંસને કાયર થયેલો જોઈ પોતે નિશ્ચલ ચિત્તવાલો થઈ પિતા પ્રતિ આ પ્રમાણે બોલ્યો—પિતાજી જે કાંઈ તમને સુખદાયક હોય તે હું કરું પણ જે મને પાપરૂપ હોય તે તમને સુખને માટે કેમ થાય? વળી જે તમે માતાના વાત્સલ્ય વિષે કહો છો તે વાત્સલ્ય ધર્મકાર્યમાં શલ્યરૂપ છે.

કારણ કે સર્વ લોક પોતાના કરેલા કર્મના ફળને ભોગવે છે. તે કારણે કોણ કોને માટે પાપ કર્મ કરે? વળી જે તમે ત્રિયામાનું સ્વરૂપ કહ્યું તે તો કથનમાત્ર છે. તત્ત્વથી તો દિવસના મુખે અને અન્તે રહેલું જે મુહૂર્ત રાત્રિના સમીપવર્તી હોવાથી રાત્રિ તુલ્ય જ છે. માટે તેમાં ઉત્તમબુદ્ધિવાળાએ ભોજન ન કરવું જોઈએ. અને હમણા તો રાત્રિ છે. તેથી તેમાં તો કદિ પણ ભોજન થાય નહિ. પિતાજી તમારે મને તે વિષયમાં વારંવાર કહેવું નહિ. આ પ્રમાણે

કેશવનું વચન સાંભળી યશોધને ક્રોધાતુર થઈને કેશવને આ પ્રમાણે કહ્યું—
“અરે દુર્વિનિત જે તું મારૂં વચન ઉલ્લંઘે છે તો મારી દૃષ્ટિથી દૂર જા.
પિતાના આવા વચન સાંભળી મહાધૈર્યવાન કેશવ તત્કાલ દ્રવ્યાદિક ભમતાનો
ત્યાગ કરી ઘરની બહાર નીકળ્યો. તે વખતે હંસ તેની પછવાડે જવા લાગ્યો.
એટલે યશોધને તત્કાલ તેને પકડ્યો, અને ઘણું વચન કહી તેને લોભાવી દીધો
આથી હંસ રાત્રિ ભોજન કરવા બેઠો.

હવે કેશવે ત્યાંથી નીકળી દેશાંતરે જવા વિચાર કર્યો. માર્ગમાં ઘણા
ગામ, નગર તથા આરામ વિગેરે ઉલ્લંઘતો સાત દિવસ નિરાહારપણે એક
મોટી અટવીમાં આવી પહોંચ્યો. તે અટવીમાં રાત્રિ પડી. એટલે આમ તેમ
ભમતા ઘણા યાત્રાળુઓથી યુક્ત એક યક્ષાયતન જેવામાં આવ્યું. ત્યાં
કેટલાંએક યાત્રાળુઓ રસોઈ કરતા તેને જેવામાં આવ્યા. તેઓએ આ કેશવને
આવતો જોઈ હર્ષથી આ પ્રમાણે કહ્યું—“હે પાંથ! અહીં આવો અને અમોને
પુણ્યનું ફળ આપો. અમોએ પારણું કરવાનો આરંભ કરતા તમો અમોને અતિથિ
તરીકે પ્રાપ્ત થયા છો. અમે અતિથિની ગવેષણા કરતા હતા. યાત્રાળુઓના
આવા વચન સાંભળી કેશવે કહ્યું—“હે યાત્રાળુઓ! આ કેવા પ્રકારનું વ્રત કે
જેમાં રાત્રિએ પારણું થાય છે?” યાત્રાળુઓ બોલ્યા—“હે પાંથ! આ માણુવ
નામે મહાપ્રભાવિક યક્ષ છે આજે તેનો યાત્રાનો દિવસ છે. અહીં આવેલા લોકો
દિવસે ઉપવાસ કરીને રાત્રિને વિષે કોઈ અતિથિને જમાડીને પારણું કરે છે.
આમ કરવાથી મહા પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. મારે તમો અમાર અતિથિ થાઓ.”

યાત્રાળુઓના આ વચન સાંભળી કેશવ બોલ્યો રાત્રે અશન કરવાથી
પાપના કારણરૂપ એવા આ પારણામાં હું ભોજન કરીશ નહિ. જેમાં રાત્રે
પારણું કરવામાં આવે તેવો ઉપવાસ કહેવાય જ નહિ. ધર્મશાસ્ત્રમાં આઠ પ્રહર
સુધી ભોજનનો ત્યાગ કરવો. તે ઉપવાસ કહેવાય છે. વળી જેઓ ધર્મશાસ્ત્ર
વિરુદ્ધ તપ કરે છે. તે દુષ્ટાદિ લોકો દુર્ગતિમાં જાય છે. કેશવના આવા વચન
સાંભળી તે યાત્રાળુઓ આ પ્રમાણે બોલ્યા—“અરે ભાઈ! આ દેવના વ્રતમાં
આવો જ વિધિ છે. મારે અહીં શાસ્ત્રોક્ત વિધિની યુક્તાયુક્ત વિચારણા કરવાની
નથી. અમારે અતિથિની શોધ કરતાં ઘણી રાત્રિ ગઈ છે. મારે એ વિચાર મૂકી
દઈ તત્કાલ આ પારણું કરવાને તૈયાર થાઓ.” આ પ્રમાણે કહી તેઓ સર્વે ઊભા

થઈ તેના ચરણમાં પડ્યા. તો પણ કેશવે તેમનું વચન માન્યું નહીં, આ સમયે યક્ષના શરીરમાંથી એક ભયંકર રૂપવાળો પુરૂષ બાહર નીકળ્યો. તે હાથમાં મુદ્દગર લઈ વિકરાળ નેત્રવાળો થઈ તીક્ષ્ણ અને રૂક્ષવાણી વડે કેશવને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો—“અરે! દુષ્ટાત્મા તું મારા ધર્મને દુષિત કરે છે. અને મારા ભક્તોની અવગણના કરે છે? તું હમણા જલદી ભોજન કર. જો નહિ કરે તો તારા મસ્તકના સો ખંડ કરી નાંખીશ. આ વખતે કેશવ હસીને બોલ્યો—“હે યક્ષ! તું મને શા માટે ક્ષોભ પમાડે છે? ભવાંતરે ઉપાર્જિત કરેલા પ્રધાન ભાગ્યની ઋદ્ધિએ કરી મને મરણનો ભય જરા પણ નથી.” તેના આ વચન સાંભળી તે યક્ષે પોતાના ભક્તોને કહ્યું—“હે ભક્તો આ માણસના ધર્મ-ગુરૂએને પકડી લાવો. તેને આની આગળ મારે હણવો છે. કારણ કે તેણે આ કેશવને આવા ધર્મોપદેશ દીધો છે. આવું કહેતા જ તે સેવકોએ જેનો કેશપાશ પકડ્યો છે જે આર્તનાદ કરે છે. એવા ધર્મઘોષ મુનિને ત્યાંલાવવામાં આવ્યા. અને તેમને યક્ષની આગળ મૂક્યા. ત્યારે યક્ષે કહ્યું—“અરે મુનિ! આ તારા શિષ્ય કેશવને અહિં જમાડ, નહિ તો હમણા તને મારી નાખીશ.” ત્યારે તે મુનિએ કેશવને કહ્યું કે—“ભદ્ર! દેવગુરૂ અને સંઘને માટે અકૃત્ય પણ કરવું માટે તું ભોજન કરીલે. અને મને હણવાને તૈયાર થયેલા એવા આ યક્ષથી તું મારું રક્ષણ કર. તેના આવા વચન સાંભળી કેશવ ચિંતવવા લાગ્યો. “જેઓ મહાધૈર્યાદિ ગુણોથી સંપન્ન એવા ધર્મઘોષમુનિ સ્વપ્નને વિષે પણ આવું બોલે નહિ, તેઓ મૃત્યુના ભયથી આવા પાપકાર્યમાં અનુમતિ કેમ આપે? માટે નિશ્ચે આ મારા ગુરુ જ નથી. આ યક્ષની કોઈ માયા લાગે છે.” આ પ્રમાણે ચિંતવી કેશવ મૌન ધરીને રહ્યો. ત્યારે યક્ષે મુનિ ઉપર મુદ્દગર ઉપાડીને કહ્યું—“અરે કેશવ! તું ભોજન કર, નહિં તો તારા ગુરુને હણું છું.” કેશવે નિઃશંકતાથી જણાવ્યું—“અરે માયાવી! આ મારા ગુરુ નથી. તેવા ચારિત્રના પાત્ર ગુરુ તારી આવી શક્તિને વશ કદાપિ ન થાય.” તે વખતે કલ્પિત મુનિએ કહ્યું—“અરે કેશવ! હું જ તારો ગુરુ છું. મારું રક્ષણ કર, રક્ષણ કર.” આ પ્રમાણે પોકાર કરતા તે મુનિને યક્ષે મુદ્દગરના પ્રહારથી હણી નાંખ્યો. પછી તેણે કેશવને કહ્યું—“અરે! જો તું ભોજન કરીશ તો આ તારા મરેલા ગુરુને પાછો સજીવન કરીશ. અને મોટું અર્ધરાજ્ય આપીશ, નહીં તો હું આ મુદ્દગરના ઘા વડે તને પણ યમરાજનો અતિથિ કરીશ.” ત્યારે કેશવ હસતો હસતો બોલ્યો—“અરે યક્ષ! આ મારા ગુરુ હોયજ નહીં. અને હું તેના વચને કરી મારા નિયમનો ભંગ નહીં કરું, અને

જે તું મરેલાને જીવતા કરતો હોતો આ તારા ભક્તોના પૂર્વજ્ઞેને કેમ જીવતા કરતો નથી ? તેમ વળી તારામાં જે રાજ્ય દેવાનું સામર્થ્ય હોય તો તારા ભક્તોને રાજ્યધારી કેમ કરતો નથી ? વળી તું મને વારંવાર મૃત્યુનો ભય બતાવે છે, પણ મારામાં જે આયુષ્યનું બલ હશે તો કોઈપણ મને મારવાને સમર્થ થવાનો નથી.” કેશવની આ વાણી સાંભળી અને તેની દૃઢતા જોઈ યક્ષ ખુશ થઈ ગયો. તત્કાળ તે કેશવને આલિંગન કરીને આ પ્રમાણે બોલ્યો—

“अहो मित्र धियां पात्र न स्यादेष गुरुस्तव
मृता मया न जीव्यन्ते, नैव राज्यं च दीयते ॥१॥”

“અહો બુદ્ધિના પાત્ર મિત્ર ! આ તારા ગુરુ નથી, મરેલા (પ્રાણીઓ) મારાથી જીવતા થતા નથી. અને મારાથી રાજ્ય આપી શકાતું નથી.” ૧

આ પ્રમાણે જ્યારે યક્ષે કહ્યું ત્યારે મુનિરૂપે ભૂમિ પર પડેલો તે યક્ષનો કંકર હાસ્ય કરતો ઉઠી અને મુનિના રૂપનો ત્યાગ કરી આકાશમાર્ગે ચાલી ગયો. આવી વિચિત્ર માયાથી વિસ્મય પામેલા કેશવને યક્ષે આ પ્રમાણે કહ્યું—
“હે મિત્ર ! તું સાત ઉપવાસે કરી ખિન્ન થઈ ગયો છે, અને ઘણા માર્ગનો વિહાર કરી થાકી ગયેલો છે. માટે આ રાત્રે અહીં વિશ્રાંત થા અને પ્રાતઃકાલે આ મારા ભક્તોની સાથે પારણું કરજે,” આ પ્રમાણે કહી તે યક્ષે પોતાની માયા શક્તિથી એક શય્યા ઉપજાવી તેને બતાવી. પછી યક્ષની આજ્ઞાથી ભક્તજનો જેના પગ ચાંપે છે એવા કેશવ તે શય્યાને વિષે સુઈ ગયો. તે થાકી ગયેલો હોવાથી તત્કાલ નિદ્રાને વશ થઈ ગયો. ચાર ઘડી પછી પ્રભાત વિકુર્વી નિદ્રાથી જેના લોચન વ્યાપ્ત છે એવા કેશવને યક્ષે કહ્યું : “ભદ્ર ! રાત્રિ ચાલી ગઈ, પ્રભાત થયેલ છે, માટે નિદ્રાનો ત્યાગ કરી, જાગ્રત થાઓ.” તત્કાલ કેશવ જાગ્રત થયો. દિવસના અજવાળાને અને સૂર્યથી મંડિત એવા આકાશને તેણે જોયું. ત્યારે તે આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યો—“હું રાત્રિના પાછલા પહોરે સુતો હોઉં, તો પણ બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં સ્વતઃ જાગી જાઉં છું અને આજે તો અર્ધરાત્રે સુતો હતો, તો પણ આ અર્ધ પ્રહર દિવસ ચડ્યો તે છતાં કેમ જાગ્યો નહીં ? તેનું શું કારણ હશે ? વલી હજી મારા નેત્રો નિદ્રાથી વ્યાપ્ત કેમ હશે ? તેમ જ મારા શ્વાસનો પવન હજી સુગંધી કેમ નથી ?” આ પ્રમાણે ચિંતવતા કેશવને યક્ષે કહ્યું : “હે સત્પુરુષ ! તમે ધીંકપણું છોડી દો, અને પ્રભાતના કૃત્ય કરી પારણું કરો.” કેશવ બોલ્યો—“હે યક્ષ ! તારા યક્ષપણાથી

હું ઇગાયો નથી. મને ખાત્રી થાય છે કે હજુ રાત્રિ છે. આ દિવસનો પ્રકાશ તારી માયાથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. ”

આ પ્રમાણે કેશવ બોલતો હતો, તેવામાં તેના મસ્તક ઉપર આકાશમાંથી પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ અને જય જય શબ્દ પ્રગટ થયો. ત્યારે કેશવે પોતાની સન્મુખ એક કાંતિવાલા દિવ્ય પુરુષને જોયો અને યક્ષાયતન, યક્ષ અને યક્ષના ભક્તો જેવામાં આવ્યા નહીં. તે દેવે કેશવને કહ્યું : “હે મહાધીરજવાન ! હે પુણ્યવાનોમાં શિરોમણિરૂપ ! તમારા જેવા પુરુષોની ઉત્પત્તિથી આ પૃથ્વી રત્નગર્ભા કહેવાય છે. હમણાં ઇન્દ્રે પોતાની સભાને વિષે રાત્રિભોજનના ત્યાગના વિષયમાં તમારા ધૈર્યનું અત્યંત વર્ણન કર્યું, તે મારાથી સહન થઈ શક્યું નહીં. હું વહ્નિ નામે દેવ છું. પછી તમારી પરીક્ષા કરવાને માટે હું અહીં આવ્યો, પણ નિયમને વિષે દૃઢ ચિત્તવાળા એવા તમારું એક પણ રોમ ચલિત કરવાને હું સમર્થ થયો નહીં. હવે હું તમોને ખમાવું છું. તમે મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. વળી દેવનું દર્શન નિષ્ફલ ન હોય, તેથી મારી પાસે કંઈક વર માગી લ્યો. અથવા તમારા જેવા સત્પુરુષોને કોઈ જાતની ઇચ્છા હોતી નથી, પણ મારે પોતાને પોતાની ભક્તિ દેખાડવી જોઈએ, તેથી હું તમને બે વરદાન આપું છું. “આજથી જે કોઈ રોગી પુરુષ તમારા અંગને લાગેલા જળવડે પોતાના શરીરનું સિંચન કરશે, તે તત્કાલ નીરોગી થશે, બીજું તમે કદાચિત્ આતુરતાથી જે કાંઈ ચિંતવશો, તે કાર્ય સત્વર સિદ્ધ થશે ”

આ પ્રમાણે બે વરદાન આપી તે કેશવને સાકેતપુરની પાસે મૂકી તે દેવ અદશ્ય થઈ ગયો. કેશવે પોતાના આત્માને કોઈ નગરની પાસે રહેલો જોયો. તે પછી સૂર્યોદય થતાં કેશવ પોતાનું નિત્યકૃત્ય કરી તે નગર જોવાને અંદર ગયો. જતાં માર્ગમાં કોઈ પ્રદેશના મધ્ય ભાગે રાજદિ લોકોને ધર્મેપદેશ આપતા કોઈ આચાર્ય તેના જેવામાં આવ્યા. તેને મહાભાંગલ્યરૂપ માનતો કેશવ તત્કાલ ત્યાં ગયો અને તે ગુરુના ચરણમાં નમી પડ્યો અને પછી તેમની આગળ બેઠો. ગુરુએ ધર્મદેશના આપી. દેશનાના અંતે તે નગરના રાજા ધનજયે ગુરુને વિનંત કરી - “ભગવન્ ! હું જરાથી વ્યાપ્ત થયો છું. માટે હું વ્રત ગ્રહણ કરું તો ઠીક, પણ હું અપુત્ર છું, તો મારા રાજ્ય ઉપર કોને સ્થાપિત કરું ? આવું ચિંતવન કરતો હું રાત્રે સુઈ ગયો. તેવામાં કોઈ દિવ્ય પુરુષે સ્વપ્નમાં આવી મને કહ્યું- “કાલે પ્રભાતે દેશાંતરથી તારા ગુરુ સમીપે કોઈ પુરુષ આવશે. તે સત્પુરુષને તારા રાજ્ય ઉપર સ્થાપી તું

તારો મનોરથ પૂર્ણ કરજે. ” આ સ્વપ્નથી તત્કાલ હું જાગૃત થઈ ગયો. પ્રભાતનાં કૃત્યો કરી અહીં આંવ્યો. ત્યાં આ પુરુષને મેં આપની પાસે જોયો છે. ”

રાજના આ વચન સાંભળી તે ગુરુએ તે કેશવનો રાત્રિભોજનના ત્યાગ સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. આ વખતે રાજાએ પૂછ્યું : “ ભગવન્ ! મને જે પુરુષે સ્વપ્નમાં કહ્યું હતું તે પુરુષ કોણ હશે ? ” ત્યારે ગુરુ બોલ્યા : “ આ કેશવની પરીક્ષા કરનાર વહ્નિ નામે દેવતાએ તને સ્વપ્નમાં કહ્યું હતું. ” તે પછી રાજા ગુરુને નમી કેશવ સહિત પોતાના નગરમાં ગયો અને મોટો ઉત્સવ કરી કેશવનો રાજ્ય ઉપર અભિષેક કર્યો. પછી પોતે ગુરુ પાસે વ્રત લઈ ચાલી નીકળ્યો હતો.

કેશવ રાજ થયા પછી પ્રતિદિન ચૈત્યપૂજા કરતો હતો અને દીનજનોને દાન આપતો હતો તેણે પોતાના પ્રતાપથી સીમાડાના રાજાઓને તાબે કરી લીધા હતા. તે ન્યાયમાર્ગે પ્રેમથી પોતાની પ્રજાને પાળતો હતો.

એક વખત કેશવ પોતાના મહેલના ગોખ ઉપર બેઠો હતો. તેવામાં તેને પોતાના પિતાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. પિતાનાં દર્શન કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા પ્રગટ થઈ આવી. આ સમયે ભૂમિ ઉપર તે જ માર્ગે ચાલતા પિતાને તેણે જોયા. કેશવે તત્કાલ પોતાના પિતાને ઓળખી લીધા. તે જ વખતે તે મહેલ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો. તેની પાછળ ઘણા સેવકો દોડતા ચાલ્યા. કેશવ માર્ગમાં આવી પોતાના પિતાના ચરણમાં નમી પડ્યો. કેશવને આલેખીને આશ્ચર્ય પામી ગયો. કેશવે કહ્યું : “ હે પિતા ! તમે એવા સમૃદ્ધિવાન હતા, તે આજે રાંકના જેવા કેમ દેખાઓ છો ? ” યશોધન પુત્રના રાજ્યની સમૃદ્ધિ જોઈ હૃદયમાં આનંદ પામતો અને દુઃખાશ્રુ વર્ષાવતો આ પ્રમાણે બોલ્યો : “ હે પુત્ર ! તું ગયા પછી મેં તારા ભાઈ હંસને રાત્રે ભોજન કરવા બેસાર્યો, અર્ધ ભોજન કર્યા પછી તેને અકસ્માત્ ભ્રમ ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો અને તે મૂર્છા ખાઈ પૃથ્વી ઉપર પડી ગયો. તત્કાલ ‘ આ શું થયું ’ એમ ચિંતવતી અને દુઃખાતુર થયેલી તારી માતા દીવો લાવી અને તેણીએ ત્યાં જોયું. ત્યાં તુલાપદ્મ (મોલ) ઉપર રહેલો સર્પ જેવામાં આવ્યો. આવી રીતે રાત્રિભોજનનું ફલ જોઈ અમો બધા કુટુંબે તને ધર્મનો જ્ઞાતા જાણી મોટો આકંઠ કરવા માંડ્યો, તેથી ઘણા લોકો ત્યાં એકઠા થઈ ગયા. તેવામાં કોઈ એક વિષવૈદ્ય ત્યાં આવી ચઢ્યો. અમોએ તે વૈદ્યને પૂછ્યું કે “ આ વિષ કોઈપણ પ્રયોગથી સાધ્ય છે કે નહીં ? ” ત્યારે

તેણે કહ્યું કે શાસ્ત્રમાં તિથિ, વાર, નક્ષત્ર આદિ આશ્રયીને સાધ્ય અસાધ્ય-
પણાનો વિચાર કહેલો છે. તે આ પ્રમાણે :

તિથયઃ પञ્चમી षष्ठ्यष्टमी नवमिका तथा ।

चतुर्दश्यप्यमावास्या-ऽहिना दष्टस्य मृत्युदा ॥ ૧ ॥

। शेवास्तु नैवमित्यर्थः ।

દષ્ટસ્ય મૃતયે વારા, માનુભૌમ શનૈશ્વરાઃ ।

ગ્રાતઃ સંધ્યાઽસ્તસંધ્યા ચ, સંક્રાંતિસમયસ્તથા ॥૨॥

મરણી કૃત્તિકાશ્લેષા, વિશાખા મૂલમશ્વિની ।

રોહિણ્યાર્દ્રા મઘાપૂર્વાત્રયં દષ્ટસ્ય મૃત્યવે ॥૩॥

વારિશ્રવંતશ્ચત્વારો દંશાશ્ચ યદિ શોણિતાઃ ।

વીક્ષ્યંતે यस્ય દષ્ટસ્ય સ પ્રયાતિ મવાન્તરમ્ ॥૪॥

સ્ત્રવાન્ દંશ એકો વા છિદ્રી કાકપદાકૃતિઃ ।

શુષ્કઃ શ્યામ સ્ત્રિરેલ્લો વા દષ્ટે સ્પષ્ટયતિ વ્યયમ્ ॥૫॥

સંવર્ત્તઃ સર્વતઃ શોષો વૃત્તઃ સંકુચિતાનનઃ ।

દંશઃ શંસતિ દષ્ટસ્ય વિનષ્ટમિહ જીવિતમ્ ॥૬॥

કેશાન્તે મસ્તકે માલે બ્રૂ મધ્યે નયને શ્રુતૌ ।

નાસાગ્ર ઓષ્ઠે ચિબુકે કંઠે સ્કંધે હૃદિ સ્તને ॥૭॥

કક્ષાયાં નાભિપદ્મે ચ લિંગે સંઘૌ ગુદે તથા ।

પાણિપાદતલે દષ્ટઃ સ્પૃષ્ટોઽસૌ યમજિહ્વાયા ॥૮॥

“ પાંચમ, છઠ, આઠમ, નવમી, યૌદશ અને અમાસ એટલી તિથિઓ સપે ઉસેલા માણસને મૃત્યુ આપનારી છે, તે સિવાયની તિથિઓ મૃત્યુ આપનારી નથી. રવિવાર, મંગળવાર અને શનિવાર એટલા વાર સપે ઉસેલા માણસને મૃત્યુ આપનારા થાય છે. ગ્રાતઃકાલ, સાયંકાલ, સંક્રાંતિનો સમય પણ મૃત્યુ આપનાર થાય છે. નક્ષત્રોમાં ભરણી, કૃતિકા, અશ્લેષા, વિશાખા, મૂલ, અશ્વિની, રોહિણી, આર્દ્રા, મઘા, ત્રણ પૂર્વા (પૂર્વાશ્લગુની, પૂર્વાષાઢા પૂર્વાભાદ્રપદ) એટલા નક્ષત્રો સપે ઉસેલા માણસને મૃત્યુ આપનારા છે. સપે ઉસેલા માણસના જખમના ચાર ભાગમાંથી જો પાણી જરતાં અને રુધિરવાળા દેખાય તો તે માણસ અવશ્ય મૃત્યુ પામે છે. જ્યાં સપે દંશ માર્યા હોય તે

ભાગ રુધિરવાળો , છિદ્રવાળો, કાગડાના પગ જેવી આકૃતિવાળો, શુષ્ક, શ્યામ અથવા ત્રણ રેખાવાળો હોય તો તે ડસેલા માણસનો નાશ કરે છે. જે ડંશ આવર્ત ધુમરીવાળો, સર્વ તરફ સોજવાળો, ગોળાકાર, અને સંકુચિત મુખવાળો હોય તો તે જીવિતનો નાશ સૂચવે છે. કેશને અંતે, મસ્તક ઉપર, લલાટ, બે ભૂકુટીની વચ્ચે, આંખે, કાને, નાસિકાના અગ્રભાગે, હોઠે, હડપચીએ, ગળે, કાંધે, છાતીએ, સ્તને, કાખ ઉપર, નાભિએ, લિંગે, સાધા ઉપર, ગુદા ઉપર અને હાથ પગને તલીયે ડસાયેલો પુરુષ ચમરાજની જિહ્વાથી સ્પર્શ કરાયેલો છે, અર્થાત્ મૃત્યુ પામે છે.

શાસ્ત્રમાં આ પ્રમાણે લખે છે, પણ આ હંસ સર્પે ડસેલો નથી, પરંતુ તેના ઉદરમાં ગરલનો પ્રવેશ થયેલ છે, તેથી તેમાં સાધ્યઅસાધ્યનો વિચાર કરવો શા કામનો છે ? ” આવા તે વિષવૈદના વચન સાંભળી મેં તેને પૂછ્યું કે—“ત્યારે આ હંસ શા ઉપાયથી જીવે ? ” ત્યારે તેણે મંત્રનું આહ્વાન કરીને કહ્યું : “તમારો કોઈપણ ઉપાય આલશે નહીં, તેથી તેને માટે શ્રમ કરવો નહીં. કારણકે આ સર્પનું વિષ તેના શરીરમાં હળવે હળવે વ્યાપી જશે, અને આ બાલકની કાયા તેનાથી એક માસ સુધી ગળતી જશે. પછી એક માસે તેનું મરણ નીપજશે.” આવા તેનાં વચન સાંભળી સર્વ લોકોને વિસર્જન કરી તારા ભાઈ હંસને એક શય્યામાં સુવાડી હું પાંચ દિવસ સુધી તેની શી સ્થિતિ થાય છે તે જોતો ઘરમાં રહ્યો. તેટલા વખતમાં તેના શરીરમાં રોમ રોમ છિદ્રો પડવા લાગ્યા. તેથી તે મૃત્યુ પામી ગયો. પછી હું તારી શોધ કરવાને ઘરમાંથી બાહર નીકળ્યો. હું ઘણો માર્ગ ઉલ્લંઘન કરી અહીં આવ્યો, ત્યારે તારો અચાનક મેલાપ થઈ આવ્યો. ઘેરથી નીકળ્યા મને આજે માસ પૂર્ણ થાય છે. આજે તે હંસનું મૃત્યુ થયું હશે અથવા હમણાં થશે.”

પિતાના આવાં વચન સાંભળી કેશવ અતિશય ખેદાતુર બની ગયો. તે પોતાના મનમાં આ પ્રમાણે વિચાર કરવા લાગ્યો—“અહીંથી તે નગર સો યોજન દૂર હશે, હવે મારા જીવતા બાંધવનું મુખ જોવા શી રીતે જવું ? ” આ પ્રમાણે જોવો પોતે વિચાર કરે છે, તેવામાં કેશવે પોતાના આત્માને પિતા સહિત હંસની પાસે રહેલો જોયો. હંસનું શરીર અત્યંત કોહવાઈ ગયું હતું. તેની દુર્બલતા આરે તરફ પ્રસરતી હતી. તેથી સર્વ પરિવારે તેને છોડી દીધો હતો. અતિરુદ્ધન કરવાથી જેના નેત્ર શૂન્ય થઈ ગયા છે એવી માતા તેની પાસે બેઠી હતી. નરકની ખીડાથી ખીડિત અને મૃત્યુ જેની નજીક છે એવો હંસ પૃથ્વી ઉપર નાંખેલો

જેવામાં આવ્યો. તેને જોતાં જ ‘હું અહીં અકસ્માત્ શી રીતે આવ્યો?’ એમ વિચાર કરતાં કેશવે તે જ વખતે પોતાની સમીપે રહેલા વહ્નિદેવને ઉભેલો જોયો. તત્કાલ તે દેવ બોલ્યો — “મિત્ર! અવધિજ્ઞાનથી તારી ખીડા મારા જણવામાં આવતાં તને આપેલું વરદાન સત્ય કરવાને હું ઉતાવળો આવ્યો અને તને અહીં મૂકી તારા મનોરથો મેં પૂરા કર્યા છે.” આ પ્રમાણે કહી તે દેવ તત્કાલ અદશ્ય થઈ ગયો. તે પછી હર્ષ પામેલા કેશવે પોતાના હસ્તના સ્પર્શવાળું જલ લઈ હંસના શરીર ઉપર તેનું સિચન કર્યું. એટલે તત્કાળ હંસ રોગથી મુક્ત થઈ બેઠો થયો અને તેનું સ્વરૂપ પૂર્વના જેવું થઈ ગયું. હંસને આવો નીરોગી અને સુંદર જોઈ સર્વ પરિવાર આનંદિત થઈ ગયો. સર્વે સાનંદાશ્ચર્ય થઈ કેશવના ગુણોની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. તે વખતે બીજા રોગી અને વિષની ખીડાથી ખીડાતા એવા ઘણા લોકો આવી કેશવના અંગને સ્પર્શેલા જળવડે પોતાના શરીરનું સિચન કરી નીરોગી થવા લાગ્યા.

ધર્મનો આવો પ્રત્યક્ષ પ્રભાવ જોઈ તેના સંબંધીઓએ અને બીજાઓએ રાત્રિભોજનના ત્યાગનું વ્રત ગ્રહણ કર્યું. પછી કેશવરાજ પોતાના કુટુંબને પોતાની રાજધાની સાકેતનગરમાં લઈ ગયો. ત્યાં કેશવ ચિરકાળ રાજ્ય ભોગવી ઘણા લોકોને ધર્મમાર્ગમાં લાવી અને પોતે શ્રાવકધર્મને પાળી છેવટે સદ્ગતિનું ભોજન થયો. એ પ્રકારે રાત્રિભોજનના ત્યાગ વિષે કેશવનું વૃત્તાંત કહ્યું.

આ પ્રમાણે અન્વય અને વ્યતિરેકથી આ હંસ અને કેશવનું દૃષ્ટાંત સાંભળી વિવેકી પુરુષોએ રાત્રિભોજનના ત્યાગમાં ઉદ્ધમવંત થવું. એવી રીતે શ્રાવકની પડિમાનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું.

શ્રાવકને નિવાસ કરવા યોગ્ય સ્થાનકનું સ્વરૂપ

“ન ચૈત્ય સાધર્મિકસાધુયોગો યત્રાસ્તિ તદ્ગ્રામપુરાદિકેષુ ।

યુતેષ્વપિ પ્રાજ્યગુણૈઃ પરૈશ્ચ કદાપિ ન શ્રાદ્ધજના વસન્તિ ॥ ૧ ॥”

“જ્યાં ચૈત્યો, સાધર્મિકજનો અને સાધુઓનો યોગ હોતો નથી, તેવા ગામ તથા નગર વગેરે બીજા ઘણા ગુણોથી યુક્ત હોય તો પણ તેમાં શ્રાવક લોકો વસતા નથી. ૧”

અહીં બીજા ગુણો એટલે સારું રાજ્ય, જળ, ઈંધણાં, ધન ઉપાર્જન કરવાના વ્યાપારાદિક સાધનો, કુટુંબીઓ, ઘર, હાટ અને સારાં સ્થાનો વગેરે સમજવાં. જે નગરમાં જિનાલયો હોય, સાધર્મિક બંધુઓ અને ઉત્તમધર્મનો

ઉપદેશ આપનારા સાધુઓ હોય, તેવા ગામ કે નગરમાં શ્રાવકો વસે છે. તે વિષે બીજો સ્થલે પણ કહ્યું છે કે -

“બહુગુણાર્હણે વિ હુ, નગરે ગામે ય તત્થ ન વસેહ ।

તત્થ નવિ જહ્ ચેહ્ય સાહમ્મિ ય સાહુ સામગ્ગી” ॥૧॥

તેનો ભાવાર્થ ઉપર પ્રમાણે છે.

તે નગરાદિકમાં વસનારા શ્રાવકોએ કેવા પડોશમાં ન રહેવું ? તે કહે છે -

“પાંચંદિ-પારદારિક-નટ-નિર્દય-શત્રુ-ધૂર્ત-પિશુનાનામ્ ।

ચૌરાદિનાં ચ ગૃહાભ્યર્ણે ન વસન્તિ સુશ્રાદ્ધાઃ” ॥૨॥

“પાખંડી, બ્યભિચારી, નટ, નિર્દય, શત્રુ, ધૂતારા, ચાડીયા અને ચોર વગેરેના ઘરના પડોશમાં ઉત્તમ શ્રાવકોએ રહેવું નહીં. ૨”

અહીં આદિ શબ્દથી ક્ષમા વગરના, અભિમાની, દાસી, ગોલા, જુગારી અને વિદૂષક વગેરે જાણવા. આવા પડોશમાં રહેવાથી અનુક્રમે સમ્યક્ત્વનો નાશ થાય, પરસ્ત્રીગમનની ઈચ્છા થાય, તેમની કલ્પાની અભિલાષા થાય, કૂર પરિણામ ઉત્પન્ન થાય, પ્રાણનો નાશ થઈ જાય, દ્રવ્યની હાનિ થાય, રાજદંડાદિકના કષ્ટ ઉપજે, કલહની વૃદ્ધિ થાય, ઇત્યાદિ ઘણા દોષો થવાનો સંભવ છે, માટે તે વર્જવા યોગ્ય છે.

કેવો શ્રાવક ઉત્તમ ગણાય ?

“માતાપિત્રોર્ભક્તઃ, કુલશીલસમૈશ્વ વિહિતવિવાહઃ ॥

દીનાતિથિસાધૂનાં, પ્રતિષત્તિકરો યથાયોગ્યમ્ ॥ ૧ ॥”

“જે માતા-પિતાનો ભક્ત હોય, કુલ-શીલમાં સરખાઓની સાથે વિવાહ કરનાર હોય અને યોગ્યતા પ્રમાણે દીન, અતિથિ અને સાધુઓની સેવા કરનાર હોય.” (આવો શ્રાવક ઉત્તમ ગણાય છે.) ૧

આ ઉપરથી શ્રાવકે સમજવાનું કે-તેણે સમાન કુલ-શીલવાળાની સાથે વિવાહસંબંધ જોડવો. વિરુદ્ધ કુલ-શીલવાળાની સાથે વિવાહસંબંધ જોડવાથી નિરંતર ઉદ્વેગ રહેવાને લીધે ધર્મની હાનિ થાય છે. વળી તેણે દીન-પુરૂષોને દાન આપવું અને ઉત્તમ મુનિરાજની ભક્તિ કરવી. વળી કહ્યું છે કે-

“પરિહરતિ જનવિરુદ્ધં દીર્ઘં રોષં ચ મર્મવચનં ચ ।

ઈષ્ટઃ શત્રૂણામપિ પરતસિવિવર્જકો ભવતિ ॥ ૧ ॥”

“ઉત્તમ શ્રાવક લોકવિરુદ્ધ, દ્વીર્ધકાલનો રોષ અને મર્મવચનનો ત્યાગ કરે છે અને શત્રુઓને પણ ઇષ્ટ હોય છે તેમ જ પરનિંદાનો ત્યાગ કરનાર હોય છે.” ૧. વળી કહ્યું છે કે—

“સવ્વસ્સ ચેવ નિંદા વિસેસઓ તહ ય ગુણસમિદ્ધાણં ।

ઉજ્જુધમ્માણં હસણં રીઠા જણપૂયણિજ્જાણં ॥ ૧ ॥

વહુજણવિરુદ્ધસંગો, દેસાચારસ્સ લંઘણા ચેવ ।

એમાઈયાઈં ઇચ્છંતં, લોગવિરુદ્ધાઈં નેઆઈંતિ ॥ ૨ ॥”

“સર્વ પ્રાણીઓની નિંદા—વિશેષે કરીને ગુણોવડે સમૃદ્ધ થયેલા જનોની નિંદા, સરળ સ્વભાવી પ્રાણીઓની મશ્કરી, પૂજ્ય જનોની અવહેલના, બહુ-જનોના વિરોધી મનુષ્યનો સંસર્ગ, દેશાચારનું ઉલ્લંઘન કરવું વગેરે અહીં આ સર્વ લોકવિરુદ્ધ જાણવા.

વળી શ્રાવકે પાસત્યાદિકના અબ્રહ્મસેવા વગેરે દુરાચાર જોઈને ધર્મની વિમુખતા કરવી નહીં, કહ્યું છે કે

“પાસત્યાઈણં ફુઠં અહમ્મકમ્મં નિરિવ્વણે તહવિ ।

સિદ્ધિલો હોઈ ન ધમ્મે એસો ચ્ચિય વંચિઓત્તિ મઈ ॥ ૧ ॥”

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે છે, માત્ર ચોથા પદનો અર્થ એવો છે કે—તે બિચારો—રાંક કર્મે કરીને ઠગાણો છે, એટલે કે—જેણે કલ્પવૃક્ષના માહાત્મ્યને નીચું કરેલું છે તથા જે સમસ્ત સુખ આપવાને સમર્થ છે તેવું આ અપાર સંસારસમુદ્રને તારવાને યાનપાત્ર સમાન અતિનિર્મળ ચારિત્ર પામીને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પ્રવર્તે છે—માટે તે કર્મવડે ઠગાયો છે.

વળી કોઈ મુનિને સ્ખલિત જોઈને તેની ઉપર નિઃસ્નેહપણું રાખે નહીં, પરંતુ તે એકાંતપણે તે મુનિને માતાપિતાની જેમ શિખામણ આપે છે. તે માટે કહ્યું છે કે

“સાહુસ્સ કહવિ ચ્ચલિઅં દટ્ટૂણ ન હોઈ તત્થ નિન્ને હો ।

પુણ એગંતે અમ્મા—પિઉવ્વસે ચોઅણં દેઈ ॥ ૧ ॥”

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે. આથી કરીને શ્રાવક સાધુના માતાપિતા સમાન છે એમ સૂચવ્યું છે.

ઠાણાંગસૂત્રમાં ચાર પ્રકારના શ્રમણોપાસક—શ્રાવકો કહ્યા છે :—૧ માતાપિતા સમાન, ૨ ભાઈ સમાન, ૩ મિત્ર સમાન, ૪ શોક્ય સમાન. તે ચાર પ્રકારના શ્રાવકોને માટે આ પ્રમાણે ગાથા છે.

“ ચિત્તઃ મુણિકજાઈં ન દિટ્ઠ સ્વલિઓ વિ હોઈ નિન્નેહો ।

અગંત વચ્છલો મુણિ-જણય જણણીસમો સહ્દો ॥ ૧ ॥ ”

“ મુનિનું કાર્ય ચિત્તવે, મુનિને સ્ખલિત જોઈ સ્નેહરહિત ન થાય અને મુનિ ઉપર એકાંતે વાત્સલ્ય રાખે, તેથી શ્રાવક મુનિને માતા-પિતા સમાન થાય છે. ” ૧

હવે શ્રાવક ભાઈ સમાન કેવી રીતે થાય છે ? તે કહે છે :-

“ હિયણ સસિણેહોચ્ચિય, મુણિણ મંદાદરો વિણયકજે ।

માડસમો સાહૂણં, પરામવે હોઈ સુસહાઓ ॥ ૧ ॥ ”

મુનિને માટે હૃદયને વિષે સ્નેહવાળો, વિનયકાર્યમાં મંદ આદરવાળો અને પરાભવમાં સહાયભૂત થનારો શ્રાવક મુનિને ભાઈ સમાન છે. ૧

શ્રાવક મિત્ર સમાન કેવી રીતે ? તે કહે છે :-

“ મિત્તસમાણો માણાઈહિં રૂસઈ અપુચ્છિં કજે ।

મન્નંતો અપ્પાણં મુણીણ સયણાડ અબ્મહિયં ॥ ૧ ॥ ”

“ મુનિને પોતાના કુટુંબથી અધિક માનતો અને માનાદિકને વિષે શેષ કરનારો અને પુછ્યા વગર કાર્ય કરનારો, તે શ્રાવક મુનિને મિત્ર સમાન છે. ” ૧

શ્રાવક મુનિને શોક્ય સમાન કેવી રીતે થાય છે ? તે કહે છે -

“ થદ્ધો છિદ્ધપ્પેહી પમાયસ્વલિયાણ નિચ્ચમુચ્ચરઈ ।

સહ્દો સવક્કિકપ્પો સાહુજણં તણસમં ગણઈ ॥ ૧ ॥ ”

“ સ્તબ્ધ, મુનિના છિદ્ર જોનારો, ‘આ મુનિ પ્રમાદી અને સ્ખલિત છે’ એમ નિત્ય બોલનારો અને સાધુજનને તૃણસમાન ગણનારો શ્રાવક મુનિને શોક્ય સમાન છે. ” ૧

શ્રાવકનું સંક્ષિપ્ત આહિનકે (=દિનકૃત્ય)

“ પ્રબુદ્ધ્ય દોષાષ્ટમભાગમાત્રે, સ્મૃત્વોજ્જ્વલાં પંચનમસ્કૃતિં ચ ।

અવ્યાપ્તોઽન્યત્ર વિશુદ્ધચેતા, ધર્માર્થિકાં જાગરિકાં સ કુર્યાત્ ॥ ૧ ॥ ”

“ રાત્રિના આઠમે ભાગે એટલે ચાર ઘડી રાત્રિ બાકી રહે ત્યારે શ્રાવકે જાગીને ઉજ્જ્વળ એવા પંચનમસ્કારનું સ્મરણ કરવું. પછી બીજા કામમાં જોડાયા વગર - એટલે ગૃહકાર્યમાં લાગ્યા સિવાય શુદ્ધ હૃદયવાળા થઈ ધર્મ-જાગરિકા કરવી. ” ૧

તે ધર્મજાગરિકા શી રીતે કરવી ? તે કહે છે :-

“કોઽહં કા મેઽવસ્થા, કિં ચ કુલં કે પુનર્ગુણા નિગમાઃ ।

કિં ન સ્પૃષ્ટં ક્ષેત્રં, શ્રુતં ન કિં ધર્મશાસ્ત્રં ચ ॥ ૧ ॥”

“ હું કોણ છું? મારી શી અવસ્થા છે? મારું કુલ શું છે? મારામાં કેવા ગુણો છે? મેં કેવા નિયમો કર્યા છે? મેં કયા ક્ષેત્રને સ્પર્શ્યું નથી? અને મેં શું ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળ્યું નથી?”

તે વિષે વિશેષ કહે છે—રાત્રે નિદ્રાથી મુદ્રિત એવા લોચનવાળા શ્રાવકે પ્રથમ ઉઠી ચિત્તની પટ્ટતા પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય ચિતવણું કે—હું કોણ છું? હું મનુષ્ય છું કે દેવતા છું? હું મનુષ્ય છું તો મારી શી અવસ્થા છે? હું બાલ્યાવસ્થામાં છું કે યૌવન અવસ્થામાં છું? જો યૌવન અવસ્થામાં હોઉં તો મારામાં બાલચેષ્ટાઓ અને વૃદ્ધ ચેષ્ટાઓ ન થાઓ. હું યુવાવસ્થાવાળો છું, તો પછી મારું કુલ શું છે? શ્રાવકકુલ છે કે બીજું કુલ છે? જો મારું શ્રાવક કુલ છે, તો મારામાં કેવા ગુણો છે? મૂલગુણો છે કે ઉત્તરગુણો છે? વળી મેં કેવા નિયમો અભિગ્રહો ધારણ કરેલા છે? છતે વૈભવે ૧ જિનભવન, ૨ બિબ, ૩ પ્રતિષ્ઠા, ૪ પુસ્તક, ૫-૬-૭-૮ ચતુર્વિધ સંઘ અને ૯ શત્રુંજયાદિ તીર્થયાત્રા આ નવ લક્ષણવાળા નવ ક્ષેત્રોને વિષે મેં કયા ક્ષેત્રો સ્પર્શ્યા નથી? ધર્મશાસ્ત્રમાં દશ-વૈકાલિક વર્ગોમાં શું શું નથી સાંભળ્યાં? મારે હું ક્ષેત્ર સ્પર્શવાને મારે તથા ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળવાને મારે ઉદ્યમ કરું. વળી તે શ્રાવક કે જેને આ સંસારને વિષે વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે, તે દીક્ષા લેવાના ધ્યાનને મુક્તો નથી. જેને તે સમયે બીજો વ્યાપાર નથી એટલે તે દીક્ષાના અભિલાષથી આ પ્રમાણે ચિતવે છે—“તે વજ્રસ્વામી પ્રમુખને ધન્ય છે કે જેમણે બાલ્યાવસ્થાને વિષે સમગ્ર દુઃખો જેથી નિવારણ થાય તેવા સંસારના કારણોનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ હૃદયથી સંયમનો માર્ગ સેવ્યો છે અને હું તો અद्याપિ ગૃહસ્થાવાસરૂપી પાશમાં પડેલો તે માર્ગ સેવવાને શક્તિમાન થયો નથી, તેથી મારે તેવો શુભ દિવસ ક્યારે આવશે કે જ્યારે હું મારા આત્માને ધન્ય માનતો સંયમ માર્ગને અંગીકાર કરીશ.” (ઈત્યાદિ શ્લોકમાં કહ્યું નથી તો પણ જાણી લેવું.)

આ પ્રકારે રાત્રિને શેષભાગે ચિતવન કરી પછી શ્રાવક શું કરે છે, તે કહે છે:—

“વિમાવ્ય ચેત્યં સમયે દયાલુસાવશ્યકં શુદ્ધમનોઽઙ્ગવસ્ત્રઃ ।

જિનેન્દ્રપૂજાં ગુરુવન્દનં ચ, સમાચરેન્નિત્યમનુક્રમેણ ॥ ૧ ॥”

“દયાળુ એવા શ્રાવકે પૂર્વેક્તિ પ્રકારે એટલે રાત્રિ મુદ્ધર્ત્તમાત્ર બાકી રહે

ત્યારે સામાયિકાદિ પ્રત્યાખ્યાન પર્યંત લોકોત્તર ભાવપૂર્વક આવશ્યક કરવા. જે તે વ્યાકુલપણને લઈને પડાવશ્યક કરવાને અશક્ત હોય તો તે નિશ્ચે કરી યથા-શક્તિ પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યક ચિંતવે, તે માટે કહ્યું છે કે—“શ્રાવકે જન્મન્થ થટ્ટી નમ-સ્કારસહિત પ્રત્યાખ્યાન તો કરવું જ.” તે પછી સૂર્યનું અર્ધાંશિજ જેવામાં આવે ત્યારે શુદ્ધ અને મનોહર વસ્ત્ર અંગે ધારણ કરી જિનેન્દ્રની પૂજા આચરે છે. તે પૂજાને માટે પ્રથમ યતનાએ કરીને વિધિપૂર્વક ઘર દેરાસરની પૂજા કરી પછી પૂજના ઉપકરણ ગ્રહણ કરી મહોત્સવપૂર્વક શ્રી જિનાલયમાં જઈ મુખકોશ બાંધી દશત્રિક, પાંચ અભિગમ ઇત્યાદિ શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક જિનપૂજન કરે છે. (પૂજના ભેદોનું વ્યાખ્યાન શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથા આદિ સિદ્ધાંતને અનુસારે પ્રથમ પ્રકાશમાં આપેલું છે, ત્યાંથી જાણી લેવું.)

પ્રથમ જે કહ્યું છે કે—“શુદ્ધમનોઽન્નવસ્ત્રઃ” તે આ પ્રકારે પ્રથમ સર્વ સાવધ અધ્યવસાયનું વર્જવું, તે મનની શુદ્ધિ. તે પછી નિર્જીવ એટલે કચરા રહિત તથા પોલાશ વિનાની ભૂમિને વિષે અદ્યપજલ અને હસ્તના બહુ વ્યાપારવડે સર્વાંગ સ્નાન કરવું તે અંગશુદ્ધિ. તે પછી પવિત્ર, શ્વેત, અખંડિત વસ્ત્ર ધારણ કરવા તે વસ્ત્રશુદ્ધિ. આ પ્રમાણે મન, અંગ અને વસ્ત્રની શુદ્ધિ કરવી. સ્નાનવડે દેહશુદ્ધિ કર્યા સિવાય દેવપૂજા કરાય, એમ કદિપણ માનવું નહીં. કારણ કે તેમ કરવાથી આશાતના થવાનો પ્રસંગ આવે છે. જન્મપર્યંત નિર્મળ શરીરધારી દેવતાઓ પણ વિશેષ શુદ્ધિને માટે સ્નાન કરીને જ દેવપૂજા અર્થે પ્રવર્તે છે તો જેને નવ અને અગીયાર પ્રવાહ નિરંતર સ્રવતા છે અને જે દુર્ગંધી મળવાળા છે એવા મનુષ્યોથી સ્નાન કર્યા વિના જિનપૂજા કેમ કરાય? એ કારણને લઈને દેવપૂજા કરનારને સિદ્ધાંતમાં ઠેકાણે ઠેકાણે “ઘ્વાયાકયવલિકમ્મા” “ન્હાઈને જેણે પૂજા કરી છે” એમ વિશેષણ આપેલું છે.

અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે—“યતનામાં તત્પર એવા શ્રાવકોને બહુઆરંભ-પણું હોવાથી સ્નાન કરવું અનુચિત છે.” તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—“એમ કહેવું નહીં, કારણ તો પછી જલ, ધૂપ, પુષ્પ વગેરે આરંભના હેતુ હોવાથી, તેમનો પણ નિષેધ આવી પડશે.” માટે પંડિતોએ તેનો નિષેધ કરવો ઇષ્ટ નથી, કહ્યું છે કે—

“છજીવકાયસંજમા દવ્વત્થણ સોવિ સુજ્ઞહ કસિણો ।

તો કસિણસંજમવિઓ, પુપ્પાદ ય ન ઇચ્છંતિ ॥ ૧ ॥”

“છ જીવનિકાયની યતનાવંત હોય તે દ્રવ્યસ્તવથી વિરામ પામે, તેથી સંપૂર્ણ યતનાવંત હોય તે પુષ્પાદિકને ઇચ્છતા નથી.” અથવા—

“અકસિણપવત્તયાણં વિરયાવિરયાણ એસં સ્વલુ જુત્તો ।

સંસારપયણુકરણે દન્વત્થણ કૂવદિદ્ધંતો ॥ ૧ ॥”

“અસંપૂર્ણ ચારિત્રને વિષે પ્રવર્તનારા એવા વિરતાવિરત શ્રાવકોને સંસાર પાતળો—લઘુ કરવા માટે કૂવાના દષ્ટાન્તે કરી દ્રવ્યસ્તવમાં પ્રવર્તન યુક્ત જ છે.” ૧

ઈત્યાદિ આગમ પ્રમાણે છે, માટે હવે તે વિષે વિશેષ વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી.

દેવપૂજા કર્યા પછી શ્રાવક વિનયપૂર્વક ગુરુવંદન આચરે, તે કહે છે—

“શ્રંગી યથા ક્ષારજલે પયોનિઘૌ વસન્નપિ સ્વાદુજલં પિબેત્ સદા ।

તથૈવ જૈનામૃતવાણીમાદરાદ્ મજદ્ ગૃહી સંસૃતિમધ્યગોડપિ સન્ ॥ ૧ ॥”

“જેમ શ્રંગી જાતનો મત્સ્ય ખારા જળવાળા સમુદ્રમાં વસવા છતાં પણ સદા મીઠું જળ પીવે છે, તેમ સંસારના મધ્યમાં રહેલો પણ ગૃહસ્થ શ્રાવક જૈન આગમની અમૃત જેવી વાણીને આદરથી સેવે છે.” ૧

તે પછી શ્રાવકે બાલ તથા ગ્લાનાદિક સાધુઓને પ્રભાતે ખાવા યોગ્ય એવા આપઘાદિ લાવી દેવા યત્નવાન્ થવું. આ વાત દર્શાવી નથી તો પણ જાણી લેવી. તે પછી શ્રાવકે શું શું કરવું જોઈએ? તે કહે છે—

“દ્રવ્યાર્જનં સદ્વ્યવહારશુદ્ધ્યા, કરોતિ સદ્ભોજનમાદરેણ ।

પૂજાદિકૃત્યાનિ વિધાય પૂર્વં, નિજોચિતં મુક્તવિશેષ લૌલ્યઃ ॥ ૧ ॥”

તે પછી શ્રાવક વ્યવહારશુદ્ધિવટે દ્રવ્યોપાર્જન કરે છે. ત્યારબાદ પહેલા મધ્યાહ્નકાલ સંબંધી દેવપૂજા કરીને, મુનિ મહારાજાઓને દાન આપીને અને વૃદ્ધ, આતુર, અતિથિ અને પશુ વગેરેની ચિંતા કરીને વિશેષ લોલુપતાનો ત્યાગ કરી શ્રાવક પોતાને યોગ્ય એવું ભોજન આદરથી કરે છે. યોગ્ય એવું ભોજન એમ કહેવાનો આશય એવો છે કે, સુતકવાળું ભોજન લોકવિરુદ્ધ હોવાથી, અનંત-કાયાદિકે વ્યાપ્ત એવું ભોજન આગમવિરુદ્ધ હોવાથી અને મધમાંસાદિકનું ભોજન ઉભયલોક શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ હોવાથી શ્રાવક કરતો નથી, તેમ લોલુપતાથી પોતાના જઠરાગ્નિના બલનો વિચાર કર્યા વિના શ્રાવક અધિક ભોજન કરે નહીં, કારણ કે

અધિક ભોજન કરવાથી વમન, વિરેચન આદિ રોગની ઉત્પત્તિ અને તેમાંથી મરણપ્રમુખ બહુ અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી જે મિતભોજન કરે છે. તે પછી ધર્મશાસ્ત્રનો પરમાર્થ ચિંતવી ચોગ્ય વ્યાપારમાં દિવસના ત્રીજા પહોરનું નિર્ગમન કરે છે. સૂર્ય અસ્ત થતા પહેલા સંધ્યાકાળે જિનપૂજા કરે છે. જે દ્વિભક્ત (ખીયાસણા)નું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું હોય તો ચાર ઘડી દિવસ બાકી રહે ત્યારે વ્યાહુ કરે છે. એ શ્લોકમાં કહેલ નથી તો પણ જાણી લેવું.

ત્રિકાલ જિનપૂજાનો વિધિ

“પ્રાતઃ પ્રૂજયદ્વાસૈ—મધ્યાહ્ને કુસુમૈર્જિનમ્ ।

સંધ્યાયાં ધૂપનૈર્દીપૈ—સ્ત્રિધા દેવં પ્રૂજયેત્ ॥ ૧ ॥”

“પ્રાતઃકાલે જિનેશ્વરને વાસક્ષેપથી પૂજવા, મધ્યાહ્ને પુષ્પોથી પૂજવા અને સંધ્યાકાલે ધૂપદીપથી પૂજવા—એમ જિનદેવને ત્રિકાલ પૂજવા.” ૧

इति श्रावक दिनकृत्य.

શ્રાવક રાત્રિકૃત્ય સંક્ષેપ

“કૃત્વા ષડાવશ્યકધર્મકૃત્યં કરોતિ નિદ્રામુચિતક્ષણે ચ ।

દૃદિ સ્મરન્ પંચનમસ્કૃતિ સ, પ્રાયઃ કિલાબ્રહ્મ વિવર્જયન્ ॥ ૧ ॥”

“તે પછી શ્રાવક ષડાવશ્યકરૂપ ધર્મકૃત્ય (પ્રતિક્રમણ) કરીને ચોગ્ય અવસરે નિદ્રા કરે છે. (તે વખતે શું કરે છે? તે કહે છે.) તે સમયે હૃદયને વિષે પંચ પરમેષ્ઠિ નમસ્કારનું સ્મરણ કરે છે. અને પ્રાયઃ કરીને અબ્રહ્મનો પરિહાર કરે છે. અને તેમ કરતાં નિદ્રા કરે છે. અહીં પ્રાયઃ કરીને કહ્યું છે, તેનો હેતુ એવો છે કે, ઋતુકાળે, સંતાનને અર્થ તથા વેદોદય શમાવવાને અર્થે તેમજ પોતાની વિવાહિત સ્ત્રીને અબ્રહ્મ સેવાનો અનિયમ હોઈને અબ્રહ્મ સેવા બની આવે છે. તેમ વળી શ્રાવક મૈથુનભાવમાં અત્યંત લોહુપ ન થાય, તે પણ સૂચવ્યું છે. એ રીતે શ્રાવકના અહોરાત્રના કૃત્યો સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવ્યા છે.

હવે ઉપર કહેલ દેવપૂજના વિષયમાં વિશેષ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે વારંવાર જિનપૂજનું વિધાન મોટા પુણ્યના લાભનું કારણ છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“વિસેસઙ્કટીજગણી, દુગ્ગઙ્કાલિદ્દુક્કવનિદ્દલણી ।

દંસણસુદ્ધિનિમિત્તં, પુણો પુણો કીરણ પૂઆ ॥ ૧ ॥”

“સમસ્ત વિશેષ ઋદ્ધિને ઉત્પન્ન કરનારી અને દુર્ગતિ, દારિદ્ર તથા દુઃખને દળનારી એવી જિનેશ્વરની પૂજા દર્શનશુદ્ધિને માટે વારંવાર કરાય છે.” ૧

હવે સ્થાનાંગ નામના ત્રીજા અંગના ચોથા ઠાણામાં કહેલી શ્રાવક સંબંધી ચાર વિશ્રામભૂમિઓ દેખાડે છે. જેમકે – વ્યવહારમાં.

જત્થણં અંસાઓ અંસં સાહરહ ૧, જત્થ વિયણં ઉચ્ચારં પાસવણં વા પરિઠવેહ ૨, સુવણ્ણકુમારાવાસંસિ વા જત્થ વિયણં નાગકુમારાવાસંસિ વાસં ઉવેહ ૩, જત્થ વિયણં આવકહાણ ચિટ્ઠહ ૪.

અર્થ : (૧) જે અવસરે એક સ્કંધ ઉપરથી બીજા સ્કંધ ઉપર સ્થાપન કરે, (૨) જે સ્થાને મલમૂત્ર પરઠવે. (૩) જે સ્થાને નાગકુમાર અથવા સુવણ્ણકુમાર અસુરોના વાસમાં વાસો લે-રાત્રિ રહે. (૪) જે સ્થાને યાવજીવ રહે.

એ પ્રકારે શ્રાવકને ચાર વિશ્રામ (વિસામા) કરેલા છે, કહ્યું છે કે—

“જત્થણં સિલવ્વયગુણવ્વય વેરમણ પચ્ચક્વાણ પોસહોવવાસાહ પહિવજ્ઞહ ॥ ૧ ॥”

“જત્થ વિઞ્ણં સામાઈયં દેસાવગાસિયં વા પહિવજ્ઞહ ॥ ૨ ॥”

“જત્થ વિયણં ચાઉદસિટ્ઠહિટ્ઠપુણિમ્માસીસુ પહિપુન્નં પોસહં સમ્મં અણુપાલેહ ॥ ૩ ॥”

“જત્થ વિયણં અપચ્છિમં મારણંતિયસંલેહના જ્ઞૂસણા જ્ઞૂસિણ મત્તપહિઆહિક્ષિણ પાઓવગણ કાલં અણવકંચમાણે વિહરહ ॥ ૪ ॥”

અર્થ : (૧) જ્યાં અણુવ્રત, ગુણુવ્રત, વિરમણુવ્રત, પ્રત્યાખ્યાન પૌષધો-પવાસાદિ અંગીકાર કરે (૨) જે સ્થાને સામાયિક કરે અથવા દેશાવકાશિકને આદરે. (૩) જે સ્થાને ચતુર્દશી અષ્ટમી અમાવાસ્યા પૂર્ણિમાને દિવસે પરિપૂર્ણ અહોરાત્ર પૌષધવ્રતને સમ્યક્ પાલે (૪) જે સ્થાનમાં મૃત્યુ સમયની સંલેખના કરવા વડે કષાયને પાતળા કરવાપણું અંગીકાર કરે, અણુસણુ કરે અને પાદોપગમન કરીને જીવિત અને મરણુને અણુઘચ્છતો વિચરે.

શ્રાવકના સદ્ભૂત ગુણોનું વર્ણન

“જિનપ્રણીતાર્થવિદો યથાર્થ—સદ્વાગ્યુક્તોઽપાસ્તમતાંતરસ્થાઃ ।

સ્વકીયધર્મોજ્જ્વલમાર્ગમગ્નાઃ શ્રદ્ધાલવઃ શુદ્ધધિયોજયન્તુ ॥ ૧ ॥”

“જિનપ્રણીત એવા અર્થને જાણનારા, યથાર્થ સત્ય વાણી બોલનારા, મત-મતાંતરને દૂર કરનારા, પોતાના ધર્મના ઉજ્જ્વળ માર્ગમાં રહેનારા, શ્રદ્ધાળુ અને શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા શ્રાવકો જ્ય પામે. ૧”

૧ જેમ કેઈ ભારવાહી મનુષ્ય આ પ્રકારે વિસામા લીએ તેમ શ્રાવકને માટે નીચેના ચાર વિસામા છે. અત્ર દર્શાત દાર્શનિક છે.

વિશેષાર્થ : જે શ્રાવકો શ્રી જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલા યથાસ્થિત જીવાજીવાદિ પદાર્થોના જાણનારા હોય. મંડુક શ્રાવકની જેમ યથાર્થ વચનની યુક્તિવડે નિરુત્તર કરવાથી મતાંતરીઓ—કુલિંગીઓને જેમણે પરાભવ કરેલા હોય, જેઓ પોતાના ધર્મના ઉજ્જવલ માર્ગને વિષે લીન થયેલા એટલે એકાગ્ર ચિત્તવાળા હોય અને જેઓ શુદ્ધ બુદ્ધિના ધારક અને શ્રદ્ધાળુ હોય, તેવા શ્રાવકો જય પામો. ૧.

મંડુક શ્રાવકનો વૃત્તાંત

[પંચમાંગવિવાહપ્રસન્નિમાંથી સંક્ષિપ્ત]

રાજગૃહીનગરીની સમીપે ગુણુશીલ નામે એક ચૈત્ય છે. તે ચૈત્યના સમીપના ભાગમાં કાલોદાયી શેવાલોદાયી પ્રમુખ ઘણા અન્ય તીર્થોઓ વસતા હતા. એક વખતે તેઓ બધા એકત્ર થયાં અને તેમની વચ્ચે માંહોમાંહી વાદવિવાદ થઈ આવ્યો. જે શ્રી મહાવીરસ્વામી ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ અસ્તિકાયોને પ્રરૂપે છે, તેમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયને અચેતન અને જીવાસ્તિકાયને સચેતન પ્રરૂપે છે. તેમ વલી ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, જીવ—અસ્તિકાયોને અરૂપી અને પુદ્ગલાસ્તિકાયને રૂપી પ્રરૂપે છે. એ પ્રકારે સચેતન—અચેતનાદિરૂપે કરીને અદશ્યપણું હોવાથી તે શી રીતે મનાય? આ પ્રમાણે તેમને માંહોમાંહી આલાપ—સંલાપ થયો.

હવે તે રાજગૃહનગરમાં મંડુક નામે એક શ્રાવક રહેતો હતો. તે મહાન સમૃદ્ધિવાળો, સર્વલોકમાન્ય, જીવાજીવાદિ પદાર્થોના સ્વરૂપને જાણનાર અને નિરંતર ધર્મકૃત્ય વડે આત્માને ભાવનાર હતો. તે સુખે કરી કાલ નિર્ગમન કરતો હતો.

એક વખત શ્રી વીર ભગવાન ગુણુશીલ ચૈત્યે આવી સમોસર્યા. પ્રભુના આગમનની વાતો સાંભળી તે મંડુક શ્રાવક અત્યંત આનંદથી પ્રભુને વંદના કરવા નીકળ્યો. જેવામાં તે નગરની બાહર નીકલી પેલા અન્યતીર્થોઓની અતિનજીક નહીં તેમ અતિ દૂર નહીં એમ આવ્યો, તેવામાં તે તીર્થોઓની દૃષ્ટિએ આવ્યો. તત્કાલ તેઓ એકઠા થઈ તેની પાસે આવ્યા અને આ પ્રમાણે બોલ્યા—“હે મંડુક ! તારો ધર્માચાર્ય જે પંચાસ્તિકાયાદિકની પ્રરૂપણા કરે છે, તે શી રીતે મનાય ? તેમને શી રીતે જણાય ?” મંડુકે કહ્યું :—“જે ધર્માસ્તિકાયાદિકને અમે જાણીએ છીએ. જેમ ધુમાડાથી અગ્નિ જણાય છે, તેમ તેમના

કાર્ય ઉપરથી તે જણાય છે. વળી જો તેઓથી કાર્ય ન કરાતું હોય તો અમારાથી ન જાણી શકાય. એટલે કાર્યાદિક લિંગદ્વારે કરીને છદ્મસ્થ જીવોને અતીન્દ્રિય પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે. તેમ વલ્લી ધર્માસ્તિકાયાદિકનું કાર્યાદિ અમોને પ્રતીતવાળું દેખાતું નથી તે વખતે તેના અભાવથી અમે નથી જાણતા.”

આ વખતે ધર્માસ્તિકાયાદિક સંબંધી અપરિજ્ઞાનને અંગીકાર કરતાં મંડુકને ઉપાલંભ આપતા તે અન્યતીર્થિઓ બોલ્યા—“હે મંડુક ! જો તું આ અર્થને જાણતો નથી તો તું શ્રાવક કેમ ?”

આવા ઉપાલંભથી તે મંડુક શ્રાવક જેમણે અદૃશ્યમાનપણે ધર્માસ્તિકાયાદિકનો અસંભવ કહેલો છે, તેમનો તે વિષય ખંડન કરવા આ પ્રમાણે બોલ્યો—“હે આયુષ્યમંત ! વાયુકાય વાય છે ? ત્યારે તેમણે કહ્યું, ‘હા, વાય છે.’ મંડુકે પૂછ્યું, “તમે તે વાયુકાયને વાતરૂપ દેખો છો ?” તેમણે ઉત્તર આપ્યો, “એ પદાર્થ સમર્થ નથી, એટલે રૂપ દેખતા નથી.”

મંડુક—ગંધવાલા પુદ્ગલો છે ?

અન્યતીર્થિઓ—હા, છે.

મંડુક—ત્યારે તમે દ્રાણસહગત્ પુદ્ગલોના રૂપને દેખો છો ?

અન્યતીર્થિઓ—નથી દેખતા.

મંડુક—કાષ્ઠ સહચારી અગ્નિકાય છે ?

અન્યતીર્થિઓ—હા, છે.

મંડુક—ત્યારે તમે અગ્નિકાયના રૂપને દેખો છો ?

અન્યતીર્થિઓ—ના, નથી દેખતા.

મંડુક—સમુદ્રનું રૂપ પારગત છે ?

અન્યતીર્થિઓ—હા, છે.

મંડુક—તમે તેને દેખી શકો છો ?

અન્યતીર્થિઓ—નથી દેખતા.

મંડુક—દેવલોક સંબંધી રૂપ છે ?

અન્યતીર્થિઓ—હા, છે.

મંડુક—ત્યારે તે રૂપને તમે દેખો છો ?

અન્યતીર્થિઓ—નથી દેખતા.

મંડુક—હે આયુષ્મંતો ! હું તમે અને બીજા છદ્મસ્થ જીવો જ્યારે તે દેખતા નથી તો શું તે સર્વ નથી ? તમારા મત પ્રમાણે તો ઘણા લોકો પણ ન હોય. આવા પ્રશ્નોથી તે અન્ય તીર્થિઓને નિરુત્તર કરી દીધા. તે પછી મંડુક શ્રાવક ગુણશીલ ચૈત્યને વિષે રહેલા શ્રી વીરસ્વામી પાસે જઈ વંદનાપૂર્વક યોગ્ય સ્થાને બેઠો ત્યારે ભગવાને મંડુકને કહ્યું, “હે ભદ્ર ! તું શોભનિક છે. કારણ કે તેં અસ્તિકાયોને ન જાણતાં છતાં અન્યતીર્થિઓની આગળ હું નથી જાણતો એમ કહ્યું, જો તું અજાણતો છતાં “હું જાણું છું” એમ કહ્યું હોત તો અરિહંતાદિકની આશાતના કરનારો થાત.”

પ્રભુનાં આવાં વચન સાંભળી મંડુક ખુશ થઈ ગયો. પછી પ્રભુને વંદના કરી ધર્મદેશના સાંભળી પોતાને સ્થાને ગયો. આયુષ્યના ક્ષયથી અરુણાભ નામના વિમાનમાં પ્રથમ દેવલોકે ઉત્પન્ન થયો. તે પછી ત્યાંથી ચ્યવી મહા-વિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત કરશે.

એવી રીતે મંડુક શ્રાવકનું વૃત્તાંત કહેવાય છે.

ઉપર પ્રમાણે શ્રાવકપણું પામી તે પાળવાને માટે સર્વથા પ્રમાદનો પરિ-ત્યાગ કરવો જોઈએ. તે કહે છે—

“ નિશ્ચય વિપ્રોપનયં સુધીભિઃ પ્રમાદસંગોઽપિ ન કાર્યં એવં ।

ઈહોત્તન્નાપિ સમૃદ્ધિહેતૌ, મહોજ્જ્વલેઽસ્મિન્નિજધર્મકાર્યે ॥ ૧ ॥ ”

“સારી બુદ્ધિવાળા ભવ્યપ્રાણીઓએ દરિદ્ર બ્રાહ્મણનું ઉપનય—દષ્ટાંત સાંભળી આલોક તથા પરલોકમાં સમૃદ્ધિના કારણરૂપ એવા મહાન ઉજ્જ્વલ પોતાના ધર્મકાર્યમાં પ્રમાદનો સંગ પણ ન કરવો જોઈએ.”

દરિદ્ર બ્રાહ્મણનું દષ્ટાંત

કોઈ એક નગરમાં જન્મપર્યંત દરિદ્રી અને ઘણો જ આળસુ એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એક દિવસે તે પોતાની સ્ત્રીની પ્રેરણાથી દાન લેવા માટે રાજની પાસે ગયો. તેણે “ચિરકાલ જીવો” ઇત્યાદિ આશીષ આપી. આકૃતિ ઉપરથી તેને દરિદ્રી જાણી અનુકંપાથી પૂરિત હૃદયવડે રાજાએ કહ્યું—“હે વિપ્ર ! સૂર્યાસ્ત થયા અગાઉ તારી ઇચ્છા પ્રમાણે મારા ભંડારમાંથી દ્રવ્ય લઈ તારું ઘર પૂર. હું તેવી આજ્ઞા આપું છું.” આ પ્રમાણે કહી તે આજ્ઞાની સાથે પોતાના નામથી અંકિત પત્ર લખાવીને તે વિપ્રને આપ્યો. તેથી ખુશી થઈ બ્રાહ્મણે તે પત્ર લઈ પોતાને ઘેર આવી તે વૃત્તાંત પોતાની સ્ત્રીને જણાવ્યું. એટલે સ્ત્રીએ

કહ્યું : “સ્વામી ! સત્વર ત્યાં જાઓ અને પૂરતું દ્રવ્ય લઈ આવો.” કારણ કે—નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—“શ્રેયઃકાર્યોમાં વિઘ્ન ઘણા હોય છે.”

બ્રાહ્મણે કહ્યું : “પ્રિયા ! નીતિશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે “શતં વિહાય મોક્તવ્યં” “સો કામ પડ્યા મુકીને જમવું” માટે હું ભોજન કર્યા પછી સ્થિર ચિત્ત-વાળો થઈ પછી દ્રવ્ય લેવાને જઈશ.”

પતિનાં આવાં વચન સાંભળી સ્ત્રી પડોશીને ઘેરથી આટો લાવી, તેને પકાવી પતિને જમાડ્યો અને પછી તેણીએ કહ્યું, “સ્વામી ! હવે શીઘ્ર જઈ પોતાનું કાર્ય સાધો.” પતિએ કહ્યું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે “જે જમ્યા પછી સુવાનું ન મળે તો સો ડગલાં ચાલવું.” માટે ક્ષણવાર શયન કર્યા પછી જઈશ. આ પ્રમાણે કહી તે વિપ્ર સુધ ગયો.

પ્રાયઃ કરીને દરિદ્રીને નિદ્રા ઘણી હોય છે, તેથી તે એવી ગાઢ નિદ્રામાં સુતો કે—તેની સ્ત્રીએ ઘણા ઘાંટા પાડ્યા અને તેના હાથ તથા પગ હલાવ્યા છતાં તે દિવસને બીજે પહોરે માંડ માંડ જગૃત થયો. તે પછી સ્ત્રીની પ્રેરણાથી તે દરિદ્રી બ્રાહ્મણ ઘેરથી નીકળ્યો, પણ માર્ગમાં જતાં ચૌટામાં એક નાટક થતું તેના જોવામાં આવ્યું, ત્યારે તેણે ચિંતવ્યું કે—“હજી દિવસ ઘણો છે, માટે નાટક જોયા પછી દ્રવ્ય લેવાને માટે રાજદ્વારમાં જઈશ.” આ પ્રમાણે ચિંતવી તેણે પૂર્ણ રીતે નાટક જોયું, તે જોયા પછી તે આગળ ચાલ્યો. માર્ગમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કૌતુક જોતો જોતો તે રોકાયો. દિવસ પસાર થઈ ગયો, તે તેના જણવામાં આવ્યું નહીં. જ્યારે સૂર્ય અસ્ત થયો, ત્યારે તે રાજના ભંડાર સમીપે આવી પહોંચ્યો, ત્યાં ભંડારી ભંડારે તાલુ આપી જતો હતો, તેની પાસે આવી તે વિપ્રે રાજના હુકમનો પત્ર આપ્યો. ભંડારીએ પત્ર વાંચીને કહ્યું “અરે વિપ્ર ! રાજએ કરેલો નિયમ પૂર્ણ થઈ ગયો છે, તેથી હવે તને કાંઈપણ દ્રવ્ય મળી શકશે નહીં, માટે પાછો ઘેર જા.”

ભંડારીનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રમાદના વશથી દ્રવ્યને નહીં પામતો, હાથ ધસતો અને પશ્ચાત્તાપ કરતો તે પોતાને ઘેર પાછો આવ્યો, અને પૂર્વની પેઠે દરિદ્રપણે રહ્યો હતો.

આ લૌકિક દૃષ્ટાંતનો ઉપનય આત્મા ઉપર આ પ્રમાણે થોડો છે. આ સંસાર-રૂપી નગરમાં દરિદ્રી બ્રાહ્મણ રૂપી દુઃખી સંસારી જીવ રહે છે. તેને સત્કાર્યમાં પ્રેરણા કરનારી જે સ્ત્રી તે સુમતિ સમજવી. જે રાજ તે તીર્થંકરાદિ સદ્ગુરુ

સમજવા. તેઓ ધર્મશી ધનના દાતાર છે જે ભંડાર કહ્યો, તે આ મનુષ્યભવ સમજવો. કારણ કે—તે વિના ધર્મશી ધનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જે આયુષ્ય તે સૂર્ય સમજવો. જે સૂર્ય અસ્ત પામ્યા અગાઉ ધન ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા હતી, તે આયુષ્યનો ક્ષય થયા અગાઉ ધર્મ કરવાની ગુરુની આજ્ઞા સમજવાની છે. તેને માટે કહ્યું છે, કે—

‘ જરા જાવ ન પીડેહ, વાહી જાવ ન વડૂદહ ।

જાવ ન હંદિયહાણી, તાવ ધમ્મં સમાયરે ॥ ૧ ॥”

“જ્યાં સુધી જરા આવી નથી, જ્યાં સુધી વ્યાધ વૃદ્ધિ પામ્યો નથી અને જ્યાં સુધી ઈંદ્રિયોની હાનિ થઈ નથી, ત્યાં સુધી ધર્મનું આચરણ કરવું.” ૧

વળી જેમ તે બ્રાહ્મણ ‘દિવસ હજી ધણો છે’ એમ માની નિદ્રા, નાટક અને કૌતુકો જોવાના પ્રમાદમાં આસક્ત થતાં ધનની પ્રાપ્તિ કરી શક્યો નહીં અને પછી પશ્ચાત્તાપમાં પડી ગયો, તેમ પ્રમાદી જીવ આયુષ્ય હોય ત્યાં સુધી પ્રમાદમાં પડી પછી આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ધર્મકૃત્ય ન કરતાં ગત્યંતરમાં જઈ દુઃખે પીડિત થઈ પશ્ચાત્તાપ કરે છે. જેમકે—“અહો, હું પૂર્વભવે વિષયોમાં મગ્ન થઈ પડ્યો. સર્વ પ્રકારની સામગ્રી છતાં મેં જૈનધર્મ આરાધ્યો નહીં.” આ પ્રમાણે દરિદ્રી બ્રાહ્મણનો ઉપનય સમજવાનો છે. અવસર ગુમાવ્યા પછી કાંઈપણ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી, માટે હે ભવ્યજનો ! પ્રથમથી જ પ્રમાદનો ત્યાગ કરી સ્વધર્મ પાળવાને તત્પર થાઓ. જેથી સર્વ ઇષ્ટસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે.

આવા પ્રકારનું શ્રાવકપણું પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા ભવ્ય પુરુષોએ નિહ્નવાદિક કુદૃષ્ટિઓના વચનમાં વિશ્વાસી થવું ન જોઈએ.

“ જનસ્ય સત્કાંચનકંકણદ્વયી—નિર્માપકસ્યોપનયં નિશમ્ય સઃ ।

કુદૃષ્ટિવાક્યાશ્રયણે પરાહ્મુખો, ભવેન્ન ચેદ્વંચનમશ્નુતે ધ્રુવમ્ ॥ ૧ ॥”

“સોનીની પાસે ઉત્તમ પ્રકારના સોનાના બે કંકણોને કરાવનાર લોકોનો ઉપનય સાંભળી શ્રાવકે કુદૃષ્ટિઓના વચનને સાંભળવામાં વિમુખ થવું, અન્યથા તે નિશ્ચે વંચનાને પામે છે.” ૧

કહેવાનો આશય એવો છે કે—સોનીની પાસે ઉત્તમ પ્રકારના બે કંકણ ઘડાવનાર લોકોનું દૃષ્ટાંત સાંભળી યોગ્ય ધર્મના અભિલાષી એવા શ્રાવકે કુદૃષ્ટિઓના વચનથી પરાહ્મુખ થવું, એટલે તેમનાં વચનોનો વિશ્વાસ ન કરવો—જે તેમના વચનથી પરાહ્મુખ ન થાય તો નિશ્ચે વંચનાને પામે છે. અર્થાત્ તેમના

વચનથી વ્યુદ્ગ્રાહિત ચિત્તવાળો થઈ સદ્ગુરુના ઉપદેશનો અનાદર કરી સ્વધર્મથી બ્રષ્ઠ થાય છે.

સુવર્ણના કંકણ ઘડાવનાર પુરુષનું દષ્ટાંત

કોઈ મુઘ્ધ પુરુષે સોનીની પાસે સોનાના બે કંકણ ઘડાવવા આપ્યા. તે ધૂર્ત સોનીએ પુરુષને ભોળો મૂર્ખ જાણી તેને ઠગવા માટે બે કંકણો બનાવ્યા, તેમાં એક જોડ સુવર્ણમય અને બીજી પીત્તળમય જોડ કરી. બન્ને સાચા કંકણો પેલા મૂર્ખને આપી ઠગવાની બુદ્ધિએ તે સોનીએ એકાંતે જણાવ્યું કે આ ગામમાં સર્વ લોકો મારા દ્વેષી છે, તેથી તેઓ મારા બનાવેલા આભરણો સાચા હોય તો પણ તેને ખોટા કહે છે, માટે તમારે મારું નામ લીધા સિવાય બીજા લોકો પાસે આ બંને કંકણો બતાવી તેની પરીક્ષા કરાવવી, પછી હું તે કંકણોને ઉજાળીને તારા હાથમાં પહેરાવીશ.

પેલો મુઘ્ધ માણસ તેના કપટને ન જાણતો તે સાચા કંકણની જોડ લઈ લોકોને બતાવવા નીકળ્યો. લોકોએ તે કંકણોને ચોક્કસ સોનાના શુદ્ધ કહ્યાં. તે સર્વ વૃત્તાંત તેણે સોનીને આવી જણાવ્યો. પછી તે કપટી સોનીએ પોતાના હસ્તની લાઘવતાથી તે સુવર્ણ કંકણના યુગલને છુપી રીતે મુઠ્ઠી દઈ, તેના જેવા તુલ્ય પ્રમાણવાળા આકારના બીજા પીત્તળના બે કંકણો તેના હાથમાં મૂક્યા અને કહ્યું કે—“આજથી મારું નામ સાંભળી જો કોઈ લોકો આ કંકણને પીત્તળના કહે તો તારે તેમનું વચન ન માનવું અને મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખવો.” તે મુઘ્ધ પુરુષે તે વાત અંગીકાર કરી.

તે પછી તે અશુદ્ધ કંકણની જોડ પહેરી તે પુરુષ ચૌટામાં નીકળ્યો ત્યારે લોકો તેને પૂછવા લાગ્યા કે—“આ કંકણની જોડ કયા સોનીએ કરી?” તેણે તે સોનીનું નામ આપ્યું પછી પરીક્ષક લોકોએ તેને સારી રીતે તપાસીને કહ્યું કે—“આ તો પીત્તળના કંકણ છે.” તને તે ધૂર્ત સોનીએ ઠગ્યો છે.” પેલા ધૂર્ત સોનીએ જેના ચિત્તને વ્યુદગ્રાહિત કરેલું છે એવા તે પુરુષે મનમાં ચિંતવ્યું કે—“આ લોકો તેના દ્વેષી છે, માટે આ પ્રકારે બોલે છે. આ મારા કંકણો તો શુદ્ધ સુવર્ણમય છે. માટે આ દ્વેષી લોકો ભલે દ્વેષ બુદ્ધિથી બોલે, પણ હું તો તેનો ત્યાગ કરીશ નહીં.” આવું ચિંતવી તે પુરુષ સારા માણસોના વચનમાં અનાદર કરી અને ધૂર્ત સોનીના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી અશુદ્ધ વસ્તુ પામીને ઠગાયો અને શુદ્ધ વસ્તુનો ભોગી થયો નહીં.

આ દષ્ટાંતનો ઉપનય આત્મા ઉપર આ પ્રમાણે થતો છે. જે કંકણને ગ્રહણ કરનાર પુરુષ તે ધર્મથી જીવ સમજવો. જે ધૂર્ત સોની તે નિહનવાદિક કુગુરુ સમજવા. જે પૂર્વે સુવર્ણમય કંકણો બતાવ્યા, તે અહીં પ્રત્યાખ્યાન, દાન, દયા આદિ ધર્મકૃત્ય બતાવવામાં આવે છે તે સમજવું. વળી પોતાનો વિશ્વાસ ઉપજાવી પીત્તળના કંકણ આપ્યા તે કુદૃષ્ટિ વડે અનેક પ્રકારના વચનની રચનાવડે માણસના ચિત્તને વિકલ કરી એકાંતવાદ યુક્ત શ્રી અરિહંતના ધર્મની વિરુદ્ધ સમજાવવાનું સમજવું. જે પુરુષ મિથ્યાત્વી વ્યુદ્ધગ્રાહિત ચિત્તવાળો હોવાથી શુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશક એવા ગુરુને દ્વેષી જાણી તેમના વચનને માન્ય કરતો નથી. જેમ પેલો મુગ્ધ પુરુષ અશુદ્ધ સુવર્ણ પામીને ડગાયો છે, તેમ મિથ્યાત્વથી વ્યુદ્ધગ્રાહિત ચિત્તવાળો પુરુષ અશુદ્ધ તત્ત્વવસ્તુ પામીને ડગાયો સમજવો. તેવો પુરુષ આખરે દુર્ગતિનું ભાજન થાય છે અને પછી તેને સમ્યગ્ધર્મરૂપ વસ્તુની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થઈ પડે છે. માટે હે ભવ્યજીવો! જે તમારે શુદ્ધ ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો પ્રથમથી જ નિહનવાદિક કુદૃષ્ટિઓના વચન ઉપર વિશ્વાસ કરશો નહીં. શ્રીમદ્ અહર્તપ્રણીત અનેકાંતધર્મના ઉપદેશક એવા શુદ્ધ ગુરુનો વચન ઉપર વિશ્વાસ કરવો. જેથી તમોને તત્કાલ પરમાત્મસંપત્તિ પ્રકટ થશે.

એ પ્રકારે કુદૃષ્ટિના વચનમાં વિશ્વાસ રાખવા ઉપર સુવર્ણકંકણ નિર્માપકનો ઉપનય કહેવામાં આવ્યો.

“इत्थं स्वरूपं परमात्मरूप—निरूपकं चित्रगुणं पवित्रम् ।

सुश्रावकत्वं परिगृह्य भव्या, भजंतु दिव्य सुखमक्षयं च ॥ १ ॥”

“लेशादेशविरतेर्विचार एषोऽत्र वर्णितोऽस्ति मया ।

अनुसाराद् ग्रन्थस्योपदेशचिंतामणिप्रभृतेः ॥ २ ॥”

હે ભવ્યો! આ પ્રમાણે પરમાત્માના રૂપને નિરૂપણ કરનાર અને વિચિત્ર ગુણવાળું પવિત્ર શ્રાવકપણું ગ્રહણ કરી તમે દિવ્ય એવા અક્ષય સુખને ભજો.

ઉપદેશચિંતામણિ વગેરે ગ્રંથને અનુસારે આ દેશવિરતિના સ્વરૂપનો વિચાર મેં સંક્ષેપથી વર્ણવ કરી બતાવ્યો છે.

ઇતિ શ્રી ખરતરંગગ્ધાધિરાજ પરમ પૂજ્ય શ્રી જિનભક્તિસૂરિના
ચરણકમળમાં હંસ સમાન પરમ પૂજ્ય શ્રી જિનલાભસૂરિએ રચેલા
આત્મપ્રબોધ ગ્રંથનો દેશવિરતિ નામે બીજો પ્રકાશ પૂર્ણ થયો.

* इति द्वितीयः प्रकाशः *

અથ તૃતીય પ્રકાશ

(સર્વવિરતિ)

આ ત્રીજા સર્વવિરતિ નામે પ્રકાશના આરંભમાં તેની પ્રાપ્તિના ભેદને સૂચવનારી આર્યા આ પ્રમાણે છે.

“પ્રત્યાખ્યાનાવરણકષાયચતુષ્ક ક્ષયોપશમ ભવનાત્ ।

લભતે માનવઃ એતાં દેશવિરતિમાનવિરતો વા ॥ ૧ ॥”

“દેશવિરતિ એટલે પંચમગુણ સ્થાનવર્તી પુરુષ અથવા અવિરતિ એટલે પ્રથમ ગુણસ્થાનવર્તી અથવા અતુર્થ ગુણસ્થાનવર્તી પુરુષ પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય નામના ત્રીજા કષાયની ચોકડીનો ક્ષયોપશય થતાં સર્વવિરતિ પામે છે.” ત્રિવિધ ત્રિવિધ ભાંગાએ કરીને સર્વ સાવધયોગથી જે નિવૃત્તિ તે સર્વવિરતિ કહેવાય છે.

દેવતા, તિર્થંચ અને નારકી તથાપ્રકારના ભવના સ્વભાવને લઈને એ સર્વવિરતિને પામી શકતા નથી, તે કારણથી જ અહીં મનુષ્યનું ગ્રહણ કરેલું છે. વળી એ સર્વવિરતિ દેશવિરતિની પ્રાપ્તિને અવસરે ભવિષ્યમાં થનારી કર્મની સ્થિતિમાંથી સંખ્યાતા સાગરોપમ ખપાવ્યાથી પ્રાપ્ત કરાય છે, એ પ્રથમ વિસ્તારપૂર્વક દર્શાવ્યું છે. તથા સ્થિતિમાન આ સર્વવિરતિનું તથા દેશવિરતિનું પણ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કર્ષથી દેશોનપૂર્વકોટીનું જાણવું. એવા પ્રકારની છે સર્વવિરતિ જેને તે સર્વવિરતિમાન સાધુ કહેવાય છે.

આવા સાધુઓ છદ્મસ્થ અને કેવળી એમ બે પ્રકારના છે. તેમાં જે મુનિરાજ છદ્મ ગુણઠાણથી આરંભીને બારમા ગુણસ્થાને વર્તનારા છે, તે છદ્મસ્થ કહેવાય છે અને જે તેરમા અને ચૌદમા—એ બે ગુણસ્થાને વર્તનારા છે, તે કેવળી કહેવાય છે. તેથી આ ત્રીજા પ્રકાશને વિષે છદ્મસ્થ સાધુનો અધિકાર આપે છે. અને કેવળી કે જે પરમાત્મરૂપ છે, તેમનું સ્વરૂપ ચોથા પ્રકાશમાં કહેવાશે.

અહીં પ્રથમ સર્વવિરતિ અંગીકાર કરનાર પુરુષ, સ્ત્રી અને નપુંસકનું ચોખ્યાચોખ્યપણું દેખાડે છે.

“અદ્વારસ પુરિસેસુ વીસં ર્થ્થીસુ દસ નપુંસેસુ ।

પન્વાવણા અગરિહા, ર્સ અણલા આહિયા સુત્તે ॥ ૧ ॥”

“અઢાર પુરુષોને વિષે અને સ્ત્રીને વિષે વીશ તથા નપુંસકમાં દશ દીક્ષા આપવાને અનલા-એટલે અયોગ્ય સૂત્રને વિષે કહેલા છે.”

દીક્ષાને વિષે અયોગ્ય અઢાર પુરુષો આ પ્રમાણે છે :-

બાલે વુઢ્ઢે નપુંસે ય કીવે જડ્ઢે ય વાહિણ ।

તેણે રાયાવગારી ય ઉમ્મત્તે ય અદંસણે ॥ ૧ ॥

દોસે દુઢ્ઢે ય મૂઢે ય રુન્નત્તે જુંગિણ્ઢ્ઢ ય ।

ઉચ્છદ્ઢ ય મયણ સેહનિષ્ફેડિયાઢ ય ॥ ૨ ॥

જન્મથી આરંભી સાત-આઠ વર્ષ સુધી બાલ કહેવાય છે, બાલ જેનો તેનો તિરસ્કાર કરે તેથી અને તેનામાં ચારિત્રના પરિણામનો અભાવ હોય તેથી તે દીક્ષાને અયોગ્ય છે. વળી બાળકને દીક્ષા આપવાથી સંયમની વિરાધના થવા પ્રમુખ દોષો સંભવે છે, જેથી તે બાળક અજ્ઞાનીપણે લોઢાના ગોળા જેવો છે. એટલે જેમ જેમ તે ચાલે તેમ તેમ છ કાયાના જીવોનો વધ થવાનો તે હેતુરૂપ બને છે. તેથી લોકોમાં નિંદા થાય છે કે-“ આ સાધુઓ નિર્દય છે કે જેમણે આવા બાલકને બલાત્કારે દીક્ષારૂપ બંદીબાને નાંખ્યો છે. અને તેમ કરીને તેની સ્વાધીનતાનો ઉચ્છેદ કર્યો છે.” તેમ વળી માતા પ્રમુખની કરવા યોગ્ય એવી પરિચર્યા કરતાં સ્વાધ્યાય (સજ્ઞાય) ધ્યાનનો ભંગ થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે-જ્યારે બાળકને દીક્ષા અપાતી ન હોય તો-

“છવ્વરિસો પવ્વહ્ઢો, નિર્ગંથગેહ્ઢ્ઢણ પાવયણં ”

[ઈત્યાદૌ ષડ્વાર્ષિકસ્યાતિમુક્તકુમારસ્ય]

“છ વર્ષના અતિમુક્ત કુમારની દીક્ષાની પ્રતિપત્તિ કેમ કહેવામાં આવે છે ? ” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે અતિમુક્તકુમારને ત્રિકાળના જ્ઞાતા ભગવાન શ્રી મહાવીરપ્રભુએ પોતે દીક્ષિત કરેલ હોવાથી તેમાં કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી.

તે અતિમુક્તકુમારનું વૃત્તાંત શ્રી અંતગડદશાંગ આદિ સૂત્રને અનુસારે અહીં આપવામાં આવે છે.

અતિમુક્તકુમારનું વૃત્તાંત

પોલાસપુર નગરને વિષે વિજય નામે રાજા હતો. તેને શ્રી નામે પટરાણી હતી. તે શ્રી રાણીને અતિમુક્ત નામે કુમાર થયો હતો. તે કુમાર બહુ પ્રયત્ન

વડે વૃદ્ધિ પામતો અનુક્રમે છ વર્ષનો થયો. તે અરસામાં નગરની બહાર શ્રી વીરપ્રભુ સમોસર્યા. તે વખતે પ્રથમ ગણધર શ્રી ગૌતમસ્વામી શ્રી વીરપ્રભુની અનુજ્ઞા લઈ ભિક્ષાને માટે નગરમાં આવ્યા. આ સમયે રાજકુમાર અતિમુક્તકુમાર બાલકોની સાથે રસ્તામાં કીડા કરતો હતો. તે ગૌતમસ્વામીને દેખી આ પ્રમાણે બોલ્યો:—“તમે કોણ છો ? અને શા માટે ફરો છો ?” ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું:—“અમે સાધુ છીએ અને ભિક્ષાને માટે ફરીએ છીએ.” તેમના આ વચન સાંભળી રાજકુમારે કહ્યું:—“હે ધન્ય ! આવો, તમને ભિક્ષા અપાવું.” આ પ્રમાણે કહી તે કુમાર ગૌતમસ્વામીની આંગળીએ વળગી પોતોને ઘેર લઈ ગયો. તે વખતે તેની માતા શ્રીદેવી અતિહર્ષ પામતી ભક્તિપૂર્વક શ્રી ગૌતમસ્વામીને નમી પડી અને તેણીએ ભાવથી ગણધરને પ્રતિલાલિત કર્યા. તે વખતે રાજકુમારે આ પ્રમાણે કહ્યું :—“મહારાજ તમે ક્યાં વસો છો ?” ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું : “જે ઉદ્યાનમાં અમારા ધર્માચાર્ય શ્રી વર્ધમાનસ્વામી વસે છે, ત્યાં અમે વસીએ છીએ.” રાજકુમાર બોલ્યો:—“સ્વામી ! ત્યારે હું તમારી સાથે ત્યાં આવું અને તમારા ધર્માચાર્યને વંદના કરું.” ગૌતમસ્વામીએ કહ્યું:—“દેવાનુપ્રિય ! તમને સુખ થાય તેમ કરો.”

તે પછી અતિમુક્તકુમારે ગૌતમસ્વામીની સાથે શ્રી વીરપ્રભુને વંદના કરી પછી પ્રભુએ તેને ધર્મોપદેશ આપ્યો. તે સાંભળી અતિમુક્તકુમાર પ્રતિબોધ પામી ગયો અને દીક્ષા લેવાની ઇચ્છાથી પિતાની આજ્ઞા લેવાને ઘેર આવ્યો. તેણે ઘેર આવી આ પ્રમાણે માતા-પિતાને કહ્યું : “હે માતાપિતા ! મેં આજે શ્રી વીરપ્રભુની પાસે ધર્મ સાંભળ્યો છે અને તે ધર્મ મને રુચ્યો છે.”

ત્યારે માતા-પિતા બોલ્યા— “પુત્ર ! તને ધન્ય છે. તું કૃતપુણ્ય છે અને આ લોકમાં કૃતાર્થ થયો છે કે જે તે શ્રી વીરપ્રભુ પાસે ધર્મ સાંભળ્યો અને વળી તે ધર્મ તને રુચિકર થયો.”

કુમાર બોલ્યો:—“હે માતાપિતા ! હું તે પ્રભુના મુખથી ધર્મ સાંભળી આ સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઈ ગયો છું મને જન્મ-મરણનો અતિ ભય લાગ્યો છે, તેથી તમારી આજ્ઞાથી હું તે વીરપ્રભુ પાસે દીક્ષા લેવા ઇચ્છા રાખું છું.”

તે અનિષ્ટ, અમનોજ્ઞ, અપ્રિય અને પૂર્વે નહિ સાંભળેલ વચન સાંભળી તત્કાલ માતા શોકસાગરમાં મગ્ન થઈ ગયા. તેમનું હૃદય દીનવત્ ખેદ પામી ગયું અને મન ઉપર ગ્લાનિ પ્રસરી ગઈ. તત્કાલ તે પુત્રવિયોગના ભયથી

મૂર્છિત થઈ ગૃહના આંગણામાં સર્વાંગે પડી ગયા. તે વખતે દાસી સત્વર સુવર્ણનો કલશ લઈ, તે કલશના મુખમાંથી નીકળતી શીતળ અને નિર્મળ જળની ધારાવડે તે રાણીના શરીરને સિંચન કર્યું અને વાયુનો ઉપચાર કર્યો એટલે તે રાણી ચેતનાને પ્રાપ્ત થયા. તત્કાલ તે વિલાપ કરતા રાણીએ પુત્રને આ પ્રમાણે કહ્યું:-

“હે પુત્ર ! તું અમારે એક જ પુત્ર છે. ઇષ્ટ, કમનીય અને પ્રિય છે. હે વત્સ ! અમૂલ્ય રત્નના આભરણના કરંડીયા સમાન, હૃદયને આનંદ ઉપજવનાર અને ઉંઘરાના પુષ્પની જેમ તું દુર્લભ છે, માટે એક ક્ષણમાત્ર પણ તારો વિયોગ સહન કરવાને અમે શક્તિમાન નથી, તેથી જ્યાં સુધી અમે જીવીએ ત્યાં સુધી તું ઘરમાં રહે, તે પછી તું સુખે કરી ચારિત્ર ગ્રહણ કરજે.”

માતાનાં વચન સાંભળી રાજકુમાર આ પ્રમાણે બોલ્યો:-“માતા ! તમે કહો છો તે સત્ય છે, પરંતુ આ મનુષ્યભવ કે જે અનેક જન્મ-જરામરણવાળો છે, તેમજ શરીર અને મનસંબંધી અત્યંત દુઃખ, વેદના અને ઉપદ્રવોથી યુક્ત છે, તે અદ્રુવ-અનિત્ય છે. તે સંધ્યાના વાદળાના રંગ સરખો, જળના પરપોટા જેવો અને વિદ્યુતલતાની પેઠે ચંચળ છે. શરીર કે જે સડન, પડન, વિધ્વંસન ધર્મવાળું અને પહેલા અથવા પછી અવશ્ય ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. વળી વિચાર કરો કે આપણામાંથી કોણ જાણે છે કે પરલોકમાં પહેલો કોણ જશે ? અને પછી કોણ જશે ? તેથી તમારી આજ્ઞાવડે હું હમણાં જ દીક્ષા લેવા ઇચ્છા રાખું છું.”

રાજકુમારનાં આ વચનો સાંભળી માતા-પિતા બોલ્યાં “હે પુત્ર ! આ તારું શરીર અતિશય સુંદર અને લક્ષણ-વ્યંજન ગુણોથી યુક્ત છે, તેમજ અનેક પ્રકારની વ્યાધિઓથી રહિત, સૌભાગ્યવાળું, ઉન્નત, મનોજ્ઞ અને પંચેન્દ્રિયોથી શોભાયમાન છે. વત્સ ! તેથી તારે પ્રથમ શરીરના તે સૌભાગ્યાદિ સર્વ ગુણોને અનુભવી પછી યોગ્ય વયવાળા થઈ દીક્ષા ગ્રહણ કરવી.”

રાજકુમાર બોલ્યો:-“હે માતા-પિતા ! તમોએ જે મારા શરીરનું સ્વરૂપ કહી બતાવ્યું તે માનવશરીર નિશ્ચં સેંકડો દુઃખનું ઘર અને સેંકડો વ્યાધિઓના સ્થાનરૂપ છે. વળી તે અસ્થિરરૂપ કાષ્ઠપિન્નરવાળું, નસો તથા ઓરરૂપ જળથી વીંટાયેલું, મૃતિકાના પત્રની પેઠે દુર્બળ, અશુચિ પુદ્ગલોથી ઉત્પન્ન થયેલું, સડન-પડન વિધ્વંસન ધર્મવાળું અને પ્રથમ અને પાછળથી અવશ્ય ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેથી કયો બુદ્ધિમાન પુરુષ તેવા શરીરને માટે રાચે ?”

માતા પિતાએ કહ્યું : “પુત્ર ! તારા પૂર્વજ-વડીલોની પરંપરાથી આવેલ વિસ્તીર્ણ ધન, સુવર્ણ, રત્ન, મણિ, મોતી શંખરત્ન, પ્રવાલાં પ્રમુખ સ્વાધીન પ્રધાન દોલત છે અને તે સાત પેઢી સુધી ગરીબ પ્રમુખને આપતાં છતાં ક્ષય પામે તેવું નથી, એવા દ્રવ્યનો સ્વેચ્છા પ્રમાણે ઉપભોગ કરી અને તારી મનો-વૃત્તિ પ્રમાણે ચાલનારી અને તારી સમાન રૂપ-લાવણ્યવાળી ઘણી રાજકન્યા-ઓને પરણી તેમની સાથે આશ્ચર્યકારક સાંસારિક સુખ ભોગવી તે પછી તું દીક્ષા ગ્રહણ કરજે.”

અતિમુક્તકુમાર બોલ્યો-“હે પૂજ્ય માતા-પિતા ! તમેએ જે દ્રવ્યાદિકનું સ્વરૂપ કહ્યું, તે દ્રવ્ય નિશ્ચે કરીને અગ્નિ, જળ, ચેર, રાજ અને ભાગીદારો પ્રમુખ ઘણાઓને સાધારણ છે અને પરિણામે અધ્રુવ છે તેથી તે પણ પહેલા અથવા પછી અવશ્ય ત્યાગ કરવા યોગ્ય થશે. જેમનુષ્યસંબંધી કામભોગો છે, તે પણ અશુચિ અને અશાશ્વત છે. અહિં કામભોગ શબ્દથી વાતપિત્તાદિકના આધાર-ભૂત એવા સ્ત્રી-પુરુષના શરીરો જાણવા. વળી તે અમનોજ્ઞ તથા દુર્ગંધા ઉત્પન્ન કરનારા મૂત્ર અને વિષ્ણાથી પરિપૂર્ણ, નિશ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસથી દુર્ગંધી અને અજ્ઞાનજનોએ સેવિત છે. સંસારને વધારનારા હોવાથી સાધુજનને નિંદનીય છે. તેનાં રૂળ ઘણાં કટુ છે, તેથી તેવાઓને માટે કોણ પોતાના જીવિતને નિષ્ફળ કરે ?”

પુત્રનાં આ વચન સાંભળી તેના માતા-પિતા વિચારમાં પડી ગયા. તેમણે વિષયોને અનુકૂળ એવાં ઘણાં વચનોથી તેને લોભાવ્યો, તો પણ તે જરાપણ ડગ્યો નહીં, પછી તેને લોભાવાને અશક્ત થયેલા માતા-પિતાએ વિષયને પ્રતિ-કૂળ અને સંયમના ભયને બતાવનારાં વચનો આ પ્રમાણે કહ્યાં-

“વત્સ ! નિર્ગ્રંથ સંબંધી જે પ્રવચન છે, તે સત્ય છે, સર્વોત્કૃષ્ટ છે. શુદ્ધ છે, કર્મરૂપી શબ્દને તોડનાર છે, મોક્ષમાર્ગનું દર્શક છે અને સર્વ દુઃખોનો નાશ કરનાર છે. એ પ્રવચનને વિષે સ્થિત એવા જીવો સિદ્ધિપદને પામે છે, પરંતુ એ પ્રવચન લોભાના ચણા ચાવવા જેવું અત્યંત દુષ્કર છે. રેતીના કોળીયા જેવું સ્વાદરહિત છે અને ભુજવડે મહાસમુદ્રને તરવા જેવું દુષ્કર છે. વળી તે પ્રવચન ખડ્ગની ધાર ઉપર ચાલવા જેવું, દોરડે બાંધેલી મહાશિલાને હાથે ધારણ કરવા જેવું છે.

વત્સ ! વળી સાધુને આધાકર્મી, ઉદ્દેશિક આદિભોજન કલ્પતું નથી, તે તારા જેવા સ્વાદિષ્ટ ભોજન લેનારાને શી રીતે રુચિકર થશે ? પુત્ર ! તું સદા સુખમાં

રહેનારો છે, દુઃખમાં રહેનારો નથી, તેથી સાધુને સહન કરવામાં શીત, ઉષ્ણ, ક્ષુધા, પિપાસા, ડંશ-મશકના તથા રોગાદિકના પરિપહેા અને ઉપસર્ગો સહન કરવા સમર્થ નથી, તેથી તને પ્રવ્રજ્યા લેવાની આજ્ઞા આપવાને ઇચ્છતા નથી.”

માતા-પિતાના આવા વચન સાંભળી કુમાર બોલ્યો—“હે પૂજ્ય માતા-પિતા ! તમેએ જે સંયમની દુષ્કરતા બતાવી તે સત્ય છે, પરંતુ તે પુરુષાતન વિનાના કાયર પુરુષોને માટે છે, ચારિત્રની દુષ્કરતા વીરપુરુષોને માટે નથી. જેઓ આ લોકમાં પ્રતિબંધવાળા, પરલોકથી પરાડ્મુખ રહેનારા અને વિષયોમાં તૃષ્ણાવાળા છે, તેઓને મહાવ્રત દુષ્કર છે, પરંતુ જેઓ ધૈર્યવાળા અને આ સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન રહેનારા છે, તેઓને એ મહાવ્રતનું ગ્રહણ જરાપણ દુષ્કર નથી માટે આપ પૂજ્ય વડિલની આજ્ઞાથી હું દીક્ષિત થવાને ઇચ્છું છું.”

માતા-પિતા બોલ્યા—“ભાઈ ! એ ખરી વાત છે. પરંતુ તારે આવી હક ન કરવી જોઈએ. તું બાળક શું જાણે ?”

અતિમુક્તકુમારે કહ્યું—“પૂજ્ય માતા-પિતા ! જે હું જાણું છું, તે હું નથી જાણતો અને જે હું નથી જાણતો તે હું જાણું છું.”

પુત્રના આવાં વચન સાંભળી માતા-પિતા બોલ્યા—“વત્સ ! આ તું શું કહે છે ? તે કાંઈ સમજતું નથી, તે અમેને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ.”

રાજકુમાર બોલ્યો—“પૂજ્ય ! આ જગતમાં જે જન્મ્યા તેમને અવશ્ય મરવાનું છે તે હું જાણું છું, પરંતુ તેમને ક્યારે ક્યાં કેવી રીતે અને કેટલેક કાળે મરવાનું છે ? તે હું જાણતો નથી. તેમજ કેવા કર્મોએ કરીને જીવો નરકમાં ઉપજે છે ? તે મારા જાણવામાં નથી પણ તેઓ પોતાના કરેલા નહારા કર્મોથી નરકમાં પડે છે, એમ હું જાણું છું.”

અતિમુક્તકુમારનાં આ વચનો સાંભળી તેના માતા-પિતા હૃદયમાં ખુશી થઈ ગયા. “આ પુત્ર ચારિત્રમાં સ્થિર ચિત્તવાળો છે.” એવી ખાત્રી થતાં તેમણે દીક્ષા લેવાની આજ્ઞા આપી. અને મોટા આડંબરથી તેનો દીક્ષા મહોત્સવ કર્યો.

રાજકુમાર અતિમુક્ત સ્નાન, વિલેપન તથા વસ્ત્રાભરણોથી વિભૂષિત થઈ માતા-પિતાદિ પરિવારથી પરિવૃત્ત બની સુંદર શિબિકામાં બેસી વિવિધ વાજિત્રોના ધ્વનિ સાથે નગરમાં ફરવા નીકળ્યો. તે સમયે દ્રવ્યના દાનની ઇચ્છા રાખનારા ચારણ ભાટ વગેરે યાચકો આ પ્રમાણે આશિષ આપવા લાગ્યા—

“રાજકુમાર! તમે ધર્મ અને તપથી કર્મરૂપી શત્રુઓનો જય કરો. હે જગતને આનંદ કરનારા! તમારું સદા કલ્યાણ થાઓ. ઉત્તમ જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્ર વડે, ન જીતી શકાય તેવી ઇન્દ્રિયોને જીતો, સાધુધર્મનું સમ્યક્ પ્રકારે પાલન કરો. અને નિર્વિઘ્ને સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત કરો.”

આ પ્રમાણે યાચકોથી સ્તવાતો, નગરના સ્ત્રી-પુરુષોથી આદરપૂર્વક જોવાતો અને અર્થી લોકોને ઇચ્છાદાન આપતો તે અતિમુક્તકુમાર નગરની બહાર નીકળી જ્યાં શ્રી વીરપ્રભુનું સમવસણ હતું, ત્યાં આવ્યો. દૂરથી શિબિકા-માંથી ઉતરી ગયો. પછી માતા-પિતા તેને આગળ કરી શ્રી વીરપ્રભુની પાસે આવ્યા અને વંદના કરી આ પ્રમાણે બોલ્યા—“લગવન્! આ અતિમુક્તકુમાર અમારો ઇષ્ટ, મનોજ્ઞ અને એકનો એક પુત્ર છે. જેમ કમલ કાદવમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને જલે કરીને વધે છે પણ તે કાદવ તથા જલની સાથે લિપ્ત થતું નથી, તેમ આ કુમાર શબ્દ, રૂપલક્ષણોએ કરી કામમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. ગંધ, સ્પર્શ, લક્ષણવાળા ભોગમાં વૃદ્ધિ પામ્યો છે, પણ કામ ભોગ કે સગા-સ્નેહીઓમાં લેપાયો નથી. વળી આ કુમાર આ સંસારના લયથી ઉદ્વિગ્ન થઈ તમારી પાસે દીક્ષા લેવા ઇચ્છે છે, માટે અમે આપને આ શિષ્યરૂપી ભિક્ષા આપીએ છીએ, તે આપ કૃપા કરી અંગીકાર કરો.”

પ્રભુ ગંભીર સ્વરે બોલ્યા—“દેવાનુપ્રિય! તમને સુખ ઉપજે તેમ કરો, આ કાર્યમાં વિલંબ કરશો નહીં.”

લગવાન વીરપ્રભુના વચન સાંભળી અતિમુક્તકુમાર ખુશી થઈ ગયો. તત્કાળ તેણે પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી અને વંદના કરી ઇશાન ખૂણામાં આવી પોતાની મેળે અંગ ઉપરથી વસ્ત્રાભરણો ઉતાર્યા. તેની માતા પુત્રનાં વસ્ત્રાભરણો હંસ ચિહ્નવાળા કોમળ રૂમાલમાં લઈ નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા વર્ષાવતા આ પ્રમાણે બોલ્યા. “બહાલા પુત્ર! પામેલા સંયમયોગમાં તમે પ્રયત્ન કરજો, અને નહીં પામેલા સંયમયોગની પ્રાપ્તિને માટે ઘટના કરજો. ચારિત્રને અખંડ રીતે પાલવામાં તમારા પુરુષત્વના અભિમાનને સફલ કરજો. અને પ્રમાદનો ત્યાગ કરજો.” આ પ્રમાણે પિતાએ પણ કહ્યું. પછી બન્ને માતા-પિતા પ્રભુને વંદના કરી પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. તે પછી અતિમુક્તકુમાર પ્રભુની પાસે આવ્યા અને વંદના કરી તેણે વિધિપૂર્વક દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પ્રભુએ પંચ મહા-વ્રત ગ્રહણ કરાવી સંયમના ક્રિયાકલાપને શીખવવા માટે ગીતાર્થ એવા

સ્થવિરમુનિને તેને સોંપી દીધા. તે પછી પ્રકૃતિએ ભદ્રક અને વિનયવાન એવા અતિમુક્તકુમાર બાલ સાધુ રૂપે રહેવા લાગ્યા.

એક વખતે તે કુમારમુનિ મોટી વૃષ્ટિ પડતાં પોતાની કાખમાં પાત્ર અને રજેહરણુ લઈ બહાર આવ્યા, ત્યાં જળના પ્રવાહને વહેતો દેખી બાલ્યવયને લીધે તેમણે તે પ્રવાહની આડે માટીની પાળ બાંધી પછી તેની અંદર રમત કરવાને પોતાનું પાત્ર વહાણની જેમ તરતું મૂક્યું. આ દેખાવ સ્થવિર મુનિ-ઓના જોવામાં આવ્યો, એટલે તે બાળમુનિનો ઉપહાસ કરતા તે મુનિઓએ પ્રભુની પાસે આ પ્રમાણે પૂછ્યું :—“ભગવન્ ! તમારો અતિમુક્તકુમાર શિષ્ય કેટલે ભવે સિદ્ધિપદને પામશે ?” મહાજ્ઞાની પ્રભુ આ પ્રમાણે બોલ્યા—“આર્યો ! એ મારો શિષ્ય આ ભવમાં જ મોક્ષ પામશે. તેથી તમારે આ બાલમુનિનો ઉપહાસ ન કરવો, તેની ચેષ્ટાની નિંદા કે ગર્હણા ન કરવી. તેમજ અપમાન ન કરવું. ભદ્ર દેવાનુપ્રિય ! તમારે એ મુનિને ખેદરહિતપણે અંગીકાર કરવા અને તેનો ઉપકાર કરવો. તે સાથે ભાત-પાણીથી અને વિનયથી તેની વૈયાવચ્ચ કરવી. તે બાળમુનિ આ સંસારનો અંત કરનાર ચરમશરીરી છે.”

પ્રભુના આવાં વચન સાંભળી તે મુનિઓએ વંદના કરી પ્રભુનું વચન અંગીકાર કર્યું અને અતિમુક્તકુમારને ખેદરહિત ગ્રહણ કર્યા. અને તેની વૈયાવચ્ચ કરવા માંડી છેવટે તે અતિમુક્તકુમાર પાપસ્થાનને આલોવી, અનેક પ્રકારની તપશ્ચર્યા સંયમનું આરાધન કરી અંતગડકેવલી થયા અને પરમ સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત થયા હતા. આ વૃત્તાંતનો સંબંધ અંતગડદશાંગ નામના આઠમા અંગ તથા ભગવતીજ-પાંચમા અંગ પ્રમુખ સૂત્રોને આધારે કહેલો છે. આ પ્રકારે બાલવયની દીક્ષા ઉપર અતિમુક્તમુનિનો વૃત્તાંત કહેવામાં આવ્યો.

જે સાઠ તથા સીત્તર વર્ષ ઉપરાંતના પુરુષો વૃદ્ધ કહેવાય છે. તેમનું પણ સમાધાનાદિક કરવું અશક્ય છે માટે તેવા પુરુષો દીક્ષાને અયોગ્ય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“ઉચ્ચાસણં સમીહૃદ્, વિણયં ન કરેદ્ ગન્ધમુન્નવહૃદ્ ।

વુહ્નો ન દિક્ષિયન્વો, જહ જાઓ વાસુદેવેણ ॥૧૧॥”

“જે વૃદ્ધ હોય તે હિંચા આસનને ઇચ્છે છે, વિનય કરતો નથી અને ગર્વ ધારણ કરે છે તેથી કદિ તે વાસુદેવનો પુત્ર હોય તો પણ વૃદ્ધ પુરુષને દીક્ષા આપવી નહીં.” ૧

આ વૃદ્ધપણું સો વર્ષના આયુષ્યની અપેક્ષાએ છે. અથવા જે જે કાળે જેટલું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય તેને દશ ભાગે વહેંચી પછી આઠમા નવમા કે દશમા ભાગમાં વર્તીતાને વૃદ્ધપણું જાણવું. ૧-૨

સ્ત્રી તથા પુરુષ-ઉભયનો અભિલાષી અને પુરુષની આકૃતિવાળો પુરુષ નપુંસક જાણવો. જે સ્ત્રીવડે નિમંત્રિત થયેલો હોય અથવા અસંવૃત સ્ત્રીને દેખીને કામાભિલાષી થઈ વેદના સહન કરવાને શક્તિમાન ન થાય, તે પુરુષ કૂલીબ કહેવાય છે. આ બંને ઉત્કટ વેદપણાથી અકસ્માત્ ઉઠાહને કરનારા થાય છે તેથી તેઓ દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૪

જડ પુરુષ ત્રણ પ્રકારના છે. ૧. ભાષાજડ, ૨. શરીરજડ અને ૩. ક્રિયા-જડ. તેમાં ભાષાજડ પણ ત્રણ પ્રકારના છે.

૧. જલમૂક, ૨. મન્મન્મૂક અને ૩. એડમૂક. જે જલને વિષે ડૂબતાની જેમ ‘બુડબુડાક’ શબ્દો કરે તે જલમૂક કહેવાય છે. જે વચન બોલતો બોલતો સ્ખલના પામે તે એટલે ‘મણુ મણુ’ એવા શબ્દો બોલે તે મન્મન્મૂક કહેવાય છે. અને જે બોકડાની પેઠે માત્ર અવ્યક્ત શબ્દો બોલે તે એડમૂક કહેવાય છે. જે શરીરજડ પુરુષ છે, તે અતિસ્થૂલપણાને લઈને માર્ગમાં ભિક્ષાટન કરવામાં અને વંદનાદિકમાં અશક્ત હોય છે. જે ક્રિયાજડ છે તે પ્રતિક્રમણ તથા પ્રત્યુ-પેક્ષણાદિ ક્રિયાનો વારંવાર ઉપદેશ કર્યા છતાં પણ જડપણાને લઈને ગ્રહણ કરવાને શક્તિમાન બનતો નથી અને જે ભાષાજડ છે તે જ્ઞાનનું ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ થાય છે. આથી તેવા પુરુષો દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૫

વળી જે કોઢ, ભગંદર અને અતિસાર વગેરે રોગોથી ગ્રસ્ત થયેલો હોય, તેવો વ્યાધિગ્રસ્ત પુરુષ પણ દીક્ષાનો યોગ્ય નથી. કારણ કે-તેને ચિકિત્સા કરવામાં છ કાયની વિરાધના અને સ્વાધ્યાયાદિકની હાનિ થાય છે. ૬

ખાતર દેવું, લુંટ કરવી ઇત્યાદિ ચોરીની ક્રિયામાં તત્પર એવો ચોર જે દીક્ષા ગ્રહણ કરે તો તેથી ગચ્છને વધ-બંધનાદિ ઘણા અનર્થોનો હેતુ થાય છે તેથી તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૭

રાજના શરીરાદિકનો ઘાત કરનાર, જનાનામાં ઘાતકીપણું આચરનાર અને રાજભંગારને હાનિ કરનાર તેમજ રાજનો કાંઈપણ અપકાર કરનાર પુરુષ અનર્થનો હેતુ હોવાથી દીક્ષા આપવાને યોગ્ય નથી. ૮

યક્ષાદિકથી અથવા મહામોહના ઉદયથી જેને ગાંડાપણું થયું હોય, તેવો પુરૂષ ઘણા દોષોનો હેતુ હોવાથી દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૯

અદર્શન એટલે નેત્ર વગરનો અથવા સમ્યક્ત્વ વગરનો. થિણ્છિનિદ્રાના ઉદયવાળો પુરૂષ દીક્ષિત કરવાથી દષ્ટિની વિકલતાને લઈને પગલે પગલે ષટકાય જીવોનો વિરાધક થાય છે અને પોતાને પણ ઉપઘાતક બને છે. થિણ્છિનિદ્રાવાળો પુરૂષ દ્રેષને પામ્યો હોય તો ગૃહસ્થો તથા સાધુઓને મારણાદિક કરે છે તેથી તેવો પુરૂષ દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૦

દાસ એટલે ઘરની દાસીથી ઉત્પન્ન થયેલો અગર પગારથી રાખેલો, વેચાતો લીધેલો કે લેણાપેટ રાખેલો પુરૂષ. તે પુરૂષ પણ દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે—તેવા પુરૂષને દીક્ષા આપવાથી સ્વામીના કરેલા દીક્ષાના ત્યાગ કરવા રૂપ દોષો થવા સંભવ છે. ૧૧

દુષ્ટ પુરૂષ બે પ્રકારના છે. ૧. કષાયદુષ્ટ, અને ૨. વિષયદુષ્ટ. તેમાં ગુરૂએ ગ્રહણ કરેલ સર્વાવની ભાજના વૃત્તાંતથી રીસાયેલા સાધુની જેમ જે ઉત્કટ કષાયી હોય તે કષાયદુષ્ટ કહેવાય છે. તેમજ જે પરનારી આદિમાં અતિશય આસક્ત રહે તે વિષયદુષ્ટ કહેવાય છે. તેવા પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે, કારણકે તેઓ અત્યંત સંદ્વિલષ્ટ અધ્યવસાયી હોય છે. ૧૨

સ્નેહ એટલે અજ્ઞાનાદિકના વશથી તત્ત્વજ્ઞાન વડે શૂન્ય હૃદયવાળો તે મૂઠ કહેવાય છે. તે કૃત્યાકૃત્યાદિ વિવેકથી વિકલ હોવાથી વિવેકમૂલ એવી અરિહંતની દીક્ષાને અયોગ્ય છે. ૧૩

ઋણાત્—એટલે દેવાદાર. તેને દીક્ષા આપવામાં ઘણા પ્રસિદ્ધ દોષો છે. ૧૪

જુગિત એટલે જાતિએ કરીને, કર્મ—ક્રિયાએ કરીને અને શરીરાદિકે કરીને દુષિત એવો પુરૂષ જુગિત એ નીચ જાતિનો પુરૂષ છે. ચમાર, ઘોળી, કોળી, મોચી આદિ જે અસ્પૃશ્ય છે, તે બધા જુગિતમાં ગણાય છે. તેઓ જાતિચંડાલ પણ કહેવાય છે. તે સિવાય સ્ત્રી, મોર, કુકડા અને શુક આદિના પોષણ કરનારા સ્પૃશ્ય છે, છતાં તે પણ જાતિચંડાલ કહેવાય છે. વાંસ, દોરડા ઉપર ચડનારા, હજમ જાતિના, કસાઈપણું અને પારધિપણું આચરનારા કર્મચંડાલ કહેવાય છે. જેઓ પાંગલા, કુબડા, ઠીંગણા અને કાણાં પ્રમુખ છે તેઓ શરીરજુગિત કહેવાય છે. તેવા પુરૂષો દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે તેવાઓને દીક્ષા આપવાથી લોકોમાં અવર્ણવાદ થવાનો સંભવ છે. ૧૫

દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવા માટે અથવા વિદ્યા નિમિત્તે ‘અમુક દિવસ હું તમારો છું’ આ પ્રકારે જોણે પોતાની પરાધીનતા કરેલી હોય તે અવબન્ધ કહેવાય છે. તેમાં કલહ આદિ દોષોનો હેતુ રહેલો છે, તેથી તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. ૧૬

જે અમુક દ્રવ્ય પગારથી ધનવંતની આજ્ઞા ઉઠાવવા નીમાએલો હોય તે ભૂત કહેવાય છે. તે પણ દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે—તેવાને દીક્ષા આપવાથી જેના કાર્યમાં પૂર્વે તે નીમાએલો હોય, તે ગૃહસ્થની અપ્રીતિનો તે પાત્ર બને છે. ૧૭

જે દીક્ષા લેવા ઉત્સુક હોય તેનું ‘અપહરણ કરવું’, એટલે જેનો દીક્ષા લેવાનો ભાવ હોય તેને છુપી રીતે ખીજે લઈ જવો ઉપલક્ષણથી માતા-પિતા-દિકની આજ્ઞા વગર જેને દીક્ષા આપવી, તે શૈક્ષ્યનિષ્કેટિકા કહેવાય છે. તેવાઓ પણ દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે તેવાઓને દીક્ષા આપવાથી અદત્તા-દાનાદિ દોષોનો પ્રસંગ આવે છે.

આ પ્રમાણે આ અઢાર પુરુષો દીક્ષાદાનને અયોગ્ય કહેવાય છે. તેવાઓમાં પણ વજ્રસ્વામીની પેઠે કેટલાએકને દીક્ષા આપવાની આજ્ઞા કરેલી છે.

સ્ત્રીજાતિને વિષે પણ વીશ દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે.

“જે અઢારસમેયા પુરિસસ્સ તહિત્થિઆઈ તે ચેવ ।

ગુચ્ચિણી સવાલવચ્છા દુન્નિ હમે હંતિ અન્નં વિ ॥ ૧ ॥”

જેમ પુરૂષના અઢાર ભેદ કહેલા છે, તેવા જ સ્ત્રીના પણ અઢાર ભેદ છે. તેમાં ગુર્વિણી એટલે સગર્ભા અને સ્તનપાન કરનારા નાના બાળકવાળી તે બાલવત્સા. એ બે ભેદ મેળવવાથી સ્ત્રીજાતિના વીશ ભેદ થાય છે. ૧

પૂર્વોક્ત તે વીશ સ્ત્રીઓના ભેદ છે તે દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે, તેમને વિષે દોષ પણ પૂર્વની પેઠે સમજી લેવા.

નપુંસકના સોળ ભેદ

આગમને વિષે નપુંસકના સોળ ભેદ કહેલા છે, તેમાં દશ ભેદ સર્વથા દીક્ષા આપવાને અયોગ્ય છે. કારણ કે તેમાં અતિશય સંકિલ્પપણું રહેલ છે. તે આ પ્રમાણે—

“પંડણ વાઈણ કીવે કુંમી ઇસાલુણ ઇય ।

સડળી તકમ્મસેવી ય, પક્કિય્યાપક્કિય ઇય ॥ ૧ ॥”

“સોગંધિય અ આસત્તે, દસ ણે નપુંસગા ।

સંકિલ્લટ્ઠ તિ સાહૂણં, પવ્વાવેડં અકપ્પિયા ॥ ૨ ॥”

૧. પંડક, ૨. વાતિક, ૩. કલીબ, ૪, કુંભી, ૫. ઇર્ષ્યાળુ, ૬. શકુની ૭. તત્કર્મસેવી ૮. પાક્ષિકાપાક્ષિક ૯. સૌગંધિક, ૧૦. આસક્ત એ દશ નપુંસક સંકિલ્પ ચિત્તવાળા હોવાથી સાધુઓને દીક્ષા દેવાને અયોગ્ય છે. તે સર્વનું સંકિલ્પપણું મહા નગરદાહ સમાન કામના અધ્યવસાયયુક્તપણાવડે સ્ત્રી-પુરુષ સેવન આશ્રીને હોય છે. કેમકે તે ઉભયસેવી છે. તેમનું સ્વરૂપ નિશીથભાષ્યથી તથા પ્રવચનસારોદ્ધારથી જાણી લેવું.

અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે-પુરુષના ભેદમાં અને અત્ર નપુંસક કહેલા છે તેમાં શું વિશેષ છે? ઉત્તરમાં કહેવામાં આવે છે કે ત્યાં પ્રથમ પુરુષ આકૃતિનું ગ્રહણ છે અને અહીં નપુંસક આકૃતિનું ગ્રહણ છે, એ વિશેષપણું છે. તેમજ સ્ત્રીને વિષે પણ સમજવું.

હવે સોળ ભેદમાં બાકી રહેલા છ ભેદ દીક્ષાને યોગ્ય છે તે દર્શાવે છે—

“વદ્ધિઞ્ ચિષ્ણિઞ્ ચેવ મંત્ર ઓસહિત વહે ।

હસિસત્તે દેવસત્તે ય પવ્વાવેજ્જ નપુંસઞ્ ॥ ૧ ॥”

૧. રાજ અંતઃપુરની રક્ષા માટે ઉત્તર કાલમાં બાલ અવસ્થામાં છેદ આપી જે પુરૂષના ચિહ્નને ગાળી નાખે છે તે વર્જકનપુંસક કહેવાય છે.

૨. જન્મ પામતાં જ અંગુઠાથી અથવા આંગળીથી જેનું પુરૂષચિહ્ન ખેરવી નખાય અથવા વિખેરી નખાય તે ચિષ્ણિત નામે નપુંસક કહેવાય છે.

૩-૪. જેને મંત્રની શક્તિથી અથવા ઔષધના પ્રભાવથી પુરૂષવેદ અથવા સ્ત્રીવેદ હણતાં નપુંસકવેદ ઉદય થાય તે બે પ્રકારે નપુંસક કહેવાય છે.

૫. કોઈ ઋષિ કે તાપસે શાપ આપવાથી જે નપુંસક થયેલો તે ઋષિશપ્ત નપુંસક કહેવાય છે.

૬. જે કોઈ ભવનપતિ વગેરે દેવતાના શાપથી નપુંસક થયેલો હોય તે દેવશપ્ત કહેવાય છે.

આ છ પ્રકારના નપુંસકોને દીક્ષા આપી શકાય છે.

હવે અઢાર, વીશ અને દશ ભેદથી વ્યતિરિક્ત એવા પુરૂષ, સ્ત્રી અને નપુંસકને વિષે જે સર્વવિરતિ અંગીકાર કરાય છે, તે કહે છે—

“અમંદવૈગમ્યનિમગ્નબુદ્ધયઃ, તનૂકૃતાશેષકપાયવૈરિણ ।

ઋજુસ્વભાવાઃ સુવિનીતમાનસા ભજન્તિ મઘ્યા મુનિધર્મમુત્તમમ્ ॥ ૧ ॥”

“જેમની બુદ્ધિ તીવ્ર વૈરાગ્યમાં નિમગ્ન થયેલી છે, જેમણે કષાયરૂપી સર્વ શત્રુઓને સૂક્ષ્મ કરી દીધા છે, જેમનો સ્વભાવ સરલ છે, અને જેમણે પોતાના મનને અનુકૂલ કરેલું છે, એવા ભવ્ય પ્રાણીઓ ઉત્તમ એવા મુનિધર્મને ભજે છે.” ૧

આ શ્લોકમાં અમંદ વૈરાગ્ય એ વિશેષણ આપેલું છે, એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે-રોગાદિજન્ય એવા ક્ષણમાત્ર રહેનારા વૈરાગ્ય વડે કાંઈપણ સિદ્ધ થતી નથી, એમ સૂચવ્યું છે. વળી કહ્યું છે કે-

“રોગેણ વ સોગેણ વ, દુઃસ્વેણ વ જડાણ ઉલ્લસહ ।

મગ્ગંતિ ન વેરગ્ગં, તં વિબુદ્ધા અપ્પકાલં તિ ॥ ૧ ॥

સુહિઅસ્સવ્વ દુહિઅસ્સ વ, જં વેરગ્ગં મવે વિવેણં ।

પાયં અપચ્ચયં વા, તં ચિય ચારિત્તતરુચ્ચિં ॥ ૨ ॥”

તેવા વૈરાગ્યને પંડિત પુરૂષો માગતા નથી કે જે વૈરાગ્ય નિર્વિવેકી પુરૂષોને કાસ-શ્વાસાદિ રોગથી, પુત્રવિયોગાદિ શોકથી, અને વધ-બંધાદિકના યોગથી ઉત્પન્ન થાય છે. વળી આ અસાર સંસારને ધિક્કાર છે, કારણ કે-રોગ, શોક આદિ ઘણાં કષ્ટો જેમાં રહેલા છે એવી વિચારણામય વૈરાગ્ય જેમાં ઉલ્લાસ પામે છે તેવા વૈરાગ્યને પંડિત પુરૂષો ઈચ્છતા નથી, જેથી તેવો વૈરાગ્ય સર્વવિરતિને અયોગ્ય છે. ૧

તેવા વૈરાગ્યની અયોગ્યતા શાથી થાય છે? તે કહે છે-તેવા વૈરાગ્યનું અલ્પકાળ સુધી સ્થાયીપણું છે, તેમજ રોગાદિકથી નિવૃત્તિ થતાં તેવા વૈરાગ્યથી પણ નિવૃત્તિ થઈ જાય છે, માટે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા પુરુષોએ તેવો વૈરાગ્ય ઈચ્છવા યોગ્ય નથી. અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે-“ત્યારે સર્વવિરતિને યોગ્ય કેવો વૈરાગ્ય હોય?” તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે-સુખી અથવા દુઃખી જનને જે વૈરાગ્ય વિવેકવડે થાય તેજ વૈરાગ્ય અનશ્વર હોય છે. કારણ કે વિવેકના મૂલપણાને લઈને સર્વ દુઃખાદિકની નિવૃત્તિ થતાં વૈરાગ્ય પણ નિવૃત્તિ પામતો નથી, તેથી એ વૈરાગ્ય ચારિત્રરૂપી વૃક્ષને ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ બીજરૂપ છે. અહીં ચારિત્રને વૃક્ષની ઉપમા આપેલી છે, તે સમ્યક્ત્વરૂપ મૂલથી, પ્રથમ વ્રતરૂપ સ્કંધથી. શેષ-ખાડીના વ્રતરૂપ શાખાઓથી, પ્રશમાદિક પ્રશાખાઓથી, સકલ ક્રિયાકલાપરૂપ પ્રવાળાંથી, લબ્ધિઓરૂપ પુષ્પોથી અને ભોક્ષરૂપ ફળથી બરાબર ઘટે છે. તેની અંદર જે પ્રાયઃ શબ્દ મુકેલો છે, તેથી વ્યભિચાર છતાં દોષ આવતો નથી. કારણ કે-તે

નંદીષેણ વસુદેવના પૂર્વ ભવના જીવ છે, તે અતિ કુરૂપપણાથી સ્ત્રીવટે અનાદર કરાતાં મનને વિષે અત્યંત દુઃખ પામતા અવિવેકથી પણ અવિનાશી વૈરાગ્યને પામેલા હતા. ૧-૨

દશ પ્રકારનો યતિધર્મ

“સ્વંતી મદ્વ અજ્જવ મુત્તી તવ સંજમે ય બોધવ્વે ।

સચ્ચં સોયં આકિં-ચણં ચ વંભં ચ જહધમ્મો ॥ ૧ ॥”

૧ ક્ષાંતિ એટલે સર્વથા ક્રોધનો પરિત્યાગ, ૨ મૃદુતા-સર્વથા માનનો ત્યાગ, ૩ સરલતા-સર્વથા કપટવૃત્તિનો ત્યાગ, ૪ નિર્લોભતા-સર્વથા લોભનો ત્યાગ, એથી મુનિઓએ પ્રથમ ચાર કષાયનો જય કરવો એમ સૂચવ્યું છે.

કષાયો ઉભયલોકમાં પ્રાણીઓના સ્વાર્થનો વિનાશ કરનારા છે. કહ્યું છે કે-

“કોહો પીઈં પળાસેઈ, માળો વિણયનાસળો ।

માયા મિત્તાણિ નાસેઈ, લોહો સવ્વવિણાસઓ ॥ ૧ ॥

કોહો નામ મળુસસ્સ, દેહાઓ જાયણ રિડ ।

જેણ ચ્ચયંતિ મિત્તાઈ, ધમ્મો ય પરિમસ્સઈ ॥ ૨ ॥

નાસિયગુરુવણં વિજ્ઞાઅહલત્તકારણમસેસં ।

કુગ્ગહગયઆલાણં કો સેવઈ સુવ્વઓ માણં ॥ ૩ ॥

કુહિલગઈ કૂરમઈ સયાચરણવજ્જિઓ મલિણો ।

માયાઈ નરો મુઅગવ્વ દિટ્ઠમિત્તો વિ મયજ્ઞઓ ॥ ૪ ॥

કિચ્ચાકિચ્ચવિવેયં, હણઈ જો સયા વિહંબણાહેડં ।

તં કિર લોહવિસાયં, કો ધીમં સેવણ લોણ ॥ ૫ ॥”

ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયભંગક છે, માયા મિત્રોનો વિનાશ કરનારી છે અને લોભ સર્વ વિનાશ ઉત્પન્ન કરનાર છે. ૧

ક્રોધ મનુષ્યના શરીરમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો શત્રુ છે, જેનો સદ્ભાવથી મિત્રો (સંગ) તણ દે છે અને ધર્મ દૂર થાય છે. ૨

જેણે ગુરુના ઉપદેશ ગ્રહણનો વિનાશ કરેલો છે, જે સમસ્ત વિદ્યાને નિષ્ફલ કરવાને કારણભૂત છે, જે કુઅહરૂપ હસ્તીને બાંધવાનું સ્થાન છે તેવા માનને કોણ સદાચરણી પુરુષ સેવે? ૩

માયાવી મનુષ્ય વકગતિવાળો, કૂર બુદ્ધિવાળો, સદાચરણ વર્જિત, મલિન અને સર્પની પેઠે દષ્ટિમાત્રથી ભયને ઉત્પન્ન કરનાર હોય છે. ૪

જે કૃત્યાકૃત્યના વિવેકનો વિનાશ કરે છે, જે સર્વદા વિડંબનાના હેતુભૂત છે, તેવા લોભરૂપ પિશાચને કયો બુદ્ધિમાન પુરુષ સેવે? ૫

વળી બીજા સર્વ મોક્ષના અંગોને વિષે કષાયનો ત્યાગ તે પણ મોક્ષનું મુખ્ય અંગ છે, તે વિના કદિપણ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“કઢ્ઢકિરિયાહિં દેહં, દમંતિ કિં તે જહા નિરવરાહં ।

મૂલં સર્વદુઃખાણં, જેહિં કસાયા ન નિગ્ગહિયા ॥ ૧ ॥”

“જેમણે કષાયોનો નિગ્રહ કર્યો નથી એવા પુરુષો કષ્ટ ક્રિયાઓ કરી સર્વ દુઃખના મૂળરૂપ એવા નિરપરાધી દેહને દમે છે તેઓ જડપુરુષો છે.” ૧

“સર્વેસુવિ તવેસુ કસાયનિગ્ગહસમં તવો નથિ ।

જં તેણ નાગદત્તો સિદ્ધો બહુસો વિ મુંજંતો ॥ ૧ ॥”

સર્વ પ્રકારના તપમાં પણ કષાયોનો નિગ્રહ કરવારૂપ તપના જેવું બીજું તપ નથી, જે તપના પ્રભાવથી નાગદત્ત ઘણીવાર ભોજન કરતો પણ સિદ્ધ થયો હતો.” ૧

નાગદત્તનું બીજું નામ કુરગડુ કહેવાય છે. જે દરરોજ ત્રણ વાર ભોજન કરતો, પણ કેવલ કષાયના નિગ્રહના બલથી કેવલ-જ્ઞાનની લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત થયો હતો. એ નાગદત્તની કથા પ્રસિદ્ધ છે તેથી આ સ્થલે દર્શાવેલ નથી.

હવે અપવાદમાર્ગને આશ્રયીને અહીં વિશેષપણે દેખાડે છે.

“યઃ શાસનોઢાહ નિવારણાદિ-સદ્ધર્મકાર્યાય સમુદ્યતઃ સન્ ।

તનોતિ માયાં નિરવદ્યચેતાઃ પ્રોક્તઃ સ ચારાધક એવં સુજ્ઞઃ ॥ ૧ ॥”

“જે મુનિ શાસનની નિંદાનું નિવારણ કરવા વગેરે સારા ધર્મકાર્યોને માટે ઉજમાળ થઈ નિર્દોષ હૃદયે માયાને કરે છે, તેવા મુનિને સુજ્ઞ પુરુષોએ આરાધક કહેલો છે.” ૧

કહેવાનો આશય એવો છે કે-જે મુનિ શાસનની નિંદા અટકાવવા માટે માયા-કપટ આચરે તે મુનિ શાસનના આરાધક ગણાય છે, વિરાધક ગણાતા નથી, કારણ કે શાસનની અપભ્રાજના નિવારવાથી પોતે આચરેલા માયાકષાયના લેશની આલોચના કરી તેઓ શુદ્ધ થઈ શકે છે. વલી સિદ્ધાંતમાં પણ નવમા ગુણસ્થાન સુધી સંજ્વલન માયાનો ઉદય કહેલો છે, તે ઉપર એક દષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે.

માયાકષાય વિષે દૃષ્ટાંત

કોઈ એક નગરમાં એક મિથ્યાત્વી રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તેની રાણી જૈનધર્મ ઉપર પરમ રાગવતી હતી, બંનેની વચ્ચે અત્યંત પ્રીતિ હતી, તેઓની વચ્ચે વારંવાર ધર્મની ચર્ચા થતી હતી. એક વખતે તે મિથ્યાત્વી રાજાએ વિચાર કર્યો કે—“જે હું કોઈરીતે રાણીના ધર્મગુરુનો અનાચાર પ્રગટ કરી બતાવું તો રાણી મૈાન થઈને રહેશે.” આ પ્રમાણે વિચારી રાજાએ તેનો ઉપાય યોજવા માટે પોતાના નગરની પાસે આવેલા એક ચંડિકાના પૂજારીને બોલાવી આ પ્રમાણે કહ્યું—“જે કોઈ જૈનમુનિ આ ચંડિકાના મંદિરમાં રાત્રે નિવાસ કરે, ત્યારે તમારે કોઈ વેશ્યાને મંદિરમાં રાખી દ્વાર બંધ કરી દેવા અને તત્કાલ મને તે ખબર આપવા.” આ પ્રમાણે રાજાની આજ્ઞા તે પૂજારી અંગીકાર કરી પોતાને સ્થાને ગયો.

એક દિવસે કોઈ જૈનમુનિ ચંડિકાના મંદિરમાં આવી ચડ્યા. તે વખતે તેણે (પૂજારીએ) વેશ્યાને અંદર પૂરી દ્વાર બંધ કરી દીધા. પછી તેણે રાજાને એ વાત નિવેદન કરી. રાજાએ કહ્યું—“હવે જ્યારે હું ત્યાં આવું, ત્યારે તમારે તે દ્વાર ઉઘાડવાં.” રાજાના આ વચનને અંગીકાર કરી પૂજારી પોતાને સ્થાને આવ્યો.

અહીં મંદિરમાં પૂરાએલા જૈનમુનિએ ચિંતવ્યું કે—“કોઈ મિથ્યાત્વીએ દ્વેષબુદ્ધિથી મને આ ઉપસર્ગ કરેલો છે, માટે મારે આ ઉપસર્ગને સમ્યક્ પ્રકારે સહન કરવો. હું આ ઉપસર્ગને સહન કરીશ પણ પ્રભાતે અહીં આવનારા લોકોમાં મારા નિમિત્તે જિનમતની નિંદા થશે, તેથી આ નિંદા દૂર કરવા માટે હું કોઈ ઉપાય આચરું.” આ પ્રમાણે ચિંતવી તત્કાલ ઉત્પન્ન થયેલી બુદ્ધિવડે તેણે તે મંદિરમાં મધ્યભાગે રહેલા દ્વાપકના અગ્નિથી પોતાના વસ્ત્રાદિક સર્વ ઉપકરણોને બાળી તેની રક્ષા (=રાખ) કરી. તે રક્ષાથી તેણે પોતાનું સર્વ શરીર ચોટ્યું અને રજોહરણમાં રહેલી લાકડી હાથમાં ગ્રહણ કરી તેનાથી દૂર મંદિરને બીજે ખૂણે તે નિશ્ચિતપણે બેઠા.

મુનિનું આવું ભયાનક સ્વરૂપ જોઈ વેશ્યા મનમાં ભય પામી ગઈ અને મૈાન ધરીને એકાંત ભાગે છૂપાઈને બેસી ગઈ.

પ્રાતઃકાલે રાજા જૈન મુનિના અનાચાર દેખાડવાની ઈચ્છાથી નગરના મુખ્ય લોકોને અતિ આગ્રહ કરી ચંડિકાના મંદિર પાસે આવ્યો. નગરના શ્રેષ્ઠી શાહુકારો સહિત રાજા મંદિર પાસે આવ્યો અને દેવીના પૂજારીને કહ્યું. “પૂજારી! આ

દ્વારના કમાડ ઉઘાડ, અમારે માતાના દર્શન કરવાં છે.” રાજના વચનથી પૂજારીએ મંદિરનાં દ્વાર ઉઘાડ્યાં, તેવામાં તે જૈનમુનિ હાથમાં લાકડી લઈ નગ્ન સ્વરૂપે ‘અલાખ અલાખ’ એવા શબ્દો કરતા અંદરથી બહાર નીકળ્યા અને રાજ વગેરે સર્વ લોકોની વચ્ચે થઈ બીજે સ્થાને ચાલ્યા ગયા, તેની પાછળ વેશ્યા પણ બહાર નીકળી. રાજ પોતાના ધર્મના ગુરુનું આણું દુઃખ સ્વરૂપ બેઠું અતિશય શરમાઈ ગયો અને નમ્રમુખે ઉભો રહ્યો.

આ વખતે રાણી બોલી—“સ્વામી! શી ચિંતા કરો છો? મિથ્યાત્વની વિડંબનાએ કરી પ્રાણીને શી શી ચિંતા ઉત્પન્ન થતી નથી?”

આ વખતે રાજએ ઉઠી પોતાને સ્થાને આવી પૂજારીને ક્રોધથી તે બનાવ વિષે પૂછ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું, “સ્વામી! આપના કહેવા પ્રમાણે મેં કર્યું હતું, તે છતાં આમ વિપરીત બન્યું, તે વિષે હું કંઈપણ જાણતો નથી. પછી રાજએ તે વેશ્યાને બોલાવીને પૂછ્યું, ત્યારે વેશ્યાએ તે સર્વ વૃત્તાંત રાજને નિવેદન કર્યો અને જૈનમુનિના ધૈર્યનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. પછી રાજ તે વૃત્તાંત સાંભળી રાણીના વચનથી પ્રતિબોધ પામી સમ્યક્ત્વવંત શ્રાવક બની ગયો હતો.

પેલા મુનિ ફરીથી મુનિવેષ ધારણ કરી પોતે કરેલ માયાકષાયના સ્થાનકને આલોવી અને શુદ્ધ સંયમને આરાધી છેવટે ઉત્તમગતિના ભાજન થયા હતા.

આ પ્રમાણે શાસનનો ઉઠાહ નિવારવા વિષે માયા કરનાર મુનિનું આ દૃષ્ટાંત છે.

તપસ્યાનું સ્વરૂપ

તપ બે પ્રકારનું છે. ૧. બાહ્ય અને ૨. આંતર્યંતર. તે પ્રત્યેક છ છ પ્રકારના છે. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે :-

“અણસણમુળો અરિઆ, વિત્તિસંસ્થેવળં રસચ્ચાઓ ।

કાયકિલેસો સંલીળયા ય વજ્જો તવો હોઈ ॥ ૧ ॥”

“અનશન એટલે આહારનો ત્યાગ—એ બે પ્રકારે છે. ૧. ઈત્વર અને ૨. યાવત્કથિક. શ્રી વીરતીથે° નમુસ્કારસહિથી લઈને છ માસ પર્યંત અને પ્રથમ જિનના તીર્થમાં વર્ષ પર્યંત અને શેષ જિનોના તીર્થમાં આઠ માસ પર્યંત હોય છે.

બીજું યાવત્કથિક—૧. પાદપોષગમન, ૨. ઈગિતમરણ અને ૩. ભક્તપરિજ્ઞા એમ ત્રણ પ્રકારે છે. તેમાં ભક્તપરિજ્ઞામાં ત્રિવિધ અથવા ચતુર્વિધ આહારના પરચક્રબાણ અને શરીરની પરિકર્મતા (શરીર સંબંધી વૈયાવચ્ચ) પોતે કરે

અથવા બીજા પાસે કરાવે. બીજા ઇંગિતમરણમાં નિશ્ચિ ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ અને બીજાથી પરિકર્મ-વૈયાવચ્ચનું વર્જન હોય છે, અને પોતે પણ પોતાના કલ્પેલા દેશભાગમાં ઉદ્વર્તનાદિક પરિકર્મ કરે છે. ત્રીજા પાદપોષગમનમાં વૃક્ષની પેઠે પોતાના અંગ તથા ઉપાંગને સમ અથવા વિષમ પ્રદેશને વિષે જેમ પ્રથમ પડયું હોય તેમ ધારણ કરી નિશ્ચલ થઈ રહેવાનું છે, એટલે વૃક્ષની શાખાની જેમ પાસુ બદલ્યા વગર પડયું રહેવાનું છે.

બિનોદરી પ્રમુખ સ્વરૂપ

“વતીસં કિર કવલાહારો કુચ્છિપૂરઓ મણિઓ ।

પુરિસસ મહિલાય, અઢાવીસં મવે કવલા ॥ ૧ ॥”

જે બત્રીશ કવલ-કોલીયાનો આહાર તે કુચ્છિપૂરણ આહાર કરેલો છે. તેમાં પુરુષના બત્રીશ અને સ્ત્રીના અઠ્યાવીશ કોલીયા કહેલા છે. આ પ્રમાણે આહારનું માન સંક્ષેપરૂપે જાણી લેવું. વૃત્તિ-ભિક્ષાને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી અભિગ્રહ વિશેષ વડે સંકોચવી તે વૃત્તિસંક્ષેપ કહેવાય છે અથવા આજીવિકા-સંક્ષેપ કહેવાય છે. દહીં, દૂધ વગેરેનો પરિહાર તે રસત્યાગ કહેવાય છે. તેમ જ કાયાનું આસન બાંધવું અથવા લોચાદિકથી કાયાને કલેશ આપવો તે કાયકલેશ કહેવાય છે. જે ઈન્દ્રિયોની ગુપ્તતા તે સંલીનતા કહેવાય છે, એટલે ઈન્દ્રિયક્રપાય અને યોગવડે સંકીર્ણ તેમજ સ્ત્રીપશુપંડકાદિવર્જિત સ્થાને રહેવું તે સંલીનતા કહેવાય છે.

એ છ પ્રકારના તપ લોકમાં પ્રવર્તે છે, વળી કેટલાએક કુતીર્થિઓ પણ એ તપ આચરે છે, તેથી તે બાહ્યતપ કહેવાય છે.

આભ્યંતર તપના પ્રકાર

“પાયચ્છિત્તં વિણઓ, વૈયાવચ્ચં તહેવ સઙ્ગાઓ ।

જ્ઞાણં ઉસસગ્ગો વિ અ, અભિમત્તરં તવો હોઈ ॥ ૧ ॥”

“૧. પ્રાયશ્ચિત્ત, ૨. વિનય, ૩. વૈયાવૃત્ય, ૪. સ્વાધ્યાય, ૫. ધ્યાન અને ૬. કાયોત્સર્ગ-એ છ અભ્યંતર તપ કહેવાય છે. ૧

પ્રાયશ્ચિત્ત તપના દશપ્રકાર

“આલોયણ પઢિક્કમણે, મીસ વિવેગે તહાવિ ઉસસગ્ગો ।

તવચ્છેય મૂલ અણવઢ્ઠયા ય પારંચિયં ચેવ ॥ ૧ ॥”

૧. આલોચના—એટલે ગુરુની આગળ પોતાનું દુષ્કૃત વચનથી પ્રગટ કરવું.
૨. પ્રતિક્રમણ—લાગેલા દોષથી પાછું ફરવું. ફરીથી તે દોષ ન કરવાને મિથ્યા-દુષ્કૃત આપણું પણ ગુરુ સમક્ષ ન આલોચવું. અનુપયોગપણે શ્લેષમાદિકના પ્રક્ષેપની જેમ.
૩. મિશ્ર—જે દુષ્કૃત આ બંનેથી શુદ્ધ ન થાય તે તેની શુદ્ધિને અર્થે આલોચના અને પ્રતિક્રમણ બંને કરવા તે.
૪. વિવેક—જે આધાકર્માદિ આહાર ગ્રહણ કરવા પ્રમુખ કે જે અકૃત્યપણે ગ્રહણ કરેલા આહારાદિકનો ત્યાગ કરવાથી શુદ્ધ થાય છે, તે સિવાય બીજી રીતે શુદ્ધિ થતી નથી, તે શુદ્ધિને અર્થે જે આહારાદિકનો પરિત્યાગ તે વિવેક કહેવાય છે.
૫. વ્યુત્સર્ગ—દુઃસ્વપ્નથી ઉત્પન્ન થયેલ દોષની શુદ્ધિને માટે કાયાના વ્યાપારનો નિરોધ કરવો તે.
૬. તપ—તે પ્રથમ કહેલા ઉપાયે કરી જે અશુદ્ધ રહે તે દુષ્કૃતની શુદ્ધિને માટે યથાયોગ્ય નીવી આદિ છ માસ પર્યંત જે તપનું આચરણ તે.
૭. છેદ—શેષ ચારિત્ર પર્યાયની રક્ષાને માટે સદોષ પૂર્વે પર્યાયનું છેદન કરવું તે.
૮. મૂલ—કોઈ મહાદોષ લાગતાં સમગ્ર ચારિત્રપર્યાયને છેદી ફરીથી મહાત્રતનું આરોપણ કરવું તે.
૯. અનવસ્થાપ્યતા—ક્રોધાદિકના ઉદયથી સેવન કરેલા પાપની શુદ્ધિને માટે ગુરુએ યથાર્થ આપેલા તપની શુદ્ધિ જ્યાં સુધી નથી કરી ત્યાં સુધી તેને વ્રતને વિષે અથવા વેષને વિષે ન સ્થાપવા તે અનવસ્થાપ્યતા કહેવાય છે.
૧૦. પારાંચિત—મુનિઘાત, રાજવધ આદિ મહાઅકૃત્ય સેવવાથી લિંગ, કાલ, ક્ષેત્ર અને તપવડે તેનો પાર પામવો તે.

આ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત તપના દશ પ્રકાર છે. તે પ્રાયશ્ચિત્ત અપ્રગટપણે લિંગ ધારણ કરનારા, જિનકલ્પિકની તુલ્ય રૂપવાળા અને ક્ષેત્રથી બહાર રહેલા આચાર્યોને શુભ વિસ્તીર્ણ તપ કરતા છતાં જઘન્યથી છ માસ અને ઉત્કૃષ્ટથી બાર વર્ષ સુધી હોય છે, તે પછી એટલે અતિચારનું પારગમન કર્યા પછી અનંતર તેને દીક્ષા અપાય છે અન્યથા અપાતી નથી.

આ દશ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તમાં છેલ્લાં બે પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલા સંઘયણવાલા ચૌદ પૂર્વી સુધી હોય છે અને બીજા આઠ પ્રાયશ્ચિત્ત શ્રી દુઃપ્રસન્નસૂરિ સુધી રહેશે, એમ જાણવું.

૩ વિનય

જ્ઞાનાદિક ભેદે કરીને સાત પ્રકારનો છે. તેમાં જ્ઞાનાદિકની ભક્તિરૂપ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો વિનય ત્રણ પ્રકારનો છે. તથા મન, વચન અને કાયાએ કરી આચાર્યાદિકને વિષે અકુશલ એટલે નકારી રીતે પ્રવર્તતા મન, વચન અને કાયાનો નિરોધ અને કુશલ પ્રવૃત્તિવાળા મન, વચન તથા કાયાનું ઉદ્ધરણ એમ વિનયના છ પ્રકાર થયા. સાતમો ઔપચારિક વિનય તે ગુરુ આદિકની અનુકૂલ પ્રવૃત્તિરૂપ કહેવાય છે.

આ સાત પ્રકારનો વિનય સર્વકાળે મુનિઓએ આચરવા યોગ્ય છે.

૪ વૈયાવચ્ચ

વૈયાવચ્ચ તપ સેવાવૃત્તિમાં આવે છે. આચાર્યાદિકને અન્ન, પાણી, વસ્ત્ર-પાત્રાદિ સંપાદન કરવાની વિધિનો જે વ્યાપાર તે વૈયાવચ્ચ કહેવાય છે.

૫ સ્વાધ્યાય

અકાલ વેલાનો પરિહાર કરીને અથવા પોરિસીની અપેક્ષા એ જે અધ્યયન કરવું તે સ્વાધ્યાય કહેવાય છે. તે સ્વાધ્યાય પાંચ પ્રકારે છે. ૧. વાચના, ૨. પૃચ્છના, ૩. પરાવર્તના, ૪. અનુપ્રેક્ષા અને ૫. ધર્મકથા એવા તેમના નામ છે.

જે નહીં ભણેલા સૂત્રોનું શાસ્ત્રોક્ત વિધિવડે ગુરુમુખે પ્રહણ કરવું તે વાચના કહેવાય છે. તેમાં સંદેહ થતાં પૂછવું તે પૃચ્છના કહેવાય છે. તે પૃચ્છના વડે નિશ્ચિત સૂત્રોનું વિસ્મરણ ન થાય તેને માટે ગણવું તે પરાવર્તના કહેવાય છે. સૂત્રની જેમ અર્થનું જે ચિંતવવું તે અનુપ્રેક્ષા કહેવાય છે અને અભ્યાસ કરેલા સૂત્ર અને અર્થનો બીજાને ઉપદેશ આપવો તે ધર્મકથા કહેવાય છે.

અહીં સૂત્ર બે પ્રકારે છે. ૧. અંગપ્રવિષ્ટ અને ૨. અંગબાહ્ય. તેમાં બે પગ, બે જંઘા, બે ઉરુ, બે ગાત્ર, બે હાથ, એક ગ્રીવા અને એક મસ્તક એ બાર અંગવાલો પુરુષ “સુઅવિસિદ્ધો” થી ઓળખાય છે.

એ પ્રવચનરૂપ પુરુષના અંગમાં જે રહેલું તે અંગપ્રવિષ્ટ સૂત્ર કહેવાય છે. તે બાર પ્રકારે છે. આચારાંગ અને સૂત્રકૃતાંગસૂત્ર એ પ્રવચનપુરૂષના બે પગ છે. સ્થાનાંગ અને સમવાયાંગ એ બે તેની જંઘા છે. ભગવતી અને જ્ઞાતાસૂત્ર તે

તેના બે ઉરુ છે, ઉપાસકદશાંગ તથા અંતગડદશાંગ તે તેના પીઠ અને ઉદરરૂપ બે ગાત્ર છે, અનુત્તરોવવાઈદશાંગ તથા પ્રશ્નવ્યાકરણ એ બે તેના હાથ છે, વિપાકસૂત્ર તે ગ્રીવા અને દષ્ટિવાદ મસ્તક છે. આ પ્રમાણે પ્રવચનપુરુષના તે સૂત્રો બાર અંગ રૂપ છે.

હવે જે અંગબાહ્ય તે આવશ્યક છે. તે ઉપાંગો, પચન્ના આદિ બેદથી અનેક પ્રકારનું છે. દીક્ષા ગ્રહણ કરનારને જેટલે વર્ષે જે સૂત્રની વાચના ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય છે તે સ્વરૂપ વ્યવહારસૂત્ર માંહેલી ગાથાવડે દર્શાવે છે. સંવત્સરાદિકાલના અનુક્રમે કરી જે જે કાલ પ્રાપ્ત થાય તે તે કાલે ધીરપુરુષ વાચના લે છે, તે કાલ આ પ્રમાણે છે.

ત્રણ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળો આચારકલ્પ નામના અધ્યયન સુધી વાચના લે છે. ચાર વર્ષવાળો સૂચગડાંગ નામે બીજા અંગ સુધી અને પાંચ વર્ષનો દીક્ષિત દશાશ્રુતસ્કંધ, કલ્પસૂત્ર અને વ્યવહારસૂત્રની વાચના લઈ શકે છે. અહીં આચારકલ્પ એટલે નિશીથસૂત્રનું અધ્યયન સમજવું. આઠ વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળો પુરુષ શ્રી સ્થાનાંગ અને ચોથું સમવાયાંગ વાંચી શકે છે. દશ વર્ષના પર્યાયવાળાથી શ્રી ભગવતીજ વાંચી શકાય છે. અગીઆર વર્ષના પર્યાયવાળાથી ખુદ્ધિયાવિમાણવિભત્તી આદિ પાંચ અધ્યયન વાચ્ય છે. બાર વર્ષના પર્યાયવાળાને માટે શ્રી અરુણોવવાઈ આદિ પાંચ અધ્યયન કહેલા છે. તેર વર્ષના દીક્ષાપર્યાયવાળાને ઉદ્ઘાણશ્રુતાદિક ચાર અને ચૌદ વર્ષના પર્યાયવાળાને શ્રી આશીવિશ ભાવના વાચનીય છે. પંદર વર્ષના પર્યાયવાળા દષ્ટિવિષભાવના અને સોળવર્ષના પર્યાયવાળા ચારણભાવના સુધી વાંચી શકે છે. સત્તર વર્ષના પર્યાયવાળાને મહાસુમિણભાવના અને અઠાર વર્ષના પર્યાયવાળાને તેયગનિસંગ ભાવના સુધી અધ્યયન કરવું યોગ્ય છે. એગણીશ વર્ષના પર્યાયવાળાને બારમા દષ્ટિવાદ વાંચવાની આજ્ઞા છે. અને સંપૂર્ણ વીશ વર્ષના પર્યાયવાળા મુનિને સર્વ સૂત્રની આજ્ઞા છે તે સ્વાધ્યાયને કરનારા અને સંયમભાગને નહીં વિરાધનારા મુનિઓએ વ્યાવિઘ્નત્વ પ્રમુખ અતિચારો સર્વથા વર્જવા જોઈએ. તે અતિચારો ચૌદ પ્રકારના છે.

૧ વ્યાવિઘ્નત્વ=વિપરીતપણું. ૨ વ્યામેડિત=જુદા જુદા આલાવા મેળવી બે ત્રણ વાર કહેવું. ૩ હીનાક્ષર=હીન અક્ષરપણું. ૪. અત્યક્ષર=વધારે અક્ષરો કહેવા તે. ૫. પદહીનતા=પદ ઓછું કહેવું તે. ૬ વિનયહીનતા=વિનયનો ત્યાગ કરવો તે. ૭. ઉદાત્તાદિધોષ=હીનપણું, ૮ યોગ હીનતા=યોગની ઉપચારતા ન કરવી તે.

૯ અદ્યશ્રુતને યોગ્ય હોય તેને અધિકશ્રુતનું દાન દેવું. ૧૦ પાછા ઇચ્છતાને કલુષિત હૃદયે ગ્રહણ કરવું તે, ૧૧ અકાલે સ્વાધ્યાય કરવો. ૧૨ કાલે સ્વાધ્યાય ન કરવો તે. ૧૩. સ્વાધ્યાયને અવસરે સ્વાધ્યાય ન કરવો, ૧૪ સ્વાધ્યાય ન કરવો હોય ત્યારે સ્વાધ્યાય કરવો.

એ ચૌદ અતિચારનું સ્વરૂપ વિશેષપણે આવશ્યકાદિ સૂત્રોથી જાણી લેવું. આ ચૌદ અતિચારોને વર્જી સ્વાધ્યાય કરનારા મુનિઓને મહાન લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. જે આ અતિચારોનો ત્યાગ કર્યા વિના સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરવામાં આવે તો હીનાક્ષર દોષને કરનારા એક વિદ્યાધરની પેઠે વિદ્યાની નિષ્ફળતા પ્રમુખ મહાદોષો ઉત્પન્ન થાય છે.

તે વિદ્યાધરનું દષ્ટાંત

એક વખતે રાજગૃહ નગરને વિષે તેની પાસે આવેલા ઉદ્યાનમાં શ્રી વીરપ્રભુ સમોસર્યા. તે સમયે સ્વામીના આગમનની વાર્તા સાંભળી જેનું ચિત્ત સંતુષ્ટ થયેલું છે, એવા શ્રેણિક રાજ અભયકુમાર વગેરેને લઈ ત્યાં આવ્યો, તે પ્રભુને ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી વંદના કરી ઘણા દેવ અને અસુરકુમારાદિ તથા વિદ્યાધર અને મનુષ્યોના સમૂહે વિરાજિત એવી સભામાં યોગ્ય સ્થાને બેઠો. ધર્મને સાંભળી પર્ષદા પુનઃ પોતપોતાને સ્થાને ગઈ. તેવામાં કોઈ વિદ્યાધર આકાશમાર્ગે ઉડી જતો હતો, તે તત્કાલ પૃથ્વી પર પડી ગયો. વિદ્યાધરને પૃથ્વી પર પડતો દેખી શ્રેણિકરાજ વિસ્મય પામ્યો અને તત્કાલ તેણે પ્રભુને તેના પડવાનું કારણ પૂછ્યું. પ્રભુએ કહ્યું કે—“રાજન્! આ વિદ્યાધર ગગનગામિની વિદ્યાનો એક અક્ષર ચુકી ગયો, તેથી તેનો અધાપાત થયો છે તે હવે આકાશમાર્ગે જવાને સમર્થ થવાનો નથી.” આ વખતે શ્રેણિક રાજની પાસે રહેલો મંત્રી અભયકુમાર પ્રભુનાં વચન સાંભળી તત્કાલ બેઠો થયો અને તેણે ત્યાં જઈ વિદ્યાધરને કહ્યું, “હે વિદ્યાધર! તું વિદ્યાના એક અક્ષરથી ભ્રષ્ટ થયો છે, જે તું મને એ વિદ્યા આપે તો હું તને તે અક્ષર આપું.” વિદ્યાધરે અભયકુમારનું તે વચન અંગીકાર કર્યું. પછી વિદ્યાધરને એક અક્ષર આપી તેણે તેની પાસેથી આકાશગામિની વિદ્યાગ્રહણ કરી. પછી વિદ્યાધર પૂર્ણ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી આકાશમાર્ગે આઢ્યો ગયો અને અભયકુમાર અનુક્રમે પોતાને સ્થાને આવ્યો.

આ વિદ્યાધરના દષ્ટાંતનો લેશ સાંભળી મુનિઓએ પૂર્વે કહેલા દોષોનો ત્યાગ કરવા યત્ન કરવો.

વળી પોતે સ્વાધ્યાય કરતા અને બીજને કરાવતા એવા મુનિઓએ પ્રથમ સોળ વચનો અવશ્ય જાણવા જોઈએ. તે સોળ વચનો શ્રી અનુયોગ-દ્વારાદિ સૂત્રોમાં આ પ્રમાણે આપેલાં છે. ૩ લિંગ, ૩ વચન, ૩ કાલ, ૧ પરોક્ષ, ૧ પ્રત્યક્ષ, ૪ ઉપનય-અપનય અને ૧ અધ્યસ્થ-એ સોળ વચનો કહેવાય છે.

૩ લિંગ ત્રણ છે :— ૧ પુરુષલિંગ. ૨ સ્ત્રીલિંગ અને ૩ નપુંસકલિંગ.

૩ વચન :— ૧ એકવચન, ૨ દ્વિવચન અને ૩ બહુવચન.

૩ કાલ :— ૧ અતીત, ૨ અનાગત અને ૩ વર્તમાન.

૧ પરોક્ષ :— તે નિર્દેશવચન.

૧ પ્રત્યક્ષ :— એટલે ‘આ,’ પ્રત્યક્ષવચન.

૪ ઉપનય-અપનય :— ચાર પ્રકારે છે. જે પ્રશંસાવચન તે ઉપનય વચન. જેમકે “આ રૂપવતી સ્ત્રી છે.” જે નિંદાવચન તે અપનય વચન છે. જેમકે “આ સ્ત્રી રૂપવતી છે, પણ દુઃશીલવાળી છે.” અપનય-ઉપનય એટલે નિંદા કરીને પ્રશંસા કરવી તે. જેમ કે—“આ સ્ત્રી કુરૂપા છે પણ સુશીલવતી છે.”

૧ ચિત્તમાં બીજું ધારણ કરીનેછેતરવાની બુદ્ધિએ બીજું કહેવા ઇચ્છતાં છતાં પણ જે ચિત્તમાં છે તે તત્કાલ બોલી નાંખે તે અધ્યસ્થવચન કહેવાય છે.

જેઓ આ સોળ વચનના અજ્ઞાત હોઈ સૂત્રવાચનાદિમાં પ્રવર્તે છે, તે મૂઠ જીવો જિનવચનને ઉલ્લંઘન કરનારા હોવાથી જિનાજ્ઞાના વિરાધક છે, એમ સમજવું. તેથી ઉત્તમ મુનિઓએ પ્રથમ કહેલા વિધિથી પરિજ્ઞાનપૂર્વક સૂત્ર અર્થનો સ્વાધ્યાય કરવો.

૪. ધ્યાન

અંતર્મુદ્ધર્ત માત્ર કાલ સુધી ચિત્તનો એકાગ્ર અધ્યવસાય કરવો તે ધ્યાન કહેવાય છે. તે ધ્યાન ચાર પ્રકારનું છે. ૧ આર્ત, ૨ રૌદ્ર, ૩ ધર્મ અને ૪ શુક્લ. તેમાં આર્તધ્યાન ચાર પ્રકારે છે. ૧ ઇષ્ટવિયોગ, ૨ અનિષ્ટ સંયોગ, ૩ રોગચિંતા અને ૪ અગ્રશોચ વિષય.

૧ ઇષ્ટ એવા શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ લક્ષણવાળા વિષયોનો જે વિયોગ, એટલે “આ મને કદિ પણ ન થાઓ” ઇત્યાદિ ચિંતવવું તે ઇષ્ટ વિયોગ નામે પહેલું આર્તધ્યાન કહેવાય છે.

૨ “અનિષ્ટ શબ્દાદિક વિષયોનો સંયોગ મને કોઈ દિવસ પણ ન થાઓ” એવું જે ચિંતવન તે અનિષ્ટ સંયોગ નામે બીજું આત્મધ્યાન કહેવાય છે.

૩ રોગની ઉત્પત્તિ થતાં જે ઘણી ચિંતા કરવી તે રોગચિંતા વિષય નામે ત્રીજું આત્મધ્યાન કહેવાય છે.

૪ દેવપણાની અને ચક્રવર્તીપણાની ઋદ્ધિની પ્રાર્થના કરવા પ્રમુખ અનાગત કાલ સંબંધી કાર્યનો શોક કરવો, તે અગ્રશોચ વિષય નામે ચોથું આત્મધ્યાન કહેવાય છે, આ ધ્યાન શોક, આકંદન, સ્વદેહતાડન આદિ લક્ષણોથી ઓળખાય છે. તે તિર્યચની ગતિના કારણરૂપ કહેવાય છે. આ ધ્યાનનો સંભવ છદ્મ ગુણસ્થાન સુધી છે, એમ જાણવું.

દુર્બલ પ્રાણીઓને જે સેવરાવે તે રુદ્ર કહેવાય છે, તે પ્રાણિવધ આદિ કાર્યવડે પરિણત એવા આત્માનું જે કર્મ તે રૌદ્ર અથવા તે રુદ્રપણાનો જે ભાવ (ક્રિયા) તે રૌદ્ર કહેવાય છે. તે સંબંધી જે ધ્યાન તે રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે. તે રૌદ્રધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે. ૧. હિંસાનુબંધી, ૨ મૃષાનુબંધી, ૩ ચૌર્યાનુબંધી અને ૪, પરિગ્રહરક્ષણાનુબંધી એવા તેનાં નામ છે.

૧ પ્રાણીઓના વધ, બંધન, દહન, અંકન અને મારણાદિકનું ચિંતવન તે હિંસાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે.

૨ પિશુનતા સત્યાસત્ય અને ઘાતાદિકનું ચિંતવન કરવું તે મૃષાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે.

૩ તીવ્રક્રોધ, લોભાકુલ, પ્રાણીનો ઉપઘાત કરવામાં તત્પરતા, પરલોકના ભય તરફ ઉપેક્ષા તથા પરદ્રવ્યના હરણના ચિંતવન તે ચૌર્યાનુબંધી રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે.

૪ સર્વજનોને શંકામાં પાડવાની તત્પરતા, ઉપઘાત કરવામાં પરાયણતા, વિષયસુખની સાધકતા તથા દ્રવ્યના સંરક્ષણનું ચિંતવન, તે પરિગ્રહરક્ષણાનુબંધી નામે રૌદ્રધ્યાન કહેવાય છે. આ ધ્યાન પ્રાણિવધાદિ લક્ષણોથી ઓળખાય છે, તેથી તે નરકગતિના કારણરૂપ થાય છે.

આ રૌદ્રધ્યાનનો સંભવ પાંચમા ગુણુઠાણુ પર્યંત જાણવો. કેટલાએક આચાર્યો આ ધ્યાનના ચોથા પ્રકાર (પરિગ્રહરક્ષણાનુબંધી)ને છઠા ગુણુઠાણુ સુધી માને છે.

ધર્મધ્યાનનું લક્ષણ આ પ્રમાણે છે-ધર્મ એટલે ક્ષમાદિ દશ પ્રકારનો ધર્મ, તેનાથી યુક્ત અથવા તે સંબંધી તે ધર્મધ્યાન કહેવાય છે. તે ધર્મધ્યાન ચાર પ્રકારનું છે. ૧. આજ્ઞાવિચય, ૨. અપાયવિચય, ૩. વિપાકવિચય અને ૪. સંસ્થાનવિચય, એવા તેનાં નામ છે.

૧ શ્રીમાન્ સર્વજ્ઞ પુરુષોની આજ્ઞાનું જે અનુચિતન, તે આજ્ઞાવિચય નામે ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

૨ રાગ, દ્રેષ અને કષાયને વશવર્તી એવા પ્રાણીઓના સાંસારિક કષ્ટોનું જે ચિંતવન તે અપાયવિચય નામે ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

૩ જ્ઞાનાવરણાદિક કર્મોના શુભાશુભ વિપાકનું જે ચિંતવન કરવું તે વિપાકવિચય નામે ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

૪ ભૂમંડળ, દ્વીપ અને સમુદ્ર પ્રમુખ વસ્તુના સંસ્થાનાદિકનું જે વિચારવું તે સંસ્થાનવિચય નામે ધર્મધ્યાન કહેવાય છે.

આ ધર્મધ્યાન જિનોક્ત તત્ત્વ પર શ્રદ્ધા કરવાના શુભ ચિહ્નરૂપ છે અને દેવગતિ આદિ ફળનું સાધક છે. એ ધ્યાનનો સંભવ ચોથા અથવા પાંચમા ગુણુદાણથી આરંભીને સાતમા તથા આઠમા ગુણુદાણ પર્યંત છે, એમ જાણવું તેને વિષે પહેલા બે ભેદ ચોથે ગુણુદાણે અને પહેલેથી ત્રણે ભેદ પાંચમે ગુણુદાણે-એટલો વિશેષ છે.

આઠ પ્રકારના કર્મના ભલને શોધે તે શુકલ કહેવાય છે. તે સંબંધી જે ધ્યાન તે શુકલધ્યાન. તે શુકલધ્યાન ચાર પ્રકારે છે. ૧. પૃથક્ત્વ વિતર્ક સપ્રવિચાર, ૨. એકત્વવિચાર અપ્રવિચાર, ૩. સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ અને ૪. સમુચ્છિન્નક્રિયા અનિવૃત્તિ, એવા તેનાં નામ છે.

૧ જેને વિષે ભાવશ્રુતને અનુસારે અંતરંગધ્વનિરૂપ વિતર્કશ્રુત અર્થથી અર્થાંતરમાં, શબ્દથી શબ્દાંતરમાં અને યોગથી યોગાંતરમાં સંક્રમે છે, વળી પોતાના શુદ્ધ આત્મદ્રવ્યથી દ્રવ્યાન્તરને પામે છે, ગુણથી ગુણાંતરને પામે છે અને પર્યાયથી પર્યાયાન્તરને પામે છે. તેને માટે કહ્યું છે કે-

“શ્રુતચિંતાવિતર્કઃ સ્યાદ્, વિચારઃ સંક્રમો મતઃ ।

પૃથક્ત્વં સ્યાદનેકત્વં, ભવત્યેતત્ ત્રયાત્મકમ્ ॥ ૧ ॥”

“જે શ્રુતની ચિંતા તે વિતર્ક, સંક્રમ તે વિચાર અને પૃથક્ત્વ તે અનેકપણું એ ત્રણ વસ્તુમય પહેલો પાયો થાય છે. વિતર્કને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે :-

સ્વશુદ્ધાત્માનુભૂત્યાત્મ ભાવશ્રુતવલંબનાત્ ।
 અંતર્જલ્પો વિતર્કઃ સ્યાત્, યસ્મિન્સ્તત્ સવિતર્કજમ્ ॥૧॥
 અર્થાદર્શીતરે શબ્દાચ્છબ્દાંતરે ચ સંક્રમઃ ।
 યોગાદ્યોગાંતરે યત્ર, સવિચારં તદુચ્યતે ॥૨॥
 દ્રવ્યાદ્ દ્રવ્યાન્તરે યાતિ, ગુણાદ્યાતિ ગુણાન્તરમ્ ।
 પર્યાયાદન્યપર્યાયં, સપૃથક્ત્વં ભવત્યતઃ ॥૩॥

આ ત્રણ શ્લોકોનો ભાવાર્થ ઉપર કહેવામાં આવ્યો છે.

આ શુદ્ધધ્યાનનો પહેલો પાયો આઠમા ગુણુસ્થાનથી આરંભી અગ્ની-આરમા ગુણુસ્થાન સુધી હોય છે.

૨ શુદ્ધધ્યાનનો એકત્વવિતર્ક અપ્રવિચાર નામે બીજો પાયો નિશ્ચલ એક દ્રવ્યનું અથવા એક પર્યાયનું અથવા એક ગુણનું અથવા શબ્દથી શબ્દાંતરનું ઇત્યાદિ જે સંક્રમણ તેનાથી રહિત છે. ભાવશ્રુતાલંબન વડે ચિંતવન કરવારૂં બીજો પાયો આરમા ગુણુઠાણે હોય છે અને તે પછી તેરમે ગુણુસ્થાને ધ્યાનાંતરિકા હોય છે.

૩ તે પછી જેને વિષે કેવલી ભગવાન અત્યંત આત્મશક્તિવડે બાહર કાયયોગમાં આત્મસ્વભાવથી સ્થિતિ કર્યા બાદ બાહર મન-વચન યુગલને સૂક્ષ્મ કરે છે, તે પછી સૂક્ષ્મ વચન તથા મનને વિષે સ્થિતિ કરી બાહર કાય-યોગને સૂક્ષ્મતામાં લઈ જાય છે. તે પછી સૂક્ષ્મ કાયયોગમાં ક્ષણમાત્ર સ્થિતિ કરી તત્કાલ સૂક્ષ્મ વચન તથા મનનો સર્વથા નિગ્રહ કરે છે. ત્યારબાદ સૂક્ષ્મ કાયયોગે ક્ષણમાત્ર સ્થિતિ કરી સૂક્ષ્મ ક્રિયાવાલા જ્ઞાન સ્વરૂપી પોતાના આત્માને પોતાની મેલે અનુભવે છે અને તેને યોગ્ય એવા જે શુભ પરિણામ તેથી પડવાપણું થતું નથી. આ શુદ્ધધ્યાનનો ત્રીજો પાયો કહેવાય છે. એ તેરમા ગુણુઠાણાના અંતે પ્રાપ્ત થાય છે.

૪ જેને વિષે સૂક્ષ્મ ક્રિયાનો પણ સમુચ્છેદ થાય છે, તે શુદ્ધધ્યાનનો ચોથો પાયો છે. તે ચૌદમે ગુણુઠાણે હોય છે તે પછી જીવ સિદ્ધિપદને પામે છે.

એ ધ્યાન અબાધા અને અસંમોહાદિ લિંગ ગમ્ય છે અને મોક્ષફલનું સાધક છે એમ સમજવું. એથી અક્રિયપણાને યોગ્ય પરમવિશુદ્ધ પરિણામની નિવૃત્તિ પણ હોતી નથી.

એ ચાર ધ્યાનમાં ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાન—એ બે નિર્જરાના હેતુ હોવાથી અભ્યંતરતપરૂપ સમજવા અને આર્ત તથા રૌદ્ર એ બે બંધના હેતુ છે, નિર્જરાના હેતુ નથી તેથી તે તપરૂપ નથી, માટે ઉત્તમ બુદ્ધિવાલા પુરુષોએ આર્ત તથા રૌદ્ર બંને ધ્યાનનો પરિહાર કરવો. અન્યથા નંદ મણિચાર તથા કંડરીકાદિની જેમ મહાદુઃખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૫ બે કે ચિત્તનું અતિચંચલપણું હોવાથી મનુષ્ય કુધ્યાનને પામે છે તોપણ વીર પુરુષોએ પ્રસન્નચંદ્રાદિકની પેઠે તે દુર્ધ્યાનને નિવારવા માટે આત્મવીર્યનો ઉલ્લાસ પ્રકટ કરવો—વીર્ય ફેરવવું અને શુભધ્યાનનો વિચ્છેદ ન થાય, તેનો અભ્યાસ કરવો.

૬ ઉત્સર્ગ એટલે ત્યાજ્ય વસ્તુનો સમ્યક્ પ્રકારે ત્યાગ કરવો તે. તે ઉત્સર્ગ બે પ્રકારે છે. ૧ બાહ્ય અને ૨ અભ્યંતર. બીજા અભ્યંતર ઉત્સર્ગમાં ક્રોધાદિક કષાયનો ત્યાગ કરવાનો છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે—ઉત્સર્ગ પ્રાયશ્ચિત્તમાં આવી જાય છે, તો પછી ફરીવાર કહેવાનું શું કારણ છે ?

તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે—એ સત્ય છે, પરંતુ પૂર્વે અતિચારની શુદ્ધિને માટે કહેલ છે અને અહીં તો સામાન્યથી નિર્જરાને માટે કહેલ છે. તેથી તેમાં પુનરુક્તિનો દોષ આવતો નથી.

આ છ પ્રકારનો તપ લોકોથી અણુઓળખાતો હોવાથી, અન્ય મતવાળાઓએ નહીં સેવાતો હોવાથી અને મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં અંતરંગપણે રહેલ તેથી આભ્યંતર કર્મને તપાવનાર હોવાથી તે આભ્યંતર તપ કહેવાય છે. એ પ્રકારે તપનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું. ૫

સંયમનું સ્વરૂપ

સંયમ શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—સં એટલે સમ્યક્ પ્રકારે યમ એટલે સાવધ યોગથી નિવૃત્ત થવું, તે સંયમ કહેવાય છે. તેના સત્તર ભેદ છે. પાંચ પ્રાણાતિપાતાદિકથી વિરમવું અને પંચ મહાન્નતનું ધારણ કરવું તે—તેમના વ્રતોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે :—

૧ ત્રસ સ્થાવરાદિ સર્વ જીવોને મન, વચન, કાયાએ કરી પોતે હણે નહીં, બીજાની પાસે હણાવે નહીં અને હણનારને અનુમોદે નહીં.

૨ તેમ ત્રિવિધ ત્રિવિધ ભાંગાએ કરી રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય અને કલહાદિકે કરી પ્રાણાંતે પણ મૃષાવાદ બોલે નહીં.

તે મૃષાવાદ ચાર પ્રકારે છે. ૧ સદ્ભાવનિષેધ, ૨ અસદ્ભાવ ઉદ્ભાવન, ૩ અર્થાંતર અભિધાન અને ૪ ગર્હાવચન. પહેલા ભેદમાં આત્મા નથી ઇત્યાદિ માનવું. બીજામાં શ્યામાક નામે ધાન્ય અથવા ચોખા જેટલો અથવા લસાટને વિષે રહેલો આત્મા છે તેમ માનવું. ત્રીજા ભેદને વિષે ગવાદિકને અશ્વાદિકના શબ્દે કહેવા તે અને ચોથા ભેદમાં કાણાને કાણો કહી બોલાવવો તે.

૩ ચારિત્રવંત સાધુ ઉપયોગવંત થઈ ત્રિવિધ ત્રિવિધ ભાંગે કરી. ૧ જીવ-અદત્ત, ૨ તીર્થંકર અદત્ત, ૩ સ્વામિઅદત્ત અને ૪ ગુરુ અદત્ત એવી વસ્તુ પણ ન ગ્રહણ કરે.

[૧] જે જીવઅદત્ત છે તે સચિત્ત કહેવાય છે. તે પોતાના વિનાશની શંકા કરતા જીવોવડે પોતે આશ્રય કરેલ શરીરનું અર્પણ ન કરેલ હોવાથી જે સચિત્તને ગ્રહણ કરે તે જીવઅદત્ત કહેવાય છે. શિષ્યને બલાત્કારે દીક્ષા આપવી તે જીવ-અદત્ત કહેવાય છે.

[૨] અચિત્ત હોય તોપણ જેને માટે તીર્થંકરની આજ્ઞા ન હોય, એવા સુવર્ણાદિકને ગ્રહણ કરવું તે તીર્થંકર અદત્ત કહેવાય છે.

[૩] તીર્થંકર પ્રભુએ આજ્ઞા આપ્યા છતાં જે વસ્તુ તેના સ્વામીએ-ધણીએ ન આપી છતાં ગ્રહણ કરવામાં આવે તે સ્વામિઅદત્ત કહેવાય છે.

[૪] ધણીએ આજ્ઞા આપી છતાં કોઈ કારણને લઈને જે વસ્તુ ગુરુએ નિષેધેલી હોય, જેમકે—“હે મુનિ ! તું આ વસ્તુ ગ્રહણ કરીશ નહીં.” તે છતાં લોભાદિકને વશ થઈ ગ્રહણ કરે તો તે ગુરુઅદત્ત કહેવાય છે. અથવા ગુરુના કહ્યા સિવાય જે ભોજનાદિક ભોગવવાં તે પણ ગુરુઅદત્ત કહેવાય છે.

૪ સાધુ અઢાર પ્રકારનું મૈથુન સેવે નહીં. તેમાં ઔદારિક શરીર સંબંધી મૈથુન મને કરી સેવે નહીં, બીજાને સંવવામાં પ્રેરણા કરે નહીં અને બીજા સેવનારને સારા બણે નહીં એમ ત્રણ ભેદ થાય છે. તેવી રીતે વચને કરીને અને કાયાએ કરીને એમ બધા મળી નવ ભેદો થાય છે.

એવી રીતે ઔદારિકે કરી જેમ નવ ભેદો થાય, તેમ વૈક્રિયવડે પણ મૈથુનના નવ ભેદ થતાં સર્વ મળી મૈથુનના અઢાર ભેદ થાય છે.

સંયમને ઉપકાર કરનારી ઉપધિ સિવાય મુનિએ ત્રિવિધ ત્રિવિધ ભાંગે કરી પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો. તે સંયમને ઉપકાર કરનારી ઉપધિના બે પ્રકાર છે. ૧ ઔધિક અને ૨. ઉપગ્રહિક. જે પ્રવાહે કરીને ગ્રહણ થાય અને કારણે ભોગવાય તે ઔધિકઉપધિ કહેવાય છે. તેના વસ્ત્ર, પાત્ર, રજેહરણાદિ ચૌદ ભેદો છે. જે કારણ છતે ગ્રહણ કરાય છે અને કારણ પડ્યે ભોગવાય છે, તે ઉપગ્રહિક કહેવાય છે. તે સંયારો, ઉત્તરપટ વગેરેના પ્રકારે છે. તે ઔધિક અને ઉપગ્રહિક ઉપધિને વિષે મુનિએ મમત્વને ધારણ કરવું નહીં. મમત્વથી રહિત થઈ માત્ર સંયમયાત્રાને માટે બે પ્રકારની ઉપધિને ધારણ કરતાં છતાં મુનિઓ નિષ્પરિગ્રહી જ ગણાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“ન સો પરિગ્રહો વુત્તો, નાણ્ણુત્તેણ તાયિના ।

મુચ્છા પરિગ્રહો વુત્તો, ઇહ વુત્તં મહેસિણા ॥ ૧ ॥”

“ત્રાતા એવા જ્ઞાતપુત્ર—મહાવીર પ્રભુએ તે પરિગ્રહ કહ્યો નથી, પણ મૂચ્છાને પરિગ્રહ કહેલો છે અને મહર્ષિઓએ પણ તેમજ કહ્યું છે.” ૧

અથવા મુનિ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ એ ચાર વસ્તુમાં મમત્વ કરે નહીં. ૧ તેમાં દ્રવ્યથી ઉપધિને વિષે અથવા શ્રાવકાદિકને વિષે, ૨ ક્ષેત્રથી નગર ગ્રામ તથા સુંદર ઉપાશ્રયને વિષે, ૩ કાલથી શરદઋતુ અથવા દિવસાદિકને વિષે, ૪ ભાવથી શરીરની પુષ્ટિ આદિમાં તથા ક્રોધાદિકમાં મમત્વને ધારણ કરે નહીં.

વળી મહાવ્રતને ઉપયોગી હોવાથી છઠ્ઠું રાત્રિભોજન નિવૃત્તિરૂપ વ્રત પણ મુનિઓએ અવશ્ય ધારણ કરવું. તે રાત્રિભોજન ચાર પ્રકારે છે :— ૧ દિવસે લાવેલું દિવસે ભોગવવું. ૨ દિવસે લાવેલું રાત્રે ખાવું. ૩ રાત્રે લાવેલું રાત્રે ખાવું અને ૪ રાત્રિએ લાવેલું દિવસે ખાવું. તેને વિષે દિવસે આણેલા અશનાદિકને ગ્રહણ કરી રાત્રે તેને ઉપાશ્રયમાં સમ્યક્ પ્રકારે રાખી બીજે દિવસે ભોગવનારને પહેલો ભેદ, દિવસે લાવેલું રાત્રે ભોગવવું તે બીજે તથા બીજા ભેદો સુગમ છે.

આ ચાર પ્રકારનું રાત્રિભોજન પંચ મહાવ્રતનું ધાત કરનાર હોવાથી, તેમજ જિનાગમમાં તથા અન્યમતિઓના આગમમાં તેનું નિષેધપણું હોવાથી, તે પરિહરવાને અશક્ય છે તોપણ તેમાં કુંથુ આદિ સૂક્ષ્મ જીવોનો વધ હોવાથી, સર્વવિરતિધર સાધુઓએ તેનો અવશ્ય પરિહાર કરવો. એ રીતે પંચમહાવ્રતના પાલવા સંબંધી સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું.

પાંચ ઇન્દ્રિયોના નિગ્રહનું સ્વરૂપ

પાંચ મહાવ્રતને પાલવાની ઇચ્છા રાખનારા મુનિ શબ્દ, રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શરૂપ પાંચ વિષયોમાં રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી શ્રોત્ર, નેત્ર, વ્રણ જિહ્વા અને સ્પર્શ લક્ષણવાળી પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરે. તેમાં ૧ સુસ્વર-મધુર સ્વરવાળા એવા મુરજ, વેણુ, વીણા, સ્ત્રી આદિના શુભ અને કાગ, ઊંટ, ધુવડ ગધેડા, ઘાંટી અને રેંટ આદિના અશુભ શબ્દો સાંભળીને તથા ૨ અલંકાર, ગજ, ઘોડો, વનિતા આદિનું શુભ અને કુખજ, કુષ્ટી, વૃદ્ધ અને મડદું આદિનું અશુભરૂપ દેખીને તથા ૩ ચંદન, કપૂર, અગર, કસ્તૂરી આદિનો શુભ અને મલ, મૂત્ર, મરેલા કલેવર આદિના અશુભ ગંધને સુંઘીને તથા ૪ ખાંડ, સાકર મોદક આદિનો શુભ અને લુખું વાસી અન્ન અથવા કોહી ગયેલું અન્ન અને ખારું પાણી ઇત્યાદિકનો અશુભ સ્વાદ કરીને તથા ૫ સ્ત્રી, તલાઈ અને વસ્ત્રાદિકનો શુભ અને પાષાણ, કંટક, કાંકરાદિકનો અશુભ સ્પર્શ અનુભવીને તેઓ ઉપર જ્યારે ‘આ મને ઇષ્ટ છે’ એવો રાગ, અને ‘આ મને અનિષ્ટ છે’ એવો દ્વેષ ધારણ ન કરે ત્યારે અનુક્રમે તે શ્રાત્રાદિક ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ થાય છે.

વળી કદી મુનિને પૂર્વ ભોગવેલા ભોગ, કીડાનું સ્મરણ થઈ આવે તેમ, વલી કુતૂહલપણને લઈને ઇન્દ્રિયો ઉદ્વિગ્ન થઈ જાય ત્યારે મુનિએ આ પ્રમાણે આત્માને શીખામણ દેવી :-

“ પરિમિયમાઝ જુવ્વણ મસંઠિયં વાહિવાહિયં દેહં ।

પરિણ્ઠવિરસા વિસયા, અણુરજ્જસિ તેસુ કિં જીવ ॥ ૧ ॥ ”

આયુષ્ય પરિમિત છે. યૌવનવય અસંસ્થિત છે, શરીર વ્યાધિવડે પીડિત છે અને વિષયોની પરિણતિ મહાવિરસ છે, માટે હે જીવ ! તું એને વિષે શું રાગે છે ? ૧

જે મુનિ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરે નહીં, પરંતુ ઉદ્વિગ્ન અશ્વની પેઠે પોતાની ઇચ્છાઓને ચલિત કરે, તે આ લોક તથા પરલોકમાં મોટા દુઃખનું ભાજન બને છે.

આ વિષે શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથા સૂત્રને વિષે અન્વય તથા વ્યતિરેકથી બે કાચબાના દૃષ્ટાંતો આપેલા છે.

બે કાચબાના દૃષ્ટાંતો

વારાણસી નગરીની પાસે ગંગાનદીમાં મૃદંગતીર નામે એક દ્વિપ છે. તેમાં ગુપ્તેન્દ્રિય અને અગુપ્તેન્દ્રિય નામે બે કાચબાઓ રહેતા હતા. તે બંને

એક દિવસે સ્થલચારી શ્રીડાઓના માંસની ઇચ્છાવાળા થયા. તેથી તેઓ દ્રહની બહાર નીકળ્યા. કોઈ દુષ્ટ બે શીયાલોએ તેમને જોયા, ત્યારે તેઓ બંને ભયભીત થઈ ગયા. તત્કાલ પોતાનો બચાવ કરવા તેઓ ચારે પગ અને ગ્રીવા કરોટી (=માથાની ખોપરી)માં ગોપવી ચેષ્ટારહિત નિજીવની પેઠે થઈ ગયા. પેલા શીયાલીઓએ ચંચળતાથી તેમને ઉંચા નીચા કરવા લાગ્યા અને તેમની પર ચરણોનો આઘાત કરવા લાગ્યા. તેમ કરવાથી તેઓ તે કાચબાઓને કાંઈ વિકૃતિ કરી શક્યા નહીં. પછી તેઓ શ્રાંત થઈ ત્યાંથી દૂર જઈ એકાંતે સ્થિર થઈને રહ્યા.

આ વખતે જે અગુપ્તેન્દ્રિય કાચબો હતો, તેણે ચપલતાથી પોતાની ડોકને ચરણોની બહાર કાઢી, તેવામાં પેલા બંને શીયાળો દોડી આવ્યા અને તેના શરીરના કકડે કકડા કરી તેને મરણ પમાડી દીધો. જે બીજો ગુપ્તેન્દ્રિય કાચબો હતો, તે અચપળ હોવાથી ઘણા વખત સુધી તેવી જ સ્થિતિમાં રહ્યો. જ્યાં સુધી તે બંને શીયાળીઓએ ત્યાં રહ્યા, ત્યાં સુધી તેણે કંઈપણ ચપળતા કરી નહીં. શીયાળીઓએ ઘણી વાર બેસી થાકી ગયા અને પછી ત્યાંથી બીજે સ્થળે ચાલ્યા ગયા. તે પછી તે ગુપ્તેન્દ્રિય કાચબો હજીવે હજીવે દિશાનું અવલોકન કરતો ચાલ્યો અને કુદીને પેલા દ્રહમાં પડ્યો, પછી તે સુખી થઈ રહ્યો.

આ પ્રમાણે પાંચ અંગોને ગોપવનારા તે કાચબાની જેમ જે મુનિ પાંચ ઇન્દ્રિયોને ગોપવનાર થાય છે, તે સદા રહે છે અને પેલા બીજા અગુપ્તેન્દ્રિય કાચબાની પેઠે જે પાંચ ઇન્દ્રિયોને ગોપવતો નથી, તે મુનિ દુઃખી થાય છે. તેથી મુનિએ પાંચ ઇન્દ્રિયોનો જય કરવામાં યત્ન કરવો. ઇન્દ્રિયોનો જય કરવામાં તે બે કાચબાનો ઉપનય દર્શાવી ઇન્દ્રિયનિગ્રહરૂપ સંયમ કહેલો છે.

કષાયજયનું સ્વરૂપ

પાંચ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરનાર સાધુઓએ ક્રોધાદિ ચાર કષાયો કે જે અનુદિત છે તેમનો અનુદીરણાવડે અને જે ઉદય આવેલા છે તેમને નિષ્ક્ર્ણ કરવાવડે જય કરવો એટલે નિરોધ કરવો.

કષાય શબ્દનો અર્થ

જેનાથી પ્રાણી કષ એટલે સંસારને આચ કહેતા પામે તે કષાય કહેવાય છે. ક્રોધ, માન, માયા લોભ, એવા તેના ચાર પ્રકાર છે. તે ચાર કષાયોના પ્રત્યેકના અનંતાનુભવી આદિ ચાર ચાર ભેદ છે.

૧ અનંતભવ ભભવાપણે કરી જેમાં કર્મનો અનુભંધ થાય, તે અનંતાનુભંધી કહેવાય છે. તેવા અનંતાનુભંધી ક્રોધાદિકના ઉદયથી જીવો સમ્યક્ત્વને પામતા નથી, અથવા પામે તો તેઓ સમ્યક્ત્વને વમી નાંખે છે.

૨ જેને સર્વથા વિરતિરૂપ પ્રત્યાખ્યાન નથી તે અપ્રત્યાખ્યાન કહેવાય છે. તેવા અપ્રત્યાખ્યાન ક્રોધાદિકના ઉદયથી સમ્યક્ત્વ પામેલા હોય તો પણ તેવા જીવોને દેશવિરતિના પરિણામ થતા નથી અને થતા હોય તો અવશ્ય નાશ પામે છે.

૩ પ્રત્યાખ્યાનને આવરે તે પ્રત્યાખ્યાનાવરણીય કહેવાય છે. તેના ઉદયથી જીવો સર્વવિરતિના પરિણામને પામતા નથી અને જે પામ્યા હોય તો તેનો વિનાશ થઈ જાય છે. અહિં દેશવિરતિનો નિષેધ નથી.

૪ જે જરા બાળે એટલે પરિપક્વ ઉપસર્ગો આવી પડતાં સાધુઓને પણ ઔદયિકભાવમાં લાવે તે સંજ્વલન કહેવાય છે. તેના ઉદયથી જીવને યથાખ્યાત ચારિત્ર હોતું નથી, પરંતુ તેને ચારિત્રના બીજ ભેદો થવાનો સંભવ છે.

આ અનંતાનુભંધી આદિ કષાયો અનુક્રમે ચાવજીવ, વર્ષ, ચાર માસ અને પક્ષ સુધીની સ્થિતિવાળા છે. અનુક્રમે ૧ નરક, ૨ તિર્યંચ, ૩ મનુષ્ય અને ૪ દેવગતિને આપનારા છે. અગીયારમા ગુણુઠાણાના અગ્રભાગે આશ્લ થયેલા સાધુને પાડી દઈ ફરીથી મિથ્યાત્વરૂપ અંધ કૂવામાં ફેંકનારા છે. શુદ્ધ આત્મ-ગુણના ધાતક છે અને સર્વ અનર્થના મૂલ છે, માટે બુદ્ધિમાન ઉત્તમપુરુષોએ તેમનો સર્વથા વિશ્વાસ ન કરવો, તેમનો નિગ્રહ કરવામાં જ ઉદ્યમ કરવો. તેને માટે કહ્યું છે કે-

“જાજીવ વરિસ ચઝમાસ પક્ષગા નરય તિરિય નર અમરા ।

સમ્માણુ સન્નવિરહ, અહવ્વાય ચરિત્તિઘાયકરા ॥ ૧ ॥”

“જહ ઉવસંતકસાઓ, લહહ અણંતં પુણોવિ પહિવાયં ।

ન હુતે વિસસિયવ્વં, થોવેવિ કસાયસેસંમિ ॥ ૨ ॥”

આ બે ગાથાનો ભાવાર્થ ઉપર દર્શાવેલો છે, તેમાં બીજી ગાથાના ચોથા પદનો અર્થ એવો છે કે-“થોડામાં થોડો પણ કષાય હોય તેનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો. વળી પણ કહ્યું છે, કે-

“તત્તમિણં સારમિણં, દુવાલસંગીહં એસ ભાવથો ।

જે ભવભ્રમણ સહાયા, હમે કસાયા ચહ્જંતિ ॥ ૧ ॥”

“તત્ત્વ પણ આ છે, સાર પણ આ છે, અને દ્વાદશાંગીનો પણ એ જ ભાવાર્થ છે કે જે ભવભ્રમણામાં સહાયભૂત એવા કષાયો છે, તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.” ૧
એવી રીતે કષાયજ્યરૂપ સંયમનું સ્વરૂપ બળવું.

દંડવિરતિ સ્વરૂપ

હવે ત્રણ દંડની વિરતિનું સ્વરૂપ કહે છે. ઉપર કહેલા ચાર કષાયોના જિતનારા મુનિ મન, વચન અને કાયાના ત્રણ દંડથી વિરમે છે. અને ત્રણ ગુપ્તિને ધારણ કરે છે. અહીં આગમમાં કહેલા વિધિ પ્રમાણે તો અશુદ્ધ ક્રિયાથી નિવૃત્ત થયેલા અને શુદ્ધ ક્રિયામાં પ્રવર્તેલા એવા મન, વચન તથા કાયાના લક્ષણવાળા જે વ્યાપારો તે ત્રણ ગુપ્તિ કહેવાય છે. તેમાં વાનરની જેમ ચિંતવાતું એવું જે મન, તેની ચંચળતા ઘણી છે, તેને મારે કહ્યું છે કે-

“લંઘ્ય તરુણો ગિરિણો ય લંઘ્ય લંઘ્ય જલનિર્હિં વિ ।

મમૈ સુરાસુરઠાણે, એસો મળમકકડો હોઈ ॥ ૧ ॥”

“મનરૂપી મકકટ વૃક્ષોને ઓળંગે છે, પર્વતોને અને સમુદ્રોને ઓળંગે છે અને સુર અને અસુરોના સ્થાનમાં ભમે છે.” ૧

એ જ કારણથી તે મન મુનિઓને પણ દુર્જય છે. અને સર્વ કર્મોને બાંધવામાં મુખ્ય કારણ છે. તેથી તેને વમન કરવાને ઈચ્છતા એવા મુનિઓએ બહુપ્રકારની અસહલાવના પરિહરીને બાર પ્રકારની સહલાવનાને વિષે ઉત્તમ પ્રકારે વિશેષ આદર કરવો. તેમ કરવાથી તેનું ચંચળ ચિત્ત પણ મુખે કરીને વશવર્તી થાય છે. એ મનોગુપ્તિ કહેવાય છે.

બીજી વચનગુપ્તિને ચિંતવતો એવો સાધુ સજ્જાયક્યાનના સમય સિવાય બીજે અવસરે ઘણું કરીને મૌનપણું ધારણ કરીને રહે છે અને ધૂકુટી તથા હસ્તાદિકની સંજ્ઞાપણ કરતો નથી. કદિ કોઈ તેવું કાર્ય આવી પડે તો તે સત્ય તથા અસત્યામૃષા વચન બોલે છે. એટલે કે જે વસ્તુ ‘પ્રતિષ્ઠાસયા’ એટલે વસ્તુ સ્થાપવાના આશયથી બોલાય છે તે સત્ય કહેવાય છે. જેમકે “જીવ છે, જીવ કર્તા છે, કર્મનો ભોક્તા છે. ઇત્યાદિ” જે ‘પ્રતિષ્ઠાસાં વિના’ એટલે આશય સ્થાપ્યા વિના બોલે, તે અસત્ય અમૃષા કહેવાય છે. આમ ત્રણ તથા આજ્ઞાપનાદિ—અણાવવા પ્રમુખ, જેમકે— “દેવદત્ત ! આ કાર્ય તું કર” ઇત્યાદિ. અહીં તે જ સત્ય છે, જે સાંભળનારને પ્રિય-નિરવધ હોય તેવું જ વચન બોલે, તેથી અપ્રિય અને સાવધ હોય તે કદિ સાચું હોય તો તેનાથી ક્રોધની ઉત્પત્તિ તથા જીવઘાતાદિ ઘણા અનર્થોનું તે કારણ હોવાથી તેમજ અસત્યપ્રાય હોવાથી તેનો પરિહાર કરવો.

વળી પ્રયોજન વિના વાચાલની પરે નિરવધ પણ યથાતથા જેમ તેમ બોલવું નહીં. જે સાચું પણ પ્રિય હોય તે બોલવું. તેને માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે:-

“નૃપસચિવેભ્યનરાદીંસ્તથૈવ જલ્પયતિ ન સ્વલુ કાળાદીન્ ।

ન ચ સંદિગ્ધે કાર્યે ભાષામવધારિણીં બ્રૂતે ॥ ૧ ॥

“રાજા, મંત્રી અને લક્ષ્મીવાન આદિ શબ્દથી સામંત, શેઠ તથા સાર્થ-વાહ વગેરેને તેમના નામથી બોલાવવા. કાણુને કાણુ વગેરેથી બોલાવવો નહીં. જે કાર્યમાં સંદેહ હોય, તેમાં નિશ્ચય બતાવનારી ભાષા બોલવી નહીં ” ૧

તે વિષે આચારાંગસુત્રમાં પણ આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“તેવાવન્ને તદ્દપ્પગારાહિં ભાસાહિં વૃથા નો કુપ્પંતિ માણવા

તેઆવિ તદ્દપ્પગારા તદ્દપ્પગારાહિં ભાસાહિં અમિકંઘભાસિજ્જતિ । ”

ન ચ કાળાદિષ્વપિ અયં ન્યાયોઽનુસર્ત્તવ્યઃ ।

જે જેવા હોય, તેને તેવા પ્રકારની ભાષા વડે બોલાવતાં માણસ કામ કરે તેથી તેમને તેવા જ પ્રકારની ભાષાવડે બોલાવે, પણ એ ન્યાય કાણુને કાણુ કહેવા વગેરેમાં અનુસરવો નહીં એટલે કાણુને કાણુ કહી બોલાવવો નહીં. આદિ શબ્દથી કુટ્ટીને કુટ્ટી, લંગડાને લંગડો અને ચોરને ચોર વગેરે સમજવું.

તે વિષે આગમમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“તદેવ કાળં કાળં તિ પંડગં પંડગં તિ વા ।

વાહિઅં વા રોગિ ત્તિ તેણં ચોરં તિ ના વણ ત્તિ ” ॥ ૧ ॥

“કાણુને કાણુ, વ્યાધિવાળાને વ્યાધિવાળો, રોગીને રોગી, અને ચોરને ચોર—એમ બોલવું નહીં. તેમ સંદેહવાળા કાર્યમાં પણ એમ જ ન્યાય છે—તેથી એ પ્રકારની અવધારિણી ભાષા બોલવી નહીં. મુનિએ તો વર્તમાન યોગ એમ બોલવું જોઈએ.

તેને માટે કહ્યું છે, કે—

“આઝ્સ ન વિસ્સાસો, કજ્જસ્સ વહૂણિ અંતરાયાણિ ।

તમ્હા સાહૂંણ વટ્ટમાણજોગેણ વવહારો ત્તિ ॥ ૧ ॥ ”

“આયુષ્યનો વિશ્વાસ નથી અને કાર્ય કરવામાં ઘણા અંતરાયો રહેલા છે, તેથી સાધુને વર્તમાન યોગવડે બોલવાનો વ્યવહાર છે ” ૧

વળી “આ વાછરડા ધુંસરી ખમવાને યોગ્ય થયેલા છે, એટલા આંખાના ફલ ભક્ષણ કરવા લાયક છે, આ વૃક્ષો સ્થંભ, ભાર, વસ્ત્ર, શય્યા અને આસન પ્રમુખને યોગ્ય છે, એ શાલી, ગોધૂમ આદિ અન્ન લાણી કરવાને યોગ્ય થયેલા છે,” આવા પ્રકારનાં વચનો સાધુએ બોલવા ન બેઠા. કારણ કે, સાધુનાં વચનો પ્રતીતિપાત્ર હોવાથી એ વૃષભાદિકને ગાડે બેડવા પ્રમુખ ક્રિયાનો કાલ થઈ ગયો છે, એમ નિશ્ચય કરી સાંભળનાર પુરુષો તેમના દમન આદિકાર્યોમાં પ્રવર્તે તેથી મોટો આરંભ થવાનો સંભવ છે. તેમ માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન આદિ સ્વજનોને “હે માત, હે તાત, હે ભાઈ, હે બહેન” ઇત્યાદિ ભાષા-વડે સાધુ બોલાવે નહીં, કારણ કે સાધુ લોકાચારથી રહિત હોવાથી લોક સંબંધીના ભાષણનો અનધિકારી છે. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“દમ્મે વસહે સ્વજ્જે, ફલે થંભાદ સમુચ્ચિદ્દ સુખ્ખે ।

ગમ્મે અન્ને જળયાઈં ય તિ સયણે વિ ન લવેદ્ ॥ ૧ ॥”

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે. અહીં વિશેષ કહે છે, કે—

“રાજેશ્વરાદૈશ્વકદાપિ ધીમાન્, પૃથો મુનિઃ કૂપતઙાગકાર્યે ।

અસ્તીતિ નાસ્તીતિ વદન્ન પુણ્યં, મવન્તિ યદ્ભૂતવધાંતરાયાઃ ॥ ૧ ॥”

“રાજ, ધનાઢય વગેરે કદિ કૂવા કે તલાવ કરાવવાના કાર્યમાં મુનિને પુણ્ય વિષે પૂછે તો બુદ્ધિમાન્ મુનિ તેમાં ‘છે અથવા નથી’ એમ કહે નહીં. કારણ કે, તેમ એક વાત કહેવાથી પ્રાણીઓના વધ અને અંતરાય થાય છે.”

વિશેષાર્થ એવો છે કે—કોઈ યુવરાજ, ધનાઢય કે ગામડીયો પુરુષ કોઈ વખતે મુનિને પૂછે કે—કૂવો કે તલાવ કરાવવામાં પુણ્ય છે કે નહીં? અથવા પ્રાણીની પરબ બંધાવવામાં પુણ્ય છે કે નહીં? તેના ઉત્તરમાં બુદ્ધિમાન્ એટલે સમ્યક્ પ્રકારે આગમના જાણ એવા મુનિ “કૂવો કે તલાવ કરાવવો તેમાં મહાપુણ્ય છે અને ન કરાવવો તેમાં કોઈ પણ પુણ્ય નથી, એમ બે પ્રકારે બોલતા નથી.” કારણ કે જો મુનિ ‘પુણ્ય છે’ એમ બોલે તો પ્રાણીનો વધ થાય છે, તેના શોષણ સમયે જલને આશ્રયીને રહેલા શેવાલ પ્રમુખ અનંત-કાર્યોનો તથા પૂરા, શંખ, મત્સ્ય, દેડકાં આદિ ત્રસ જીવોનો પ્રત્યક્ષ વિનાશ દેખવાથી અને મત્સ્યાદિકનું માંહોમાંહે ભક્ષણ હોવાથી પાપ લાગે છે અને ‘પુણ્ય નથી’ એમ બોલવામાં આવે તો અંતરાયનો દોષ થાય. કારણ કે—ઘણાં પશુ, પક્ષી, મનુષ્યો તો તૃપ્તિ હોય છે, તેમના જલપાનનો વ્યવચ્છેદ

હોવાથી પણ પાપનો સંભવ છે; તેથી મુનિએ તેમાં મૌનનું આલંબન કરવું અથવા એવા લૌકિક કાર્યમાં અમારે ભાષણ કરવાનો અધિકાર નથી એમ કહેવું. તે વિષે સૂત્રકૃતાંગના બીજા સૂત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે:—

તદા ગિરં સમારબ્ધે અત્થિ પુણં તિ નો વણ ।
 અહવા નત્થિ પુણં તિ એવમેણ મહબ્બયં ॥ ૧ ॥
 દાણદ્વયાદ્ જે પાણા હમ્મંતિ તસ થાવરા ।
 તેસિ તો રક્ષણદ્વાદ્ તમ્હા અત્થિ તિ નો વણ ॥ ૨ ॥
 જેસિ તે એવકપ્પેદ્, અન્નપાણં તદ્દાવિહં ।
 તેસિ હામંતરાયં તિ, તમ્હા નત્થિ તિ નો વણ ॥ ૩ ॥
 જે અ દાણં પસંસંતિ વહમિચ્છંતિ પાણીણં ।
 જે અણં પહિસેહંતિ વિત્તિચ્છેઅં કરંતિ તે ॥ ૪ ॥
 દુહઓ વિ ન માસંતિ, અત્થિ વા નત્થિવા પુણો ।
 આયંરયસ્સ હિચ્ચાણં નિવ્વાણં પાહ્ણં તિ તે ॥ ૫ ॥

“(આ અમારા અનુષ્ઠાનથી પુણ્ય છે કે પાપ છે? એમ મુનિને પૂછતાં) તે આ સમારંભમાં પુણ્ય છે એમ ન કહે તેમજ તેમાં પાપ છે એમ પણ ન કહે” કેમ કે એ પ્રકારે મહાભય થાય છે. ૧

“દાનને અર્થે (અન્નપાણી અપાવવા માટે) જે ત્રસ અને સ્થાવર જીવો હણાય છે તે જીવોને રાખવાને માટે આ તમારા અનુષ્ઠાનને પુણ્ય છે એમ પણ સાધુ ન કહે.” ૨

“જે લોકોને માટે અન્નપાણી તથાવિધ નીપજવે છે તે લોકોને માટે નિષેધ કરે તો લાભાંતરાયરૂપ આહાર દેવાનું વિધન પ્રાપ્ત થાય તેથી પુણ્ય નથી એમ ન કહે.” ૩

“કોઈ યતિ દાનની પ્રશંસા કરે તો તે પ્રાણીના વધની ઈચ્છા કરે છે અને જે કોઈ યતિ નિષેધ કરે છે તે અનેક જીવોની આજીવિકાનો છેદ કરે છે.” ૪

‘હા’ ‘ના’ બંને પ્રકારની ભાષા બોલે નહિ, કેમ કે કર્મરજનો તેથી લાભ થતો જાણીને તેવી ભાષા ત્યાગ કરે તે નિર્વાણપદ પામે છે.” ૫

જેમ કાલિકાચાર્યે દત્તની આગળ સત્ય વચન કહ્યું હતું, તેમ પુણ્યના અર્થો મુનિએ આપત્તિને વિષે પણ સત્ય વચન બોલવું, મૃષા બોલવું નહીં.

દત્ત અને કાલિકાચાર્યની કથા

તુરમણિનગરીમાં શ્રી કાલિકાચાર્યનો ભાણેજ દત્ત નામે હતો. તે રાજાનો પુરોહિત હતો. તેણે છળ કરીને પોતાના સ્વામી રાજાને બંદીખાને નાંખી પોતે સ્વતંત્ર રાજ્યના ભારને વહન કરનાર થયો હતો. એક વખતે માતાની પ્રેરણાથી કાલિકાચાર્ય પાસે ગયો. ત્યાં તેણે ઉન્મત્તપણે ધર્મની ઇર્ષ્યાથી ક્રોધસહિત આગ્રહપૂર્વક કાલિકાચાર્યને યજ્ઞ કરવાનું ફલ પૂછ્યું.

તે વખતે સૂરિવર્ય ધૈર્યનું અવલંબન કરી કહ્યું કે- “યજ્ઞ હિંસારૂપ છે અને યજ્ઞનું ફલ નરક છે.” આ પ્રમાણે તેમણે જે સત્ય હતું, તે કહ્યું, અન્યથા કહ્યું નહીં. તે વખતે દત્તે પુનઃ પૂછ્યું કે “એમાં નિશ્ચય શું છે? અને તે વચનમાં વિશ્વાસ શી રીતે પડે?” ગુરુએ કહ્યું કે-“આજથી સાતમે દિવસે કૂતરાએ ભક્ષણ કરાએલ કુંડીમાં પડશે, પછી હવે તેમાં શો નિશ્ચય કરવો છે?” તેમ છતાં તેણે પાછો પ્રશ્ન કર્યો કે-‘એથી શું?’ ત્યારે સૂરિજીએ કહ્યું “તે જ દિવસે અકસ્માત્ તારા મુખમાં વિષ્ટા પડશે.”

આ સાંભલી અતિક્રોધાયમાન થયેલા દત્તે કહ્યું કે- “તમે શી રીતે મરણ પામશો?” ગુરુ બોલ્યા-“હું સમાધિવડે મૃત્યુ પામીશ અને પછી હું સ્વર્ગે જવાનો છું.”

સૂરિના આ વચનો સાંભળી હુંકાર કરતો દત્ત ઘેર આવ્યો અને સૂરિનું વચન વ્યર્થ કરવાને પોતે પોતાના ઘરમાં સુલટોથી વીંટાઈ સમાધિથી છાનોમાનો રહ્યો. જ્યારે સાતમો દિવસ આવ્યો, એટલે તે બુદ્ધિના મોહથી તેને આઠમો દિવસ માની અને ‘આજે આચાર્યના પ્રાણથી જ શાંતિક કાર્ય કરું’ એવું ધારી તે ઘરની બહાર નીકળ્યો, તેવામાં કોઈ માળી નગરમાં પેસતો હતો, તેવામાં તેને દસ્તની હાજત લાગી એટલે કાર્યની આકુલતાથી તેણે રાજ-માર્ગમાં ઠલ્લો કરી તે ઉપર પુષ્પોથી આચ્છાદન કરી ચાલતો થયો.

આ અરસામાં દત્ત પોતાનો ઘોડો ચલાવતો તે જ માર્ગે આવ્યો અને પેલી ઢાંકેલી વિષ્ટા ઉપર ઘોડો ચાલ્યો એટલે તેમાંથી વિષ્ટાનો જરા ભાગ ઉડ્યો, તે તેના મુખમાં પડી, વિષ્ટાના સ્વાદથી તે ચમક્યો અને તેના જાણવામાં આવ્યું કે આજે આઠમો દિવસ નહીં પણ સાતમો દિવસ છે, તત્કાલ ખેદ પામીને તે પાછો ફર્યો. તે જ દિવસે દત્તના ઘણા દુરાચારોથી કંટાળી ગયેલા મંત્રીઓએ પેલા શત્રુ રાજાને પાંજરાની બહાર કાઢ્યો અને રાજ્ય ઉપર બેસાર્યો અને પાછળથી દત્તને બાંધી રાજાને સોંપી દીધો. રાજાએ તેને કુંડીમાં નાખી નીચે

અગ્નિ સજગાવી કૂતરાઓને છૂટા મૂકી તેને કદર્થના પમાડી મારી નખાવ્યો. તે રીતે મરીને નરકે ગયો અને આચાર્ય લગવાન રાજ પ્રમુખથી બહુમાન પામ્યા.

આ પ્રમાણે વચનગુપ્તિને વિષે શ્રી કાલિકાચાર્યનો વૃત્તાંત ધ્યાનમાં લઈ મુનિઓએ વચનગુપ્તિ ધારણ કરવી.

કાયગુપ્તિ

કાયગુપ્તિના ચિંતવનમાં મુનિ કાયોત્સર્ગ કરીને અથવા પદ્માસનાદિકે કરી શરીરનો વ્યાપાર રોકે અને તથાપ્રકારનું ગમન, શયનાદિક કાર્ય ઉત્પન્ન થતાં શરીરને પ્રવર્તવિવાથી ડગલે ડગલે મારા શરીરવડે કોઈ જીવનો વધ ન થાય એવી ચતના ચિંતવે. કારણ કે—ચતના વિના ડગલે ડગલે છ કાય જીવનો વિધાત થાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“ગમણ-ટ્ટાણ-નિસીયણ-તુઅટ્ટુણ-ગહણ-નિસરણાહ્મુ ।

કાયં અસંવરતો છન્હ-પિ વિરાહઓ હોહ ॥ ૧ ॥”

“મુનિ ગમન, સ્થાન, નિષીદન, તુઅટ્ટન (=આળોટવું), ગ્રહણ નિક્ષેપ આદિ કાર્યમાં કાયને સંવરે નહીં તો તે વિરાધક થાય છે.”

આ પ્રમાણે કાયગુપ્તિ કહેવાય છે. એ ત્રિવિધ ગુપ્તિને કહેવા વડે સત્તર પ્રકારે સંયમ કહેલો છે.

હવે દશવિધ ચતિધર્મના બાકીના ચાર સત્યાદિ ભેદો આ પ્રમાણે છે :—

૭ સત્ય એટલે મૃષાવાદની વિરતિ, ૮ શૌચ એટલે સંયમમાં નિરતિ-ચારતા—નિરુપલેપતા, ૯ અક્રિયન એટલે નિષ્પરિગ્રહપણું. ૧૦ અહમ્કાર એટલે સર્વથા કામક્રીડાનો નિષેધ.

અહીં કેટલાએક ભેદોનું અન્યમાં અંતર્ભૂતપણે હોવા છતાં પૃથક્ ગ્રહણ કરવું તે તેની સ્પષ્ટતા કરવા માટે છે એમ સદ્બુદ્ધિવાળાઓએ જાણી લેવું.

એવી રીતે દશ પ્રકારનો ચતિધર્મ કહેવામાં આવ્યો.

એ અત્યંત દુર્લભ એવા મનધર્મમાં નિર્ગ્રંથોએ સર્વથા પ્રમાદનો પરિહાર કરવો, તે દેખાડે છે :

“ભવસય સહસ્સદુલહે, જાહ-જરા-મરણ-સાગરુત્તારે ।

જહ્મમ્મમિ ગુણાયર, ર્વળમચિ મા કહિસિ પમાયં ॥ ૧ ॥”

“હે ગુણવંત મુનિ! લાખો ભવે કરીને દુર્લભ અને જન્મ, જરા, મરણ-
રૂપ સમુદ્રને ઉતારનાર એવા યતિધર્મમાં ક્ષણમાત્ર પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ,
કારણ કે તે મોટા અનર્થના હેતુરૂપ છે. કહ્યું છે કે—

“સેનાર્વ મોહનિવસ્સ एसो, सुहाण जं विग्घकरो दुग्घा ।

महारिउ सव्वजियाण एसो, कयाविकज्जो न तओ पमाओ ॥ ૧ ॥”

“જે કારણ માટે આ દુરાત્મા પ્રમાદ મોહરાજનો સેનાપતિ છે, તે કારણે
તે મોક્ષાદિક સુખોમાં વિદ્ન કરનારો છે અને તે વિદ્ન કરનાર હોવાથી સર્વ
જીવોનો મહાન્ રિપુ છે, તેથી જેણે પરમાર્થને જાણેલો છે, એવા મુનિએ કોઈ
કાલે પણ એ પ્રમાદને કરવો નહીં. ૧ વળી કહ્યું છે, કે—

“થોવો વિ કય પમાओ जङ्गो संसारवड्ढणो मणिओ ।

जह सो सुमंगलमुणी पमायदोसेण पयवद्धो ॥ ૧ ॥”

“યતિને થોડો પણ પ્રમાદ સંસારની વૃદ્ધિ કરનારો કહેલો છે, તેવા થોડા
પ્રમાદના દોષથી સુમંગલમુનિ ચામડાથી પગે બંધાયા હતા.” ૧

સુમંગલમુનિનો વૃત્તાંત

આ ભરતક્ષેત્રને વિષે સુમંગલ નામે એક આચાર્ય પાંચસો શિષ્યોથી
પરિવૃત્ત હતા. તેઓ અપ્રમત્ત થઈ સર્વદા શિષ્યોને વાચન દેતા હતા. એક
વખતે વાતવ્યાધિવડે આચાર્યની કટીમાં વેદના થઈ આવી. તેથી તેઓ વાચના
દેવાને અશક્ત થઈ ગયા. તે વખતે તેમણે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું. “હે શિષ્યો!
તમે કોઈ ગૃહસ્થના ઘરમાંથી યોગપદ્ધ લાવો.” તે વખતે એક શિષ્યે ગુરુની
ભક્તિથી યોગપદ્ધ લાવી ગુરુને આપ્યો. ગુરુએ તેને કટી પ્રદેશમાં સ્થાપન કર્યો
અને તેના યોગથી પલોંછી વાળી એટલે તેઓ અતિસુખ પામ્યા. પછી આચાર્ય
તે યોગપદ્ધને એક ક્ષણવાર મુક્ત ન હતા. તેવી રીતે કેટલાએક દિવસો પછી
શિષ્યોએ આચાર્યને કહ્યું. “ભગવન્! આપને શરીરે હવે આરામ થઈ ગયો
છે, તેથી તમારે ગૃહસ્થને યોગપદ્ધ પાછો આપવો જોઈએ, અને આપે આ
પ્રમાદના સ્થાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કારણ કે થોડા પણ પ્રમાદથી સંસારની
વૃદ્ધિ થાય છે.”

આચાર્યે કહ્યું—“શિષ્યો! આ યોગપદ્ધ ધારણ કરવામાં શો પ્રમાદ થાય
છે? આ યોગપદ્ધ તો મારા શરીરને સુખ કરનારો છે. તે પ્રમાદનું કારણ
નથી.” ગુરુનાં આવાં વચનો સાંભળી તે વિનીત શિષ્યો મૌનનું અવલંબન
કરીને રહ્યા હતા.

કેટલોક સમય ગયા પછી તે સુમંગલ આચાર્ય શ્રુતના ઉપયોગથી પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થવાનો અવસર જાણી અને એક વિશિષ્ટ ગુણવાળા શિષ્યને સૂરિપદે સ્થાપી પોતે સંલેખના કરી કાલની રાહ જોઈ રહ્યા હતા, તે વખતે શિષ્યો શુભધ્યાનોપગત ગુરુની નિર્યામણ કરતાં આ પ્રમાણે બોલ્યા—“હે સ્વામી વ્રત ગ્રહણ કર્યા પછી આજ સુધીમાં જે કાંઈ પ્રમાદસ્થાન સેવ્યું હોય તે આપ આલોવો—પડિક્કમો.”

શિષ્યોના આ કથનથી સૂરિએ યોગપદ્ધિ ધારણ કરવા સિવાયના બીજા જે પ્રમાદના સ્થાન હતા તે આલોવ્યા અને પડિક્કમ્યા. ત્યારે શિષ્યોએ કહ્યું : “સ્વામી ! યોગપદ્ધિ ધારણનો પ્રમાદ પણ આલોવો.” શિષ્યોનું આ વચન સાંભળી આચાર્ય કોપાનજથી પ્રજ્વલિત થઈ બોલ્યા—“અરે શિષ્યો ! તમારી મતિ દુર્વિનીત છે, જેથી તમે અद्याપિ યોગપદ્ધિ થયેલા મારા દુષણને ગ્રહણ કરો છો.” આ પ્રમાણે ગુરુને કોપાયમાન થયેલા જાણી તેઓ વિનયપૂર્વક બોલ્યા— “સ્વામી ! અમારો અપરાધ ક્ષમા કરો. અમેએ અજાણતાં તમોને અપ્રીતિવચન કહેલું છે, આજથી હવે અમે બોલીશું નહીં.” શિષ્યોના આ વચનથી સૂરિનો કોપ શાંત થઈ ગયો, પણ તેમનું ધ્યાન યોગપદ્ધિને વિષે રહ્યું. તેઓ આ પ્રમાદસ્થાનને આલોવ્યા વિના કાલ કરી ગયા.

તે પછી તેઓ એ દોષને લઈને કુડાગારનગરના રાજા મેઘરથની વિજયા નામે દેવીના ઉદરમાં ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થયા. પ્રસવ સમયે જેના પગ કટ્ટી પર વીંટાએલા આમડા પદે બાંધેલા છે, એવો તે પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. રાજાએ તેનો જન્મોત્સવ કર્યો અને બારમે દિવસે તે પુત્રનું નામ દદરથ પાડ્યું. પાંચ ધાત્રીઓથી લાલન કરાતો તે બાલક જ્યારે આઠ વર્ષનો થયો ત્યારે તેને કલાઆચાર્યને સોંપ્યો અને તે અનુક્રમે બોતેર કલામાં પ્રવીણ બની ગયો. તે કલાઓમાં તે સંગીતકળામાં વિશેષ નિપુણ થયો. કુમાર દદરથને સંગીત-કળામાં વિશેષ નિપુણ જાણી ઘણા ગાંધર્વો પોતપોતાની કલા બતાવવાને તેની પાસે આવવા લાગ્યા. તે અતુર કુમાર એટલો બધો સંગીતકુશલ હતો કે જેથી કોઈ પણ ગાયક તેના મનને રંજન કરવા સમર્થ થઈ શકતો નહીં. રાજકુમાર દદરથ ઉંચી જાતના સંગીતને જાણનારા ગાયકોની કદર કરતો. તેમને ઘણું દ્રવ્ય આપી સંતોષ પમાડતો હતો, તેથી તેઓ તેનાથી સંતોષ પામી દેશ-દેશાંતરમાં તે દદરથની શ્રીર્તિને વિસ્તારતા હતા.

આ પ્રમાણે દંઢરથકુમાર પોતાનો સમય સુખે પસાર કરતો હતો. એક સમયે જે પેલા પાંચસો શિષ્યો હતા, તેઓમાંથી નિર્મલ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને પાલનાર જે શિષ્ય સુમંગલસૂરિના આચાર્યપદ ઉપર આવેલ, તે અને બીજા શિષ્યોએ અવધિજ્ઞાનથી જાણ્યું કે—પોતાના ગુરુ સુમંગલાચાર્ય દંઢરથકુમાર થઈ અવતર્યા છે. આથી પોતાના ગુરુના સ્વરૂપનું દર્શન કરવાની તેમને ઇચ્છા થઈ અનાયક્ષેત્રમાં કુમાર દંઢરથરૂપે ગુરુનો અવતાર થયેલો જાણી તેમના મનમાં ખેદ ઉત્પન્ન થયો અને તેઓ પ્રમાદના આચરણને ધિક્કારવા લાગ્યા. તેઓએ કહ્યું કે—પ્રમાદના થોડા પણ આચરણથી આ અમારા ગુરુના જીવની આ દશા થઈ છે. જેઓ સંસારમાં આ પ્રમાણે પ્રમાદનું સેવન કરશે, તેઓ અમારા ગુરુની જેમ બહુ પ્રકારે દુઃખના ભોજન બનશે.”

તેઓ આ પ્રમાણે ચિંતવતા હતા, તેવામાં તેમના આચાર્ય પદ ઉપર આવેલા શિષ્યના મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે—“હવે કોઈપણ ઉપાય કરી ગુરુના જીવને અનાયક્ષેત્રમાંથી આયક્ષેત્રમાં લવાય તો વધારે સારું”. આવો વિચાર કરી તેમણે બીજા શિષ્યોને તે વાત નિવેદન કરી. પછી કોઈ એક યોગ્ય શિષ્યને ગચ્છનો ભાર સોંપી તે આચાર્ય અનાયક્ષેત્રમાં શુદ્ધ આહારની દુર્લભતા માની તેવા દંઢ સંઘયણથી મહાતપ તથા ચારિત્ર પાલવાની શક્તિવાળા કેટલાએક સાધુઓને સાથે લઈ ગામોગામ વિહાર કરી અનાયક્ષેત્રમાં આવ્યા. ત્યાં આવતાં તેમણે આહારની ગવેષણા ન કરવાથી ભારે પરિશ્રમ પડ્યો હતો. યાનક નામના અનાયક્ષેત્રમાં આવેલા કુડાગાર નગરમાં તેઓ આવી પહોંચ્યા. તે નગરની સમીપે આવેલા એક ઉદ્યાનમાં તેઓ દાખલ થયા. ત્યાં શુદ્ધ ભૂમિને પરિલેહી અને ઈંદ્રાદિકનો અવગ્રહ લઈ તેઓ રહ્યા હતા.

આ નગરના વાસીઓ કે જેઓએ સાધુના રૂપને કદિપણ જોયેલું નહીં, તેઓ આ સાધુઓને જોઈ આશ્ચર્ય પામી ગયા. તેઓએ તેમની સમીપે આવીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું, “તમે કોણ છો?” સાધુઓએ કહ્યું “અમે નટ છીએ.” ત્યારે લોકોએ કહ્યું, “જે તમે નટ હો તો રાજની પાસે જાઓ, એટલે તમોને યથેષ્ટ ધન પ્રાપ્ત થશે.”

સાધુઓએ કહ્યું “અમે કોઈની પાસે જતા નથી, જેઓ અમારી પાસે આવે તેમને અમારી કલા બતાવીએ છીએ.” લોકોએ પ્રશ્ન કર્યો, “જે તમે રાજની પાસે નહીં જાઓ તો ભોજન ક્યાંથી કરશો?” ત્યારે સાધુઓ બોલ્યા, “અમે ભોજન કરતા નથી.”

આ સાંભળી લોકો વિસ્મય પામી ગયા પછી જ્યારે સાધુઓ પડિલેહણા તથા પ્રતિક્રમણ કરતા ત્યારે કેટલાએક લોકો આવી તેમને પૂછવા લાગ્યા કે “તમે આ શું કરો છો?” સાધુઓ બોલ્યા, “અમે નૃત્ય સંબંધી પરિશ્રમ કરીએ છીએ” તે સાંભળી લોકો પોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા.

લોકોના મુખથી વૃત્તાંત નગરમાં ફેલાયો. તે રાજના સાંભળવામાં આવ્યો. તે સાંભળી વિસ્મય પામેલો રાજ તેમનું સ્વરૂપ જોવાને માટે ઉદ્યાનમાં આવ્યો. તેણે આવી સાધુઓને પૂછ્યું, “તમે કોણ છો? ક્યાંથી અને શા પ્રયોજનને માટે તમે અહીં આવ્યા છો?”

આચાર્યે કહ્યું, “અમે નટ છીએ, તમેને અમારી કલા દેખાડવાને માટે દૂરથી આવ્યા છીએ.” રાજએ કહ્યું, “ત્યારે તમારું નૃત્ય મને બતાવો—” સાધુઓ બોલ્યા “દેવાનુપ્રિય! જે સંગીત-કલામાં નિપુણ હોય તેની આગળ અમે નાટક કરીએ છીએ” ત્યારે રાજએ કહ્યું, “મારો પુત્ર દઢરથ એ સર્વ જાણે છે” ગુરુ બોલ્યા, “તેમને અહીં સત્વર બોલાવો.”

આ ઉપરથી રાજએ રાજકુમાર દઢરથને બોલાવા એક પુરુષને મોકલ્યો. તે પુરુષ રાજકુમારને તેડવા ગયો. રાજકુમાર પાલખીમાં બેસીને ત્યાં આવ્યો. તેણે આવી સાધુઓને કહ્યું, “તમે સંગીતશાસ્ત્રમાં કુશલ હો તો પ્રથમ સંગીતના ભેદો બોલો” તે વખતે આચાર્યે શ્રુતના બલથી સંગીતના બધા ભેદો કુમારની આગળ કહી સંભળાવ્યા.

તે સાંભળી કુમાર અત્યંત વિસ્મય પામી ગયો અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે—“અહો! આ તો સંગીતશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ લાગે છે. આના જેવો બીજો કોઈ નટાચાર્ય નથી, માટે તેની નૃત્યકલા હમણા જ જોઈએ.” આ પ્રમાણે ચિંતવી તેણે સાધુને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—“નટો! તમે નૃત્ય કરો, જેથી તમારી નૃત્યકલાની પરીક્ષા કરી શકાય.” ત્યારે આચાર્યે કહ્યું કે—પ્રથમ નૃત્યના ઉપકરણો મંગાવો. ત્યારે કુમારે પોતાના માણસો મોકલી નૃત્યના સર્વ ઉપકરણો મંગાવ્યાં, તે પછી આચાર્યે વાદિત્રનો ધ્વનિ કરતાં પહેલા મધુર સ્વરે કરી તેવા પ્રકારનો આલાપ કર્યો. જે સાંભળી સર્વ શ્રોતાઓ ચમત્કાર પામી ગયા. અને જેમ ચિત્રમાં ચાલેખેલા હોય, તેમ સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

આ વખતે આચાર્ય નૃત્યના આરંભમાં આ ધ્રુવપદ ભણ્યા હતા.

“ધિદ્ધિ પમાયલલિયં સુમંગલોઽવત્યમેરિસં પત્તો ।

કિં કુણિમો અંબડચા પસરંતિ ન અમ્હ ગુરુપાયા ॥ ૧ ॥”

“હે વત્સ ! આ પ્રમાદના લાલિત્યને ધિક્કાર હો, કે જેથી સુમંગલ આવી દશાને પામ્યા ! પૂર્વ કર્મના દોષથી અમારા ગુરુના ચરણ પસરતાં નથી, તેમાં અમે શું કરીએ ? અમારો શું ઉપાય ?

તે પછી આચાર્યના કહેલા વાક્યોને બીજા સાધુઓએ મોટા સ્વરે ઉચ્ચાર્યા અને તેમાં વીણાદિક વાદ્યો વગાડ્યા. રાજકુમાર દઢરથ વારંવાર ભણાતા તે ધ્રુવપદને સાંભળી પોતાના ચિત્તમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે “સાધુઓ શું ભણે છે ?”

સુમંગલ કોણ અને તેણે કેવી રીતે પ્રમાદ કર્યો ? રાજકુમાર એવી રીતે વારંવાર ઉઠાપોહ કરવા માંડ્યો, તેવામાં તે તત્કાલ મુચ્છા પામી ભૂમિ ઉપર પડી ગયો. તે વખતે સર્વત્ર હાહાકાર થઈ ગયો. તત્કાલ રાજદિકે તેનો શીતો-પચાર કરવા માંડ્યો. ક્ષણવારે ચેતના પામી તે કુમાર પોતાના પૂર્વભવને સંભારી તે પૂર્વના શિષ્યોને દેખી આ પ્રકારે વિલાપ કરવા લાગ્યો—“અહો ! આ સંસાર દુઃખમય છે અને કર્મની ગતિ વિચિત્ર પ્રકારની છે. આ સંસારમાં દુષ્ટકર્મના ઉદયથી થયેલી પ્રમાદના દોષે કરી જવો બહુપ્રકારના દુઃખને અનુભવે છે. હું લગાર પ્રમાદને આચરવાથી આવી દશાને પામી ગયો.”

કુમારને આમ ચિંતવતો અને વિલાપ કરતો દેખી રાજાએ ચિંતવ્યું કે “નિશ્ચે આ સાધુઓએ મારા કુમારને ઘેલો કરી દીધો, માટે તેમને હણવા જોઈએ.” આણું ચિંતવી રાજાએ રોષથી સેવકોને તે સાધુઓને બંદીવાન કરી વધ કરવાની આજ્ઞા આપી. તે વખતે કુમારે કહ્યું, “હે પિતા ! આ પુરુષો તો હિતકર્તા છે અને પરના કાર્યને સાધનારા છે, માટે તે પૂજવા યોગ્ય છે. વધ બંધન કરવાને યોગ્ય નથી.” કુમારના આ વચન સાંભળી રાજાએ તે આજ્ઞા પાછી ખેંચી લીધી અને તે સાધુઓની બહુ ભક્તિપૂર્વક સેવા કરી.

તે પછી કુમારે એકાંતે જઈ તે સાધુઓને આ પ્રમાણે કહ્યું, “હે દેવાનુપ્રિય ! આ અનાયક્ષેત્ર છે. અહીં વસનારા લોકો પણ અનાયક છે. આ સ્થલે સારા ધર્મની વાતો પણ સાંભળવામાં આવતી નથી, તેથી અહીં મારી શી ગતિ થશે ?” આચાર્ય બોલ્યા—“ભદ્ર ! તમે અમારી સાથે આવો, જેથી તમારા કાર્યની સિદ્ધિ થશે.”

રાજકુમાર બોલ્યો—“ મહારાજ ! મારા ચરણ બંધાઈ ગયા છે. તેથી હું ચાલવાને સમર્થ નથી, તેથી આગળ જતાં મારો શી રીતે નિર્વાહ થશે ? ” આચાર્ય જણાવ્યું—“ ભદ્ર ! જ્યારે તમે હળવે હળવે આર્યદેશમાં આવશો એટલે આ સાધુઓ તમારી વૈયાવચ્ચ કરશે. ” આ આચાર્યના આ વચન સાંભળી કુમારને હિંમત આવી. પછી તે પોતાના માતા-પિતા પાસે આવી આ પ્રમાણે બોલ્યો—“ હે માતા-પિતા ! જો આપ આજ્ઞા આપો તો હું આ મહાન્ કલાચાર્ય પાસે કલા શિખવાને જઈ. ” માતા-પિતા મોહાતુર થઈને બોલ્યા—“ વત્સ ! અમે તારો વિયોગ સહન કરવાને સમર્થ નથી. માટે એ નંદોને અહીં જ રાખી કલાનો અભ્યાસ કર. ” રાજકુમાર બોલ્યો—“ એ વાત સત્ય છે, એ લોકો પરદેશી છે, તેમ આપણા દ્રવ્યને લેનારા નથી, તો તેઓ અહીં શી રીતે રહે ? તેથી બીજા સર્વ વિચાર છોડી દઈ મને તેમની સાથે જવા આજ્ઞા આપો જેથી હું તેમની સાથે સંગીતકલાનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરું ”

રાજકુમારનો આવો અતિ આગ્રહ જાણી માતા-પિતાએ તેને આજ્ઞા આપી, તે સાથે તેને બેસવાને એક શિબિકા અને કેટલાક માણસો આપ્યા. રાજકુમાર ખુશી થઈ શિબિકામાં આરૂઢ થઈ તેમની સાથે ચાલ્યો. તેની પાછળ સાધુઓ ચાલવા લાગ્યા. અનુક્રમે તેઓ અનાર્યદેશનું ઉલ્લંઘન કરી આર્યક્ષેત્રને પ્રાપ્ત થયાં એટલે કુમારે તે શિબિકાને પાછી મોકલી.

સાધુઓએ તે આર્યદેશમાં આવી કોઈ નગરમાં ભિક્ષાને માટે જઈ શુદ્ધ આહાર લાવી પોતે કરેલા લાંબા તપનું પારણું કર્યું. તે વખતે રાજકુમારે કહ્યું, “ ભગવન્ ! હવે મારે શું કરવું ? ” આચાર્ય બોલ્યા—“ તમે વ્રત ગ્રહણ કરો. ” સૂરિવરની આવી આજ્ઞાથી તે કુમારે ચારિત્રને ગ્રહણ કર્યું.

પછી તેના પૂર્વભવના શિષ્યો ખેદરહિત થઈ તેની વૈયાવચ્ચ કરવા લાગ્યા. પછી અનુક્રમે તેમના પોતાના ગચ્છના બીજા સાધુઓ એકઠા થઈ આવ્યા અને તેઓ અત્યંત આનંદ પામી ગયા. તે કુમારમુનિ મહાતપસ્વી થયા. ચારિત્રગ્રહણથી માંડીને તેમણે યાવજ્જીવ છટ્ટતપ કર્યું અને અપ્રમત્તપણે સંયમ પાલ્યું. અનુક્રમે આયુષ્યનો ક્ષય થતાં સમાધિપૂર્વક કાલ કરી તેઓ નવમા ગ્રેવેયકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યવી મહાવિદેહક્ષેત્રને વિષે તેઓ સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત થશે. બીજા પણ સાધુઓ સંયમની આરાધના કરી અનુક્રમે ઉત્તમગતિને પ્રાપ્ત થયા હતા. એ પ્રકારે પ્રમાદ ઉપર સુમંગલમુનિનું દષ્ટાંત

છે. આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી પ્રમાદના લેશથી ઉત્પન્ન થયેલા કર્મનો વિપાક કેવો વિષમ છે? તેનો વિચાર કરી સંસારભીરુ એવા મુનિઓએ સર્વદા પ્રમાદનો પરિહાર કરવો જોઈએ.

હવે પ્રમાદનો પરિહાર કરી સંયમ પાલવામાં ઉજમાલ થયેલા મુનિએ મનનો નિગ્રહ કરવા પ્રમુખ કાર્યમાં જે બાર સદ્ભાવના ભાવે છે, તેનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.

પદમણિચ્ચમસરણં સંસારો એગયા ય અન્નત્તં ।

અસુદ્ધત્તં આસવ સંવરો ય તદ્દ નિજ્જરા નવમી ॥ ૧ ॥

લોગસહાવો બોદિ દુલ્હા ધમ્મસ્સ સાહગા અરિહા ।

એયાઓ ભાવણાઓ માવેયવ્વા પયત્તે ણં ॥ ૨ ॥

૧ અનિત્ય, ૨ અશરણુ, ૩ સંસાર, ૪ એકત્વ, ૫ અન્યત્વ, ૬ અશુચિ, ૭ આશ્રવ, ૮ સંવર, ૯ નિર્જરા, ૧૦ લોકસ્વરૂપ, ૧૧ બોધિદુર્લભ અને ૧૨ ધર્મના સાધક અરિહંત ઇત્યાદિ બાર ભાવનાઓને સુદૃષ્ટિ પુરુષોએ યત્ને કરી અભ્યાસ કરવો.

૧ આ સંસારમાં મોહાદિકને વશ થઈ સર્વ વસ્તુને વિષે અવળી બુદ્ધિવાળા મૂઠ જનો સ્વામિત્વ, ધન, યૌવન, શરીર લાવણ્ય, બલ, આયુષ્ય, વિષયસુખની વલ્લભતા અને જન સંયોગાદિક પદાર્થોને પર્વતથી ઉતરતી મહાનદીના પૂરની જેમ અત્યંત વાયુના સમૂહે કંપાવેલા ધ્વજપટની જેમ વાંછિત પ્રદેશમાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિહાર કરનારા અને ચારે તરફ ભમરાઓના સમૂહે આશ્રિત એવા ગંડસ્થલવાળા મદોન્મત્ત હસ્તીના કર્ણતાલની જેમ અને નિખિડ પવને કરી હણાએલા વૃક્ષના પાકા પાંદડાના સમૂહની જેમ અતિચંચલ છે, તે પણ તે સર્વદા નિત્યરૂપ જાણે છે, પણ તત્ત્વદૃષ્ટિએ જોતાં આ સર્વ ભાવો અનિત્ય છે, તેમાં એક પણ નિત્ય-શાશ્વત નથી. વલી જે પરમાનંદને આપનારા સદ્જ્ઞાનાદિક આત્માના ગુણો તે નિત્ય છે, આ પ્રમાણે ચિંતવણું, તે પહેલી અનિત્યભાવના કહેવાય છે.

તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે :-

“સામિત્તગધણ જુવ્વણક-રૂવલ્લાઉદ્દુસંજોગા ।

અહ્લોલા ઘણપવણાહયપાવવપકપત્તવા ॥ ૧ ॥”

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર કહેવામાં આવ્યો છે.

૨ બીજી અશરણુભાવના છે. જેમ આ લોકને વિષે માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, સુભટાદિ પરિવાર દેખતા છતાં એક જૈનધર્મ સિવાય બીજું કંઈપણ શરણુરૂપ નથી, ઈત્યાદિ ચિંતવવું તે અશરણુભાવના કહેવાય છે, તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“પિત્રમાતૃ-મયણિ-મજ્જા, મહાણ પચ્ચક્કમિક્કવમાણાણં ।

જીવં હરહ મચ્ચૂ, નત્થિ સરણં વિણા ધમ્મં ॥ ૧ ॥”

૩ ત્રીજી સંસારભાવના છે. જેની અંદર આ પ્રમાણે ચિંતવન કરવાનું છે. “આ સંસારને વિષે ચોરાશી લાખ જીવાયોનિમાં વારંવાર જન્મમરણુ આશ્રીને ભ્રમણુ કરતા એવા સંસારી જીવો કર્મના ઉદયથી કોઈવાર સુખી, કોઈવાર દુઃખી, કોઈવાર રાજા, કોઈવાર રંક, કોઈવાર કુરૂપી અને કોઈવાર સ્વરૂપવાનુ એમ વિવિધ પ્રકારની અવસ્થાને અનુભવે છે. વલી પરસ્પર સંબંધી-ઓની ચિંતાને વિષે રહ્યા કરે છે, કર્મના વશને લઈને કુબેરદત્ત પ્રમુખની જેમ એક જ ભવમાં મહાનુ દુષ્કર્મના બંધના હેતુરૂપ એવા અનેક સંબંધો ઉત્પન્ન થાય છે, તો અનેક ભવોમાં અનેક સંબંધો થાય, તેમાં શું કહેવું? તેથી વસ્તુતાએ એકાંત દુઃખરૂપ એવા આ દુઃખમય સંસારને વિષે મૂઠ પુરુષો રચ્યા-પચ્યા રહે છે. પણ જેઓ તત્ત્વજ્ઞાની છે, તેઓ તેમાં કદિપણુ આસક્ત થતા નથી. આ પ્રમાણે ચિંતવન કરવું તે ત્રીજી સંસારભાવના કહેવાય છે. તેને માટે કહ્યું છે કે—

“જાહમિગં મુંચંતો અવરં જાહં તહેવ ગિણંતો ।

મમહ ચિરમવિરામં, મમરોવ્વ જિઓ મવારામે ॥ ૧ ॥”

“એકેદ્રિય આદિ જાતિને મુકતો અને બીજી બેઈદ્રિય પ્રમુખ જાતિને ગ્રહણુ કરતો એવો જીવ ભ્રમરાની જેમ આ ભવરૂપ આરામને વિષે વિરામ પામ્યા વગર ચિરકાલ ભમે છે.” ૧

તે વિષે કુબેરદત્તનો વૃત્તાંત

મથુરાનગરીમાં કુબેરસેના નામે એક ગણિકા રહેતી હતી. એક દિવસે તેણીને નવીન ગર્ભ ઉત્પન્ન થઈ આવ્યો, આથી તે હૃદયમાં અત્યંત ખેદ પામવા લાગી. તેણીની માતાએ જ્યારે તેણીને ખેદ પામતી જોઈ ત્યારે તેણીએ તેનું દુઃખ દૂર કરવા માટે વૈદ્યોને બોલાવ્યા. વૈદ્યોએ નાડી જોઈ તેણી નીરોગી

જાણી કહ્યું- “પુત્રી! આ તારા ઉદરનો ગર્ભ પ્રાણને હરનારો છે, માટે તેને પાડી નાંખવો યોગ્ય છે.” વેશ્યાએ કહ્યું- “હું ગમે તેટલા કલેશ સહન કરીશ પણ મારા ગર્ભનું કુશલ થાઓ.” પછી જ્યારે યોગ્ય અવસર આવ્યો, એટલે તેણીએ પુત્ર અને પુત્રીના યુગલને જન્મ આપ્યો.

આ વખતે તેણીની માતાએ કહ્યું- “પુત્રી! આ છોકરાં તારા યૌવનને હરનારો છે, તેથી આ યુગલને વિષ્ટાની જેમ ત્યજ દઈ તારી આજીવિકાના સાધનરૂપ એવા યૌવનવયનું રક્ષણ કર.” માતાનાં આ વચન સાંભળી તે વેશ્યા બોલી- “માતા! જ્યારે આપ કહેા છો તેમ હોય તો દશ દિવસ સુધી રાહ જુઓ, પછી તમે જેમ કહેશો તેમ હું કરીશ.” આ પ્રમાણે કહી તે કુબેરદત્તા વેશ્યા પોતાના તે બાળકોને દશ દિવસ સુધી સ્તનપાન કરાવવા લાગી, જ્યારે અગ્નીઆરમ્ભ દિવસ આવ્યો એટલે તેણીએ પોતાના બાળકોનાં કુબેરદત્ત અને કુબેરદત્તા એવા નામ પાડ્યાં. પછી તેમના એ નામથી અંકિત એવી બે મુદ્રા કરાવી તેમની આંગલીઓમાં પહેરાવી અને તેમને એક લાકડાની પેટીમાં મૂકી બંનેને સાયંકાલે યમુના નદીના પ્રવાહમાં વહેતા મુક્યા. જલના પ્રવાહમાં વહેતી તે પેટી અનુક્રમે સૂર્યોદય વખતે શૌર્યપુર નગરને દરવાજે આવી.

તે વખતે કોઈ બે શેઠના પુત્રો ત્યાં સ્નાન કરવા આવેલા. તેમણે એ પેટી જોઈ અને તત્કાલ તેને ગ્રહણ કરી ઉઘાડી. ત્યાં બંને બાલકો તેમના જોવામાં આવ્યા. તેઓમાંથી એકને પુત્રની ઇચ્છા હતી. તેણે પુત્ર લીધો અને એકને પુત્રીની ઇચ્છા હતી તેણે પુત્રી લીધી. તેઓ બંનેને લઈ પોતપોતાને ઘેર આવ્યા અને તે સંતાનો પોત-પોતાની સ્ત્રીને આપ્યા. તેમની મુદ્રાના લેખ પ્રમાણે તેમના નામ રાખ્યા.

કેટલેક કાળે તે બંને બાળકો એકઠા થયા ત્યારે તે શેઠીયાઓએ પોતાનો સ્નેહસંબંધ જળવવાને માટે તે બંનેનો વિવાહસંબંધ જોડી દીધો મોટી ધામ-ધૂમથી તેમનો લગ્નોત્સવ કરવામાં આવ્યો.

તે બંને દંપતી એક વખતે એકાંતે સોગઠાબાજની કીડા કરતા હતા તેવામાં કુબેરદત્તના હાથમાંથી મુદ્રા નીકલી પડી અને તે કુબેરદત્તાની આગલ પડી. કુબેરદત્તાએ તે હાથમાં લીધી, તેમાં રહેલ નામ વાંચી અને તે પોતાની મુદ્રા સાથે મેળવવા માંડી. તેવામાં તે બંનેનો સરખો ઘાટ અને સમાન

આકૃતિ જોઈ તેણીના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઈ આવી અને કુબેરદત્ત વખતે પોતાનો ભાઈ હશે એમ નિશ્ચય થવા માંડ્યો. આ પ્રમાણે નિશ્ચય થતાં જ તેણીએ મુદ્રા કુબેરદત્તના હાથમાં પહેરાવી દીધી. તેને જોતાં જ કુબેરદત્તના મનમાં પણ શંકા થઈ આવી અને કુબેરદત્ત પોતાની બહેન હશે, એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો. આથી તેના મનમાં અત્યંત ખેદ ઉત્પન્ન થયો. પછી બંને એકત્ર થઈ વિચાર કરી પોતાના વિવાહના કાર્યને અકાર્ય માની તે સંદેહ દૂર કરવાને પોત-પોતાની માતાને સોગન આપી અતિશય આગ્રહથી પૂછવા લાગ્યા.

જ્યારે તેમનો અતિ આગ્રહ દેખાયો, એટલે તે માતાએ પેટીની પ્રાપ્તિથી આરંભીને બધો વૃત્તાંત તેમની આગલ નિવેદન કરી દીધો. આ વખતે કુબેરદત્તે પ્રશ્ન કર્યો કે— “તમોએ અમોને યુગલ જન્મેલા બાલુતાં હોવા છતાં આવો લગ્નસંબંધ કેમ કર્યો? તમારે આવું અકાર્ય કરવું જોઈતું ન હતું.” તે માતાએ કહ્યું, “તમારા જેવી રૂપ, ગુણ અને શીલમાં મલતી બીજી જોડી ન મલવાથી અમોએ આ સંબંધ જોડ્યો છે, છતાં જો તમારા મનમાં તે વિષે ખેદ રહેતો હોય તો હજી કાંઈ બગડી ગયું નથી, કારણ હજી તમારું માત્ર પાણિગ્રહણ જ થયું છે, કાંઈ મૈથુન થયું નથી, તેથી તમો ખેદ પામશો નહીં. તમોને ફરીવાર બીજા ચોગ્ય જોડાં સાથે પરણાવીશું.”

માતાનાં આ વચનો સાંભળી કુબેરદત્ત બોલ્યો— “તમો કહો છો, તે યથાર્થ છે, પણ હાલ હું વેપારને માટે વિદેશમાં જવા ઇચ્છા રાખું છું, માટે મને આજ્ઞા આપો.” માતાપિતાએ કુબેરદત્તને આજ્ઞા આપી. પછી કુબેરદત્ત પોતાની બહેનને આ વૃત્તાંત જણાવી ઘણું કરીયાણું લઈ પરદેશ ચાલ્યો ગયો. કર્મચોગે તે પોતાનું વતન જે મથુરાનગરી હતી તેમાં આવી ચડ્યો. ત્યાં પોતે વ્યાપાર કર્મ કરવા લાગ્યો. એક દિવસે તેની માતા પેલી કુબેરસેના વેશ્યા તેના જોવામાં આવી, તેણીને ઘણી સુંદર જોઈ કુબેરદત્ત કામવશ થઈ ગયો. તત્કાલ ઘણું દ્રવ્ય આપી તેણીની સાથે તેણે વિષયભોગ ભોગવ્યો. એવી રીતે કેટલોક વખત વિષયભોગ ભોગવતાં તેણીને એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો.

અહીં શૌર્યપુરમાં કુબેરદત્તાએ જ્યારે પોતાની માતા પાસેથી પોતાનો વૃત્તાંત સાંભળ્યો, એટલે તેણીના મનમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો, તત્કાલ તેણીએ કોઈ સાધ્વીનો યોગ થતાં તેમની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. સંયમને પ્રાપ્ત કરી તેણીએ એવો તપ આચર્યો કે જેથી નિર્મલ અધ્યવસાયને લઈને તેણીને અદ્ય સમયમાં અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

એક વખતે તે કુબેરસેના સાધ્વીજીએ અવધિજ્ઞાનના બલથી પોતાના ભાઈનું સ્વરૂપ વિલોક્યું. તેવામાં તેણીના જાણવામાં આવ્યું કે પોતાનો ભાઈ કુબેરદત્ત મથુરામાં પોતાની માતા સાથે આસક્ત થયો છે, અને તેનાથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો છે. આ સ્વરૂપ જાણી તેણી કર્મની ગતિને ધિક્કાર આપી પોતાના બંધુને તે અકાર્યરૂપ મહાપાપમાંથી મુક્ત કરવા અને તેના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા મથુરાનગરીમાં આવી. તે નગરીમાં કુબેરસેના વેશ્યાને ઘેર જઈ ધર્મલાભ આશીષ આપી, તેણીએ રહેવા માટે આશ્રય માગ્યો. કુબેરસેનાએ કહ્યું, “હે મહાસતી ! હું વેશ્યા છું તો પણ હમણા એક ભત્તારના સંયોગથી કુલીન સ્ત્રી બની છું, તેથી તમે સુખે કરી મારા ઘરની નજીક નિરવધ આશ્રયને ગ્રહણ કરો અને ઉપદેશ આપી અમોને સદાચારમાં પ્રવર્તાવો. વેશ્યાનાં આ વચનો ઉપરથી કુબેરદત્ત સાધ્વી પોતાના પરિવાર સાથે તે વેશ્યાના ઘરની પાસે વાસ કરીને રહ્યા.

વેશ્યા કુબેરસેના દરરોજ તે સાધ્વીની આગળ પોતાના બાળકને આજોડતો મુકતી ત્યારે અવસરના જાણનારા સાધ્વી તે બાળકને આ પ્રમાણે બોલાવતા હતા. “અરે બાલક ! ૧ તું મારો ભાઈ છે, ૨ તું મારો પુત્ર છે, ૩ મારો દીયર છે, ૪ મારો ભત્રીજો છે, ૫ મારો કાકો છે અને મારો પૈત્ર છે.

વલી તારો જે પિતા તે—૧ મારો ભાઈ છે, મારો પિતા છે, ૩ મારો દાદો છે, ૪ મારો ભત્તાર છે, ૫ મારો પુત્ર છે અને ૬ મારો સસરો પણ છે.

વલી જે તારી માતા તે ૧ મારી માતા છે, ૨ મારી દાદી છે, ૩ મારી ભાભી છે, ૪ મારી પુત્રવધૂ છે, ૫ મારી સાસૂ છે અને ૬ મારી શોક્ત્ય પણ છે.

એક વખતે કુબેરદત્તે આ વચન સાંભળી વિસ્મય પામી સાધ્વીજીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. “સાધ્વીજી ! તમે આવાં અયુક્ત વચનો કેમ બોલો છો ?” તે વખતે સાધ્વીજી બોલ્યા. “ભાઈ ! હું જે બોલું છું તે યુક્ત જ છે, અયુક્ત નથી. સાંભળો. ૧ આ બાળક અને હું એક માતાના છીએ તેથી તે મારો ભાઈ થાય છે, ૨ તે મારા ભત્તારનો પુત્ર હોવાથી મારો પુત્ર થાય છે, ૩ તે મારા ભત્તારનો નાનો ભાઈ હોવાથી મારો દિયર થાય છે. ૪ મારા ભાઈનો પુત્ર હોવાથી મારો ભત્રીજો થાય છે, ૫ મારી માતાના પતિનો ભાઈ હોવાથી મારો કાકો થાય છે અને ૬ મારી શોક્ત્યના પુત્રનો પુત્ર હોવાથી મારો પૈત્ર થાય છે.

આ પ્રમાણે બાલકની સાથે પોતાના છ સંબંધો દેખાડી બાળકના પિતા સાથેના પોતાના છ સંબંધો જણાવતા સાધ્વીએ પુનઃ જણાવ્યું, ૧ બાલકના પિતાની માતા અને મારી માતા પણ એક હોવાથી તે મારો ભાઈ થાય છે. ૨ આ આ બાલકનો પિતા મારી માતાનો ભત્તર હોવાથી મારો પિતા થાય છે. ૩ આ મારા કાકાનો પિતા હોવાથી મારા દાદા થાય છે. ૪ તે પૂર્વે મને પરણનાર હોવાથી મારો ભત્તર થાય છે. ૫ મારી શોકચનો પુત્ર હોવાથી મારો પુત્ર થાય છે અને મારા દિયરનો પિતા હોવાથી તે મારો સસરો થાય છે.

હવે આ બાળકની માતા સાથેના પોતાના છ સંબંધો જણાવતા કહે છે કે—૧ આ બાળકની માતા મારી પ્રસવ કરનાર હોવાથી તે મારી માતા થાય છે, ૨ તે મારા ભાઈની વહુ હોવાથી મારી ભાભી થાય છે, ૩ મારા કાકાની માતા હોવાથી તે મારી દાદી થાય છે, ૪ મારી શોકચના પુત્રની વહુ હોવાથી મારી વધૂ થાય છે, ૫ મારા ભત્તરની માતા હોવાથી તે મારી સાસુ થાય છે અને ૬ મારા ભત્તરની બીજી સ્ત્રી હોવાથી મારી શોકચ થાય છે. એ રીતે બાલકની માતા કુબેરદત્તા વેશ્યાની સાથે મારા પોતાના છ સંબંધ થાય છે.

આ પ્રમાણે કહી તે કુબેરદત્તના આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા પોતે રાખેલી પેલી મુદ્રા તેની આગલ પ્રગટ કરી બતાવી. કુબેરદત્ત તે મુદ્રા જોઈ વિચારમાં પડી ગયો અને સાધ્વીએ બતાવેલા સર્વ સંબંધોને વિરુદ્ધ જાણી તેના હૃદયમાં વૈરાગ્યભાવના પ્રગટ થઈ આવી. આત્મનિદા કરતા તે કુબેરદત્તે પોતાની શુદ્ધિ માટે વિચાર કરી તત્કાલ દીક્ષા ગ્રહણ કરી અને તે મહાન તપસ્યા કરવાને પ્રવર્ત્યો. આ પ્રવૃત્તિ જાણી કુબેરસેના વેશ્યાએ પણ પ્રતિબોધ પામી શ્રાવકધર્મ અંગીકાર કર્યો. સાધ્વી કુબેરદત્તા આ પ્રમાણે તેમનો ઉદ્ધાર કરી પોતાની પ્રવર્તિની પાસે આણ્યા ગયા. અનુક્રમે તે સર્વ જીવો પોતાના ધર્મને સમ્યક્ પ્રકારે આરાધી ઉત્તમ ગતિના ભાજન થયા.

અઢાર સંબંધ ઉપર કુબેરદત્તનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે. આ અઢાર સંબંધો એક ભવને આશ્રીને બતાવ્યા છે. અનેક ભવની અપેક્ષાએ તો પ્રાયઃ કરીને સાંવ્યાવહારિક એટલે વ્યવહાર રાશિવાળા જીવોનો એકેક સંબંધ અનંતીવાર થયો, તેમ જ શ્રી ભગવતીસૂત્રના બારમા શતકના સાતમા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે કે—

“ અયળં મંતે જીવે, સર્વજીવાળં માહિતાય ” ઇત્યાદિ.

આ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—“હે ભગવન્ ! આ જીવ સર્વ જીવોના માતાપણે, પિતાપણે, ભાઈપણે, બહેનપણે, સ્ત્રીપણે, પુત્રપણે, પુત્રીપણે, વહુપણે, શત્રુપણે, ઘાતકપણે, પ્રત્યનીકપણે, શત્રુસહાયપણે, રાજપણે, યુવરાજપણે, સાર્થવાહપણે, દાસ-દાસીપણે, ભાવગ્રાહીપણે, શિક્ષકપણે, અને ઇર્ષ્યાહીનપણે, પૂર્વે ઉત્પન્ન થયો હશે ?” આ પ્રમાણે ગૌતમ મહારાજે પૂછતાં શ્રી વીરપ્રભુ કહે છે—“હા, ગૌતમ ! અનેકવાર અથવા અનંતવાર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયો, એમ સર્વ જીવો આ જીવના માતાદિકપણે અનેકવાર અથવા અનંતવાર પૂર્વે ઉત્પન્ન થયા છે.

૪ ચોથી એકત્વભાવના આ પ્રમાણે છે—આ સંસારમાં જીવ એકલો ઉત્પન્ન થાય છે અને એકલો મરણ પામે છે, તેમ એકલો જ કર્મ ઉપાજે છે અને તેનાં ફલ પણ એકલો જ ભોગવે છે. તેથી તત્ત્વપણે કરી એક શ્રી જૈનધર્મ વિના કોઈપણ અન્ય સ્વજનાદિક સહાય કરતા નથી. ઇત્યાદિ જે ચિંતવન, તે એકત્વભાવના કહેવાય છે. તે માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“इको कस्माद् सम्मं, जणेद् भुज्जह फलं पि तस्सिको ।

इकस्स जम्ममरणे परभवगमणं च इकस्स ॥ ૧ ॥”

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર કહેવામાં આવ્યો છે.

૫ પાંચમી અન્યત્વભાવના આ પ્રમાણે છે—ચિરકાલથી આત્મપ્રદેશની સાથે ગાઢ સંબંધવાળું અને મનવાંછિત અશનપાનાદિકે કરી બહુ પ્રકારે લાલિત એવું પોતાનું શરીર પણ વસ્તુગતિએ કરી અન્ય-જુદું જ છે. તે અન્યપણાને લઈને છેવટે પ્રાણીઓની પછવાડે જતું નથી તો પછી બાહ્યભૂત એવા ધન-સુવર્ણાદિ પરવસ્તુઓની શી વાત કરવી ? માટે એક આત્મધર્મ વિના સર્વે સાંસારિક ભાવો અન્ય છે—જુદા છે, આવું જે ચિંતવન તે અન્યત્વભાવના કહેવાય છે, તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે :-

“चिरकालिअं पि देहं जइ जिअमंतंमि नाणुवड्ढेइ ।

ता तं पि होइ अन्नं घणकणयाईण का वत्ता ॥ ૧ ॥”

અપિ ચ—

“अन्नं इमं कुडुवं अन्ना लच्छी सरीरमवि अन्नं ।

मोक्षं जिणिद धम्मं न भवांतरगामिओ अन्नो ॥ ૨ ॥”

પહેલી ગાથાનો અર્થ ઉપર દર્શાવ્યો છે.

બીજી ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

“કુટુંબ પણ અન્ય છે, આ લક્ષ્મી પણ અન્ય છે અને આ શરીર પણ અન્ય છે. શ્રી જિનધર્મ સિવાય ભવાંતરમાં આવનાર કોઈ બીજું નથી ” ૨

૬ છઠ્ઠી અશુચિભાવના કહે છે. “રસ, રુધિર, માંસ, મેદ, અસ્થિ, શુક્ર અને મજ્જા—એ સાત ધાતુમય પ્રલેપ્ત તથા મલ, મૂત્ર, પુરીષ, ત્વચા, આંતરડા અને ઓરના સમૂહવડે વીંટાએલું અને સર્વ કાલે કૃમિ, રોગ, ગંડોલા આદિથી ભરેલું આ ઔદારિક શરીર તત્ત્વદષ્ટિએ જોતાં મહા અશુચિ વાળું છે. તે એક અદ્ભુત આત્મધર્મ વિના ક્યા પ્રકારે શુચિ થાય? કદિપણ થાય નહીં. વલી જે આવા શરીરને કેવલ જલાદિવડે શુદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે, તે તત્ત્વથી વિમુખ અને અજ્ઞાની જાણવા ” આ પ્રકારે જે ચિંતવન કરવું તે અશુચિભાવના કહેવાય છે. તેને માટે આ પ્રમાણે લખે છે.

“મેયવસરેઅમલમુત્તપૂરિં ચમ્મવેદિયં તત્તો ।

જંગમમિવવચ્છેહરં કહ્વં એયં સુજ્ઞાણં દેહં ॥ ૧ ॥ ”

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર દર્શાવ્યો છે. હવે તંદુલવિયાલિ પ્રકીર્ણને અનુસારે તે ઔદારિક શરીરનું ગભાધાનથી આરંભીને કાંઈક વિશેષ અશુચિનું સ્વરૂપ દેખાડે છે.

સ્ત્રીની નાભિની નીચે પુષ્પનાલના આકારે બે નાડી છે, તેની નીચે અધો-મુખી કમલના કોશને આકારે જીવની ઉત્પત્તિસ્થાન રૂપ યોનિ હોય છે. તેની નીચેના ભાગમાં આંખાની માંજરીના જેવી એક માંસની મંજરી છે. તે મંજરી ઋતુ વખતે ફટી રુધિરના બિંદુઓને મૂકે છે. ઋતુકાલ વીત્યા પછી એટલે ત્રણ દિવસ પછી તે કમલના કોશના આકારવાળી યોનિને વિષે પ્રવેશ કરે છે, પછી પુરુષના સંયોગથી પુરુષના શુક્ર (વીર્ય) ની સાથે મિશ્ર થાય છે, ત્યારે જ્ઞાની મહારાજાએ તે યોનિ જીવને ઉપજવા યોગ્ય કહેલી છે, તે સ્થલે બાર મુહૂર્ત સુધી તે શુક્ર અને શોણિત અવિનાશી યોનિપણે થાય છે, અને બાર મુહૂર્ત પછી વિનાશી યોનિપણે પામે છે તેથી તે બાર મુહૂર્ત સુધીમાં જીવન ઉત્પત્તિ છે, તે બાર મુહૂર્ત પછી જીવ ઉત્પન્ન થતો નથી. તે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે એકત્ર થયેલ પિતા સંબંધી વીર્ય અને માતા સંબંધી શોણિત તેને તે જીવ આહારપણે ગ્રહણ કરે છે, તે આહારને ઓજ આહાર કહેવામાં આવે છે, તે ઓજ આહાર અપાર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી હોય છે, તે પછી જ્યારે તે પર્યાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે ગર્ભમાં રહેલ જીવને લોભાહાર હોય છે.

તે જીવને આશ્રીને રહેલ શુક્ર અને શોણિત દ્રવ્ય સાત દિવસ સુધી કલલ રૂપે હોય છે અને સાત દિવસ પરપોટારૂપે રહે છે, તે પછી પહેલે માસે 'કર્ષોપલ' એવા પ્રમાણની માંસની પેશીરૂપે બને છે. બીજે માસે તે નિવિડ માંસપિંડિકા થાય છે, ત્રીજે માસે તે માતાને દોહદ ઉત્પન્ન કરે છે. ચોથે માસે માતાના અંગને પીડા ઉત્પન્ન કરે છે. પાંચમે માસે તે જીવની માંસપિંડિકા-માંથી અંકુરાની પેઠે બે હાથ, બે પગ અને મસ્તક—એમ પાંચ અવયવ નિષ્પન્ન કરે છે. છઠે માસ પિત્ત અને શોણિતને બનાવે છે. સાતમે માસે સાતસો નસો, પાંચસો માંસપેશી, નવધમની, નાડી-વિશેષ અને સાડાત્રણ કોટી રોમરાજ નિષ્પાદન કરે છે. આઠમે માસે લગાર ઉણો ઉત્પન્ન કરે છે અને નવમે માસે સુનિષ્પન્ન સર્વ અંગોપાંગવાલો જીવ બની જાય છે.

તે ગર્ભાવસ્થામાં માતાના જીવની રસ હરનારી અને સંતતિના જીવની રસ હરનારી બે બે નાડીઓ હોય છે, તેઓમાં પહેલી માતાના જીવની સાથે બંધાયેલ છતાં સંતાનના જીવને સ્પર્શેલી છે, તેથી સંતાનનો જીવ માતાએ ભોગવાતા અનેક પ્રકારના રસવિગયનો એક દેશે કરીને ઓજ આહારને ગ્રહણ કરે છે.

બીજી નાડી જે સંતતિના જીવની સાથે બંધાયેલ તે માતાના જીવને સ્પર્શેલી છે, તે નાડી વડે જીવ પોતાના શરીરને વૃદ્ધિ પમાડે છે, પરંતુ તે અવસ્થામાં તે કવલ આહારને ગ્રહણ કરતો નથી, તેથી તેને ઉચ્ચાર (ઝાડો) તથા પ્રસ્રવણ (મૂત્ર) સંભવતા નથી, તેમ વળી તે જીવ જે આહાર દ્રવ્ય ગ્રહણ કરે છે, તે પોતાની શ્રોત્રાદિક ઇન્દ્રિયો અને અસ્થિ, મજ્જા, કેશ, રોમ અને નખપણે પરિણમે છે.

તે ગર્ભમાં રહેલો જીવ માતાના શયન વખતે સુઈ જાય છે અને માતાની જાગૃત અવસ્થામાં જાગે છે. માતા સુખી એટલે તે પણ સુખી હોય છે. એવી રીતે કર્મના ઉદયથી જીવ ઉત્કૃષ્ટ અધિકારમાં અશુચિ ભરેલા ગર્ભસ્થાનમાં મહાદુઃખ અનુભવતો રહે છે. જ્યારે નવમાસ અતીત થતાં તે પુરુષ, સ્ત્રી, નપુંસક અને બિંબ એ ચારમાં હરકોઈ રૂપે પ્રસવાય છે. જે શુક્ર અદ્ય હોય અને શોણિત વિશેષ હોય તો સ્ત્રી, શુક્ર વિશેષ અને શોણિત અદ્ય હોય તો પુરુષ અને શુક્ર અને શોણિત સમાન હોય તો નપુંસક જન્મે છે. જે કેવલ શોણિતનો જ યોગ હોય તો માસના પિંડરૂપ બિંબ પ્રગટે છે. વળી કોઈ પ્રાણી માતાના ઉદરમાં ઉત્પન્ન થયેલો હોય પરંતુ ઘણા પાપે કરીને પરાભૂત થયેલો હોય તો તે વાત તથા પિત્તાદિકે દુષિત થયેલો અથવા દેવતાદિકે સ્તંભિત કરેલો હોવાથી

આંતરા રહિત બાર વર્ષ સુધી ત્યાં ને ત્યાં (ગર્ભમાં) રહે છે—એટલે બાર વર્ષ પછી જન્મે છે. લોકમાં તે છોડ-ચોડના નામથી ઓળખાય છે, આ પ્રમાણે ગર્ભની ભવસ્થિતિ કહેવાય છે.

તેની જે કાયસ્થિતિ છે, તે મનુષ્યને ચોવીશ વર્ષની છે, તે આ પ્રમાણે કોઈ જીવને છોડરૂપે બાર વર્ષ ગર્ભમાં રહી અંતે મૃત્યુ પામી તેવા પ્રકારના દુષ્ટકાર્યના યોગથી ત્યાં જ ગર્ભમાં રહેલા કલેવરમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્પન્ન થઈ તેમાં જ બાર વર્ષ સુધી રહે છે—એવી રીતે ઉકૃષ્ટો ચોવીશ વર્ષ સુધી તેનો ગર્ભવાસ થાય છે.

તિર્યંચ જીવો તિરસ્વીના ગર્ભમાં ઉત્કૃષ્ટથી આઠ વર્ષ સુધી રહે છે, તે પછી તેનો વિનાશ અથવા પ્રસવ પણ થાય છે.

સ્ત્રીની ગર્ભોત્પત્તિની યોગ્યતા અને પુરુષના વીર્યની ગર્ભધાન કરવાની યોગ્યતાને માટે આ પ્રમાણે લખેલું છે, સ્ત્રીની યોનિ પંચાવન વર્ષ પર્યંત અમ્લાન હોવાથી ગર્ભને ધારણ કરી શકે છે. તે પછી આર્તવનો અભાવ હોવાથી તેની યોનિ મ્લાન થઈ જાય છે, તેને માટે નિશીથચૂર્ણીમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“ इत्थिए जाव णणपन्ना वासा न पूरयंति ताव अमिलिआणा य जोणी ”

આનો અર્થ ઉપર દર્શાવેલો છે, પુરુષ પંચોતેર વર્ષ સુધી ગર્ભધાનને યોગ્ય એવા વીર્યવાલો હોય છે. તે પછી તે પ્રાયઃ કરી તેવા વીર્યથી રહિત થઈ જાય છે. તે વિષે નિશીથચૂર્ણીમાં કહેલ છે. આ સો વર્ષની આયુષ્યવાલાની અપેક્ષાએ સમજવું. સો વર્ષની આગલ બસો, ત્રણસો, ચારસો ઇત્યાદિ પૂર્વકોટી હોય.

સ્ત્રીનું જોટલું આયુષ્ય હોય, તે સર્વ આયુષ્યમાંથી અર્ધ આયુષ્ય પર્યંત મ્લાનપણા રહિત હોવાથી તે ગર્ભ ધારણ કરવાને સમર્થ હોય છે. અને પુરુષને તો સર્વ પૂર્વકોટી પર્યંતના પોતાના આયુષ્યનો છેલ્લો વીશમો ભાગ અખીજ હોય છે અને પૂર્વકોટી ઉપરની સ્થિતિવાલાને તો યુગલિક પણે કરી એકવાર પ્રસવધર્મીપણાને લઈને અને નિરંતર યૌવનપણાને લઈને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી.

આ શરીરે ત્રણ માતા સંબંધી અંગો છે. ૧ માંસ, ૨ રુધિર, અને ૩ મસ્તક-ભેજું. અને ત્રણ પિતા સંબંધી અંગો છે, ૧ અસ્થિ, ૨ અસ્થિમજ્જા અને ૩ કેશ, સ્મશ્રુ (દાઢી) રોમ તથા નખ,

આ શરીરના અવયવોની સંખ્યા આ પ્રમાણે છે તેમાં પ્રથમ મનુષ્ય શરીર માટે કહે છે— મનુષ્ય શરીરમાં પૃષ્ઠ વંશની ત્રિશિષ્પ અઢાર સંધિઓ છે— એટલે વાસામાં અઢાર સાંધાઓ છે. તેઓમાં બાર સાંધાઓમાંથી બાર પાંસળીઓ નીકળી બે પાસ-પડખાને વીંટાઈ વક્ષસ્થલના મધ્યભાગે રહેલા હાડને લાગી પડ્ડાના આકારપણે પરિણમે છે, તથા તે પૃષ્ઠવંશના અવશેષ રહેલા છ સંધિથી છ પાંસળીઓ નીકળી તે પડખાને વીંટાઈ હૃદયની બે બાજુ વક્ષપંજરથી નીચે શિથિલ અને કુખની ઉપર પરસ્પર નહીં મળેલી રહે છે તેને કટાહ કહે છે.

વલી શરીરમાં દરેક પાંચ પાંચ વામના બે આંતરડાં છે, તેમાં એક સ્થૂલ અને બીજું સૂક્ષ્મ છે. તેમાં જે સ્થૂલ છે, તેનાથી વડીનીતિ પરિણમે છે અને જે સૂક્ષ્મ છે તેનાથી લઘુનીતિ પરિણમે છે.

આ શરીરમાં બે પડખા છે. એક જમણા અને બીજા ડાબા. તેમાં જે જમણું પડખું છે, તે દુઃખકારી પરિણામવાળું છે અને જે ડાબું છે તે સુખકારી પરિણામ વાળું છે વલી આ શરીરમાં બીજા એકસો સાઠ પાંસળીઓ છે. તે અંગુલી આદિ અસ્થિના ખંડના મેલાપના સ્થાનથી ઓલખાય છે.

બીજા એકસો સીતેર સંખ્યાણિકાદિક મર્મસ્થાન છે. તેમાં પુરુષના શરીરે નાભિથી ઉત્પન્ન એવી સાતસો નસો છે. તેમાં એકસો સાઠ નસ ઉર્ધ્વાગામિની છે, તે નાભિથી આરંભીને મસ્તક સુધી જાય છે તેને રસહરણી કહે છે. તેના અનુપઘાતપણામાં કાન, ચક્ષુ, ઘ્રાણ અને જિહ્વાનું બલ ઉદ્ભવે છે. અને જે ઉપઘાત થાય તો તે કાન વગેરેનું બલ ક્ષીણ થાય છે. તે સિવાય બીજા એકસો આઠ નસો અધોગામિની છે. તે પગના તલીયા સુધી રહેલી છે, તેના અનુપઘાત હોય તો જંઘાના બલને આપનારી છે. અને તેનો ઉપઘાત થતાં મસ્તકની વેદના અને અંધતા વગેરે પીડા ઉત્પન્ન કરે છે.

તેમ વલી એકસો સાઠ બીજા ગુદાપ્રવિષ્ટ નસો છે. તે નસોના બલથી પ્રાણીઓને વાયુ, મૂત્ર અને વિષ્ટા પ્રવર્તે છે. જે તેનો વિઘાત થાય તો અર્શ પાંડુરોગ, મલ, મૂત્ર અને વાયુનો નિરોધ થાય છે.

બીજા એકસો સાઠ નસ તીરછીગામિની છે. તે હસ્તતલને સ્પર્શેલી છે. તેનો ઉપઘાત ન થાય તો તે ભુજને બલ આપનારી છે અને ઉપઘાત થવાથી પડખામાં કે કુખમાં વેદના ઉત્પન્ન કરે છે.

ખીજ પચવીસ નસો શ્લેષ્મને કરનારી છે. પચ્ચીશ પિત્તને ધારણ કરનારી છે અને દશ શુક્ર નામની સાતમી ધાતુને ધારણ કરનારી છે. આ પ્રકારે નાભિથી ઉત્પન્ન થયેલ સાતસો નસો પુરુષના શરીરે હોય છે, તેનાથી સ્ત્રીઓને વીશ ઓછી હોય છે અને નપુંસકને વીશ ઓછી હોય છે.

વળી આ શરીરમાં નવસો હાડખ'ધનની નાડીઓ છે, તેમાં ચાર રસને વહન કરનારી ધમની નાડીઓ છે. તથા મુંઘના કેશ વિના નવાણું લાખ રોમરૂપ છે અને મુંઘ સહિત ગણતાં સાડા ત્રણ કોટી રોમરાજી થાય છે. તેમાં દાઢી, મુછ અને કૂચના કેશોને શિરોરુહ કહેવામાં આવે છે. મુખમાં જે માંસના ખંડરૂપે જિહ્વા રહેલી છે તે પોતાના દીર્ઘ અંગુલના પ્રમાણે સાત આંગલ પ્રમાણ હોય છે અને તેનો તોલ મગધદેશમાં પ્રસિદ્ધ એવા ચાર પલના માપે ચાર પલનો છે. ચક્ષુના બે માંસના ગોળા તોલમાં બે પલ છે. મસ્તક હાડના ખંડરૂપ ચાર કપાલે કરી નિષ્પન્ન થાય છે. ગ્રીવાનું પ્રમાણ ચાર અંગુલનું છે. મુખમાં અસ્થિના ખંડરૂપ દાંત પ્રાયઃ કરીને બત્રીશ હોય છે અને હૃદયની અંતર્વર્તી એવો માંસનો ખંડ સાડાત્રણ પળનો છે અને વક્ષસ્થળના અંતરનો ગૂઢ ભાગ કે જે કલ્પેજના નામથી ઓળખાય છે તે પચાસ પલનું હોય છે.

વળી શરીરમાં મૂત્ર અને રુધિર દરેક આઠક પ્રમાણ છે અને તે સર્વકાલે અવસ્થિત હોય છે. ચરબીનું પ્રમાણ અર્ધા આઠકનું છે. મસ્તકનું બેજુ' એક પ્રસ્થ પ્રમાણ છે. અને પુરુષને છ પ્રસ્થ પ્રમાણનું હોય છે. પિત્ત અને શ્લેષ્મ પ્રત્યેક એક એક કુડવ પ્રમાણ અને શુક્ર અર્ધ કુડવ પ્રમાણ સર્વદા અવસ્થિત છે.

આ આઠક તથા પ્રસ્થ વગેરેનું માપ બાલક, કુમાર અને તરુણ વગેરેનું “દોસસઈઓ પસઈ” ઇત્યાદિ ક્રમે કરીને પોતપોતાના હાથને આશ્રીને જાણવું તેને માટે કહ્યું છે, કે—

“દોઝસઈઓ પસઈ, દોપસઈઓ સેઈઆ, ચત્તારિસેઈઆઓ કુલઓ, ચત્તારિ કુલઓ પચ્છો, ચત્તારિપચ્છા આઢયં, સુચત્તારિ આઢઓ દોળો ” ઇત્યાદિ—

ધાન્યથી ભરેલો અવાડુમુખ કરેલો હાથ ‘અસ્તી’ કહેવાય છે. આગલા સૂત્ર પ્રમાણે તેનો અર્થ જાણવો. એટલે બે મૂઠા હાથનો એક પસી થાય, બે

પસીનો એક સેતિકા થાય, ચાર સેતિકાનો એક કુલ, ચાર કુલનો એક પ્રસ્થ, ચાર પ્રસ્થનો એક આઠક અને ચાર આઠકનો દ્રોણ થાય છે.

આ પ્રમાણે કહેલા પ્રમાણથી શુક અને શોણિત વગેરેનું જે ન્યૂનાધિકપણું થાય છે, તે વાતાદિક દોષને લઈને થાય છે. પુરુષના શરીરમાં પાંચ અને સ્ત્રીના શરીરમાં છ કોઠા છે. પુરુષને બે કાન, બે આંખો, બે નસકોરાં, એક મુખ, એક ગુદા અને એક પુરુષ ચિહ્ન એ નવ દ્વાર પ્રવાહને વહન કરનારા છે. એ નવ સહિત બે સ્તન વધવાથી સ્ત્રીને પ્રવાહને વહન કરનારા અગીયાર દ્વાર છે, આ ગણના મનુષ્યગતિને આશ્રીને જાણવી.

તિર્થંચગતિમાં બકરી વગેરે બે સ્તનવાળાને અગીયાર અને ચાર સ્તનવાળી ગાય વગેરેને તેર તથા ડુક્કરી વગેરેને આઠ સ્તન ગણતાં સત્તર આ પ્રમાણે વ્યાઘાત વિના જાણી લેવાનું છે. વ્યાઘાત હોય તો એક સ્તનવાલી અજને દશ, ત્રણ સ્તનવાલી ગાયને બાર—એમ સમજવાનું છે.

પુરુષના શરીરમાં કુલ પાંચસો માંસની પેશીઓ છે, તેનાથી સ્ત્રીઓને ત્રીશ અને નપુંસકને વીશ ઓછી છે.

આ શરીર અનેક મહારોગોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. તેને વિષે સંસારી જીવોના રોગોની સંખ્યા પાંચ કરોડ, અડસઠ લાખ, નવાણું હજાર અને પાંચસો ચાલીશની છે, કહ્યું છે કે—

पंचेव य कोडीओ लक्खा अडसट्ठि सहसनवनवई ।

पंचसया चुलसीई, रोगाण हुंति संखाओ चि ॥

અર્થ ઉપર આવી ગયો છે. આ પ્રમાણે અસ્થિ આદિના સમૂહવાલા અને અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓથી વ્યાપ્ત એવા એ શરીરમાં શું શુચિ છે? કાંઈપણ છે જ નહીં.

૭. સાતમી આશ્રવભાવના છે. આ સંસારમાં જીવો ૧ મિથ્યાત્વ, ૨ અવિરતિ, ૩ કષાય અને ૪ યોગરૂપ આશ્રવે કરી સમય સમય પ્રત્યે શુભાશુભ કર્મના પુણ્યલોને જે ગ્રહણ કરે છે. પુણ્યાત્માઓનું ચિત્ત નિરંતર સર્વ પ્રાણીઓમાં મૈત્રીભાવ, જે ગુણોથી અધિક હોય તેમાં પ્રમોદ, જે અવિનીત હોય તે ઉપર મધ્યસ્થતા અને જે દુઃખીયા હોય છે તે ઉપર કરુણા કરવાથી જીવ શુભકર્મ બાંધે છે અને જે જીવોનું ચિત્ત આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન મિથ્યાત્વ તથા કષાય વિષય વડે સર્વદા પીડિત છે, તેઓ અશુભ કર્મ બાંધે છે—ઈત્યાદિ જે ચિંતવન તે આશ્રવભાવના કહેવાય છે. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

આ આથાનો ભાવાર્થ ઉપર આવી ગયો છે.

આઠમી સંવરભાવના આ પ્રમાણે છે. ઉપર કહેલ મિથ્યાત્વાદિકના આશ્રવોને સમ્યક્ત્વાદિકથી જે નિરોધ કરવો, તે સંવર કહેવાય છે. તે દેશથી અને સર્વથી એ બે પ્રકારનો છે. તેમાં સર્વથી સંવર તો અયોગી કેવલીને જ હોય છે અને દેશથી સંવર એક, બે, ત્રણ આશ્રવના નિરોધીને હોય છે, તે સંવર પ્રત્યેક દ્રવ્ય અને ભાવથી બે પ્રકારનો થાય છે. આત્માને વિષે થતા આશ્રવથી કર્મના પુદ્ગલોને જે ગ્રહણ કરવાપણું, તેને સર્વથી અથવા દેશથી છેદવું તે દ્રવ્યસંવર કહેવાય છે અને જે ભવહેતુક સર્વ ક્રિયાનો ત્યાગ કરવો તે ભાવસંવર કહેવાય છે, એવા સ્વરૂપના આશ્રવના વિરોધી સંવરનું જે ચિંતવન કરવું તે સંવરભાવના કહેવાય છે. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“આસવદારપિહાણં સમ્મત્તાર્હિં સંવરો નેઓ ।

વિહિયાસવો હિ જીવો સુતરિચ્ચ તરેદ્ધ મવજ્જલહિંતિ ॥ ૧ ॥”

આશ્રવદ્વારનું સમ્યક્ત્વાદિવડે જે આચ્છાદન કરવું, તે સંવર કહેવાય છે. તે સંવરથી સર્વ જીવો સારા વહાણની પેઠે આ સંસાર સમુદ્રને તરે છે.

નવમી નિર્જરાભાવના છે. આ સંસારમાં પૂર્વે બાંધેલાં કર્મોને તપ વડે જે બાળવા, તે નિર્જરા કહેવાય છે. જે કર્મ બાંધાતા હોય તેને વિષે સંવર અને પૂર્વે બાંધેલા કર્મોને વિષે નિર્જરા એ તેમની વચ્ચે ભેદ છે. તે નિર્જરા બે પ્રકારે છે— સકામ અને અકામ. તેમાં જે સકામનિર્જરા છે, તે બાહ્ય અને આત્મ્યંતર એવા પ્રત્યેક તપના છ ભેદથી બાર પ્રકારની થાય છે. તે ભેદ પ્રથમ યતિધર્મના અધિકારમાં કહેલા છે, તેથી આ પ્રસંગે આપવામાં આવ્યા નથી.

આ બાર પ્રકારની નિર્જરા વિરતિપરિણામવાળાને હોય છે. એટલે વિરતિ-પરિણામી કર્મક્ષયને માટે પોતાની અભિલાષાથી સકામનિર્જરા કરે છે. અને જે વિરતિપરિણામથી રહિત છે અને તે સિવાય બાકીના મનુષ્ય પ્રાણીઓ છે, તેમને અભિલાષ રહિત શીત, ઉષ્ણ, ક્ષુધા, તૃષ્ણા આદિ સહન કરવાથી અકામ-નિર્જરા થાય છે. આવી નિર્જરાનું જે ચિંતવન, તે નિર્જરાભાવના કહેવાય છે, તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

કમ્માણ પુરાણાણં નિકંતણં નિજ્જરા દુવાલસહા ।

વિરયાણ સા સકામા તહા અકામા અવિરયાણં તુ ॥ ૧ ॥”

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે.

દશમી લોકસ્વરૂપભાવના છે. આ લોકના મધ્યભાગમાં ચતુર્દશ રજ્જુ પ્રમાણુ લોક વિદ્યમાન છે. કટી ઉપર રાખેલા છે બે હાથ જેણે અને તિરછી પ્રસારેલા છે બે ચરણ જેણે એવા પુરૂષના આકાર જેવો આ લોક છે અથવા અધોમૂખ કરેલ મોટા શરાવની ઉપર રહેલ જે લઘુ શરાવ, તેના સંપુટના જેવી તેની આકૃતિ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—સાત રજ્જુના વિસ્તારથી નીચે લોકના તલીયાથી ઊંચે થોડું થોડું સંકોચતા તીરછીલોક એક રજ્જુ વિસ્તારવાલો છે. તે પછી ઉર્ધ્વ ભાગે અનુક્રમે વિસ્તારને પામતો બ્રહ્મદેવલોકને ત્રીજે પાથડે પાંચ રજ્જુ વિસ્તારવાળો છે. તે પછી થોડે થોડે સંક્ષેપને ભજતો સર્વ ઉપરના લોકાગ્ર પ્રદેશને પ્રતરે એક રજ્જુ વિસ્તારવાલો છે, એ રીતે યથોક્ત સંસ્થાનવાલો લોક છે. તે લોકને વિષે ધર્માસ્તિકાયાદિ છ દ્રવ્યો છે.

૧ સ્વભાવથી ગતિપરિણુત જીવ અને પુદ્ગલોનો મત્સ્ય અને જલની જેમ જે ઉપદ્રવભકારી સંબંધ તે ધર્માસ્તિકાય કહેવાય છે,

૨ વટેમાર્ગને છાયાની જેમ તેની સ્થિતિમાં જે ઉપદ્રવભકારી તે અધર્માસ્તિકાય કહેવાય છે.

૩ પૂર્વોક્ત બંને દ્રવ્યો પરદેશથી અને પ્રમાણથી લોકા-કાશતુલ્ય છે, તેમજ તેમને ગતિ અને સ્થિતિમાં પ્રવર્તતા અવકાશ આપવાથી જે અવગાહન ધર્મવાલો છે, તે આકાશાસ્તિકાય કહેવાય છે.

૪ જે ચેતના લક્ષણવાળો, કર્મનો કર્તા તથા ભોક્તા અને જીવનધર્મી છે, તે જીવાસ્તિકાય કહેવાય છે.

૫ જે પૃથ્વી, પર્વત આદિ સમસ્ત વસ્તુઓનું પરિણામી કારણ અને પૂરણ-ગલન ધર્મવાલો છે, તે પુદ્ગલાસ્તિકાય કહેવાય છે.

૬ જે વર્તના લક્ષણવાલો, નવીન પૌદ્ગલિક વસ્તુને જીર્ણ કરનાર તથા સમયક્ષેત્ર (અહીં દ્વીપ) અંતર્વર્તી છે તે કાલદ્રવ્ય કહેવાય છે.

આ છ દ્રવ્યમાં એક પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્ત છે અને બાકીના પાંચ દ્રવ્ય અમૂર્ત છે, તેમજ એક જીવદ્રવ્યને વર્ણને ણીજ સર્વ દ્રવ્ય અચેતન છે. માત્ર જીવદ્રવ્ય જ સચેતન છે.

અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે—અસંખ્યાતા પ્રદેશમય લોકાકાશમાં અનંતાનંત જીવદ્રવ્યો તથા તેથી અનંતગુણુ અધિક પુદ્ગલદ્રવ્યો શી રીતે રહેતા હશે? તેમને સંકકાશ કેમ ન થાય?

આ શંકામાં ઉત્તરમાં કહેવાનું કે—જીવદ્રવ્યોનું અમૂર્તપણું છે તેથી તેમાં સંકીર્ણપણું થતું નથી અને પુદ્ગલોનું મૂર્તપણું છે. દ્વીપકની પ્રભાના દૃષ્ટાંતે કરી તેવા પરિણામની વિચિત્રતાથી એક જ આકાશપ્રદેશ ઉપર અનંતાનંત પરમાણુ આદિ પુદ્ગલ દ્રવ્ય અસંકીર્ણપણે પ્રવેશ કરે છે, તે પછી અસંખ્યાતા પ્રદેશનું કહેવું શું? અર્થાત્ તેમાં સમાઈ જાય, તેમાં શું આશ્ચર્ય? તેથી તેમાં કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી. તે વિષે શ્રી અભયદેવસૂરિજીએ શ્રી ભગવતીની ટીકામાં તેરમાં શતકના ચોથા ઉદ્દેશમાં કહેલું છે—

“ આગાસથિકાણ ” ઇત્યાદિ.

“ જીવદ્રવ્યોનું અને અજીવદ્રવ્યોનું ભાજનભૂત આકાશાસ્તિકાય છે.”

એથી તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું કે— આકાશ જીવોને તથા અજીવોને અવગાહન આપનાર છે. કેમકે વિસ્તારવાળું છે, તે પછી આકાશનું ભાજનપણું દેખાડતા કહે છે— “ ઇમેણ ચિ ” ઇત્યાદિ.

એક પરમાણુ આદિકે કરીને આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ પૂર્ણ કહેવાય છે, બે પરમાણુ આદિકે કરી પૂર્ણ અને શતસહસ્રાદિકે કરીને પણ પૂર્ણ છે એમ જણાય છે! એમ કેમ કહેવાય?

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે— તે પરિણામના ભેદથી કહી શકાય છે. જેમ ચોરડાનો આકાશ એક દીવાના પ્રભાપટલથી પૂરાય છે, તેમ બીજા દીવાનો પ્રકાશ પણ ત્યાં સમાઈ જાય છે, યાવત્ એકસો દીવા પણ તેમાં સમાઈ જાય છે. તેમ જ ઔષધ વિશેષના એકકાપણાથી એક પારો ખેંચવામાં સો સોના-મહોર પેસી જાય છે, પછી તે પારો અને કર્ષીભૂત ઔષધના સામર્થ્યથી પારાની કણી અને સુવર્ણના સેંકડો કર્ષ પૃથક્ થઈ જાય છે, કારણકે પુદ્ગલોના પરિણામનું વિચિત્રપણું છે.

વલી લોકપ્રકાશ ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે કે—ઔષધના સામર્થ્યથી પારાની એક કણીમાં સુવર્ણની સો કણી નાંખીએ તો પણ તોલમાં કર્ષથી અધિક ન થાય, વળી ઔષધના સામર્થ્યથી તે બંને જુદા જુદા થઈ જાય છે. સુવર્ણના કર્ષક સો અને પારાનો કર્ષ એક એ પ્રમાણે થાય છે.

અહીં વલી ઉર્ધ્વ, અધો અને તીર્ઘ્ણલોકનું સ્વરૂપ ચિત્રવત્. તે લોક-સ્વભાવ ભાવના કહેવાય છે, તે માટે કહ્યું છે કે

“ અહમુદ્ગુરુમલ્લયટિઅ લહુમલ્લયજુયલસંઠિઅં લોગં ।

ધમ્માહ-પંચદવ્વેહિં પૂરિઅં મળસિ ચિત્તિજ્જે ત્તિ ॥૧ ॥ ”

અર્થ- નીચે મુખવાળા મોટા સરાવલાંની પેઠે રહેલા તથા નાના સરાવળાંના સંપુટની પેઠે (ઉધ્વલાગમાં) રહેલા તથા ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ દ્રવ્યો વડે પરિપૂર્ણ એવા આ લોકનું મનને વિષે ચિંતવન કરવું.

અગીઆરમી બોધિદુર્લભ ભાવના છે. અનંતાનંત કાલે પંચેન્દ્રિયપણું દુર્લભ છે, તેમાં પણ મનુષ્યભાવાદિ સામગ્રી દુર્લભ છે. તેનો યોગ થતાં પણ પ્રાણીઓને પરમવિશુદ્ધિ કરનાર સર્વજ્ઞે દર્શાવેલ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપી બોધિ (સમ્યક્ત્વ) પ્રાપ્ત કરીને વળું દુર્લભ છે, જે તે એકવાર પણ પ્રાપ્ત થયેલ હોય તો પ્રાણીઓને આટલા સમય સુધી આ સંસારનું પર્યાટન હોય નહીં,” ઇત્યાદિ જે ચિંતવન તે બોધિદુર્લભ ભાવના છે. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે-

“ પંચિન્દિયત્તણાહ, સામગ્ગીસંભવે પિ અહ્હુલહા ।

તત્તાવ્વોહરૂવા, બોહી સુહી જીઅસ્સ જઓ ત્તિ ॥ ૧ ॥ ”

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે.

બારમી ધર્મકથક અહીંનું ભાવના કહેવાય છે. આ સંસારમાં વીતરાગપણે કરીને સર્વદા પરકાર્ય કરવાને સાવધાન એવા અને નિર્મળ કેવળજ્ઞાનરૂપ ચક્ષુથી જેમણે સર્વ લોકાલોક અવલોક્યો છે એવા શ્રી અરિહંત વિના યતિ અને શ્રાવકનો નિર્મલ સદ્ભૂત ધર્મ કહેવાને બીજો કોઈ સમર્થ નથી. કુતીર્થિઓના કહેલા કુવચનો અજ્ઞાનમૂલ હોવાથી પૂર્વાપરવિરુદ્ધ અને હિંસાદિક દોષોથી દુષિત છે, તેથી તે વચનો પ્રત્યક્ષ અસદ્ભૂત છે, તેમજ તેમના કોઈ વચનમાં દયા સત્ય વગેરેનું કાંઈક પોષણ દેખાય છે, પણ તત્ત્વથી નથી જ. તે માટે તત્ત્વથી શુદ્ધ સ્વરૂપને ધરનારી અને સકલ જગતના જંતુઓને તારનારી શ્રીમદ્ અરિહંતપ્રભુની વાણીનું કેટલું વિવેચન કરીએ ! જે કોઈ પણ રીતે તે વાણીનું એકપણ વાક્ય કર્ણગોચર થયું હોય તો રેહિણીયા ચોરની પેઠે પ્રાણીને મહાન ઉપકાર કરનારું થાય છે. આ પ્રકારનું જે ચિંતવન તે બારમી ધર્મકથક ભાવના કહેવાય છે. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે-

“ ધમ્મો જિણેહિં નિરવ્વહિં ઉચ્ચારપરાયણેહિં સુદ્ધ પણ્ણત્તો ।

સમણાણં સમણોવાસયાણ દસહા દુવાલસહા ॥ ૧ ॥ ”

આ ગાથાનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે.

રૌહિણેય ચોરની કથા

રાજગૃહનગરમાં શ્રેણિક નામે રાજ હતો. તેને સર્વ બુદ્ધિઓના નિધાનરૂપ અભયકુમાર નામે પુત્ર હતો. તે નગરની સમીપે વૈભારગિરિ નામે એક પર્વત હતો. તેની એક ગુફામાં લોહખુર નામે એક ધાતકી ચોર રહેતો હતો. તે રાજગૃહનગરની લોકોના દ્રવ્ય અને સ્ત્રીવડે પોતાના કામ અને અર્થ અનાયાસે સાધતો હતો અને તેમાંજ પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતો. તે લોહખુર ચોરને રૌહિણી નામે એક સ્ત્રીના ઉદરથી રૌહિણેય નામે પુત્ર થયો હતો. તે પણ પિતાની જેમ ઘણો ધાતકી થયો હતો.

એક વખતે લોહખુર મરણપથારીએ પડ્યો, એટલે તેણે પોતાના પુત્ર રૌહિણેયને બોલાવીને કહ્યું. “વત્સ ! જે તારું હિત ઇચ્છતો હોતો મારી શિક્ષા સાંભળ-જે આ ત્રણ ગઢ દેખાય છે તેમાં મહાવીર નામે એક મહાત્મા છે, તેઓ કોમળ વચન બોલે છે, તે વચન ઉત્તરકાળે દારુણ હોવાથી તારે કદિપણ સાંભળવા નહીં.” આ પ્રમાણે શિખામણ આપી તે લોહખુર ચોરે પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો. તે પછી રૌહિણેય તે પિતાના વચનને સંભારતો નિત્ય ચોરી કરતો હતો.

એક વખતે શ્રી વીર પરમાત્મા તે સ્થલે સમોસર્યા. દેવતાઓએ તે સ્થલે સમવસરણ રચ્યું. તે વખતે ભવ્યજીવોને ધર્મની દેશના આપવાનો પ્રભુએ આરંભ કર્યો. તે વખતે રૌહિણેય ચોર રાજગૃહનગરમાં ચોરી કરવા જતાં તે સમવસરણની પાસે આવી ચઢ્યો. તે વખતે તેને યાદ આવ્યું કે-જે હું આ માર્ગે જઈશ તો વીરભગવાનની વાણી સંભળાઈ જશે અને અહીં જવાનો બીજો માર્ગ છે નહીં. હવે શું કરવું ? અથવા એવો ખેદ કરવાથી સર્થ. હું કાનમાં આંગળીઓ નાંખીને ચાલ્યો જઉં. પછી તે કાનમાં આંગળી નાંખી ઉતાવળે પગલે ચાલ્યો. તેવામાં તેના પગમાં કાંટો વાગ્યો. એટલે તે આગળ એક ડગલું ભરવાને પણ સમર્થ થયો નહીં. પછી કાનમાંથી આંગળી બુદ્ધી કરી તે વડે કાંટો કાઢવા લાગ્યો, તેવામાં અંતરના શલ્યને શોધનારી અને દેવસ્વરૂપને વર્ણન કરનારી શ્રી વીરપ્રભુની વાણી તેના કાનમાં આ પ્રમાણે સાંભળવામાં આવી-

“અણિમિસનયણા મળકજ્જસાહણા પુન્નદામ અમિલાણા ।

ચરંગુલેણ ભૂમિં ન ચ્છિવંતિ સુરા જિણા ચિંતિ ॥ ૧ ॥”

જેમના નેત્રો મીંચાતા નથી જેઓ મનથી ચિંતિત કાર્યના કરનારા છે, જેમની પુષ્પમાળા કરમાતી નથી અને જેઓ ભૂમિથી ચાર આંગળ ઉંચા રહે છે, એવા દેવતાઓ હોય છે. ૧

આ પ્રમાણે જિનેશ્વરે કહ્યું તે રૌહિણેય ચોરના સાંભળવામાં આવ્યું તત્કાલ તેણે ચિતવ્યું કે— અરે! મારા સાંભળવામાં ઘણું આવી ગયું—આમ કહી ચિંતાતુર થતો તે ચોર કાંટા કાઢી પાછો કાનમાં આંગળી નાંખતો તે રાજગૃહનગરમાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચોરી કરી પાછો પર્વતની ગુફામાં પેસી ગયો પરંતુ પેલી જે પ્રભુની વાણી તેણે સાંભળી લીધી છે, તેને માટે તે નિરંતર ચિત્તમાં ખેદ પામ્યા કરતો હતો. તે હંમેશા ગુપ્ત રીતે રાજગૃહનગરીને લુપ્તા કરતો અને લોકોને રંજડતો હતો.

ચોરની પીડાથી કંટાળી ગયેલા લોકોએ રાજ શ્રેણીકની આગળ ફરીયાદ કરી અને પોતાનાં દુઃખો નિવેદન કર્યાં રાજ્યે મધુરવચ્ચનોથી લોકોને આશ્વાસન આપ્યું. પછી તેણે કોટવાલને બોલાવીને કહ્યું— “કોટવાલ! તમે આખા નગરને હેરાન કરનારા ચોરને પકડી લોકોની રક્ષા કેમ કરતા નથી?” કોટવાલે કહ્યું— “રાજન્! રૌહિણેય નામે એક ચોર છે, પણ તે ઘણી મુશ્કેલી વડે પકડાય તેવો છે, તેને પકડવા માટે અમે ઘણા ઘણા ઉપાયો ચોજીએ છીએ, પણ તે પકડાતો નથી, મહારાજ! જે આપ પોતે તલારક્ષ બનેા તો વખતે પકડાશે.” કોટવાલના આ વચ્ચનો સાંભળી રાજ શ્રેણીકે પોતાના પુત્ર અને પ્રધાન અભયકુમારની સામે જોયું. એટલે અભયકુમાર અંજલિ જોડી બોલ્યો, “પિતાજી! હું સાત દિવસની અંદર ચોરને પકડી લાવીશ. જે સાત દિવસની અંદર તેમ ન બને તો તમારે મને તે ચોરની જેમ શિક્ષા કરવી.” અભયકુમારે આવી ભારે પ્રતિજ્ઞા કરી, તે સાંભલી સર્વ સભા અને રાજ આશ્ચર્ય પામી ગયા.

પછી અભયકુમારે ભારે પ્રયત્નથી તે ચોરની શોધ કરવા માંડી, પણ કોઈ રીતે તે ચોરનો પત્તો લાગ્યો નહીં. એવી રીતે છ દિવસ વીતી જવા લાગ્યા. છઠ્ઠા દિવસે સંધ્યા કાલે લોકોના કોલાહલને શાંત કરી તે ગઢની બહાર કેટલાક સુભટોને તેણે ગોઠવી દીધા. પેલો રૌહિણેય ચોરને કેટલાએક અપશુકનોએ અટકાવ્યો છતાં પણ તે કર્મને વશ થઈ નગરીમાં ચોરી કરવાને પેઠો. જેવામાં તેણે કોઈ ધનવાનના ઘરનું ખાતર પાડવા માંડ્યું, તેવામાં પગી લોકોએ મલી એક મોટી હાંક મારી તેને ત્રાસ પમાડ્યો, તેથી તે ત્યાંથી નાશી નગરીના

કિલ્લા ઉપર આવ્યો. તેને ઊંચો ચડી કિલ્લા ઉપરથી બહાર પડતો સુભટોએ પકડી લીધો. પ્રાતઃકાળે સુભટોએ તેને અભયકુમારને સોંપી દીધો. અભયકુમાર તેને રાજ પાસે લઈ ગયો.

ચોરેલા દ્રવ્ય સાથે પકડાયેલા તે ચોરને જોઈ રાજાએ પૂછ્યું, ‘તું કોણ છે ! ચોર બોલ્યો “ રાજા ! હું શાલિગ્રામનો રહેવાસી અને દુર્ગચંડ નામે રાજાને જમે ભરનારો ખેડૂત છું. હું મારું કાંઈક કામ કરી રાત્રે મારા ગામ તરફ જતો હતો તેવામાં તમારા સુભટોએ મને બીહારાવ્યો, એટલે કિલ્લો ઠેકી બહાર પડતાં સુભટોએ મને ચોર જાણી પકડી લીધો. હે સુજ્ઞ વિચક્ષણ રાજા ! વિચાર કરો. જો હું ચોર હોઉં તો મને ખુશીથી શિક્ષા આપો. અને મને મારવાથી અભયકુમાર જીવે તેમ કરો. ”

તેનાં આવાં વચન સાંભળી રાજાએ દૃઢ બંધનથી છોડાવ્યા પછી તેની ખાત્રી કરવાને માટે પોતાના સેવકોને શાલિગ્રામમાં મોકલ્યા. રૌહિણેય ચોર એટલો બધો લુચ્ચો હતો કે તેણે પ્રથમથી શાલિગ્રામના લોકોની સાથે સંકેત કરી રાખ્યો હતો અને તેમની સાથે તે ચોરે ઠરાવ કરેલો કે— તેણે કદિપણ શાલિગ્રામમાં ચોરી કરવી નહીં અને તે ગામને મદદ આપવી, આથી તે લોકો તેની સર્વ વાત માન્ય કરતા હતા.

રાજા શ્રેણિકના સુભટોએ શાલિગ્રામમાં આવી ત્યાંના લોકોને પૂછ્યું કે— આ ગામમાં કોઈ દુર્ગચંડ નામે ખેડૂત રહે છે ? તે ગામના લોક કે જોયો તેના સંકેત પ્રમાણે વર્તનારા હતા, તેઓ બોલ્યા. “ હા, તે ખરી વાત છે. દુર્ગચંડ આ ગામનો રહેવાસી છે, તે ગઈ કાલે નગર તરફ ગયો છે, તે હજી સુધી આવ્યો નથી, અમે સર્વે તેનો વૃત્તાંત જાણવાને આતુર થઈ રહેલા છીએ. ”

તે લોકોનાં આ વચનો સાંભળી તે સુભટોએ શ્રેણિક રાજાને તે વૃત્તાંત જણાવ્યો. તે વખતે રાજાએ વિચાર્યું કે— “ આહા ! આ કેવી વાત કહેવાય ! અભયકુમાર મૃત્યુના ભયથી સરલ હૃદયના એક ગામડીયાને ચોર ઠરાવે છે. ”

રાજાના મુખના ચહેરાઉપરથી અભયકુમાર સમજી ગયો અને તત્કાલ તેણે વિચાર્યું કે— આ ચોરનું કાંઈ પણ કપટ છે. તે કોઈપણ રીતે ખુલ્લું કરવું જોઈએ. આમ વિચારતાં તે ચતુર પ્રધાનના હૃદયમાં બુદ્ધિ સ્ફુરી આવી. તેણે દેવવિમાન જેવો સુંદર મહેલ રચાવ્યો. તે મહેલની અંદર સાત ભૂમિકાઓ રચી. અનેક પ્રકારના ચંદરવા અને મોતીઓના તોરણોથી તેને અલંકૃત કર્યો. રંભા

સમાન સ્વરૂપવાળી સ્ત્રીઓ અને દેવતુલ્ય સ્વરૂપવાળા પુરુષો તેમાં સ્થાપિત કર્યા. પછી અલયકુમારે પેલા રૌહિણેય ચોરને બોલાવીને કહ્યું. “ ભાઈ ! મારા જેવા મૂર્ખ માણસને ધિક્કાર હો. તમે તો ભક્તિ કરવા લાયક પુરુષ છો. તમોને મેં અતિશય હેરાન કર્યા, ક્ષમા કરો. હવે એકવાર મારા મહેલમાં આવો, જેથી હું ત્યાં તમારી ભક્તિ કરી મારા અપરાધને દૂર કરું.”

અલયકુમારનાં આવાં કપટ ભરેલાં વચનોનો મર્મ તે ચોરના સમજવામાં આવ્યો નહીં. તે તેની સાથે મહેલમાં ગયો. ત્યાં તેને પ્રથમ મિષ્ટ આહાર આપી તૃપ્ત કર્યો. પછી અલયકુમારે તેને મદિરાપાન કરાવી ઊંચી જાતના દિવ્ય વસ્ત્રો પહેરાવી એક સુંદર પલંગ ઉપર સુવાડ્યો. તે ચોર તે દિવ્ય મંદિરમાં રહી જાણે પોતે સ્વર્ગમાં રહ્યો હોય તેમ માનવા લાગ્યો.

શયન કર્યા પછી તે જાગૃત થયો, એટલે અલયકુમારની આજ્ઞાથી કેટલાક સામંતો અને નરનારીઓનો સમૂહ ત્યાં હાજર રહેલ, તે ‘જય જય નંદા’ ઇત્યાદિ માંગલિક શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં તેના સાંભળવામાં આવ્યા. આ દેખાવ જોઈ તે મદિરાથી મત્ત થયેલો પોતાના આત્માને ભૂલી ગયો.

પેલા હાજર રહેલા લોકો તેની પાસે આવી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. “ ભદ્ર ! પૂર્વના સુકૃત્યવડે તમે આ સ્વર્ગના વિમાનમાં પ્રગટ થઈ તેના સ્વામી થયા છો. અને આ અમે સર્વે તમારા સેવક છીએ ” આ પ્રમાણે કહી તેમણે નાટક કરવાનો આરંભ કર્યો.

તે પછી અલયકુમારની સૂચનાથી જેના હાથમાં સુવર્ણદંડ રહેલો છે એવો એક પુરુષ આવ્યો. તેણે આવી નાટક કરનારાઓને કહ્યું કે— “ હાલ નાટક અંધ કરો, હું આ દેવને તેની દેવસ્થિતિનું ભાન કરાવું.” આ પ્રમાણે કહી તેણે રૌહિણેયને કહ્યું. “ હે નવાદેવ ! પોતાના પૂર્વોપાર્જિત એવા જે તમારા પુણ્ય અને પાપ હોય તે નિવેદન કરો અને તે પછી સુખ ભોગવો.”

તે પુરુષનાં આ વચનો સાંભળી તે રૌહિણેય વિચારમાં પડ્યો. “ શું આ સાચું સ્વર્ગ હશે ? અથવા મારે માટે અલયકુમારે પ્રપંચ તો નહીં રચ્યો હોય ? ” આ પ્રમાણે ચિંતવી તે ધીરબુદ્ધિવાલા ચોરે કંટક કાઢતી વેલાએ સાંભળેલી દેવના સ્વરૂપના વર્ણનવાલી પ્રભુની વાણી (જ્ઞાનમિસનયણા, ઇત્યાદિ) સંભારી તત્કાલ તેણે પોતાની આગળ રહેલા લોકોને પૃથ્વી ઉપર લાગેલા

ચરણવાલા, કરમાયેલા પુષ્પોની માળાને ધરનારા, મટકામારતા નેત્રોવાળા અને મનોભીષ્ટ સાધનમાં અસમર્થ એવા જોઈ શ્રી વીરપરમાત્માના વચનો સાથે તેમનો વિરોધ જોઈ અભયકુમારે કરેલા કપટને જાણી લીધું.

આ વખતે પેલો દંડધારી પુરૂષ બોલ્યો. “દેવ શો વિચાર કરો છો ? આ બધો દેવલોક પોતપોતાની ભક્તિ દેખાડવાને ઉત્કંઠિત છે, તેથી તમારો જે શુદ્ધ વૃત્તાંત હોય તે સત્વર નિવેદન કરો.”

આ વખતે રૌહિણેય બોલ્યો— “જિનપૂજ, સાધુસેવા, દયાપાલન, સુપાત્ર-દાન અને ચૈત્યનિર્માપન આદિ ઉત્તમ ધર્મકાર્યો મેં પૂર્વભવે કરેલા છે.”

તે દંડધર બોલ્યો— “હે દેવ ! પ્રાણીઓનો જન્મ એક સ્વભાવે કરીને થતો નથી તેથી તમે જેમ પુણ્યનું વર્ણન કર્યું તેમ તમારા પાપનું પણ કરો. ચોરી, સ્ત્રીલોલુપતા અને બીજા જે કાંઈ નઠારાં પાપકર્મો કર્યા હોય તે નિઃશંકપણે કહો.

રૌહિણેય બોલ્યો— “અહા ! દિવ્યજ્ઞાનને ધારણ કરનારા એવા તમોને આવો મતિભ્રમ શો થયો છે ? સાધુઓની સેવા કરનાર શ્રાવકો શું એવા ખરાબ કામ કરે ? તેમ છતાં જો તેઓ એવા કામ કરે તો પછી તેમને આવો સ્વર્ગ-વાસ કેમ પ્રાપ્ત થાય ? તેથી મેં તો જરાપણ પાપકર્મ કર્યું નથી, શા માટે વારંવાર પૂછો છો ?”

આ વખતે અભયકુમાર કે જે છૂપો રહી આ વૃત્તાંત સાંભળતો હતો તે પોતાના મનમાં તે ચોરની બુદ્ધિની ભારે પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. ક્ષણવાર પછી તે ચોરની સમીપે આવ્યો અને તે રૌહિણેયને આલિંગન કરી આ પ્રમાણે બોલ્યો— “હે વીર ! હું આજ સુધી કોઈનાથી જીતાયો નથી. પણ એક તારાથી જીતાઈ ગયો છું, હું તને નિગ્રહ કરી શક્યો નહીં, એ મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય છે.”

આ પ્રમાણે અભયકુમારે પ્રેમપૂર્વક કહ્યું, એટલે તે રૌહિણેય ચોર આ પ્રમાણે બોલ્યો— “હે રાજકુમાર ! હું શ્રી વીરવાક્યને હૃદયમાં ધારણ કરતો હતો, તેથી તમારાથી પકડાયો નહીં, તેથી તેમાં કાંઈપણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી, પણ તમોએ મધપાન કરાવી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવી એ મોટા આશ્ચર્યની વાર્તા.”

રૌહિણેયના આ વચ્ચનો સાંભળી અભયકુમાર બોલ્યો, “ભાઈ! તું મારા કહેવાથી લજ્જ પામીશ નહીં અને મને કહે કે—તારા જેવા ચોરને શ્રી વીર-પ્રભુની વાણી શી રીતે કર્ણગોચર થઈ?”

અભયકુમારે આ પ્રમાણે સ્નેહપૂર્વક પૂછ્યું, એટલે તે ચોરે પોતાની કથા આદિથી અંત સુધી કહી સંભળાવી અને વિશેષમાં જણાવ્યું કે—જે મેં એ જગદ્ગુરુની વાણી ન સાંભળી હોત તો હું આજે તમારાથી છલાઈ જત અને તેથી શી શી વિડંબના પામતા તે કહી શકાતું નથી, જે પ્રભુની એટલી અદ્ય વાણી પણ પ્રાણીઓને કષ્ટનિવારક થાય છે, તો તે પ્રભુનું સર્વ આગમ સાંભલવાથી અક્ષયસુખની પ્રાપ્તિ થાય, તેમાં શું આશ્ચર્ય? હું તો મારા પિતા૩પ શત્રુથી ઠગાયો હતો, તેથી તે વખતે કર્ણગોચર થયેલી શ્રી વીરવાણીને શલ્યતુલ્ય માનતો હતો પણ અત્યારે તે વાણીએ મને જીવિતદાન આપેલું છે. હે રાજકુમાર! હવે મેં જે દ્રવ્યાદિ ચોરેલ છે, તમને બતાવી હું શ્રી વીર-પ્રભુની પાસે વ્રત ગ્રહણ કરવા ઇચ્છા રાખું છું.

તે પછી અભયકુમારે તે રૌહિણેય ચોરને રાજની પાસે લાવી આ પ્રમાણે કહ્યું, “સ્વામી! આ ચોર પોતાની ચોરીમાની જાય છે.” તત્કાલ રાજએ તેને વધ કરવાનો આદેશ કર્યો એટલે અભયકુમારે કહ્યું, “પિતાજી! જે આપણે આ ચોરને છોડી દઈએ તો તે ચોરેલું સર્વ ધન પાછું આપશે, તે સિવાય તે દ્રવ્ય આપણાથી ગ્રહણ કરી શકાય તેમ નથી, વલી મેં આ ચોરને બંધુ કરીને પકડ્યો છે, બુદ્ધિએ કરીને પકડ્યો નથી. તેમજ આ ચોરનું હૃદય વૈરાગ્યથી વાસિત થયેલું છે, તેથી અહીંથી મુક્ત થઈ દીક્ષા ગ્રહણ કરવાને ઇચ્છે છે, તેથી આ ચોર વધ કરવાને યોગ્ય નથી.”

અભયકુમારના આ વચ્ચનો ઉપરથી રાજએ તેને છોડ્યો, એટલે તેણે સર્વ ધન બતાવ્યું. પછી રાજએ નગરજનોને એકઠા કરી જેનું જે હતું, તેને તે તે ધન આપી દીધું. તે પછી શ્રેણિક રાજએ જેનો દીક્ષામહોત્સવ કરેલો છે અને જેણે ધન, વૈભવ, સ્ત્રી અને પરિવારનો ત્યાગ કરેલ એવા રૌહિણેય ચોરે શ્રી વીરપરમાત્માની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી. તે વખતે નગરજનોએ તેની ભારે સ્તુતિ કરી.

રૌહિણેય ચોર મુનિવ્રત ધારણ કરી પોતાના દુરાચારની શુદ્ધિને માટે અનેક પ્રકારના તપ તપી અને ભવપર્યંત શુદ્ધ ધર્મ આરાધી પ્રાંતે અનશન કરી તે દેવપદને પ્રાપ્ત થયો હતો.

આ પ્રમાણે ભગવંતની વાણીના પ્રભાવને દર્શાવનારી રૌહિણેય ચોરની કથા કહેવામાં આવી.

એ રીતે બાર ભાવનાનું સ્વરૂપ લક્ષમાં રાખી ભવ્ય જીવોએ તેના આરાધનને વિષે તત્પર થવું જોઈએ.

બાર પ્રતિમાનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ

પહેલી પ્રતિમા એક માસની કહેવાય છે. બીજી બે માસની, ત્રીજી ત્રણ માસની, ચોથી ચાર માસની, પાંચમી પાંચ માસની, છઠ્ઠી છ માસની અને સાતમી પ્રતિમા સાત માસની છે, આઠમી નવમી અને દશમી એ ત્રણ સાત અહોરાત્રિની છે. અગીયારમી એક અહોરાત્રિની અને બારમી એક રાત્રિની છે. એવી રીતે ભિક્ષુ-સાધુની પ્રતિજ્ઞાસ્વરૂપ બાર પ્રતિમા થાય છે.

તેઓમાં પહેલી પ્રતિમા અન્નપાનના અવ્યવચ્છન્ન દાનરૂપ હોવાથી એક દત્તી કહેવાય છે. તેવી રીતે બીજી બે દત્તી, ત્રીજી ત્રણ દત્તી- એમ સાતમી સાત દત્તી સુધી ગણાય છે. સાત અહોરાત્રના પ્રમાણવાળી આઠમી પ્રતિમાને વિષે જલ રહિત એકાંતર ઉપવાસે કરી પારણાને દિવસે આંખિલ કરવામાં આવે છે. અહીં દત્તીનો નિયમ નથી. વલી તેમાં ગ્રામાદિકની બહાર ઉર્ધ્વમુખે શયનાદિ આસને રહી ઘોર ઉપસર્ગો સહન કરવાના છે. નવમી પ્રતિમામાં પણ તે જ પ્રમાણે ઉત્કટાદિ આસને રહેવું પડે છે. દશમી પ્રતિમામાં પણ એવી જ રીતે રહેવાનું છે, પણ ગોદોહાસન-ગાય દોહવાનું આસન કરવાનું છે. અગીયારમી પ્રતિમામાં પણ એમ જ વર્તવાનું છે પરંતુ તેમાં જલરહિત છકું કરી લાંબી ભુજ વડે રહેવાનું છે.

બારમી પ્રતિમામાં ઉપર પ્રમાણે છે, પરંતુ તેમાં જલરહિત ત્રણ ઉપવાસ કરી એક પુદ્ગલવ્યાપ્ત નિમેષરહિત દષ્ટિ રાખી અને લાંબી ભુજ કરી રહેવાનું છે. એના અંગીકાર કરનાર ૧ વજ્રઋષભનારાય, ૨ ઋષભનારાય અને ૩ અર્ધનારાયમાંથી હરેક કોઈ સંઘયણ યુક્ત હોય છે. જઘન્યથી નવમા પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુ સુધી સૂત્રાર્થ અધિગત હોય છે. તેમજ ૧ તપ, ૨ સૂત્ર, ૩ શક્તિ, ૪ એકત્વ અને ૫ બલે કરી પ્રતિમા અંગીકાર કરનારને એ પાંચ પ્રકારની તુલનાવડે પરિકર્મ અભ્યાસથી પહેલા જ ભાવિતાત્મા થઈ જવાય છે.

તે પરિકર્મનું પરિમાણ આ પ્રમાણે છે- માસિક આદિ સાત પ્રતિમાને વિષે જેટલા પ્રમાણની પ્રતિમા છે, તેટલા પ્રમાણે કરી તે પરિકર્મ હોય છે.

તેમ વર્ષાદિક ઋતુમાં એ પ્રતિમા અંગીકાર કરાતી નથી અને પરિકર્મ પણ કરાતા નથી. પ્રથમની એ પ્રતિમા એક જ વર્ષમાં થાય છે. ત્રીજી તથા ચોથી એક એક વર્ષમાં હોય છે. બીજી ત્રણ અન્યત્ર બીજો વર્ષે અને પરિકર્મ પણ અન્યત્ર-બીજો વર્ષે થાય છે.

તે પ્રતિમાની પ્રતિપત્તિ આ પ્રમાણે છે— નવ વર્ષ કરીને પહેલી સાત પ્રતિમા સમાપ્ત કરાય છે, આઠમી આદિ ત્રણ પ્રતિમાઓ એકવીસ દિવસે સમાપ્ત કરાય છે અને અગીયારમી ત્રણ દિવસે પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે અહોરાત્રિને અંતે છદ્ધે કરવાથી બને છે અને બારમી પ્રતિમા રાત્રિ પછી અનંતર અદ્ધમ કરવાથી થાય છે અને ચાર રાત-દિવસના પ્રમાણવાળી છે. અહીં બીજું ઘણું કહેવાનું છે પણ ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી કહેવામાં આવ્યું નથી. તે પ્રવચન સારોદ્ધારમાંથી જાણી લેવું.

આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી ભિશ્વની બાર પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું,

અહોરાત્રિનું સંક્ષિપ્ત કૃત્ય

“ શુદ્ધાચારઃ સાધુઃ શ્રીજિનવચનાનુસારતો નિત્યમ્ ।

કુર્યાત્ ક્રમેણ સમ્યક્ સ્વસ્યાહોરાત્રકૃત્યાનિ ॥૧॥ ”

“ શુદ્ધ આચારવાળા સાધુએ હંમેશા શ્રી જિનવચનને અનુસારે અનુક્રમે પોતાના અહોરાત્રિના કૃત્યો સમ્યક્ પ્રકારે કરવા. ” ૧

કૃત્યનો ક્રમ

સાધુએ રાત્રિના પાછલા પહેરે જાગૃત થઈ મંદસ્વરે કરી સૂત્ર તથા અર્થના પરાવર્તન રૂપ સ્વાધ્યાય કરવો. જેથી આસપાસ રહેલા આરંભી લોકો જાગૃત ન થાય. તે પછી જ્યારે તે પહેરનો ચોથો અંશ બાકી રહે ત્યારે છ પ્રકારના આવશ્યક કરવા એટલે પ્રતિક્રમણ કરવું. ત્યારબાદ ઉત્કટ આસને રહી શરીરના પરિભ્રમણ મુદ્ધપત્તિ આદિ ઉપકરણોની વિધિપૂર્વક પડિલેહણ કરવી. તે પડિલેહણની સમાપ્તિ વખતે સૂર્યોદય થાય ત્યારે ઉપાશ્રયને પ્રમાણે. તે પછી વંદના-પૂર્વક આચાર્યાદિકને પૂછી તેમની આજ્ઞા વડે વૈયાવચ્ચ તથા સજ્જાયધ્યાન કરે. પણ તે પોતાની બુદ્ધિએ ન કરે. તેને માટે કહ્યું છે કે—“ છદ્ધ, અદ્ધમ, ચાર, પાંચ, માસ, અર્ધમાસ અને માસખમણ કરવા છતાં જે ગુરુવચનને અનુસારે ન કરે તેને અનંતસંસારી કહેલા છે.

“ છટ્ટદ્વમદશમદુવાલસેહિં, માસદ્વમાસખમ્નેહિં ।

અકરંતા ગુરુવયળં અણંતસંસારિઆ મળિયા ॥ ૧ ॥ ”

તે પછી કાંઈક ઉણી પોરિસિ વખતે બેસી મુહપત્તિ પડિલેહી પછી પાત્રાદિક ઉપકરણોની પડિલેહણા કરે. ત્યારબાદ બીજી પોરસીમાં પૂર્વે ગ્રહણ કરેલા શ્રુતના અર્થનું સ્મરણ કરે. તે પછી જ્યારે ભિક્ષાકાલ પ્રાપ્ત થાય એટલે આગમમાં કહેલ વિધિ પ્રમાણે ગુરુની આજ્ઞા ગ્રહણ કરી “આવસ્સહી” વડે ઉપાશ્રયથી નીકળી ભિક્ષાકાલના સમયમાં એટલે ઉત્સર્ગથી ત્રીજી પોરિસીરૂપ નિમેલા વખતમાં અથવા “કાલે કાલં સમાયરં” એ આગમના વચન પ્રમાણે જે દેશમાં કે જે ગામમાં લોકો જ્યારે ભોજન કરતા હોય તે દેશમાં તે વખતે સ્થવીર કલ્પીએને ભિક્ષાનો કાળ જાણી લેવો.

તે પછી સાધુ વ્યાક્ષેપતા, આકૂલતા અને શઠતાએ રહિત યા યુગમાત્ર દષ્ટિ રાખી, પાછળ અને પડખે ઉપયોગ રાખી એક ગૃહથી બીજે ગૃહ ભિક્ષા માટે ભમે અને તેમ ભમીને બેંતાલીશ દોષે રહિત એવી ભિક્ષા ગ્રહણ કરે. ત્યાંથી પાછા ફરી “નિસ્સિહિ” પૂર્વક ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ કરી ઈરિયાવહી પડિક્કમી વિધિ-પૂર્વક તે અશનાદિ ગુરુને બતાવી પછી પચ્ચક્રખાણ પારી. ગૃહસ્થની દષ્ટિ ન પડે તેવા પ્રકાશવાલા સ્થાનમાં રહી ક્ષુધાની વેદના ઉપશમાવવા માટે ૧ વૈયાવચ્ચ, ૨ ઈર્યાની શુદ્ધિ, ૩ સત્તર પ્રકારે સંયમનું પાલન, ૪ ખાણુ ધારણુ, ૫ સજ્જાયધ્યાનાદિ અને ૬ ધર્મચિંતાને માટે ભોજન કરે. તે ભોજન સમયે સુરાસુરાદિ પાંચ દોષને વળે. તેને માટે આ પ્રમાણે કહેલું છે.

“ અંસુરસુરં અચ્ચવચં અદુઅમવિલંબિયં અપરિસાહિં ।

મળવયળકાયગુત્તો મુંજે અહપક્ષિવળસોહી ॥ ૧ ॥ ”

એ પાંચ માંડલાના દોષને વળે. તે પછી મુનિએ માત્રા કરવાનું પાત્ર પ્રક્ષાલન કરવું. તથા સજ્જાયધ્યાન અને વૈયાવચ્ચાદિ કાર્ય કરી તે પછી ચોથે પહોરે મુખવશ્ત્રિકા પડિલેહી ગુરુના અને પોતાના ઉપકરણોની પડિલેહણા કરવી. તે પછી જ્યારે સૂર્ય અર્ધ ઊંઘડપે રહે ત્યારે ગુરુની સમક્ષ પ્રતિકંભણ કરવું તે પછી એક પ્રહર પર્યાંત શ્રુતપરાવૃત્તિરૂપ સ્વાધ્યાય ધ્યાન કરવા. તે પછી તે જ પ્રહરનો ચોથો ભાગ બાકી રહે ત્યારે ઉચ્ચાર-પ્રશ્રવણના સ્થંડિલો (માંડલા) કરવા. તે પછી સૂત્ર અને અર્થને સંભારવા. ત્યારબાદ જ્યારે નિદ્રાનો

૧. ભોજન વખતે સુરસુર શબ્દ ન કરવો. ૨ અવચ્ચ શબ્દ ન કરવો. ૩ ઉતાવળું ન જમવું.

૪ અતિવિલંબણે ન જમવું, ૫ ભોજ્યપદાર્થ વેરવો નહિ.

સમય આવે ત્યારે ગુરુની આજ્ઞા ગ્રહણ કરવાપૂર્વક પૃથ્વી ઉપર સંથારે પડિલેહી ચૈત્યવંદનપૂર્વક રાત્રિના સંથારાની ગાથા (સંથારા પોરિસી) બાણી અને રજોહરણને જમણી બાજુ મૂકી સ્વદેષ નિદ્રા કરવી. અતિ નિદ્રાવશ ન થવું.

આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી અહોરાત્રના કૃત્યો બતાવ્યા છે.

વિસ્તારથી તે સાધુ સંબંધી અધિકાર ગ્રંથાંતરથી જાણી લેવો.

મુનિઓ અનેક ગુણોના આધારરૂપ છે, તે વાત દર્શાવે છે—

“નિચ્ચમચ્ચલનયણા પસંતવયણા પરિદ્વગુણરયણા ।

જિયમયણા મિઝવયણા સવ્વત્થવિ સન્નિહિયજયણા ॥ ૧ ॥

ઈરિયાસમિદ્ધપમ્મઈ, નિયસુદ્ધાયાસેવણે નિઝણા ।

જે સુચનિહિણો સમણા તેહિં ઇમા મૂસિયા પુહવી ॥ ૨ ॥”

“જેઓ નેત્રોની ચંચલતાથી રહિત છે, જેમના મુખ શાંત છે, જેમના ગુણરત્ન પ્રસિદ્ધ છે, જેઓ કામને જીતનારા છે, જેમના વચન કેમળ છે, જેમની નજીક સર્વ પ્રકારે ચતના છે, જેઓ ધર્યાસમિતિ પ્રમુખ પોતાના શુદ્ધ આચારને સેવવામાં નિપુણ છે, અને જેઓ શ્રુતના નિધાનરૂપ છે, એવા મુનિઓથી આ પૃથ્વી વિભૂષિત છે.

સિદ્ધાંતોમાં સાધુગુણવર્ણન

“જાઈસંપન્ના, કુલસંપન્ના, બલસંપન્ના, રૂવસંપન્ના, વિણયસંપન્ના, ણાણસંપન્ના, દંસણસંપન્ના, ચરિત્તિસંપન્ના, લજ્જાસંપન્ના, લાઘવસંપન્ના, મિઝમદ્વસંપન્ના, પગ્ગમ્મદયા, પગ્ગવિણીયા, ઓયંસિ, તેયંસિ, વચ્ચસિ, જસંસિ, જિયકોહા, જિયમાણા, જિયમાયા, જિયલોહા, જિયણિદ્ધા, જિતેંદિયા, જિયપરિસહા, જિવિયાસમરણમયવિપ્પમુક્કા, ઉગ્ગતવા, ઘોરતવા, દિત્તતવા, ધોરવંમચેરવાસિણો, बहुस्रया, પંચસમિદ્ધિં સમિઆ, તિહિં ગુત્તિહિં ગુત્તા, અકિંચણા, નિમ્મમા, નિરહંકારા, પુકરં, વ અલેવા, સંખો ઇવ નિરંજણા, ગયણં વ નિરાસયા, વાઝવ્વ અપ્પહિવદ્ધા, કુમ્મો ઇવ ગુત્તેંદિયા, વિહંગુવ્વ વિપ્પમુક્કા, મારંડવ્વ અપ્પમત્તા, ધરણિવ્વ સવ્વંસહા, કિં बहुणा ।

एगंतपरोवरायनिरया, जिणवयणोवदेसण कुसला, जावकुत्तियावण भूया एरिसा जिणाणा राहगा समणा भगवंतो नियचरणेहिं महीयलं पवित्तयंतो विहरति चि ” ॥

“જાતિ, કુલ, બલ, રૂપ, વિનય, જ્ઞાન દર્શન, ચારિત્ર, લજ્જા, લાઘવ અને મૃદુ-માર્દવતા એ સર્વને પામેલા, પ્રકૃતિવડે ભદ્રિક, પ્રકૃતિ વડે વિનીત, પરાક્રમી, તેજસ્વી, વાણીની સુંદરતાવાળા, યશસ્વી, ક્રોધ-માન-માયા અને લોભને જીતનારા, નિદ્રાને, ઈંદ્રિયોને અને પરિપહોને જીતનારા,

જીવિતની આશા તથા મરણના ભયથી રહિત, ઉગ્ર તપસ્વી, દ્વીપ તપસ્વી, ઘોર બ્રહ્મચર્યના ધારક, બહુશ્રુત, પાંચ સમિતિ વડે સમિત, ત્રણ ગુપ્તિ વડે ગુપ્ત, નિષ્પરિગ્રહી, નિરહંકારી, કમલની જેમ નિલેપ, શંખની જેમ નિરંજન, આકાશની જેમ નિરાશ્રય, વાયુની જેમ પ્રતિબંધરહિત, કાચબાની જેમ ગુપ્તેન્દ્રિય, પક્ષીની પેઠે વિપ્રમુક્ત, ભારંડની જેમ પ્રમાદરહિત, પૃથ્વીની જેમ સર્વ સહન કરનારા, જિનવચનનો ઉપદેશ કરવામાં કુશલ, એકાંતે પરોપકાર કરવામાં તત્પર, વિશેષ શું કહેવું ? પણ જેઓ 'કુત્રિકાપણ જેવા છે, એવા જિનેશ્વરની આજ્ઞાના આરાધક, શ્રમણ-તપસ્વી મુનિઓ પોતાના ચરણ વડે આ પૃથ્વીતલને પવિત્ર કરતા વિચરે છે."

આવા સાધુજન પ્રમુખ ઉત્તમ પુરુષોને આરાધન કરવા યોગ્ય એવા સર્વોત્તમ ધર્મની દુર્લભતા દર્શાવે છે-

“ જહ ચિંતામણિરયણં સુલહં ન દોહ તુચ્છવિહવાણં ।

ગુણવિહવવજ્જિયાણં જિયાણ તહ ધમ્મરયણં તિ ॥ ૧ ॥ ”

“ પશુપાલની પેઠે તુચ્છ વૈભવવાળા અને થોડા પુણ્યવાળા જીવોને જેમ ચિંતામણિરત્ન સુલભ હોય નહીં, તેમ સમ્યક્ત્વાદિ ગુણરૂપ વૈભવથી રહિત એવા જીવોને ધર્મરત્ન સુલભ હોતું નથી. તેઓ જ્યદેવકુમારની જેમ જે અતુલ ગુણવાન હોય છે, તેને મણિની ખાણરૂપ એવી મનુષ્યગતિમાં ચિંતામણિતુલ્ય ઉત્તમધર્મને પામે છે."

પશુપાલ અને જ્યદેવનું દષ્ટાંત

હસ્તિનાપુરનગરમાં નાગદેવ નામે એક શેઠ રહેતો હતો. તેને વસુધરા નામે એક સ્ત્રીના ઉદરથી જ્યદેવ નામે એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. તે જ્યદેવે બાર વર્ષ સુધી રત્નની પરીક્ષાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આથી શાસ્ત્રને અનુસારે તે ચિંતામણિને મહાન પ્રભાવવાળું જાણી બાકીના રત્નોને પાપાણુ તુલ્ય સમજતો હતો. આથી તે ચિંતામણિરત્ન ઉપાર્જન કરવા માટે આખા હસ્તિનાપુરમાં દરેક દુકાને અને ઘેર ઘેર ફર્યો, તો પણ કોઈ સ્થળે તેને ચિંતામણિરત્ન મળ્યું નહીં. આથી ખેદ પામી તેણે પોતાના માતા પિતાને કહ્યું-“ પૂજ્ય ! મારું ચિત્ત ચિંતામણિરત્નને માટે લાગેલું છે, મેં ઘણી શોધ કરી પણ તે રત્ન અહીં પ્રાપ્ત થયું નહીં, તેથી જો આજ્ઞા આપો તો હું અહીંથી બીજે સ્થળે જઈ”

૧. શાસ્ત્રમાં કહેલ દેવતાધિષ્ઠિ દુકાનની જેમ-અર્થાત્ તેમની પાસેથી જ જોઈએ તે મળી શકે તેવા.

માતાપિતા બોલ્યા—“વત્સ ! એ ચિંતામણિની તો કલ્પના છે, પરમાર્થથી ચિંતામણિરત્ન છે જ નહીં, માટે તું તારી ઇચ્છા પ્રમાણે બીજા રત્નોનો વેપાર કર.” આ પ્રમાણે કહી તેમણે જ્યદેવને ઘણા અટકાવ્યો, તથાપિ જોણે ચિંતામણિરત્ન મેળવવાનો નિશ્ચય કરેલો છે એવો તે હસ્તિનાપુરનગરમાંથી નીકળી ગયો.

ઘણા ગામ, નગર, ખીણ, કબ્જા, પાટણ અને સમુદ્રતીરે ગવેષણા કરતો તે અતિશય ફરવા લાગ્યો પણ કોઈ ઠેકાણે તેને ચિંતામણિરત્ન પ્રાપ્ત થયું નહીં. આથી ખેદાતુર થઈ આ પ્રમાણે ચિંતવવા લાગ્યો—“શું ચિંતામણિ રત્નની વાત સત્ય નહીં હોય ? કોઈપણ ઠેકાણે તે દેખાતું નથી અથવા તે મણિ શાસ્ત્રમાં દર્શાવેલ છે, એટલે તેનું અસ્તિત્વ ન હોય તે કેમ સાંભલે ? શાસ્ત્રનું વચન અન્યથા હોય નહીં. તેથી કોઈ ઠેકાણે એ રત્નો હશે જ.”

આ પ્રમાણે ચિંતવી પાછો તે મણિની ખાણોમાં ફરી તેની શોધ કરવા લાગ્યો. તેવામાં કોઈ એક વૃદ્ધ પુરુષ તેને મળી આવ્યો. તેણે જ્યદેવને કહ્યું,— “અહીં એક મણિની મોટી ખાણ છે, તે ખાણમાંથી પુણ્યવંત પુરુષો ચિંતામણિરત્નને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.” વૃદ્ધપુરુષના આવાં વચનો સાંભળી જ્યદેવે તે ખાણમાં ચિંતામણિરત્નની ગવેષણા કરવા માંડી. તેવામાં એક મંદબુદ્ધિવાળા પશુપાલના હાથમાં વર્તુલાકાર પથ્થર જેવામાં આવ્યો. શાસ્ત્રમાં કહેલા લક્ષણોથી તેને ચિંતામણિ જાણી જ્યદેવે તેની પાસે તેની માગણી કરી.

પશુપાલ બોલ્યો—“તારે આ વસ્તુનું શું કામ છે ?” જ્યદેવ બોલ્યો— “હું આ વસ્તુ ઘેર જઈ બાલકોને રમવા આપીશ.” પશુપાલે કહ્યું—, “આવી વસ્તુ તો અહીં ઘણી છે, તું પોતાની મેલે તે શા માટે લઈ લેતો નથી ?” જ્યદેવે કહ્યું, “અત્યારે ઘેર જવાની મારે ઉત્કંઠા થઈ છે માટે મને સત્વર આપ, એટલે હું મારે ઘેર ચાલતો થાઉં. તને આ સ્થલે બીજા આવા પદાર્થો મલશે.”

આવા જ્યદેવના વચનો સાંભળીને પણ તે પશુપાલ પરોપકારશીલ ન હોવાથી ખીગલ્યો નહીં અને તે રત્ન આપ્યું નહિ.

પછી જ્યદેવે ઉપકારબુદ્ધિથી તેને આ પ્રમાણે કહ્યું— “ભદ્ર ! જો તારે મને આ રત્ન ન આપવું હોય તો તું તેની આરાધના કર. એ ચિંતામણિ રત્ન છે, તેની આરાધના કરવાથી તે તને વાંછિત ફલ આપશે.”

પશુપાલ બોલ્યો— “જો આ સાચું ચિંતામણિરત્ન હોય તો તે મને બદરીના ચિતવેલા ફૂલ તથા કચકડાં શીઘ્ર આપો.” પશુપાલના આ વચનો સાંભળી

જયદેવ હસીને બોલ્યો—“અરે પશુપાલ ! એમ ચિંતવવાથી કાંઈ મલતું નથી, પણ પ્રથમ તેની આરાધના કરવી જોઈએ. પહેલા ત્રણ ઉપવાસ કરી સંધ્યાકાલે તે રત્નને શુદ્ધ જલે નવરાવી, શુદ્ધ ભૂમિના ઊંચા પ્રદેશમાં સ્થાપી તેની ચંદન, કપૂર તથા પુષ્પાદિકવડે પૂજા કરી પછી નમસ્કાર કરી એ રત્નની આગલ પછી જે ઇષ્ટ હોય, તેનું ચિંતવન કરવું, તો પછી પ્રાતઃકાલે તે પ્રાપ્ત થાય છે.”

જયદેવના આ વચન સાંભળી તે પશુપાલ પોતાના બકરાં અને મેંઢાના વૃંદને વાળી ગામ તરફ ચાલ્યો. “ નિશ્ચે આ મણિ આ હીનપુણ્યના હાથમાં રહેશે નહીં.” એમ ધારતો જયદેવ તેની પાછળ ચાલવા લાગ્યો. માર્ગે ચાલતાં પશુપાલ તે મણિને ઉદ્દેશીને બોલ્યો— “અરે મણિ ! હું આ બકરાં વેચી તે વડે ચંદનાદિ સામગ્રી લાવી તારી પૂજા કરીશ અને તારે પણ મારા ચિંતિત કાર્ય સાધવામાં પૂર્ણ ઉદ્યમ કરવો. વળી હે મણિ ! હજી અહીંથી ગામ દૂર છે, તેથી રસ્તામાં કાંઈ કથા કહે તો રસ્તો ખુટશે. જો કદિ કોઈ કથા તારા જાણવામાં ન હોય તો હું કહું છું તે સાંભળ—

“ કોઈ એક હાથના પ્રમાણવાળું દેવગૃહ છે, તેની અંદર ચાર ભુજવાળો દેવ છે ” આ પ્રમાણે તેણે વારંવાર કહેવા માંડ્યું, તો પણ તે મણિ કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ ત્યારે તે રોષાતુર થઈ આ પ્રમાણે બોલ્યો—“અરે મણિ ! તું મારી વાતમાં હોંકારો પણ આપતો નથી. તો પછી વાંછિત આપવામાં તારી શી આશા રાખવી ? અથવા તારું નામ ચિંતામણિ છે. તે બરાબર છે, કારણ કે તારી પ્રાપ્તિથી મારા મનની ચિંતા નાશ પામતી નથી. જે હું છાશ વિના એક ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતો નથી તે હું તારે માટે કરાતા ત્રણ ઉપવાસ કરી મરણ જ પામું, એમાં શંકા નથી. એથી હું તો તેમ માનું છું કે—આ વણિકે મને મારવાને માટે જ તારું વર્ણન કરેલું છે. તેથી તું ચાલ્યો જા. ફરીવાર મારી દષ્ટિગોચર થઈશ નહીં.” આ પ્રમાણે કરી તે પશુપાલે મણિને ફેંટી દીધો.

આ વખતે આનંદિત થયેલા જયદેવે તત્કાલ તે ચિંતામણિને પ્રણામપૂર્વક ગ્રહણ કરી અને પોતાના મનોરથ પૂર્ણ થયેલા જાણી પોતાના નગર તરફ ચાલ્યો. માર્ગમાં ચાલતા મહાપુર નામે એક નગર આવ્યું. મણિના પ્રભાવથી તે નગરમાં લક્ષ્મીનો સમૃદ્ધ તેને પ્રાપ્ત થયો. તે વખતે નગરના સુબુદ્ધિ નામના શેઠે

પોતાની પુત્રી રત્નવતીને તેની સાથે પરણાવી. પછી જ્યદેવ તે કન્યા તથા બહુ પરિવાર સહિત પોતાના વતન હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો અને તેણે પોતાના માતાપિતાના અરણ્યમાં વંદના કરી. પોતાના પુત્રને આવો સમૃદ્ધિમાન જોઈ તે માતાપિતા આનંદિત થઈ તેની ભારે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. સ્વજનોએ જ્યદેવનું બહુ સન્માન કર્યું અને બીજા લોકો તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. અને જ્યદેવ યાવજજીવિત સુખી થયો.

આ પ્રમાણે ધર્મરત્નની પ્રાપ્તિમાં જ્યદેવ અને પશુપાલનો વૃત્તાંત કહેવાયો. તે ઉપનયરૂપે જાણવો. એવી રીતે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયેલ છન્નસ્થાશ્રિત એવું સર્વ વિરતિનું સ્વરૂપ કહેલું છે.

“ इत्थं स्वरूपं परमात्मरूप - निरूपकं चित्रगुणं पवित्रम् ।

सुसाधुधर्मं परिग्रह्य भव्या भजन्तु दिव्यं सुखमक्षयं च ॥ ૧ ॥ ”

આવા સ્વરૂપવાળા, પરમાત્મરૂપને નિરૂપણ કરનારા, વિચિત્ર ગુણવાળા, અને પવિત્ર એવા ઉત્તમ સાધુ ધર્મને ગ્રહણ કરી ભવ્ય પ્રાણીઓ દિવ્ય અને અક્ષયસુખને ભજે. ” ૧

“ प्राक्तनसद्ग्रंथानां पद्धतिमाश्रित्य वर्णितोऽत्रमया ।

साध्वाचारविचारः शुद्धो निज आत्मशुद्धिकृते ॥ ૨ ॥ ”

પૂર્વના સદ્ગ્રંથોની પદ્ધતિને આશ્રી મારા પોતાના આત્માની શુદ્ધિને મારે મેં અહીં શુદ્ધ એવો સાધુનો આચાર વર્ણન કરેલો છે.

એ પ્રકારે શ્રીમાન્ ખરતરગચ્છના અધિરાજ શ્રી જિનભક્તસૂરીદ્રના ચરણારાધક

શ્રી જિનલાલસૂરિએ રચેલા આ આત્મપ્રબોધ ગ્રંથનો સંક્ષિપ્ત

સર્વવિરતિ નામનો ત્રીજો પ્રકાશ સંપૂર્ણ થયો.

ચતુર્થ પ્રકાશ

પરમાત્મ સ્વરૂપ

અનુક્રમે આવેલા આ ચોથા પરમાત્મપ્રકાશનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. પ્રથમ પરમાત્મતાના બે પ્રકાર છે. ૧ ભવસ્થપરમાત્મતા અને ૨ સિદ્ધસ્થપરમાત્મતા. તે પરમાત્મતાની પ્રાપ્તિને સૂચવનારી બે આર્યાઓ આ પ્રમાણે છે-

“ક્ષપકશ્રેણ્યારૂઢઃ કૃત્વા ઘનઘાતિકર્મણાં નાશમ્ ।

આત્મા કેવલભૂત્યા ભવસ્થપરમાત્મતાં મજતે ॥ ૧ ॥ ”

“તદનુભવોપગ્રાહક - કર્મસમૂહં સમૂલમુન્મૂલ્ય ।

ઋજુગત્યા લોકાગ્રં પ્રાપ્તોઽસૌ સિદ્ધપરમાત્મા ॥ ૨ ॥ ”

ક્ષપકશ્રેણિ ઉપર આરૂઢ થયેલો આત્મા જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય-એ ચાર કર્મ કે જે આત્મગુણના ઘાતક હોવાથી ઘનઘાતી કહેવાય છે, તેનો નાશ કરી લોકાલોકને પ્રકાશ કરનાર કેવલજ્ઞાનની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી તે વડે ભવસ્થ એવા પરમાત્મપણાને પામે છે. ૧

તે પછી તે આત્મા તત્કાલ કાલે કરીને એટલે ચૌદમા ગુણઠાણના છેલ્લા સમયમાં ભવોપગ્રાહી એટલે વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્રરૂપ ચાર કર્મ જે ભવપર્યંત સ્થાયી છે, તે કર્મના સમૂહને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખી ઋજુગતિ એટલે સમયાંતર કે પ્રદેશાંતરનો સ્પર્શ ન કરીને લોકાગ્ર-સિદ્ધિસ્થાનને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ પરમાત્મપણાને પામે છે. ૨

અહીં ભવસ્થપરમાત્મપણાની સ્થિતિનું માન જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તનું છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી દેશે ઉણી એવી પૂર્વ કોટિ વર્ષનું છે અને સિદ્ધપરમાત્માની સ્થિતિનું માન સાદિ અપર્યવસિત કાલનું છે. એવા પ્રકારની પરમાત્મતા જેને હોય છે તે પરમાત્મા કહેવાય છે.

તે પરમાત્મા ભવસ્થકેવલી અને સિદ્ધ એમ બે પ્રકારે છે. તેમાં ભવસ્થ કેવલીનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

ભવસ્થ કેવલીનું સ્વરૂપ

ભવસ્થકેવલીના પણ ૧ જિન અને ૨ અજિન એવા બે ભેદ છે. તેમાં જે જિનનામકર્મના ઉદયવાસા તીર્થંકર તે જિન કહેવાય છે અને જે સામાન્ય

કેવલી તે અગ્નિ કહેવાય છે. તે જિન ૧ નામજિન, ૨ સ્થાપનાજિન, ૩ દ્રવ્ય-જિન અને ૪ ભાવજિન— એમ ચાર પ્રકારે છે. તે વિષે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ નામજિના જિગનામા ઠવણજિના પુણ જિણિદપહિમાઓ ।

દવ્વજિના જિગજીવા ભાવજિના સમવસરણથા ॥ ૧ ॥ ”

જે શ્રી ઋષભ, અગ્નિત અને સંભવ વગેરે જિનો છે તે નામજિન કહેવાય છે. તે નામજિન સાક્ષાત્ જિનગુણ વર્ણિત છે, તે પણ પરમાત્મગુણનું સ્મરણ વગેરે કારણને લઈને પરમાર્થપણે સિદ્ધિને કરનાર હોવાથી સમ્યગ્દષ્ટિ પુરુષોએ તે સર્વકાલે સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. જેમ લોકને વિષે પણ મંત્રાક્ષરના સ્મરણથી કાર્યની સિદ્ધિ દેખાય છે.

રત્ન, સુવર્ણ, રજત આદિ ધાતુમય એવી કૃત્રિમ અને અકૃત્રિમ જે જિનેશ્વરની પ્રતિમા તે સ્થાપનાજિન કહેવાય છે, તેને વિષે પણ જે કે સાક્ષાત્ જિનગુણ વિદ્યમાન નથી તે પણ તેમાં તાત્ત્વિક જિનસ્વરૂપનું સ્મરણ થવાને લીધે તેના દર્શન કરનાર સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોના ચિત્તમાં પરમશાંત રસનું ઉત્પાદક હોવાથી અને અબોધિજનને ઉત્તમ બોધિણીજની પ્રાપ્તિનું હેતુ હોવાથી તેમજ શ્રી કેવલી ભગવાનના વચન વડે તેમાં જિનતુલ્યપણું હોવાથી શુદ્ધ માર્ગાનુસારી શ્રાવકોને દ્રવ્ય અને ભાવથી સર્વકાલે શંકા રહિતપણે તે સ્થાપનાજિન વંદનીય, પૂજનીય અને સ્તવનીય છે. અને મુનિઓને સર્વ સાવધ યોગની નિવૃત્તિ હોવાથી તેમની ભાવપૂજ કરવી યોગ્ય છે. તે વિષે આગમને વિષે પ્રતિપાદન કરેલું છે.

કેટલાએક સાંપ્રતકાલે બુદ્ધિહીન શ્રી વીરપ્રભુની પરંપરાની બહાર વર્તનારા, મિથ્યાત્વના ઉદયથી પરાભવ પામેલા, સ્વમતિકલ્પિત અર્થને સ્થાપનારા અને શ્રી જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલા સ્યાદ્વાદ—અનેકાંતમાર્ગને લોપનારા લોકોએ કુદષ્ટિનો વિલાસ પ્રગટ કરેલો છે, તે લોકો જૈનાભાસ એટલે જૈનલક્ષણ રહિત છતાં જૈનના જેવો આભાસ બતાવનારા છે. તેઓ શ્રી પરમગુરુ તીર્થંકરના વચનોને ઉત્થાપનારા હોવાથી અનંત ભવભ્રમણના ભયને અવગણી પોતે ગ્રહણ કરેલ અસત્યક્ષને સિદ્ધ કરવા માટે ભોળા લોકોની આગળ ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા કરે છે તેઓ કહે છે કે—“ સ્થાપનાજિન જ્ઞાનાદિ ગુણોથી શૂન્ય હોવાથી વંદના કરવા યોગ્ય નથી, તેમને વંદના કરવાથી સમ્યક્ત્વનો નાશ થાય છે. આગમને વિષે પણ તેમને વંદન કરવાનો અધિકાર કહ્યો નથી. આધુનિક લોકોએ પોતાનું માહાત્મ્ય પ્રગટ કરવાને માટે જિનચૈત્યની સ્થાપના કરેલી છે.”

વલી તેઓ કહે છે કે—“જિનખિખની પૂજ વગેરે કરવામાં સાક્ષાત્ જીવહિંસા દેખાય છે અને જ્યાં જીવહિંસા હોય ત્યાં ધર્મ હોય જ નહીં. કારણકે-ધર્મ તો દયામૂલ જ કહ્યો છે. તેથી પોતાના સમ્યક્ત્વનું અક્ષયપણે રક્ષણ કરવાને ઇચ્છનારા પ્રાણીઓને તો શ્રી જિનપ્રતિમાનું દર્શન કરવું પણ અયુક્ત છે.”

અહા ! કેવી અજ્ઞાનતા છે ! પૂર્વજ્ઞેને સંતુષ્ટ કરવા માટે પીંપળા આદિ વૃક્ષોના મૂલમાં સચિત્ત જલનું સિંચન કરવા પ્રમુખ આચરણ અને મિથ્યાત્વી દેવની પૂજ વગેરેમાં પ્રવર્તન એ કરવામાં સમ્યક્ત્વનો નાશ થતો નથી. કારણકે સંસારીપણાને લઈને શ્રાવકોને એવા કાર્યમાં અધિકાર છે.

આ પ્રસંગે સિદ્ધાંતના વચનોને અનુસારી અદ્ભુત યુક્તિથી તેમના અસત્-પક્ષને દૂર કરવા માટે ઉત્તરરૂપે વચનો કહેવામાં આવે છે. જે સ્થાપનાજિન છે તેનો જિનસ્વરૂપને સ્મરણ કરાવવા પ્રમુખ જે તાત્ત્વિક હેતુ યુક્તિપૂર્વક પ્રથમ કહેવામાં આવ્યો છે, તે પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણ વડે સિદ્ધ થાય છે, તેથી તેમનામાં સર્વથા ગુણશૂન્યપણાનો અભાવ હોવાથી તેનામાં વંદનાદિ કરવાની યોગ્યતા સાબિત થાય છે. તે સ્થાપનાજિનનું દર્શન વંદન વગેરે કરવાથી તત્કાલ શુભ ધ્યાન પ્રગટ થતાં પ્રાણીઓને સમ્યક્ત્વની નિર્મલતા પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તે જૈનાભાસોએ સમ્યક્ત્વને નાશ થવાની જે યુક્તિ કહેલી છે તે સર્વથા મિથ્યાત્વની મૂલરૂપ છે. આ પ્રમાણે જાણી સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોએ તે યુક્તિને આદર આપવો નહીં.

વલી જે સ્થાનકમાં ચિત્રમાં આલેખેલી સ્ત્રી હોય તેવા સ્થાનકમાં સાધુઓને રહેવાનો નિષેધ આચારાંગસૂત્રમાં કહેલો છે, ચીતરેલી સ્ત્રી સાક્ષાત્ સ્ત્રીગુણથી વર્જિત છે, છતાં આકાર માત્રે કરી વિકાર ઉત્પન્ન થવાનું કારણભૂત છે, ત્યારે જે તેના દર્શનથી વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, તો પછી પરમશાંતરસવાળી સૌમ્ય-આકારને ધારણ કરનારી શ્રી જિનપ્રતિમાના દર્શનથી પ્રબુદ્ધ પુરુષોને ઉત્તમ ધ્યાન થવાનો સંભવ કેમ ન હોય ? આવી રીતે સદ્બુદ્ધિવાળા પુરુષોએ વિવેક-પૂર્વક વિચાર કરવો જોઈએ.

તે જૈનાભાસો કહે છે કે— “આગમને વિષે જિનચૈત્યવંદનાદિકનો આધિકાર નથી, ચૈત્યસ્થાપન એ આધુનિક છે, પૂજમાં હિંસા થવાથી તે અધર્મ છે અને વૃક્ષ પીંપળા પ્રમુખને પાણી પાવું તથા મિથ્યાત્વીઓના દેવનું પૂજન કરવું એમાં સમ્યક્ત્વનો વિનાશ થતો નથી. આ તેમના આલાપો ઉન્મત્ત માણસના આલાપના જેવા અયુક્ત છે. કારણકે-આગમને વિષે સ્થાને સ્થાને જિન ચૈત્યવંદન તથા

પૂજનાદિકના અધિકાર છે તેથી સ્થાપનાનું અને પૂજનું પ્રાચીનપણું સિદ્ધ જ થાય છે. જે તેમાં અધર્મપણું હોયે તો આગમને વિષે કહેલા હિત, સુખ અને મોક્ષાદિકના ફલની પ્રાપ્તિમાં વિરોધ આવે.

તેમ વળી તિર્થંચ, નરકગતિ આદિ નઠારાં ફળ અધર્મનાં કહેલાં છે. જે પીંપળાને સચિત્ત જલ સિંચન કરવું, તે પ્રત્યક્ષ જૈનધર્મની શ્રદ્ધાની વિરુદ્ધ હોવાથી તે સાક્ષાત્ મિથ્યાત્વીઓનું જ કાર્ય છે એ પ્રસિદ્ધ છે. કારણકે - સમ્યક્ત્વીઓને અન્ય દેવને વંદનાદિક કરવામાં રાજભિયોગ આદિ આગારને વળીને ખીજે સર્વ સ્થલે તેનો સર્વથા પરિહાર કરવાને આગમમાં કહેલ છે. તેથી ઉત્સર્ગ માર્ગથી અન્યદેવને વંદનાદિ કરવામાં સમ્યક્ત્વનો અવશ્ય નાશ થાય છે.

ઉપર કહેલા અર્થને પ્રતિપાદન કરનાર શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથા સૂત્રના કેટલાક વચનો આ પ્રમાણે છે—

‘તएणं सा दोवइ रायवरकण्णगा ण्हाया कयवलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता सुद्धपावेसाइं मंगलाइं वत्थाइं पवरपरिहिया मज्झणघराओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता जेणेव जिणहरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छइत्ता जिणहरं अणुपविस्सइ आलोए पणामं करेइ लोमहत्थयं परामुसइ एवं जहा सूरिआभे जिणपडिमाओ अच्चेइ तहेव भणिअव्वं जाव धूवं उहइ वामं जाणुं अच्चेइ दाहिणजाणुं धरणीतलंसि निहइ तिक्खुत्तो मुद्धानं धरणीतलंसि निअंसेइ ईसि पच्चुन्नमइ करयल जाव कइ एवं वयासी नमुत्थु णं अरहंताणं जाव संपत्ताणं वंदइ नमंसइ जिणहराओ पडिनिक्खमइ त्ति ॥

વલી રાયવસેણી સૂત્રમાં પણ આ પ્રમાણે કહેલું છે,

‘तए णं से सूरिआभे देवे पोत्थयरयणं गिण्हइ गिण्हइत्ता पोत्थयरयणं वाएइ वाएइत्ता धम्मियं ववसायं पडिगिण्हइ पडिगिण्हइत्ता पोत्थयरयणं पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता सिंहा-
सणाओ अब्भुट्ठेइ अब्भुट्ठेइत्ता ववसायसमाओ पुरित्थिमल्लदारेणं पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता
जेणेव णंदा पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता णंदा पुक्खरिणीए पुरित्थिमल्लेणं दारेणं
तिसोपाण पडिरूवेणं पच्चोरुहइ पच्चोरुहइत्ता तत्थ हत्थपादं पक्खालेइ पक्खालेइत्ता आयते
चोक्खे परमसुइभूए एगं सेयं महरययामहं विमलसलिलं पुणं मत्तगयमुहागिइसमाणं भिगारं
पगिण्हंति पगिण्हइत्ता जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सयपत्ताइं सहसपत्ताइं ताइं गिण्हति गिण्हतित्ता

૧. પ્રૌપદી-૬૫૬ રાજની પુત્રી-પાંડવોની પત્નીએ જિનપ્રતિમાની પૂજા કેવા પ્રકારેથી કરી તેનો અધિકાર છે.

૨. સૂર્યાભદ્રે દેવલોકમાં જિનપ્રતિમાની કેવા કેવા દ્રવ્ય અને ભાવમય પ્રકારેવડે પૂજા કરી તેનો અધિકાર છે.

ગંદાઓ પુલ્લક્ષ્મીઓ પચ્ચોરુહૃ પચ્ચોરુહૃતા જેણેવ સિદ્ધાયતણે તેણેવ પહારત્થગમણાણે ચ્ચાઈ જાવ વહૂહિ ય દેવેહિં અ દેવીહિ ય સદ્ધિં સંપરિવુડે સચ્ચદ્ધીણે જાવ વાઙ્ગયરવેણં જેણેવ સિદ્ધાયતણે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ સિદ્ધાયતણં પુરિત્થિમલ્લેણં દારેણં અણુપવિસઈ અણુપવિસઈતા જેણેવ દેવચ્છંદણે જેણેવ જિણપડિમા તેણેવ ઉવાગચ્છઈ જિણપડિમાણં આલોણે પળામં કરેઈ કરેઈતા લોમહત્થગં ગિણ્હઈ ગિણ્હઈતા પરામુસઈ પરામુસઈતા લોમહત્થગં જિણપડિમાઓ લોમહત્થેણં પમજ્જઈ પમજ્જઈતા જિણપડિમાઓ સુરહિણા ગંદોદણં પ્હાણેઈ પ્હાણેહિતા સરસેણં ગોસીસચંદણેણં ગાયાઈ અણુલિપઈ અણુલિપઈતા જિણપડિમાણં અહિયાઈ દેવદૂસજુયલાઈ નિઅંસેઈ નિઅંસેઈતા અગ્ગેહિં વરેહિં ગંધેહિં અચ્ચઈ અચ્ચઈતા પુપ્ફારુહણં મલ્લારુહણં વન્નારુહણં ચુળ્નારુહણં વત્થારુહણં આમરણારુહણં કરેઈ કરેઈતા આસત્તો સત્ત વિઉલ વગ્ધારિયમલ્લદામકલાવં કરેઈ કરેઈતા જાવ કરગ્ગહગહિઅ કરયલપબ્ભૂટ્ટવિપ્પમુકેણં દસદ્ધવણે કુસુમેણં મુક્કપુપ્ફપુંજોવયારકલિયં કરેઈ કરેઈતા જિણપડિમાણં પુરઓ અત્થેહિં સપ્પેહિં અત્થરસા તંદુલેહિં અટ્ટદ્ધમંગલે આલિહઈ તં સોત્થિયામણેહિં ૧ સિરિવચ્છ ૨ સુત્થિયનંદિયાવત્ત ૩ વદ્ધમાણ ૪ વરકલસ ૫ મહાસળ ૬ મચ્છયુગલ ૭ દપ્પણ ૮ તયાણંતરં ચ ણં ચંદપ્પહ રયણ વઙ્ગર વેરુલિય વિમલદંડં કંચનમણિરયણ મત્તિચિત્તં કાલાગુરુ પવકકંદુરુક્ક તરુક્ક ધૂવમધમધંતંગધુત્તમાણુવિદ્ધં ધૂમવટ્ઠિં વિણિમ્મુયંતં વેરુલિયમયં કહુચ્છુઅં પગ્ગહિઅં પયત્તે ધૂવં દાઝણ જિણવરાણં અદ્ધસયવિસુદ્ધગંધજુત્તેહિં મહાવિત્તેહિં અત્થજુત્તેહિં અપુણરુત્તેહિં સંથુણઈ સંથુણઈતા સત્તટ્ટપયાઈ ઓસરઈ ઓસરઈતા વામં જાણું અંચેઈ અંચેઈતા દાહિણજાણું ધરણિતલંસિ નિહદ્ધુ તિસુત્તો મુદ્ધાણં ધરણિતલં નિવાડેઈ ઈસિં પચ્ચૂળમઈ પચ્ચૂળમઈતા કરયલપરિગાહિઅં સિરસાવત્તં દસનહં મત્થ અંજલિં કટ્ટુદુ એવં વયાસિ નમ્મુત્થુણં અરિહંતાણં જાવ સંપત્તાણં તિક્કદ્ધુ વંદઈ નમંસઈ ત્તિ ॥

તેવી રીતે જીવાભિગમ ઉપાંગને વિષે પણ વિજયદેવને નામે આ પ્રમાણે આલાપ કહેલો છે. તે તે સ્થળેથી જાણી લેવું એવી રીતે ઘણા આલાવાની અંદર સમ્યક્ત્વવંત દેવ તથા મનુષ્યે કરેલી પૂજનો અધિકાર સાક્ષાત્ જોવામાં આવે છે. છતાં તે વાતની ના કહેવા સમ્યક્ત્વધારીઓએ શક્તિમાન થવું એ તદ્દન અયોગ્ય છે, વિવેકી પુરુષોએ તે વિચારી લેવાનું છે.

વલી આ અધિકારને વિષે જૈનાભાસ લોકો પોતે મિથ્યાદષ્ટિ હોઈ બીજાઓને મિથ્યાદષ્ટિ તરીકે જોવાથી સમ્યક્ત્વવતી દ્રૌપદીને પણ મિથ્યાદષ્ટિ કહે છે અને સિદ્ધાયતન તથા જિનગૃહ એ શબ્દના મૂલ અર્થને ઉલટાવે છે અને તેને સ્થાને કામદેવ યક્ષ વગેરેના દેહરાનો અર્થ પ્રરૂપે છે. એ કેટલું અયોગ્ય કહેવાય ? તેને માટે એટલું કહેવાનું કે-જો દ્રૌપદીએ મિથ્યાદષ્ટિપણાને લઇને કામદેવ યક્ષની પૂજા કરી હોય તેમજ સૂર્યાભ પ્રમુખ દેવે યક્ષાદિકની પૂજા કરી હોય

તો તે દ્રવ્યપૂજને અંતે “ નમુત્યુ ણં અરિહંતાણં ” ઇત્યાદિ શકસ્તવ ન ભણે. કારણકે શકસ્તવ કહ્યાનો પાઠ આગમને વિષે સાક્ષાત્ દેખાય છે. તે છતાં એ જૈનાભાસો નિહવરૂપે ખોટું ખોલવાને કેમ સમર્થ થાય છે ?

વલી વૈમાનિક દેવતાઓ પોતાથી હીન પુણ્યવાલા એવા યક્ષાદિકની પૂજ કેમ કરે ? અર્થાત્ ન જ કરે. તેમ વલી જે દ્રૌપદી શ્રાવિકા ન હોત તો નારદ આવતાં અભ્યુત્થાન પ્રમુખ કરત પણ જે તેણીએ ક્યું નથી તેથી નિશ્ચે તે શ્રાવિકા જ હતી એમ સિદ્ધ થાય છે. વળી શ્રાવિકા વિના તેણીને નમુત્યુણં (શકસ્તવ) ની વિધિનું પરિજ્ઞાન પણ ન સંભવે. એ પંડિતોએ વિચારી લેવું. વલી તે જૈનાભાસો કહે છે કે— “ સૂર્યાભદ્રેવે પોતાની રાજધાનીના મંગલિકને માટે જિનપ્રતિમા પૂજી છે.” તેને માટે સૂત્રમાં એવા પ્રકારનો પાઠ જ નથી, પરંતુ તેની કરેલી પૂજને આશ્રીને—

“ હિયાણ સુહાણ, સેમાણ, નિસ્સેયહિણ, અણુગામિયત્તાણ મવિસ્સઈ ”

એ પાઠ વિદ્યમાન છે અને ત્યાં નિઃશ્રેયસ શબ્દ મોક્ષવાચી છે, તે સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે. વલી શ્રી અરિહંતના વચનમાં પણ અનુક્રમે પૂજનું ફક્ત મોક્ષ પ્રરૂપેલું છે. તે જાણીને પછી સ્વેચ્છાવાદીઓના વિતથ વચનો ઉપર કેમ વિશ્વાસ રહે ?

તેમજ પૂજને આશ્રીને તે જૈનાભાસો કહે છે કે— “ ભગવંતે હિંસાનો તદ્દન નિષેધ કર્યો છે, તો પછી પૂજનું આચરણ કેમ કરાય ? ” તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે— એ વચન કયે ઠેકાણે કહ્યું છે કે—હિંસા કરવી ? હિંસાનો નિષેધ છે એ વાત સત્ય છે, પરંતુ ભગવંતે ક્યા આગમમાં જિનપૂજ નિષેધેલી છે ? તે જણાવો. આગમને વિષે તો સત્તરભેદી પૂજ કરવાને કહેલું છે અને તે વાત કર્તવ્યરૂપે દર્શાવેલ છે.

શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રને વિષે પહેલા સંવરદ્વારમાં જે અહિંસા-દયાના સાઠ નામ આપ્યા છે, તેમાં પૂજનું પણ નામ છે. જેમકે—

“ નિઘ્ઘાણં ૧ નિઘ્ઘુઙ્ ૨ સમાહિ ૩ સંતી ૪ ઇત્યાદિ યાવત્ જણો ૪૬ આયતણં ૪૭ જયણ ૪૮ મપ્પમાઓ ૪૯ આસાસો ૫૦ વીસાસો ૫૧ અમઓ ૫૨ સવ્વસ્સવિ અનાવાઓ ૫૩ પોક્કલ ૫૪ પવિત્તી ૫૫ સુહ ૫૬ પૂયા ૫૭ વિમલ ૫૮ પ્પમાસઈ ૫૯ નિમ્મલતરિત્તિ ૬૦ ” એવમાહિણિ નિયયગુણનિમ્મિયાઈ પજ્જવનામાણિ હોંતિ ॥ અહિંસાણ મગવઈણ તિ ॥ (ઇહાહિંસાનામસુ જણશબ્દેન ‘ પૂયા ’ શબ્દેન ચ દેવપૂજા ગૃહીતાઽસ્તિ).

અહીં દયાના નામને વિષે ‘જળ’ શબ્દ તથા ‘પૂયા’ શબ્દે કરીને દેવપૂજા ગ્રહણ કરેલી છે. કારણ કે યજ્ઞનં યજ્ઞઃ ઇત્યાદિ વ્યુત્પત્તિ થાય છે. તે હવે તમે જિનપૂજાને હિંસામાં કેમ ગણો છો? વલી શ્રી સૂયગાંગજીના બીજા શ્રુતસ્કંધના બીજા અધ્યયનમાં અર્થદંડના અધિકારમાં કહ્યું છે કે— “નાગહેઝં મૂયહેઝં” ઇત્યાદિ પાઠમાં નાગ, ભૂત, યક્ષાદિકની હેતુપૂજાને વિષે હિંસાપણું કહેલ છે, પણ જિનપૂજામાં કહેલ નથી, કારણ કે જે જિનપૂજામાં હિંસા થતી હોત તો તે સૂત્રમાં જિગહેઝં એવો પાઠ કહત. પણ તેવો પાઠ ત્યાં આપેલો નથી, તેથી આ પ્રમાણે સૂત્રના વચન ઉત્થાપન કરી તમારું અંગીકાર કેમ કરાય? વલી તે જૈનાભાસો કહે છે કે— “જિનપૂજાને વિષે છ કાયના આરંભનો સંભવ છે તેથી શ્રાવકોએ તેનું આચરણ કેમ કરાય?”

તેના ઉત્તરમાં જણાવવાનું જે— જૈનધર્મનું અનેકાંતપણું હોવાથી સમ્યક્ત્વવંત પુરુષોને તેવા એકાંતપક્ષનો આગ્રહ હોતો નથી, કારણકે શ્રી જ્ઞાતાધર્મકથા—છઠ્ઠા અંગને વિષે ત્રણ જ્ઞાનવાળા શ્રી મલ્લિનાથ જિનેશ્વરે પોતાના છ મિત્રોને પ્રતિબોધ કરવા માટે સુવર્ણની પુતલીમાં નિરંતર ક્વળનો પ્રક્ષેપ કર્યો છે તથા સુબુદ્ધિ મંત્રીએ પોતાના સ્વામીને પ્રતિબોધવા માટે એક ખાઈના જળનું પરાવર્તન કરાવેલું છે. તેમ વલી આગમને વિષે ઘણા હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદલ પ્રમુખ પરિવાર સહિત કુણિકાદિક રાજ્યોએ આચરેલ જિનવંદનાદિ મહોત્સવ સ્થાને સ્થાને સાંભળવામાં આવે છે. એ કાર્યોમાં ઘણી હિંસા થવાનો સંભવ છે, પરંતુ તે લાભનું કારણ હોવાથી તેની ગણના હિંસામાં કરેલ નથી પણ તે લાભનું કારણ છે, એમ સમજવાનું છે.

આ કારણથી એમ નિશ્ચય થયો કે— શ્રી જિનાજ્ઞાને આશ્રી, સમ્યક્ યતનાએ કરી અને ભક્તિએ કરી ઉત્તમ ક્રિયા કરવામાં હિંસાનો કોઈપણ દોષ નથી. “જ્યાં હિંસા ત્યાં જિનાજ્ઞા નથી” એમ જે કહે છે, તેને માટે એટલું જ કહેવાનું કે— જે એમ હોય તો સાધુઓને પ્રતિક્રમણ અને વિહારાદિકને વિષે પણ જિનાજ્ઞા ન હોવી જોઈએ. કારણકે— તેને વિષે પણ હિંસાનો સંભવ છે, માટે શ્રુતવ્યવહાર એવો છે કે— જે લાભને માટે નિર્દોષ પરિણામવડે યતનાપૂર્વક પ્રવર્તન છે તેવા પ્રસંગે તેવા પ્રકારનો કર્મબંધ નથી. આ વાત ભગવતીજીના અઢારમા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં વિવેચન કરી સમજાવી છે તે વિસ્તારથી જાણી લેવી. તે પ્રસંગમાં દર્શાવ્યું છે કે— ભાવિતાત્મા અનગાર યુગમાત્ર (= ગાડાંની ધૂંસરી

જેટલા પ્રમાણવાળી) દષ્ટિ વડે જોઈ જોઈ ગમન કરતાં તેના પગ નીચે કુલિંગ (= કુકડા) આદિકનું બચ્ચું મરણ પામે તો પણ તેમને હિંસાના પરિણામનો અભાવ હોવાથી ઇરિયાવહી પડિક્કમવાની ક્રિયા હોય છે પણ સાંપરાયિકી ક્રિયા હોતી નથી. વગેરે તે અધિકારમાં જ છે.

વળી જે પૂજમાં પુષ્પારંભ દેખાય છે, તે ઉપચારિક છે, પરંતુ ઉત્તમ સદ્ભાવે કરી તે આરંભનો પરિહાર થાય છે, તેમજ મુનિઓને નહીં ઉતરતી વખતે જળ ઉપર કરુણાના પરિણામ હોય છે, તેમ શ્રાવકોને જિનપૂજમાં પુષ્પાદિક ઉપર કરુણાના પરિણામ હોય છે. એવી રીતે હિંસાનુબંધી ફિલષ્ટ પરિણામના અભાવે કરી સાધુની જેમ શ્રાવકને પણ દુષ્ટ કર્મનો બંધ થતો નથી.

જેમ ચાકું પડેલું હોય, તેના છેદન વખતે પ્રાણીઓને વેદનાનો સંભવ છતાં અંતે મહાસુખની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેમ પૂજને વિષે પણ સ્વદયમાત્ર આરંભ છે છતાં પરિણામની શુદ્ધિને લઈને અનુક્રમે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અહીં પ્રશ્ન કરવામાં આવે કે- “જે પૂજથી પરિણામની શુદ્ધિ અને તેથી અનુક્રમે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થતી હોય તો સાધુઓ દ્રવ્યપૂજ કેમ નથી કરતાં?”

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે- “રોગીઓને જેમ ઔષધોપચાર મહાન ઉપકારી થાય છે, તેમ દ્રવ્યપૂજ આરંભમગ્ન એવા પ્રાણીઓને મહાન ઉપકારી થાય છે, તેથી તે શ્રાવકોને જ કરવા યોગ્ય છે. સર્વારંભથી મુક્ત એવા સાધુઓને તે દ્રવ્યપૂજ યોગ્ય નથી. જે સર્વથા નીરોગી હોય તેને ઔષધ ઉપકારક નથી.”

એ જ કારણથી શ્રી તીર્થંકર ભગવાને તેમને અનુકંપા દાન કરવા વગેરેની આજ્ઞા આગમમાં આપેલી નથી. વળી દશમા અંગમાં (શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણ સૂત્રના પહેલા આશ્રવદ્વારમાં) ધર્મર્થ વગેરેને માટે હિંસા કરનારને મંદબુદ્ધિપણું કહેલું છે, તેનું રહસ્ય પણ આ જ છે.

તેમજ સિદ્ધાંતમાં દેશવિરતિ શ્રાવકને બાલપંડિત કહેલ છે. એકાંતપંડિત કહેલા નથી. કારણ કે તેનામાં દેશયત્રી બાલપણું રહેલું જ છે, આવા કારણને લઈને સાંસારિક કાર્યોમાં પ્રવર્તતા એવા પુરુષોને દ્રવ્યપૂજનો નિષેધ કેમ થાય? એ વિવેકી પુરુષોએ વિચારી લેવું જોઈએ. અથવા તે યુક્તિ દૂર રહો, તથાપિ પાપ આચરનાર પુરુષોને આશ્રી તેનું મંદબુદ્ધિપણું કહેલું છે, બીજાને આશ્રીને

કહેલ નથી. વળી તે સ્થળે હિંસા કરનારના દ્વારને વિષે શૌકરિક, મઝ્છીમાર આદિ જે અશુભ પરિણામી પાપરુચિ જીવો છે, તેમને તેવા હિંસાના કરનાર કહેલા છે, પણ શુભ પરિણામવાળા જિનગૃહ વગેરેના કરનારા શ્રાવકોને કહેલા નથી.

વલી જે જૈનભાસો કહે છે કે— “પ્રતિમામાં એકેન્દ્રિય દલપણું છે, તેથી તેનું વંદનાદિક કરવું અયુક્ત છે.” તેને માટે એટલું જ કહેવાનું છે કે—શ્રી જિનેન્દ્રોએ જિનભિષોને જિનપ્રતિમાના શબ્દે કહેલ છે અને તેમના ગૃહને સિદ્ધાયતન શબ્દથી ઉચ્ચારે છે, તેથી તે જૈનભાસો ભવભ્રમણના ભયથી અવગણના કરી શા માટે આવા કઠોર શબ્દો બોલતા હશે? ત્યારે પૂછવું જોઈએ કે,—“તમે દિશા સન્મુખ થઈ વંદનાદિક કરો છો, તો તે દિશા અશ્વરૂપ છે, તેથી તમારે દિશાસન્મુખ શા માટે થવું જોઈએ ?”

કદિ તેઓ એમ કહે કે—“દિશાવંદન સમયે અમારા મનમાં સિદ્ધિ પ્રમુખ રહેલા છે, તેથી તેમ કરવામાં દોષ નથી.” તો અમે પણ કહીશું કે—“શ્રી જિનપ્રતિમાને વંદન કરવાના સમયે અમારા મનમાં પણ સિદ્ધિ પ્રમુખ હોય છે” આથી ભાવની અપેક્ષાએ બંને ઠેકાણે ન્યાયનું સમાનપણું છે. તેથી કોઈ પ્રકારે પણ જિનપૂજનો નિષેધ કરવો યુક્ત નથી.

વલી સૂત્રને વિષે ગુરુના આસનાદિકની આશાતના વર્જવાને કહેલ છે. તો તે પાટ પાટલા પ્રમુખ આસનાદિક અશ્વરૂપ છે, છતાં ગુરુના સંબંધને લઈને તે સ્થાપિત હોવાથી તેનું જે બહુમાન કરવામાં આવે છે તે વસ્તુતાએ ગુરુનું જ બહુમાન છે, તેવી રીતે જિનપ્રતિમાનું જે બહુમાન છે તે પરમાર્થપણે સિદ્ધભગવાનનું જ બહુમાન છે.

વળી સુધર્મસભામાં જે જિન ભગવાનની દાઢાઓ છે, તેઓ અશ્વરૂપ છે, છતાં સિદ્ધાંતને વિષે તેનું વંદનિકપણું તથા પૂજનિકપણું કહેલું છે. તે સાથે તેમની આશાતના ન કરવી એમ પણ જણાવેલું છે, તો પછી જિનમુદ્રાની વંદનીયતામાં અને પૂજનીયતામાં શો સંદેહ રાખવો ?

વળી પંચમાંગની આદિમાં “જમો વંમીણ લીવિણ” એ વાક્યોએ કરી શ્રી સુધર્મસ્વામીએ ચોતે અક્ષર વિન્યાસરૂપ એવી લીપિને જો નમસ્કાર કર્યો તો તેમના વચનને અનુસારે પ્રાણીઓને લીપિની જેમ જિનપ્રતિમાને નમસ્કાર કરવામાં કયો દોષ ઉત્પન્ન થાય ? કારણ કે બંને ઠેકાણે સ્થાપનાનું તો સમાનપણું છે.

તેમ વળી જ્યારે ત્રૈલોક્યસ્વામી ભગવાન સમવસરણને વિષે મૂળરૂપે પૂર્વ દિશા સન્મુખ થઈ સિંહાસને બેસે છે, ત્યારે દેવતા તત્કાલ ભગવંત સમાન આકારવાળા ત્રણ પ્રતિબિંબ કરીને બાકીની ત્રણ દિશાઓમાં સિંહાસન ઉપર સ્થાપન કરે છે તે અવસરે સર્વ સાધુ શ્રાવકાદિક ભવ્યજનો પ્રદક્ષિણાપૂર્વક તેમને વંદના કરે છે. આ વાત તો આખા જૈનમતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

વળી ભગવંતે દાનાદિક ધર્મની પ્રવૃત્તિ દેખાડી છે, તેમજ પોતાની સ્થાપનાનું પોતાની જોમ વંદનીયપણું દેખાડ્યું છે. જો એમ ન હોય તો શ્રી જિનાજ્ઞાનુવર્તી સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા વંદનાદિક કેમ કરે? એ પ્રકારે વિવેકી પુરુષોએ પોતાની મેળે વિચારી લેવું જોઈએ.

શ્રીમદ્ ભગવતી અંગને વિષે વીશમા શતકના નવમા ઉદ્દેશમાં વિદ્યાચારણ જંઘાચારણ મુનિને આશ્રીને શાશ્વતી તથા અશાશ્વતી જિનપ્રતિમાના વંદનનો અધિકાર સ્પષ્ટપણે કહેલો છે, તે આ પ્રમાણે છે. શ્રી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે— “ભગવન્ ! વિદ્યાચારણની તીર્થગતિનો વિષય કેટલો છે ?” પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે— “તેઓ એક ડગલે માનુષોત્તર પર્વતે જાય છે અને ત્યાં ચૈત્યવંદન કરી બીજે ડગલે નંદીશ્વર દ્વીપે જાય છે. ત્યાંના ચૈત્યોને વંદના કરી ત્યાંથી નીકળી એક ડગલે અહીં આવે છે અને અહીંના ચૈત્યોને વંદના કરે છે, એ પ્રકારની તેમની તીર્થગતિ કહેલી છે.”

પછી ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યું કે— “હે ભગવન્ ! વિદ્યાચારણની ઊર્ધ્વગતિનો વિષય કેટલો છે ?” પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો— “હે ગૌતમ ! તેઓ એક ડગલે નંદનવનમાં જાય છે અને ત્યાંના ચૈત્યોને વંદના કરી બીજે ડગલે પંડગવનમાં જાય છે, ત્યાં ચૈત્યવંદન કરી ત્રીજે ડગલે અહીં આવી અહીંના ચૈત્યોને વંદન કરે છે. એ પ્રમાણે વિદ્યાચારણની ઊર્ધ્વગતિનો વિષય કહેલો છે. પરંતુ ગતિના પ્રમાદથી વચ્ચે રહેલા ચૈત્યોનું વંદન રહી જાય તો તે સ્થાનકની આલોચણા-પડિક્કમણુ કર્યા વિના તેમને આરાધના હોતી નથી. જ્યારે તે સ્થાનકને આલોચ્યા પ્રતિક્રમ્યાથી આરાધના હોય છે.

એવી રીતે જંઘાચારણના વિષયનું સૂત્ર જાણી લેવું. તેની ગતિના વિષયમાં જે ફેર છે, તે આ પ્રમાણે— “જંઘાચારણ મુનિ તિર્થગતિ આશ્રીને એક ડગલે તેરમાં રુચકદ્વીપમાં જાય છે, ત્યાંથી પાછા ફરીને બીજે ડગલે નંદીશ્વરે આવે છે અને ત્રીજે ડગલે અહીં આવે છે અને તેમની ઊર્ધ્વગતિ આશ્રીને પહેલે

ડગલે પંડગવનમાં જાય છે, ત્યાંથી પાછા નિવર્તી ખીજે ડગલે નંદનવનમાં આવે છે અને ત્રીજે ડગલે અહીં આવે છે. તે સ્થાનકનો આ ભાવાર્થ છે.

લઘિ ક્રારવવાથી થયેલો જે પ્રભાવ તેને સેવવાથી તેને આલોચ્યા કે પડિક્કમ્યા વિના ચારિત્રની આરાધના થતી નથી, કારણ કે— તેની વિરાધના કરનારને ચારિત્રની આરાધનાનું ફલ મળતું નથી.

આ અધિકારને વિષે તે જૈનાભાસોએ ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણનો ભય અવગણી બહુશ્રુતપરંપરાએ આવેલો ચૈત્ય શબ્દનો જ્ઞાનરૂપ અર્થ જે પ્રરૂપે છે તે વિષે કહેવામાં આવે છે—

જે અહીં સાધુઓએ જ્ઞાનવંદન કરેલું હોય તો ચેડ્યાઈં (ચૈત્યાનિ) એવા બહુવચનનો પ્રયોગ ન કરત. ભગવાનના જ્ઞાનનું અતિ અદ્ભુત એક સ્વરૂપ જ હોયું જોઈએ તેથી ‘ચેડ્ય’ (ચૈત્ય) એવો એક વચનનો પાઠ હોવો જોઈએ, પણ તેવો પાઠ મૂકવામાં આવ્યો નથી, તે ઉપરથી ચારણમુનિઓએ શ્રી જિન પ્રતિમાનું વંદન કર્યું એમ સમજવું. વળી એમ ન માનવું કે— માનુષોત્તર વગેરે પર્વતોમાં શ્રી જિનપ્રતિમા નથી. કેમકે જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ શાસ્ત્રોને વિષે મેરુ, રુચક, માનુષોત્તર, નંદીશ્વરદ્વીપ પ્રમુખ સર્વ શાશ્વત સ્થાનોને વિષે શ્રી જિનપ્રતિમાનો સદ્ભાવ કહેલો છે. તેમ વળી ભગવતીજના ત્રીજા શતકના ખીજા ઉદ્દેશમાં પ્રગટપણે શ્રી જિનપ્રતિમાનો અધિકાર આપેલો છે. તે આ પ્રમાણે ગૌતમમુનિએ ભગવંતને પૂછ્યું કે— “હે ભગવન્ ! અસુરકુમાર દેવતા કોની નિશ્રાએ ઊંચે ચઢે છે અને યાવત્ સુધર્મ દેવલોક સુધી જાય છે ?” તેના ઉત્તરમાં ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—

“સે જહાનામણ્ણે સપ્પરાઈ વા વબ્બરાઈ વા ઢંકણાઈ વા ચુચુયાતિ વા પલ્હવાતિ વા પુલ્લિદાતિ વા ઇગં મહં રણં વા ગહ્ઠંવા પુગ્ગં વા દરિં વા વિસમં વા પવ્વયં વા નિસ્સાણ સુમહલ્લમપિ આસવલં વા હત્થિવલં વા જોહવલં વા ઘણુવલં વા આગલિતિ ઇવમેવ અસુર-કુમારા વિ દેવા ણણત્થ” ॥

આ પાઠમાં જે ‘ણણત્થ’ શબ્દ છે, તેના અર્થમાં એટલો વિશેષ છે કે— અરિહંત, અરિહંતના ચૈત્ય અને અનગાર ભાવિત આત્મા—એ ત્રણની નિશ્રાએ તે અસુરકુમાર દેવતા યાવત્ સુધર્મદેવલોક સુધી ઊંચે ચઢે છે.

વળી ‘ણણત્થ’ નો એવો અર્થ પણ છે કે— નિશ્ચે કરીને આ લોકને વિષે અરિહંતાદિકની નિશ્રાએ કરી તે ઊંચે ઉડે છે. તેમની નિશ્રા વિના તે ઊંચે

ઉડી શકે નહીં. આ ઉદ્દેશમાં ઉત્તરોત્તર ત્રણ નિશ્રા કહેલી છે. અને પછી બે આશાતના કહેલી છે. એક અરિહંતની અને બીજી સાધુની. ત્યાં એમ સંભવે છે કે— અરિહંતની પ્રતિમાનું કોઈ પ્રકારે અરિહંતનું તુલ્યપણું જણાવવાને માટે જુદું કહેવામાં આવ્યું નથી. એટલે અરિહંતપદે કરી તેમની પ્રતિમાનું ગ્રહણ થવાથી જુદો નિર્દેશ કર્યો નથી.

અહીં તે જૈનાભાસો કુતર્ક કરે છે કે— ક્યા શ્રાવકે જિનપ્રતિમા પૂજ છે? તેના સમાધાનમાં કહેવાનું કે— સિદ્ધાર્થ રાજ, સુદર્શનશેઠ, શંખ, પુષ્કલિક, કાર્તિક શેઠ અને બીજા તુંગીયાનગરીનિવાસી ઘણા શ્રાવકોએ જિનપ્રતિમા પૂજ છે. અને તે તે અધિકારે સિદ્ધાંતમાં દેખાય છે “ન્હાયા કયવલિકમ્મા” એવો જ પાઠ છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે— “જેમણે સ્નાન કર્યા પછી બલિકર્મ કરેલું છે” એટલે પોતાના ગૃહ્યૈત્યના અરિહંતદેવની પ્રતિમાની જેમણે પૂજ કરેલી છે.

અહીં કુલદેવીની પૂજ કરેલી છે, એવો અર્થ ન કરવો, કારણ કે— સમ્યક્ત્વ અંગીકાર કરતી વખતે જિન ભગવાનથી વ્યતિરિક્ત એવા દેવાને વંદન પૂજન આદિ કરવાનો ત્યાગ કરવામાં આવ્યો છે, તેમ વળી તુંગિયાનગરીમાં રહેનારા શ્રાવકોનું સૂત્રમાં જે વર્ણન કરવામાં આવેલું છે તેમાં તેથી વિરોધ આવે છે.

તેના વર્ણનનો પાઠ શ્રી ભગવતીસૂત્રના બીજા શતકમાં પાંચમા ઉદ્દેશમાં આ પ્રમાણે છે.

“અહ્હાદિતા ઇત્યાદિ યાવત્ અસહિજ્જદેવાસુરનાગસુવર્ણજકલ્પરક્ષસકિનર કિંપુરિસ ગરુલગંધવ્વ મહોરગાદિણ્હિ દેવગણેહિ નિર્ગંથાઓ પાવયણાઓ અણતિક્કમણિજ્જા નિર્ગંથે પાવયણે નિસ્સંક્રિયા નિકંચિઆ નિવ્વિતિગિચ્છા લલ્લહ્હા ગહિયદ્ધા પુચ્છિયદ્ધા” ઇત્યાદિ ॥

તેમાં અસહિજ્જ એ પદનો એવો અર્થ છે કે— જેને પરની-બીજની સહાય નથી એવા અર્થાત્ આપત્તિને વિષે પણ દેવાદિકની સહાયતાને નહીં ઇચ્છનાર- પોતાના કરેલા કર્મ પોતાને જ ભોગવવા પડે છે, એમ માની અદ્વીન મનો-વૃત્તિવાળા આવા વિશેષણવાળા શ્રાવકો બીજા મિથ્યાદષ્ટિદેવની પૂજ કેમ કરે? આ પ્રત્યક્ષ વિરોધ આવે છે, તેથી ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા પુરુષોએ સમ્યક્ પ્રકારે વિચાર કરવો યોગ્ય છે.

શ્રી ઉવવાઇ ઉપાંગ સૂત્રને વિષે અંબડ પરિત્રાજકના અધિકારમાં શ્રી જિન-ચૈત્યાનું સાક્ષાત્ વંદનિકપણું કહેલું છે, તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—

“અંબડસ્સ ણં પરિવાયગસ્સ ણો કપ્પંતિ અણઠિણ વા અણઠચ્છિયદેવણયાણિ વા
 ઊણઠચ્છિય પરિગ્ગહિયાણિ અરિહંતચેડયાણિ વા વંદત્તિણ વા નમંસિત્તણ વા જાવ પજ્જુવા-
 સિત્તણ વા ણણત્થ અરિહંતે વા અરિહંતચડયાણિ વા ” इत्यादि ॥

અંબડ પરિવાજકને જે કલ્પતું નથી તેને માટે કહે છે કે— અન્યતીર્થી-
 ઓને તથા અન્યતીર્થીઓના દેવાને તેમજ અન્યતીર્થીઓએ ગ્રહણ કરેલા અરિ-
 હંતના ચૈત્યોને વંદન નમસ્કાર તથા પયુષાસના કરવી તે વિષે. પરંતુ તેમાં
 આટલું વિશેષ છે કે— અરિહંત તથા અરિહંતની પ્રતિમાને વંદનાદિક કરવું
 કલ્પે છે. એ પ્રમાણે ઉપાસકદશાંગસૂત્રમાં પણ આનંદશ્રાવકને આધિકારે જે
 કહેવામાં આવ્યું છે, તે તે સ્થલેથી જાણી લેવું.

વલી તે જૈનાભાસો કહે છે કે—“ પ્રદેશી રાજાએ ચૈત્યો કેમ ન કરાવ્યા ?”
 તેનાં ઉત્તરમાં કહેવાનું કે—પ્રદેશી રાજા શ્રી જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી કેટલો
 કાલ જીવ્યો હતો કે તે ચૈત્યો કરાવે? તેમ વલી સર્વ શ્રાવકો એક જ પ્રકા-
 રનું ધર્મકાર્ય કરે, એવો નિયમ ક્યાં છે? તેથી સુદષ્ટિ પુરુષોએ સર્વ ધર્મ-
 કાર્યમાં સમ્યગ્દષ્ટિ વડે શ્રદ્ધા કરવી. પણ કૃદષ્ટિઓની જેમ શ્રી જિનોક્ત ધર્મ-
 કૃત્યનો સ્વમતિ કલ્પનાએ નિષેધ કરવો નહીં.

વલી શ્રી જંબૂદ્વીપપત્તિમાં પ્રથમ જિનના નિર્વાણને સ્થાને સ્તૂપ કરવાના
 અધિકારમાં “ જીણમત્તીણ ધમ્મત્તીણ ” એવો પાઠ છે. અને તેનો “ જિનભક્તિથી
 ધર્મથી ” એવો અર્થ થાય છે, તે ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે કે—આગમને
 વિષે સ્તૂપ નિર્માણની અંદર જિનભક્તિ કરવી કહેલી છે, તો પછી જિનચૈત્ય
 કરવા-કરાવવામાં જિનભક્તિ પ્રગટ જ છે. તેમાં શો સંદેહ કરવો ?

તેમ જ મહાનિશીથસૂત્રમાં શ્રાવકોને આશ્રીને ચૈત્યનિર્માણનો અને સાધુ-
 ઓને આશ્રીને ચૈત્યવંદનાદિકનો અધિકાર પ્રગટપણે કહેલો છે. ધર્મના અર્થી
 પ્રાણીઓએ તે સ્વતઃ સમ્યગ્દષ્ટિએ વિચારી લેવો.

વલી વ્યવહારસૂત્રમાં “ જહેવ સમ્મં માવિયાઈ પાસિજ્ઞા તહેવ આલોહિજ્ઞા ” એ
 પાઠમાં પણ ચૈત્યની સાક્ષીએ આલોચના લેવી કહેલી છે, એમ કેટલાએક
 આગમનાં વચનો દેખાય છે. ઘણા આગમને વિષે સ્થાપનાદિકનો અધિકાર
 વિધમાન છે.

તે જૈનાભાસો કહે છે, કે—“ બત્રીશ આગમ પ્રમાણ છે, તેના સંબંધમાં
 કહેવાનું કે—શ્રી નંદીસૂત્રને વિષે સાક્ષાત્ કહેલા આગમોનું ઉત્થાપન કરી તે

બત્રીશ આગમોને જ પ્રમાણ માનવામાં કેની આજ્ઞા છે ? કદિ તેઓ કહેશે કે—તેવા પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણે કરી અમે કહીએ છીએ તો તે કહેવું તદ્દન અયુક્ત છે. કારણ કે હાલ તેવા પ્રકારના જ્ઞાનનો અસંભવ છે. તેમ વલી આ કાળને વિષે શ્રી વીરવાણીમાં વિશ્રાંત થયેલા અને તેની પરંપરામાં ઉત્પન્ન થયેલા આજ્ઞાને અનુસારે વર્તમાનકાળના વર્તતા સર્વ સિદ્ધાંતના લેખક મહો-પકારી શ્રી દેવર્દિગણિ ક્ષમાશ્રમણે સર્વસાધુઓને સંમત જે સિદ્ધાંતો પુસ્તકરૂપે સ્થાપ્યા છે, તેમને ઉત્થાપન કરનારા તે જૈનાભાસોને જિનાજ્ઞાનું વિરાધકપણું પ્રગટ રીતે પ્રાપ્ત થયું છે. તેમ જ આગમને વિષે પ્રમાણ કરેલા નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણી, ભાષ્ય, વૃત્તિ પ્રમુખને ઉત્થાપન કરવાથી જિનાજ્ઞાનું વિરાધકપણું અવશ્ય પ્રાપ્ત થયેલું છે. તેઓ કહે છે કે— ભગવતીસૂત્રમાં આ પ્રમાણે લખ્યું છે—

“સુત્તથો સ્વલ પદ્મો વીઝો નિજ્જુત્તિમીસઝો મણિઝો ।

તહઝો ય નિરવસેસો, એસ વિહિ હોહ અણુઝોગો ॥ ૧ ॥”

વલી તે જૈનાભાસો કહે છે, કે—અમે ક્રૂત શ્રી સૂત્રને અનુસારે પ્રરૂપણા કરીએ છીએ, તેથી નિર્યુક્તિ વગેરેનું શું કામ છે ? તેના જવાબમાં કહેવાનું કે—તેમનું એ કહેવું તદ્દન અયુક્ત છે. કારણ કે—સૂત્રના અતિગંભીર આશયને લઈને નિર્યુક્તિ આદિના પરિજ્ઞાન વિના ઉપદેશ કરનારાઓને નય, નિક્ષેપ, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, કાલ, લિંગ, વચન, નામ, ધાતુ અને સ્વર આદિનું પરિ-જ્ઞાન થઈ શકતું નથી, પદે પદે મૃષાવાદાદિ દોષનો સંભવ છે. તેને માટે શ્રી પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્રમાં બીજા સંવરદ્વારને વિષે આ પ્રમાણે કહેલું છે—

“કેરિસયં પુણાહ સચ્ચં નુ માસિઅવ્વં જં તં દવ્વેહિં પજ્જવેહિં ગુણેહિં કમ્મેહિં બહુ વિહેહિં સપ્પેહિં આગમેહિં નામકવાય નિવાત ઉવસગ્ગ તદ્વિય સમાસ સંધિ પદ હેઝ જોગિય ઉણાદિ કિરિયા—વિહાણ ધાઝ સર વિમત્તિ વણ્ણજુત્તં તિકાલં દસવિહંપિ સચ્ચં જહ મણિયં તહ ય કમ્મુણા હોહ દુવાલસવિહાય હોહ સોલસવિહં એવમરિહંત અણુનાયં સમવિચ્ચયં સંજણં કાલંમિ અવતવ્વં”

આવા કારણથી તે વિષે વધારે કહેવાની જરૂર નથી. વસ્તુગતિએ દુષ્ટ મિથ્યાત્વરૂપી પિશાચે તેમની કુદૃષ્ટિઓને ગ્રસેલી છે. તેથી તેઓએ ગ્રહણ કરેલ અસત્ પક્ષની પુષ્ટિને માટે અનેક પ્રકારની સ્વેચ્છાથી વર્તી તેઓ ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરતા ઘણા લોકને વિષે ભાવસાધુની ઉપમાને ધારણ કરતા પોતાને અને મંદ-બુદ્ધિજનોને આ અપાર સંસારરૂપ સંસારમાં ડૂબાડે છે, તેથી તે સંસારરૂપ

૧. આનો અર્થ સંક્ષીપ્તપણે આગળ લખવામાં આવેલ છે.

સમુદ્ધતી ભય પામનારા જે ભવ્ય પ્રાણીઓ હોય-કે જેઓ પોતાના આત્મ-ગુણની કુશલતાને ઇચ્છનારા હોય તેમણે ભગલાની જેમ બાહ્યક્રિયામાં તત્પર એવા તે પરમ અજ્ઞાની નિહવાનો પરિચય સર્વથા ન કરવો. કારણ કે તેવા પુરુષો સૂત્રના વિરાધક છે. જેઓ ગીતાર્થપણાથી આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, કુલ, ગણ વગેરેની નિશ્રાએ વિચરે છે, તેઓને સૂત્રમાં આરાધક કહેલા છે અને જેઓ ગીતાર્થની નિશ્રાએ વિચરતા નથી, તેઓને વિરાધક કહેલા છે. તે વિષે શ્રી ભગવતીજીમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે-

“ગીયત્થો ય વિહારો વીઓ ગીયત્થનિસ્સિઓ મણિઓ ।

ઇત્તો તદ્દયવિહારો નાણુન્નાઓ જિણવરેહિં ॥ ૧ ॥

“પહેલો ગીતાર્થ વિહાર છે, બીજો ગીતાર્થ નિશ્રાનો વિહાર છે અને ત્રીજો વિહારને માટે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતે આજ્ઞા કરેલી નથી.” ૧

આથી તે જૈનાભાસોને એક પણ નિશ્રાનો અસંભવ હોવાથી શ્રી જિનાજ્ઞાનું વિરાધકપણું છે.

વળી સિદ્ધાંતમાં યોગઉપધાન કર્યા પછી સૂત્રપાઠ ભણવાની આજ્ઞા છે. તેમાં શ્રાવકોને શ્રી આચારાંગસૂત્ર ભણવાની આજ્ઞા નથી જ. નિશીથસૂત્રમાં કહ્યું છે કે-

“જો મિક્ષૂ અન્નતિત્થીયં વા ગારત્થાયં વા વાયળં વાહ્જ્જતિ

વાહ્જ્જંતં સાહ્જ્જતિસ્સ ચઊમ્માસિ અપરિહારઠાણં ઇત્યાદિ ” ॥

“જે મુનિ અન્યતીર્થીઓ તથા ગૃહસ્થને સૂત્રની વાચના આપે તે મુનિ પોતાનું ચાર માસનું ચારિત્ર નાશ કરે છે,” તેમ વળી સાધુઓએ ઘણું કરીને સાધ્વીએ લાવેલા આહારને ગ્રહણ કરવો નહીં, ઇત્યાદિ જિનાજ્ઞા છે, તે તે આજ્ઞાઓને તે જૈનાભાસોએ મૂલમાંથી ઉન્મૂલન કરેલી છે.

આવા તે જૈનાભાસોનો સર્વથા પરિચય કરવો ન જોઈએ. કારણ કે-તેમ કરવાથી તત્કાલ સદ્ભૂત એવા સમ્યક્ત્વ રત્નની મલિનતાની પ્રાપ્તિ થાય છે.

જેમના મનમાં કદી શંકા ઉત્પન્ન થતી હોય તેમણે સિદ્ધાંતમાં કહેલા અનેકાંતમાર્ગને અનુસરી તેની પરીક્ષા કરવી, પરંતુ માત્ર બાહ્યક્રિયામાં અનુ-રક્ત થવું નહીં, કારણ કે તેઓના કરતાં પણ અધિક એવા અભવ્યો આ સંસારને વિષે ભમતા થકા અનંતવાર બાહ્ય ક્રિયા કર્યા કરે છે. વળી આગમને વિષે સદ્જ્ઞાનની અપેક્ષાએ ક્રિયાની ગૌણતા કહેલી છે. તેની વ્યાખ્યા શ્રી ભગવતીજીના આઠમા શતકના દશમા ઉદ્દેશામાં આ પ્રમાણે આપેલી છે.

“ ‘મણે ચત્તારિ પુરિસજાયા પન્નત્તા તત્થ ણં જે સે પઢમે પુરિસજાણે સે ણં પુરિસે સીલવં અસુવવં ઉવરણ અવિણ્ણાય ધમ્મે ઇસણં ગોયમા ! મણે પુરિસે દેસાગહણે પન્નત્તે તત્થ ણં જે સે દોઢ્વે પુરિસજાણે સે ણં પુરિસે અસીલવં સુતવં અણુવરણ વિણ્ણાયધમ્મે ઇસ ણં ગોયમા ! મણે પુરિસે સવ્વાહારણે પન્નત્તે તત્થ ણં જે સે ચઠ્ઠથે પુરિસજાણે સે ણં પુરિસે અસીલવં અસુતવં અણુવરણ અવિણ્ણાયધમ્મે ઇસ ણં ગોયમા ! મણે સવ્વવિરાહણે પન્નત્તે ’” ॥

અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે- શ્રી ઠાણાંગજીમાં જમાલિ પ્રમુખ સાત નિહવો કહેલા છે, તેની અંદર તો આ અંતર્ભૂત થતા નથી તો પછી તે જૈનાભાસોને નિહવપણું કેમ પ્રાપ્ત થઈ શકે ?

“મગ્ગાનેયાદ્યં સુચ્ચા વહવે પરિમસ્સઈ” ॥

ઈત્યાદિ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના વચનના પ્રમાણથી દિગમ્બરની જેમ તેમને પણ નિહવપણું પ્રાપ્ત થવું યુક્ત જ છે, જે શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રમાં તેમનું ગ્રહણ કર્યું નથી ત્યાં એમ સંભવ છે કે- તે સૂત્રને વિષે લઘુ નિહવ ગ્રહણ કરેલા છે અને આ તો દિગમ્બરની પેઠે મહાનિહવ થાય છે, તેથી એ સૂત્રમાં પ્રતિમા ઉત્થાપક તથા દિગમ્બર- બંનેને ગ્રહણ કરેલા નથી, પરંતુ તત્ત્વ તો કેવલીગમ્ય છે. અથવા બહુશ્રુતગમ્ય છે. હવે તે વિષે વિસ્તાર કરવાની જરૂર નથી. આ પ્રકારે સ્થાપનાજિનનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું.

૩. દ્રવ્યજિન સ્વરૂપ

હવે દ્રવ્યજિનનું સ્વરૂપ કહે છે- જે જીવો તીર્થંકરપણે થશે, તેઓ દ્રવ્યજિન કહેવાય છે. જેમ શ્રેણીક, કૃષ્ણ વગેરે. તેઓ ભવિષ્યકાળને આશ્રીને વંદનિક છે. કારણકે- ભરતચક્રિએ મરિચિના ભવમાં શ્રી વીરપ્રભુના જીવને વંદન કર્યું હતું.

૪. ભાવજિન સ્વરૂપ

જે સમસ્ત જીવાદિ પદાર્થના સમૂહને યથાર્થિત પ્રકટ કરનાર કેવલજ્ઞાન પામી સર્વ લોકના નેત્રોને અમંદ આનંદના ઉત્સવને કરનારું છે, જે ઉપમાથી રહિત છે, જે ત્રણ ગઢથી સુશોભિત એવા સમવસરણના મધ્યભાગે સ્થાપિત થયેલા વિવિધ રત્નોથી જડિત એવા સિંહાસન ઉપર બેસી આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય

૧ ગૌતમસ્વામીને શ્રી વીરપ્રભુ ઉત્તર આપે છે કે- ચાર પ્રકારના પુરુષો છે (૧) શીલ અને શ્રુતસંપન્ન (સર્વારાધક), (૨) શીલ અસંપન્ન અને શ્રુતસંપન્ન (દેશવિરાધક), (૩) શીલસંપન્ન અને શ્રુતઅસંપન્ન (દેશઆરાધક) અને (૪) શીલઅસંપન્ન અને શ્રુતઅસંપન્ન (સર્વવિરાધક.)

વડે ઉત્કૃષ્ટ એવા અરિહંતપણાની સંપત્તિને જે અનુભવે છે, તે ભાવજિન કહેવાય છે. તે ભાવજિન સન્માર્ગને દેખાડવા પ્રમુખ કૃત્યોથી સર્વ પ્રાણીઓને પરમ ઉપકારી હોવાથી સર્વકાલે વંદન, પૂજન અને સ્તવનાદિ કરવાને યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે ચાર નિક્ષેપાથી શ્રી જિન ભગવંતનું સ્વરૂપ કહેલું છે. આ નિક્ષેપા જિનથી અન્ય એવા કેવલી તથા સિદ્ધોને વિષે એવા જ પ્રકારે યોગ્યતા અનુસારે લગાડી બેડી દેવા કારણ કે ચાર નિક્ષેપે કરીને જ સર્વ પદાર્થનું ભાવવાપણું છે.

હવે કેવલીને આહાર સંબંધી જે વિશેષ છે, તે શ્રી પિંડનિયુક્તિને અનુસારે દેખાડે છે-

“ઓહો સુઓવત્તો સુયનાળી જઙ્ગલિ ગિણ્હરૂ અસુદ્ધં ।

તં કેવલી વિ મુંજઙ્ગ અપ્પમાણસુઅં મવે રૂપા ॥ ૧ ॥”

“સામાન્યપણે કરી શ્રી પિંડનિયુક્તિ આદિ આગમને વિષે ઉપયુક્ત થયો થકો એટલે તે શાસ્ત્રને અનુસારે કલ્પનીય-અકલ્પનીયને વિચારતો થકો શ્રુતજ્ઞાની સાધુ જે કોઈ પ્રકારે અશુદ્ધ આહારાદિક ગ્રહણ કરે તો પણ તે અશનાદિક કેવળજ્ઞાની પણ ભોગવે. આહાર કરે, જે તેમ ન કરે તો શ્રુતજ્ઞાન અપ્રમાણ થઈ જાય.”

આ વાત સ્પષ્ટ કરે છે. છદ્મસ્થને શ્રુતજ્ઞાનના બલે કરી શુદ્ધ આહારાદિકની ગવેષણા કરવી પ્રમાણ છે. પણ બીજે પ્રકારે તે પ્રમાણ નથી. જે કેવલી શ્રુતજ્ઞાનીવડે ગ્રહણ કરાયેલો આહાર આગમને અનુસારે ગવેષણા કરતા છતાં અશુદ્ધ છે, એમ જાણી ન ભોગવે તો શ્રુતજ્ઞાનનો અવિશ્વાસ થઈ જાય, પછી કોઈ શ્રુતને પ્રામાણિકપણે અંગીકાર ન કરે, જ્યારે શ્રુતજ્ઞાન અપ્રામાણિક થાય તો પછી સર્વ ક્રિયાનો લોપ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય, અને વલી શ્રુત વિના છદ્મસ્થાને ક્રિયાકાંડના પરિજ્ઞાનનો અસંભવ હોય છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાનીનો લાવેલો આહાર કેવલી ભોગવે છે. આ અધિકાર શિષ્યાદિક સહિત એવા કેવલીને આશ્રીને કહેલો છે. જે કેવલી એકલા હોય તો પોતાના જ્ઞાનના બલવડે યથાયોગ્ય શુદ્ધ આહાર ગ્રહણ કરે, એ વિવેક છે.

અહીં જિનો અને અજિનોને આશ્રીને બીજું ઘણું કહેવાનું છે, પણ ગ્રંથ વધી જવાના ભયથી એ કહેવામાં આવ્યું નથી. આ તો ભવસ્થ કેવલીનું લેશમાત્ર સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે.

સિદ્ધસ્વરૂપ

હવે શ્રી પન્નવણા સૂત્રમાં કહેલી ગાથાવડે સિદ્ધનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે. તેમાં પ્રથમ ઉત્તાની કૃત એટલે પહોળા કરેલા છત્રના આકારવાળી સર્વ રીતે શ્વેતવર્ણ સ્ફટિક રત્નમય અને સમયક્ષેત્ર (અઢીદ્વીપ) ની સમશ્રેણીએ પીસ્તાલીશ લાખ યોજન પ્રમાણુવાળી સિદ્ધશિલા છે. તે મધ્યભાગે આઠ યોજન પ્રમાણુ લાંબી પહોળી અને જડી છે. તે પછી સર્વ દિશા અને વિદિશાને વિષે થોડી થોડી પ્રદેશની હાનિએ કરી ઘટતી ઘટતી સર્વ ચરમ (છેલ્લા) પ્રદેશના અંતને વિષે માખીની પાંખના જેવો પાતલો અને અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગના જડાપણાવાળી સિદ્ધશિલારૂપ પૃથ્વીના ઉપર નિસરણીની ગતિએ કરી એક યોજનમાં લોકાંત ભાગ આવેલો છે, તે ઉપરનો યોજનનો જે ચોથા ગાઉ તેનો સર્વોપરિનો છઠ્ઠો ભાગ તેને વિષે શ્રી અનંતા સિદ્ધ ભગવાનો અનંત અનાગત કાલના સ્વરૂપે રહેલા છે, તેના સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે—

“તત્થવિ તે અવેયા, અવેયણા નિમ્મમા અસંગા ય ।

સંસારવિપ્પમુક્કા, પપ્પસનિવ્વત્તિસંઠાણા ॥ ૧ ॥”

તે સિદ્ધક્ષેત્રમાં રહેલા સિદ્ધ ભગવાનો પુરુષ વેદાદિકે રહિત, શાતા-અશાતા વેદનાએ વર્જિત, મમત્વ વિનાના અને બાહ્ય તથા આભ્યંતર બંને પ્રકારના સંગથી રહિત છે, કારણકે—તેઓ આ સંસારથી મુક્ત થયેલા અને આત્મ-પ્રદેશથી નિષ્પન્ન થયેલા સંસ્થાનવાલા છે,

અહીં પ્રદેશમાં આત્માના પ્રદેશ લેવા પણ બાહ્ય પુદ્ગલ ન લેવા. કારણકે—તેમને પાંચે શરીરનો ત્યાગ થયેલો છે.

અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે—

“કહિં પહિહયા સિદ્ધા કહિં સિદ્ધા પહિહયા ।

કહિં બોંદીં ચહિંતાણં કત્થ ગંતૂણ સિજ્ઞહ ॥ ૧ ॥”

“તે સિદ્ધ ભગવાનો કોનાથી સ્ખલના પામ્યા? તેઓ કયા સ્થાનમાં રહ્યા છે, કયા ક્ષેત્રમાં જઈને સિદ્ધિપદને વરે છે એટલે નિષ્પ્રિતાઈ થાય છે?”

તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—

“અલોપ્પ પહિહયા સિદ્ધા લોગ્ગે ય પહિહયા ।

ઈહ બોંદીં ચહિંતાણં તત્થ ગંતૂણ સિજ્ઞહ ॥ ૧ ॥”

“ તે સિદ્ધ ભગવાનો અલોકે કરીને- કેવળ આકાશરૂપે કરીને સ્ખલના પામ્યા એટલે સિદ્ધતા જીવો અલોકમાં ધર્માસ્તિકાયાદિકનો અભાવ હોવાથી તેનું જે સમીપવર્તીપણું, તે જ અહીં તેમનું સ્ખલન છે, પણ સંબંધ છતાં તેમનો વિઘાત (રોકવાપણું) નથી, કારણકે તેમને રોકવાપણાનો અભાવ છે. તેમ વળી પંચાસ્તિકાયરૂપ જે લોક તેના છેલ્લા અગ્રભાગના મસ્તક ઉપર તે રહેલા છે અને ફરી પાછું સંસારમાં આવવું નથી, એવી સ્થિતિએ રહેલા છે તથા આ મનુષ્યલોકમાં શરીરનો ત્યાગ કરી ત્યાં લોકાગ્રને વિષે સમયાંતર અને પ્રદેશાંતરને અણફરસી ગતિવડે જઈને સિદ્ધ જીવો રહે છે અને ત્યાં નિષ્ઠિતાર્થ (સર્વ અર્થથી પરિપૂર્ણ) થાય છે. અહીં શંકા કરે છે કે- સિદ્ધ જીવોને કર્મ રહિતપણું હોવાથી તેમને ગતિ થવી કેમ સંભવે ?

તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે- એવી શંકા કરવી નહીં. કારણ કે- પૂર્વ પ્રયોગ અને ગતિપરિણામથી તેમને ગતિ થવાનો સંભવ છે. તેને માટે ભગવતીઅંગમાં આ પ્રમાણે કહેલું છે-

“ કહણં મંતે ! અકમ્મસ્સ ગણ્ણણાયમિતિ ગોયમા ! નિસ્સંગતાણ નિરંગણતાણ ગતિ-પરિણામેણં વંધણ હેયણતાણ નિરિંધણતાણ પુવ્વપયોગેણં અકમ્મગઈં પં ” ॥

શ્રી ગૌતમસ્વામી શ્રી વીરપ્રભુને પૂછે છે કે-“ હે ભગવન્ ! અકર્મને ગતિ કેવા પ્રકારે થાય ? ” ભગવાન કહે છે કે નિઃસંગપણે એટલે કર્મરૂપી મલનો નાશ હોવાથી, નીરોગીપણે એટલે મોહનો વિનાશ હોવાથી, ગતિ પરિણામે એટલે તુંબડીના ફળની જેમ ગતિના સ્વભાવ વડે, કર્મના બંધનને છેદવા વડે એટલે એરંડીના ફળની જેમ નિરિંધનપણે એટલે કર્મરૂપી ઈંધણાથી ધૂમાડાની જેમ મૂકાવવા વડે, પૂર્વના પ્રયોગે કરીને એટલે સકર્મતાને વિષે ગતિ-પરિણામવાળા બાણની જેમ અકર્મવંતોને પણ ગતિ જણાય છે. આ પ્રકારે વિશેષપણે તુંબીફલના દૃષ્ટાંતોથી યોજના સૂત્રથી જાણી લેવી.

તે સ્થલે ગયેલા સિદ્ધભગવાનોને જે સંસ્થાનનું પ્રમાણ છે તે બતાવે છે:-

“ દીહં વા હસ્સં વા જં ચરિમં મવેજ્જ સંઠાણં ।

તત્તો તિમાગહીણા સિદ્ધાણોગાહણા મણિયા ॥ ૧ ॥ ”

“ પાંચસો ધનુષ્ય પ્રમાણુ દીર્ઘ, બે હાથ પ્રમાણુ હ્રસ્વ, વા શબ્દથી મધ્યમ અથવા વિચિત્ર પ્રકારનું જે છેલ્લા ભવમાં શરીરનું સંસ્થાન હોય તે સંસ્થાનથી ત્રીજે ભાગે હીન એટલે મુખ ઉદર આદિ છિદ્રો પૂરાતાં ત્રીજે ભાગે ન્યૂન એવી સિદ્ધતા જીવોની અવગાહના શ્રી તીર્થંકર ભગવાને કહેલ છે. ” ૧

અહીં સંસ્થાન પ્રમાણની અપેક્ષાએ ત્રિભાગહીન એવું તે સંસ્થાન જાણવું. તે વિષે વિશેષ સ્પષ્ટ કરી બતાવે છે જેટલા પ્રમાણનું જે સંસ્થાન આ મનુષ્ય ભવમાં હોય, તે જ શરીરને ત્યાગ કરતી વખતે છેલ્લે સમયે સૂક્ષ્મક્રિયા-અપ્રતિપાતી નામના શુદ્ધધ્યાનના ત્રીજા પાયાના ધ્યાનના બલથી મુખ, ઉદર, આદિ છિદ્રો પૂરાઈ જવાથી ત્રીજે ભાગે હીન એટલે પ્રદેશનો જે ઘન હોય, તે પ્રદેશઘનના મૂલ પ્રમાણની અપેક્ષાએ કરી ત્રીજે ભાગે હીન પ્રમાણવાળું સંસ્થાન હોય છે. તે સંસ્થાન લોકાંત ક્ષેત્રમાં તે સિદ્ધ ભગવાનોને હોય છે. બીજું હોતું નથી. તે વિષે કહેલું છે, કે—

“ જં સંઠાણં તુ હ્રમ્ભવં ચયંતસ્સ ચરિમસમયંમિ ।

આસીય પ્પસઘણં તં સંઠાણં તહિં તસ્સ ॥ ૧ ॥ ”

હવે ઉત્કૃષ્ટાદિ ભેદે કરીને ત્રીજી અવગાહના દેખાડે છે:—

“ તિન્નિ સયા તિત્તિસા ઘણૂતિમાગો ય હોહ નાયઞ્ચો ।

એસા સ્વલુ સિદ્ધાણં ઉક્કોસોગાહના મણિયા ॥ ૧ ॥ ”

ત્રણસો તેત્રીશ ધનુષ અને એક ધનુષનો ત્રીજો ભાગ ઉપર એટલી ઉત્કૃષ્ટથી અવગાહનાં સિદ્ધના જીવોની છે, આ અવગાહના પાંચસો ધનુષ્યવાળા જીવોના શરીરની અપેક્ષાએ જાણવી.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે—“ નાભિ કુલકરના પત્ની મરુદેવા હતા. તે નાભિ-રાજના શરીરનું પ્રમાણ સવાપાંચસો ધનુષ્યનું હતું. અને જેટલું નાભિરાજના શરીરનું પ્રમાણ હતું તેટલી જ મરુદેવાના શરીરની અવગાહના હતી. એટલે પાંચસો ને પચીસ ધનુષ્ય પ્રમાણની હતી. તેને માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ તદેવ મરુદેવોયા અપિ સંઘયણં સંઠાણં ઉચ્ચત્તં કુલગરેહિં સમં ” ॥

“ મરુદેવા માતાના સંઘયણ—સંસ્થાનનું ઉચ્ચપણું નાભિકુલકરની બરાબર હતું. ”

હવે જ્યારે મરુદેવા સિદ્ધ થયા ત્યારે તેમના શરીરના પ્રમાણનો ત્રીજો ભાગ હીન કરતા સિદ્ધ અવસ્થાને વિષે સાડા ત્રણસો ધનુષ્યની અવગાહના પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે કહેલ ત્રણસો તેત્રીશ અને એક ધનુષનો ત્રીજો ભાગ એ શી રીતે થશે ?

આ શંકાના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે—મરુદેવાના શરીરનું પ્રમાણ નાભિરાજના કરતાં કાંઈક ઓછું હોવાથી પણ કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી, કારણ કે ઉત્તમ સંસ્થાનવાળી સ્ત્રીઓ ઉત્તમ સંસ્થાનવાળા પુરુષોથી પોત-પોતાના કાળની અપેક્ષાએ કરી કાંઈક ઓછા પ્રમાણવાળી હોય છે. તે ઉપરથી

મરુદેવા પણ પાંચસો ધનુષ્યના પ્રમાણવાળા જાણવા. એવી રીતે હોવાથી કોઈ જાતનો દોષ આવતો નથી. તેમ વળી મરુદેવા હાથીના સ્કંધ ઉપર આરૂઢ થતાં સંકુચિત અંગવાળા સિદ્ધિપદને પામ્યા છે. ત્યારે શરીરના સંકોચપણના સદ્ભાવથી આંધક અવગાહના સંભવતી નથી. એ પણ અવિરોધ-નિર્દોષ છે. તે ઉપર ભાષ્યકાર આ પ્રમાણે કહે છે:—

“ કહ મરુદેવા માણં નામી તો જેણ કિંચિદ્દુણા સા ।

તો કિર પંચસયચ્ચિઝ અહવા સંકોચતો સિદ્ધા ॥ ૧ ॥ ”

(આ ગાથાનો અર્થ ઉપર કહેવામાં આવ્યો છે.)

મધ્યમ અવગાહનાનું સ્વરૂપ

“ ચત્તારિ ચ રયણીઓ, રયણીતિમાગુણિયા ચ બોધવ્વા ।

एसा खलु सिद्धाणं, मज्झिमोगाहणा भणिया ॥ ૧ ॥ ”

“ ચાર હાથ અને એક હાથના ત્રણ ભાગમાંથી બે ભાગ ઉપર એટલે ૪^૨/_૩ હાથ મધ્યમ અવગાહના જાણવી. ”

અહીં વાદી પ્રશ્ન કરે છે કે—જ્ઞાન્ય પદ્ધતી સાત હાથ ઉંચી અવગાહનાવાળા જીવોની સિદ્ધિ આગમને વિષે કહી છે, માટે ઉપર કહેલી ૪^૨/_૩ જ્ઞાન્ય સ્થિતિ થાય છે, પણ મધ્યમ સ્થિતિ કેમ થાય ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે તીર્થંકર ભગવાનની અપેક્ષાએ કરીને જ્ઞાન્ય પદ્ધતી સાત હાથની અવગાહના વાળાઓને સિદ્ધિ કહેલી છે અને સામાન્ય કેવળીની અપેક્ષાએ તેના કરતાં હીન પ્રમાણવાળાઓને પણ સિદ્ધિ થાય છે. આ સાત હાથની અવગાહનાનું મધ્યમ માન સામાન્ય સિદ્ધની અપેક્ષાએ ચિંતવવું, જેથી કોઈ જાતનો દોષ આવશે નહીં.

જ્ઞાન્ય અવગાહનાનું સ્વરૂપ

“ एगा य होइ रयणी, अट्ठेव य अंगुलाइ साहिया ।

एसा खलु सिद्धाणं, जहन्न ओगाहणा भणिया ॥ ૧ ॥ ”

“ એક હાથ અને આઠ આંગળ ઉપર એટલે ૧^૨/_૩ હાથની અવગાહના જ્ઞાન્યથી સામાન્ય કેવળીની જાણવી. ” ૧

આ અવગાહના બે હાથ પ્રમાણવાળા કુર્માપુત્ર વગેરેની જાણવી. અથવા સાત હાથ ઉંચા શરીરવાળા અને યંત્રપીલણને લઈને સંકુચિત શરીરવાળાની પણ તે જ્ઞાન્ય અવગાહના જાણવી. તે ઉપર ભાષ્યકાર શ્રી જિનભદ્રગણી ક્ષમાશ્રમણ ભગવાન આ પ્રમાણે કહે છે—

“ જેઢાઓ પંચધણુમય તણુસ્સ મજ્ઞા ય સત્તહત્થસ્સ ।

દેહત્તિભાગહીના જહન્નિયા જાવ હત્થસ્સ ॥ ૧ ॥ ”

પાંચસો ધનુષ્યવાળાની ઉત્કૃષ્ટ અને સાત હાથવાળાની મધ્યમ અવગાહના અહીં શરીરને ત્રીજે ભાગે ન્યૂન સમજવી અને એક હાથ અને હાથનો ત્રીજે ભાગ ઉપર એ જઘન્ય અવગાહના જાણવી. એટલે ઉત્કૃષ્ટ ૩૩૩ ધનુષ્ય મધ્યમ ૪૩ હાથ અને જઘન્ય ૧૩ હાથ એ રીતે અવગાહના સમજવી. તે વિષે આ પ્રમાણે લખે છે.

“ સત્તસિણ્ણુ સિદ્ધિ જહન્નઓ કહમિહં વિહત્થેસુ ।

સા કિર તિત્થયરેસુ, સેસાણં સિજ્ઞમાણાણં ॥ ૧ ॥

તે પુણ હોજ્જવિહુત્થા, કુમ્માપુત્તાદઓ જહન્નેણં ।

અણ્ણે સંવટ્ઠિયસ્સત્તહત્થ સિદ્ધસ્સ હીણત્તિ ॥ ૨ ॥ ”

સિદ્ધોના સંસ્થાનનું રક્ષણ

ઓગાહના સિદ્ધા, ભવત્તિ ભાગેણ હોઢ પરિહીના ।

સંઠાણસેણિત્થંત્થં, જગમરણવિપ્પમુક્કાણં ॥ ૧ ॥ ”

“ સિદ્ધ ભગવાનની અવગાહના ત્રીજે ભાગે હીન હોય છે, તે ‘અનિત્યંસ્થં’ એટલે આ પ્રકારે પામેલ નથી અર્થાત્ મુખ આદિ પોલાણનો ભાગ પૂરાવાને લઈને પૂર્વના આકારથી અન્યથા પ્રકારે આકારનો જેમાં સદ્ભાવ છે. એ ભાવાર્થ સમજવો. તેમ વળી સિદ્ધાદિકના ગુણોને વિષે સિદ્ધ ભગવાનોને જે દીર્ઘપણનો પ્રતિષેધ કહ્યો, તે પૂર્વના આકારની અપેક્ષાએ સંસ્થાનના અનિત્યંસ્થં (એ પ્રકાર રહિત) પણે અંગીકાર કરવો, પણ સર્વથા સંસ્થાનનો અભાવ નથી.

અહીં કોઈ શંકા કરે કે— “સિદ્ધના જીવો પરસ્પર દેશભેદે કરીને રહ્યા છે કે— બીજી રીતે ?” તેનો ઉત્તર કહે છે—

“ જત્થ ય ઇગો સિદ્ધો, તત્થ અણંતા ભવવચ્ચવિમુક્કા ।

અણ્ણોણ સમોગાહા, પુટ્ઠા સચ્ચે વિ લોગંતે ॥ ૧ ॥ ”

“ જ્યાં એક સિદ્ધ છે, ત્યાં અન્યોઅન્ય અવગાહીને લોકાંતને સ્પર્શી અનંતા સિદ્ધ ભગવાનો રહેલા છે. ” ૧

સિદ્ધ જીવોનું રક્ષણ.

“ અસરીરા જીવઘણા, ઉવત્તા દંસણે ય નાણે ય ।

સાગારમણાગારં, લક્ષણમેયં તુ સિદ્ધાણં ॥ ૧ ॥ ”

“શરીર રહિત જીવધન એટલે ઘણા જીવો અથવા વદનાદિ છિદ્રો પૂરાઈ જવાથી જીવધન કેવળદર્શન અને કેવળજ્ઞાનને વિષે ઉપયોગવાળા, અહીં જે કે સિદ્ધપણું પ્રગટ થવામાં કેવળજ્ઞાનના ઉપયોગનો સંભવ હોવાથી જ્ઞાનની પ્રધાનતા છે તથાપિ સિદ્ધોનું સામાન્ય લક્ષણ જણાવવા માટે પ્રથમ સામાન્ય અવલંબનરૂપ દર્શન કહ્યું છે. અહીં સામાન્ય વિષય તે દર્શન અને વિશેષ વિષય તે જ્ઞાન સમજવું તેથી સાકાર અને અનાકારસામાન્ય વિશેષ ઉપયોગરૂપ સિદ્ધ જીવોનું લક્ષણ છે.

કેવલજ્ઞાન અને કેવળદર્શનને સમસ્ત વસ્તુનું વિષયપણું છે.

“કેવલનાણુવત્તા, જાણંતિ સર્વભાવગુણભાવે ।

પાસંતિ સર્વજો સ્વલુ, કેવલદિટ્ટીહિંતાહિ ॥ ૧ ॥”

“સિદ્ધ ભગવાનો કેવળજ્ઞાને કરી ઉપયોગવાળા થઈ સર્વ દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયોને જાણે છે. તેમાં જે સહવર્તી તે ગુણ અને ક્રમવર્તી તે પર્યાય કહેવાય છે. વક્ત્રી તેઓ અનંત એવી કેવલદષ્ટિઓ વડે સર્વ પ્રકારે દેખે છે. અહીં જે કેવલદર્શનની અનંતતા કહી, તે સિદ્ધોની અનંતતા હોવાથી જાણવી. આ સ્થળે પ્રથમ જ્ઞાનનું ગ્રહણ કર્યું છે તેનું કારણ એ છે કે પ્રથમ જ્ઞાનના ઉપયોગ વડે જ સિદ્ધિપદ પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જણાવા માટે સમજવું.

સિદ્ધના જીવો નિરુપમ સુખના ભજનારા છે.

“નવિ અત્થિ માણુસાણં, તેં સુક્ખં ન વિ.ય સર્વદેવાણં ।

જં સદ્ધાણં સુક્ખં, અઘ્વાઘાહં ઉવગયાણં ॥ ૧ ॥”

“સિદ્ધના જીવોને જે સુખ છે, તે ચક્રવર્તી આદિ મનુષ્યોને પણ નથી અને અનુત્તર વિમાનવાસી દેવતાઓને પણ નથી, તો પછી બીજા નીચેના દેવતાઓને ક્યાંથી હોય ? કારણ કે તે સિદ્ધ ભગવાનો અવ્યાબાધ-આધાના અભાવને પ્રાપ્ત થયેલા છે.” ૧

તે સિદ્ધના સુખની સમાન બીજું સુખ નથી.

“સુરગણસુહં સમત્તં, સર્વદ્વાપિંડિઅં અણંતગુણં ।

ણ વિ પાવઙ્ મુત્તિસુહં, ણંતાહિં વિ વગ્ગવગ્ગેહિં ॥ ૧ ॥”

“અતીત, અનાગત અને વર્તમાનકાળથી ઉત્પન્ન થયેલ એવું જે દેવસમુદાયનું સુખ, તેને સર્વ કાળના સમય સાથે ગુણી અનંતગણું કરીએ એવા

પ્રમાણના સુખને અસત્કલ્પના કરી એકેક આકાશપ્રદેશ ઉપર સ્થાપીએ, એવી રીતે સર્વ આકાશપ્રદેશ પૂરવાર્થી પણ અનંતુ થાય, તે અનંતાને પણ અનંત નામના વગેરે કરી વર્ગિત કરીએ-ગુણીએ તેથી પ્રકર્ષપણાને પામેલું સુખ પણ મુક્તિસુખની બરાબર થઈ શકે નહીં. ”

તે સિદ્ધનું સુખ નિરુપમ છે.

“ જહ નામ કોઈ મેચ્છો, નયરગુણે बहु वि मांते ।

न सकइ परिकहेउं, उवमाण तहि असंतीण ॥ ૧ ॥ ”

“ જેમ કોઈ વનેચર મ્લેચ્છ નગરના નિવાસ કરવા વગેરે ગુણોને જાણતો હોય પણ તે બીજા વનેચરોની આગળ કહેવાને સમર્થ થઈ શકતો નથી, કારણ કે વનમાં તેવી ઉપમાનો અભાવ છે. ”

વનવાસી મ્લેચ્છનું કથાનક

કોઈ મોટી અટવીમાં ઘણા મ્લેચ્છ (જંગલી) લોકો રહેતા હતા. તેઓ વનના પશુઓની જેમ ત્યાં રહીને પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરતા હતા. એક વખત કોઈ લુંટાએલો રાજા તે અટવીમાં આવી ચડ્યો. તેને એક વનવાસી મ્લેચ્છે જોયો. ‘ આ કોઈ સત્પુરુષ લાગે છે ’ એવું ધારી તે વનેચર તે રાજાને પોતાના વાસસ્થાનમાં લઈ ગયો અને ત્યાં તેની સારી બરદાસ કરી તેને સંતુષ્ટ કર્યો.

રાજા તેને પોતાનો ઉપકારી જાણી પોતાના નગરમાં તે મ્લેચ્છ પુરુષને તેડી ગયો. ત્યાં તેને એક સુંદર બંગલામાં રાખી સ્નાન, વિલેપન, અમૃદ્ય વસ્ત્રાભરણ વગેરેથી તેને ઘણો જ સંતોષ પમાડ્યો. પોતાના શરીરની જેમ તેની ઉંચી જાતની બરદાસ કરાવી. શહેરમાં હરવા ફરવાથી અને રાજવૈભવ ભોગવવાથી તે અત્યંત ખુશી થયો.

કેટલાએક દિવસો રહ્યા પછી વર્ષાકાળ આવ્યો. વર્ષાકાળ આવતાં તેને પોતાનું ચિરકાળનું વતન જંગલ સાંભરી આવ્યું. તે વખતે તેને રાજવૈભવ ગમ્યો નહીં. તટકાલ પોતાનો મૂલ વેશ પહેરી તે પોતાના જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. તેને જોતાં જ વનવાસી મ્લેચ્છો તેની પાસે આવ્યા અને તેને પૂછવા લાગ્યા કે—“ અરે ભાઈ! તું ક્યાં ગયો હતો ? ” તેણે કહ્યું કે—“ હું એક મોટા નગરમાં ગયો હતો. ” વનેચર મ્લેચ્છોએ પૂછ્યું—“ ભાઈ! કહે, તે નગર કેવું હોય અને તેમાં શું શું હતું ? ” તે જંગલી મનુષ્ય નગરના બધા ગુણોને જાણતો હતો, પણ નગરની ઉપમા આપવાને તે જંગલમાં કાંઈ પણ હતું નહીં.

તેથી તે નગરના ગુણોને કહેવાને સમર્થ થઈ શક્યો નહીં. નગરમાં જે વસ્તુઓ તેણે જોયેલી તેવી વસ્તુ અટવીમાં ન હોવાથી તે ઉપમાને અભાવે કાંઈ પણ કહી શક્યો નહીં. ”

આ દષ્ટાંત ઉપરથી સમજવાનું કે—કેવલજ્ઞાની ભગવાન પોતાના અનંત જ્ઞાનના બલે કરીને સિદ્ધિ (=મોક્ષ)ના સુખને જાણે છે, છતાં પણ આ સંસારમાં તેની ઉપમાના અભાવથી તેઓ ભવ્ય જીવોની આગળ તે સુખનું વર્ણન કરી શકતા નથી. ઉપર કહેલ દષ્ટાંતનો આ ઉપનય સમજવો.

તે વિષે કહ્યું છે કે—

“ इय सिद्धाणं सुखं, अणोवमं नत्थि तस्स ओवम्मं ।

किं च विसेसेणेतो, सारक्खणमिणं सुण्ह वोच्छं ॥ ૧ ॥ ”

આ પ્રમાણે સિદ્ધ ભગવાનોનું સુખ અનુપમ છે, એટલે તે સુખની ઉપમા આપી શકાતી નથી, તથાપિ બાલજનને સમજાવવા માટે કાંઈક વિશેષણોએ કરીને તેને આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે—

“ जह सव्वकामगुणियं पुरिसो भोत्तूण भोयणं कोइ ।

तण्हा-लुहा-विमुक्को अछिज्ज जहा अमियतत्तो ॥ ૧ ॥

इय सव्वकालतत्ता अतुलं निव्वाणमुवगया सिद्धा ।

सासयमव्वाबाहं चिद्धंति सुही सुहं पत्ता ॥ ૨ ॥ ”

“ જેમ કોઈ પુરુષ સંપૂર્ણ સુંદરતાએ કરી સંસ્કાર કરેલા ભોજનને જમી ક્ષુધા અને તૃષાથી મુક્ત થઈ જાણે અમૃતથી તૃપ્ત થયો તેમ રહે છે, તેમ નિર્વાણને પામેલા સિદ્ધ ભગવાનો સાદિ અપર્યાવસિત કાલ પર્યાંત તૃપ્તિ પામેલા સર્વ પ્રકારે ઉત્સુકપણાની નિવૃત્તિથી પરમ સંતોષને આશ્રિત થતા અતુલ, અનુપમ, શાશ્વત, અપ્રતિપાતી અને અવ્યાબાધ એવા સુખને પામેલા છે, તેથી જ તેઓ પરમ સુખી છે. ”

ઉપર કહેલા અર્થની વિશેષ ભાવના કહે છે.

“ सिद्ध त्ति य बुद्ध त्ति य पारगत्ति य परंपरगय त्ति ।

उम्मुक्ककम्मकवया अजरा अमरा असंगा य ॥ ૧ ॥

णित्थिण्णसव्वदुक्खा जाइजरामरणबंधण विमुक्का ।

अव्वाबाहं सोक्खं अणुहोति सासयं सिद्धा ॥ ૨ ॥ ”

“ જેમણે આઠ પ્રકારના કર્મ ક્ષય કરેલા છે, તે સામાન્યપણે કર્મ ક્ષય સિદ્ધ કહેવાય છે. ” સિદ્ધોના પ્રકારને માટે કહ્યું છે કે—

“કમ્મે સિપ્પે ય વિજ્ઞાણ મંતે જોગે ય આગમે ।

અત્થજુત્ત અમિપ્પાણ તવે કમ્મવચ્છાણ ઇય ॥ ૧ ॥ ”

“કર્મસિદ્ધ, શિલ્પસિદ્ધ, વિદ્યાસિદ્ધ, મંત્રસિદ્ધ, યોગસિદ્ધ, આગમસિદ્ધ, અર્થસિદ્ધ, યુક્તિસિદ્ધ, અભિપ્રાયસિદ્ધ, તપઃસિદ્ધ, અને કર્મ ક્ષય સિદ્ધ ઇત્યાદિ સિદ્ધો કહેલા છે, તે કર્મોદિ સિદ્ધોનો ત્યાગ કરવા માટે બુદ્ધ કહેલ છે એટલે અજ્ઞાન નિદ્રાને વિષે સૂતેલા એવા જગત્ને વિષે બીજાના ઉપદેશવડે જીવાદિ તત્ત્વોને જાણનારા તે બુદ્ધ કહેવાય છે.

હવે ઘણા બુદ્ધો પણ આ સંસારના ભયને ત્યાગ કરનારા છે, તેમનો નિરાશ કરવાને કહે છે કે— તે પારગત છે એટલે સંસારના સર્વ પ્રયોજનના સમૂહને પાર પામેલા છે. કેટલાએક યદ્વચ્છાવાદીઓ પણ અક્રમ સિદ્ધપણાથી તેવા કહેવાય છે, તે ભ્રમનો નિરાસ કરવા માટે ‘પરંપરગતાઃ’ કહેલ છે. એટલે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રદ્વારા ચૌદ ગુણકાણાએ કરી અનુક્રમે મોક્ષને પામેલા, તે પરંપરાગત કહેવાય છે. કેટલાએક તત્ત્વથી કર્મમુક્ત નહીં થયેલા કહે છે કે— ‘પોતાના તીર્થના તિરસ્કારપણાથી (વિનાશપણાથી) તેના ઉદ્ધાર માટે આ લોકમાં અવતારરૂપે આવે છે’ એ વચનથી ફરીવાર સંસારમાં આવવાનું અંગીકાર કરવામાં આવતાં, તેમનો નિરાસ કરવાને કહે છે કે— ‘ઉન્મુક્તકર્મકવચાઃ’ પ્રબળતાથી—ફરીથી પ્રગટ ન થવાપણાથી સર્વપ્રકારે કર્મરૂપી કવચનોનો જેમણે ત્યાગ કર્યો છે એવા છે. તેથી જ તેઓ ‘અજરાઃ’ શરીરના અભાવથી જરા-વસ્થાએ રહિત, માટે જ ‘અમરાઃ’ શરીરના અભાવે નહીં મરનારા, કારણકે શરીરના અસંભવથી પ્રાણના ત્યાગનો પણ જેમને અસંભવ છે, એવા અમર છે, વલી તે સિદ્ધ ભગવંતો ‘અસંગાઃ’ એટલે બાહ્ય તથા અભ્યંતર એવા સંગથી રહિત છે, વલી તેઓ “નિસ્તીર્ણસર્વદુઃખાઃ” એટલે જેઓ સર્વ દુઃખોને એલંગી ગયા છે. કારણકે— જાતિ, જરા, મરણ અને બંધનથી મુક્ત થયેલા છે. જાતિ એટલે જન્મ, જરા એટલે વયની હાનિ, મરણ એટલે પ્રાણત્યાગ અને બંધન એટલે તેના કારણરૂપ કર્મો— તે સર્વનો જેમણે સમ્યક્ પ્રકારે વિનાશ કરેલો છે, તેથી જ તે સિદ્ધ ભગવાનો અવ્યાબાધ શાશ્વત સુખને અનુભવે છે.

સિદ્ધ ભગવાનના એકત્રીશ ગુણો

“સંઠાણ વણ્ણ રસ ગંધ ફરસ વેયંગસંગભવરહિયં ।

ઈગતીસગુણસમિદ્ધં સિદ્ધં બુદ્ધં જિણં નમિમો ॥ ૧ ॥ ”

“ ૧ વૃત્ત (વર્તુલ) ૨ ચક્ષ (ત્રણખૂણાદાર), ૩ ચોરસ, ૪ લાંબુ અને ૫ પરિમંડલ— એ પાંચ સંસ્થાન; ૧ કૃષ્ણ, ૨ નીલ, ૩ પીત, ૪ રક્ત અને ૫ શ્વેત—એ પાંચ વર્ણ; ૧ તીખો, ૨ કડવો, ૩ કસાએલો, ૪ ખાટો અને ૫ મધુર— એ પાંચ રસ; ૧ સુગંધી અને ૨ દુર્ગંધી— એ બે ગંધ; ૧ ગુરુ, ૨ લઘુ, ૩ મૃદુ, ૪ ખર, ૫ શીત, ૬ ઉષ્ણ, ૭ સ્નિગ્ધ અને ૮ લુખો— એ આઠ ફરસ; ૧ સ્ત્રી, ૨ પુરુષ અને ૩ નપુંસક— એ ત્રણ વેદ, અંગ એટલે શરીર, સંગ એટલે પરવસ્તુનો સંસર્ગ અને ભવ એટલે જન્મ—સંસાર, આ એકત્રીશ ઉપાધિથી રહિત તેથી જ એકત્રીશ ગુણોથી સમૃદ્ધિમાન એવા શ્રી સિદ્ધ ભગવાનોને નમસ્કાર કરીએ છીએ.”

તે સિદ્ધોના આઠ ગુણ

આઠ કર્મોના ક્ષયથી સિદ્ધોને વિષે આઠ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે, તે દર્શાવે છે.

“ નાણં ચ દંસણં ચ અન્વાવાહં તદેવ સમ્મત્તં ।

અક્કવયઠિઈં અરૂવં અગુરુલહૂ વીરિયં હવહ્ ॥ ૧ ॥ ”

“જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયથી અનંતજ્ઞાનપણું, ૨ દર્શનાવરણીયકર્મના ક્ષયથી અનંત દર્શનપણું, ૩ વેદનીયકર્મના ક્ષયથી અનંત અવ્યાખ્યાધપણું—આ અવ્યાખ્યાધગુણને લઈને અનંત સિદ્ધો પરિમિત ક્ષેત્રમાં અન્યોન્ય અવગાઢપણે રહેલા છતાં તેમને પરસ્પર આધા થવાનો અભાવ છે. ૪ મોહનીયકર્મના ક્ષયથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વપણું, ૫ આયુઃકર્મના ક્ષયથી અક્ષયસ્થિતિપણું, ૬ નામ—કર્મના ક્ષયથી અરૂપીપણું અને ૭ ગોત્રકર્મના ક્ષયથી અગુરુલઘુપણું—કારણકે—ઉચ્ચગોત્રના ઉદયથી લોકમાં ગૌરવ થાય છે અને નીચગોત્રના ઉદયથી લઘુતા થાય છે—સિદ્ધ ભગવાનોને વિષે એ બંનેનો અભાવ હોવાથી અગુરુલઘુપણું જ છે. અહીં કોઈ વાદી શંકા કરે કે— સિદ્ધ ભગવાનને; સજ્જનોને પૂજનીય હોવાથી ગુરુપણું અને નાસ્તિકોને પૂજનીય ન હોવાથી લઘુપણું હોય, તેથી અહીં અગુરુલઘુપણું કેમ કહેવાય ?” તેના ઉત્તરમાં કહે છે, કે— “જેમ ઉચ્ચ ગોત્રવાળા પુરુષના આવવાથી આસન ઉપરથી ઉઠવું, આસન દેવું અને પૂજ કરવી વગેરે થાય છે અને નીચ ગોત્રવાળા પુરુષના આવવાથી તેમ થતું નથી, તેને તો દૂર જ રખાય છે, તેવી રીતે અહીં સિદ્ધ ભગવાનોના વ્યવહારમાં થતું નથી, માટે તેઓમાં અગુરુલઘુપણું છે, તે યુક્ત જ છે. ૮ અંતરાય કર્મના ક્ષયથી સિદ્ધ ભગવાનોમાં

અનંતવીર્યપણું છે. તેથી લોકવર્તી અનંત પદાર્થોનું સમકાલે જ્ઞાન તેમને સંભવે છે. વળી તે સિદ્ધ ભગવાંતોને અનંતસુખપણું કહેવાય છે, તે વેદનીય કર્મના વિનાશથી ઉત્પન્ન થયું એવું અવ્યાખ્યાય સ્વરૂપ અથવા સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ સમજવું.

આ પ્રમાણે શ્રી સિદ્ધ ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. તેમના સકળ ભંગળભય પરમાત્મ સ્વરૂપનું વર્ણન કરતા કહે છે કે—

“इत्थं स्वरूपं परमात्मरूपं, निधाय चित्ते निरवद्यवृत्तेः ।

सद् ध्यानरंगात्कृतशुद्धिसंगा, भजन्तु सिद्धिं सुधियः समृद्धिम् ॥ ૧ ॥”

“ એ પ્રકારે નિર્દોષ વૃત્તિથી ચિત્તની અંદર શ્રી પરમાત્માનું સ્વરૂપ ધારણ કરી શુભ ધ્યાનના સંગથી જેણે ભાવશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલી છે એવા સદ્બુદ્ધિવાળા જનો સિદ્ધિરૂપી સમૃદ્ધિને ભજે.” ૧

“ भगवत्समयोक्तीना-मनुसारेणैष वर्णितोऽस्ति मया ।

परमात्मत्वविचारः शुद्धः स्वपरबोधकृते ॥ ૨ ॥”

“ શ્રી જિનરાજના આગમના વચનોને અનુસારે આ શુદ્ધ પરમાત્મતત્ત્વનો વિચાર (સ્વરૂપ) મેં પોતાના અને પર (ભવ્યજીવો)ના બોધને માટે વર્ણન કરેલ છે. ૨

શ્રી જિનભક્તિસૂરિના ચરણકમળનાં આરાધનમાં ભ્રમરતુલ્ય એવા

શ્રી જિનલાભસૂરિએ પ્રકાશિત કરેલા આ આત્મપ્રબોધ ગ્રંથને વિષે

પરમાત્મસ્વરૂપ વર્ણન નામે થોથો પ્રકાશ સંપૂર્ણ થયો.

આત્મબોધની દુર્લભતા

“ नरेन्द्रदेवेन्द्रसुखानि सर्वाण्यपि प्रकामं सुलभानि लोके ।

परं चिदानंदपदैकहेतुः सुदुर्लभस्तात्त्विक आत्मबोधः ॥ ૧ ॥”

“ આ લોકને વિષે ચક્રવર્તી અને ઈંદ્ર વગેરેના સર્વ સુખો પ્રાપ્ત થવા સુલભ છે, પરંતુ ચિદાનંદ—જ્ઞાનાનંદ પદ (મોક્ષપદ)ના હેતુરૂપ એવો તાત્ત્વિક—પારમાર્થિક આત્મબોધ થવો અત્યંત દુર્લભ છે.” ૧

“ ततो निरस्याखिलदुष्टकर्म-व्रजं सुधीभिः सततं स्वधर्मः ।

समग्रसांसारिकदुःखरोधः समर्जनीयः शुचिरात्मबोधः ॥ ૨ ॥”

“ તેથી ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા પુરુષોએ સર્વ દુષ્ટ કર્મના સમૂહનો નાશ કરી સંસારના સર્વ દુઃખોને રોકનાર એવા આત્મિક ધર્મરૂપ પવિત્ર આત્મબોધને સંપાદન કરવો.” ૨

તે આત્મબોધ કરનારી શ્રી જિનવાણીનું માહાત્મ્ય

“ ન તે નરા દુર્ગતિમાપ્નુવન્તિ, ન મૂકતાં નૈવ જહસ્વભાવમ્ ।

ન ચાન્ધનાં બુદ્ધિવિહીનતાં નો, યે ધારયન્તીહ જિનેન્દ્રવાણીમ્ ॥ ૧ ॥ ”

“ જે પુરુષો આ લોકમાં શ્રી જિનેન્દ્રવાણીને ધારણ કરે છે, તે પુરુષો દુર્ગતિને, મુંઝાપણાને, જડ સ્વભાવને, અંધપણાને અને બુદ્ધિની હીનતાને પામતા નથી.” ૧

“ યે જિનવચને રક્તાઃ, શ્રીજિનવચનં શ્રયંતિ ભાવેન ।

અમલાગમતોઽક્લેશા, ભવન્તિ તે સ્વલ્પસંસારાઃ ॥ ૨ ॥ ”

“ જે પુરુષો શ્રી જિનભગવાનના વચનને વિષે રક્ત છે અને જેઓ ભાગવટે શ્રી જિનવચનને અંગીકાર કરે છે, તેઓ નિર્મલ આગમના બોધથી ક્લેશ રહિત અને અલ્પસંસારી થાય છે.” ૨

“ યદુક્તમાદૌ સ્વપરોપકૃત્યૈ, સમ્યક્ત્વધર્માદિચતુઃ પ્રકાશઃ ।

વિભાવ્યતેઽસૌ શુચિરાત્મબોધઃ, સમર્થિતં તદ્ ભગવત્પ્રસાદાત્ ॥ ૩ ॥ ”

“ જે પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે— પોતાના તથા પરના ઉપકારને અર્થે સમ્યક્ત્વ ધર્મ વગેરે ચાર પ્રકાશવાળો આ આત્મબોધ ગ્રંથ કહેવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે શ્રી ભગવાનના પ્રસાદથી આ શુદ્ધ-પવિત્ર આત્મબોધ ગ્રંથ સંપૂર્ણ કહેવામાં આવ્યો છે. ૩

મિથ્યાદુષ્કૃત પ્રાર્થના

પ્રમાદવાહુલ્યવશાદબુદ્ધ્યા, યત્કિંચિદાપ્તોક્તિવિરુદ્ધમત્ર ।

પ્રોક્તં ભવેત્તજ્જનિતં સમસ્તં, મિથ્યાઽસ્તુ મે દુષ્કૃતમાત્મશુદ્ધ્યા ॥ ૧ ॥

વિશેષ પ્રમાદના વશથી, અને બુદ્ધિના અભાવથી આ ગ્રંથમાં જે કાંઈ આપ્ત-પુરુષોના વચનથી વિરુદ્ધ કહેવામાં આવ્યું હોય, તે આત્મ શુદ્ધિવટે મારું સમસ્ત દુષ્કૃત મિથ્યા થાયો.

આત્મપ્રબોધઃ સમાપ્ત.

ગ્રન્થકાર પ્રશસ્તિ

[ગ્રંથકર્તાની ગુરુપરંપરા]

“ શ્રીમદ્વીર જિનેન્દ્ર તીર્થતિલકઃ સદ્ભૂતસંપન્નિધિઃ,
સંજ્ઞે સુગુરુઃ સુધર્મગણભૃત્તસ્યાન્વયે સર્વતઃ ।
પૂર્ણં ચાન્દ્રકુલેઽભવત્સુવિહિતે પક્ષે સદાચારવાન્,
સેવ્યઃ શોભનધીમતાં સુમતિમાનુદ્યોતનઃ સ્થરિરાદ્ ॥ ૧ ॥ ”

“ શ્રી વીરજિનેશ્વરના તીર્થમાં તિલકરૂપ અને સત્ય સંપત્તિઓના નિધાનરૂપ ગુરુ શ્રી સુધર્માસ્વામી થયા હતા તેના વંશમાં સર્વ પ્રકારે પૂર્ણ એવા ચંદ્ર-કુળમાં^૧ વિધિપક્ષમાં ઉત્તમ આચારવાળા અને સારી બુદ્ધિવાળા વિદ્વાનોને સેવવા યોગ્ય એવા ઉદ્યોતનસૂરિરાજ થયા.” ૧

“ આસીત્તપદપંકજૈકમધુકૃત્ શ્રીવર્દ્ધમાનામિધઃ,
સ્થરિસ્તસ્ય જિનેશ્વરાખ્યગણભૃદ્ જાતો જિનેયોત્તમઃ ।
યઃ પ્રાપચ્છિંવર્સિદ્ધિપંક્તિશરેદિ શ્રીપત્તને વાદિનો,
જિત્વા સદ્ વિરુદ્ધં કૃતી સ્વરતરેત્યાખ્યં નૃપાદેર્મુખાત્ ॥ ૨ ॥ ”

“ શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિના ચરણકમળમાં ભ્રમરરૂપ શ્રી વર્ધમાન નામે તેમના શિષ્ય થયા હતા, તે શ્રી વર્ધમાનસૂરિના ઉત્તમ શિષ્ય શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ ગણધર થયા હતા. તે જિનેશ્વરસૂરિએ વિક્રમ સંવત ૧૦૮૦ ના વર્ષમાં શ્રી જળલપુરમાં વાહીઓને જીતી ત્યાંના રાજ વગેરેના મુખથી ખરતર એવી પદવી પ્રાપ્ત કરી હતી.” ૨

તચ્છિષ્યો જિનચન્દ્રસૂરિગણભૃદ્ જજ્ઞે ગુણામોનિધિઃ,
સંવિજ્ઞોઽભયદેવસૂરિમુમિપસ્તસ્યાનુજોઽભૃત્તતઃ ।
યેનોતુંગનવાંગવૃત્તિરચનાં કૃત્વાર્હતઃ શાસને,
સાહાય્યં વિદધે મહચ્છૃતપરિજ્ઞાનાર્થિનાં ધીમતામ્ ॥ ૩ ॥

“ તે શ્રી જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય ગુણોના સમૂહરૂપ શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ ગણ-ધર થયા, તેમના શિષ્ય સંવેગી અભયદેવસૂરિ થયા, તેમણે શ્રી જિનશાસનને વિષે મોટા સિદ્ધાંતોના અર્થને જાણવાના અર્થી એવા બુદ્ધિમાન પુરુષોને સહાય કરવા નવ (શ્રી સ્થાનાંગસૂત્રથી વિપાકસૂત્ર સુધીના) અંગો ઉપર ટીકા રચી હતી.” ૩

૧. અહિં ‘સુવિહિતે પક્ષે’ એનો અર્થ ચંદ્રપક્ષે ઉજ્જવલ પક્ષ પણ થાય છે.

“ તત્પદ્મે જિનવલ્લભો ગણધરઃ સન્માર્ગસેવાપરઃ,
 સંજાતસ્તદનુ પ્રભૂતમહિમા સદ્ભવ્યબોધપ્રદઃ ।
 અમ્બાદત્તયુગપ્રધાનપદભૃત્ મિથ્યાત્વવિધ્વંસકૃત્,
 નેતા શ્રીજિનદત્તસૂરિરિભવદ્ વૃંદારકામ્યર્ચિતઃ ॥ ૪ ॥ ”

“ તે શ્રી અભયદેવસૂરિની પાટે સન્માર્ગની સેવા કરવામાં તત્પર એવા શ્રી જિનવલ્લભ ગણધર થયા. તે પછી તે શ્રી જિનવલ્લભની પાટે જોમનો ઘણો મહિમા છે, જોયો ઉત્તમ એવા ભવ્ય પ્રાણીઓને બોધ આપનારા છે, અંબાદેવીની સહાયથી જોમણે યુગપ્રધાન પદ પ્રાપ્ત કરેલું છે, જોયો મિથ્યાત્વનો નાશ કરનારા છે અને જોયોને દેવતાઓએ પૂજેલા છે એવા શ્રી જિનદત્તસૂરિ થયા હતા.” ૪

“ તદનુ શ્રીજિનચન્દ્રઃ સૂરિઃભૂત્ સ્વધર્મનિસ્તન્દ્રઃ ।
 સન્મણિમણ્ડિતમાલપ્રણતાશ્ચિલશિષ્ટ ભૂપાલઃ ॥ ૫ ॥ ”

“ તે પછી શ્રી જિનદત્તસૂરિની પાટે શ્રી જિનચંદ્રસૂરિ થયા હતા. જોયો સ્વધર્મને વિષે અપ્રમાદી અને જોમને સર્વ ઉત્તમ રાજ્યો પોતાના સુંદર મુકુટ-વાળા મસ્તકોથી નમતા હતા.” ૫

“ તદ્વંશે ગુણનિધયઃ સમ્યગ્વિજયા મુનીશ્વરાઃ શુચયઃ ।
 શ્રીજિનકુશલમુનીન્દ્ર-શ્રીજિનમદ્રાદયો મુનયઃ ॥ ૬ ॥ ”

“ શ્રી જિનચંદ્રસૂરિની પાટે ગુણોના નિધિરૂપ, સમ્યક્પ્રકારે વિજયવાળા અને પવિત્ર એવા શ્રી જિનકુશલ અને શ્રી જિનભદ્ર વગેરે મુનીંદ્રો થયા હતા.” ૬

“ જજ્ઞે મુનીન્દ્રસ્તદનુક્રમેણ શ્રીજૈનચન્દ્રો મુનિમાર્ગસેવી ।

પ્રવોધિતો યેન દયાપરેણ અક્લબ્ધરાખ્યઃ પ્રતિસાદિમુખ્યઃ ॥ ૭ ॥ ”

“ તે પછી અનુક્રમે મુનિઓના માર્ગને સેવનારા શ્રી જૈનચંદ્રસૂરિ થયા. જે દયાળુ મુનિએ બાદશાહોમાં અગ્રેસર એવા અકબર બાદશાહને પ્રતિબોધિત કર્યો હતો.” ૭

“ તદન્વભૂત્ શ્રીજિનસિંહસૂરિઃ સ્વપાઠગ્રાહાદિતસર્વસૂરિઃ ।

તતઃ સ્વધીર્મિર્જિતદેવસૂરિઃ સ્ફુરત્પ્રભાવો જિનરાજસૂરિઃ ॥ ૮ ॥ ”

“ શ્રી જૈનચંદ્રસૂરિની પાટે પોતાના આતુરથી સર્વ વિદ્વાનોને આનંદિત કરનાર શ્રી જિનસિંહસૂરિ થયા હતા અને તેમની પાટે પોતાની બુદ્ધિથી દેવતાના સૂરિ બૃહસ્પતિને પણ પરાભવ કરનાર અને પ્રતાપથી સ્ફુરાયમાન એવા શ્રી જિનરાજસૂરિ થયા હતા.” ૮

તચ્છિષ્યો જિનરત્નસૂરિસુગુરુઃ શ્રીજૈનચન્દ્રસ્તતો,
 ગચ્છેશો ગણમૃદ્વશે ગુણગણાંભોધિર્જગદ્વિશ્રુતઃ ।
 તત્પટ્ટોદયશૈલમૂર્ધ્નિ ચ સૂરિર્માસ્વત્પ્રતાપોદ્ધરઃ,
 પૂજ્યઃ શ્રીજિનસૌખ્યસૂરિરભવત્ સત્કીર્તિવિદ્યાવરઃ ॥ ૯ ॥

“તે શ્રી જિનરાજસૂરિના શિષ્ય જિનરત્નસૂરિ થયા અને તેમના શિષ્ય શ્રી જિનચન્દ્ર થયા, જેઓ ગચ્છના નાયક, ગણધરોમાં શ્રેષ્ઠ, ગુણગણોના સમુદ્ર અને જગત્માં પ્રખ્યાત થયા. તેમની પાટશ્પી ઉદયગિરિના શિખર ઉપર સૂર્યના જેવા પ્રતાપી, પૂજ્ય અને સત્કીર્તિ તથા સદ્વિદ્યાથી શ્રેષ્ઠ એવા જિનસૌખ્યસૂરિ થયા હતા.” ૯

તત્પાદામ્બુજસેવિનો યુગવરાઃ સત્યપ્રતિજ્ઞાધરાઃ,
 શ્રીમન્તો જિનમક્તિસૂરિગુરવોઽભૂવન્ ગણાધીશ્વરાઃ,
 વૈસદામગુણૈઃ સ્વધર્મનિપુણૈર્નિઃશેષતેજસ્વિનાં,
 તસ્યે મૌલિપદે પ્રકામસુભગૈઃ પુષ્પૈરિવ પ્રત્યહમ્ ॥ ૧૦ ॥

“તે શ્રી જિનસૌખ્યસૂરિના ચરણક્રમણને સેવનારા શ્રી જિનભક્તિસૂરિ ગુરુ થયા. તેઓ યુગપ્રધાન, સત્ય પ્રતિજ્ઞા ધરનારા અને શ્રીમાન ગણાધીશ્વર થયા હતા. ઉદામગુણવાળા સ્વધર્મમાં નિપુણ અને અત્યંત સુંદર એવા તેઓ પુષ્પોની જેમ પ્રતિદિન સર્વ તેજસ્વી પુરુષોના શિરપર સ્થાન કરતા હતા.” ૧૦

તેષાં વિનેયોનિરવયવૃત્તિઃ પ્રમોદતઃ શ્રીજિનલાભસૂરિઃ ।

ઈમં મહાગ્રન્થપયોધિમધ્યાત્ સમગ્રહીદ્રત્નમિવાત્મબોધમ્ ॥ ૧૧ ॥

“તે શ્રી જિનભક્તિસૂરિના નિર્દોષ વૃત્તિવાળા શિષ્ય શ્રી જિનલાભસૂરિ થયા હતા. તેમણે મોટા ગ્રંથોરૂપ મહાસાગરમાંથી રત્નોની જેમ સંગ્રહ કરી આ આત્મપ્રબોધ ગ્રંથ હર્ષથી રચેલો છે.” ૧૧

હૃતાશસંધ્યાવર્સુચેન્દ્રવત્સરે સમુજ્જ્વલે કાર્તિકપંચમીદિને ।

મનોરમે શ્રીમનરાખ્યવિંદરેઽગમન્નિબંધઃ પરિપૂર્ણતામયમ્ ॥ ૧૨ ॥

“સંવત્ ૧૮૩૩ ના વર્ષમાં કાર્તિક માસની શુક્લપંચમીના દિવસે મનોહર મણારબંદર નામના ગામને વિષે આ ગ્રંથ પરિપૂર્ણ થયેલો છે.” ૧૨

યત્કિંચિદુત્સવમપ્રયોગં નિરર્થકં ચાત્ર મયા નિવદ્ધમ્ ।

પ્રસદ્ય તચ્છોધ્યમલં સુધીભિઃ પરોપકારો હિ સતાં સ્વધર્મઃ ॥ ૧૩ ॥

“આ ગ્રંથને વિષે કાંઈપણ ઉત્સૂત્ર (સૂત્ર વિરુદ્ધ), અશુદ્ધ પ્રયોગવાળું અને નિર્વર્થક—અર્થ વગરનું મારાથી લખાયું હોય તે સદ્બુદ્ધિમાન પુરુષોએ કૃપા કરી શોધી લેવું. કારણ કે પરોપકાર કરવો એ સત્પુરુષોનો સ્વધર્મ છે.” ૧૩

યાવન્મહીમણ્ડલમધ્યદેશે વિરાજતે શૈલપતિઃ સુમેરુઃ ।

તાવન્મુનીન્દ્રૈરભિવાચ્યમાનો જીયાદસૌ ગ્રંથવરાત્મબોધઃ ॥ ૧૪ ॥

“જ્યાં સુધી આ ભૂમંડના મધ્યભાગે પર્વતોનો રાજ સુમેરુપર્વત વિરાજે છે. ત્યાં સુધી મુનીન્દ્રોથી વંચાતો આ ઉત્તમ ગ્રંથ આત્મપ્રબોધ જય પામે.” ૧૪

પ્રથમાદર્શંજ્ઞેશ્વિ ક્ષમાદિકલ્યાણસાધુના શ્રીમાન્ ।

સંશોધિતોઽપિ સોઽયં ગ્રંથઃ સદ્બોધમક્તિમૃતા ॥ ૧૫ ॥

“શ્રી ક્ષમાકલ્યાણ મુનિએ આ શ્રીમાન ગ્રંથને પ્રથમ પ્રતિરૂપે લખેલો છે અને સદ્બોધ ઉપર ભક્તિવાળા તેજ મુનિએ શોધેલો છે.” ૧૫

॥ इति ग्रन्थकार-प्रशस्तिः ॥

પૂરવણી

આ ગ્રંથમાં અગીયારમા પૌષધવ્રતની બાબતમાં ખરતરગચ્છ અને તપગચ્છની સમાચારીમાં શું તફાવત છે તે નીચે મુજબ બતાવવામાં આવે છે.

૧ ચાર પ્રકારના પૌષધવ્રત બતાવેલા છે, જેમાં દેશથી આહાર પૌષધ વિગત વગેરેનો ત્યાગ અને એકવાર, બેવાર ભોજન કરવું તે અને સર્વથી આહાર પૌષધ તે ચતુર્વિધ આહારનો ત્યાગ કરવો તે, આમ કહેલ છે. પરંતુ તપગચ્છ સમાચારી પ્રમાણે દેશથી પૌષધમાં તિવિહાર ઉપવાસ, આયંબિલ અથવા એકાશન સુધીની માન્યતા છે.

૨ ખરતરગચ્છની સમાચારીમાં પૌષધ પર્વદિવસના અનુષ્ઠાનનો વ્યાપાર છે એટલે માત્ર પર્વતિથિએ જ પૌષધ કરવો જોઈએ તેવી માન્યતા છે. વળી તેઓ આવશ્યક વૃત્તિનો પાઠ આગળ કરી આવી રીતે કહે છે કે- ‘પૌષધ તથા અતિથિસંવિભાગવ્રત પ્રતિનિયત દિવસે અનુષ્ઠેય છે, પરંતુ પ્રતિદિવસ અનુષ્ઠેય નથી’ આમ કહે છે, પરંતુ તેમના આ કરેલ અર્થ માટે તપાગચ્છાચાર્ય શ્રીમદ્

૧ આ ગ્રંથના વ્યાખ્યાકાર કાંઈક આ વિષય પરત્વે તપગચ્છની માન્યતાવાળા હોય એમ લાગે છે.

રત્નશેખરસૂરિજી આવશ્યકચૂર્ણના અન્ય પાઠને આગળ કરી આ પ્રમાણે કહે છે—

“ સર્વેસુ કાલપર્વેસુ પસત્થો જિનમતે તવો જોગો ।

અટ્ટમી ચંદ્રસી સુનિયમેણ હવિજ્ઞ પોસહિઓ ॥

ભાવાર્થ— “ સર્વ કાળ અથવા સર્વ પર્વોમાં પ્રશસ્તજિનમતને વિષે તપ-
યાગ છે, પરંતુ અષ્ટમી આદિ તિથિને વિષે નિયમથી પૌષધવ્રત હોય છે.” આ
ઉપરથી સમજવાનું કે— પૌષધવ્રત અન્યદિવસોમાં ન થઈ શકે એવો અર્થ
કદાપિ નીકળતો નથી, પરંતુ પર્વદિવસમાં તેની અવશ્ય કરણીયતા સમજવી
એવો ભાવાર્થ છે.

૩ ખરતરગચ્છીય આચાર્યો પોતાની સમાચારીમાં ચાર તિથિઓને પર્વ-
તિથિઓ તરીકે માને છે, પરંતુ તપગચ્છીય આચાર્યો તેને માટે આ પ્રમાણે
કહે છે.

“ વીયા પંચમી અટ્ટમી એગારસી ચંદ્રસી પળ તિહિઓ ।

એયાઓ સુતિહિઓ ગોયમગળહારિણા મળિયા ॥

“ ગૌતમ ગણધર મહારાજે આ પાંચ તિથિ-બીજ, પાંચમ, આઠમ,
એકાદશી અને ચતુર્દશી એમ કહેલ છે. વળી શ્રી મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું છે કે—

“ મયવં ! વીયપસુહાસુ પંચસુ તિહિસુ વિહિયં ધમ્માણઢ્ઢાણં કિં ફલં હોઈ ?
ગોયમા ! બહુફલં હોઈ ।

હે ભગવન્ ! બીજ પ્રમુખ પાંચ તિથિઓમાં વિધાન કરેલા ધર્માનુષ્ઠાનનું
ફળ શું હોય ? હે ગૌતમ ! બહુ ફલ હોય. તે સિવાય સેનપ્રશ્નમાં પૂર્ણિમા
અને અમાવાસ્યા મહી બાર તિથિઓ કરેલ છે.

✽ સમાપ્ત ✽

* મુદ્રક - બાઈન્ડીંગ *
કાંતિલાલ ડી. શાહ
• ભરત પ્રિન્ટરી •
ન્યુ માર્કેટ, પાંજરાપોળ,
રીલીફ રોડ, અમદાવાદ.